

Державний заклад
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Кафедра філософії, соціології та менеджменту
соціокультурної діяльності

КУЛЬТУРОЛОГІЯ
підручник

для здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти ОПП Культурологія

ОДЕСА-2023

УДК: 75.046

Культурологія: Підручник. Одеса: Університете Ушинського, 2023. – 433 с.

Рецензенти:

В.В. Готинян – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

П.Е. Герчанівська – доктор культурології, професор кафедри культурології та міжкультурних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

О.Л. Біличенко – доктор наук із соціальних комунікацій, завідувач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет

За редакцією доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна

Автори:

Є. Р. Борінштейн (редактор), В.І. Аксьонова, З.М. Атаманюк, Н. М.Виноградова, Г. Я. Вraith, О. В. Лісеєнко, І. М. Орленко, О. Б. Петінова, Т. М. Поплавська, Л. С. Самчук, К. В. Ткаченко, І. З. Скловський,
М. Ф. Цибра.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 9 від 30 березня 2023 року)

Підручник підготовлено на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Творчий колектив досліджує евристичний потенціал культурологічного поля суспільства. Крізь площину культурологічного простору в підручнику проведено центральну ідею буття людини – верховенство категоричного імперативу моралі І. Канта та його втілення у сучасному суспільстві на основі мультикультуралізму і толерантності. Особлива увага приділена дослідженню категорій культурології, які базуються на розвитку сучасного культурологічного знання. Підручник створено під час агресії російського терористичного угруповання, тому приділено увагу впливу медіа на інформаційну безпеку у воєнний час.

Для студентів, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, для всіх небайдужих ойкумені культури.

ЗМІСТ

Вступ	5
Опис навчальної дисципліни «Культурологія»	8
Розділ I. Сутність та специфіка культурологічного знання	
Становлення та сутнісний базис культури (Євген Борінштейн)	11
Культурологія як наука (Ірина Орленко)	19
Структура і функції культурології (Ірина Орленко)	24
Методи культурології (Ірина Орленко)	30
Школи культурології (Ірина Орленко)	32
Типологія культури в культурології (Зоя Атаманюк)	39
Розділ II. Особливості культури Заходу і Сходу	
2.1. Культура Заходу (фундаментальні системи культури Греції та Риму) (Тетяна Поплавська)	47
2.2. Культура Давньої Індії (Тетяна Поплавська)	55
2.3. Культура Давнього Китаю (Тетяна Поплавська)	64
2.4. Синтез поетичного, ритуального філософського елементів в культурах Японії та Китаю (Наталія Виноградова)	84
2.5. Відмінності у східному та західному типах культур (Євген Борінштейн)	103
2.5. Відмінності у східному та західному типах культур (Євген Борінштейн)	115
Розділ III. Основні категорії культурології	
3.1. Культура і цивілізація (Євген Борінштейн)	129
3.2. Культура і толерантність (Зоя Атаманюк)	135
3.3. Субкультура та контркультура (Зоя Атаманюк)	152
3.3. Культура, антропологія, соціум (Віра Аксьонова)	154
3.5. Культурні універсалії (Євген Борінштейн)	177
Розділ IV. Культурологічне буття сучасного суспільства	
4.1. Економічна культура як підґрунтя соціальної практики (Оксана Петінова)	184
4.2. Політична культура (Олена Лісеєнко)	201
4.3. Медіакультура та медіатехнології. Вплив медіа на інформаційну безпеку у воєнний час (Ігор Скловський)	213
4.4. Проблема трансгуманізму в сучасній культурі (Галина Врайт)	234
4.5. Цінності та ціннісні орієнтації в культурних реаліях сучасного суспільства (Олена Лісеєнко)	254
4.6. Ціннісний аспект метанойї (Микола Цибра)	265
4.7. Звичайі, традиції та обряди як елементи	

культурної спадщини (Оксана Петінова)	270
4.8. Субкультури в соціалізації молоді (Катерина Ткаченко)	285
4.9. Українська культура: шлях до свободи на протязі тисячоліть (Зоя Атаманюк)	314
Розділ V. Міжкультурна комунікація як основа мультикультуралізму і толерантності	
5.1. Культура в контексті змін комунікаційного суспільства (Віра Аксьонова)	325
5.2. Соціокультурна комунікація як фундамент міжкультурної комунікації (Євген Борінштейн)	355
5.3. Інтеграція, асиміляція, акультурація та інкультурація в міжкультурній комунікації (Євген Борінштейн)	362
5.4. Мовна особистість і міжкультурна комунікація (Лариса Самчук)	369
5.5. Сучасне суспільство як суспільство міжкультурної комунікації: фундамент мультикультуралізму і толерантності (Євген Борінштейн)	392
5.6. Шизофашизм російської агресії (Євген Борінштейн)	403
Street Art culture (Оксана Петінова, Катерина Ткаченко, 潘慧琼 Pan Huiqiong) (публікація в рамках реалізації україно-китайського освітньо-наукового проєкту «Освіта в глобалізованому суспільстві: філософія, менеджмент, культура, сучасні тренди, економічні опції та міжнародні практики»)	405
Пам'ять, пам'ять	427
Слова подяки	430
Наші автори	431

ВСТУП

Цей підручник ми присвячуємо самому дорогому, що в нас є – нашим дітям та онукам, за життя яких ми боремося, нашим батькам – людям, які прищепили нам розуміння культурно-цивілізаційного способу буття.

Культурологія – одна з наймолодших класичних соціогуманітарних дисциплін. На наш погляд, вона повинна бути обов'язковою для студентів закладів вищої освіти, а її елементи повинні бути присутніми у шкільних курсах з різних дисциплін, чи взагалі необхідно запроваджувати курс «Вступ до культурології» у систему середньої освіти. Чому ми маємо таку думку? Бо без культури людство не може бути людством у сучасному розуміння. Людина без постійного існування в культурному полі не може перейти зі стадії “Homo Sapiens” в стадію “Homo Moralis”, а без цього проблема омнециду – самогубства людства як виду – стає дуже реальною. Це довела епоха Середньовіччя, з успіхом доводить у сьогодні Російська Федерація (далі – «рф»), яка з точки зору багатьох дослідників може бути прирівняна до фашистської Німеччини (див.: 14 доказів, що путінізм – це фашизм [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kasparov.ru>. (Дата звернення: 27.12.2022); Leonid Volkov on Twitter: "В росії із 14 ознак ... [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://twitter.com/leonidvolkov/status>. (Дата звернення: 27.12.2022) та ін.).

Агресія терористичного угруповання «РФ» тільки підтвердила основний посыл підручника – мораль є «лакмусовим стрижнем» смислу існування людства як виду, а в сучасному складноорганізованому світі вона проявляється крізь мультикультуралізм і толерантність як стратегії функціонування демократичного суспільства.

Актуальність культурології в XXI столітті забезпечується рядом проблем, що виникли в результаті складання мультикультурно-толерантного світового співтовариства. Основними з них є:

1. Проблеми трансляції та ретрансляції культури більшою мірою пов'язано з мовою культури, оскільки зміна мови культури призводить до зміни самої культури і втрати окремих її елементів. Тому потрібно приділяти значну увагу культурним універсаліям, які підтримують базис розуміння представників різної культури. Саме такі особливості існування ми можемо побачити в провідних демократичних країнах світу (Великобританія, США). До відносин цього типу схильна й Україна, яка кров'ю у буквальному сенсі платить за свою прихильність до свободи. Ми можемо бачити дані відносини на прикладі міста Одеса та Одеської області, де згідно перепису 2001 року, проживають більше 133 національностей, успішно спілкуючись між собою (див. Всеукраїнський перепис

населення 2001... [Електроний ресурс]. Режим доступу: <https://www.2001.ukrcensus.gov.ua>. (Дата звернення: 27.12.2022)).

2. Проблема міжкультурної взаємодії – глобалізація соціокультурного простору – призвела до того, що простір звузився і відбулася більш тісніша взаємодія різних народів за своєю етнічною приналежністю, віросповіданням, моральними принципами і нормами. Тому саме мультикультуралізм і толерантність як соціокультурні норми життя та стратегії взаємодії є найефективнішим засібом запобігання конфліктів.

3. Проблема великого, а іноді й вирішального, впливу медіакультури на свідомість людини. В сучасному світі, який постійно трансформується та ускладнюється, виникає простір впливу медіакультури, що в значній мірі змінює наше існування. Це веде до зміни існуючих традицій, появ нових, переформатування картини світу.

4. Проблема технократії, що виникає на кордоні реального і віртуального простору. Сьогодні вже відбулося активне переведення культури в Internet-простір, що призвело до заміни традиційних форм культури технічними, електронними засобами. Це впливає на існування людини, соціалізацію особистості, нове розуміння організації культури буття.

Даний підручник як раз і направлений на допомогу в розуміння нового культурного Всесвіту.

Підручник складається з п'яти розділів. Перший розділ розглядає базиси культурологічного знання. У другому підрозділі увага читача зосереджується на різних культурно-цивілізаційних системах розуміння світу. Також дається аналіз джерел ціннісної системи культури Давньої Греції та Риму як основ сучасної культури Заходу, досліджено особливості розвитку культур Давньої Індії, Давнього Китаю та Японії як фундаменту сучасної культури Заходу, щоб більш точно зрозуміти систему спадкоємності культури. Третій підрозділ направлений на тлумачення основних категорій культурології з точки зору сучасного розвитку науки. Він простежує основні контроверзи культурології як науки у класичних традиціях та традиціях сьогодення. Завдяки цьому розділу ми можемо прослідкувати, які зміни відбулися у теорії культурологічного знання. Четвертий розділ – «Культурологічне буття сучасного суспільства» – показує основні культурні тенденції сучасного суспільства, які вивчає творчий колектив кафедри. Наші зусилля були спрямовані на простеження культурних пріоритетів розвитку суспільства, бажання показати суспільство майбутнього та входження української культури до європейської та світової культури на протязі тисячоліть. П'ятий розділ присвячено центральній ідеї підручнику – міжкультурній комунікації як основі мультикультуралізму і толерантності. Нам було важливо надати тлумачення міжкультурної комунікації як сутності щасливого буття людини. А мультикультуралізм і толерантність – це інструменти гарної міжкультурної комунікації.

Що є культура? Цікаве символічне питання з множиною відповідей. На мій погляд, культура – це паспорт людства, його перепустка до безсмертя. Але є багато провідників до безсмертя, я б зазначив їх як духовно-матеріальні: вічні

цінності, свобода, демократія, мораль, толерантність, твори мистецтва, кінофільми, книжки, можете додавати... Тому наш підручник – це провідник до безсмертя. Зробіть крок до безсмертя – перегорніть сторінки цієї книги. Ми старалися.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 Гуманітарні науки	Статус дисципліни: Обов’язкова	
Змістових модулів – 2	ОПП: Культурологія Спеціальність 034 Культурологія	Рік підготовки:	
Індивідуальне науково-дослідне завдання - есе		1-й	1-й
Загальна кількість годин - 90		Семестр	
		1-й	2-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)	Лекції	
		14 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	6 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		50 год.	70
Індивідуальні завдання:			
10 год.	10		
Вид контролю: залік			

Мета навчальної дисципліни «Культурологія»: сформувати у здобувачів систему спеціальних знань щодо основних тенденцій сучасного культурологічного знання світу та України; сприяти орієнтуванню майбутніх фахівців на самостійне осмислення проблем культури; позначити роль культури як у становленні окремої особистості, так і в розвитку суспільства в цілому; сформувати практичні навички аналізу культурологічних проблем у сучасному суспільстві.

Передумови для вивчення дисципліни: для вивчення навчальної дисципліни «Культурологія» здобувачі мають опанувати знання з навчальних дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Філософія».

Очікувані програмні результати навчання

ПРН1. Мати навички критичного мислення, зрозуміло викладати власні думки, здійснювати їх аргументацію.

ПРН2. Аналізувати, коментувати, узагальнювати, наукові та аналітичні тексти культурологічного характеру.

ПРН3. Створювати логічно і структурно організовані тексти з питань культурології, відповідно до спеціалізації.

ПРН4. Знати та розуміти теоретичні підходи до визначення культури, її проявів та форм існування.

ПРН5. Вільно спілкуватися з професійних питань усно та письмово державною та іноземними мовами з урахуванням мети спілкування та соціокультурних особливостей його контексту.

Очікувані результати вивчення дисципліни

знати:

- методи і прийоми культурологічного аналізу проблем;
- морально-етичні норми, правила і принципи професійної поведінки;
- умови формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження природи, культури;
- основні поняття і закономірності гуманітарної науки;
- тенденції розвитку світового культурологічного процесу;

уміти:

- орієнтуватися в найбільш загальних культурологічних проблемах, свободи і сенсу життя як основі формування культури громадянина і майбутнього фахівця;
- визначити значення культурології як галузі духовної культури для формування особистості, громадянської позиції та професійних навичок;
- досліджувати співвідношення для життя людини свободи і відповідальності, матеріальних і духовних цінностей;
- володіти навичками викладу самостійної точки зору, аналізу та логічного мислення, публічної мови, морально-етичної аргументації, ведення дискусій та круглих столів;

- аналізувати інформацію стосовно принципів ведення культурологічних дискусій в умовах демократії, свободи особистості, знанням основних способів вирішення конфліктів.

Унаслідок досягнення результатів навчання здобувачі вищої освіти в контексті змісту навчальної дисципліни мають опанувати такі компетентності:

Інтегральна компетентність. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі й практичні проблеми у галузі професійної діяльності культуролога або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів культурології, а також характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 2. Знання та розуміння предметної галузі та професійної діяльності.

ЗК 6. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК 7. Здатність працювати автономно.

ЗК 8. Здатність працювати в команді.

Спеціальні компетентності:

СК 1. Здатність презентувати результати професійної діяльності в усній та письмовій формі, надавати відповідну аргументацію.

СК 3. Здатність критично аналізувати культурні явища та процеси з використанням загальнонаукових та спеціальних наукових методів;

СК 5. Здатність використовувати різноманітні джерела інформації та методологічний апарат культурології для виявлення, аналізу культурних потреб суспільства.

СК 9. Здатність оцінювати матеріальну та духовну цінність об'єкта культурної спадщини різних історичних періодів та географічних ареалів.

СК14. Здатність об'єктивно оцінювати наукові та культурні досягнення світової цивілізації, визначати місце України та українців у світовому соціокультурному просторі.

СК 17. Здатність до проведення досліджень у галузі та дотримання етичних норм і норм академічної доброчесності під час проведення розвідок та їх презентацій.

ПРОГРАМА КУРСУ

РОЗДІЛ I. СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

1.1. Становлення та сутнісний базис культури (Євген Борінштейн)

Поняття «культура» в своєму становленні пройшло тривалий шлях розвитку. Сам термін «культура» має походження від латинського дієслова «*colere*», який мав безліч значень: населяти, обробляти, почитати. Спочатку слово «*cultura*» мало такі значення: оброблювання, обробка ґрунту, вирощування, виховання, тобто вказувало на ті зміни, які відбуваються в результаті свідомої діяльності людини, як в трактаті «*De agri cultura*» («Про сільське господарство») римського державного діяча і письменника **Марка Порція Катона** (234-149 рр. до н. е.) [1].

Інший Римський політичний діяч, оратор і філософ **Марк Туллій Цицерон** (106-43 рр. до н. е.) у своїй роботі «*Tusculanae disputationes*» («Тускуланські бесіди») [2] вперше використовував слово «*cultura*» в іншому, переносному сенсі – стосовно впливу на людський розум, підкреслюючи невпинну, свідому роботу над самим собою, обробіток того, що закладено природою. І відразу ж «*cultura*» стала протистояти іншому латинському поняттю – «*natura*», тобто природа. В даному контексті слово «культура» стало означати явище штучно створене, неприродне. Саме з тих пір світ культури, будь-який його предмет або явище сприймаються не як наслідок дії природних сил, а як результат зусиль самих людей, спрямованих на вдосконалення, обробку, перетворення того, що дано безпосередньо природою.

В *Античному світі* культура розуміється як *виховання міри, гармонії і порядку, формування культурної людини, особистості, ідеалу людини*. Вся система освіти була спрямована на виховання не вузького фахівця-професіонала, а особистості з визначеними ціннісними орієнтаціями (ідеал людини). Тому й використовується термін «*Пайдейя*», під яким розуміється, й у тому числі, - культура як процес формування культурної людини. Отже, мудреці Античності розуміють, що необхідно розвинути у людини розумну здатність суджень, естетичне почуття прекрасного, здатність жити в гармонії з природою (єдність природи і бога), відповідно до законів громадянського суспільства, досягти фізичної і моральної досконалості (вміти захистити свою честь, досягти слави, брати відповідальність при прийнятті рішень).

У *Середньовіччі* (V-XVI ст.) зі становленням християнства термін «культура» розуміється як *подолання обмеженості і гріховності людини, постійне духовне самовдосконалення людини, усвідомлення духовної спорідненості з Б-гом*.

Новий час пропонує свої варіанти культури. У XVII ст. під культурою мається на увазі *результат власних людських звершень*, те, що підносить

людину. У XVIII-XIX ст. культура стала розглядатися як *самостійне явище соціального життя*, вперше починається теоретичне осмислення цього феномена. У цей період з'являються різні філософські теорії культури, в яких переосмислюються античне і середньовічне розуміння культури. Просвітителі усвідомили протиріччя між природою і культурою. Ця точка зору, що характеризується в цілому песимістичним поглядом на культуру, бере свій початок в роботах **Жан-Жака Руссо** (1712-1778), який розглядав людину як досконалу істоту, а природне життя на лоні природи – як найбільш просту і правильну форму життя людства. У концепції Ж. - Ж. Руссо культура осмислюється як розділяє людину і природу, культура є зло і створена для придушення і поневолення людини. Ж. - Ж. Руссо вважав, що дитину необхідно виховувати далеко від цивілізації, на лоні природи, відповідно до вимог природних законів – віку, здоров'я, клімату, - з урахуванням схильностей і здібностей людини. Дитину треба вчити простим ремеслам, природному способу життя, далекому від жорстокого і штучного життя міст - цих виразок на тілі людства [3].

Німецькі просвітителі **Йоганн Готфрід Гердер** і **Вільгельм фон Гумбольдт** стверджували, що культура є панування людини над природою. Так, І. Г. Гердер розумів культуру як історичну щабель вдосконалення людства, пов'язуючи її зі ступенем розвитку наук і освіти [4, с. 285]. Аналогічних поглядів дотримувався і інший мислитель – В. фон Гумбольдт, який стверджував, що культура є панування людини над природою, яке він здійснює за допомогою науки і ремесла [5, с. 135].

У такому трактуванні поняття «культура» було у дуже тісному зв'язку з поняттям «прогрес». **І. Кант** називав культурою досконалість розуму і розумів прогрес як розвиток культури і людини. Цілісність культури розглядається з позицій єдності культури і людини: людина – вільна особистість, здатна до самовдосконалення, долучена до сфери цінностей і культури як вираження гуманістичного свого призначення [6, с. 128].

Німецька філософія аналізує неможливість гармонійного існування природи і культури як «другої природи» (за визначенням **Г.В. Ф. Гегеля**), світу і людини [7, с. 94]. Виникає прагнення розглянути культуру як процес розвитку духу, в якому протиріччя між природою і культурою є необхідними і неминучими. У концепції **І. Г. Фіхте** культура розумілася як свобода духу [8]. На думку німецького філософа **Ернста Кассіра**, культура є символічним всесвітом, в якому людина здійснює свою життєдіяльність; тому культура – це процес самовідтворення людини, в якому вона доводить свою здатність створювати власний ідеальний світ, а мова, релігія, мистецтво, наука і філософія виступають як фази цього процесу. На цій основі складається «класична» модель культури з її орієнтаціями на гуманізм, історизм, раціоналізм [9, с. 86-87].

Німецький філософ **Карл Маркс** в якості глибинної підстави культури розглядає матеріальне виробництво. Результатом такого виробництва є матеріальна культура, яка визнається первинною по відношенню до культури

духовної, забезпечує накопичення і передачу прогресивних цінностей і традицій [10, с. 386]. Таким чином, К. Маркс одним з перших розкрив і обґрунтував зв'язок культури з усіма сферами соціального життя, її здатність пов'язувати історію людства в єдиний цілісний процес.

Таким чином, «класична» модель культури в особі французьких, німецьких просвітителів, німецької класичної філософії і марксизму стверджувала:

- можливість гармонійного розвитку людини;
- незаперечну владу розуму як двигуна світової історії;
- уявлення про світ як про розумний лад речей;
- прогресивне уявлення про історію та культуру.

Ми можемо ще щось додати, але стратегічне мислення того часу саме таке.

Поняття «культура» в сучасному багатопольному світі трактується неоднозначно. Можна навести шість його основних значень з моєї точки зору.

1. Сукупність досягнень людського суспільства у виробничому, суспільному і духовному житті [11].

2. Рівень таких досягнень в певну епоху у будь-якого народу або класу суспільства. Рівень, ступінь розвитку будь-якої галузі господарської або розумової діяльності [12].

3. Освіченість, освіченість, начитаність. Наявність певних навичок поведінки в суспільстві; вихованість. Сукупність умов життя, відповідних потребам освіченої людини [13].

4. Розведення, вирощування будь-якої рослини; культивування. Обробка, обробіток [14].

5. Культивована рослина, що розводиться.

6. Мікроорганізми (або сукупність мікроорганізмів), вирощені в лабораторних умовах в будь-якій живильному середовищі.

Здається дивним об'єднання в одному слові біологічного і соціально-гуманітарного значень, але це пояснюється історією даного терміна. Початкове значення латинського слова *cultura* було агрономічним – їм позначалися штучно вирощені злаки. Поступово розширюючись, воно (слово – Є.Б.) розповсюдилося на всю сферу людської діяльності, що має «штучний» характер, на противагу «природному», «натуральному» буттю природи і вродженим – «природним» - якостям самої людини. В результаті категорією «культура» стали іменувати будь-яку конкретну форму людської діяльності, її предметні плоди і якості людини, здатної їх створювати, що вело до абсолютизації того чи іншого приватного значення цього поняття. Зрозуміло, що наука не може задовольнятися констатацією багатозначності терміна «культура». Теоретики пропонують варіанти його однозначного тлумачення. Американські культурологи А. Кребер і К. Клакхон, що видали півстоліття тому свого роду хрестоматію всіх визначень культури, які вони знайшли в європейській та американській теоретичній літературі, зафіксували близько 200 таких дефініцій. Всі наявні сьогодні визначення не виключають один одного, а

доповнюють: кожне містить зерно істини, але жодне не дає повної і цілісної відповіді на питання: що ж таке культура?

Оскільки культурна діяльність детермінована не біологічними механізмами, а «сутнісними силами людини», то і відтворення цих сил досягається не природними засобами, а тими, які виникають в результаті цієї діяльності, навіть якщо в їх основі є природне начало. Таким чином, **культурна діяльність**, з нашої точки зору, – це діяльність зі створення нового, того, чого не було в природі і що не могло б виникнути за її власними законами. Тому є всі підстави тлумачити культуру як творчість, звільнивши це поняття від ірраціоналістичних і містичних привнесень. Творче начало в людській діяльності являє собою соціокультурний механізм переробки і створення нових смислів. Їх оволодіння веде до створення все більш високих в духовно-ціннісному відношенні предметів культури. У кожній культурі поєднуються дві тенденції: рутинна діяльність, тобто діяльність, що відтворює (репродукує) вже досягнутий рівень культури, і культура, яка розвивається, вона відзначена креативною, творчою, продуктивною здатністю. Посилення другої тенденції визначає прогрес культури.

Культурна діяльність як спосіб реалізації активності суб'єкта відрізняється ще однією найважливішою особливістю: свободою. Це не сліпий, що підкоряється жорсткій необхідності, а цілеспрямований, свідомий і вільно орієнтований процес, що передбачає настільки ж вільний вибір засобів свого здійснення. Поза свободою немає культурної творчості, в цьому сенсі вона є сутнісною характеристикою культури. Звичайно, кожен раз свобода реалізується в певних умовах, при наявності конкретних передумов, перш за все матеріальних можливостей, що надаються вже досягнутим рівнем розвитку культури. Чим менше культура обумовлена природними і матеріальними факторами свого існування і розвитку, тим повніше виражається в ній дух свободи. Таким чином, мова не може йти про абстрактне розуміння свободи або про її абсолютне втілення! Вона завжди має конкретні форми своєї культурної реалізації, засновані на її об'єктивних можливостях. Але в будь-якому випадку свобода є тим універсальним принципом, поза яким культурна діяльність безглузда і неможлива. З розвитком культури, особливо матеріальної, суспільство в цілому підвищує рівень гарантій вільного розвитку, а разом з тим зростає значимість індивідуальної свободи як однієї з вищих цінностей. Культурна діяльність характеризується творчим, вільним і творчим початками.

Ще одна важлива особливість культурної діяльності полягає в тому, що вона предметна за своєю суттю, тобто спрямована на створення предметів. В іншому випадку вона мала б ефемерний характер або просто була б неможливою. Предмети культури можуть бути позбавлені природних підстав, тобто володіти тільки духовною сутністю, або мати вигляд матеріальної освіти – речей. В останньому випадку головною складовою виступає той духовний зміст (ідея, задум, цінності), яке в них закладено і оволодінню якого вони служать. Звичайно, матеріальна основа не є чимось випадковим в процесі уречевлення. Вона органічно зв'язується з ідеальною сутністю, висловлюючи її.

Таким чином, світ культури підрозділяється на дві складові: матеріальну і духовну і визначається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, що з'явилися результатом людської діяльності. Такий поділ нерідко ґрунтується на уявленні, що в культуротворчості діють два незалежних начала – духовне і матеріально-практичне. Перший початок зазвичай вважалось вищим, що уособлює творчість як таке (в релігійних і ідеалістичних вченнях про культуру вважається так досі), друге – нижчим, - менш творчим. Дух, або духовне начало, як вважають в даному випадку, проявляється в особливій самостійній діяльності, якій властиві творення і свобода [16]. У підсумку цієї діяльності створюються вищі цінності, оволодіння якими становить сенс людського існування. Матеріальний ж початок, підпорядкований духовному, тому він менш активний або зовсім позбавлений активності. Якщо він і здатен проявляти себе самостійно, то може вести тільки до породження предметів низького ціннісного значення, які руйнують духовність, тому що задовольняють лише фізичну, чуттєву природу людини.

Духовна культура в певному сенсі постає знаковою системою, сприймаючи яку людина виявляє змістовну сторону і формує своє ставлення до неї. Освоюючи смисли культурних знаків і символів, він входить всередину культури, опановує нею. Духовне в знаковій системі виступає змістом, а матеріальне – формою культури. Але зводити духовну діяльність і духовну культуру тільки до семіотичних процесів і знакових систем – значить істотно звужувати їх сферу. Також дослідники виділяють художню культуру, де матеріальне і духовне перетворюються в ході художньої творчості і утворюють особливу духовно-матеріальну субстанцію – твори мистецтва.

Отже, культура являє собою процес трьох видів діяльності людини – матеріальної, духовної та художньої. Виникаючі між ними зв'язки в рамках зазначених основних видів діяльності створюють її нові види, що народжують нові культурні цінності.

Саме тому культурологія покликана не тільки своєчасно і ретельно описувати і систематизувати культурну реальність у всьому різноманітті її процесів і явищ, а й розкривати закономірності і тенденції культурних змін, що ведуть до створення культури майбутнього.

ЦІКАВІ РОЗДУМИ!

«Давньогрецька і давньоримська філософська думка внесла в розуміння культури як «обробки» людини неоціненний внесок, поставивши на перше місце морально-етичні проблеми. Вже легендарним семи мудрецам: Фалесу з Мілета, Салону, Піттаку Мітіленському, Клеобула з Лінда, Періандру Коринфському і Хілону з Спарти – стародавні греки приписували вислови типу: «Пізнай себе», «Важко залишатися добродішним», «Нічого занадто»» [17, с. 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Катон Марк Порцій. Земледелие. Санкт-Петербург: Наука, 2008. 220 с.

2. Цицерон Марк Тулий. Тускулианские беседы. Москва: Художественная литература, 1975. 102 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: Трактаты. Москва: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. 416 с.
4. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. Москва: Наука, 1977. 703 с.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва: Прогресс, 1985. 448 с.
6. Кант И. Критика способности суждения. Москва: Искусство, 1994. 367с.
7. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
8. Фихте И.Г. Наукоучение 1801-го года. Москва: Изд-во «Логос», Изд. группа «Прогресс», 2000. 192 с.
9. Кассирер Э. Философия символических форм. Т. I. Язык. Москва: Университетская книга, 2001. 271 с.
10. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов // Собрание сочинений. Т. 46. Ч. 1. Москва: Политиздат, 1968. 508 с.
11. *Визначення терміну «культура». Культура та природа.* Веб-сайт. URL: <http://www.pidru4niki.com...kulturologiya...terminu kultura...> (дата звернення: 20.04.2022).
12. *Методологічні проблеми визначення поняття культури.* Веб-сайт. URL: <http://www.infopedia.su>1x2285.html> (дата звернення: 20.04.2022).
13. *Основні поняття культурології, Культура і цивілізація...* Веб-сайт. URL: <http://www.studme.com.ua>106508244800/kulturologiya/osnovnye...> (дата звернення: 20.04.2022).
14. *Культура – це спосіб вирощування.* Веб-сайт. URL: <http://www.yrok.pp.ua>serednya-osvta/2085-kultivuvannya-ce-...> (дата звернення: 20.04.2022).
15. Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions. N.Y., 1963. 455 p.
16. *Цивілізація і суспільство.* Веб-сайт. URL: <http://www.ukrbukva.net>page,2...Civilizaciya-i-obshestvo.html>. (дата звернення: 20.04.2022).
17. Щавелёва М.Б. История культурологии: Учебное пособие. Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет им. Н.И. Лобачевского, 2018. 109с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Історія уявлень про культуру.
2. Охарактеризуйте класичну модель культури.
3. Поясніть запропоновані визначення «культури»:
  - Е. Тейлор: «Культура – комплекс, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, а також інші здібності і навички, засвоєні людиною як членом товариства».

- У. Самнер і А. Келлер: «сукупність пристосувань людини до його життєвих умов і є культура, або цивілізація...».
  - Е. Сепир: культура – це «соціально успадкований комплекс діяльності та переконань, що становлять тканину нашого життя».
  - Т. Карвер: «культура – це вихід надлишкової людської енергії в постійній реалізації вищих здібностей людини».
  - Р. Бенедикт: «Культура – це соціологічне позначення для навченої поведінки, тобто поведінки, яка не дана людині від народження, не зумовлено в її зародкових клітинах як у ос або соціальних мурах, а має засвоюватися кожним новим поколінням заново шляхом навчання у дорослих людей».
  - У. Томас: «..культура ... це матеріальні та соціальні цінності будь-якої групи людей (інститути, звичаї, установки, поведінкові реакції) незалежно від того, чи йде мова про дикунів або цивілізованих людей».
  - К. Янг: «Культура – це норми звичної поведінки, загальні для групи, спільності або суспільства. Вона складається з матеріальних і нематеріальних елементів».
  - П. Сорокін: «У найширшому сенсі слова культура позначає сукупність всього, що створено або змодифіковано свідомою або несвідомою діяльністю двох або більше індивідів, які взаємодіють один з одним або впливають на поведінку один одного».
  - Л. Бернард: «Культура – це все, що створено людиною, будь то матеріальні предмети, зовнішня поведінка, символічна поведінка або соціальна організація».
  - Г. Беккер: «Культура – це відносно постійний нематеріальний зміст, передається в суспільстві за допомогою процесів усупільнення».
  - Г. Зіммель: «Культура – це шлях від замкнутої єдності через розвинене різноманіття до розвиненої єдності».
  - Б. Малиновський: «Культура – це успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї та цінності».
  - Д. Реджин: «Культура – це символічне вираження, що корениться в підсвідомому і привноситься в суспільну свідомість, де воно зберігається і залишається в історії».
  - Є. Борінштейн «Культура – це процес створення Homo Moralis в процесі суспільної і духовної життєдіяльності».
  - М. Кравець: «У сучасній культурології найбільш вживаним є погляд на культуру як сутнісну рису людського буття, складне матеріально-духовне поле самореалізації суб'єкта і соціальних груп, особливу саморегулюючу форму відтворення розумного життя, як складову умову розвитку світу».
  - О. Червоник: «Культура – це прояв людської життєдіяльності».
4. Що є ключовим для культурної діяльності? Відповідь обґрунтуйте.
  5. Охарактеризуйте матеріальну і духовну складові культури.
  6. Для чого людству потрібна культурологія? Дайте розгорнуту відповідь.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
2. Борінштейн Є.Р. Масова, немасова і елітарна культура в освітньому полі сучасного суспільства. *Матеріали ІХ Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Освіта та соціалізація особистості» 23-24 квітня 2021 р.* Одеса: Університет Ушинського, 2021. С. 3-6.
3. Борінштейн Є.Р. Розвиток людства: від біологічного стану до соціокультурного (точка зору соціального філософа). *Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» 21-22 травня 2021 р.* Одеса: Університет Ушинського, 2021. С. 4-7.
4. Гуревич П.С. Культурологія: учебник для студентов вузов. Москва: Гардарики, 2007. 280 с.
5. Калхун К. Национализм. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2006. 288 с.
6. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.
7. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. 2-ге вид. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 240 с.
8. Культурологія: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с.
9. Культурологія: Учебное пособие / Драч Г.В. И др.; под ред. Г.В. Драча. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 413 с.
10. Левяш И.Я. Культурологія: курс лекцій. Минск: НТООО «ТетраСистемс», 1998. 544 с.
11. Найдорф М.И. Введение в теорию культуры: Основные понятия культурологии. Одесса: Друк, 2005. 192 с.
12. Родян М.В. Полікультурність та історичний наратив: виклики сучасності. *Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості» 24-25 квітня 2021 р.* Одеса: Університет Ушинського, 2020. С. 41-43.
13. Романов Ю.И. Культурологія. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 206 с.
14. Соціологія культури: Навч. посібник / Семашко О.М. та ін.; за ред. О.М.Семашка, В.М. Пічі. Львів: Новий Світ – 2000», 2002. 334 с.
15. Человек и общество (Культурология). Словарь-справочник / науч. ред. О.М. Штомпель. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. 544 с.
16. Чорненький Я.Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 392 с.

17. [Crowther Jonathan](#), [Kavanagh Kathryn](#). Oxford guide to British and American culture: for learners of English. Oxford; Hong Kong: Oxford University Press, 1999. 576 p.

18. [O'Driscoll James](#). Britain for learners of english. Oxford : Oxford University Press, 1995. 224 p.

1.2. Культурологія як наука (Ірина Орленко)

Культура – це певний рівень будь-якої людської діяльності. Без культури праці не може бути створено високорозвинене виробництво. Без політичної культури неможливе вирішення життєво важливих проблем держави та суспільства. Без культури людських відносин, в основі яких лежить розуміння самоцінності кожної людини, не буде вирішено соціальних проблем. І взагалі, нормальне функціонування як суспільства в цілому, так і будь-якого його підрозділу неможливе, якщо не буде досягнуто певного рівня культури, не сформується розуміння того, що високорозвинена культура є фундаментом цивілізованого суспільства. Розуміння цього – один із показників культури суспільства та культури особистості.

У період Античності культура протиставляється варварству. У Стародавньому Римі, звідки прийшло слово – культура (cultura) розуміли передусім обробку землі. Окультурення ґрунту, сільськогосподарські культури - поняття, пов'язані з працею селянина. Лише у XVIII—XIX століттях для європейців культура набула духовного відтінку. Вона позначала вдосконалення людських якостей. Наприкінці XVIII ст. поняття культури мало два відтінки: перший - панування над природою за допомогою знання та ремесел, другий - духовне багатство особистості. Наскільки складно приживався термін культури можуть свідчити такі факти, що два великих німецьких філософа, Кант (1724—1804) і Гегель (1770—1831), майже не вживали слово «культура». Гегель заміняв його терміном «Bildung» (освіта), а Кант, хоч зрідка й користувався ним, зводив культуру до дисципліни розуму. За Кантом, суть культури полягає у пануванні морального обов'язку над проявами почуттів.

Культурологія є однією з наймолодших наук. У самостійну дисципліну культурологія виділилася у 60-роки ХХ століття. Проте культурологічні знання існували набагато раніше як розділи філософії, історії, естетики, мистецтвознавства, семіотики та ін.

Паралельно з формуванням філософської культурологічної концепції, метою якої є створення типології культури (класифікація), з кінця ХІХ століття йшла кристалізація культурології як самостійної науки, яка розглядає духовні та матеріальні продукти людської діяльності як носіїв символічної інформації про цю культуру. Дотримуючись звичайної схеми виникнення науки, культурологія народжувалася з узагальнення емпіричного знання насамперед у галузі археології, етнології, мистецтвознавства, соціології. Наукове вивчення культури, яке здійснюється етнографами, філологами,

соціологами, дозволяє побачити в культурі не одновимірну величину, а складну багатовимірну освіту. Повне знання культури виникає на перетині антропологічного, гуманітарного і соціологічного знань.

Вперше термін «культурологія» для визначення самостійної науки вводить американський вчений ХХ століття Леслі Уайт у роботі «Наука про культуру» (1949), розглядаючи її як науку про закони культури, її становлення та функціонування. Відповідно до його теорії, завдання культурології не стільки зафіксувати подію, скільки зрозуміти її зміст, виходячи з властивих цій культурі символів. Тобто необхідно розглядати культуру як об'єктивну реальність, що проникає через увесь світ людини наскрізь. Культурологія — швидше, деяке сумарне позначення цілого комплексу наук, які вивчають культурну поведінку людини та людських спільнот на різних етапах їхнього історичного існування. Найважливіше значення становлення культурології має розуміння сутності культури. Категорія «культура» приваблювала та приваблює багатьох дослідників глибиною свого змісту та евристичною значимістю. Широта охоплених нею суспільних явищ викликає особливий ефект закріплення за цим поняттям безлічі смислових відтінків, що, у свою

черга, накладає свій відбиток на розуміння та вживання терміна «культура» різними дисциплінами та у різні історичні епохи. І все ж таки аналіз показує, що об'єднуючий, рушійний початок у становленні культурології треба шукати в багатих традиціях європейської історії філософії. Це дозволяє розглядати як елемент культурології як системи знання історичний розвиток уявлень про культуру - від античних до сучасних культурологічних теорій, концепцій, які можна подати і як щодо самостійні напрямки філософської думки.

Сучасна культурологія формується, знаходячи власний предмет дослідження та обґрунтовує відповідні йому методи.

Культурологія – наука про культуру, одна із сучасних гуманітарних наукових дисциплін, що інтегрує у собі проблематику та категорії філософії, соціології, психології, антропології, історії.

Культурологія займається теоретичним осмисленням фактичного матеріалу, одержаного в результаті досліджень культурних феноменів; вона вивчає культурно-історичні явища, виявляє закономірності їхнього генези, функціонування та мінливості.

Об'єкт пізнання культурології – культура, яка розуміється як історичний соціальний досвід людей щодо селекції, акумуляції та застосування таких форм діяльності та взаємодії, які, крім утилітарної ефективності, виявляються прийнятними для людини, людських колективів та за своєю соціальною ціною та наслідками або відбираються на підставі відповідних критеріїв ненанесення шкоди. соціальної консолідованості співтовариств і є системою певних «соціальних конвенцій», які безпосередньо чи опосередковано забезпечують колективний характер людської життєдіяльності. Цей соціокультурний досвід втілюється у системі безпосередньо регулятивних установлень – звичаїв,

законів, канонів; опредмечених у специфічних рисах технологій та продуктів діяльності людей щодо задоволення інтересів та потреб.

Об'єктом культурології є:

- культурні аспекти різних галузей суспільного життя;
- особливості та досягнення основних культурно-історичних типів;
- тенденції та процеси в сучасній соціокультурній середовищі.

Предметом культурології є вивчення змісту, структури, динаміки та технологій функціонування соціокультурного досвіду в ракурсах його генези, селекції та акумуляції, системної впорядкованості, регулятивної практики, мінливості тощо, тобто пізнання того, як породжуються, функціонують, транслюються вироблені «соціальні конвенції» щодо інтеграції людей, регулювання форм їхнього спільного існування та діяльності.

Подана системність культурологічного знання знаходить своє вираження у теоретичному розгляді культурології як навчальної дисципліни.

Завдання курсу культурології – дати студентам базові знання про сутність культури, її структуру та функції, закономірності розвитку та різноманіття прояву, про основні історичні типи культурного процесу. Ці знання дадуть розуміння того, що тільки культура зробила і робить людину Людиною, допоможуть визначити загальнолюдські цінності та ідеали та їхнє місце у житті сучасного суспільства.

Світовий досвід показує, що суспільство розвивається найуспішніше, якщо правителі виходять із інтересів людей, якщо люди вільні від диктату «згори», здатні самостійно приймати рішення, здійснювати вчинки та дії та відповідати за них. А це вимагає широкої освіченості та дотримання моральних принципів. Нестача знань, некомпетентність становлять серйозну загрозу для суспільства.

Знання історії культури не тільки розширює кругозір людини, не тільки збагачує її духовно, а й дає орієнтири в політичному житті, переконуючи, що суспільство, у центрі діяльності якого перебуває людина, де створюються умови для її активної участі у суспільному житті, прояви здібностей кожного, суспільство, де затребувані знання, талант і заохочується творчість, досягає високого рівня розвитку.

Світ змінюється. Сучасний світ стає дедалі єдиним. Розширилася сфера спілкування людей, спростилися можливості їхнього переміщення з країни до країни, з держави до держави. І навіть не переміщаючись, люди, завдяки сучасній техніці, можуть спілкуватися один з одним. Спілкування людей різних національностей, різних культур, різних поглядів – це частина сучасного життя. А це потребує порозуміння.

Пізнання культури народів, що живуть на Землі, не тільки сприятиме знаходженню спільної мови між ними, а й допоможе краще дізнатися, оцінити свою власну культуру. Ми живемо у створеному нами культурному середовищі, і часто сприймаємо його як даність. При зіставленні з культурами інших народів ми відчуваємо своєрідність та особливості своєї культури. Діалог

із культурою минулого допомагає осмисленню сучасності. Необхідний діалог не лише з культурою минулого, а й діалог сучасних культур. Розуміння культури – основа та фундамент єднання людей.

Необхідність широкої гуманітарної освіти у формуванні високоморальної особистості, її громадянських та людських якостей, світоглядної позиції, в усвідомленні свого місця у культурі та культури в ній незаперечна.

Таким чином, вивчення та розуміння історії культури, всього різноманіття культури сучасної, культури різних країн, націй, народів, людства в цілому стає основою формування тієї людської спільноти, яка допомагає запобігти міжнаціональним конфліктам, війнам, вирішити глобальні проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардіна-Віж'є О. Ю. Іноземні студенти в Україні: чинники адаптації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2014. № 1122. Вип. 33. С. 108–112.

2. Боринштейн Е. Р. Взаимная социальная адаптация в учебно-образовательной программе «Южноукраинский Еврейский университет «Хабад-Одесса» как социокультурный феномен. Історичні мідраші Північного Причорномор'я: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13 бер. 2013 р.), Миколаїв, 2013. С. 10–18.

3. Боринштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 400 с.

4. Боринштейн Є. Р., Кіссе А. І., Орленко І. М. Соціокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст. Грані. Науково-теоретичний альманах. Дніпро, 2018. Т. 21, № 12. С. 42–52.

5. Вінцукевич П. Релігія та психоаналіз. Волинський Благовісник №2 (2014), с. 187-206.

6. Визначення культури: різноманіття і багатозначність підходів у її дослідженні. URL: <http://um.co.ua/3/3-4/3-43888.html> Дата звернення 21.07.2022.

7. Иностранные студенты в Украине — Обучение в Украине. URL: <http://studyinukraine.gov.ua/ru/zhizn-v-ukraine/inostrannye-studenty-v-ukraine/> (дата звернення 03.07.2022).

8. Ільєнков Е. В. Філософія і культура. 1991. URL: http://studopedia.su/17_197_ilenkov-ev-otkuda-beretsya-filosofiya-i-kultura-s-.html (дата звернення: 8.04.2022).

9. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 224 с.

10. Кавалеров А. І., Бондаренко А. М. Соціальна адаптація : феномен і прояви : монографія. Одеса: Астропринт, 2005. 112 с.

11. Кашапов М. М. Стадии творческого мышления профессионала. Ремдер, 2009. 380 с.

12. Леслі Уайт про становлення науки культурології. URL: <https://uk.ilovevaquero.com/obrazovanie/86088-lesli-uayt-o-stanovlenii-nauki-kulturologii.html> Дата звернення 14.06.2022
13. Orlenko I. N. Compendium of methodology for the research of sociocultural adaptation: problem fields of social philosophy. Modern philosophy in the context of intercultural communication : collective monograph. Lviv-Toruń, 2019. P. 123–138.
14. Орленко І. М. Взаимная социокультурная адаптация студентов в контексте современных трансформационных процессов. Наукове пізнання: методологія та технологія: наук. журнал. Одеса, 2019. №1 (69). С. 88–94.
15. Подпоринова Н. Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-adaptatsiya-migrantov-k-sotsiokulturnoi-srede-regiona#ixzz58cVgPsIH> (дата звернення: 17.02.2022).
16. Сидоренко С. В. Соціально–культурна адаптація: глобальний аспект. Культура народів Причорномор'я. 2005. № 68. С. 163–167. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10436> (дата звернення: 5.05.2022).
17. Фрейд З. Основные принципы психоанализа. – К.: Ваклер, 1998. – 283 с.
18. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд. Ренессанс, 2010. 256 с.
19. Едуард Тейлор URL: http://az.lib.ru/t/tajlor_e_b/text_1871_primitive_culture.shtml (дата звернення: 5.05.2022).
20. Aaron Matthew Thompson, Russell Elmore, Lindsay Marie Etker. The Social Competency Scale of Free and Active Teachers for School Social Workers. Children and Schools. 2020. Volume 42, Issue 1. P. 63–66.
21. Bruno Ćurko & Ivana Kragić. Igra – put k multidimenzioniranom mišljenju. Na tragu filozofije za djecu: Play – A Way into Multidimensional Thinking. Aiming Philosophy for Children. 2009. Filozofska Istrazivanja 29 (2):303-310.
22. Ong B., Cheong K. C. An Exploratory of Sociocultural Adaptation Among International Students in Malaysia. Redesigning Learning for Greater Social Impact. 2018. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-4223-2_5. (дата звернення: 05.08.2022).
23. Shafaei A., Nejati M., Abd Razak N. The model of psychological well-being of foreign students. Educational Psychology. 2018. Vol. 38 (1). P. 17–37. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01443410.2017.1356447>. (дата звернення: 05.08.2022).
24. Shafaei A., Razak N. A. What matters most: importance-performance matrix analysis of the factors influencing international postgraduate students psychological and sociocultural adaptations. Qual Quant. 2018. № 52. P. 37–56. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-016-0418-y#citeas>. (дата звернення: 02.08.2022).

25. Van Ijzendoorn M. H., Sagi-Schwartz A., Mesman J. Cross cultural patterns of attachment: universal and contextual dimension. Handbook of attachment theory and research. New York : Guilford Press, 1999. P. 713–734.

26. Viren Swami, Adriane Arteche, Tomas Chamorro-Premuzic, Adrian Furnham . Sociocultural adjustment among sojourning Malaysian students in Britain: a replication and path analytic extension. Social psychiatry and psychiatric epidemiology. 2010. №45. P. 57–65. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-009-0042-4>. (дата звернення: 02.08.2022).

Питання для самоперевірки

1. Що таке культурологія та коли вона з'явилася?
2. На які традиції спиралася культурологія, коли вона виникла?
3. Які науки вивчають культуру?
4. Що таке культурна статика і культурна динаміка?
5. Які культурологічні методи Ви знаєте?
6. Назвіть культурологічні категорії.
7. Що вплинуло на формування різних культурологічних шкіл?
8. Назвіть культурологічні школи.
8. Що таке соціокультурною трансформацією?
9. Які основні етапи закономірностей процесу взаємної соціокультурної адаптації?

1.3. Структура і функції культурології (Ірина Орленко)

Сучасна культурологія поєднує цілу низку дисциплін, кожна з яких забезпечує виконання завдань, що стоять перед цією наукою. Ці дисципліни можна дуже умовно поділити на теоретичні та історичні.

Теоретичне коло включає:

- Філософію культури, яка вивчає найбільш загальні проблеми існування культури;

– теорію культури – вивчення закономірностей розвитку та функціонування культури;

– морфологію культури – вивчення різних форм існування культури, таких, як мову, міф, мистецтво, релігія, техніка, наука.

Історичне коло, у свою чергу, включає:

– історію культури, що займається типологією культур, порівняльним аналізом розвитку різних культурно-історичних типів;

– соціологію культури, яка досліджує функціонування культури у суспільстві, взаємозв'язок суспільних та культурних процесів.

– практичну культурологію, яка визначає, на якому рівні людська діяльність набуває характеру культурної. Вочевидь, що з кожної історичної доби цей рівень своєрідний.

Культурологія - наука, що формується на стику соціального та гуманітарного знання про людину та суспільство. Але кожна з цих наук звернена лише до однієї сфери культури та не вичерпує всього обсягу, а «вузька глибина» нерідко обмежує цілісне розуміння культурних процесів.

Культурологія виявляє інваріантні структури культурних феноменів, визначає динаміку змін і дозволяє розглянути як кожен культурний феномен окремо, а й визначити взаємодія цих феноменів, і навіть проаналізувати їх розвиток і подія. Тут культурологія постає як комплекс наук про культуру. Кожна з них має свій ареал і предмет дослідження, віддані категорії та терміни, методи і джерела.

Філософія культури досліджує поняття, сутність та структуру культури, визначає її функцію в суспільстві, з'ясовує співвідношення культури та природи, культури та цивілізації, визначає роль засобів масової комунікації у поширенні культури, вивчає множинність мовних та символічних форм культури. Крім цього філософія культури досліджує діалектику та динаміку соціокультурних процесів, визначає роль міжкультурних контактів у зміні самобутності окремих культур.

Соціологія культури досліджує процес функціонування культури у суспільстві, тенденції культурного розвитку, що виявляються у свідомості, поведінці та способі життя різних соціальних груп. У соціальній структурі суспільства виділяються групи різного рівня – масовий, народний, елітарний. Кожен із них відрізняється своїми культурними особливостями, ціннісними уподобаннями, смаками, стилем та способом життя. Поряд із ними існує безліч мікрогруп, які утворюють різні субкультури. Можна виділити спільності за низкою ознак: вікові – субкультури дітей, молоді, літніх людей; конфесійні – різні віросповідання; професійні - певний вид діяльності тощо. Також соціологія культури дає можливість уявити типологію особистості залежно від ставлення до суспільної ситуації, що склалася.

Антропологія культури досліджує взаємовідносини людини та культури, процеси становлення духовного світу особистості, виявляє ключові моменти соціалізації, акультурації, інкультурації людини. Вивчає адаптацію людини до культурного середовища, систем освіти та виховання. Головним напрямом антропології культури є вивчення процесу соціалізації особистості в умовах різних культур, впливу природного та культурного середовища на духовний світ людини, особливостей національного характеру, взаємодії екології та етносу. Особливо яскраво це проявляється при поясненні відмінностей типів культур західної та східної цивілізацій.

Історія культури досліджує реальний процес спадкоємності культурного розвитку різних епох, країн, народів. Вона дає матеріал, що свідчить про різноманітні культурних досягнень та цінностей, про відмінності та протиріччя культурно-історичного процесу. Історія культури формує знання про культурну спадщину, пошуки та відкриття, пам'ятки матеріальної та духовної культури, ідеали і символи різних народів; досліджує походження, витоки культурних явищ, процес їхнього поширення.

Прикладна культурологія досліджує організацію та технологію культурного життя суспільства; здійснює практичне керівництво культурою, проявляється у конкретних прикладних дисциплінах (музеєзнавство, літературознавство, театрознавство тощо). Однією з головних завдань прикладної культурології є репрезентація культурних особливостей, розробка ментальних програм культурної ідентичності народів «малих» культур, що є на межі зникнення.

У культурології, як і соціології, виділяються дві основні частини — *культурна статика* і *культурна динаміка*. Перша описує культуру у стані спокою, друга — у русі. До *культурної статики* ми віднесемо внутрішню будову культури — сукупність базисних елементів чи рис, і форми культури — зміни, характерні поєднання таких елементів. До *динаміки* віднесемо ті засоби, механізми та процеси, які описують трансформацію культури, її зміну. Культура зароджується, поширюється, руйнується, зберігається, із нею відбувається безліч різноманітних метаморфоз.

Якщо ми представимо культуру у вигляді складної системи, а саме такою має бути людська культура, що створювалася тисячами поколінь людей, то обов'язково знайдуться вихідні клітини або першоцеглини. Такі базисні одиниці культури називають елементами та особливостями культури. Вони бувають двох видів — матеріальними та нематеріальними.

Більшість вчених сходиться на думці, що культура має два виміри — *матеріальний та нематеріальний*. Матеріальні пам'ятки культури довговічніші. Археологи розкопують стоянки стародавніх людей, що жили сотні тисяч і мільйони років тому, виявляють кісткові останки, примітивні знаряддя праці та відновлюють спосіб життя, вірування, обряди та ідейний світ наших предків. Про сучасну культуру можна судити з матеріальних та нематеріальних елементів культури, але про давню — лише з матеріальних. Таким чином, матеріальні пам'ятки довговічніші і зберігають більший обсяг інформації, ніж нематеріальні.

Матеріальна культура включає фізичні об'єкти, створені руками людини (артефакти): парова машина, книга, храм, знаряддя праці, житловий будинок, краватка, прикраса, гребля та багато іншого. Артефакти відрізняються тим, що вони створені людиною, мають певне символічне значення, виконують певну функцію та становлять відому цінність для групи чи суспільства.

Нематеріальну, чи духовну культуру утворюють норми, правила, зразки, зразки, моделі та норми поведінки, закони, цінності, церемонії, ритуали, символи, міфи, знання, ідеї, звичаї, традиції, мову. Вони також є результатом діяльності людей, але створені не руками, а скоріше розумом. Нематеріальні об'єкти не можна чути, бачити, відчувати, вони існують у нашій свідомості та підтримуються людським спілкуванням.

Мости чи храми існують дуже довго, а церемонії чи обряди — лише той час, доки їх дотримуються. Церемонія одруження триває кілька годин, хоч через неї неодноразово проходять люди. Церемонія, як і будь-який інший об'єкт нематеріальної культури, потребує матеріального посередника. Знання

виражаються через книги, звичай вітання - через рукостискання чи вимовлення слів. Носіння краватки - це теж ритуальна або символічна дія, частина світського етикету. Воно було б неможливим, якби не участь матеріального посередника — краватки. Сама краватка є артефактом.

Традиційне для філософії питання — що є первинним: матерія чи дух — у культурології вирішується інакше, ніж прийнято. У культурі первинне значення і символ, а чи не річ і матеріал.

Матеріал, з якого виготовлена книга, в культурі вторинний, а зміст інформації, що передається, міркувань, думки первинно. Їх можна донести до аудиторії та іншим способом, крім книги, наприклад, скориставшись радіо, телебаченням або Інтернетом. Але таке можна сказати, зрозуміло, не про всі елементи культури. Наприклад, одяг виконує дві функції: фізичну, оскільки захищає тіло від холоду, і культурну, оскільки є окрасою. Для північних народів важливіша якість матеріалу, з якого виготовлено одяг. Шкура тварини, навіть ніяк не прикрашена, цілком згодиться для утилітарних цілей. У південних народів все навпаки. Там настільки тепло, що можна обходитися без сорочок, штанів і пальто. Деякі дикі племена носять замість одягу прикраси з раковин та всілякі намисто. Тут первинною була культурна функція, а вторинною – матеріальна.

Складовий характер об'єкта, предмета культурології детермінує таку ж складну *структуру самого культурологічного знання*.

1. *Класифікація культурологічного знання з об'єктів культурології (виділяють два профілі пізнання):*

- Власне культурологічне знання – інтегративне знання про цілісний феномен культури в реальному історичному часі та соціальний простір її існування.

- Культурознавство – сукупність приватних наукових дисциплін, які вивчають окремі підсистеми культури за спеціалізованими сферами діяльності (економіка, політика, релігія та ін.).

2. *Класифікація культурологічного знання з методологій:*

- Соціальна культурологія – досліджує функціональні механізми, процеси та форми соціокультурної організації та регуляції колективного життя людей (раціонально-пояснювальна методологія пізнання).

- Гуманітарна культурологія – концентрується на вивченні процесів та форм самопізнання культури (описово-інтерпретативна методологія).

3. *Диференціація за специфічними цілями, предметними областями, рівнями пізнання та узагальнення:*

- Фундаментальна культурологія – вивчає культуру з метою теоретичного та історичного пізнання, розробляє категоріальний апарат, методи дослідження тощо (виділяють: соціальну та культурну антропологію, історичну культурологію, психологічну антропологію тощо)

- Прикладна культурологія – орієнтована використання фундаментальних знань про культуру з метою прогнозування, проектування та регулювання

актуальних культурних процесів (виділяють: управління культурою, соціокультурне проектування, музеєзнавство тощо).

У різних галузях сучасного соціогуманітарного знання виділяють специфічні культурологічні напрями, що досліджують різні аспекти культурного життя. Культурологія, таким чином, виступає як інтегративна методологічна основа, що поєднує все різноманіття аспектів вивчення культури в цілісну систему. Культурологія виступає системоутворюючим фактором всього комплексу наук про культуру, його методологічною основою.

Відмінності у світоглядних і методологічних позиціях мислителів, які вивчають феномен культури, різноманітність завдань тих наукових дисциплін, у яких вони проводили свої дослідження, і навіть складність і багатовимірність самого явища культури породило і породжує різні теоретичні підходи, напрями та школи. Представниками основних шкіл та напрямів є: Е. Тайлор, Г. Спенсер, Д. Фрезер, Л. Морган (еволюціонізм), Ф. Гребнер, Л. Фробеніус (дифузійонізм), А. Радкліфф-Браун (Функціоналізм), М. Харріс (Культурний матеріалізм) К. Леві-Строс, М. Фуко, Ж. Дерріда Структуралізм, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, В. Вундт (Психологічна антропологія), Й. Хейзінг, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Гессе (Ігрова концепція культури), Е. Кассіер, Ю. Лотман (Семіотичний напрямок), А. Кребер, К. Клакхон (Методологічний напрямок), В. Біблер (Діалогічний напрямок), М. Мід (Антропологічний напрямок), М. Херсковиць (Культурний релятивізм), Ж. Марітен, Е. Жільсон, М. Бубер (Релігійна культурологія).

Культуролог, перш за все, має справу з результатами культурної діяльності (предмети, продукти культурної творчості – наприклад, музика, твори живопису), але його завдання – йти глибше, до засвоєння духу культури (менталітету, культурної парадигми), незалежно від того, якою теоретичною позиції він дотримується. У разі виявляється другий — комунікативний — шар культури, це рівень спілкування, інститутів освіти та виховання. І нарешті сама основа культури, її ядро, її архетип — структура культуротворчої діяльності. Різні дослідники ідентифікують її по-різному: з мовою, психологічним складом нації та способом сакралізації, прийнятою системою символіки тощо. У всіх цих випадках незмінним залишається пафос культурологічного пошуку — цілісність, інтеграційна основа суспільства, розгляд історії як перетин творчого самовираження та розвитку культурної традиції у духовному просторі етносу.

ЛІТЕРАТУРА

2. Aaron Matthew Thompson, Russell Elmore, Lindsay Marie Etker. The Social Competency Scale of Free and Active Teachers for School Social Workers. *Children and Schools*. 2020. Volume 42, Issue 1. P. 63–66.
3. Bruno Ćurko & Ivana Kragić. Igra – put k multidimenzioniranom mišljenju. Na tragu filozofije za djecu: Play – A Way into Multidimensional Thinking. *Aiming Philosophy for Children*. 2009. *Filozofska Istrazivanja* 29 (2):303-310.
4. Ong B., Cheong K. C. An Exploratory of Sociocultural Adaptation Among International Students in Malaysia. *Redesigning Learning for Greater Social*

- Impact. 2018. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-4223-2_5. (дата звернення: 05.08.2022).
5. Orlenko I. N. Compendium of methodology for the research of sociocultural adaptation: problem fields of social philosophy. Modern philosophy in the context of intercultural communication : collective monograph. Lviv-Toruń, 2019. P. 123–138.
  6. Shafaei A., Nejati M., Abd Razak N. The model of psychological well-being of foreign students. Educational Psychology. 2018. Vol. 38 (1). P. 17–37. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01443410.2017.1356447>. (дата звернення: 05.08.2022).
  7. Shafaei A., Razak N. A. What matters most: importance-performance matrix analysis of the factors influencing international postgraduate students psychological and sociocultural adaptations. Qual Quant. 2018. № 52. P. 37–56. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-016-0418-y#citeas>. (дата звернення: 02.08.2022).
  8. Van Ijzendoorn M. H., Sagi-Schwartz A., Mesman J. Cross cultural patterns of attachment: universal and contextual dimension. Handbook of attachment theory and research. New York : Guilford Press, 1999. P. 713–734.
  9. Viren Swami, Adriane Arteché, Tomas Chamorro-Premuzic, Adrian Furnham . Sociocultural adjustment among sojourning Malaysian students in Britain: a replication and path analytic extension. Social psychiatry and psychiatric epidemiology. 2010. №45. P. 57–65. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-009-0042-4>. (дата звернення: 02.08.2022).
  10. Бардіна-Віж'є О. Ю. Іноземні студенти в Україні: чинники адаптації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2014. № 1122. Вип. 33. С. 108–112.
  11. Борінштейн Е. Р. Взаимная социальная адаптация в учебно-образовательной программе «Южноукраинский Еврейский университет «Хабад-Одесса» как социокультурный феномен. Історичні мідраші Північного Причорномор'я: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13 бер. 2013 р.), Миколаїв, 2013. С. 10–18.
  12. Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 400 с.
  13. Борінштейн Є. Р., Кіссе А. І., Орленко І. М. Соціокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст. Грані. Науково-теоретичний альманах. Дніпро, 2018. Т. 21, № 12. С. 42–52.
  14. Визначення культури: різноманіття і багатозначність підходів у її дослідженні. URL: <http://um.co.ua/3/3-4/3-43888.html> Дата звернення 21.07.2022.
  15. Вінцукевич П. Релігія та психоаналіз. Волинський Благовісник №2 (2014), с. 187-206.

16. Едуард Тейлор URL: http://az.lib.ru/t/tajlor_e_b/text_1871_primitive_culture.shtml (дата звернення: 5.05.2022).
17. Иностранные студенты в Украине — Обучение в Украине. URL: <http://studyinukraine.gov.ua/ru/zhizn-v-ukraine/inostrannye-studenty-v-ukraine/> (дата звернення 03.07.2022).
18. Ільєнков Е. В. Філософія і культура. 1991. URL: http://studopedia.su/17_197_ilenkov-ev-otkuda-beretsya-filosofiya-i-kultura-s-.html (дата звернення: 8.04.2022).
19. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 224 с.
20. Кавалеров А. І., Бондаренко А. М. Соціальна адаптація : феномен і прояви : монографія. Одеса: Астропринт, 2005. 112 с.
21. Кашапов М. М. Стадии творческого мышления профессионала. Ремдер, 2009. 380 с.
22. Леслі Уайт про становлення науки культурології. URL: <https://uk.ilovevaquero.com/obrazovanie/86088-lesli-uayt-o- stanovlenii-nauki-kulturologii.html> Дата звернення 14.06.2022
23. Орленко І. М. Взаимная социокультурная адаптация студентов в контексте современных трансформационных процессов. Наукове пізнання: методологія та технологія: наук. журнал. Одеса, 2019. №1 (69). С. 88–94.
24. Подпоринова Н. Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-adaptatsiya-migrantov-k-sotsiokulturnoi-srede-regiona#ixzz58cVgPsIH> (дата звернення: 17.02.2022).
25. Сидоренко С. В. Соціально–культурна адаптація: глобальний аспект. Культура народів Причорномор'я. 2005. № 68. С. 163–167. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10436> (дата звернення: 5.05.2022).
26. Фрейд З. Основные принципы психоанализа. – К.: Ваклер, 1998. – 283 с.
27. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд. Ренессанс, 2010. 256 с.

Питання для самоперевірки

1. Що таке культурологія та коли вона з'явилася?
2. На які традиції спиралася культурологія, коли вона виникла?
3. Які науки вивчають культуру?
4. Що таке культурна статика і культурна динаміка?

1.4. Методи культурології (Ірина Орленко)

Спираючись на інші соціально-гуманістичні науки, запозичуючи та розвиваючи їхній досвід, культурологія застосовує різні методи вивчення культури.

До найбільш традиційних способів викладу явищ, фактів, подій світової та вітчизняної культури належать такі методи як діахронічний, синхронічний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний.

Діахронічний метод - хронологічна послідовність їх появи та перебігу. Але діахронічний метод грає у своїй підлеглу роль: адже факти потрібно як викласти, а й передусім узагальнити, проаналізувати, оцінити. Тому цей метод сполучається з іншими, зокрема із синхронічним методом.

Синхронічний метод полягає у сукупному аналізі двох чи кількох культурних типів протягом певного часу їх розвитку, з урахуванням існуючих взаємозв'язків та можливих протиріч.

Порівняльно-історичний дозволяє порівнювати в історичному розрізі багато виняткових або самобутніх явищ культурного комплексу і проникати в їх сутність. Так, при вивченні культури Стародавнього Сходу на перший план виходить факт обожнювання природних явищ: сонця, води, тварин тощо. Той же факт оригінально проявляється у іншого народу- слав'ян, в іншу епоху, показуючи таким чином їхню язичницьку культуру. Варто зазначити, що в даному та інших подібних випадках йдеться не про формальне, а про сутнісне порівняння, коли забезпечується порівнянність зіставних об'єктів.

Структурно-функціональний метод – його суть полягає у розкладанні досліджуваного об'єкта культури на складові та виявленні внутрішнього зв'язку, обумовленості, співвідношення між ними. Цей метод застосовується, наприклад, при аналізі сутності, структури, функцій культури, проблеми складної та багато в чому дискусійної.

Говорячи про методи, не можна не порушити питання про категорії культурології, які є найважливішим показником того, як сформувалася наука, наскільки розвинена її мова. Система категорій відбиває загальну структуру наукового знання, показуючи взаємодію приватних наук та філософії як загальної методології; також через категоріальний апарат науки можна простежити її генезу та взаємодію з іншими галузями знання.

Культурологічні категорії можна поділити на такі групи:

1. *Загальні.* Це філософські поняття, що використовуються у всіх галузях знання, наприклад: свідомість, буття, розвиток.

2. *Загальнонаукові.* До цієї групи належать поняття, що становлять методологічну основу наукового знання: закономірність, процес, типологія, система.

3. *Запозичені з інших наук.* Категорії цілого ряду наук використовуються культурологами щодо прикордонних проблем, пов'язаних з літературознавством, історією, мистецтвознавством, релігієзнавством: епоха, період, стиль, конфесія.

4. *Власне культурологічні.* Ці категорії або відбивають процеси, що спостерігаються щодо культури – глобалізація, масовізація, синтез культур, або фіксують якісь явища – культурна динаміка, архетип, гуманізм.

1.5. Школи культурології (Ірина Орленко)

Спроби осмислення культури сприяли появі у культурології низки шкіл і концепцій. Школа культурології – колектив дослідників, що працюють за єдиною дослідницькою програмою, кожна з якої виходить із різного розуміння сутності, основи існування та закономірностей розвитку культури.

Вирізняють такі культурологічні школи: психоаналітична, антропологічна, аксіологічна, семіотична.

❖ *Психоаналітична школа*

Початок цього напрямку у культурології поклали роботи австрійського психіатра та невропатолога, творця психоаналізу Зигмунда Фрейда (1856–1936 рр.). Дослідженню культури присвячені, зокрема, такі його праці, як «Майбутнє однієї ілюзії» (1927 р.) та «Незадоволеність у культурі» (1930 р.). З. Фрейд створив оригінальну концепцію культури, яка може бути адекватно зрозуміла лише у його психоаналітичній теорії.

Головна заслуга Фрейда полягає у відкритті несвідомого рівня в людській психіці та обґрунтуванні його значущості у детермінації поглядів та поведінки людини.

Несвідоме у описі Фрейда – це інстинктивні первинні потяги (сексуальні бажання, потяг до смерті, руйнації) і враження (серед яких найважливіше місце займають дитячі), витіснені зі свідомості. Поруч із несвідомим Воно у структурі людської психіки, по Фрейду, існує рівень свідомості Я і рівень Над-Я – соціокультурні установки, заборони, норми, засвоєвані людиною як членом суспільства. Людське Я, за Фрейдом, замкнуте між двома протилежними полюсами – несвідомою (природною) стихією та вимогами культури, які постійно борються за володіння Я.

Запропонована Фрейдом схема дозволила вивести психоаналіз за рамки психіатрії та по-новому підійти до вивчення особливостей людини та її культури, зокрема, сформулювати оригінальні уявлення щодо її генези, сутності та соціальних функцій. Культура в психоаналітичній концепції не є щось незмінне, що раз і назавжди. Вона виникла в певній стадії суспільного розвитку, коли виникають ставлення до моралі, коли регуляція поведінки починає здійснюватися з допомогою законів, коли з'являється поняття «табу» і виникає система санкцій за його порушення. Культурна історія людства, за Фрейдом, починається з того моменту, коли сини глави первісної родини, вигнані їм, вбивають і з'їдають його, щоб покласти край одноосібному володінню самкою. Після акта батьковбивства, вважає Фрейд, сини каються, і вони накладають заборону на вчинення подібних дій. Згодом образ батька, якого заборонено вбивати, злився з тотемною твариною, яка обожнювалась і яка розглядалася як втілення міфічних сил, що опікуються родом. Так виникли тотем та табу, які є першоелементами будь-якої культури (Фрейд, 2010).

Культуру загалом Фрейд визначає як «суму людських досягнень та інституцій, що відрізняють наше життя від життя наших предків із тваринного

світу та службовців двом цілям: захист людини від природи та регулювання взаємовідносин між людьми». Культура вчить членів однієї спільноти подібним чином визначати та витіснити те, що відноситься до табуованої сфери. Тим самим вона сприяє консолідації спільноти та надає їй своєрідності, на відміну від інших. Культура ґрунтується на результатах витіснення, здійсненого попередніми поколіннями, і кожному новому поколінню доводиться оберігати культуру, роблячи те саме витіснення (П.Вінцукевич, 2014).

3. Фрейд формулює також уявлення про соціальні функції культури. Значення культури у житті і суспільства, за Фрейдом, неоднозначно. З одного боку, культура є запобіжним механізмом, що перешкоджає прояву темних сил первинних потягів та емоцій. Яскраво вираженою рисою культури є «сублімація первинних ознак», т. є. переведення несвідомої енергії індивіда в соціально прийнятні форми (наприклад, наукову, художню творчість, політичну діяльність тощо). Зокрема, мистецтво З. Фрейд оцінює як «вид терапії», що перемикає несвідому енергію з одних предметів на інші, що дозволяє знімати психологічну напругу шляхом занурення людини у вигаданий світ образів, фарб та звуків. Але будь-яка сублімація не може бути повністю рівнозначною безпосередньому задоволенню базових потягів і, отже, не повністю замінює останні (Фрейд, 1998).

З іншого боку, культура – це «репресивний механізм», насильство, примус, «болісне придушення потягу». Якщо культура вимагає від людини більше, ніж вона може, то у індивіда це викликає бунт або невроз, або робить його нещасним. Тяжкість культурних заборон гостріше відчувається молодими людьми з незавершеною соціалізацією, звідси вічний антагонізм поколінь. Чим динамічніше розвивається культура, тим цей конфлікт гостріший і тим більше сприяє подальшому прогресу, оскільки збільшує невдоволення застарілими нормами та тенденцію до їхньої зміни.

❖ *Антропологічна школа*

Ф. Боас, Б. Малиновський, А. Радкліфф-Браун, Е. Тайлор, Л. Уайт та ін. розглядають культуру як особливий інструмент пристосування людини до природи. За допомогою культури людина підпорядковує її собі та пристосовує до задоволення своїх потреб. Ця «пристосована природа» («друга природа») є культура. Термін «культура» в антропологічній концепції позначає найрізноманітніші форми та продукти людської діяльності – техніку, вірування, мораль, право, мистецтво.

Наприклад, англійський антрополог Едуард Тайлор (1832–1917 рр.) у роботі «Первісна культура» (1871 р.) дав таке визначення культури, що стало класичним: «Культура, чи цивілізація, яка розуміється у широкому етнографічному сенсі, – це складне ціле, яке включає в себе знання, вірування, мистецтва, мораль, закони, звичаї та будь-які інші здібності та звички, які набувають людина як член суспільства» (Е. Тейлор).

По суті, «культурні» і «соціальні факти» у цьому підході ототожнюються, а культурними цінностями розуміється усе те, що значимо задля збереження культурної цілісності. При цьому, звичайно, не заперечується провідна роль

духовних форм (колективних форм свідомості – релігії, моралі) у забезпеченні культурної цілісності, але досліджуються вони у зв'язку з «речовими фактами». Культурантропологові об'єднує прагнення знайти базові елементи у складі культурних цілісностей, систематизувати і простежити їхню історичну еволюцію. У зв'язку з цим особливий інтерес у антропологів викликають «безписьмові народи», що збереглися, культури яких, на їхню думку, дозволяють реконструювати вихідні форми людського існування. Культурна антропологія намагається дати систематизоване знання про культуру, ґрунтуючись на прикладних польових дослідженнях та етнографічних роботах.

Найбільш розгорнутий філософський вираз установки антропологічної школи знайшли у так званому «діяльнісному» підході до вивчення культури. Суть діяльнісного підходу зводиться до того що, що культура сприймається як спосіб діяльності, як система позабіологічних способів програмування активності людей суспільстві. Ця система включає: «надприродні» якості людини; різноманіття матеріальних і духовних предметів, що виникають завдяки діяльності людини; методи «опредмічування» (втілення) і «розпредмічування» (вилучення) змісту товарів діяльності. Отже, до культури належить усе, що походить від діяльності, тобто, свідомої активності людини, спрямованої на світ об'єктів та інших людей. Діяльнісний підхід іноді називають «адаптаційно-діяльнісним», тому що однією з найважливіших функцій культури виступає адаптація людських колективів до природних та соціальних умов їх існування за допомогою спеціальних соціальних технологій. Витоки «діяльнісного підходу» чітко простежуються в роботах Р. У. Гегеля, До. Маркса, М. Вебера.

❖ *Аксіологічна школа*

Аксіологічна (від грец. *axios* – цінний) школа визначає сутність культури через поняття «цінність»; ядром культури розрізняються духовні цінності. Світ цінностей розглядається як якась «третя реальність», поряд із природною та соціальною, яка активно впливає на них. Культура визначається як «вища ступінь облагородженості, одухотвореності та олюдненості природних та соціальних умов життя та людських відносин, освоєна живими та передана наступним поколінням».

Аксіологічна школа складається у другій половині XIX ст. і є однією з домінуючих у культурології у XX столітті. В рамках аксіологічної школи існує безліч напрямків, але їх поєднує те, що ціннісні відносини розглядаються у зв'язку із втіленням у життя духовних ідеалів «належного», «гідного» людського існування; ціннісні стосунки поєднують людей. З аксіологічним напрямом тісно пов'язана більш приватна, «ігрова» концепція культури, в якій є ідея створення в локальному просторі і часу не даної реальності – гри. Гра сприймається тут як найважливіший чинник початку культури і необхідна форма її існування. Гра як «вільна дія» виводить людину за рамки буденності, корисності, культивує здібності до солідарності, безкорисливої діяльності. Один із найяскравіших представників ігрової концепції культури Й. Хейзінга (1872–1945 рр.), прихильник аксіологічного розуміння культури, вважав, що

через гру людина долучається до морально-естетичних ідеалів. Голландський дослідник у книзі «Homo Ludens» (Людина грає) простежує універсальність ігрових форм, які є у всіх сферах людської діяльності. Вихідна теза дослідника полягає в тому, що гра старша за культуру, а тварини зовсім не чекали людини, щоб вона навчила їх грати. Усі основні риси гри можна спостерігати вже у тварин, але світ людини значно розширює діапазон проявів гри. Гра як розрядка життєвої енергії, як вид відпочинку, як тренування перед серйозною справою, як вправа у прийнятті рішень, як реалізація прагнень до змагання – лише деякі аспекти пояснення необхідності гри в життєдіяльності людини.

Й. Хейзінга аналізує головні ознаки гри:

1) гра є вільна діяльність (її зайняті у вільний час, вона не диктується необхідністю та обов'язком, а визначається бажанням, особистим інтересом);

2) гра розігрується у певних рамках часу та простору (гра не може тривати нескінченно, у неї є свої рамки початку та кінця, зав'язка та фініш; крім того, гра має свою територію, призначену для здійснення ігрової дії);

3) гра створює власний, безумовний порядок (забороняється порушувати правила гри, які є обов'язковими для всіх без винятку, вони не підлягають сумніву чи оцінці);

4) гра супроводжується почуттям напруги та радості, свідомістю «іншого буття», ніж «повсякденне життя»;

5) гра завжди орієнтована на удачу, виграш, перемогу (результатом виграшу може бути приз, шана, престиж).

Згідно з вченням Хейзінга, культура виникає у формі гри, спочатку вона розігрується і тим самим закріплюється в житті суспільства, передається від покоління до покоління. Культ розгортався у священній грі. Поезія виникла у грі як словесне змагання. Музика та танець були спочатку грою, те саме стосується інших видів мистецтва. Навіть бойові зіткнення містили ігрові елементи. Звідси висновок: «Культура у її найдавніших фазах грає».

Й. Хейзінга відзначає тенденцію поступового, але неухильного зменшення ігрового елемента у культурі наступних століть. Колізей, амфітеатри, іподроми в Римській імперії, турніри та церемоніальні ходи в середньовіччі, святкові карнавали та маскаради Ренесансу, стилі бароко та рококо в Європі, паради модного костюма та перук – ось ті небагато нових форм, що увійшли до європейської культури. У ХХ ст. на перше місце у грі, на думку Хейзінга, висунувся спорт. Але спорт зі свого ігрового змісту втратив найкраще. У спорт все більше проникає комерція, він набуває рис професіоналізму, коли дух гри зникає. Усюди процвітає прагнення рекордів; дух змагальності охоплює економічне життя, проникає у сферу мистецтва, наукову полеміку. Хейзінга робить висновок: «Для того щоб повернути собі святість, гідність та стиль, культура має йти іншими шляхами». Без особливого оптимізму дивиться Хейзінга і перспективу розвитку сучасного мистецтва, яке, з його погляду, зайнято виключно пошуками оригінальності, а чи не виконує своїх безпосередніх функцій щодо піднесення людського духу і облагороджування людей. «Механізація, реклама, погоня за зовнішнім ефектом

впливає на нього більше, тому що воно більш орієнтоване на ринок і працює із залученням технічних засобів» (Bruno Ćurko & Ivana Kragić, 2009).

❖ Семіотична школа

В основі семіотичної (знаково-символічної) школи (В. Гумбольдт, Е. Кассіер, К. Леві-Стросс, Р. Барт та ін.), лежить уявлення про культуру як сферу надособистих, загальних смислів, які люди зберігають особливим чином і наділяють ними всі свої твори та дії. У результаті історичного поступу людство збагачує цей «світ смислів». Світ смислів зберігається і передається, «кодується» у знаковій оболонці. У культурі історично складаються різні системи знаків: природні мови (розмовні), штучні мови (мова математики, хімії та ін.), Мова мистецтва, театру, кіно, релігійні символи, ритуали, геральдичні знаки і т. д. Розуміти якість культури - значить бачити в ньому не просто чуттєво сприймається, але і його невидимий зміст. Знак це предмет, який виступає як носій інформації про інші предмети і використовується для її придбання, зберігання, переробки та передачі. Світ знаків різноманітний. Кожній людині більш-менш зрозуміла семіотика його рідної культури. Набагато гірша ситуація з іншими культурами. Але у всіх культурах використовуються одні й самі типи знаків і знакових систем. Існують знаки-ознаки (знак є властивістю цілого і дає інформацію про це загалом; наприклад, дим як знак вогню), знаки-образи (їх визначальною рисою є подібність до того, що вони позначають; наприклад, пейзаж у живопису); знаки-індекси (служать позначенням предмета за умовою; наприклад, показання приладів, картографічні знаки, схеми, графіки). Серед різних знаків та знакових систем є особливі знаки – символи. Точніше, різні знаки можуть набувати символічного змісту. Символ – знак, який указує на певний об'єкт, а й несе у собі додатковий сенс: висловлює загальні ідеї та поняття, пов'язані з тлумаченням цього об'єкта. Наприклад, у художній творчості, яка не мислима без символів, символіка дозволяє наситити витвір мистецтва багатошаровим змістом. Представники знаково-символічної школи розглядають культуру як надбіологічну форму інформаційного процесу: у тварин інформація кодується хромосомними структурами та нейродинамічних систем мозку; у суспільстві людей канали передачі – це зовнішні стосовно тілу людини структури – знакові системи. Найважливіші із створених людьми знакових систем – це вербальні системи: вони утворюють семіотичний базис культури. Хоча мова має біологічні передумови, але є за своєю сутністю соціальним феноменом, формується і функціонує тільки в суспільному житті людей. На основі природного мовлення у різних культурах виникають свої власні мови.

Розгляд шкіл культурології дозволяє зробити такий висновок: всі підходи до дослідження культури мають евристичний потенціал і можуть бути розглянуті як взаємододаткові. Так, антропологічна, аксіологічна та семіотична версії культури відрізняються за спрямованістю дослідження культури: якщо для антропологічної школи характерний інтерес до пошуку загальних закономірностей, універсалій та структур культурно-історичного розвитку, то аксіологічна, циклічна та семіотична школи тяжіють до підкреслення

унікальності культур. Психоаналітичні, семіотичні та аксіологічні дослідження центровані на вивченні впливу культури на поведінку та ментальність її носіїв.

Підсумовуючи розгляд основних шкіл культурології, ми бачимо, що становлення та розвиток культурології як комплексної науки є складним процесом, в якому беруть участь усі культурологічні школи, і кожна школа, ґрунтуючись на своїх підходах і концепціях культури, робить свій внесок у формування культурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Aaron Matthew Thompson, Russell Elmore, Lindsay Marie Etker. The Social Competency Scale of Free and Active Teachers for School Social Workers. *Children and Schools*. 2020. Volume 42, Issue 1. P. 63–66.
2. Bruno Ćurko & Ivana Kragić. Igra – put k multidimenzioniranom mišljenju. Na tragu filozofije za djecu: Play – A Way into Multidimensional Thinking. *Aiming Philosophy for Children*. 2009. *Filozofska Istrazivanja* 29 (2):303-310.
3. Ong B., Cheong K. C. An Exploratory of Sociocultural Adaptation Among International Students in Malaysia. *Redesigning Learning for Greater Social Impact*. 2018. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-4223-2_5. (дата звернення: 05.08.2022).
4. Orlenko I. N. Compendium of methodology for the research of sociocultural adaptation: problem fields of social philosophy. *Modern philosophy in the context of intercultural communication : collective monograph*. Lviv-Toruń, 2019. P. 123–138.
5. Shafaei A., Nejati M., Abd Razak N. The model of psychological well-being of foreign students. *Educational Psychology*. 2018. Vol. 38 (1). P. 17–37. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01443410.2017.1356447>. (дата звернення: 05.08.2022).
6. Shafaei A., Razak N. A. What matters most: importance-performance matrix analysis of the factors influencing international postgraduate students psychological and sociocultural adaptations. *Qual Quant*. 2018. № 52. P. 37–56. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-016-0418-y#citeas>. (дата звернення: 02.08.2022).
7. Van Ijzendoorn M. H., Sagi-Schwartz A., Mesman J. Cross cultural patterns of attachment: universal and contextual dimension. *Handbook of attachment theory and research*. New York : Guilford Press, 1999. P. 713–734.
8. Viren Swami, Adriane Arteché, Tomas Chamorro-Premuzic, Adrian Furnham . Sociocultural adjustment among sojourning Malaysian students in Britain: a replication and path analytic extension. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. 2010. №45. P. 57–65. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00127-009-0042-4>. (дата звернення: 02.08.2022).
9. Бардіна-Віж'є О. Ю. Іноземні студенти в Україні: чинники адаптації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія:

- Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2014. № 1122. Вип. 33. С. 108–112.
10. Боринштейн Е. Р. Взаимная социальная адаптация в учебно-образовательной программе «Южноукраинский Еврейский университет «Хабад-Одесса» как социокультурный феномен. Історичні мідраші Північного Причорномор'я: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13 бер. 2013 р.), Миколаїв, 2013. С. 10–18.
  11. Боринштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 400 с.
  12. Боринштейн Є. Р., Кіссе А. І., Орленко І. М. Социокультурная адаптация иностранной молодежи к украинской студенческой среде: антропосоциогенетический контекст. Грані. Науково-теоретичний альманах. Дніпро, 2018. Т. 21, № 12. С. 42–52.
  13. Визначення культури: різноманіття і багатозначність підходів у її дослідженні. URL: <http://um.co.ua/3/3-4/3-43888.html> Дата звернення 21.07.2022.
  14. Вінцукевич П. Релігія та психоаналіз. Волинський Благовісник №2 (2014), с. 187-206.
  15. Едуард Тейлор URL: http://az.lib.ru/t/tajlor_e_b/text_1871_primitive_culture.shtml (дата звернення: 5.05.2022).
  16. Иностранные студенты в Украине — Обучение в Украине. URL: <http://studyinukraine.gov.ua/ru/zhizn-v-ukraine/inostrannye-studenty-v-ukraine/> (дата звернення 03.07.2022).
  17. Ільєнков Е. В. Філософія і культура. 1991. URL: http://studopedia.su/17_197_ilenkov-ev-otkuda-beretsya-filosofiya-i-kultura-s-.html (дата звернення: 8.04.2022).
  18. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 224 с.
  19. Кавалеров А. І., Бондаренко А. М. Соціальна адаптація : феномен і прояви : монографія. Одеса: Астропринт, 2005. 112 с.
  20. Кашапов М. М. Стадии творческого мышления профессионала. Ремдер, 2009. 380 с.
  21. Леслі Уайт про становлення науки культурології. URL: <https://uk.ilovevaquero.com/obrazovanie/86088-lesli-uayt-o- stanovlenii-nauki-kulturologii.html> Дата звернення 14.06.2022
  22. Орленко І. М. Взаимная социокультурная адаптация студентов в контексте современных трансформационных процессов. Наукове пізнання: методологія та технологія: наук. журнал. Одеса, 2019. №1 (69). С. 88–94.
  23. Подпоринова Н. Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона. URL: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnaya-adaptatsiya-migrantov-k-sotsiokulturnoi-srede-regiona#ixzz58cVgPsIH> (дата звернення: 17.02.2022).

24. Сидоренко С. В. Соціально–культурна адаптація: глобальний аспект. Культура народів Причорномор'я. 2005. № 68. С. 163–167. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/10436> (дата звернення: 5.05.2022).
25. Фрейд З. Основные принципы психоанализа. – К.: Ваклер, 1998. – 283 с.
26. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд. Ренессанс, 2010. 256 с.

Питання для самоперевірки

1. Що таке культурологія та коли вона з'явилася?
2. На які традиції спиралася культурологія, коли вона виникла?
3. Які науки вивчають культуру?
4. Що таке культурна статика і культурна динаміка?
5. Які культурологічні методи Ви знаєте?
6. Назвіть культурологічні категорії.
7. Що вплинуло на формування різних культурологічних шкіл?
8. Назвіть культурологічні школи.
8. Що таке соціокультурною трансформацією?
9. Які основні етапи закономірностей процесу взаємної соціокультурної адаптації?

Рекомендована література

1. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Кондратюк А.Ю. Культурологія: Навчальний посібник, Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.
2. Зязюн І., Закович М.М., Семашко В. Культурологія: українська та зарубіжна культура : Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 567 с.
3. Кравець М .С., Семашко О.М., Піча В.М. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Львів: “Магнолія плюс”, 2003. 232 с.
4. Культурологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків «Фоліо», 2014. 864 с.
5. Музальов О.О. Культурологія: научний посібник для учнів, студентів і викладачів. Львів, 2012. 185 с.
6. Основи культурології: Навч. посіб. / За ред. Л.О. Сандюк та Н.В. Щубелки. К.: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.

1.6. Типологія культури в культурології (Зоя Атаманюк)

ТИПОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ В КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Різноманітні культурні явища та форми, з якими людина контактує, створюють враження про внутрішні розлади, мозаїку культури, сприймаються як культурний «хаос». За багатьма культурними артефактами, процесами та стосунками, перетвореннями та взаємним впливом важко побачити глибокий

зв'язок, цілісну єдність, яка формує культурний простір людського життя. Для того, щоб впорядкувати культурний «хаос», щоб зрозуміти природу культурних явищ, наведемо типологію культури, що дозволяє структурувати досліджувану систему відповідно до обраної основи.

Типологію культури можна побудувати щонайменше у двох напрямках: характеристика культури в цілому, як системи, що складається з багатьох підсистем; а класифікація культурних підсистем. На рівні її елементів. Прикладом класифікації в першому випадку є історична та регіональна типологія, згідно з якою, наприклад, поряд з давньоєгипетською, давньогрецькою, японською, китайською та іншими культурами, а також релігії (мусульманська, християнська, буддійська тощо) виділяються такі типи культур, як міська та сільська, молоді та дитячі, світські та релігійні, відображаючи внутрішню структуру певної культури. Основою для типології є вибір провідного атрибута формування системи, який дозволяє поєднувати окремі культурні системи або підсистеми в групи та розрізняти їх наявністю чи відсутністю цієї функції. Наявність типології дозволяє досліднику зосередитись на аспектах актуальних для нього, розподіляючи культуру планети, суспільств та сфер, класифікувати їх за важливістю, значущістю в цій системі. У цьому сенсі не існує фундаментальних обмежень для типології – важливо, щоб обрана класифікація була справді корисною для дослідження культури. Таку ж культуру можна проаналізувати з різних аспектів, застосовуючи різні підстави для типології, і залежно від цього, культура з'явиться під різним кутом, відкритою для нових облич і сторін. Так, наприклад, європейська середньовічна культура може бути проаналізована з точки зору світогляду, що переважає в ньому, і визначена як християнина. З точки зору загальних мистецьких стилів та напрямків, це культура романського стилю та готики; Відповідно до співвідношення релігійних та світських елементів, ми перед нами з симбіозом офіційної релігійної культури, лицарства та народної (вуличної) культури тощо.

Найпоширеніша типологія культури – це *історичний, географічний чи історично-регіональний принцип* (примітивна культура, культура Візантії, культура північноамериканського регіону, Далекосхідний регіон тощо); на основі орієнтації культури на індивіда чи суспільство (держави) («орієнтована на особу» або «система-зосереджена»); за професією та видом діяльності (медична, педагогічна, інженерна тощо). Цей список можна продовжувати, оскільки, зрештою, розподіл певного типу культури завжди виправданий дослідницькими завданнями. Крім того, будуть розглянуті такі типи культури, як професійні та народні, тоталітарні та демократичні, елітні та масові. Відповідно до якості розвитку та виробництва, культура класифікується як професійна та народна. Ця типологія дозволяє проаналізувати культуру та роль людських спільнот у ній, які володіють (або не володіють) спеціальними навичками для сприйняття та виробництва культури в певних видах діяльності. Активно взаємодіючи з культурним простором, людина вільна у своїх уподобаннях, інтересах, вибираючи найважливіші, пріоритетні для себе речі. Тому ставлення людини до культури, а отже, і ступінь розвитку та виробництва

культури, є вибіркоvim. Зробивши вибір «основної» сфери діяльності, людина більш глибоко розуміє культурний досвід, накопичений у даній сфері діяльності, проникає в суть явищ, намагаючись досягти досконалості знань та навичок, тобто, професіоналізму. Взаємодія з іншими областями культури набуває більш поверхневого характеру – на рівні загальної обізнаності, ерудиції, тобто. По мірі необхідності. Діяльність людини розгортається, як би, у двох площинах – професійні (спеціалізовані) та народній (на рівні захоплення, інтересів, хобі). У цьому сенсі професійна культура відрізняється більш високою якістю людської діяльності, а народна культура в більшій мірі відображає більше спонтанний, несистематизований процес розвитку та виробництва культури.

Однак поділ культури на професійну та популярну досить умовний. У соціальній реальності ці типи культури перебувають у активній взаємодії. Характер професійної діяльності може поставити перед людиною вимогу вийти за межі вузької спеціалізації, привабливість до різноманітного культурного досвіду, накопиченого в інших сферах діяльності. У зв'язку з цим професійна культура отримує творчий імпульс від людей, завдяки яким вона розкриває для себе нові можливості, стверджує нові сторони та обличчя навколишнього світу. Розвиток, наприклад, мистецтво не можна уявити без використання елементів народної художньої творчості. Сучасна наука все частіше включає народні знання, які до недавнього часу вважалися «ненауковими»; «народні» методи та способи лікування активно проникають у медицину. У свою чергу, народна культура передбачає певний рівень професіоналізму, без якого вона втрачає свій якісний рівень, перетворюється на аматорство. Професійні та народні культури тісно пов'язані з такими типами, як масові та елітарні, які поділяються за ступенем поширеності.

Масова культура утворюється в результаті трансляції соціально значущої інформації для найбільш широких мас населення. Як явище вона зароджується в епоху Нового часу під час індустріалізації та урбанізації, поширення універсальної грамотності населення, розвиток технічних засобів поширення та трансляції інформації, хоча аналоги масової культури також мали місце в попередні історичні періоди. Внаслідок процесів соціокультурної модернізації другої половини ХХ століття та переходу від промислової до постпромислової (інформаційної) стадії розвитку, посідає особливе місце в житті сучасного суспільства.

Масова культура задовольняє потреби суспільства в інституалізації та універсалізації переданого соціокультурного досвіду, розвитку універсальних цінностей, стереотипів поведінки та сприйняття в рамках національних чи декількох національних культур. Це дозволяє керувати інтересами та уподобаннями людей, регулювати попит на певні соціальні вигоди, формувати ідеї про престиж, норми та стандарти.

Масова культура повинна відповідати вимогам доступності у отриманні та зрозумілості у сприйнятті. Звідси семантична адаптація та «переклад» трансльованої інформації з мови спеціалізованих областей знань на мови

повсякденного розуміння людей, які не підготовлені до цього. Наслідком цього є маніпуляція свідомості масового споживача в інтересах «виробника» цієї інформації. Хоча найчастіше масова культура асоціюється з масовим мистецтвом, але це явище є ширшим за змістом і пронизує всі сфери соціального життя.

Масова культура охоплює систему освіти та виховання, досягнення цілей очевидної чи прихованої універсалізації виховання дітей, введення стандартизованих норм та зразків особистої культури у свою свідомість та формування основних цінностей, офіційно просуваються в цьому суспільстві. Масова всеосяжна школа, яка знайомить учнів із основами наукових знань, прагне до їх стандартизації на основі стандартних програм, адаптуючи ці знання до спрощених форм свідомості та розуміння дітей. Враховуючи специфіку сучасної вищої освіти, ми можемо говорити про «посилення» науки та наукових знань, оскільки загальна доступність інтелектуальної діяльності неминуче впливає на її якість та результати.

Неможливо уявити сучасну масову культуру без засобів масової інформації, яка перекладає поточну відповідну інформацію для населення, інтерпретуючи її в ракурсі, що відповідає інтересам «замовника», створюючи громадську думку про ту чи іншу проблему

Незважаючи на стереотипну ідею масової культури як негативного явища, її слід оцінювати об'єктивно і вважати її внутрішньо суперечливим явищем. Звичайно, масову культуру можна «звинувачувати» у міфологізації людської свідомості, містифікації реальних процесів, утворення пасивного, некритичного сприйняття реальності. Масова свідомість відрізняється консервативністю, інерцією, обмеженням, орієнтацією на стереотипи. Однак такі метаморфози з масовою культурою виникають, коли вона зосереджена на безликій, аморфній масі, натопці; коли її розвиток стає самоціллю, втрачаючи головний орієнтир – людську індивідуальність. Масова культура виконує важливу соціальну місію – вона насправді виконує функції первинної адаптації людини до соціокультурного контексту, надаючи їй доступну форму «багажу» культури. Щоб запобігти деперсоналізації культурного досвіду, зберігається можливість його творчої інтерпретації кожною людиною, і необхідний зв'язок масової культури з елітарною. Завдяки цьому підключенню забезпечується аксіологізація змісту масової культури, її соціально неприйнятні особливості та форми відкидаються.

Елітна культура (від французької - відібраний, відібрана, найкраща) — це культура меншості, що характеризується фундаментальною ізоляцією, духовним аристократизмом, інтелектуальністю та ціннісно-семантичною самодостатністю. Звертаючись до обраної меншості їхніх суб'єктів, які, як правило, і є її творцями та адресатами, елітарна культура свідомо протистоїть культурі більшості – масовій культурі. Більше того, елітарна культура заснована на механізмі відштовхування цінностей та норм, прийнятих в масовій культурі, на знищенні існуючих стереотипів та шаблонів маскульту, на демонстративній ізоляції від нього. Елітарна культура розвиває свої власні,

принципово нові механізми саморегуляції та ціннісно-семантичних критеріїв. Кількісне зрушення еліти та її духовної єдності неминуче супроводжується якісним зростанням цієї культури (в інтелектуальному, естетичному, релігійному, етичному тощо плані). Це, у свою чергу, призводить до індивідуалізації норм, цінностей, оціночних критеріїв, принципів та форм поведінки членів елітної спільноти. Таким чином, елітарна культура прагне до індивідуалізації будь-якої діяльності, підтримуючи цінність унікальної, неповторно-особистого. Так само, як масова, елітна культура охоплює всі сфери життя. Розрізняють політичну, наукову, церковну, мистецьку, військову, педагогічну та іншу елітарну культуру. Завдяки своїй семантичній та функціональній «закритості», ізоляції, елітарна культура часто перетворюється на своєрідну (чи на зразок) таємного, священного, езотеричного знання, табу для решти маси, а її носії перетворюються на своєрідних «жерці» цих знань «зберігачі таємниці та віри».

Історичне походження елітарної культури саме у стародавніх суспільствах, коли волхви, жерці священники ставали привілейованими власниками спеціальних знань, не призначених для універсального, масового використання. Згодом така елітарність була підтримана у релігійних конфесіях, монастирських та лицарських наказах, у майстер-класах, релігійних та філософських зборах, літературних, мистецьких та інтелектуальних колах тощо. Елітарність знань, навичок, цінностей, норм, принципів та традицій є запорукою складного професіоналізму, глибокої спеціалізації, без яких історичний прогрес, прогресивний ріст та збагачення змісту неможливі в культурі. Елітна культура виступає ініціативним та продуктивним началом, починаючи з будь-якої культури; виконує творчу функцію. У той час як масова культура, рутинізує, шаблонізує, перебиває досягнення елітарної, вона, у свою чергу, постійно висміює і критикує у гротескних формах світ масової культури як жахливий і потворний, агресивний і жорстокий. Однак не протистояння, а діалог, взаємозалежність цих двох типів культури є ключем до історичного соціокультурного розвитку. Масова культура без спілкування з елітарним приречена на упадок, виродження в антикультуру. Елітарна, не оглядаючись на масу, перетворюється кривляння, претензійність, втрачає свій творчий потенціал.

Теорія та практика елітарної культури особливо продуктивно розквітає в епоху зламу культурних епох, коли змінюють культурні та історичні парадигми, таким чином виражаючи кризовий стани культури, нестабільний баланс між «старим» та «новим». Історія культури ХХ століття має багато прикладів, які чітко ілюструють парадоксальну діалектику елітних та масових культур; їх взаємні переходи та взаємні перетворення, взаємний вплив та самопочуття кожного з них (елітаризація масової культури та в той же час омасовлення елітизму в культурі сучасного постмодерну; явище тоталітарної культури, масової за змістом, але елітарною за походженням).

Особливості розвитку культури в рамках домінуючої ідеології, правлячого політичного режиму, дозволяють нам розрізняти такі типи культури як тоталітарні та демократичні.

Тоталітарна культура – це офіційна культура тоталітарних режимів. Він відрізняється жорсткою керованістю зверху, підтримкою масового штучного ентузіазму знизу; політичний та ідеологічний попит; звернення до найпростіших архетипів архаїчної свідомості; відданість правлячому режиму і в той же час з псевдо-демократизмом, висловленим у поетизації безликої «простої людини» з народу.

Тоталітарна культура заснована на пропаганді монополітизованої партійної ідеології, мілітаризованого суворого «порядку» та апології «сили», на перебільшеній ролі держави «таємниці» та необхідності «захистити» її від численних внутрішніх та зовнішніх вороги. Основна мета тоталітарної культури – згуртувати націю навколо державних структур влади. Це досягається певними способами, перш за все, бажанням «гуманізувати» тоталітаризм, щоб зробити його привабливим для мас. Для цього використовуються міфологічні архетипи: образ атлета, борця, озброєного воїна, героїні-матері, яка втілює родючість життя та продовження роду; мирний і величний лідер; надихаючі та захоплені народні маси, об'єднані в урочистій ході; сімейна ідилія як символ універсального щастя тощо. Нагнітання ідеологічної брехні, перебільшеного оптимізму, помпезності вимагає від офіційної культури показової «правдивості» та ясності, зрозумілості для найбільш непросвітленої та неграмотної людини. Безпрецедентна цілісність та послідовність тоталітарної культури досягається завдяки механізму відбору, який виганяє, іноді прирікаючи на знищення все, що суперечить мистецькому та політичному проекту ідеальної держави. Звідси неминучість насильства, класу чи національної нетерпимості, кампанії проти "інакодумців". Саме ті компоненти культури та її суб'єкти, які визначаються режимом як «додаткові» та «непотрібні», «шкідливі» та «небезпечні», в кінцевому рахунку стають носіями анти тоталітарних, демократичних тенденцій і сприяють краху та кризі тоталітаризму.

Усі тоталітарні режими та культури, що розвиваються в них, принципово схожі один на одного, вони мають подібність усіх явищ та процесів (у філософії, науці, мистецтві, ідеології, освіті), де і якщо вони б не виникали. Тоталітарна культура черпає свої ідеї та образи, культурнофілософські теорії та моделі в культурних процесах минулого, часто принципово далеко від тоталітаризму. Таким чином, особливості тоталітарної культури – це її очевидна політизація, претензії на універсальність та об'єднання, включення до системи владних відносин. Тоталітарна культура піддається лінійним (однонаправленим) тенденціям розвитку, крім того, штучно створюваним. Вона вимагатиме «одновимірної» людини, середньостатистичної людини, орієнтованої на один універсальний ідеал. Придушення людської суб'єктивності чи байдужість до неї наближує крах тоталітарного режиму та способів буття відповідної культури. Тим не менш, тоталітарна культура все ще

може існувати, заявляти про себе і поза тоталітарним простором – у способах мислення людей, стереотипах та оцінках, психічних поглядах тощо, співіснуючи з демократичною культурою.

Демократична культура – опозиція до тоталітарної. Розвиваючись у певному політичному просторі, демократична культура, проте, не настільки політизована, як тоталітарна. Демократичні форми влади виявляють певні широкі можливості для багатовимірного розвитку культури, тому ідеологічні установки можуть вже не бути «видимими» у нових культурних формах та явищах. Демократичні тенденції стають вирішальними у розвитку науки, освіти, мистецтва, виробництва та інших сфер життя, а часто їхній зміст суперечить домінуючим політичним принципам. Основою розвитку демократичної культури є пріоритет індивідуальності, створення умов для активації особистого принципу в суспільстві. В силу цього він відрізняється плюралізмом змісту, багатонаправленістю внутрішніх взаємодій, багатовимірністю, еквівалентом соціальних зв'язків та відносин. Демократична культура характеризується різноманітними соціальними явищами, багатством соціальних альтернатив, широкими можливостями вибору особистих "векторів" розвитку. Пріоритет індивідуального ціннісно-семантичного ставлення визначає толерантну природу демократичної культури, гнучкість соціальних зв'язків та відносин. Він відрізняється спеціальним динамізмом, мобільністю, постійною зміною форм, способами організації соціального буття. У реальному соціокультурному просторі демократичні та тоталітарні тенденції не є ізольованими один від одного. Вони співіснують, в той же час, присутній у різних сферах життя, домінуючи або, навпаки, проявляючи фрагмент, в окремих «сегментах» соціальної структури (в демократичній культурі елементи «тоталітаризму» присутні у вигляді різноманітних «монополії» держави: на владу, на майно, на контроль за юридичним порядком, за системою освіти, науковою діяльністю тощо). Оцінка певної культури як тоталітарної або як демократичної у певній мірі є умовною: вона відображає лише принципи та тенденції, які в ньому переважають.

У типології культури також відрізняються культурні підсистеми, які дозволяють виявити специфіку внутрішніх взаємодій та динаміку культури в цілому. Ці підсистеми класифікуються як субкультура та контркультура.

Запитання для самоперевірки

1. Розширити основи типології культури.
2. Визначте співвідношення професійної та хобічної культури.
3. Розгорніть концепцію "елітної культури".
4. Досягнення та недоліки масової культури.
5. Особливості взаємодії тоталітарної та демократичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багацький В.В., Кормич Л.І. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: Навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 304 с.

2. Борінштейн Є.Р. Розвиток людства: від біологічного стану до соціокультурного (точка зору соціального філософа). Матеріали III Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців «Концепти соціокультурної трансформації сучасного
3. Борінштейн Є.Р. Соціологічна специфіка соціокультурної толерантності. «Перспективи». Соціально-політичний журнал. Одеса, 2016. № 1(67). С. 14-20.
4. Історія світової культури. Культурні регіони. Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2000. 520 с.
5. Фуко М. Археологія знання. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003 – 326 с.
6. Чорненький Я.Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 392 с.
7. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ ЗАХОДУ І СХОДУ

2.1. Культура Заходу (фундаментальні системи культури Греції та Риму) (Тетяна Поплавська)

Греція

Антична (або давня) Греція була колыскою європейської цивілізації та культури. Саме тут було закладено ті матеріальні, духовні, естетичні цінності, які тією чи іншою мірою знайшли свій розвиток майже в усіх європейських народів.

Термін "античність" походить від латинського слова *antiquus* - стародавній. Їм прийнято називати особливий період розвитку стародавньої Греції та Риму, а також тих земель та народів, які перебували під їхнім культурним впливом. Хронологічні рамки цього періоду, як і будь-якого іншого культурно-історичного явища, не можуть бути точно визначені, проте вони значною мірою збігаються з часом самих античних держав: з XI-IX ст. до н.е., часу становлення античного суспільства на Греції і до V ст. н.е. - загибель римської імперії під ударами варварів.

Спільними для античних держав були шляхи соціального розвитку та особлива форма власності – античне рабовласництво, а також заснована на ній форма виробництва. Спільною була їхня цивілізація із загальним історико-культурним комплексом. Це не заперечує, звичайно, наявності в житті античних суспільств безперечних особливостей та відмінностей. Головними, стрижневими в античній культурі були релігія та міфологія. Релігія Стародавньої Греції має дві основні характеристики: політеїзм та антропоморфізм. Міфологія була для давніх греків змістом і формою їхнього

світогляду, їхнього світосприйняття, вона була невіддільною від життя цього суспільства.

Наступна особливість античної культури - античне рабовласництво. Воно було не лише основою економіки та суспільного життя, воно було й основою світогляду людей того часу. Далі слід виділити як стрижневі явища в античній культурі філософію, науку і художню культуру. При вивченні культури стародавніх Греції та Риму необхідно насамперед сконцентруватися на цих домінантах античної культури та її історії.

Історію стародавньої Греції прийнято поділяти на 5 періодів, які є водночас і культурними епохами:

- егейський або критомікенський (III - II тис. до н.е.),
- гомерівський (XI - IX ст. до н.е.),
- архаїчний (VIII - VI ст. до н.е.),
- касичний (V - IV ст. до н.е.),
- елліністичний (друга половина IV - середина I ст. до н.е.).

Найбільшого розквіту культура стародавньої Греції досягла у класичний період.

Грецька релігія складалася в егейську епоху і безперечно зазнала впливу крито-мікенських культів з їхніми жіночими божествами. Як у всіх стародавніх народів, у греків були місцеві общинні культури, боги-покровителі окремих міст-полісів, землеробські боги. Але вже в давнину намітилася тенденція поглинання місцевих богів великими богами Греції - Олімпійцями. Ця тенденція набула остаточного завершення в македонську епоху і була відображенням культурного, політичного та економічного об'єднання грецьких полісів. Але вже в гомерівську епоху культурна спільність греків виразно ними усвідомлювалася, що й позначилося на шануванні загальногрецьких богів. Чималу роль в оформленні загальногрецького пантеону зіграли епічна творчість та її творці аеди. У цьому сенсі старий вислів, що " Гомер створив богів Греції ", відбиває якусь історичну реальність.

Питання походження великих богів олімпійського пантеону надзвичайно важке. Образи цих богів дуже складні, і кожен із них пережив тривалу еволюцію. Основними богами грецького пантеону є Зевс, Гера, Посейдон, Афіна, Артеміда, Аполлон, Гермес, Діоніс, Асклепій, Пан, Афродіта, Арес, Гефест, Гестія. Характерною рисою давньогрецької релігії був антропоморфізм - обожнювання людини, уявлення про богів, як про сильних, прекрасних людей, які безсмертні і мають вічну молодість. Жили боги, за уявленнями греків, на горі Олімп, розташованій на кордоні Фессалії та Македонії.

Форми культу греків були порівняно прості. Найбільш звичайною частиною культу було жертвопринесення. Іншими елементами культу були покладання вінків на вівтарі, прикраса статуй богів, їхнє обмивання, урочисті процесії, співи священних гімнів і молитов, іноді релігійні танці. Відправлення суспільного культу розглядалося як справа державної ваги. Крім громадського культу існував і приватний, домашній культ, обряди його, скромніші, відбувалися главами сімей та родів. Жрецтво в Греції не становило особливої

корпорації або замкнутого стану. Жерці просто вважалися служителями при храмах; у деяких випадках вони займалися ворожінням, віщуванням та лікуванням. Посада жерця була почесною, але не давала безпосередньої влади, оскільки найчастіше офіційним культом керували цивільні посадові особи. Грецькі поліси щодо цього сильно відрізнялися від східних деспотичних держав зі своїм засиллям жрецтва.

Наступна домінанта грецької культури – міфологія. Грецька міфологія - це не тільки і не стільки світ релігійних уявлень, це світ греків взагалі, це складне і широке коло, куди входять поряд із власне міфами також і історичні легенди та перекази, казкові сюжети, літературні новели, вільні варіації на міфологічні теми. Але так як ці різноманітні елементи зпрацею відокремлені один від одного, слід розглядати цю міфологію, що широко розуміється в цілому.

У числі міфів виявляється глибоко архаїчний пласт тотемістичних міфів про Гіацинта, Нарциса, Дафну, Аедона та ін. Дуже характерними є землеробські міфи про Деметру і Персефону, про Триптолема і Якха, про Діоніса - вони уособлювали посів і проростання зерна, а також ритуальну практику землевласників. Велике значення належало міфологічним уособленням елементів земної природи.

Греки населили всю природу божественними істотами: у гаях жили дріади, німфи, козлоногі сатири; у морі - наяди та сирени (птахи з головами жінок). Живі та барвисті міфи, що відбивають історичну зміну культур: про боротьбу між поколіннями богів, про повалення Кроносом свого батька Урана, про поїдання їм власних дітей і, нарешті, про перемогу над ним сина його Зевса.

Антропологічний мотив майже відсутній у грецькій міфології. Він не дає чіткої відповіді на питання про походження людей. За одним міфом творцем людини був титан Прометей. У всякому разі, характерно те, що в грецькій міфології боги не виступають у ролі творців світу і людини.

Але якщо ідея бога - творця була далека від міфології греків, то образи культурних героїв займали в ній чільне місце. В якості культурних героїв виступають боги, титани і напівбоги-герої, які, на думку греків, походили від шлюбів богів із людьми. Особливо відомий і шанований герой - Геракл, який здійснив 12 подвигів. Це образ благородного героя, який бореться зі злом і перемагає його. Титан Прометей приніс людям благодатний вогонь, дав їм розум, знання, чим накликав на себе гнів Зевса і зазнав страшної тисячолітньої страти, від якої через багато років звільнив його Геракл. Богині Афіні приписувалося запровадження культури оливкового дерева; Деметрі - хлібних злаків; Діонісу - виноградарства та виноробства; Гермесу - винахід заходів та ваг, чисел та писемності; Апполону - навчання людей поезії та музиці та іншим мистецтвам.

До образів культурних героїв близькі та іноді від них не відрізняються.

- напівлегендарні - напівісторичні постаті законодавців та організаторів міст, великих співаків, поетів та художників. Таким є образ Гомера -

легендарного автора "Ілліади" та "Одіссеї". За гомерівським питанням існує величезна література, яку можна розділити на три основні групи:

- теорія індивідуальної творчості (авторство Гомера);
- теорії народного епосу;
- синтетичні теорії (одна людина лише збирала та й обробила народний епос).

Отже, грецька міфологія при всій складності і різноманітності елементів, що входять до неї, має одну особливість і дотепер справляє сильне враження на слухача і читача - висока художність та гуманізм образів.

У питанні про античне рабовласництво важливу роль відіграють роботи таких античних авторитетів, як Платон і Аристотель, а також міркування про загальне рабство людей і богів ритора Лібанія, який жив у VI ст. Наявність і природність рабства в житті античності привели до уявлення про космічне рабство, оскільки все в космосі влаштовано так, що одне, безумовно, підкоряється іншому.

У часи общинно-родового ладу споріднені відносини виникали самі собою природним шляхом і на них ґрунтувалися економічні відносини. Перехід до рабовласництва дав сильний розподіл праці: розумової та фізичної. Це призвело до необхідності розумово регулювати фізичну працю, тобто керувати рабами. Одночасно виникла потреба глибшого, ніж міфологія, осмислення світу та її законів. Це вже було не просте перенесення родинних відносин на всю природу і на весь світ, а його складне трактування, тобто філософія.

Одним із найчудовіших явищ давньогрецької культури є театр. Він виник на основі народних пісень та танців під час свят на честь бога Діоніса. З обрядових пісень, які співали, одягаючись у козячі шкіри, народилася трагедія (трагос - козел, ода - пісня); з пустотливих та веселих пісень народилася комедія.

Театральні вистави вважалися школою виховання і держава приділяла їм велику увагу. Подання йшли кілька разів на рік у великі свята і тривали кілька днів поспіль. Ставилися 3 трагедії та 2 комедії. Дивилися з ранку до вечора, а щоб усі мешканці змогли відвідати театр, видавалися з казни спеціальні театральні гроші.

У період розквіту грецької культури (VI - V ст. до н.е.) в Афінах жили і творили найвидатніші грецькі трагічні поети, класики не тільки грецької, а й світової літератури: Есхіл, якого по праву називають батьком трагедії за його безсмертні твори ("Прикутий Прометей", "Перси"); Софокл, який створив трагедії "Цар Едіп", "Електра", та ін; Евріпід - автор "Медеї", "Іполита", "Іфігенії в Авліді". Класиком у грецькій комедії є Аристофан, який написав комедії: "Світ", "Жінки у народних зборах", "Вершники" та інших.

Давньогрецьке образотворче мистецтво міцно увійшло у художній розвиток наступних часів. Його елементи живуть й у сучасний час. Провідними архітектурними спорудами класичної Греції були храми, театри, громадські будинки. Основною архітектурною спорудою є храм. Найкращі знамениті зразки грецької архітектури - храми Парфенон і Ерехтейон, що збереглися до

нашого часу в афінському акрополі. У давньогрецькій архітектурі послідовно змінилися три архітектурні стилі: доричний, іонічний і коринфський. Відмінною особливістю названих стилів є форма колон – неодмінного атрибуту давньогрецьких споруд.

Грецька скульптура спочатку поступалася скульптурі стародавнього Сходу. Але з V ст. до н.е. досягла небувалого розквіту. Передається не тільки постать і обличчя, а й рух і навіть почуття зображуваних людей. Особливою популярністю користувалися скульптори: Мирон, Поліклет, Фідій, Пракситель, Скопас, Лісипп.

Живопис був поширений у Стародавню Грецію в якості фресок і мозаїк, якими прикрашають храми та будівлі, але вони майже не збереглися до нашого часу. До зразків збереженого живопису відносяться знамениті грецькі чорнофігурні та червонофігурні вази.

Еллінізм (елліністична епоха III - II ст. до н.е.) прийнято розглядати насамперед як культурне явище, як поширення грецької культури у завойованих Македонією країнах. Культура елліністичного світу була складна та різноманітна. Вона була синтезом та різними поєднаннями грецької культури та культури країн Близького та Середнього Сходу. Для елліністичної культури характерно її грецьке оформлення та глибокі місцеві традиції. У цей період набув широкого поширення в світі елліністична загально грецька мова - койне, що стала засобом міжнаціонального спілкування. Греки - воїни, чиновники, ремісники, торговці, розсіяні на територіях елліністичного світу, долали полісну обмеженість своїх поглядів. У їхньому середовищі набул широкого поширення новий світогляд - космополітизм (від грецького слова "космополітес" - "громадянин світу").

Знання, накопичені в Греції та на стародавньому Сході, у поєднанні з успіхами та практичним освоєнням великих просторів сприяли швидкому розвитку наук. В епоху еллінізму поглиблювалася диференціація та відбувалася систематизація наук. Завдяки дослідженням Стратона (III ст. е.) з'явилася наука фізика. Визначний внесок у розвиток математичних наук зробили Евклід та Архімед; у розвиток астрономії – Аристарх; у створення географії – Ерастофен. Поєднання грецької медичної теорії та практики з давньосхідним досвідом дало розквіт медичних знань в Олександрійській школі. Її засновник Герофіл створив описову анатомію людини. З усіх елліністичних суспільств найбільш відома історія Єгипту завдяки папірусам, що збереглися на єгипетському ґрунті. У Олександрії було зібрано величезна на той час бібліотека (до 700 тис. папірусних сувоїв). При дворі царів Єгипту Птолемеїв було організовано Мусейон - науковий заклад із гуртожитком для вчених, яких Птолемеї запрошували сюди з усього елліністичного світу Тут їм було створено умови для занять наукою, філософією, літературою.

Визнаним главою олександрійських поетів був Каллімах, великою популярністю користувався Феокрит. Олександрійські вчені прославилися також здобутками в галузі математики, природничих та технічних наук. Але Олександрія не була єдиним центром науки і мистецтва. В Афінах

продовжувалися традиції грецької філософії. У період еллінізму виникли та розвивалися дві нові філософські системи – стоїків та епікурейців. Традиції Арістофана продовжив автор багатьох комедій Менандр. Найбільшою грецькою державою та центром елліністичної культури були Сіракузи на острові Сицилія.

Мало свої визначні досягнення образотворче мистецтво епохи еллінізму. Були створені значні пам'ятки архітектури, що поєднували грецькі та східні традиції, для яких характерне прагнення грандіозності та пишноти. Характерна натуралістичність у портретах, що підкреслює індивідуальність особи, яка зображалася, передача її душевних і фізичних страждань. Новим у структурі було невідоме для грецької класики зображення пейзажу як тла, на якому розгортався сюжет. Згідно з літературними даними, елліністичний живопис досяг великих успіхів, але від картин, написаних головним чином восковими фарбами, і від фресок майже нічого не збереглося. Загальна культурна спадщина періоду еллінізму становить істотну частину тієї основи, на якій протягом тисячоліть успішно розвивається світова культура.

Таким чином, ввібравши в себе культурний досвід Вавилону та Єгипту, антична Греція визначила свій шлях соціально-політичного та культурного розвитку. Вічна суперечність між духом і тілом була вирішена на користь останнього. Саме на «тілесності» ґрунтується весь світогляд Стародавньої Греції: наука, релігія, філософія, мистецтво, соціально-політичне життя. Тому еталоном краси вважалося людське тіло. Сама особистість людини вважалася корисною тільки в тому випадку, якщо могла бути корисною для суспільства своїми громадянськими чеснотами. Таким чином, двома основними характеристиками давньогрецького світогляду є **космологічність та антропоцентризм**.

Космос протистоїть Хаосу своєю досконалістю і красою, а ця краса укладена в природі та людині. Саме тому людина вважалася центром Всесвіту, а для всієї давньогрецької культури був властивий пошук гармонії та ідеалу людського тіла та духу.

Основною характеристикою релігії Стародавньої Греції були **політеїзм та антропоморфізм**.

Релігійне мислення доповнювалося та збагачувалося мисленням міфологічним, що визначалося **єдністю духовного та природного начала**.

Стародавня Греція відома як цивілізація, яка започаткувала багато наук.

Грекам належить пріоритет створення філософії як науки про закони природи, суспільства, поглядів на світ та людей. Але філософію Греції важко було зрозуміти без суміжної їй науці **естетики**, для якої головним ставали пошуки **краси та гармонії** у світі.

Саме у Стародавній Елладі відбулося зародження театру, драматургії, олімпійського руху, науки та мистецтва, філософії як такої, демократичної моделі державного устрою.

Вплив культури Стародавньої Греції на сучасну культуру.

Починаючи з епохи Відродження, художники і скульптори стали широко черпати для своїх творів сюжети зі сказань древніх греків. Прийшовши до будь-якого з художніх музеїв, недосвідчений відвідувач опиняється в полоні прекрасних, але найчастіше незрозумілих йому за змістом творів великих майстрів образотворчого мистецтва: будь то Персей і Андромеда Рубенса, Пейзаж з Поліфемом Пуссена, Дана і Флора Рембрандта, МуційСцевола в таборі Порсенни, Тьєполо або структурні групи Аполлон і ДафнаБерніні, Психея та ГебаКанови. Грецька міфологія глибоко проникла в літературу, поезію, драматургію, архітектуру, політику, філософію тощо. Найсильніший вплив, який справила грецька культура на розвиток усіх європейських народів, таким чином не підлягає сумніву. У сучасній астрономії назви багатьох планет Сонячної системи, нерухомих зірок та цілих сузір'їв взяті з античної міфології: Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, Марс, Венера, Меркурій, Плутон, зірки Кастор і Поллукс, сузір'я Персея, Пегаса, Оріона, Андромеди. У XVII-XX ст. багато військових судів різних європейських країн називалися іменами божеств і героїв античної міфології. Англійський корабель початку XIX століття Беллерофонт, який доставив Наполеона на острів святої Олени, багато кораблів англійського флоту початку XX ст. (ескадрені міноносці Нестор і Мельпомена, крейсер Аретуза, броненосці Аякс, Агамемнон і т.д.). У німецькому флоті крейсер «Аріадна», у французькому флоті крейсер «Мінерва» також мали назви, запозичені з давньогрецької міфології.

Без культурного фундаменту, закладеного Античною Грецією і Римом, не було б тієї Європи, що ми всі знаємо. Стародавня Греція справила величезний вплив на політичне та релігійне мислення, літературу та мистецтво, на філософські та юридичні погляди всіх народів Європи та світу загалом. У Німеччині з кінця Середньовіччя все більше впливала грецька культура, а народи Східної Європи, Закавказзя і деякі області Близького Сходу зазнали впливу грецької спадщини через візантійську культуру. Гуманістичне начало культури Стародавньої Греції стало ідейним арсеналом багатьох епох. Перша половина XX століття, запозичуючи античні теми, переосмислює їх, наповнює новим змістом та відображає у творах різних видів мистецтва. Друга половина, особливо останні десятиліття XX століття, знаходить відображення цих явищ особливо яскраво та повно виражене у мистецтві постмодернізму. У сучасному зарубіжному кінематографі досі використовуються сюжети та герої давньогрецьких міфів. Наприклад, 2004 року у США зняли фільм «Троя» за мотивами давньогрецького епосу. В Італії, в 1957 році, було знято фільм «Геракл», в якому екранізується давньогрецький міф про похід аргонавтів за золотим руном. 2005 року у США виходить фільм «Геркулес». 1968 року Франція знімає фільм «Пригоди Одиссея». Фільм розповідає про основні епізоди поеми Гомера, присвяченій довгій подорожі Одиссея: пожежа Трої, зустріч з чаклункою Цирцеєю, втеча від Поліфема, поклик Сирен, любов юної Навсікаї, повернення в Ітаку.

Витончена краса античних красунь надихає і багатьох сучасних дизайнерів, які створюють витончені та жіночні колекції одягу у грецькому стилі! Плаття в грецькому стилі залишаються модним трендом багатьох сезонів моди, йому віддають перевагу жінки, які мають гарний смак і почуття стилю. Основні ознаки сукні у грецькому стилі – це прямий силует, завищена талія, багат шарова прозора тканина, драпірування та оголені плечі. Модельєри продовжують створювати наряди з вертикальними складками і яскравим декоративним оздобленням, а прозорі шифонові туніки в комбінації з витонченими шкіряними сандалями стали популярними хітами жіночого сучасного європейського гардеробу. Модні новинки в грецькому стилі - асиметрична сукня, що оголює тільки одне плече або вбрання з хрестоподібним драпіруванням на грудях - дуже популярно в Європі. Досі з часів античної цивілізації залишилася традиція проводити Олімпійські ігри. Відродження Олімпійських ігор після довгої перерви розпочалося у Європі. Серед традиційних ритуалів Олімпійських ігор запалення олімпійського вогню на церемонії відкриття (вогнь запалюється від сонячних променів в Олімпії та доставляється факельною естафетою спортсменів до міста Олімпійських ігор); виголошення одним із видатних спортсменів країни, до яких відбуваються Олімпійські ігри, олімпійської клятви від імені всіх учасників ігор; виголошення від імені суддів клятви про неупереджене суддівство; вручення переможцям та призерам змагань медалей; підняття державного прапора та виконання національного гімну на честь переможців. П'єр де Кубертен, барон, французький педагог, який відродив Олімпійські ігри 1896 р., говорив: «Головне в житті - не перемога, а участь у змаганні». Можливо, сучасний спорт і втратив проголошені ним ідеали, проте кожні 4 роки Олімпійські ігри об'єднують весь світ.

Таким чином, вплив елементів стародавніх культур на сучасну реальність очевидний. Образи давньогрецької культури проявляються у мистецтві та культурі сучасної цивілізації повсюдно, оскільки неможливо побудувати власну традиційну культуру без фундаменту античності. Це, свого роду, досвід людства, накопичений століттями, який зазнавав постійних видозмін. Так жодна з культур неспроможна розвиватися відокремлено, йде взаємообмін як між культурними спільнотами, так й між культурними верствами. Крім того, завжди спостерігався інтерес до античності з точки зору запозиченості художніх форм, впровадження античного стилю в дизайні приміщень, архітектурних форм, таким чином, потреба в елементах стародавніх культур залишається актуальною і донині.

Контрольні питання:

1. Назвіть основні стрижневі явища античної культури.
2. Дайте характеристику релігії античних греків.
3. Яку роль у розвитку давньогрецької культури грала міфологія?
4. Чим античне рабство було для греків класичної доби?

5. Яку роль відігравав театр у культурному житті античних греків?
6. Дайте характеристику образотворчому мистецтву Античної Греції.
7. Як розвивалася культура в епоху Еллінізму?
8. Який вплив культура Античної Греції має на сучасну культуру?

ЛІТЕРАТУРА

1. Бордмэн Дж. Материальная культура архаической Греции, в книге: Кембриджская история древнего мира. Т. III, ч. 3: Расширение греческого мира. М.: Ладомир, 2007.
2. Виховання у Стародавній Греції: соціокультурний контекст : навч . посіб. для вищ . пед. навч . закл . / Петро Гусак, Людмила Гусак, Леся Мартіросян ; Східноєвроп . нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 199 с
3. Греческая философия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890-1907.
4. Григорьев С.И. Придворная цензура и образ Верховной власти. 1831-1917; Алетейя, 2007. 496 с.
5. Згінник О.. Грецька торговельна діаспора в останній чверті XVIII — на початку XIX СТ. (до питання про вивчення самосвідомості греків) // Схід (журнал), 2003
6. Калинин А.Т. Культурология в вопросах и ответах; Проспект, 2012. 168с
7. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима / Пер. с польск. В.К. Ронина. М.: Высшая школа, 1990. 456 с.
8. Культура интерпретации до начала Нового времени; Высшая Школа Экономики (Государственный Университет), 2009. 464 с.
9. Маркова А.Н. Культурология; Проспект, 2013. 376 с.
10. Савельев А.Е. Культура Древней Греции: Учебное пособие. М.: Высшая школа, 2018. 464 с.
11. Сорокин Г.В. Античная демократия: свобода как фактор культурогенеза.- Ростов –на-Дону, 2011.-250с.
12. Чебанюк Т.А. Методы изучения культуры; Наука, 2010. 352 с.

Культура античного Риму та її вплив на культуру сьогодення.

Культура Стародавнього Риму тісно пов'язана з культурою Стародавньої Греції. Вона продовжувала традицію еллінізму, але разом з тим виступала як зовсім нове і самостійне явище. Спочатку територія Апенінського півострова була заселена різними племенами. Але поступово латиняни, що жили на заході, завойовують сусідні території та формують одну з найбільших імперій давнини.

Давньоримська культура пройшла складний шлях розвитку від культури римської громади міста-держави, ввібравши культурні традиції стародавньої Греції, зазнавши впливу етрусської, елліністичної культур і культур народів стародавнього Сходу. Римська культура стала поживним підґрунтям культури романо-німецьких народів Європи. Вона дала світові класичні зразки військового мистецтва, державного устрою, права, містобудування та багато іншого.

Історію стародавнього Риму прийнято поділяти на три основні періоди:

- царський (VIII - початок VI ст. до н.е.),
- республіканський (510/509 - 30/27 рр. до н.е.),
- Період імперії (30/27 рр. до н.е. - 476 р. н.е.).

Для римлянина основним був патріотизм. Він розглядався як найвища цінність, і борг громадянина перебував у безперервному служінні йому. У Римі шанувалися мужність, стійкість, вміння підкорити себе залізної дисципліни. Якщо грек схилився перед мистецтвом, то римлянин зневажав його, ставлячи перше місце війну, політику, право і землеробство.

Рання римська культура, як і грецька, тісно пов'язана з релігійними уявленнями населення Стародавнього Риму. Для релігії цього часу був характерний політеїзм, дуже близький до анімізму.

В уяві римлянина кожен предмет та кожне явище мали свого духу, своє божество. Кожен будинок мав свою Весту – богиню домашнього вогнища. Боги відали кожним рухом та зітханням людини від народження до смерті. Інша цікава риса ранньої римської релігії та світогляду людей - відсутність певних образів богів. Божества не відокремлювалися від явищ і процесів, якими вони

відали. Перші зображення богів з'являються у Римі приблизно у VI в. до н.е. під впливом етрусської та грецької міфології та її антропоморфних божеств. До цього існували лише символи богів як списи, стріли тощо. Як у інших народів світу, у Римі шанувалися душі предків. Звали їх пенати, лари, мани. Особливістю релігійного світогляду римлян є їхній вузький практицизм та утилітарний характер спілкування з божествами за принципом "do, ut des" - "я даю, щоб ти дав мені".

Формально-договірний характер ставлення до богів пов'язаний з магією та магічними уявленнями. У магії все ґрунтується на формальному поєднанні слів та дій. Найменша помилка руйнує ефект. Магізм римської релігії призвів до розвитку її обрядової боку. Складна обрядовість, у свою чергу, вимагала численних фахівців, звідси - розвиток жрецтва. Римське жрецтво було більш чисельним, диференційованим і авторитетним, ніж грецьке. Існувала низка римських колегій, які боролися за вплив у державі. Найвпливовішою була колегія понтифіків. Глава цієї колегії був верховним жерцем Риму. Дуже численною та впливовою була колегія жерців-ворожиків, оскільки ворожіння займали велике місце в житті римлян та обрядовій стороні римської релігії.

З V ст. до н.е. починається серйозний вплив грецької культури та релігії, яка йшла через колонії греків в Італії. Багата міфологія греків, весь поетичний, барвистий світ грецьких оповідей в загалом збагатив сухий і прозовий ґрунт італо-римської релігії. Під впливом грецької та етрусської міфологічної традиції виділилися верховні божества римлян, головні з яких: Юпітер – бог неба, богиня неба та покровителька шлюбу, дружина Юпітера – Юнона, Мінерва – покровителька ремесла, Діана – богиня гаїв та полювання, Марс – бог війни. З'являється міф про Енея, що встановлює спорідненість римлян з греками, міф про Геркулеса (Геракла) та ін. Значною мірою відбувається ототожнення римського та грецького пантеонів. Приблизно з IV ст. до н.е. поширюється грецька мова, головним чином серед верхніх верств населення. Набувають поширення деякі грецькі звичаї: голити бороди і коротко стригти волосся, лежати за столом під час їжі та ін. У IV ст. до н.е. у Римі вводиться мідна монета за грецьким зразком, а раніше платили просто шматком міді.

У республіканський період у Римі складаються самобутнє мистецтво, оригінальна філософія та наука. Давньоримська модель світу була сконцентрована навколо людини, а саме людське життя вписувалося в життя держави. Тому й наука Стародавнього Риму була спрямована саме на людину.

Розвиток римської цивілізації призвів до значного зростання та піднесення столиці держави міста Риму, який I – III ст. до н.е. налічував від одного до півтора мільйона мешканців. Після завоювання Римом західної частини елліністичного світу до його меж увійшли такі великі культурні центри, як Олександрія Єгипетська, Антіохія в Сирії, Ефес у Малій Азії, Коринф та Афіни у Греції та Карфаген на північному березі Африки. Рим та інші міста імперії прикрашалися чудовими будинками - храмами, палацами, театрами, амфітеатрами, цирками. Амфітеатри та цирки, в яких труїли тварин, влаштовували бої гладіаторів та громадські страти, - особливість культурного

життя Риму. Поживним ґрунтом цих жорстоких видовищ були нескінченні війни, колосальний приплив рабів із завойованих земель, можливість підгодовувати та розважати плебс за рахунок грабіжницьких воєн.

Відмінною рисою міст епохи імперії була наявність комунікацій: кам'яних бруківок, водопроводів (акведуки), каналізації (клоаки). У Римі було 11 водопроводів, два з яких працюють досі. Площі Риму та інших міст прикрашалися тріумфальними арками на честь військових перемог, статуями імператорів та видатних громадських людей держави. Будувалися чудові будівлі громадських купалень (терм) із гарячою та холодною водою, гімнастичними залами та кімнатами відпочинку. У багатьох містах зводилися будинки на 3 - 6 поверхів.

Образотворче мистецтво Римської імперії ввібрало у собі досягнення всіх завойованих земель і народів. Палаці та громадські будівлі прикрашалися настінними розписами та картинами, головним сюжетом яких були епізоди грецької та римської міфології, а також зображення води та зелені. У період імперії особливу увагу набула портретна скульптура, характерною особливістю якої був винятковий реалізм у передачі рис зображуваної особи. Багато творів скульптури представляли чудово виконані копії класичних грецьких та елліністичних творів мистецтва. Особливо поширеним видом мистецтва була мозаїка та обробка дорогоцінних металів та бронзи.

Великих успіхів досягли у Римі просвітництво та наукове життя. Навчання складалося з трьох ступенів: початкового, школи граматики та школи риторики. Остання була вищою школою, і в ній навчалися мистецтву красномовства, яке високо цінувалося в Римі. Імператори асигнували великі суми на утримання шкіл риторики.

Стародавній Рим є батьківщиною юриспруденції. Серед римських юристів особливо вирізняються постаті Сцеволи, Папініана, Ульпіана. Захоплення політикою та юриспруденцією призвело до високого рівня розвитку ораторського мистецтва.

Центрами наукової діяльності залишалися елліністичні та грецькі міста: Олександрія, Пергам, Родос, Афіни і, звісно, Рим та Карфаген. Велике значення надавалося у Римі в I - II ст. географічним знанням та історії. Особливо великий внесок у розвиток цих областей знання зробили географи Страбон та Клавдій Птолемей, історики Тацит, Тіт Лівій та Аппіан.

Помітний слід у науці залишили праці з геометрії та тригонометрії Менелая Олександрійського, геоцентрична модель світу Птолемея. Вчені того часу винайшли особливе полірування мармуру, дзеркальні черепиці для відбиття сонячних променів, труби, якими йшла пара для обігріву приміщень.

Основна сила і міць імперії виражалася насамперед у архітектурі, яка грала провідну роль у римському мистецтві. Будувалися нові театри, базиліки, храми, гробниці. Римляни запровадили інженерні споруди: акведуки, мости, дороги, канали. Вони переробляли принципи грецької архітектури та використовували абсолютно нові будівельні матеріали та конструкції.

Вершиною архітектурного мистецтва став Пантеон – храм усіх богів. Серед громадських споруд великою популярністю користується Колізей.

Римська філософія перейняла науковий досвід грецької філософії, але головний акцент у неї робився на моральне вдосконалення людини.

До цього часу належить діяльність грецького письменника та філософа Плутарха, римського філософа-платоніка і друга імператора Марка Аврелія – Цельса, оратора, філософа, державного діяча та вченого Марка Тулія Цицерона та багато інших.

У період імперії досягла апогею свого розвитку література древнього Риму. За часів імператора Августа жив Гай Цільний Меценат. Він збирав, підтримував матеріально та опікувався талановитими поетами свого часу. Серед поетів найбільшу славу ще за життя мав Вергілій, член гуртка Мецената і автор безсмертної епічної поеми "Енеїда". Інший поет гуртка Мецената – майстер досконалої форми вірша Горацій Флакк. Драматична доля Овідія Назона - чудового ліричного поета, автора поеми "Мистецтво кохання", яка викликала гнів імператора Августа та заслання поета в далеке від Риму чорноморське місто Томи (Констанца), де він створив дві збірки ліричних віршів "Скорбі" та "Скорботи" ". Писав вірші і знаменитий імператор Нерон. Воістину епоха імперії була золотим віком римської поезії. Прославилися своєю майстерністю в цей період також сатирик Юній Ювенал, який написав 16 сатир, та письменник Апулей – автор своєрідного фантастичного роману "Метаморфози, або Золотий осел" про перетворення юнака Луція на осла та його пригоди.

Основні риси античного типу культури виявилися за допомогою норми, класики та естетичної форми.

Поняття норми як поняття культури складається вже в епоху Стародавньої Греції, але набуває завершеності, цілком розквітає в римський період античності. Римська історія переповнена історіями повчального характеру, коли людина на користь суспільства і держави поступалася своїми спорідненими почуттями. Моральною нормою було прославлення людей насамперед за вірну службу вітчизні та державі. Невипадково нормою мистецтва риторики була така форма мовної організації, у якій превалювало загальнозначуще над індивідуальним. Навіть на надгробках заведено було писати соціальні статуси людини і заслуги її перед Римом. Тільки з II. н.е. з'являються епітафії ліричного, особистого та сімейного змісту. Етика та естетика подвигу були нормою античного суспільства та античної культури.

Поняття класики означає суспільний стан або тип мистецтва, в якому неповторне, індивідуальне і суспільне перебувають у стані динамічної, нестійкої, але реальної рівноваги. Класика як принцип суспільного розвитку - це взаємодія життя та норми. Наприклад, рабовласництво для Риму - природний стан: внутрішній ринок не розвинений, немає такої кількості споживачів, які б споживали можливі вироблені товари. Але це й протиприродний стан суспільства, коли дуже багато населення належить римському суспільству. Вирішення цього протиріччя пішло у Римі шляхом

створення стану вільновідпущених. Конфлікт таким чином постійно вирішувався (звісно, до певного часу).

Інший приклад – антична трагедія. Як художній твір вона ґрунтується на зіткненні двох істин: суспільно-значущої (норми) та індивідуально-особистої. Так, героїня трагедії Софокла "Антигона" прагне виконати свій обов'язок перед сім'єю та близькою людиною - поховати брата, вбитого за участь у змові. Загибель Антигони - це загибель несвоечасного морального начала та урочистості суспільно-освяченої норми.

Для античної свідомості важлива естетична ясність форм. Звідси й характерна естетична форма античного мистецтва. Мета мистецтва - зробити талант і дар виразним співгромадянам. Вірші завжди дотримуються точної норми. Театральне дійство відповідає існуючому канону: глядачі заздалегідь добре знають сюжет трагедії чи комедії, несподіванок не може бути, але для них важливе інше – зрозумілість та переконливість відомого сюжету та образів, тобто певна, прийнята естетична форма.

Римська культура – це язичницька культура. Але епоха пізньої Римської імперії ознаменована широким поширенням у її межах нового віровчення - християнства, яке здобуло остаточну перемогу у Римі за імператора Костянтина (324 - 330). Четверте століття нашої ери було часом розквіту християнського красномовства. Велика кількість церковних суперечок і полеміка з язичниками породили велику християнську літературу, створену за правилами античної риторики. Особливу гостроту ідеологічна боротьба між християнами та язичниками прийняла у V ст. н.е. - останні десятиліття існування великої Римської держави.

У кризі, що охопила римський світ у III ст. н. е., можна знайти початок перевороту, завдяки якому зародився середньовічний Захід. Варварські навали V в. можна розглядати як подію, що прискорила перетворення, що надала йому катастрофічний розбіг і глибоко змінила весь вигляд цього світу. Але разом із загибеллю Римської держави антична культура не зникла, хоч і припинилося її розвиток як єдиного органічного цілого. Потенціал античної культури, її скарби, незважаючи на тривале забуття, були оцінені і затребувані нащадками.

Антична культура - унікальне явище, що дало загальнокультурні цінності буквально у всіх галузях духовної та матеріальної діяльності. Усього три покоління культурних діячів, життя яких практично укладається в класичний період історії Стародавньої Греції, заклали основи європейської цивілізації та створили образи для наслідування на тисячоліття вперед. Відмінні риси давньогрецької культури: духовне різноманіття, рухливість і свобода - дозволили грекам досягти небувалих висот, а її нащадкам - будувати культуру за створеними ними зразками.

Культура Стародавнього Риму - багато в чому продовжувачка античних традицій Греції - відрізняється релігійною стриманістю, внутрішньою суворістю та зовнішньою доцільністю. Практицизм римлян знайшов гідне вираження у містобудуванні, політиці, юриспруденції, військовому мистецтві.

Культура Стародавнього Риму багато в чому визначила культуру наступних епох у Європі.

Яку культурну спадщину нащадкам залишив давній Рим?

Історія Стародавнього Риму налічує 13 століть. З 8 ст. до н.е. по 5 ст.н.е можна говорити про давньоримську цивілізацію, яка мала свої характерні риси, відмінні від грецької. Ці дві цивілізації стали основою усієї європейської культури. Частина істориків вважають, що хоча внесок римлян у європейську цивілізацію великий, але, на відміну від греків, вони не створили нічого нового, лише зберегли те, що було винайдено іншими. У скульптурі, наприклад, на думку багатьох, римляни лише сумлінно копіювали зразки давньогрецької скульптури, не створивши нічого нового. Але завдяки цим копіям сучасним вченим відомі зразки грецької скульптури.

Римські знання та відкриття мали практичний характер. Щось нове у філософії та естетиці римляни не створили. Проте їхній внесок у політику, управління державою та створення законів був дуже великий.

Сучасному світу Стародавній Рим подарував римське право, деякі архітектурні форми та рішення (наприклад, хрестово-купольну систему) та безліч інших нововведень, наприклад, водяний млин, міські ансамблі та фортечні стіни, акведуки-водопроводи та гігантські громадські лазні-терми, чудові дороги та грандіозні амфітеатри, де тисячі глядачів насолоджувалися видовищем гладіаторських боїв.

Акведуки, дороги та міські споруди, фрагменти яких збереглися до сьогодні, доводять, що римляни були майстрами складних систем. Прямі дорожні сполучення поєднували кожен віддалений куточок імперії зі столицею Римом. Багато сучасних доріг будувалися за вказаними древніми римлянами напрямками. Тому й кажуть, що всі дороги ведуть до Риму.

Самі міста були сплановані як на креслярській дошці - з вулицями та фасадами будинків, що прямують під прямим кутом, у центрі яких знаходилися "Форуми" - прямокутні площі, на яких розташовувалися великі громадські будівлі, такі як суд і адміністрація, храми та театри. Прикладом цього є "Романський форум" у центрі Риму - він став взірцем для багатьох інших міст Римської імперії.

Перша каналізація у Європі також з'явилася у Римі.

У Римі велика клоака, або як її ще називали "Клоака Максима", спочатку служила для осушення заболоченої землі навколо семи пагорбів міста, але римляни швидко зрозуміли можливість багаторазового використання підземної каналізаційної системи.

До першого століття нашої ери всі одинадцять римських акведуків були підключені до каналізації, а сама вона пізніше використовувалася для випорожнення вбиралень та відведення дощової води. Від Мілана до Парижа та Лондона система швидко стала стандартом для римських міст. Історична "Слоаса Максима" частково використовується і в сьогоднішньому Римі.

Будівельники вперше в Європі почали застосовувати бетон, який робив будинки більш довговічними.

Бетон був настільки міцним, що деякі фрагменти будівель стоять досі. Вражаючими прикладами є "Золотий дім" Нерона (лат. Domus Aurea) - палацово-парковий комплекс у Римі, будівництво якого було розпочато після руйнівної пожежі 64 року н. е., або Римський Колізей, як і так званий "Храм усіх богів" Пантеон з масивним бетонним куполом у центрі Риму, збудований між 118 та 128 роками н. е.

Технологія бетонного будівництва римлян стала знову використовуватися лише у 19 столітті. Але термін придатності сучасного бетону становить 50 років, після чого він стає пористим і тріскається. Дослідники виявили, що секретною складовою римського бетону був вулканічний попіл, який надавав йому надзвичайної міцності.

Перші підлоги з підігрівом були вигадані саме римлянами. На відміну від сучасного електричного підігріву підлоги, вони використовували нагріте повітря у цегляній системі труб, що лежали під кам'яними плитами підлоги.

Чистота понад усе

У римському суспільстві важливу роль відігравали чистота та гігієна. Саме тому існували термічні купальні та лазні, які були доступні кожному. Вони ставали місцями зустрічей римлян та першими оздоровчими оазами. Спочатку купальні та лазні призначалися для тих, хто вів домашнє господарство, не маючи власних санітарних вузлів. Але зі зростанням популярності купалень, у них почали з'являтися і римські імператори, щоб таким чином продемонструвати свою близькість до народу.

Римськими вченими було зібрано та систематизовано медичні знання. Римляни винайшли багато хірургічних інструментів, які застосовували для простих операцій. Птолемей створив геоцентричну систему, яка включила в себе астрономічні знання, що допомагали римлянам здійснювати морські подорожі та створити свій календар. До цих пір використовуються римські цифри, латинський алфавіт, назви календарних місяців і планет Сонячної системи.

Римські філософи та політики створили свою систему ідеалів і цінностей, головними серед яких були патріотизм, честь і гідність, вірність громадянському обов'язку, шанування богів, ідея про особливу богообраність римського народу, ідею Риму як вищої цінності і т.д.

Християнство як віровчення, також народилося на території Римської імперії.

Питання для самоперевірки

1. Поясніть, чим культура царського періоду відрізняється від культури республіканського?
2. Який вплив на формування римської культури мали культури греків та етрусків?
3. Чим відрізнялась культура імперського періоду від культури республіканського?

4. Як розвивалась наука у Римській імперії?
5. Охарактеризуйте розвиток мистецтва Римської імперії у період її розквіту.
6. Якими були основні риси античного типу культури?
7. Що з'єднує і що, навпаки, відрізняє грецьку культуру від римської у період Античності?
8. Який спадок залишила нам антична римська культура?
9. Яким був зміст римської ідеології та чи актуальні ці ідеї у наш час?

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 2. Стародавній Рим: Підручник. Чернівці: ТОВ «Наші книги», 2008. 848 с.
2. Берд Мері. S.P.Q.R. Історія Давнього Риму; з англ. пер. Олександр Дем'янчук. Київ: ВООКСНЕФ: Форс Україна, 2019. 478 с.
3. Володимир Дмитренко. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників. Львів: Кальварія, 2008. 752 с.
4. Історія європейської цивілізації. Рим / К. Вільєтті та ін.; за ред. Умберто Еко; пер. з італ.: Л. Д. Ципоренко та ін. Харків: Фоліо, 2017. 1030 с.
5. Дудка Р. А. Курс лекцій з історії Стародавньої Греції та Риму: навчальний посібник. Ніжин: НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2002. 200с
6. Гай Светоній Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів; пер. з латин. П. Содомора. Л.: Сполом, 2012. 278 с.
7. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: навчальний посібник / А. І. Колісніченко. Миколаїв, 2002. 274 с.
8. Історія римської літератури: монографія / І. П. Мегела. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 320 с
9. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах: навч. посіб. / Олег Озимчук. Рівне: ПП ДМ, 2012. 220 с.
10. Історія стародавнього Риму: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Балух, В. П. Коцур. Чернівці: Книги-XXI, 2005. 680с.
11. Історія Стародавнього Риму: підруч. для студентів спец. 014.03 "Серед. освіта" (Історія) / Олег Петречко ; Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка, 2017. 576 с.
12. S.P.Q.R. Історія Давнього Риму / Мері Берд ; з англ. пер. Олександр Дем'янчук. - Київ : ВООКСНЕФ : Форс Україна, 2019. 478 с.

2.2. Культура Давньої Індії (Тетяна Поплавська)

ІНДІЯ

« Індія – це колыска людської раси ,місце народження нашої мови, мати історії, бабуся легенд та прабабуся всіх традицій у світі ».

Марк Твен

Короткий огляд історії.

Коли європейці тільки з'явилися в Індії, вони виявили цивілізацію з глибоким древнім корінням, старовинними традиціями та нескінченною повагою до них, цивілізацію, яка, як їм здалося, змінювалася надто повільно або просто була недостатньо сприйнятлива до вимог часу. Історію тут не сприймали так, як на Заході, – в цьому просто не було потреби. З погляду культурних традицій минуле жило сьогоденням і мислилося як щось назавжди минуле і завершене. Тому й не виникало потреби у веденні настільки звичної для європейців літопису діяльності царських династій та детальному описі подій. Таким чином, відсутність хронік та історичних джерел у класичному їх розумінні пояснюється не байдужістю до предмета або низьким рівнем культури, а відчуттям єдності минулого і сьогодення, що глибоко вкоренилося.

Це відчуття поділялося і верховними правителями, які ніколи не обтяжували себе наказами увічнити свої реальні чи уявні подвиги.

А оскільки не було потреби в історичній науці, то не було й істориків. У роботах придворних поетів і літописців, що збереглися, присутнє міфологізоване зображення реальних подій. Можливо, це відбувається через те, що в індійській літературі, з одного боку, найвищою мірою пунктуально слідує традиціям, що склалися, а з іншого, ця література завжди була дуже образна і алегорична. ***Глибока повага до традицій та неухильне дотримання ним є однією з визначальних сторін індійського національного менталітету.***

Тож не дивно, що історія, як наука, виникла в Індії лише у 19 столітті, внаслідок англійської колонізації та зростання інтересу європейських учених до історії та культури цієї країни. Однак дослідження європейських учених, незважаючи на широкість і глибину, страждають на загальну недугу, під назвою «європоцентризм»! Чому таке сталось?

По-перше, багато видатних істориків були безпосередньо службовцями колоніального апарату в Індії або здійснювали свої дослідження за активної підтримки влади. Звичайно, навряд чи правомірно ставити під сумнів наукову сумлінність більшості істориків, проте на них не могло не впливати їхнє становище, виховання, світогляд.

По-друге, розвиток Індії зазвичай пов'язувалася з хвилями завоювань, які йшли із Заходу. Читача, таким чином, спонукали дійти невтішного висновку, що вторгнення англійців було явищем прогресивним і неминучим — не з якихось суспільно-історичних причин, а внаслідок расових чинників.

Заперечення творчих можливостей індійського народу виражалося й у тому, що будь-який його древній інститут британські історики найчастіше оголошували запозиченим у Заходу. Щоправда, у сфері духовної та матеріальної культури деякі досягнення древніх індійців визнавали, але у сфері суспільних відносин, основ державності їм приписувалися відсталість, неприйняття демократичних традицій, схильність до сепаратизму та деспотичних форм управління.

Культурну спадщину країни багато індологів оцінювали з позицій європейської освіченості своєї епохи, розглядаючи її крізь призму античної цивілізації, нерідко давньоіндійське суспільство зображувалося відсталим і застійним. Подібний погляд у низці своїх робіт проводив і такий гарячий шанувальник індійської культури, як Ф. Макс Мюллер.

У невеликій за обсягом книзі «Чому Індія може навчити нас?» (1883) він протиставляв давньоіндійську культуру європейської та заявляв, що вона на відміну від західної «пасивна та споглядальна». На жаль, цей погляд надовго пережив Ф. Макса Мюллера і зустрічається досі у сучасній західній літературі[1].

Засновником національної історичної школи по праву вважається Р.Г. Бхандаркар (1837-925) - блискучий знавець санскриту та пракритів, давньоіндійської літератури та релігійно-філософської традиції.

Його роботи, присвячені історії, культурі та релігіям стародавньої Індії, не втратили свого значення (найвідоміша з них — «A Peep into the Early History of India» (Bombay, 1920).

До перших індійських істориків потрібно віднести видного громадського діяча і відомого бенгальського письменника Р.Ч. Датта. Його робота «Історія цивілізації в давній Індії» (1893), полемічна за характером, — розгорнута відповідь на спроби принизити здобутки індійців у минулому. Прагненням довести виняткову давнину індійської цивілізації, пронизані роботи Б.Г.Тілака «Orion» (Bombay, 1893), «The Arctic Home in the Vedas» (Арктична батьківщина у Ведах) (Bombay, 1903). Для свого часу праці Р.Ч. Датта і Б.Г. Тілака мали не тільки наукове, а й суспільне значення. Зокрема в книгах Б.Г. Тілака була розвинена і обґрунтована так звана арктична теорія походження індоаріїв[14].

Висуваючи арктичну теорію, Тілак ґрунтувався на деяких висновках сучасних йому природничих наук (геології, палеонтології, астрономії) про те, що кліматичні та природні умови, контури материків зазнавали істотних змін протягом різних епох історії Землі. Відповідно до цієї точки зору, в льодовиковий і міжльодовиковий періоди клімат арктичних районів був теплим і доступним для іншого рослинного та тваринного світу, для людини та розвитку її цивілізації. Тілак виходив при цьому з теорії американського професора Уоррена про початкову батьківщину людства в арктичній зоні.

З цих позицій Тілак і аналізував дані давньоіндійської літератури, насамперед Веди — найдавніша священна пам'ятка індійців. На їх підставі він доводив, що предки індійців у льодовиковий та міжльодовиковий періоди мешкали в арктичних районах, а потім, близько десяти-восьми тисяч років тому — цим часом Тілак датував останній льодовиковий період, — рушили під впливом холодів на південь.

В наш час ця теорія знаходить все більше прихильників, а разом з ними відкриваються і нові факти, що свідчать про її достовірність.

Досягнення Індією незалежності призвело до бурхливого розвитку національної історичної науки. У країні діють численні наукові установи, значно розширено вивчення старожитностей у старих і нових університетах, випускається величезна кількість періодичних видань, розширюється мережа музеїв, дедалі більшого розмаху набувають археологічні дослідження, що змушують іноді заново переглядати усталені погляди.

Таким чином, у дослідженнях індійської історії утворилися дві тенденції, власне індійська, національна та європейська.

В даний час нам дісталися дві дуже різні версії історії стародавньої Індії з абсолютно несхожими хронологіями, залучені до полемічної боротьби. Захисники теорії арійського вторгнення та пов'язаної з нею хронологією дорікають прихильникам "нової хронології" у пособництві індуського шовінізму. Останні ж підозрюють перших у тому, що вони схильні до "колоніально-місіонерських" забобонів і заперечують самотність корінних індійців. Тим часом, справді новим елементом, привнесеним до цієї дискусії, є

наукові дослідження. Якщо стара теорія спиралася виключно на філологічні докази, нова включає астрономічні, геологічні, математичні та археологічні факти. У цілому нині складається враження, що нова теорія спочиває на більш міцній підставі[7]. І річ не тільки в тому, що філологічні аргументи від початку були засновані головним чином на сильних твердженнях і сміливих здогадах, а в тому, що цивілізації, як давні, так і сучасні, не зводяться до літератури. Крім того вчені, які мають суто філологічну підготовку, тобто фахівці з граматики, не в змозі розібратися в технічній мові та науковій інформації, що містяться навіть у текстах, які вивчаються[11].

Наше ж вивчення історії та культури Індії йтиме шляхом Золотої середини, який дасть нам можливість не зациклюватися на жодній із сторін, але використовувати досягнення обох.

Які ж факти доводять спроможність національної теорії індійської історії?

По-перше, це дані археології, що стосується Харапської цивілізації, які суттєво удревнюють європейський варіант індійської історії. Згідно з даними сучасної археології, найдавніший культурний шар на території Індії був виявлений у долині річки Інд та П'ятиріччя (сучасний Пакистан) – це останки стародавніх міст Хараппи та Мохенджо-Даро. Як виявилось, ці міста існували і процвітали вже в 3 тис. до н.е., що означає їхню більш давню історію, ніж та, що приписується офіційною наукою. Вчені, які виявили останки Харапської цивілізації, дуже високо оцінили її досягнення[10].

У чому ж полягають досягнення цієї цивілізації?

Ці стародавні міста відрізняє суворо та ретельно продумане планування. Будинки збудовані з обпаленої цегли. Але що особливо вражає, так це система каналізації: зроблена абсолютно бездоганно, вона мала ступінчасті перекриття, систему ям-відстійників, які регулярно очищалися. Для великої кількості людей, які живуть скупчено в умовах спекотних субтропіків, ці санітарні заходи грали, як не важко здогадатися, надзвичайно важливу роль.

Подібні факти свідчать, по-перше, про наявність міського централізованого управління, наділеного великими повноваженнями, по-друге, про існування в тій чи іншій формі наукового знання, без якого неможливо уявити рішення складних інженерно-будівельних завдань і яке, не зважаючи на все, не було віддано повному забуттю наступними поколіннями жителів долини Інду.

Основним заняттям населення було землеробство. Вирощувалась пшениця, ячмінь, просо, горох, кунжут, гірчиця, бавовник, вирощувався рис, культивувався і садівництво. Широко використовувалися золото, срібло, свинець, мідь, олово, і навіть їх сплави. При виготовленні прикрас застосовувалися різні дорогоцінні камені.

Археологічні матеріали дозволяють простежити давні торгові шляхи, що пов'язували міста Харапської цивілізації з іншими культурними регіонами. Судячи з усього, кораблі харапських купців досягали Месопотамії, рухаючись уздовж північного берега Перської затоки. Імовірно, існував і сухопутний

караванний шлях, що сполучав міста Індської долини з Південним Туркменістаном через Північний Белуджистан та Афганістан. Про це свідчать археологічні пам'ятки хараппського зразка в Афганістані та Середній Азії.

Суспільство Північно-Західної Індії бронзового віку 3-го та 2-го тисячоліття до н. е. демонструє мистецтво обробки бронзи, високорозвинене гончарне ремесло, неабиякі таланти своїх містобудівників, а також ознаки теократичної деспотії з відносно нерозвиненим рабовласницьким ладом.

Ключовим елементом у перегляді історії давньої Індії було недавнє відкриття Мехргара – поселення в районі Гіндукуша, де починаючи з 7000-9000 років до н.е. протягом кількох тисячоліть безперервно жили люди. Це відкриття продовжило історію Індії кілька тисячоліть вглиб від непогано датованої епохи цивілізації долини Інда. [14].

На користь високої розвиненості цієї цивілізації свідчить той факт, що люди, що жили 7500 -9000 років тому, користувалися послугами стоматологів. У 2006 році археологами в поселенні Мехргара або Мегара було виявлено останки 9 людей з 11 просвердленими за життя отворами в зубах.

Якийсь час в індології безроздільно панувала теорія, яка пояснювала занепад хараппської цивілізації вторгненням арійських племен. Однак археологічні дані свідчать про те, що деякі великі міста Хараппи занепали трохи раніше того періоду, який вчені вважали часом арійського вторгнення.

По-перше, міста долини Інду не були знищені загарбниками, але залишені жителями через перетворення регіону на пустелю. Страбон у "Географії" (XV.1.19) повідомляє, що Арістобул бачив тисячі сіл і міст, покинутих через те, що Інд змінив русло.

По-друге, власне, змістведичних текстів, які почали трактуватися не європейцями, а індійськими вченими, в результаті чого стала формуватися нова історія витоків індуїзму, яка відображає самосвідомість індусів і намагається замінити "колоніально-місіонерську теорію арійського вторгнення" уявленням про Індію як «колиску цивілізації». Ця нова теорія розглядає цивілізацію долини Інда як ранньоведичний феномен і відсуває (внутрішньоіндійський) початок ведичної епохи на кілька тисячоліть тому. Одним із доказів на користь "ведичного" характеру цієї цивілізації служить те, що планування її міст і проектування архітектури передбачає знайомство з досить розвиненою геометрією алгебри на кшталт тієї, що представлена у ведичних Шульвасутрах.

Так, авторитетний історик математики А.Сейденберг, вивчивши геометрію, яка використовувалася при побудові єгипетських пірамід і месопотамських цитаделів, дійшов висновку, що вона вторинна, а саме, є геометрією, запозиченою з ведичних Шульвасутр. Якщо це так, то знання ("веда"), на основі якого велось будівництво Хараппи та Мохенджо-Даро, не могло виникнути пізніше, ніж сама ця цивілізація[5].

Як бачимо, розподіл історії Індії на індський та ведичний періоди не має під собою жодної фактичної підстави. Швидше за все, стародавні арії переселилися на південь 10 тисяч років тому в останній льодовиковий період та заснували там свою культуру та цивілізацію. Внісши з собою знання,

самобутню культуру та релігію, вони змогли успішно розвинути на новому місці високу цивілізацію та організувати суспільство в гармонійну структуру. Той факт, що деякі досягнення давньої арійської цивілізації дожили до наших днів і продовжують дивувати вчених чоловіків як Заходу, так і Сходу, свідчить нам про періоди зародження, розквіту та занепаду ведичної культури, а не існування різних культур на території стародавнього Бхарату¹.

Досить дивно, що захисники "теорії арійського вторгнення", які не мають ні археологічних, ні літературних доказів свого припущення, вимагають розгорнутого доказу того, що вторгнення не було, і відмовляються визнавати існуючі факти. Подібним чином вони вважають себе вправі оголошувати "міфічними" будь-які твердження джерел («Рігведи», «Пуран»), які відповідають їх упередженим думкам про ведичну Індію. До речі, Пурана в перекладі з санскриту означає «розповідь про давнину», тому до змісту цих давніх Пуран потрібно ставитися менш скептично, ніж це роблять багато сучасних істориків.

Таким чином, історична самосвідомість у менталітеті індійського народу почала формуватися лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, проте зі своїм самобутнім характером.

Традиціоналізм чи відданість давнім традиціям, як дуже суттєвий аспект національного менталітету, проявляється в індійській культурі не тільки у формуванні історичної самосвідомості, а й як умова благополучного існування суспільства. Згідно з вченням Вед, суспільство має бути поділеним на чотири варни - громадські група зі спадковими правами та обов'язками: брахмани - найстарша варна, куди входили жерці, вчені, духовні наставники; кшатрії - друга варна, що складається з впливових воїнів, з кшатріїв зазвичай обирали царів; вайші - ремісники, торговці; шудри – землероби або прислуга.

Місцеве населення, друїдів, яке стародавні арії знайшли на півострові Індостан, стали називати "недоторканими". Недоторканим наказувалися такі заняття, як прибирання сміття, робота зі шкірою чи глиною, миття туалетів, забій худоби. Члени таких каст жили в окремих кварталах чи селищах на узбіччі поселень «чистих» каст, не мали своєї землі і здебільшого були залежними працівниками у чужих господарствах. Нині вони становлять 18—19 % населення Індії[12;13].

З часом суспільство зростало і ускладнювалося, тому варни стали ділитися на касты.

Отже, **варни** – це станові категорії ведичного індоарійського суспільства (жерці-брахмани, воїни та землероби). **Касты** – це «ендогамна спадкова група, яка пов'язана з традиційним заняттям та є складовою рухомого елементу станово-кастової системи»[12,с.36]. Таким чином, її основними

---

¹До Верховного суду Індії було подано петицію з вимогою виключити «Індію» як назву країни та зберегти лише «Бхарат». (2 черв. 2020 р.)

характеристиками є ендогамія², спадкове закріплення та обмеження на вибір професії.

Свою чергу каста діляться на джаті – подкасти, наприклад, виготовлення сандалів, кінської або верблюжої упряжі, бурдюків для олії і т.д. - це заняття різних джаті касті шкіряників, що обов'язково вказано в їх назві.

Всі джаті, як вчить індуїзм, для чогось потрібні гармонії світобудови, якщо Бог їх творить. Суспільно-значущі функції та необхідні для підтримки життєзабезпечення обов'язки приписані «різним від народження» варнам і джати. Говорять так: «Гусениця народжується, щоб гризти листя, гончар — щоб ліпити горщики».

Кастові традиції соціального життя, незважаючи на надії європейських спостерігачів та індійських прогресистів, не виявляють ознак зникнення, хоча за сучасних умов дещо розмилися. Навіть найбільш модернізовані елементи індійського суспільства так чи інакше включені в традиційні взаємини і не можуть відірватися від свого кастового коріння. Касту добре видно — за фамільним та особистим ім'ям, колом спілкування, поведінкою, одягом, етикетними нормами, тобто за статусом у суспільстві. Цей код культури вміють читати навіть іноземці (якщо вони мають достатній досвід), а самі індійці не мислять життя без кастових установ, які всесильні у сфері побуту, сімейної обрядовості та ритуалу. Народне пояснення формулюється у відомій приказці: «Місцекожній людині та кожна людина на своєму місці».

Яким ж чином кастовий лад впливає на характер менталітету індійців? Як дуже складний феномен соціального життя тут є як позитивні аспекти, так і негативні. Щодо позитивних. Кастова громада визначає специфіку процесу суспільного відтворення, характеру поділу праці та сусідської взаємодії в індійському традиційному суспільстві навіть на етапах розвитку. Крім того, що кастова організація структурує системні контакти на рівні суспільного поділу праці, вона фіксує місце кожної окремої джаті та її компонентів у структурі зайнятості, надаючи цим кожній сім'ї постійне робоче місце. Два цих аспекти «спадкової професії» каста створюють високий рівень соціальної захищеності людей у кастовому суспільстві. Стійкість кастової організації індійського соціуму великою мірою пов'язана з тим, що вона надає людям загальну зайнятість та гарантований збут товарів праці.

Запропонована джаті-дхармою, отже, санкціонована суспільством, трудова діяльність сприймається як акт релігійного благочестя довжиною у життя, як дії по дорозі виконання дхарми, і саме виконання джаті-дхарми робить людину практикуючим індуїстом. Від неї, якщо вона не брахман, не потрібна зосередженість на виконанні ритуалів у олтаря: їїдхарма полягає у якісному виконанні своїх «вроджених» трудових обов'язків на благо кастової спільноти. Кожній джаті пропонується свій варіант дотримання ритуальної чистоти та охоронно-регламентації контактів.

---

²Ендогамія - укладання шлюбу в межах певної соціальної групи або категорії (наприклад, стану, каста, конфесійної спільності).

Щодо негативних аспектів. Вимоги джаті-дхарми справляють на стороннього спостерігача тяжке враження скрупульозною регламентацією побутових ситуацій та життєвих взаємин, іншими словами «несвободою» і це по-перше. По-друге, «закон життя касті/джаті» сприяє уповільненню соціальної мобільності та обмеженню доступу більшої частини населення до благ, які протягом тисячоліть вважалися привілеєм «вищих каст», наприклад, вища освіта, багато видів зайнятості тощо. Відповідно, не реалізується потенціал величезного населення через такі перегородки всередині суспільства та відсутність широкого прийняття ідей індивідуалізму, які могли б сприяти розвитку конкурентної ринкової економіки. Але ці аспекти бачать та розуміють представники ліберальної інтелігенції чи західні дослідники. основна жемаса населення Індії дуже толерантно ставиться до дії «закону життя касті-джаті».

Кастова самоідентифікація сприйнята традиційною свідомістю, а каста продовжує бути впливовою так само, як і джаті, що знаходяться в її основі.

Ідейні обґрунтування кастового способу спілкування прямо співвідносяться з основними **концептами індуїзму**, такими як **дхарма, карма та сансара**. У характерному для індуїзму осмисленні устрою світу з давнини існує розуміння системності світобудови, що виражається поняттям дхарма (часто перекладається як «закон життя»). Можна сказати, що дхарма це закон структурування космосу і ноосфери, що охоплює своєю дією все розмаїття божественних артефактів світу. Людське суспільство осмислюється як природний компонент космічного світопорядку, де кожен нескінченно великий і мізерно малий елемент знаходиться на своєму місці і має власну дхарму (свадхарма), тобто адресну релігійну настанову — наприклад, це будуть джаті-дхарма «закон життя касті/джаті», деша-дхарма "дхарма країни", і т.д

Отже, як основний духовний спадок ведичної культури виступає її релігія.

Існує думка, і вона дуже поширена в європейській літературі, що сутністю індійської релігії, індуїзму, є багатобожжя. Проте всупереч думкам європейських учених самі носії цієї релігії вважають себе монотейстами. Справа в тому, що верховне божество індуїзму – Крішна, має 108 імен, а всі головні та другорядні боги є його втіленими аспектами.

Наприклад, Брахман - (brəmən похідне від brh, «рости, наростати, розширюватися» і maṇ, «відбивати, вірити, мислити, розум»; спочатку (у Ригведі) — «молитва») — в індійській філософії, як у ведійській взагалі, і в шести школах (даршанах) індійської філософії, включаючи йогу, поняття, що означає надособистісний, індіферентний Абсолют, «Душу світу», першооснову всіх речей і феноменів[2].

Брахману не може бути дано жодне ствердне визначення, дати йому характеристику можна лише через заперечення: він нескінченний, незмінний, нерухомий. Він описується як без якісний (ніргун). Брахман – це принцип і джерело Всесвіту, яке може бути визначене, говорячи лише про те, ким він не є (у християнському богослов'ї це називається "апофатичний принцип визначення Абсолюту").

У веданті концепція Брахмана (тобто Бога-Абсолюта) тісно пов'язана з особистісним сприйняттям кожною людиною всеосяжного Бога як індивідуального Атмана — свого найвищого безмежного «Я» або Духа людини. При цьому в Упанішадах багаторазово підтримується ідея трансцендентальної тотожності Атмана та Брахмана — наприклад, у Махавак'є («великому вислові») пишеться: «Цей Атман — Брахман» («Аяматмабрахма»), що говорить про тотожність мікро- та Макрокосмосів. Атман (Atma, Atman) істинне Я, на протигагу хибному індивідуальному Я особистості, яке людина вважає собою.

Вшанування Шиви (шиваїзм), Вішну (вішнаїзм), Брахмана (брахманізм) та інші культури – це шанування різних аспектів Єдиного Абсолюта, які відповідають за різні процеси у Всесвіті взагалі та в нашій Сонячній системі, зокрема.

Так само існує думка, що буддизм, одна зі світових релігій сучасності, протиставляє себе індуїзму і в певному сенсі заперечує його. Понад те, буддизм неосвіченими вченими трактується як релігія без бога і вчення, де немає поняття «душі». Це не вірно! Буддизм виник на ґрунті індуїзму та давніх Вед, але акцент у ньому весь час робиться не на теоретичні дослідження та філософські дискусії, не на ритуали та жертвопринесення, а на духовні практики, що ведуть відданих учнів до просвітлення чи пробудження, тобто до звільнення від кайданів Майї чи ілюзій матеріальної реальності. У цьому стані, прокинувшись, без посередників, пізнає і природу Бога, і природу власної душі. Тут акцент робиться не так на віру, скільки на знання, яке добувається у проживанні певних станів свідомості.

Засновник буддизму, Будда Шак'ямуні, внаслідок багаторічних духовних практик і медитацій, збагнув універсальний закон буття – Дхарму, що й зробило його просвітленим і доводить відданість його давній ведійській традиції.

В Упанішадах дхарма розглядається як всесвітній закон, порядок речей, гармонія, істина, які проявляються з Брахмана. Дхарма постає як керуючий моральний принцип у Всесвіті. Це сат — істина, один із основних принципів індуїзму, що походить від концепції «єдиної істини» (екам-сат), викладеної в «Рігведі». Сат виступає у Ведах як одна з якостей Брахмана — сат-чіт-ананда (істина-знання-блаженство). Дхарма це не просто закон чи устій – це початкова істина. У «Бріхадараньяка-упанішад» це пояснюється таким чином: «Бо, воістину, дхарма є правда. Тому й вважають, що той, хто говорить правду, говорить дхарму, той, хто говорить дхарму, говорить правду. Адже обидві вони – те саме.»[4,1.4.14].

У «Махабхараті», яка вважається «ітіхасою» (буквально: «так було насправді»), Крішна визначає дхарму як індивідуальний шлях, яким йде кожна людина (співвідношення з сучасним поняттям «самореалізація»):

Виконати, - нехай погано, - свій обов'язок особисто,

Важливіше, ніж виконати чужий надвідмінно.

Загинути, виконуючи свій обов'язок,— чудово,

А боргу чужому служіння небезпечно! »[3. с.184].

Дхарма відіграє першорядну роль у доктринах індійських релігій, кожна з яких сповідує та практикує дхармічні принципи. В індійських релігійних традиціях прийнято вважати, що люди, які живуть відповідно до норм дхарми, здатні досягти мокші чи нирвани. В індуїстському суспільстві дхарма є релігійно-моральною доктриною про права і обов'язки кожного індивіда.

Просуваючись по чотирьох щаблях духовного розвитку (ашрамах) ведійського суспільства, якими є брахмачар'я, гріхастха, ванапрастха і санньяса, індивід одночасно здійснює і чотири основні пурушартхи, або цілі - дхарму, артху (економічний розвиток, матеріальні здобутки та мирські заслуги), каму (задоволення), і мокшу (звільнення з сансари - круговороту народження та смерті). Кінцева мета, мокша, є найважливішою в останніх двох ашрамах життя, тоді як пурушартхі та ками в основному практикуються в гріхастха-ашрамі. Дхарма, проте, грає ключову роль у всіх чотирьох щаблях духовного життя.

Саме тому індуїзм, буддизм, джайнізм та сикхізм називаються дхармічними релігіями. Цим вони сильно відрізняються від авраамічних релігій – іудаїзм, християнство та іслам – сходячих до патріарха семітських племен – Авраама, з яким Бог уклав заповіт. Однак, незважаючи на цю відмінність, самі індуси вважають усі релігії народів світу проявом волі і розуму Єдиного Брахмана, Бога-Абсолюта, що є причиною глибокої терпимості до інаковіруючих та їх релігій. Схід ніколи не знав міжрелігійних воєн, боротьби з інакодумством чи ерессю, інквізиції та військових походів на славу Господа.

Індуїзм завжди мав й має зараз великий вплив на формування особливостей індійського менталітету, однією з яких є уявлення про природу часу. Причому часу не лише історичному, а й людському, божественному і навіть космічному. Тому зараз ми розглянемо ведичне вчення про час.

Вчення про природу часу.

Немає нічого більш знайомого нам, ніж час, і водночас нічого не відомішого, ніж час. Всі ми знаємо, що час існує, що він оточує нас і що він постійно минає, однак очевидно, що час за своєю суттю залишається загадкою для більшості людей. Сучасна наука та технологія зосереджені головним чином на підрахуванні та вимірі часу, а визначення феномену часу завжди було прерогативою філософії та теології.

Час на санскриті називається "кала". Каландара – той, що дає час, звідси і походження українського слова «календар» або Календи дар. Час — «колесо», яке невблаганно «котиться» вперед, маючи дві складові — рух уперед і обертання по колу (через якийсь час у житті все повторюється, але тільки в новій обстановці). Веди стверджують, що є й інший тип часу – вічне духовне. Його діяльність виявлена у духовному світі. Він ніколи не зникає і не припиняє своєї дії. Духовний час, впливаючи на все суще, змушує його рухатися не циклічно, а суворо щодо одного напрямку[5].

Таким чином, перше, на що звертають увагу Веди – наявність двох видів часу – абсолютне (духовне) та відносне (матеріальне). У нашому матеріальному

світі час теж матеріальний, рух якого відбувається по колу. Таке уявлення про природу часу можна знайти у всіх древніх цивілізаціях від Японії на Сході до Америки на Заході, і лише з поширенням християнства у багатьох сучасних народів уявлення про час змінилося, він з циклічного став лінійним.

Ще одна особливість природи часу, згідно з Ведами.

У Бхагавад-Гіті, головному тексті ведичної філософії, Крішна - Верховна Особливість Бога - відповідає на питання про природу часу лише двома словами. Він каже: "Кало 'смі" або "Я є час". Іншими словами, час – це все прониклива присутність Бога у цьому світі, це одна з можливостей, за допомогою якої людина може відчутти та усвідомити Його. Бог є час і існування часу свідчить про існування Бога. Без Бога не було б часу, а без часу не було цього світу.

Оскільки час – це аспект Бога, він не пасивний і не просто минає. Швидше, цей аспект - активна діюча сила, яка змушує все рухатися до знищення (санскритський корінь слова кала—«кал» означає примушувати).

У «Бхагават-Гіті» можна знайти такий вислів: «Весь космічний порядок у Моїй владі. За Моєю волею він проявляється знову і знову, і за Моєю волею він знищується, коли настає час» (БГ. 9.8).

Під впливом енергії часу всі об'єкти в матеріальному світобудові проходять через три важливі етапи: Творіння - Підтримання та Руйнування, щоб потім знову відтворити.

Цікава ведична концепція часу і щодо перебігу часу у Всесвіті. У «Шрімад-Бхагаватам»(3.29.45) можна знайти таке пояснення: «Вічний час немає ні початку, ні кінця. Він є представником Верховного Господа, творця цього світу-в'язниці. Час спричиняє загибель проявленого світу, він виконує творчі функції, змушуючи одну живу істоту з'являтися на світ із утроби іншої, і руйнує всесвіт, знищуючи навіть володаря смерті, Ямараджу».

Тривалість існування матеріального всесвіту обмежена. Вона існує протягом одного життя Брахми і вимірюється в циклах-кальпах, що повторюються. Кальпа - це день Брахми, а один день Брахми складається з тисячі періодів у чотири півдні: Сатья, Трета, Двапара та Калі. Вони тривають відповідно 1.728.000, 1.296.000, 864.000 та 432.000 років. Цей цикл із чотирьох юг називається див'я-югою, тривалість якої становить 4.320.000 років. Тисяча див'я-юг складає один день Брахми. Стільки ж триває його ніч. У місяці Брахми тридцять днів. Його рік (як і наш) складається з дванадцяти місяців. Брахма живе сто років і потім вмирає. Ці сто років по земному обчисленню відповідають 311 трильйонам 40 мільярдам років. На санскриті цей час називається вікальпой. У Ведах також використовуються і дуже маленькі одиниці часу – краті = 1/34000 секунд, що говорить нам про високий рівень науки ведичної цивілізації, яка потребувала таких вимірів[5].

Отже, таке розуміння природи часу спричинило формуванню відношення не тільки до історії, тому що "все повертається на круги своя" і немає сенсу вести якісь історичні хроніки, а й на ставлення до життя і смерті, як до різних фаз чи циклів єдиного процесу (вчення про реінкарнацію). Більше того,

відповідно до циклічності космічної та людської історії, в якій юги змінюють одна одну, ми всі рухаємося від благополучніших циклів до менш і навпаки.

Наприклад, Сатья юга - це епоха Світла, це епоха, коли Корова Правосуддя стоїть на чотирьох ногах. Далі йде Трета юга, і, як вчать Веди, Корова Правосуддя вже стоїть на трьох ногах, у світі починають розвиватися зачатки зла чи несправедливості. Двапара юга передбачає рівномірну наявність сил Добра і зла, отже Корова Правосуддя вже стоїть на двох ногах. Люди, які живуть у цю епоху, можуть вибирати між добром і злом. Але ось настає епоха Калі юги, і наша Корова стоїть тільки на одній нозі, а люди мають можливість вибирати між меншим злом і більшим. Це наша епоха, вона ж епоха Змін, тому що за нею прийде знову Двапара юга, потім Трета юга, а за нею вже й Сатья. І так до вічно!

Європейці кажуть, що таке сприйняття природи часу породжує фаталізм і песимізм, однак самі індійці сприймають це зовсім інакше. Вчення про реінкарнацію навпаки дуже оптимістичне й дуже корисне як для морального вибору в тій чи іншій ситуації, так і для вибору життєвої стратегії. Більш того, таке сприйняття часу сприяє *споглядальному типу ментальності*, основною рисою якої є звернення до внутрішнього світу, усвідомлення нюансів душевного життя, розуміння законів світу духовного.

Наука у культурі Індії: древність та сучасність..

Якщо вже мова зайшла про науку, логічно буде загострити нашу увагу на досягненнях вчених, що належали різним епохам індійської культури.

Почнемо з астрономії та математики. Існує дуже поширена думка, що індуси запозичували свої астрономічні та математичні знання від греків, єгиптян та вавілонян, проте дослідження найдавніших Вед повністю спростовують цю думку.

Кілька років тому Science, один із провідних наукових журналів у світі, опублікував 25 найбільш невирішених завдань, що стоять перед усім людством, і на першому місці в цьому списку стояло питання про влаштування Всесвіту.

Веди надають найбільшу інформацію про влаштування нашого Всесвіту. Наприклад, у «Рігведа-самхіті» (1.164.2), датованої 3000 до н. е., говориться, що всі планети рухаються еліптичними орбітами, але в західній астрономії цей факт став відомий лише в 1609 завдяки Джону Кеплеру.

У «Вішну-пурані», творі, який було написано п'ять тисяч років тому, говорилося, що наш Всесвіт за своєю структурою є геліоцентричним, що означає, що Сонце знаходиться в центрі, але в Європі про це стало відомо лише в XVI столітті завдяки Копернику.

Час одного сидеричного обороту Землі, згідно з останніми підрахунками Міжнародної служби обертання Землі, становить 23 години 56 хвилин і 4.091 секунди, але це число вже давно було відоме. У трактаті Арьябхаті «Гітикапада», датованому 499 р. н. е., це число наводиться як таке, що має величину 23 години 56 хвилин і 4.1 секунди.

У книзі «Сурья-сидханта» астроном Бхаскарачарья вказує час, необхідний Землі для обходу навколо Сонця: 365,2587 дня. Сучасні вчені називають цифру 365, 2596 днів. У цьому тексті точно вказана довжина екватора нашої планети.

У «Рігведі», яка, як ми говорили, була записана близько 5000 років тому, є такі слова: «Місяць, будучи супутником Землі, обертається навколо своєї материнської планети і слідує за нею у зверненні навколо батьківської планети, що самосвітиться (Сонця)». Зауважимо, що Микола Коперник опублікував свою книгу «Про навернення небесних сфер» лише 1543 року. У тій же «Рігведі» є вказівка щодо швидкості світла: «Сонячне світло переміщується зі швидкістю 2202 йоджини в повнеміші». Виходить цифра 297754,66 км за секунду. Сучасні розрахунки показують значення швидкості світла 299792,46 км в секунду.

Поряд із суто астрономічними описами космосу, Веди розкривають і різні його космологічні аспекти. Наприклад, у «Шрімад-Бхагаватам» стверджується, що у нашому Всесвіті існує 14 типів планетних систем, кожна з яких є

скупченням зірок і планет у вигляді площини, і наша планета займає рівно проміжне положення, тобто має космологічне число №7. І ми можемо бачити, як це відображається тут на Землі: ми маємо 7 нот, 7 кольорів веселки, у нас 7 днів на тижні, у тілі людини 7 чакр тощо і т.п.

Що ж до математики, то й тут Веди теж випереджають сучасне природознавство. Наприклад, число π , що становить відношення довжини кола до його діаметра і рівне 3,14159, було визначено ще ведичним математиком і астрономом Арьябхаттою в 499 р. н. е., тоді як у Європі вірне значення числа π з точністю до 4 знаків після коми залишалося невідомим аж до 1400 року. Що ж до теореми Піфагора, що встановлює співвідношення між сторонами прямокутного трикутника, відкритої їм у VI столітті до н. е, то у Ведах (Шулбасутра 1.12) вона була викладена ще трьома століттями раніше і мала назву «теорема Бодхаяна».

Індія винайшла сучасну систему числення. Саме ведичні вчені запровадили використання такого поняття, як нуль. Алгебра та тригонометрія вийшли також із ведичної Індії. Приклади квадратних рівнянь знайдено у текстах вченого Шрідхарачар'ї. На відміну від греків і римлян, ведичні вчені використовували чисельні величини до 10 в 53 ступені, наділяючи порядкові величини власними іменами ще в 5000 році до н. е.

Цікаві пояснення про *природу мікросвіту* можна знайти в «Махабхараті» (до складу якої входить і «Бхагавадгіта»): «У воді, на землі та в плодах – безліч створінь. І сказати, що людина не вбиває їх, буде неправдою. Є так багато істот, які такі малі, що про їх існування можна лише здогадуватися. Лише моргання повіків позбавляє їх життя»[15].

Наступний фрагмент із «Бригху-самхіти» пояснює нам види транспорту стародавніх індійців: «Кораблі плавають водою; пересуваються по землі – називаються колісницями, а ті, що літають у небі, – це повітряні кораблі, які рухаються силою вогню». У «Віманашастрі» описані різні шари атмосфери та небезпеки, яким у них можуть наражатися повітряні кораблі.

Глибоке коріння має і давня наука про здоров'я, аюрведа, багато здобутків якої стали використовуватися сучасною медициною лише останніми роками.

У «Сушрут – Самхіті», трактаті, датованому VI століттям до н. е., говориться, що шкіра людини має 7 шарів, сучасна ж дерматологія налічує лише 5 шарів. Також там викладаються принципи кровообігу та биття серця, які стали відомі західному світу лише через дві тисячі двісті років – у 1628 році, після того як англійський лікар Вільям Харві провів медичні дослідження та опублікував книгу.

2600 років тому медики ведичної Індії успішно проводили складні операції. Кесарів розтин, лікування катаракти, переломів, протезування, видалення ниркових каменів, пластика обличчя та багато іншого. У ведичній Індії була відома анестезія, а під час операцій використовувалося понад 125 хірургічних інструментів. Глибоке знання анатомії, фізіології, етіології,

ембріології, метаболізму та імунології також легко відстежити у стародавніх ведичних текстах.

Близько 2600 років тому ведичний лікар Сушрута успішно проводив та описав видалення катаракти, протезування кінцівок, кесарів розтин, видалення каменів із нирок та сечового міхура, пластичні операції і навіть операції на мозку. Він використав понад 120 хірургічних інструментів, багато з яких повністю ідентичні сучасним.

За переказами, Сушрута був учнем самого бога лікарського мистецтва Дханвантарі, що втілювався в образ Діводаси, царя в Каші. Твір «Сушрута-самхіта», що приписується Сушруті, містить повну систему індійської медицини. Мова його проста і зрозуміла, вона може бути поставлена поряд з мовою епічної поезії. Сушрута написав його на прохання своїх товаришів по навчанню, питаючи для його складання самого Дханвантарі. Існує кілька видань його трактату (Кальк., 1836, 1873, 1885). Переклади - латинський (Ерланген, 1845-1854) та англійські, незакінчені (Калькутта, "Biblioth. Indica", 1883-1891 і 1897).

Вчення Аюрведи передбачає **вегетаріанство, що також є особливістю індійського менталітету.**

Розвиток науки, як правило, передбачає наявність освітніх установ . Найдавніший університет світу було відкрито 2700 років тому в індійському місті Такшашила. У ньому одночасно навчалися 10 500 студентів за навчальною програмою із 60 предметів. Разом зі своїми учнями відомі вчителі та філософи обговорювали питання світобудови та буття. Учні отримували відомості з медицини, мистецтва, астрономії, природознавства, торгівлі, магії, заклинання змії та ін. Такшашила підтримував культурні зв'язки з тодішнім цивілізованим світом: Китаєм, Близьким та Середнім Сходом.

Не менш широку популярність як центр культури та освіти мав буддійський університет та монастирський комплекс Наланди (424 до н. е.). Він був одним із найбільших освітніх центрів свого часу, в якому працювали, викладали та навчалися багато видатних буддійських філософів з різних країн, і куди з'їжджалися численні паломники. В даний час руїни Наланди - історична пам'ятка в індійській провінції Біхар, за 90 км на південний схід від Патні, стародавньої столиці Індії. Університет був заснований у першій третині V століття. Розквіт Наланди припав на період правління Гуптської династії, проте правителі Пала, які змінили Гуптів, продовжували опікуватися цим закладом.

І ще один не менш знаменитий університет знаходився в Аджанті. Аджанта – це своєрідний монастир – університет, де живуть та навчаються ченці. Храми Аджанти витесані у 29 скелях, що знаходяться поряд із барвистими берегами річки Вагхаро. Фасади цих скельних храмів відносяться до Гупта – періоду розкішних декоративних скульптур. Скульптурні пам'ятки Аджанти продовжують старі традиції, але форми набагато вільніші, вдосконаленіші. У середині храму майже все списано. Сюжети живопису взяті із життя Будди і пов'язані з міфологічними сценами Стародавньої Індії[10].

Наявність учбових закладів з доісторичної доби свідчить про поважне, навіть трепетне ставлення як до навчання, так і до всієї системи освіти в цілому. В Індії професія вчителя дуже престижна, так само як і інші професії, що передбачають університетське навчання.

Таким чином, розвиток науки в Індії протягом століть йшов у гармонії з розвитком духовної культури, оскільки вчені черпали своє натхнення з давніх текстів, які залишили їм Великі Вчителі.

Якщо на Заході наука і релігія тривалий час конкурували один з одним, то на Сході вони успішно співпрацювали.

Роль театру та драматургії в культурі Індії.

Давньоіндійський епос послужив важливим джерелом розвитку драматургії та появи відповідних театральних дійств, що згодом перетворилися на театр. На думку істориків культури, індійський театр (найстарший в Азії) вплинув на розвиток більшості театральних форм у Східній Азії, від Тибету до Індонезії. І навіть тоді, коли в Китаї та Японії театр формувався відносно незалежно, він виявляє очевидну схожість з індійською театральною традицією. Основні принципи цієї традиції вперше були викладені в «Нат'яшастрі» («Вчення про драму»), найдавнішому трактаті з драматургічного мистецтва, який зазвичай датується III—IV ст. н. е., хоча, зважаючи на все, «Нат'яшастра» спиралася на вже розвинену традицію театрального мистецтва і деякі спроби її теоретичного осмислення [4].

Згідно з «Нат'яшастрою», коли закінчилося «золоте століття» і звичай мешканців землі та неба погіршилися, боги попросили головного бога-творця Брахму створити щось таке, що одночасно б розважало і повчало, а також було б відкрито всім кастам. У відповідь на це прохання Брахма створив драму, покликану наочно демонструвати зміст древніх переказів. Таким чином, «Нат'яшастра» підкреслює божественне походження театру і водночас вказує на тісний зв'язок драми з «Ведами»:

Нам веди потрібні лише як води колодязя:

Через їхню глибину Вічний Дух пізнається!»[4, с.177].

Санскритські теоретики театрального мистецтва стверджували, що драма є виразом станів (авастха) людей і світу, а не дій чи вчинків, як це вважається в європейській театральній традиції. Так, наприклад, відомий індійський філософ і коментатор «Нат'яшастри» Абханавагупта (X століття) рішуче відкидав теорію наслідування на тій підставі, що наслідування здатне створити у актора та глядача лише ілюзію, тоді як *головне завдання, яке стоїть перед актором, полягає у повному перевтіленні, завдяки чому глядач отримує можливість сприймати дійсний стан подій, що зображаються, а не їх приблизну копію. Тому актор повинен не наслідувати життя, мінливе і різноманітне, а висловлювати душевні стани свого героя, що відповідають тій чи іншій драматичній ситуації. У свою чергу, душевно-емоційні стани, що виражаються, повинні викликати у глядача особливу естетичну емоцію - расу*

(сумну, гнівну, комічну і т. д.), адекватну тому, що відбувається на сцені [8, с.30-33].

Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що стосунки між актором та глядачем в індійському театрі будуються за схемою «*навіювання – куштування (раса)*». У такому разі не можна вселяти ілюзії, а слід вселяти власний емоційно-душевний стан, що викликається повним перетворенням на свого героя. Душа актора - це своєрідна трансмігруюча душа, тобто душа, яка не копіює особистість героя, а ніби переселяється (перевтілюється) в нього, вселяючи глядачеві стану «оригіналу». Подібне навіювання пов'язане з певними етичними заборонами, і це дуже важливо. Наприклад, не можна вселяти глядачеві «стан» смерті, сон чи, скажімо, певний еротичний стан. Інакше кажучи, актор не повинен «вбивати» глядача, не повинен «присипляти» його, не повинен доводити до еротичного екстазу тощо.

В індійській драмі глядач - не співучасник подій, що співпереживаються ним, а дуже активний споживач («спокусник») театральних «ласощів», які не повинні бути надто «гіркими», надто «гострими»- або просто «несмачними». Він хоче не очистити душу в ім'я зміцнення душевного здоров'я, а наситити її, наповнивши приємним для душі змістом.

Специфічне сприйняття світу, що властиве ведичній драмі, відбивало деякі кардинальні принципи давньоіндійської філософської та релігійної думки. Відповідно до цих принципів чуттєво дане різноманіття світу, його рухливість, мінливість - все це ілюзія, за якою ховається початкова єдність світу.

Санскритські драми, що дійшли до нас, численні і різноманітні. Зазвичай їх ставили трупи професіоналів обох статей, але існував і аматорський театр. П'єси розігрувалися без декорацій і з мінімум реквізиту, чия відсутність компенсувалася мімічною мовою танцю та різноманітністю нарядів акторів, що дозволяють розпізнавати героїв, героїнь, богів, демонів, лиходіїв тощо.

Як правило, драма починалася зі звернення до одного або кількох божеств і прологу, в якому провідний актор і керівник трупи в гумористичному дусі обговорював зі своєю дружиною, головною актрисою, привід для вистави п'єси та її характер. Основний діалог п'єси вівся у прозі, але він вільно перемежувався віршами, які декламувалися чи читалися наспів, але не співалися. У цьому сенсі, зауважує знавець індійської культури, А.Л. Бешем, давні індійці розходилися з сучасними, які люблять прикрашати п'єси та фільми піснями [2, с.467-468].

Хоча легенди про богів і давніх героїв були головним джерелом індійської драматургії, але п'єси створювалися і на теми, запозичені з популярних повістей світського типу. Існували також політичні драми, які використовували розповіді про історичних царів минулого. Великою популярністю користувалися легкі комедії. Були алегоричні драми, де дійовими особами виступали персоніфіковані чесноти та вади. Зрештою, глядачеві пропонувалися і нечисленні зразки п'єс-фарсів.

Резюмуючи все вищесказане про індійське театральне мистецтво, можна констатувати таке: санскритська драма, розвиваючись своїм самобутнім

шляхом, виконувала низку винятково важливих соціально-культурних функцій. Мистецтво драми послужило зразком для розвитку літературної та наукової мови, у тому числі філософської. За допомогою консерватизму цього виду мистецтва, що не порвав свій зв'язок з епосом і постійно зверненого до архетипів далекого минулого, підтримувалася культурна наступність, завдяки якій, як вважають індологи, жителі Індії усвідомлювали чи відчували давнину власної культури. Нарешті, індійський театр збирав під один дах різні каста та варни, ніби вказуючи на їхню духовно-культурну спорідненість, але разом з тим підкреслюючи їхню соціальну несхожість і взаємну відчуженість. Історія цього театру може бути предметом цікавого історико-соціологічного аналізу.

Висновки.

Отже, що ми можемо сказати про особливості індійської культури, які вплинули на формування національного менталітету індійців.

По-перше, глибоке розуміння багатозначності та багатоплановості природи Людини та Всесвіту, що сприяє холістичному світорозумінню, на відміну від механістичного, властивого західній культурі.

По-друге, уявлення про природу часу, його відносність, циклічність і різноякісність, що формує правильне ставлення до життя і смерті, як різних станів вічної субстанції.

По-третє, розуміння природи духовного світу, в якому діють розумні сили, які керують світом людей, що сприяє розвитку толерантної релігійної свідомості, оскільки всі релігії є виявом волі та розуму Єдиного Браhma.

Усі зазначені аспекти світогляду індійців сприяють формуванню таких рис національного менталітету як толерантність, доброзичливість, оптимізм, артистичність, безпосередність чи спонтанність будь-якої реакції на виклики життя, колективізм та невибагливість у побуті. І це далеко не повний перелік рис національного характеру сучасних індійців.

Індія відома як країна, яка не надто любить зміни. Життєвий уклад, релігії, звичаї – все тут змінюється неохоче і повільно, а сучасність та традиціоналізм переплітаються часом найхімернішим чином. Тому садху носять у своїх дхотісмартфони, а бізнесмени час від часу присвячують свій вихідний миттю посуду в Гурудварі³.

Контрольні питання:

1. Поясніть, чому історія, як наука, виникла в Індії лише у 19 столітті?
2. Що таке «європоцентризм» і яку концепцію йому протиставили індійські вчені?
3. У чому полягають досягнення Хараппської цивілізації та як вони впливають на формування нової хронології?
4. Поясніть сенс теорії «арійського вторгнення» та чому вона не відповідає сучасним археологічним дослідженням?

³ГурудвариБангла Сахиб — храмДелі, святилище сикхів, у якому кожен день готують їжу майже для 20000 осіб.

5. Дайте визначення поняттям «варни», «касти» та «джаті».
6. Хто такі «недоторкані» та як вони живуть у сучасній Індії?
7. У чому полягає позитивний та негативний аспект кастового устрою?
8. Що ви дізналися про пантеон богів в індуїзмі?
9. Чому європейці визначають буддизм як релігію без бога та без догмата про природу душі?
10. Що ви дізналися про природу часу згідно з вченням стародавніх Вед?
11. Як, на вашу думку, впливає уявлення про природу часу на характер менталітету людини? Зробіть порівняльний аналіз між європейцями та індійцями.
12. Що таке «Дхарма» і яку роль вона відіграє у житті людини та соціуму?
13. Що ви дізналися про розвиток науки в стародавній Індії?
14. Чому вегетаріанство є особливістю національного менталітету індійців і у наш час?
15. Як ви гадаєте, чому в Індії наука і релігія ніколи не конкурували між собою?
16. Що ви дізналися про роль театру і драматургії в культурі Індії?
17. Як на вашу думку, чому у багатонаціональній культурі Індії ніколи не було міжрелігійних війн, боротьби з ерессю або інакодумством?

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Asyavamasya hymn*, ed. by D-r CKunhan Raja. Madras, 1956.
2. *Abegg E. Indische Psychologie* Zurich, 1945.
3. *Barua BA history of pre-Buddhistic Indian philosophy* Delhi, 1970, ch VIII
4. *Bergaigne A La Religion Vedique* Pans, 1871, ch 2, § 2–3.
5. *Brown N. Duty a s Truth in the Rig-Veda.*India major. Leiden, 1972, p . 57-67.
6. *Chattopadhyaya D Science and Society in Ancient India* Calcutta, 1977.
7. *Chattopadhyaya D What is living and what is dead in Indian philosophy* New Delhi, 1976, p 124-136.
8. *Dasgupta S A history of Indian philosophy*, vol 2 Cambridge, 1932,
9. *Deussen P Allgemeine Geschichte der Philosophie*, IAbt, Bd I Leipzig, 1920.
10. *Glasesapp H Die Literature Indiens* Stuttgart, 1961,
11. *Glasesapp H. DerHinduismus.* Munchen, 1922;
12. *Gonda J. Die ReligionenIndiens*;
13. *Gonda J Vedic literature* Wiesbaden, 1975, p 53-54.
14. *Gonda J. Some observations on the relations between «gods» and «powers» in the Veda.* Gravenhage, 1957.

15. *Walker B* The Hindu world, vol 2 New York, 1968, p 556-559.
16. *Gopalacharya M L* The Heart of the Rigveda Bombay, 1971, p 47.
17. *Grossman H.* Rig-Veda, Th II Leipzig, 1877, S 406.
18. *Grossman H* Worterbuchzum Rig Veda, S 724-725, 1179-1180.
19. *Gieliecki W. M.* PomyslyFilozoficzne w Hymnach Rig-Vedy. Krakow, 1911, s. 38-58;
20. *Hinyanna M* Outlines of Indian philosophy London, 1932, p 42.
21. *HeimannB* StudienzurEigenart des indischenDenkens Tübingen, 1930 S 130-145
22. *Keith A. B.* The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads. London, 1925, part IV.
23. *Knipe D III* In the Image of Fire The Vedic Experience of Heat Delhi, 1975, ch IV-V.
24. *Mahadevan T. M. P.* Gaudapada. A Study in early Advaita. Madras, 1960, p. 107-108.
25. *Moruer-Williams M A* Sanscrit-English Dictionary Delhi, 1976, p 1007.
26. *Narahari H. G.* Atman in pre-upanishadicvedic literature. Adyar, 1944, p. X-XVIII
27. *Nikam N A* Ten principal upanishads New Delhi, 1974, introduction
28. *Swamt Hanharananda Aranya* Yoga philosophy of Patamali. Calcutta 1963, p 35-36
29. *Oldenberg H.* Die Religion des Veda. Stuttgart, 1917;
30. *Ranade R D* A constructive survey of Upamshadic philosophy Poona, 1920, ch IV.
31. *Ranade R D* The Bhagavadgita as a philosophy of God-realization Nagpur, 1959.
32. *Radhaknshnan S* Introduction - The Brahma Sutra London, 1960.
33. *Ruben W* Geschichte der Indischen Philosophie Berlin, 1954, S 81-93.
34. *Roy S C* The Bhagavadgita and modern scholarship London, 1941, ch VI
35. *Walker B* The Hindu world voll/ New York, 1968, p 51-54.

2.3. Культура Давнього Китаю (Тетяна Поплавська)

Найдавніша назва Китаю та китайців походить від назви першої, легендарної династії Ся і звучало як « Хуася », де ієрогліф « Хуа » означав «пишний», «чудовий», «квітучий», і власне назва династії « Ся », засновником якої вважається теж легендарний Юй, який урятував країну від потопу. Наступна за часом назва Китаю – Тянься чи Піднебесна.

Багато в чому визначення Китаю як Піднебесної країни походить з його розташування. Стародавній Китай був відокремлений від решти світу природними перешкодами - горами на заході, морями на сході та південному сході. І лише з півночі земля була відкрита незліченним ордам кочівників, які постійно терзали мирне населення.

Поступово у народі сформувалося переконання, що земля є величезний квадрат, вкритий небесним диском. Але кути квадрата виходять за межі небесного склепіння, і тому ці землі населяють злі люди, які не знають милості богів. Земля, над якою небесний диск було видно, і стала називатися Піднебесною (Тянь-Ся) - обраною і збереженою богами.

Так як Піднебесна країна знаходилася в самій середині квадрата, іншою її назвою стала Середня держава (Чжун-Го). Античний географ Птолемей називав цю країну Sinae , римські автори називали Китай країною Serica (від грецьк. ser – «шовковичний черв'як»), а її мешканців називали сірками (seres).

" Чжунго " (中國 або 中国) - самоназва Китаю. Перший ієрогліф " чжун " (中) позначає "центр" або "середину". Другий знак « го » (國 или 国) тлумачиться як «країна» чи «держава». Починаючи з XIX століття у західній та вітчизняній історіографії цю назву Китаю перекладають як «Середня держава» або «Середня імперія».

Китайська цивілізація світоглядно, ідеологічно і політично складалася як Середня держава, де просторові та часові цикли організовані так, що відцентрові сили та тенденції завжди врівноважувалися та врівноважуються доцентровими, сфокусованими на соціоприродний центр. Цей центр втілює ідею національної самоідентифікації, самодостатності, стійкості та задає орієнтири внутрішньому цивілізаційному процесу[5].

Ідея етноцентризму була продиктована тим, що Китай протягом багатьох століть розвивався на власній основі без тісної та прямої взаємодії з іншими центрами цивілізаційного розвитку – Єгиптом, Стародавньою Грецією, Стародавнім Римом, Індією, Персією, арабськими країнами.

Китай взаємодіяв лише зі своїми найближчими сусідами – варварськими племенами, які, на думку китайців, не дотягували до рівня розвитку і яких треба було навчати.

Для китайців характерна віра в унікальність і безумовну цінність своєї національної культури, в культурну перевагу та універсальну застосовність китайських традиційних цінностей. Китайська імперія не зустріла рівноцінного суперника, і саме ця обставина дозволила китайцям зберегти аж до наших днів властиве багатьом народам давнини уявлення про центральність свого становища.

Основне уявлення про центральне місце Китайської імперії на чолі з Імператором у світовому устрої, а також певне становище в ньому іноземних держав разом з їхніми громадянами становили основу ідеї, яка отримала назву "Синоцентризм" ("Sinocentrism").

Відповідно до цієї ідеї, імператор Китаю вважався богом землі, проте представники людства – його підданими[11]. Власну етнічну спільність китайці розглядали як єдиний центр людської цивілізації, а цінності будь-якого іншого народу – виключно крізь призму своїх власних цінностей.

Таким чином, *етноцентризм*, як суттєва риса національного менталітету, породжує зарозумілість і завищену самооцінку у представників китайського етносу з давніх часів та й до сьогодні, на що неодноразово звертають увагу практично всі бізнесмени, політики та вчені Європи та Америки, які в тій чи іншій мірі взаємодіють з Китаєм.

У той же час позитивною стороною етноцентризму є той факт, що протягом багатьох століть він збуджував інтерес до вітчизняної історії, розвиваючи гіпертрофовану повагу китайців до свого минулого.

Китай у цьому сенсі — явище унікальне, що різко відрізняється, скажімо, від сусідньої з ним Індії. Він — країна історії, країна високошанованих предків і переказів старовини, які ретельно вивчалися. Дії стародавніх і події минулого, особливо далекого минулого, що дбайливо фіксувалися в численних писемних пам'ятниках, ось перше, з чим докладно знайомилося кожне нове покоління, що входило в життя, чому насамперед і головним чином навчали в школі. Більше того, саме знання історії, переказів старовини, мудрості майже обожнюваних древніх правителів і мислителів було

не лише критерієм освіченості, а й запорукою успіху в просуванні по службі, у здобутті здібними та амбітними престижу, авторитету, влади.

Культ минулого, оспівування древніх мудреців і поклоніння перед звеличеними чеснотами славетних правителів зумовили формуванню в Китаї історичної свідомості небувалої потужності. Історична пам'ять у цій країні виняткова: зафіксовано дрібні та найдрібніші деталі як важливих, так і другорядних подій, вписані в історію сотні тисяч імен та назв, століттями дбайливо зберігаються та накопичуються раритети, речові пам'ятники та тексти, аж до дуже давніх. Так повелося з глибокої старовини, причому це було тісно пов'язане з усім ладом китайської цивілізації, специфікою світогляду та менталітету китайців.

У чому глибинний зміст подібного ставлення до історії, до власних старовин? Чому Індія, давнину цивілізації якої можна порівняти з китайською, а інтелектуальний потенціал воістину незмірний, так різьче відмінна від Китаю в даному плані? Чому великі культури Близького Сходу, від єгипетської до іранської, в сенсі, що нас цікавить, ближче до індійської традиції, ніж до китайської, — при всьому тому, що історія їх налічує ряд тисячоліть? У найзагальнішому вигляді відповідь очевидна: і індійська, і близькосхідні культури з давніх-давен були сконцентровані на вищих цінностях позафеноменального світу, на цінностях потойбічного існування. І чим послідовніше була ця релігійна, навіть релігійно-філософська орієнтація (як, наприклад, в Індії), тим менше значення надавалося профанічному буттю у світі феноменів, тобто нашому грішному, земному життю.

У той же час для Китаю, де дуже рано, задовго до Конфуція, почала складатися конфуціанська (тобто оспівана Конфуцієм та зведена ним до рівня нормативної традиції) система нерелігійної, світської за духом соціально-етичної орієнтації з її вимогою постійного самовдосконалення нашого світу і людей, що населяють його, земна історія виявилася дуже важливою, життєво необхідною. *Історія тут стала вчителем життя*, її вивчали для складання іспитів на ту чи іншу посаду, її вивчали, черпаючи від туди Мудрість багатьох поколінь, тим самим розвиваючи любов до цієї Мудрості, а загалом формувалося трепетне ставлення до навчання як запоруки життєвого благополуччя, яке збереглося і в наш час, що є *другою особливістю китайського менталітету*.

Літературні пам'ятки Китаю

В історичній науці існує думка, що історія людства розвивалася лінійно, від дикості та варварства до культури та цивілізації. Давні ж автори, як зазначалося, уявляли собі історичний процес спіралеподібним, тому в історії необхідно вчитися, щоб не повторювати помилок культурних циклів, що постійно повторюються (зародження-розквіт – занепад). З цією ж метою зберігалися спочатку усні, а потім і письмові хроніки подій минулих епох.

Якщо з позиції історичної науки виникнення писемності стало наступним витком розвитку культури того чи іншого народу, то з позиції Стародавньої Мудрості, поява писемності - свідчення наближення занепаду і деградації

культури. Як доказ правильності позиції Стародавніх вкажу тільки на один факт – усі давні письмові джерела, чи то індійська «Рігведа» чи китайська книга пісень «Шицзін», єврейська «Тора» та єгипетська «Книга мертвих» були викладені у віршованій, ритмічній формі та записані, виходячи з усної традиції. Це означає, що носії усної культурної традиції, певний клан жерців-посвячених, знали ці книги напам'ять і з вуст в уста вкладали їх у голови своїх учнів. Обсяги цих книг говорять про високий інтелектуальний рівень як самих жерців, так і про добре розвинену пам'ять їхніх учнів. Так, «Рігведа» складається з 1028 гімнів, головним чином присвячених вихвалянню богів та проведенню різних ритуалів. Книга пісень «Шицзін» складається з 305 пісень, віршів та гімнів. За переказами, їх відібрав із загального числа в 3000 сам Конфуцій, одночасно відредагував всю книгу [7].

Для порівняння, напрошується питання – скільки номерів телефонів своїх друзів та близьких знає на згадку наш сучасник? Скільки пісень чи віршів ви можете згадати хоча б із шкільної програми? Мабуть, тому розвиток техногенної цивілізації древні філософи пов'язували з духовною деградацією людства!

Наступним джерелом китайської стародавньої історії є «Книга пісень». Як і «Шицзін», «Книга пісень» має кілька шарів. Найбільш ранніми вважаються ритуальні гімни рубрики «Чжоусун» в останньому розділі пам'ятника – «Гімни» («сун»), датовані приблизно XI-X ст. до н.е. Тематика їх вельми широка: від звеличення древніх ватажків чжоусців та перших чжоуських ханів, до оспівування роботи на полі та подяк за щедрий урожай.

До другого, трохи пізнішого шару (IX—VII ст. до н.е.) відносяться вірші та пісні розділів «Да я» та «Сяо я» («Великі» та «Малі оди»), що становлять близько половини всього корпусу книги. Тематика пісень і віршів у них неосяжна; тут представлено все, що зазвичай становить зміст і суть поетичних збірок: побутові сценки, ліричні звернення, опис походів, скарги, вітання, бенкети, оди – чого тільки немає! Енциклопедія побуту народу, як верхніх його верств, так і нижніх. Найбільш пізній, третій шар канону – вірші та пісні розділу «Гофен» («Нрави царств»), де у 15 рубриках зібрані переважно фольклорні мініатюри різних регіонів, що склали чжоуський Китай у VII—VI ст. е. [7]

Книга змін («Іцзін», «Чжоу-і»), на відміну від перших двох канонів з їх до краю явним і змістовним, часом навіть навмисне примітивізованим і насиченим дидактикою матеріалом, є свого роду збіркою мантичних формул. Саме цей пізніший чжоуський ворожильний прийом і ліг в основу мантики⁴ «Іцзіна» [5;6].

«Іцзін» – особливий пам'ятник в історії китайської культури. Хоча виник він на базі практики ворожіння, розвиненої в Китаї як, мабуть, ніде у світі, принаймні в давнину, вищий зміст його не в мантичних маніпуляціях самих по собі і навіть не в пошуках вдалих передбачень, не у здобутті

⁴Мантика (інш.-грец. μαντική, μαντευτική – мистецтво пророцтва, які проводилися з метою встановлення волі богів на підставі різних знаків, що їх посилюють ними).

впевненості у разі сприятливого розкладу символів. Все це в « Іцзіні » є і відіграє свою роль. Але головне в маніпуляціях з триграмами і гексаграмами все ж таки не в статиці (як у картах або при грі в кістки: випало так і все), а, навпаки, в динаміці, у постійних взаємопереходах і взаємоподоланнях, у змінах (звідки і назва книги). Життя йде вперед. Постійно щось змінюється. Вам випало так - афоризм пояснює, що може за цим прослідувати, дає стриманого характеру рекомендації (бійтеся того, намагайтеся діяти так). Ви незадоволені, ворожите знову, випадає інший розклад - і нова рекомендація. Чому слідувати? Думайте, слухайте знаючої людини, яка веде процес ворожіння. І т.д. і т.п»[3,с.23].

Популярність ворожінь « Іцзін » колосальна і в наші дні. Більше того, багато серйозних знавців « Іцзіна » вважають, що в ньому в сконцентрованій формі закладено вся мудрість людства, включаючи і найважливіші відкриття та досягнення сучасної науки. Тут важко сперечатися — адже, зрештою, все залежить від того, як зрозуміти обтічну формулу, що випала тобі, як усвідомити сенс афоризму і пояснень. А тут — широкий простір для будь-яких інтерпретацій. Але головне – це довіра якимось силам, здатним керувати долею чи впливати на перебіг подій і якщо ввійти з цими силами у контакт, можна успішно, а головне, екологічно, вирішувати свої проблеми. Звідси походить коріння оптимізму і прагматизму. *У цьому полягає третя особливість китайського менталітету.*

Четвертою особливістю менталітету китайців можна назвати культ предків. Усі давні народи шанували своїх предків, поклонялися їм і прославляли, але в китайців цей культ досі відіграє важливу роль у духовному житті народу.

Своїм корінням культ предків сягає глибокої давнини. Згідно з сучасною періодизацією найдавнішої історії спочатку на планеті протягом тисяч років існував кам'яний вік (палеоліт, мезоліт, неоліт - від 2.5 млн . літ до 7,5 тис.), за ним пішов енеоліт або мідно-кам'яний вік, потім бронзовий (3.5 тис.лет до н.е.) і нарешті залізний (XII - XIV ст . до н.е.). Тимчасові відрізки істориками даються різні, але проблема полягає в тому, що сучасні археологічні знахідки повністю їх спростовують. Достатньо навести лише один факт – найраніші знахідки залізних артефактів датують шостим тисячоліттям до нашої ери, а це, як ми знаємо з підручників, ще епоха неоліту. У цей період предмети із заліза були розкішшю: їх клали в гробниці найбагатших людей (наприклад, кинджал із гробниці фараона Тутанхамона ⁵) або використовували у важливих ритуалах. Але яке це було залізо? Як вважають сучасні вчені, це було метеоритне залізо, яке є сплавом нікелю (10%) і кобальту (0,6%).

Мабуть тому ці вироби цінувалися у свій час тому і дожили до наших днів. Що ж до звичайних виробів із заліза, всі вони не настільки довговічні. Як

---

⁵Порівняно з іншими артефактами з метеоритного заліза кинджал Тутанхамона виготовлений дуже якісно. Дослідники зазначають, що це "вказує на високу майстерність у обробці заліза за часів його правління". Кинжал прикрашений золотою ручкою та золотим футляром, на якому з одного боку зображено квітковий візерунок, а з іншого намальовано пів'я. Наразі ніж виставлений у Єгипетському музеї в Каїрі.

відомо, залізо швидко корозує за високих температур або за високої вологості повітря. Тому деякі дослідники і стверджують, що вироби та знаряддя з бронзи не могли з'явитися раніше знарядь із заліза з тієї простої причини, що виготовлення бронзи набагато складніше за залізо.

Кожен випускник металургійного інституту, напевно, знає, що бронза – це сплав, що складається з міді та інших елементів, які покращують основні властивості металу, крім цинку. Такі елементи називаються легуючими. У складі бронзи їх понад 2,5% за масою. В якості легуючих компонентів застосовуються марганець, олово, берилій, свинець, кремній, хром, фосфор, залізо, алюміній та інші елементи. Це означає, що спочатку наші предки освоїли видобуток та переробку міді, олова, заліза та інших металів, а вже потім навчилися їх змішувати та отримувати стійкіший матеріал.

Однак повернемося до культури предків, який історики відносять до епохи неоліту – 7,5-10 тисяч років до н.е. На території Китаю в районі Аньяна були знайдені дуже древні вогнища урбаністичної цивілізації зі слідами палацових приміщень і ремісничих майстерень, з найбагатшим архівом ворожих кісток з написами, з величезними гробницями правителів -ванів, чудовими виробами та начиннями з каменю, включаючи високоякісні бронзові судини, красиві бойові колісниці, прикраси, ритуальні вироби і т.п. Датуються ці знахідки XVIII ст. до н.е. Природно припустити, що міста такого типу не виникали на рівному місці і водночас, а були результатом тривалої культурної історії.

Найвища цінність серед цих знахідок — архів написів, завдяки понад піввіковій роботі над якими нині безперечно встановлено, що це вогнище цивілізації називалося «велике місто Шан». «Шан» як поняття має чималу ємність. Це і держава, і династія, що правила шанцями, зі спорідненим ім'ям Цзи, звідки незмінно виходили спадкоємці померлого правителя, і певний історичний період, в історіографічній традиції, звично сприймався як частина формули «сань -дай» («три епохи», тобто Ся, Шан і Чжоу). Усі сторони єдиного поняття близькі один одному і, загалом, нерозривні, позначаючи якесь зведене явище, - при тому, що кожна з них самостійна. Найдавніша – епоха Ся, потім йшов розквіт епохи Шан, а після завоювання та настання епохи Чжоу, Шан стали називати Ін, а його мешканців – інцями.

Про суспільство Шан -Інь, про його духовний потенціал, ментальну практику і світогляд, сучасна наука знає в основному з ворожильних написів. Згідно з цими написами, шанці мали уявлення про свій винятковий статус і відповідну значущість їхніх померлих предків, на чолі з пращуром Шанді, від заступництва якого тільки залежить благополуччя його нащадків. Це уявлення, на думку істориків Китаю, поступово перетворилося на *idéefixe*. Насправді історія цивілізованих народів, відомих науці, не знає іншого прикладу, коли правителі настільки часто і регулярно, з дотриманням розроблених ритуалів і піднесенням відповідних жертв, консультувалися з померлими предками. Вони обожнювалися, але не перетворювалися водночас на богів у сенсі слова. Шанським верхам було потрібне заступництво не богів зі своїми розмитими спорідненими і навіть етнічними симпатіями і перевагами,

але їх предків. І спрямовані в цей бік ментальні зусилля не могли не зіграти своєї ролі у виникненні культу предків.

Багато правителів давнини вважали і називали себе синами богів, причому йдеться не просто про метафору: сакральність вищого статусу правителя прямо змушувала його, не кажучи вже про підданих, свято вірити в те, що сам Бог зіграв певну роль у його появі на світ. Це досить типова норма, відома, до речі, і древнім китайцям. Здавалося б, шанські вани мали всі підстави для такої містифікації. Однак вони принципово відмовилися від неї, наполягаючи на тому, що вони - нащадки предків, що мешкають на небі, на чолі з Шанді⁶. Сам Шанді у цій стародавній культурі був не богом, у власному значенні слова, а першопредком, поєднаним з нащадками, що живуть, не барвистими сплетеннями міфологічних метафор, а цілком реальними безперервними лініями кланового споріднення. Звідси й результат: ***не великі боги, а обожнювані предки посіли чільне місце у системі сакрального культу й у практиці ритуалу.***

Не дивно, тому, що у шанців, як пізніше і у чжоусців, не було, та просто не могло бути великої кількості богів, які б суперничали один з одним, не було збудованих на їх честь і для них храмів, не було службовців - жерців, як то мало місце практично у всіх цивілізаційних центрах Давнини.

У центрі релігійного світогляду стояли у шанців обожнювані пращури, а центральним моментом обряду були жертвопринесення на їхню честь і регулярні комунікації з ними за допомогою ворожінь. Цим, власне, і обмежувалася система зв'язків зі світом надприродного, хіба що іноді, у разі крайньої потреби, іньці знову через своїх предків апелювали до духів сил Природи.

Жодних спекуляцій на космологічні та космогонічні теми не було — принаймні про них нічого не відомо з іньських джерел, що саме по собі говорить про ту незначну роль, яку вони грали, якщо все-таки існували десь на периферії іньської соціально-релігійної активності. Більше того, містика та метафізика майже невідчутні навіть там, де їм належало б бути, у сфері ворожінь. Мантіка як елемент духовної культури та релігійного осмислення світу дуже рано була поставлена на реалістично-прагматичну основу. Жодних міркувань на тему про долю, несповідність рока, містичну зумовленість тощо. Все зводилося до тверезо-практичної інтерпретації тріщин⁷, що згодом відіграло роль у виникненні системи графічних символів, які лягли в основу «Іцзіна».

---

⁶Етимологічно сама графема « ді », як припускає японський вчений Като Цунеката, є зображення вівтаря для жертвопринесення небу. З епітетом " шан " ("верхній", "верховний"), " ді " означало верховного небесного владика (Шан-ді).

⁷На попередньо підготовлену поверхню, як правило панцир черепахи, наносилися знаки. Якщо це було питання, він ставився альтернативно («Буде дощ? Не буде дощу?»). Кожна частина тексту супроводжувалася спеціально видовбаними вибоїнами (зазвичай трохи більше п'яти). Потім, після нагрівання та появи тріщин на тексті, правитель-ван або фахівець-ворожник, який діяв за його дорученням, робив — вивчивши характер тріщин — свій прогноз, який фіксувався тут же.

Раціоналізований ритуал, практицизм ворожінь, культ померлих предків, відсутність метафізичних спекуляцій - все це вело не тільки до деміфологізації мислення, але і до інтеріоризації його, тобто до переключення всієї ментальної активності в русло практичних соціально-політичних, пізніше також і етичних проблем. Такого роду виразне переміщення акценту на раціоналізований ритуал справді вело до створення специфічної «бюрократичної логіки», до створення світської культури, до формування *віротерпимості до інших культур, що є п'ятою особливістю китайського менталітету*.

Наступною, шостою особливістю китайського менталітету та політичної культури Китаю є концепція обґрунтування державної влади за допомогою так званого **Мандата Неба**. Згідно з цією концепцією, тісно пов'язаною з культом предків, найперші правителі найпершої держави Ся були за своєю природою добродішними людьми, тобто мали так звану *де*, тому і отримали право на владу, мандат, з рук самого Шанді. Досі династій не було, панував принцип *меритократії*, правління на основі особистих заслуг, уособленням якого стали Яо і Шунь, легендарні культурні герої. Яо, згідно з легендою, спочатку утихомирив рідних, потім близьких, потім усіх, і це було підставою та символом того, що він отримає Мандат.

У розділах раннього шару «Шуцзіна» Небо і першопредок Шанді зазвичай використовуються поруч і паралельно, Небо — місце проживання померлих предків, включаючи і того ж Шанді, тому вони ототожнювалися.

Цими першими правителями і сановниками, а згодом обоженними першопредками, були культурні герої, які стали персонажами давньокитайської міфології. Тут вони виступають як творці культурних благ і предметів: Фу-сі винайшов рибальські сіті, Суй-жень (бук. «людина, яка добила вогонь тертям»), — вогонь, Шень-нун зробив заступ-лей, тим самим започаткувавши землеробство і копання перших колодязів; він також визначив цілющі властивості трав та організував мінову торгівлю; Хуан-дііз знайшов засоби пересування — човни та колісниця, а також предмети одягу з матерії, почав улаштування громадських доріг. З його ім'ям пов'язують і початок рахунку рокам (календар), а іноді й писемності (за іншою версією, її створив чотириокий Цан-цзе). Всім предкам зазвичай приписувалося виготовлення різних глиняних судин, а також музичних інструментів, що вважалося в давнину надзвичайно важливим культурним діянням.

Оскільки культурні герої Древності були добродішними людьми, вони керували своїм народом відповідно до законів Неба, тобто природними законами. Однак прихід до влади негідних правителів та недбайливих сановників тягне за собою втрату Мандата Неба та зміну правлячої династії. Так, один з перших і добродішних правителів шанців-інців, який отримав Мандат Неба, був ЧенТан, допомагав йому не менш знаменитий І Ін, про що було згадано в «Шуцзіні» та в інших інських написах. Однак останній інський ван (правитель) був позбавлений вищої чесноти (де), тому втратив Мандат Неба, а влада перейшла до династії Чжоу.

В одному з ранніх розділів «Шуцзіна» (« Дагао »), сказано: «Небо наслало біду на наш дім... Небо дало своє благословення покійному вану і підняло наш будинок Чжоу... Мандат Неба нелегко утримати» [4,454-465].

Один із найвпливовіших політичних діячів, правителем-регентом і наймудрішою людиною епохи Чжоу (з 1045 року до н.е. по 221 рік до н.е.) був Чжоу-гун . Його ім'я часто зустрічається на сторінках найдавніших трактатів.

В іншому розділі «Шуцзіна», «Шао-гао», присвяченій розповіді про закладання нової столиці Ло-і, наводиться звернення Чжоу-гуна до будівельників з числа майстрів - іньців. Він насамперед нагадує, що «царствене Небо і Шанді» відібрали у Інъ мандат і вручили його чжоускомувану. Зробили вони це тому, що останній правитель іньців довів свій народ до крайнього ступеня животіння. Кращі з людей закликали до Неба, внаслідок чого Небо, будучи рівно справедливим і безпристрасним до всіх (тобто не маючи особистісно-споріднених уподобань), віддало мандат чжоусцям. Чжоуськийван знайшов мандат тому, що він мав *де* (тобто вищу чесноту) [4,528-533].

Отже, основний критерій втрати мандата - недобродійна поведінка імператора, який утискує свій народ; критерій набуття мандата - володіння *де* . Ця теза повторена в ранніх розділах «Шуцзіна» кілька разів, з невеликими варіаціями. Так, у розділі «До-ши» Чжоу- гун , звертаючись до тих же іньців , що будували столицю , каже, що саме «грізне Небо наслало неймовірні біди на Інъ», що сам Шанді, не терплячи розпустити, вирішив відібрати владу у іньців і віддати її чжоусцям [4,267-272].

У розділі «Дофан », він же, звертаючись до іноплеменних вождів, знову нагадує, що саме через нечесноту інкського вана у нього був відібраний мандат, який був потім вручений чжоусцям, тому що вони відрізнялися чеснотами, зокрема дбали про людей [4,322]. Аналогічні пасажі миттєво включені і в тексти інших розділів, причому з контексту впливає, що якщо не автором, то принаймні популяризатором концепції етичного детермінанта був сам регент-правитель Чжоу- гун .

Судячи з даних ранніх глав « Шуцзіна », Чжоу-гун не обмежився лише проголошенням ідеї Небесного Мандата. Він у розгорнутому вигляді аргументував її, причому серцевиною його аргументації було посилення історію, т. е. використання *методу історичного прецеденту , що став з цього моменту класичним в китайській традиції : так бувало раніше - так сталося і тепер*. Внутрішнім змістом звернення до такого методу і перетворення його в основу аргументації при розробці цієї доктрини було побоювання, що без такого важливого запобіжного заходу ідея може бути поставлена під сумнів. Дуже важливо було переконати слухачів у тому, що воля Неба (як і милості ідентифікованого з ним Шанді) не завжди була незмінною, що колись саме внаслідок зміни Мандата здобули владу перші добродісні правителі Шан -Інь. *У цій ідеї полягав глибокий етичний зміст, що культивує чесноту і попередження можновладцям, про минулий характер влади і все, що їй супроводжує, а також про те, що влада завжди вища за закон!*

Уявлення про те, що влада вища за закон, глибоко вкоренилося в менталітеті китайців, тому виявилось дуже життєздатним. Так, у 1954 р. була прийнята Конституція Китайської Народної Республіки. Здавалося б, це є крок до створення галузі конституційного права. Але наявність Конституції як літератури не значить наявності конституційного права. «На жаль, – писав ІнакоЦунео, – Конституція не дотримувалася через посилення в керівництві КПК зневажливого ставлення до неї» [17,с.98]. І в ХХІ ст. зберігається правило про те, що «в Китаї партія — вища за закон, у своїх рішеннях судові органи зобов'язані насамперед керуватися інтересами держави та КПК і лише потім законом»[14.с.99].

Таким чином, вже на зорі становлення державності в Китаї центр духовної культури був утворений низкою ідей, що стали основою національного менталітету китайців. На їх основі була сформована *соціальна етика, адміністративна політика, історична традиція, історіографічна практика, прагматична дидактика, десакаралізований ритуал та детально розроблений церемоніал.*

Впливаючи на покоління, які вступають у життя, визначаючи русло роботи думки тих, хто був причетний до розумової діяльності, ця система ідей набувала авторитету нормативної традиції і диктувала форми і характер соціалізації людей, організації соціуму, навіть розвитку ментальної активності.

Даосизм у культурі Китаю.

Як стверджують китаєзнавці, даосизм і в наші дні багато в чому зберіг свою життєздатність та основні положення доктрини. Тому він залишається потужним фактором, що впливає на культуру та ідеологію Китаю та інших країн Далекого Сходу.

Можна у зв'язку з цим навіть припустити, що нині даосизм вступив у новий етап свого розвитку — етап його побутування як «мирського» (позахрамового) вчення, у якому психотехнічний рівень виступає самоцінним і визначальним. Цей ренесанс «даоської йоги» активно сприяє відродженню даосизму загалом, і у Китаї, та й у країнах Заходу.

Даосизм приваблює китайських і західних вчених не тільки як релігійно-філософське вчення, а й як визначальний елемент «менталітету» китайської культури, дуже активний фермент складання етнопсихології ханьців⁸. І як такий, «мирський даосизм» залишається і нині дієвою силою, багато в чому визначальною для світовідчуття і ставлення до світу широких верств китайського народу.

Саме такого роду «даоський шар» масової свідомості надає на сучасного китайця (особливо в сільській місцевості) вплив (переважно несвідомий), що значно перевершує вплив даоських храмів і монастирів.

---

⁸Ханьці – етнічна група сино-тибетської мовної родини. Займає перше місце за чисельністю серед народів Землі (19 % загального населення), є найбільшою народністю в Китаї (92 %), спеціальних адміністративних районах КНР, Гонконг (95 %) і Макао (96 %), а також на Тайвані (98 %) та Сінгапурі (76,8 %). Історично російською мовою хань можуть іменуватися як китайці (також під китайцями можуть мати на увазі всіх громадян Китаю незалежно від етнічної приналежності).

Ще СюйДишань, китайський письменник і вчений, в 1920-і роки справедливо зауважив, що домінанта конфуціанства у сфері етнопсихології китайців багато в чому є видимістю, помилкою стороннього спостерігача, що приймає за сутнісне те, що найбільше кидається в очі. Насправді ж питома вага даоських уявлень, які активно формували етнопсихологію ханьців та їх менталітет, значно перевищує обсяг впливу конфуціанства.

Це вірне спостереження китайського вченого нерідко використовується і частиною західних учених. Насамперед необхідно відзначити все більший інтерес до китайської (а багато в чому і безпосередньо до даоської) думки представників екзистенціалістсько-феноменологічного напрямку західної філософії. Про це свідчить і міжнародна феноменологічна конференція, проведена на Тайвані 1984 року.

Феноменологісхильні розглядати даоську філософію як типологічно порівнянну з філософією Е. Гуссерля та М. Гайдеггера та активно використовують свою термінологію як еквіваленти давньокитайських термінів. Це, безумовно, сприяє пошвавленню традиціоналістських тенденцій у китайських громадах, будучи для носіїв подібних ідей як би доказом визнання Заходом (який створив феноменологію лише у ХХ ст.) китайського пріоритету та переваги китайської культури над західною.

Заслуговують на увагу і спроби деяких учених (найчастіше великих фахівців) весь важкий і складний досвід історії КНР представити як наслідок впливу глибинного та найбільш сутнісного (даоського) аспекту китайської культури з його егалітаризмом⁹.

Так, великий японський дослідник даосизму Йосіока Йсітойо порівнює даосизм із синтоїзмом¹⁰ в якості національної ідеології, яка вплинула на формування національного характеру китайського народу, цінностей і установок китайської культури.

У чому секрет такого впливу даосизму на масову свідомість китайців?

По-перше, даосизм є найдавнішою релігією Китаю, яка змогла зберегти свою життєздатність та наступність протягом багатьох тисяч років.

Тут слід звернути увагу на поняття «релігія», яке західний читач розуміє надто вузько, як сповідання віри у вигляді зовнішніх знаків чи організоване поклоніння вищим силам. У той самий час, існує ширше тлумачення даного поняття. У перекладі з латині релігія – це (*religio*) — «святиня», «благочестя», а дієслово « *religare* » означає «зв'язувати, з'єднувати», з чого можна зробити висновок, що завдання релігії як такої пов'язувати або з'єднувати нижчі світи з

---

⁹Егалітаризм (фр. *égalité* від *égalité* «рівність») — концепція, в основі якої лежить ідея, що передбачає створення суспільства з рівними соціальними та цивільними правами всіх членів цього суспільства, і, як ідеал, — рівність прав та можливостей[1]. Протилежність елітаризму. У соціології сім'ї егалітаризм визнає за подружжям рівні права на самореалізацію. Принципи егалітаризму є основою програм різних політичних партій.

¹⁰Синтоїзм, синто (яп. 神道 синто:, «шлях богів») — традиційна політеїстична релігія Японії, заснована на анімістичних віруваннях древніх японців. Об'єктами поклоніння є численні божества та душі померлих, які називають камі. Особливою частиною традиції є поклоніння природним об'єктам, за кожним з яких стоїть свій камі.

вищими, як на рівні окремої особистості, так і на рівні громади. Для цих цілей у стародавніх релігіях, до яких належить і даосизм, були розроблені спеціальні духовні практики, тобто набір засобів та прийомів для досягнення певних змінених станів свідомості, що сприяють її пробудженню чи просвітленню. Існувала (особливо у пізньому даосизмі) і велика література, присвячена опису такого роду методів.

По-друге, привабливість для всіх верств населення мала ще й вища мета даосизму — безсмертя! Для досягнення цієї мети даоська релігійна практика пропонувала два основні шляхи: "вправи для тіла" та "вправи для духу", що трансформувалися до XI ст. у вчення про одночасне вдосконалення природної сутності (сін) та життєвості (мін). Отже, даоська релігійна практика включала поряд з технікою медитативного споглядання різні гімнастичні, дихальні вправи, а також (на значному відрізку своєї історії) — лабораторну ("зовнішню") алхімію. Саме ця алхімія стала основою знаменитої китайської та тибетської медицини, у той час як дихальні та різні гімнастичні вправи сприяли розвитку бойових мистецтв (у шу), а також лікуванню та профілактиці цілого ряду захворювань (цигун).

По-третє, необхідно особливо відзначити авторитет Небесних Наставників (тьянь ши дао) чи Наставників Шляху (дао ши), патріархів і «безсмертних» даосів, засновників різних шкіл і філософських течій. Одним із найвідоміших засновників Школи Небесних Наставників у пізні роки династії Хань був ЧжанДаолін, перший патріарх (Небесний Наставник) і «безсмертний» даос. Ця школа — найперша стабільна релігійна організація у даосизмі. Школа існує досі, переважно у південному Китаї, на Тайвані, у Сінгапурі, серед китайського населення країн Південно-Східної Азії (Малайзія, Філіппіни, Індонезія, В'єтнам) та в емігрантських громадах Австралії і США.

Підставою для такого високого авторитету духовних Наставників є спосіб життя самих Наставників, в якому гармонійно поєднується зміст вчення та демонстрація його практичного застосування в конкретних життєвих ситуаціях, чи то правила харчування, чи то особиста гігієна, етика поведінки, світогляд і, загалом усе те, що називається життєвою мудрістю.

Слід також відзначити наявність у даоської традиції інституту чернецтва в жінок, що свідчить про рівноправність між статями в їх духовному самовдосконаленні.

Таким чином, наочний приклад духовних Наставників, життєздатність і спадкоємність, а також націленість на довге та продуктивне життя та подальше безсмертя відіграли вирішальну роль у широкій популяризації даосизму в народному середовищі, тим самим довгі роки формуючи такі риси її етнопсихології як *толерантність, пластичність у світовідношенні, чуйне ставлення до Природи, екологічність у міжособистісних стосунках, гендерна рівність.*

Саме тому вчення Лао-цзи з його культом оригінальної, самобутньої, креативної індивідуальності, не важливо якої статі, набуло значно меншого

поширення в сучасному комуністичному Китаї, але активно розвивається в країнах південно-східної Азії, Америки та Європи.

Конфуціанство та його роль у культурі Китаю.

Китайську цивілізацію часто називають конфуціанською. На це є всі підстави. З епохи Хань (206 до н. е. – 220 н. е.) до XX століття конфуціанство було панівною ідеологією. Тому багато синологів вважають, що саме конфуціанство найбільш повно відображає та визначає особливості менталітету китайської цивілізації. Давайте розберемось, чому так.

В історії китайської думки конфуціанство було певною мірою антагоністом даосизму. Хоча даосизм і конфуціанство пропонували різні, часто альтернативні способи вирішення філософських, моральних та соціальних проблем, антагонізм двох духовних систем вкрай рідко сягав спроб повного знищення одним з ідейних суперників іншого. Паралелізм між ними підкріплювався, зокрема, розчиненням конфуціанських ідеологічних догм, політичних та релігійних установок у народній культурі, звідки вони переходили в даоський філософсько-релігійний світогляд.

Якщо даосизм обстоював індивідуальну релігійну свободу, і давав керівництво до досягнення довголіття і навіть безсмертя окремих осіб, то дотримання конфуціанським нормам сприяло утвердженню імперативів колективізму в китайському суспільстві.

І в конфуціанстві, і в даосизмі важливу роль відіграють строго розроблені, складні системи ритуалів, проте в даосизмі ці ритуали відрізняються більшою варіативністю, більшою свободою, креативним підходом, у той час як у конфуціанстві порушення, а тим більше руйнування ритуалу розглядалося як зазіхання на загальний порядок суспільстві та Природі. Ритуал у конфуціанстві визнавався всеосяжним способом упорядкування як зв'язку людини з природним («небесним») середовищем, так і функцій суспільного організму, підтримки суспільних взаємозв'язків: якщо весь світ побудований за єдиною моделлю, то і всі речі підпорядковуються загальним закономірностям.

Конфуціанська психокультура впливала головним чином на верхні «поверхи» особистості. Це вчення не мало адекватних методів для якісної зміни глибинних структур психіки, та й не ставило перед собою такої мети. Даоси ж, навпаки, наголошували саме на зміні глибинних структур психіки і розробили відповідну техніку, яка дозволяла радикально перебудовувати вихідні психічні структури. З цієї причини до вчення Лао-цзи зверталися люди, які, як правило, розчарувалися в цінностях матеріальної реальності, в цінностях зовнішнього світу, щоб набути гармонії у світі внутрішньому. У той час як конфуціанство пропонувало набір методів і засобів для досягнення успіху та благополуччя саме у зовнішньому світі. Однак, і в даосизмі, і в конфуціанстві досягнення цих цілей передбачало старанну роботу над собою, самоосвіту і самовдосконалення, з тією різницею, що даоси проробляли цю роботу з метою досягнення просвітлення або звільнення від ілюзій матеріального світу, від

бажань чи пасток, що роблять людину рабом, а конфуціанці проробляли цю роботу за для досягнення слави, визнання, кар'єрного зростання, і як результат – матеріальне благополуччя.

Основний зміст вчення Конфуція - це вчення про правила поведінки, про правильне життя. Це система політичної та приватної етики. Конфуцій основну увагу звертав на практичну сторону вчення. Це вчення про хороше управління державою, про сумлінне відправлення державної служби, так само як і про правильний порядок у сімейному побуті.

Незважаючи на те, що Конфуцій служив об'єктом поклоніння різних верств населення, проте найбільш шанований він був у представників бюрократичного апарату та інтелігенції, для яких саме Конфуцій і був головним Вчителем.

За своїм змістом конфуціанський культ є простим узаконенням традиційних, сімейно-родових обрядів, що склалися в Китаї з Стародавності. Конфуцій не вчив нічому новому; він сам наполегливо повторював, що не викладає жодного нового вчення, а вимагає лише суворого дотримання давніх законів та установлень. Найважливішим із них був культ предків, який і став основним змістом конфуціанського культу. З цього приводу Учитель писав: «Передаю, але не створюю; вірю в давнину і люблю її»[10].

Основою, стрижнем конфуціанської традиції є віра у можливість створення морального суспільства, або держави (у зв'язку з нерозрізненням того чи іншого у китайській культурі). Суспільство, засноване на моралі, гуманне правління (жень-чжен) – ось ідеал конфуціанців з Стародавності і до краху монархії, хоча елементи цієї соціальної утопії проглядаються у концепції як держав гоміньданівського режиму (зокрема і сучасного Тайваню), так і комуністичного правління КНР. Але побудова моральної держави вимагає наявності на чолі держави високоморальних особистостей. Звідси знаменита система іспитів, запроваджена ще у II до н.е. імператором У-ді. Вона і була покликана рекрутувати членів правлячої еліти тільки з-поміж цзюнь-цзи – "шляхетних чоловіків", тобто видатних, освічених, моральних людей, досконалих мудреців, просвітлених Великим Дао. Таким чином, у конфуціанстві визріла ідея взаємозворотності та взаємозумовленості двох практик: упорядкування держави (тобто створення "гуманного суспільства") та морального самовдосконалення. Моральне самовдосконалення є передумовою та умовою діяльності з упорядкування держави, яка, в свою чергу, є метою морального вдосконалення. З граничною виразністю ця ідея виражена в канонічному тексті "Да сюе" ("Велике Вчення"):

«Шлях Великого Вчення полягає в :

- висвітленні світлої чесноти,
- Породження з народом,
- у зупинці тільки після набуття блага.

Знаєш, де зупинитися, і зупиняєшся, зупинився, і після цього можна очиститися, очистився, і тоді можеш умиротворитися, утихомирився, і після цього можеш розмірковувати, розмірковуєш, і тоді можеш знайти шукане» <...>

«Древні, бажаючи висвітлити світлу чесноту в Піднебесній, спочатку впорядковували свою державу, бажаючи впорядкувати свою державу, вони вирівнювали свої сім'ї, бажаючи вирівняти свої сім'ї, вони самовдосконалювалися, бажаючи самовдосконалюватися, вони виправляли своє серце-розум, бажаючи виправити серце-розум, вони робили щирою свою волю, бажаючи зробити щирою свою волю, вони доводили знання остаточно; знання доводиться остаточно у вивірненні речей-сутностей. Вони вивіряли речі-сутності і доводили знання до кінця, доводили знання до кінця і робили щирою свою волю, робили щирою свою волю і виправляли своє серце-розум, виправляли серце-розум і самовдосконалювалися, самовдосконалювалися та вирівнювали свої сім'ї, вирівнювали сім'ї та впорядковували державу».

Той самий текст говорить про те, що «ніколи не буває такого, щоб верхівка процвітала, коли корінь пошкоджено, чому всі в Піднебесній від Сина Неба до простого народу вважають корінням самовдосконалення».

Таким чином, **панетизм** є найважливішою особливістю конфуціанства, що наклав свій відбиток на всю традиційну китайську культуру. Моральність – родова властивість людини: адже саме наявність моральності відрізняє людину від тварин. Звідси походить і важлива особливість конфуціанської антропології: людиною може бути названо лише *homomoralis*, людина моральна. Коротше кажучи, "людина – це звучить гордо", а що гордо не звучить, те й не людина. І справді, людьми не вважалися, наприклад, "варвари" (тобто всі не китайці), що уподібнювались до звірів і птахів у людському образі. Інша справа, що їхня нелюдність несуттєва і минула: якщо вони засвоять норми китайської культури (для китайців - культури *perse*, культури з великої літери), то олюдяться і перестануть бути людиноподібними тваринами (антропологічного расизму традиційна китайська культура не знала).

Вже з епохи Хань (вчення ДунЧжун-шу) конфуціанці починають космологізувати етичні категорії та норми, поступово універсалізуючи їх і перетворюючи на основу не тільки людської екзистенції, а й буття самого Космосу. Вершини цей процес досягає в неоконфуціанстві, що створило універсальну моральну метафізику під гаслом відомого висловлювання Мен-цзи: "Небо і людина перебувають у гармонійній єдності" (тяньженьхе і).

Іншою особливістю конфуціанства є його погляд на сім'ю (власне традиційний патріархальний клан) як на прообраз держави: людина, що правильно містить свою сім'ю, може керувати державою. З п'яти базових соціальних відносин, визнаних конфуціанством, три ставляться до сімейної сфери: відносини між государем і підданим, між батьками та дітьми, між старшими та молодшими братами, між чоловіком та дружиною та між друзями.

І все-таки в центрі конфуціанської антропології знаходиться фігура шляхетного чоловіка (цзюнь-цзи). Цзюнь-цзи ставить борг вище за вигоду (на відміну від свого антипода, нікчемної людини – сяожэнь), цзюнь-цзи не може бути знярядям, він вимогливий до себе і поблажливий до інших, він готовий безсторонньо критикувати государя в ім'я відданості тому ж государю, він гуманний і справедливий, освічений і незмінно дотримується норм ритуалу,

мудрий і щирий. Образ цзюнь-цзи не може не нагадати ідеальний образ лицаря, але не лицаря-воїна, а лицаря-вченого та лицаря-чиновника. Куди ж сягає коріння такого дивного для європейської культури образу? Наведемо цитату із книги відомого британського синолога першої половини ХХ ст. С.П. Фіцджеральда, який виявив велику проникливість при описі генези конфуціанства (мова йде про доімперський період епохи Раннього Чжоу, XI-VIII ст. .e.):

«Замість грецької концепції свободи, прерогативи громадянського класу, у китайській знаті, що була єдиним володарем політичної влади, існувала вірність (чжун): вірність сина батькові та членам клану, вірність чиновника князю, а князя. – Синові Неба. У цьому принципі будувалася вся феодальна система, як наслідок, правитель, щоб виправдати вірність, повинен керувати за допомогою справедливості, гуманності і щирості. Почесні клани не підкорялися закону. Закон являв собою систему покарань, що застосовувалися до простого народу. Життя " цзюнь-цзи " регламентувалося їх власним кодексом лицарської честі та моралі, відомим як "лі", ритуал. Злочин проти "лі", якщо він був досить серйозний, міг бути викуплений лише самогубством злочинця. Самогубство, таким чином, було благородним вчинком, яким аристократ міг змити ганьбу» [16, с.66-67].

Протягом багатьох століть вчення Лао-цзи та Конфуція грали провідну роль у формуванні як національного менталітету, так і національного характеру загалом. Що ж із цього збереглося в національному менталітеті сучасних китайців, які пережили «принади» культурної революції і стали свідками небувалого економічного зростання сучасного Китаю?

Європейці, як науковці, так і бізнесмени, наголошують на позитивних і негативних сторонах китайського менталітету, не завжди аналізуючи причини того й іншого явища. Однак знання історії культури, знання основних філософських концепцій та умов їх розвитку або, навпаки, занепаду, може допомогти розібратися з цим непростим завданням.

Візьмемо, наприклад, головну тезу патерналізму: старші завжди нагорі, а молодші завжди внизу (мається на увазі вік, становище, заслуги). Для будь-якої державної ідеології це дуже зручна установка, яка страшує асоціюється з відомою нашою приказкою: «Кожен цвіркун знай свій шісток». З одного боку, ця установка сприяє вихованню поважного ставлення до старших у сім'ї, а отже і в суспільстві, авторитарний тип виховання розвиває дисципліну, з іншого боку гасить будь-яку ініціативу і гальмує розвиток демократичних суспільних відносин, сприяючи консервації ієрархічного укладу у соціуму.

В тому ж ключі можна розглянути такий феномен китайського менталітету як колективізм і згуртованість. З одного боку, колективізм поєднує людей, сильна взаємодопомога, товариство і т.д., але завжди потрібно пам'ятати, що в колективі не прийнято бути «білою вороною», не вітається всяке виділення з маси, чи то талант, здібності, зовнішність, обдарованість і т.д. У колективі усі мають бути як усі, так комфортніше жити, але кому комфортніше – сірій, безликій особистості! Звідси потяг до дисципліни, до

прописаних кимось зверху правил поведінки, обмеженість і, як наслідок, висока навіюваність, аж до фанатизму.

Ідея «Мандата Неба» ставить владу вище за закон, але вона розвивалася Конфуцієм, виходячи з ідеї «шляхетного чоловіка», що має свій кодекс честі, який не порушується, а якщо й порушується, то ганьба змивається кров'ю. Влада ж, що стоїть вище закону і далека від моральної досконалості – це реалії сучасного Китаю, втім, як і інших країн сучасного світу.

Таким чином, дослідження особливостей китайського менталітету, ґрунтуючись на культурних традиціях та історії країни, показало, як неоднозначно одні й ті самі феномени етнопсихіки та національного характеру вживаються у менталітеті сучасних китайців.

Дійсно, сьогодні необхідно констатувати, що процеси модернізації сучасного китайського суспільства супроводжуються трансформацією його духовно-моральних цінностей. Так, руйнація традиційних основ китайської сім'ї призводить до ослаблення культу синівської шанобливості, матеріальні блага і гроші як цінність починають займати одне з лідируючих положень у потребах сучасного представника китайського суспільства, переважаючи над моральними критеріями. У вирішенні соціальних проблем спостерігається переважання індивідуального підходу над колективним. Є підстави припустити, що толерантності у сучасному Китаї поменшало. Принизливе становище півколонії Заходу в ХІХ і на початку ХХ століття, багаторічне панування комуністичної ідеології зробили китайців менш толерантними. У сучасному Китаї регулярно відбуваються демонстрації молоді з антиамериканськими та антияпонськими гаслами.

Зниження толерантності поряд із зростанням економічної та військової могутності може зробити Китай більш агресивною державою.

Серед соціальних інститутів, що перешкоджають прогресу, залишаються всесилля чиновництва та гендерна нерівність. На збереження гендерної нерівності вказує велика кількість жіночих самогубств. Дослідження, проведені Світовим банком, Гарвардським університетом та Всесвітньою організацією охорони здоров'я, виявили, що близько 56% жіночих самогубств у світі припадає на Китай [12.с.172].

Однак, можна сподіватися, що сучасне реформування китайського суспільства в умовах глобалізації та модернізації, спираючись на національний духовно-моральний потенціал культури та використовуючи передовий зарубіжний досвід, сприятиме успішному розвитку суспільства при одночасному збереженні його національної своєрідності та інтеграції у світове співтовариство.

Контрольні питання:

1. Як ви вважаєте, чому етноцентризм є вагомою рисою китайського менталітету?
2. У чому полягає позитивний та негативний аспект китайського етноцентризму?
3. Чому китайці так ретельно ставляться до своєї історії?

4. Що послужило причиною розвитку прагматизму та оптимізму китайців?
5. Як формувався культ предків у менталітеті китайців?
6. Чому китайці обожають своїх предків?
7. Як формувалась віротерпимість у древніх китайців та чи є вона у сучасних?
8. Що таке «Мандат Неба» та як ця ідея втілюється у сьогодення Китаю?
9. Хто такі «культурні герої» і що вони зробили для розвитку культури Китаю?
10. Яку роль у розвитку китайського менталітету відіграло вчення Лао-цзи?
11. Як на вашу думку, чи відповідає зміст даосизму сенсу поняття «релігія»?
12. Як ви вважаєте, чому у наш час даосизм більш розповсюджений за межами Китаю?
13. Чому конфуціанство дослідники визначають антагоністом даосизму?
14. Що є основним стрижнем конфуціанства?
15. Що ви дізналися про концепцію шляхетного чоловіка (цзюнь-цзи)?
16. Що таке патерналізм та яку роль він відіграє у культурі Китаю?

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ackerman P.* Ritual Bronzes of Ancient China. N.Y., 1945.
2. *Allen H.* Early Chinese History. L., 1906.
3. *Andersson J.G.* Children of the Yellow Earth. L., 1934.
4. *Balasz E.* Chinese Civilization and Bureaucracy. New Haven, 1964.
5. *Balasz E.* Political Theory and Administrative Reality in Traditional China. L., 1965.
6. *Ball C.J.* Chinese and Sumerian. L., 1913.
7. *Barnard N.* Bronze Castings and Bronze Alloys in Ancient China. Canberra, 1961.
8. *Baynes C.F.* I-Ching, or Book of Changes. The R.Wilhelm's translation. Rendered into English by C.F.Baynes. New-Jersey, 1974.
9. *Bielenptein H.* The Bureaucracy of Han Times. Cambridge, 1980.
10. *Bodde D.* China's First Unifier. Leiden, 1938.
11. *Broman S.* Studies on the Chou Li. Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities. 1961, № 35.
12. *Bulling A.* The Meaning of China's Most Ancient Art. Leiden, 1952.
13. *Carneiro R.L.* A Theory of the Origin of the State. Science. 1970, № 169, (39-47).
14. *Chang Kwang-chih.* The Archaeology of Ancient China. New Haven, 1977.
15. *Chang Kwang-chih.* Shang Civilization. New Haven, 1980.
16. *Chang Kwang-chih* (ed.). Studies of Shang Archaeology. New Haven, 1986.
17. *Chavannes Ed.* Les memoires historiques de Se-ma Ts'ien. Vol. 1-6. P., 1895-1905, 1969.

18. *Cheng Ti-k'un*. Animal Styles in Prehistoric and Shang China. Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities. 1963, № 35.
19. *Claessen H.J.* The Early State: A Structural Approach. The Early State, ed. by HJ.Claessen and P.Scalnik. The Hague, 1978.
20. *Deguignes*. Memoires dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie egyptienne. P., 1758.
21. *Dobson W.A.C.H.* Mencius. L., 1963.
22. *Dubs H.H.* The Works of Hsiintze. Transl. from the Chinese, with Notes by Homer H.Dubs. L., 1928.
23. *Dubs H.* The History of Former Han Dynasty of Pan Ku. Transl. by H.Dubs. Vol. 1-5. Baltimore, 1938-1955.
24. *Duyvendak J.J.* The Book of Lord Shang. L., 1928.
25. *Eberhard W.* Lokalkulturen im alten China: Bd. 1. Die Lokalkulturen des Nordens und Westens; Bd. 2. Die Lokalkulturen des Siidens und Ostens. Leiden-Peking, 1942.
26. *Eberhard W.* A History of China. Berkeley, 1950.
27. *Eberhard W.* Conquerors and Rulers. Leiden, 1952.
28. *Fingarette H.* Confucius — the Secular as Sacred. N.Y., 1972.
29. *Forke A.* The World-conception of the Chinese. L., 1925.
30. *Forke A.* Geschichte des alten chinesischen Philosophic. Hamburg, 1927.
31. *Hu Shih.* The Development of the Logical Method in Ancient China. N.Y., 1963.
32. *Imber A* Kuo-Yu: An Early Chinese Text and its Relationship with the Tso Chuan. Stockholm, 1975.
33. *James E.O.* Prehistoric Religion. L., 1957.
34. *Kirchhoff P.* The Principle of Clanship in Human Society. Davidson Journal of Anthropology. 1955, vol. 1.
35. *Kiaproth J.* Memoires relatifs a l'Asie. Vol. 1-2. P., 1926.
36. *Landman G.* The Origin of the Inequality of the Social Class. Chicago, 1938.
37. *Lau D.C.* Mencius. Transl. with an Introduction by D.C.Lau. Harmondsworth, 1970.
38. *Lau D.C.* Confucius. The Analects (Lun yii). Transl. with an Introduction by D.C.Lau. Harmondsworth, 1979.
39. *Legge J.* The Chinese Classics. Vol. 1—5. Taipei, 1985 (reprinted).
40. *Legge J.* The Yi King. Sacred Books of China. The Text of Confucianism
41. *Maverick LA.* China: a Model for Europe. San Antonio, 1946.
42. *Meif Yi-pao.* The Ethical and Political Works of Motse. L., 1929.
43. Memoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs, les usages etc. des Chinois. P., 1776-1814.
44. *Movius H.L* Early Man and Pleistocene. Stratigraphy in Southern and Eastern Asia. Papers Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology. Vol. 19, 1944, № 3.
46. *Needham J.* Science and Civilization in China. Vol. 1-2. Cambridge, 1954, 1956.

47. *Pinot V.* La Chine et la Formation de l'Esprit philosophique en France. P., 1932.
48. *Records of the Grand Historian of China.* Transl. from Shih-chi of Ssu-maCh'ien by B. Watson. Vol. 1-2. N.Y., 1961.
49. *Rickett W.A.* Kuan-tzu. Hongkong, 1965.
50. *Sahlins M.D.* The Segmentary lineage: on Organization of Predatory
51. *Expansion.* Comparative Political Systems. Austin-London, 1967.
52. *Tun Li-ch'en, Bodde D.* Annual Customs and Festivals in Peking. Hongkong, 1965.
53. *Tung Tso-pin.* Fifty Years of Studies in Oracle Inscriptions. Mokyō, 1964.
54. *Vandermeersch L.* La formation du légisme. P., 1965.
55. *Vandermeersch L.* Wangdao ou la voie royale: recherche sur l'esprit des institutions de la Chine archaïque. T. 1. Structures culturelles et structures familiales. P., 1977.
56. *Watson W.* Archaeology in China. L., 1960.
57. *Watson W.* China Before the Han Dynasty. L., 1961.
58. *Weber M.* The Religion of China. Confucianism and Taoism. N.Y.—L., 1964.

2.4. Синтез поетичного, ритуального філософського елементів в культурах Японії та Китаю (Наталія Виноградова)

Дослідження співвідношення релігійної свідомості та релігійних практик, включно з такими складовими, як релігійні інститути, є актуальними не лише як наукова проблема, але також можуть стати підґрунтям для розробки державних рішень щодо оптимізації та гармонізації міжконфесійних відносин.

В історії світової культури були періоди, коли естетизм – визнання краси найвищою цінністю у житті – ставав провідним типом світосприйняття невеликої соціальної групи. Унікальність японської та китайської культури полягає в тому, що дані типи світосприйняття та відношення до оточуючого світу залишається провідним упродовж багатьох століть. У наявних джерелах із японської культури констатовано цю особливість. Ми розглядаємо естетизм японської культури як результат взаємодії та синтезу аристократичної хейанської культури, традиційних хліборобських культів і національної релігії Японії – синтоїзму.

Життя людини в традиційному китайському суспільстві насичене певними ритуалами і культовими церемоніями, в яких вона в тому чи іншому статусі бере участь. Церемонії формувались і відточувались протягом багатьох століть і являють собою спеціально впорядковані колективні дієства із залученням великої кількості символічних предметів. Ритуали, як і державність, у Китаї мають давню історію.

Загальноновизнаними в Японії та Китаї є усталені традиції естетичного виховання поколінь засобами національної культури та мистецтва.

Бренд Конфуція в китайській культурі та економіці

Європейські і американські цінності демократії, прав і свобод особистості розглядаються в сучасному світі як незабутні і непорушні. Що стосується Китаю, то його позиції в даних питаннях заслуговують іншого, більш щільного і глибокого історичного аналізу. Довгий час на заході існувала думка про відсталість і архаїчність Китаю, яка навряд чи переборна в найближчий період. Однак, успіхи країни ясно демонструють помилки цієї точки зору. Прихильність до традицій, історичного досвіду є незмінною константою китайської цивілізації. Не випадково в китайських навчальних закладах конфуціанський афоризм «навчатись і повторювати вивчене – чи не найкраща радість» продовжує тисячолітню практику не тільки навчання, а й самого процесу управління соціумом. Складові конфуціанського тексту «Чжун-юна» стверджували, що найкраще управління напряду залежить від особистих костей керівництва і вибраних ними кандидатів на державну справу. Ця особистість повинна удосконалюватися та здійснюватися за допомогою Дао-шляху.

Китайське суспільство і до сьогодні строго упорядковане. В цьому проявляється вплив конфуціанських ідей, згідно яким людина займає у відповідності до своєї освіти і моральних якостей відповідне місце в державній структурі. Стабільність китайської цивілізації обумовлена її самодостатністю, традиційністю і строгою організацією, основою на підтриманні ритуалів і норм поведінки, які частково замінили, по суті, монотеїстичною релігією в західних країнах. Звертаючись до учнів, Конфуцій стверджував: «Знищіть шлюбні обряди – не буде подружжя, розвинеться розбрат з усіма злочинами, знищіть обряди поховання – діти не будуть піклуватися про померлих батьків, та й живим служити не будуть. Все перемішається, виникнуть бунти».

Пріоритет державних цінностей призвів до того, що провідною особою духовної культури став не рафінований інтелектуал, а високоосвічений професіонал чиновник. Великий вчитель створив такий тип чиновника, який забезпечив продуктивний менеджмент багатомільйонної країни на протязі багатьох століть і до теперішнього часу. Україні слід проаналізувати цей «політичний проект». Бурхливе життя в нашій країні, протистояння між її регіонами показують, що розумним шляхом стабілізації держави є залучення до політичного керівництва, в першу чергу, спеціалістів з твердими моральними принципами, які здатні протистояти деструктивним процесам і корупції.

Європейські і американські цінності демократії, прав і свобод особистості розглядаються в сучасному світі як непорушні. Що стосується Китаю, то його позиція в даному питанні заслуговує іншого, більш ретельного і глибокого історичного аналізу. Довгий час на заході існувала думка про відсталість і архаїчність Китаю, яка навряд подолається в найближчий період. Однак, успіхи країни ясно демонструють помилковість цієї точки зору.

Влада Китаю, просовуючи вчення Конфуція, який моделював суспільство без конфліктів, підтримує його ідею на державному рівні, а сам Конфуцій став брендом країни. Важливою рисою, яка заслуговує запозичення, є система державних іспитів, котру називають «переправою величезного війська (під військом розуміють велику кількість тих, що складають іспити) через річку по колоді»). Відзначимо, що знання не є єдиним критерієм відбору кадрів. Моральні якості претендента мають поєднуватися з професіоналізмом, «але моральні якості залишається у пріоритеті.

Синтез поетичного, ритуального філософського елементів в культурах Японії та Китаю

Фактом, що не підлягає сумніву, є твердження, що міфологія є фундаментом кожного народу, який її створив на певних етапах свого історичного розвитку. Японія не є винятком із правил.

Щоправда, слід зазначити, що міфологія країни, викладена в «Записах і справах давнини» (Кодзика) та «Аннала» (Ніхонгі), була зібрана та складена за прямою вказівкою правителів цієї землі, яких вважають нащадками верховної богині сонця Аmaterасу. Цим переслідувалася мета закріплення та демонстрації прав імператорського роду на одноосібне керівництво державою. Також через міфологічні оповіді створювалися і родовід літописів знатних аристократичних сімейств і територіальних груп, об'єднаних в єдине ціле. У такий спосіб формувалася основа управлінського апарату країни.

Почесні клани вели своє походження від «небесних божеств» синтоїстського пантеону і вони дуже жорстко припиняли будь-які спроби худорідних прізвищ порушити лад, що склався. Тих же, хто хотів довести своє високе походження та титул (кабане), змушували пройти церемонію очищення шляхом занурення своїх рук у киплячу воду. Вважалося, що брехун не зможе пройти такого випробування.

Говорячи про синтоїстську генеалогію імператорів, необхідно підкреслити її спорідненість із самим сонцем, символ якого хі-но-маро, що означає «сонячний круг». Правителі та аристократичні прізвища, чії божества-предки увійшли до пантеону і загальнодержавне склепіння успішно підкорили релігійне життя країни світській владі та створили духовно-державну модель управління японським соціумом.

Ухвалення буддійського віровчення за розпорядженням імператора в VII столітті означало протистояння «культурне - природне», виражене протистоянням божеств і правителя». Нова концепція світопорядку затвердила буддійські цінності та моральні заповіді як прояв «культурного», а що стосувалося «природного», то він асоціювався з місцевими божествами – ками та природними явищами.

«Культурність» зводилася до виконання встановлених правил, і «що більше таких правил засвоїла людина, то вона вважалася «культурнішою» [4, стор. 62]. Домінування церемоніальної функції імператора над виконавчою стало характерною рисою устрою структурі державної влади країни. Статус

імператора зобов'язував його відправляти численні розпорядження та церемонії, які, по суті, контролювали його спосіб життя та поведінку. Вони прийшли на зміну табуаціям синтоїзму і стали одним із основних джерел соціалізації. У свідомості японців і китайців виконання церемоній і підпорядкування державним законам перебувають і до сьогодні у нерозривному зв'язку одне з одним.

Якщо «культурне» ототожнювали з буддійсько-конфуціанськими елементами, то «природне» – із сакральністю місцевих божеств (ками). Японці вірили, що поклоніння ками обов'язково, як і все, що відбувається у світі – це не наслідок втручання року, долі чи громадських законів, а воля самих божеств.

Аналізуючи культурні цінності японців та їхні оціночні критерії моральності, слід зазначити, що «хороше» і «погане» розуміються в ньому як угодне чи неугodne ками. Поняття «належного» інтерпретується як «чисте», а поняття «заборонене» – як «нечисте». Поділ між фізичною та моральною «чистотою» у даній культурі майже стерто. Підтвердженням сказаному є група японських міфів про мешканців Рівнин високого неба (Токамагахара), в якій розповідається про сестру (богиню сонця Аматерасу) та її брата (бога бурі та водних просторів Сусанно). Він здійснює неприпустимі дії по відношенню до сестри: руйнує межі на полях, що за японськими уявленнями вважається тяжким злочином, Сусанно опоганює місце під час виконуваного Аматерасу ритуалу нового врожаю, і, на довершення всього, кидає шкуру освіженої ним тварини на її територію, коли сестра виготовляла священне вбрання.

За ці злочини Сусанно було вигнано з Неба і відправлено до підземної Країни Коренів (He-no kuni).

На особливу увагу заслуговує заключна група міфів. Йдеться про сходження на землю родоначальника імператорської династії, онука богині Аматерасу, Нініго-но Мікото, який отримує наказ стати правителем Тростяних Рівнин (давня назва Японії). Ця земля рясніла безліччю «поганих ками» тому, що в ній панували безлад і хаос. Після наведення в ній порядку царський онук Аматерасу спускається на острів Кюсю і одружується з дочкою місцевого божества. Його дружина дарує йому численне потомство. Їхній онук став першим імператором країни, більш відомим під своїм посмертним ім'ям Дзимму. Традиція присвоєння нового імені імператору після його смерті зберігається в Японії і сьогодні. Однак, Дзимму-тіно, який жив у V столітті до н. е. був не лише правителем; його вважають творцем численних літературно-поетичних творів, що наочно демонструє значну роль поезії в культурі японців. Це здається цілком природним, тому що його прабатькам Аматерасу та Сусанно міфологія приписує авторство перших поетичних слів.

У оповідях Японії згадувалися випадки одруження з людьми. Від цих зв'язків народжувалися діти. Дух божества і предка, природно почесної сім'ї, втілювався у дитину, якому мали виявляти повагу і гарантувати високий суспільний статус. Плодючість предка-божества фіксувалася історичними хроніками, які відбивали весь його родовід. Документи ретельно перераховували імена численних дружин і дітей правителів. Причому

велелюбність і палкість переживань імператора розумілася як справа державної ваги.

Повертаючись до божеств, слід зазначити, що їхнє призначення вичерпувалося дітонародженням, за яким йшла сварка і розлучення подружжя.

Неминучість розставання – улюблена тема класичної поезії, наповнена глибокими та багатогранними переживаннями. Натхненні рядки поетів присвячені саме опису залицання та неминучого розриву, а не брутальним сторонам життя закоханих. Зауважимо, що у поетичному фрагменті хроніки «Ніхон секі» є епізод, який, на перший погляд, нібито має відношення до любовної пригоди:

«... Не знаю обличчя,
Не знаю й ома того,
Хто повів Мене в гай
І спав там зі мною »... [5, стор. 315].

Проте сама хроніка тлумачить ці рядки як придворну інтригу внаслідок якої герой віршів загинув у палаці від рук ворогів. Мовою любовних ігор описані події абсолютно з нею не пов'язані, але мали серйозні політичні наслідки.

Ранній етап становлення духовної культури Китаю і Японії мав свій відбиток у обоженні природних явищ, що властиво всім древнім культурам. Проте, перетворення віри в камі на державну релігію Японії в II – III століттях було стримуючим чинником поширення буддизму в країні певний час. Духи природи вважалися могутнішими, тому що вони не залежали від свого походження. Синтоїзм визнає, що будь-який предмет може стати синтай (тобто тілом божества), якщо в нього вселиться душа камі. Це може бути камінь, дзеркало (символ богині Аматарасу), меч (символ бога Сусанно), проста гілка дерева, гори. Священна гора Міва знаменита тим, що з її вершини закликали духів-камі, тому гора стала об'єктом поклоніння. І сьогодні сходження на неї можливе лише з території святилища Саї за умови обов'язкового обряду очищення шляхом ритуального обмивання в однойменній річці Міва, що тече біля підніжжя гори. Вважається, що тільки після цього прочани можуть благополучно пройти вартового Кунодо, який охороняє цю священну територію від злих духів. І хоча висота гори досить велика, це не зупиняє віруючих долати труднощі та втому, щоб доторкнутися до священного і милуватися ранковим божественним сонячним промінням. Цій горі присвячено безліч чудових зразків класичної та сучасної японської поезії.

«Чи не від того, що гріх торкнутися
Криптомерій, що шанують
Жерці з Міва,
Де богам вино підносять люди,
Мені з тобою так важко зустрітись».

Оскільки догматика не займає особливого місця в філософській культурі цих народів, то часто послідовність і логіка викладення ідей поступається почуттям, пристрастям, для чого використовується мова образів та емоцій.

Китайська і японська поезія символічні, сповнена натяків та напівтонів. Символи для читачів мають важливе значення. Знаменитий поет ХУІІ століття Мацуо Басе, майстер хоку, складно сприймається західним читачем, який не знайомий із глибоким культурним значенням японських символів. Маленькі сюжетні мініатюри, викладені лише у 17 складах хокку фантастично ємкі та емоційно насичені. Коментарі до них залежать не лише від самої філософської культури людини, а й від вкладених у них традиційних релігійних та природних символів. Поети широко використовували у творах образи тварин та птахів. У японській міфології птахів вважають сполучною ланкою між шаманами та потойбічним містичним царством.

«Повисла на сонці
Хмара ...
Крізь по ній –
Перелітні птахи» [5, стор. 189].

Як бачимо на прикладі даного вірша, рима відсутня, проте є головне – образ і символ, які насичені ледь вловимими натяками, змальовані приглушеними фарбами. Звертаючись до знаменитих рядків Басьо

«На голій гілці
Ворон сидить самотньо
Осіній вечір» [2, стор 7].

Зазначимо, як легко та невимушено у цих рядках поєдналися дві культурні традиції.

Дзен-буддійська відчуженість від світу символізує самотність птаха і містить натяк на досягнення майстром чайної церемонії ченцем Іккю, який жив у ХУ столітті, стан саторі (просвітлення), якого той досяг у момент крику ворона. У японських символах ворон вважається птахом сонця, провісником просвітленої свідомості, що настала опівночі. У цьому поетичному шедеврї тонко переплелися і синтоїстські та дзен-буддійські образи навколишнього світу. Язичницька синтоїстська Японія демонструє точки зіткнення людини з природою, знаходить можливості гармонійних взаємин у ній. В результаті формується її естетичне сприйняття, у якому культивується непереборне бажання розчинитися у її божественної суті.

В японській міфології світ представлений єдиним цілим, і не підлягає дробленню, а тим більше руйнуванню. Історичні записи «Ніхон секи» яскраво зображують гнів божеств, що вони обрушили на імператора, який наказав рубати ліс, що призвело до порушення звичного порядку простору.

Буддійський елемент нерозривно вплетений у дзе-буддійську практику, в якій є естетичні ідеї, зосередження на милуванні божественними природними явищами; «дощем весняним» [2, стор. 163], «блискавкою в темряві нічний» [2, стор. 181], засніженою рівниною і т. д. Чайна церемонія блискуче поєднала в собі елементи релігійного, психологічного, естетичного (милування стародавніми сувоями, чашками, квітковими композиціями) та поетико-філософського світосприйняття. Естетика простоти та близькості до природи складає в чайній церемонії єдиний ансамбль, що включає чайний сад (тягива),

маленький будиночок під солом'яним дахом, віконні ґрати з необробленого бамбука, розташовані на різному рівні та невеликого джерела води.

Філософія дзен-буддизму наклала унікальний відбиток не тільки у саме проведення ритуалу, а й у його поетичний зміст. Чотири елементи - "гармонія" (ва), "благоговіння" (кей), "чистота" (цей), "умиротворення" (дзаку) вважаються обов'язковими для доведення цього мистецтва до досконалості. Чайна церемонія – це мистецтво втілення витонченості Порожнечі та Добрості Спокою. Як стверджував майстер чайної церемонії чернець, принц крові, Іккю, людина не вибирає якийсь один світ, не відмовляється від свого ества, навпаки, мета практики полягає в гармонізації світів – пристрасного та безпристрасного. У просвітленому серці боротьба вщухає, два світи зливаються, і на мить, як спалах, настає тиша в нескінченному просторі, що все вміщає.

Зі світу пристрастей

У світ безпристрасті повертаючись

Робиш паузу.

Якщо йде дощ – нехай іде,

Якщо дме вітер – нехай дме

Під час чайної церемонії, яка триває приблизно чотири години, майстер наголошує, що головною стравою на столі є не їжа, а розмови про поезію, милування пейзажними сувоями та каліграфією. Таким чином, він підтверджує японську мудрість «японські солодощі – це їстівні вірші». Не випадково, частування на церемонії названо кайсеки (паховий камінь) тому, що ченці поміщали собі на живіт теплий камінь для придушення почуття голоду, яке неминуче відчувалося під час багатогодинних молитов та медитації.

Важливість збереження та передачі поетичної спадщини проявляється у японців найнесподіванішим чином: карткові ігри, гра в раковини, (коли на гарних стулках молюсків писали вірші, складаючи поетичні композиції з них), поетичні турніри («змагання у витонченому»), розпис віршованими рядками фарфорових чашках для чайної церемонії. Картні розваги тирасі-дорі, гемпей-дорі, ута-гарута «пісенні карти» на сюжети «Ста віршів ста поетів» прищеплюють літературні та естетичні уподобання. Поетична спадщина Японії занурює її поціновувачів у світ вишуканих образів і порівнянь, у яких немає крикливих, химерних і надуманих порівнянь, зате присутні умиротворення, краса в її природності, швидкоплинності та простоті, смутку самотності. Дзен-буддійська відчуженість від мирської метушні, втілена у внутрішній зосередженості та відображена естетичним поняттям сабі/вабі.

У комплексі чайної церемонії естетичне поняття сабі майстерно вплетено в «слідах часу» (нарі), зображених у старовинних предметах, про які повільно і докладно розповідає майстер. Раритетні мальовничі твори, сувої, вкриті ієрогліфами чашки, озвучують поетичні шедеври та занурюють учасників церемонії у світ естетичних почуттів, символічних образів та філософських роздумів.

Поява обрядовості у культурі Японії відносять до 673 року, а згадку включено до «Ніхонґи» (685 рік). Обряд милування місяцем (цукімі) – один із

найдавніших. Він дотримується і до цього дня 15 вересня, оскільки вважалося, що цієї ночі повнолулля найкрасивіше. Милування місяцем продовжує залишатися головною подією осіннього сезону. По завершенні збору врожаю японці влаштовують трапезу при світлі «яскравого місяця». Місяць за повір'ями японця приносить щастя та добробут. Згідно з культурним міфом, на Місяці росте лавр, який до осені покривається багрянцем, від цього колір світила стає ще яскравішим і насиченішим. Місячний заєць товче листя лавру і готує еліксир довголіття. З цього повір'я виникла традиція обмивання тіла нічною росою.

Багато віршів в китайській і японській поезії присвячено Луні.

«Де ти, Луна, тепер?
Як затонулий дзвін,
Зникла...»

Небо, відображене на водяній поверхні символізує в китайській культурі серце вчителя (душу мудреця, яка звільнена від пристрастей).

Китайська класична поезія формувалась під впливом конфуціанських, даоських і буддійських культурних ідей. Швидкість життя, життєвого циклу і неминучість смерті відображено в творчості відомих китайських поетів Чао Чжи, Ду Фу, Лі Бо та ін.

« Обман в словах
Про радощі весняні
Лютий вітер
Все в безумстві рве». (Ду Фо).

Тема трагічності зіткнення з грубою реальністю є основою знаменитої поеми «Фея річки Ло».

Стосовно японської поетичної антології – це не просто зразки кращих авторів, а й поєднання їх віршів із сусідніми поетичними строфами інших майстрів. Оскільки антології формувалися за вказівкою імператорського рескрипту, то можна зробити припущення, що поетичні шедеври надихалися і підтримувалися особисто правителями країни.

Характерною рисою японської літератури, на думку деяких дослідників, є компактність, максимальна наближеність і «близорукість», які перешкоджають відльоту думки, абстрактному мисленню японців. Погоджуватися з цим судженням чи ні – справа особиста. Проте, безперечно те, що витончений філософсько-психологічний зміст поетичних та художніх творів японських майстрів далеко перевершує західноєвропейські зразки. У VIII столітті дзен-буддійський чернець Хакуїн розробив вчення про «внутрішній погляд». Справжнім поглядом він вважав не той, що спрямований у простір, а той, який спрямований усередину самої людини, відбиває його сутність. «Ціле, навіть якщо це сам Всесвіт, набагато краще досягається через мале і одиничне» [5, стор 363]. Справжній погляд цієї релігійної практики спрямований і зосереджений на самого себе. Японець наближає себе не Всесвіт, а її частинку, маленький фрагмент; не ціле поле волошок, а лише один з них, пізнаючи через окрему рослину саме ціле, тобто весь світ.

«О скільки їх на полях.
Але кожен цвіте по-своєму –
У цьому вищий подвиг квітки!» [2, стор 83].

Мацу Басе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія світової культури. Культурні регіони: Навч. посібник / За ред. Л. Т. Левчук. – К.: Либідь, 1997. – 448 с.
2. Історія світової культури: Навч. посібник / Кер. авт. колективу Л. Т. Левчук. – К.: Либідь, 1993. – 320 с.
3. Історія світової культури: Навч. посібник / Кер. авт. колективу Л. Т. Левчук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 368 с.
4. История искусств: Учеб. пособие / Под ред. А. Воротникова. – Мн.: Современный литератор, 1999. – 608 с.
5. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
6. Качановский В. В. История культуры Западной Европы: Учеб. пособие. – Мн.: ИП Экоперспектива, 1998. – 190 с.
7. Качкал В. А. Українське народознавство в іменах: Навч. посібник. У 2 ч. Ч. 2. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.
8. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 480.

Культура японців через призму антиципації

Багатоміжкові незмінні духовні та культурні цінності народу «Країни сонця, що сходить» незмінно вражають сучасний світ. Наполеглива відданість японців до ритуалів і суворе дотримання традиційних культурних норм поведінки, частково пояснюється їхньою схильністю до антиципації, що дозволяє їм мотивувати свої дії та вчинки, спираючись з їхньої ймовірні результати. На думку дослідника А. Бандури, здатність до антиципації дозволяє людині мотивувати свої дії з їхньої можливі наслідки. Попередній досвід зумовлює очікування того, що певні ритуальні та культурні дії здатні створити значні переваги, очікування інших – не призводять до суттєвих бажаних результатів, а треті лише віддаляють негативні наслідки.

Японці перетворили скоєні ними культурні дії (ритуали) на мотиваційні чинники поведінки, як відбиток етичних, синтоїстських і буддійських уявлень. Зауважимо, що на початку появи буддизму в Японії дане світогляд виступало не тільки як регулятор соціальних відносин, а й відносин між людиною і державою. Випереджаючи соціальні хвилювання та державні перевороти, правителі саме в буддизмі вбачали захисника та охоронця держави від заворушень та бунтарів.

На відміну від Індії, де й зародився цей світогляд, буддійська релігійна громада була незалежною від держави. У Японії ж сангха (буддійська громада)

опинилася під жорстким державним контролем, який, згідно з «Ніхон-секи», запровадила правителька Суйхо у 613 році. Формально причиною цього стало вбивство ченцем свого батька. Користуючись нагодою, Суйхо жорстко зажадала, щоб ченці дотримувалися заповідей. Життя їх суворо контролювалося численними указами, які регламентували їхню поведінку та лояльність до влади. Насамперед, від них вимагалось повне підкорення правителям. Так, в указі Генсе гнівно ганьбляться ченці, які проводять час у суперечках про карму, а не розмірковують про дотримання заповідей. «Головним вони вважають святе вчення, а не плани імператора» (Сьоку Ніхонги 6 – 7 – 10, 722). Держава надавало дотримання ченцями культурних норм поведінки, яким вдавалося першочергового значення. Мабуть, саме ці норми, що прийшли на зміну табуаціям культурного простору японців, вважалися однією з основних цінностей у процесі соціалізації. У свідомості японців дотримання культурних і послух державним законам перебував у нерозривної зв'язку. Як зазначав знаменитий вчитель Кукай, «не коріння законам, замутняють Закон Будди і підривають державу» (Хакада, 1972, с. 247).

Для контролю за поведінкою ченців правителька Суйхо заснувала посади содзе та содзу, на які були поставлені самі ченці. Проте, більш високу посаду «хоче» вона довірила світській особі, скасувавши таким чином незалежне від держави існування буддійської громади.

Навіть бродячі в горах ченці, мали пройти офіційне, тобто. затверджене Двором, посвячення.

Зміцнення японського культурного світогляду супроводжувалося посиленням централізації влади, у якій був зацікавлений могутній правлячий клан. В указі правителя Дзюніна, який правив у VIII столітті, робиться акцент на те, що «керувати державою неможливо, якщо не поринути в голову і не одягнути одяг ченця».

До появи буддизму країни, протиставлення «культурне – природне» сприймалося як протиставлення імператора і синтоїських божеств. З ухваленням нової релігії імператор ототожнювався з буддизмом, а «Природне» ототожнювалося з локальними синтоїстськими божествами. Також буддизм став опорою та служивою знаті, яка марно шукала свою нішу у структурі родоплемінної аристократії. Культурні традиції аристократичних японських кланів зводили свої родовід до «небесних божеств» синтоїстського пантеону і відсікали будь-які спроби хударлявих прізвищ порушити лад, що склався. Бажаючи довести своє високе походження та титул (кабане) пропонувалося пройти церемонію очищення. Правдивість їхніх слів встановлювалася через занурення рук у киплячу воду: передбачалося, що брехун не пройде таке випробування. Служила знать створювалася з місцевої аристократії, чия міфічна генеалогія не фігурувала в загальнодержавному зводі та їх божества не входили до культурної спадщини та пантеону. Цей факт став причиною навернення незнатних прізвищ у духовне віровчення. Оскільки генеалогічне встановлення суворо підтримувалося і виключало зміну походження, деякі родові клани намагалися підняти свій статус шляхом прийняття буддизму через

його трактування в синтоїстському і традиційному ключі: бог-Будда, як охоронець роду, тобто. вудигами. Звичайно, вести свій родовід від самого Будди, вони не наважувалися, проте, навіть не рахуючи його своїм предком, все ж таки шанували.

Для розуміння причини прийняття нової культурної традиції в Японії слід з'ясувати функціональні відмінності буддизму та синтоїзму. Ці два світогляди виконували як різні соціально-політичні та ідеологічні завдання, а й впливали на матеріально-практичну, культурну та інтелектуальну діяльність. Носії синтоїстських язичницьких вірувань формували свій культ на основі шанування богових духів-предків, божеств гір, богів природних явищ, місцевих божеств, чия влада мала локальне значення. Здатність служителів язичницьких культів до антиципації дозволила їм мотивувати свої дії і «відкривати щастя і нещастя, удачу та невдачу в промислі, що де трапилося або де викрадені речі, хоча б дуже далеко віднесені» [13, с. 15]. Перевагу своєї культури та віри вони вбачали ще в тому, що їм жити в ній легко і вільно.

Постійна боротьба з руйнівними наслідками природних катаклізмів створила особливий тип світовідчуття японців. Вони навчилися партнерського ставлення до природи, священне шанування якої виключало зневажливе та споживче ставлення до неї. Японці століттями демонструють чудеса працьовитості, згуртованості та відданості своїм культурним цінностям та ідеалам. Потреба в етичній оцінці вчинків людей, культивування відданості імператору та країні, загальна установка на дидактичність сформувала характер японців. Жертовність, стійкість перенесення моральних та фізичних страждань – унікальні генетичні риси японського народу. Готовність розлучитися з життям, упевненість у тому, що справжня людина не належить сама собі, укоренилася у свідомості жителів країни. Суворі субординації стали маркером, нагадуванням приналежності до колективу, відданості лідерам, яка стоїть вище за особисті почуття та інтереси. Традиційна конфуціанська мораль, що прийшла з материкового Китаю, намертво вросла в японську культурну модель поведінки і змусила японців постійно пам'ятати своє місце у суспільстві та неухильно керуватися почуттям обов'язку у роботі, сімейному побуті та соціумі.

Діло честі мотивує поведінку та результати діяльності японців, які не дозволяють бути некомпетентними в тому, чим вони займаються. Не менш ефективним елементом соціального контролю японця є почуття сорому та залежності («амае»). Останнє буквально вбирається з молоком матері та червоною ниткою проходить не лише через поведінку окремої людини, а й через соціальні групи (родина, навчальні заклади, фірми тощо). «Амае» культивує шанобливість до всіх, хто посідає вищу статусне становище.

Почуття сорому – це не просто особисте переживання, а й усвідомлення шкоди, яку завдано колективу. Причому розплатою за завдану шкоду може бути навіть суїцид. На добровільний відхід із життя здатний наважитися і спортсмен, чия помилка призвела команду до поразки, і викладач, компетентність якого викликала сумнів у колег та студентів.

Поняття «працьовитість» ототожнюється у японців із найвищою культурною цінністю, з чеснотою вже багато століть. Кліматичні умови проживання країни з традиційно великим населенням вимагали значних зусиль для забезпечення продовольством. Селяни, які досягали великих успіхів у господарюванні та отримували високі врожаї, відзначалися владою високим визнанням за їхню працю – спеціальними табличками, тобто. грамотами. Ті ж, хто освоїв схил гори або осушив болото, набував статусу самурая-землероба («госи»). Ставлення до жебраків із боку суспільства було негативним та рідко співчутливим. Праця була обов'язком, у тому числі і у буддійських ченців. Селянську працю, на думку дзен-буддійського ченця Судзукі Сесан (1579 – 1655), прирівнювався до буддійської практики; «Переорюючи землю і збираючи врожай, усім серцем слід віддаватися обробітку полів. Як тільки ви даєте собі відпочинок, пристрасті та бажання наростають. Коли ви працюєте в поті чола, ваше серце спокійне. Таким чином, ви займаєтеся буддійською практикою цілий рік». Ця культурна традиція підтримується і в сьогоденній Японії, перемістившись в офіси, фабрики, студентські аудиторії та лабораторії. Інтенсивність праці та досить скромна винагорода залишаються на рівні найвищих показників у світовій економіці. Результатом роботи до знемоги стають неврози та психічні розлади, що є наслідком жорсткої конкурентної боротьби та особистих драм. Боязнь виявитися лузером, жага до визнання та успіху переслідує японців. Якщо до настання епохи Мейдзі люди мало турбувалися про своє майбутнє в умовах станової системи держави та успадкування посад, то ХХ-ХХІ століття створило можливість соціального ліфта як вертикальної мобільності, так і соціальної деградації.

Ключем до успіху японці вважають конфуціанську установку на здобуття хорошої, престижної освіти, яка відкриє широкі можливості та перспективи.

Як бачимо, культурні та духовні цінності країни «Сонця, що сходить» успішно розкрили здатності японців діяти і приймати рішення з певним тимчасово-просторовим попередженням майбутніх подій, які міцно утримують країну в числі лідерів економічного та культурного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбедиль М. Ф. Зеркало традицій. Сакт-Петербург, 2003.
1. Бандура А. Теория социального научения. СПб. Евразия, 2000. 320 с.
2. Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект). М. :Диалог культур. 2006. 303 с.
3. Мещеряков А. Н. Герои, творцы и хранители японской старины. М.: Наука, 1988.
4. Накорчевский А. А. Синто. Санкт-Петербург, 2000.
5. Нихон сёки (Анналы Японии). Токио, 1975.
6. Нихон рёнки, 1967. - Нихон рёнки. Сер. Нихон котэн бунгаку тайкэй. Т. 70. Токио, 1967.
7. Островская Е. А. – мл. Тибетский буддизм. Санкт-Петербург, 2002.

8. Предсмертные стихи самураев. Харьков. «Фолио», 2014.
9. Религия и истории в культуре. Москва, 2000. Под редакцией М. Г. Писманика.
10. Синтоизм от А до Я. Москва. Восток-Запад, 2007.
11. Хакада, 1972. – Yoshito S. Hakada. Kukai. Major Works. N. Y. – I., 1972. – с. 242/
12. Хомич Л. В. Влияние христианизации на религиозные представления и культуры ненцев. *Христианство и ламанизм у коренного населения Сибири*. Л., 1979.

Питання для самоконтролю

1. *Що в творчості поетів епохи Мінь XIV- XVII ст. знайшло свій найглибший розвиток в літературі і надало даному періоду класичного блиску?*
1. *Чим вирізняється поетичний та художній образ в творчості китайських майстрів словесності та живопису?*
2. *Що характерно для жанру натурфілософської та метафізичної поезії даосько-буддиського мислення?*
3. *Що стало «завісою» для профанічного розуміння і трактування символічних образів в творчості вчених та поетів Піднебесної?*
4. *Хто є істинним поціновувачем, на кого, на який соціальний прошарок був орієнтований поетичний спадок китайських інтелектуалів?*
5. *Що було характерно для опису внутрішнього світу вченого-поета (боротьба двох начал: оптимізму та песимізму, творчого і руйнуючого, конфуціанського та даоського)?*
6. *Які філософсько-етичні погляди властиві внутрішнім переживанням майстрів словесності Піднебесної?*
7. *З якою метою японські майстри масово створювали глиняні фігурки ханіва, бронзові дзеркала та бронзові дзвони?*
8. *Яку мету переслідували японські майстри мистецтва саду сугеісі при їхньому оформленні?*
9. *З якою метою проводилися і сьогодні проводяться чайні церемонії в Японії?*
10. *Основні типи японських садів.*

2.5. Відмінності у східному та західному типах культур (Євген Борінштейн)

Поняття Захід і Схід вперше були використані в суголубо теоретичній формі Г.В.Ф. Гегелем [1]. Це дві різні «системи координат», два світорозуміння, дві світоглядні матриці, на яких можуть мислити і

висловлюватися люди в процесі досягнення навколишнього їх світу. З нашої точки зору це справедливе ствердження.

Поняття «Схід» і «Захід» зіставляються ще з часів античності. В сучасних дослідженнях обидва поняття використовуються для позначення двох цивілізаційних типів розвитку: Східного, де переважає традиція, і Західного, в якому домінує новаторство.

Поняття «традиційне суспільство», або «суспільство традиційного типу», - одне з визначають в культурології. Традиційним називається суспільство, що підкоряється традиції, що відтворює вже наявні економічні, соціально-політичні та ідеологічні відносини протягом тривалого часу [2, с. 275].

У традиційних культурах Сходу свідомість була релігійно-міфологічною за своєю суттю. Для Сходу характерно незвичайне різноманітність вірувань, зміна декількох типів релігії (Індія) або ж співіснування їх (Китай і Японія). Міфологія і релігія формували картину світу людини. Міфологічна картина світобудови не виділяє людину з навколишнього світу, навпаки, вона одушевляє світ, олюднюючи його. Міфологічна культура цікавиться не законом, а індивідуальними подіями, не причинно-наслідковими зв'язками, а матеріальними змінами. Хоча вирішення конфліктів в міфі ілюзорне, воно гармонізує особистісне існування людини. Суспільству традиційного типу відповідає і особливий спосіб, або стиль, мислення, що отримав назву східного. У східній культурі споглядальне ставлення людини до світу відбилося в типі філософствування. Ідеалом мислителя був не дослідник, всебічно пізнає навколишній його світ і перетворює його на основі знання, а мудрець, шукає істину у своєму внутрішньому світі та намагається через себе зрозуміти зовнішній світ.

Відсутність протиставлення суб'єкта і об'єкта, сприйняття їх в єдності, нероздільності виключала поява на Сході онтологічної і гносеологічної проблематики у вигляді, притаманному європейської філософії. Але зате етична проблематика стає головною в східній філософії та релігії. У центрі всіх напрямків думки Сходу (брахманізм, індуїзм, буддизм, даосизм і конфуціанство) знаходяться моральні принципи людини, правила і норми організації соціального життя, способи психічної саморегуляції. Східна філософія так і залишилася нерозривно пов'язаною з міфологічними і релігійними формами, що зовсім не завадило найглибшій і цікавій постановці в ній справді філософських питань. Східні цивілізації в своєму пізнанні людини досягли таких глибин, таких інтуїтивних прозрінь, які і сьогодні представляють величезний інтерес для європейської культури (не випадково, наприклад, неофрейдизм буддистським методам психорегуляції підсвідомості).

Виділивши загальні для традиційних культур Сходу риси, необхідно відзначити і наявні в них істотні відмінності як в шляхах розвитку, так і в способі життя. Якщо Індія і Китай розвивалися виключно самобутньо, то Японія, навпаки, багато запозичила, причому вельми успішно.

До часу зустрічі з європейською цивілізацією Індія, Китай і Японія були успішними і стабільними. Схід перевершував Європу не тільки чисельністю

населення, а й багатством. Сучасні методики підрахунку доходу на душу населення показують, що і за цим показником Схід наприкінці XVIII ст. обганяв Європу, тоді ще аж ніяк не досягла того рівня багатства, який би затьмарював інші регіони світу.

Промислова революція і модернізація суспільства, що почалися на Заході, дозволили йому здійснити культурну експансію. Якщо в XIX ст. Індія і Китай, наполегливо намагаючись зберегти свої традиції, були залучені в модернізацію, то в XX ст. модернізація усвідомлюється як мета соціальних і політичних реформ, що проводяться в цих країнах.

Взагалі модернізація розуміється як «надання сучасного характеру чому-небудь, пристосування до сучасних стилів, поглядів, ідей, смаків, потреб» [3, с. 187]. Але у контексті даної проблематики мені більш подобається розуміння теорії модернізації як концепції «суспільно-економічного і політичного розвитку, що пояснює процес переходу від стабільного «традиційного» до сучасного індустріального суспільства, що безперервно змінюється [4, с. 460]. В даному контексті модернізація постає процесом трансформації традиційної культури до сучасно-новаторської, що включає в себе індустріалізацію, науково-технічний прогрес, урбанізацію, зміну соціальної структури (підвищення ролі середнього класу) та зростання соціальної мобільності, зміну способу життя людей, демократизацію суспільства, зростання ролі освітнього середовища, постійну міжкультурну комунікацію.

Західна культура в своєму основному значенні – це культурна спільність країн і народів Європи, що зберігається з епохи Стародавньої Греції по теперішній час і спирається на типологічну близькість культурних традицій і способів їх само здійснення на всьому протязі історичного розвитку. Термін «Захід» говорить про відмінності культури Давньої Греції від Східної культури в плані як внутрішніх імпульсів і культурних установок, так і в плані їх історичних наслідків, результатів, перш за все в технологічній галузі.

У сучасних дослідженнях Захід ототожнюється з європейською техногенною культурою, історично базується на експериментальній науці та на відповідній системі освіти.

Культурний образ Заходу вже звик до постійних трансформаційних процесів, він заснован на ідеях і роздумах, що відрізняють цілі епохи в його культурному розвитку; про Захід можна говорити як про результат і результат складних соціокультурних перетворень. І тільки за цими ідеями та образами вгадується цілісний вигляд Заходу як соціокультурної суперсистеми.

Еволюція теоретичного опису та самоопису Заходу, власне кажучи, і починається з його протиставлення Сходу, який здійснили стародавні греки, що побачили в насуваються на них армадах персів сонм рабів, якими керував тиран (як схоже із сучасною Російською Федерацією!), та протиставили їм ідеали свободи людини і гідності особистості.

В історії світової культури Заходу відводять особливе місце, проте не для того, щоб протиставити Захід Сходу, хоча відмінності в динаміці їх історичного розвитку безсумнівний. Захід демонструє надзвичайну мобільність і оновлення,

Схід і зараз виявляє вірність своїм традиційним культурним цінностям і орієнтирам.

Але чому так сталося? К. Ясперс, виділяючи VII-VI ст. до н. е. як період радикальних змін у світовій історії («осьовий час»), ставить питання: чи володів захід вже в осьовий час якоюсь своєрідністю, наслідки якої виявилися в наступну епоху? Чи закладено було вже в осьовий час те, що пізніше явило себе в науці? [5].

Східні культури припускають розвиток аграрної сфери і ремесла, технології тут не змінюються протягом століть, а деякі – тисячоліть. Оновлення не відбувається, превалюють традиція і священний авторитет. Відповідно навчання – це оволодіння традицією, зазвичай в релігійній формі. Східні культури не просто зберігають традиційні технології і традиційний спосіб життя, вони перш за все залишаються культурно-інтравертними, спрямованими в себе, до свідомості і самосвідомості.

Необхідно відзначити, що Захід як культурна цілісність отримав вихідний імпульс від грецької цивілізації. Антична культура і цивілізація – це культура, яка має на увазі гуманістичну спрямованість та природний процес. Тому основні цінності того часу «перекочували» в епохи Відродження і Нового часу (Середньовіччя з його тоталітаризмом було не в змозі докорінно припинити цю ретрансляцію, а лише загальмувало її, що обійшлося Людству у значні жертви та значно загальмувало прогрес). В основі цієї культури природним чином лежить розум, раціональне мислення (*ratio* – розум, але і

вигода, інтерес, і т.п. – все це увійшло в поняття «раціоналізм»), що стало підставою для європейської культури. Постійне соціальне оновлення, культурне новаторство роблять можливим, зокрема, одночасне зародження в Греції філософії, історії, політичного мислення, літератури. В історично короткий період часу греки створюють шедеври в області науки, мистецтва і архітектури, тобто олюднюють світ. Філософські твори, трагедія і комедія, лірика і наука – все це в поєднанні з надзвичайним розквітом суспільного життя називають «грецьке диво». Стародавній грек дійсно створив світ для людини і в ім'я людини, і цією людиною виявився він сам.

Давньогрецька демократія, зокрема, була б неможлива без розвиненої особистісної свідомості, грамотності та правової підготовки, що в свою чергу вимагало раціональної правової ідеї. Філософія греків, яка проголосила перемогу Логосу над міфом, також відповідала особистісної орієнтації людини, яка порвала з традиційними цінностями і звернулася до розуму як до універсального способу вирішення всіх проблем і знаходження нового, несподіваного рішення. Полісний раціоналізм і філософський космологізм (раціональні роздуми про світ) містять уявлення про «природність» античної людини.

Це пояснює прагнення античного мислення до обґрунтування доцільності. Єдність людини з природою і зведення її в абсолют знання і пізнання передбачає етико-естетичне бачення світу, споглядальність, прагнення до міри, порядку, гармонії і моралі. Тому Античністю, Заходом пропонується

розгляд світу таким, яким він повинен бути, для того щоб бути пізнаним. Горда, самодостатня людина спирається на можливості розуму і виганяє зі світу все містичне, непізнаване і непізнане і цим олюднює світ, дозволяє їй всюди відчувати себе вдома і на краю Ойкумени реалізовувати свої честолюбні задуми і устремління.

Отже, відмітимо різнорідність Сходу і Заходу, Західної і Східної культури.

Західна культура – це культура, що ґрунтується на соціальних нормах, традиціях, звичаях, системі цінностей, системі світосприйняття, які сформувалися в Європі або засновані на європейській культурі з фундаментом традицій античного світу.

Східна культура – це культура, що ґрунтується на механізмах чуттєвого пізнання світу.

Можемо виділити основні, з нашої точки зору, **відмінності в східному і західному типах культур.**

1. У ставленні до світу:

- західна культура виходить з буття; головна увага – пошуку його субстанції, основи. Можливі уявлення про недосконалість світу, творчість-доля Бога і людини, може бути націлене на Розумне перебудову світу;

- східна культура виходить з концепції «не-буття». Головна увага приділяється структурі світу, ролі його частин. Творчість – це парафія виключно неба і богів. Панує переконання про досконалість, гармонію світу, чужа думка про перебудову.

2. У ставленні до природи:

- західна культура у деякому сенсі протиставляє Людину і Природу, причому людина велить природою, може змінити її відповідно до своїх уявлень про досконалість і потребами, єдність людини з природою можлива через її (природи – Є.Б.) трансформацію, «підлаштовування» до людини;

- східна культура орієнтується на нерозчленованість людини і природи, на їх єдність на основі пристосування людини до Природи, коли гідністю людини є вміння людини «вписуватися» в Природу, в природний хід речей через самовдосконалення душі і тіла (тому я й відмічаю категорію «природа» у східній культури великою літерою, а категорію «людина» - малою, бо людина має у східній культурі підпорядкований характер).

3. У трактуванні буттєвого покликання людини і орієнтації людської праці:

- гуманістичний підхід Заходу націлює на зміну (вдосконалення) світу і людини відповідно до людських уявлень і проєктів. Пріоритет приватної праці:

- духовна орієнтація Сходу – на зміну самої людини як частини світу і якоїсь вищої духовної субстанції відповідно до початкового задуму. Підкреслюється пріоритет колективної праці.

4. У розумінні устрою світобудови, людської природи і людського буття, механізмів історичного процесу:

- у західному світорозумінні відповідно до принципу антропоцентризму в центр світобудови поставлена сама людина, досить досконала. Первісна і безумовна досконалість людської природи обертається тут ідеологією гуманізму, яка проголошує правомірність підпорядкування всього суцього інтересами людини. Відповідно проблема сенсу людського буття вирішується в контексті людини, людства, людяності: максимально повно задовольнити свої потреби і інтереси за життя і, як «програма максимум», - залишитися в пам'яті прийдешніх поколінь.

У західній культурі цінні індивідуалізм, суверенність особистості, її автономність, унікальність, проявленість свого «Я» (самореалізація), своєї свободи волі. Мета життя – кар'єра, імідж у оточуючих.

- східна ціннісна система культури пропагує принцип теоцентризму, що передбачає в основі світобудови якусь вищу волю; покликання людини – навчитися розпізнавати цю волю, «входити» в неї і творити її як свою власну.

Тільки постійно перебуваючи в цій вищій волі, добровільно поєднуючи з нею свою власну, можна подолати кінцівку свого буття. А оскільки це може бути досягнуто не інакше як через зміну людиною своєї природи, то в результаті відбувається і вдосконалення суспільства як спокійний одновимірний процес, здатний постійно вбирати в себе нове і інше, орієнтований на стійкість.

На Сході окрема людина традиційно відчуває себе лише «фізичним тілом», яке стає власне людиною, якщо його серце звернене до інших людей. Особистість живе лише в колективі, людина можлива тільки як представник цілого; індивідуалізм розчинений в служінні колективному цілому. Відсутнє поняття свободи волі, людина – постійно зобов'язана та ще і рада цьому.

5. У ставленні до держави, влади, закону:

- на Заході закон вище влади, яка вимагає свого обґрунтування, визнання лідера обумовлено доказом його прав на лідерство. Людина підпорядкована державі як начальнику, але душа її вільна;

- на Сході влада вище закону, вона не потребує обґрунтування, як і лідер. Людина служить державі і начальству, служить і душею і тілом. Положення людини, перш за все, обумовлено його соціальним статусом в суспільній ієрархії.

6. У тимчасовій орієнтації людської поведінки:

- західна культура орієнтується на майбутнє (своє особисте, своїх дітей, онуків, свого народу);

- східна культура орієнтується на вічність (що, зрозуміло, не виключає майбутнє), на цикли, кругообіг, в тому числі народжень і смертей.

7. У ціннісних орієнтаціях особистості і суспільства:

- на Заході домінує споживчо орієнтоване буття (поліпшення життя людини і людства);

- на Сході провідним є духовно орієнтоване буття, вища цінність і вищий критерій якого – служіння вищої сутності, вищої волі.

8. В оцінці пізнавальних і перетворювальних можливостей людини:

- антропоцентричний підхід Заходу ґрунтується на принципі безмежної пізнаваності світу, в якому є свої секрети, що розкриваються людьми з метою використання їх на благо собі і своїм нащадкам, на всемогутність розуму. Мислення при цьому більш раціональне, з розділеними суб'єктом і об'єктом. Думка виражається тільки в мові, що обумовлює особливу роль логіки, формалізації;

- теоцентристська традиція Сходу вважає, що в світі є області, де закінчуються проблеми і починаються таємниці, що від людини залежить далеко не все, що є щось принципово непізнаване. Існують труднощі, які не носять тимчасовий характер і які не можна обійти, - їх можна тільки мужньо прийняти. Мислення швидше емоційно, образно, інтуїтивно уникає жорсткої визначеності думки; слово не так важливо, як його контекст, немає особливого понятійно-категоріального апарату.

9. По суті і механізмах пізнання:

- процес пізнання зводиться до пізнає активності суб'єкта, що досліджує (або іншим шляхом осягає) властивості об'єкта. Розум у західній культурі – вища цінність;

- пізнання в східній культурі є не тільки дослідження властивостей об'єктів, а й їх духовне осягнення на рівні, недоступному раціональному дослідженню.

10. У ставленні людини до істини:

- у західній картині світу істинно лише те, що підвладне розуму і волі людини, контрольовано єю. Людина потребує лише в таких істинах, які служать йому.

- східна картина світу наполягає: істина є саме буття, саме суще, те, що нам дано, і тому вона не залежить від розуму і волі осягає його. Людина потребує істини, якою він міг би служити, якій він міг би підпорядкувати своє життя.

Підсумки зрівняння Західної і Східної культури.

1. Західна культура, ґрунтуючись на цінностях гуманізму, морально-етичних пріоритетах, людяності, довела свій більш позитивно-гармонійний для Людини устрій у зрівнянні зі східною культурою. Тому й Україна, будучи слабшою у воєнному співвідношенні з Російською Федерацією, перемагає її азійську сутність.

2. У сучасній Західній культурі самосвідомість спрямована на постструктуралізм («сукупне позначення ряду наукових підходів у соціо-гуманітарному пізнанні» [6, с. 618]. Характерними ознаками, що дають змогу виокремлювати дані підходи, є: критика класичної, логоцентриської наукової позиції...; пошук нових трактувань свободи – «маргінальних, розташованих за межами структури» [6; с. 619], де відсутній тотальний контроль з боку влади; текстологічний характер реальності як аксіоматична установка заради подолання авторитету суб'єкта, будь-яких можливостей центрування та перспектив «*cogito*», тобто дійсність за допомогою тексту розглядається

абсолютно аструктурною, позбавленою зовнішніх нав'язувань; дисперсія смислу, істини у різних відтінках, контекстах її буття [7, с. 146].

Тому спостерігається критика логоцентризму, тлумачення знання як влади (М.Фуко) [8]. Пов'язуються в єдиний розвиток розуму процеси дегуманізації техногенної цивілізації і положення особистості *Homo Moralis* як головного досягнення Свободи і Демократії. Своєрідність і новизна позицій сучасного Заходу в спадкоємності їх розвитку від Античності до Сьогодення.

3. Шлях людини до своєї свободи на Сході виявляється не пошуком нового буття, а відмовою від будь-якого певного буття. На вершинах східної мудрості свобода виглядає як тотальне заперечення зовнішнього світу, від якого намагаються сховатися, розчинившись у вічному потоці життя, або знайти всередині себе спокій, де немає ні страху, ні надії.

У Східній культурі відсутнє поняття свободи, так само як і демократичний стиль правління. Східна людина не вільна, а зобов'язана. Причому обов'язком своєю вона не обтяжується, а визнає її природною. Зобов'язана дотримуватися традицій, ритуалів, системи підпорядкування (батьки – діти, чоловік – дружина, вищестоящий – нижчий).

Східні суспільства за кількох поколінь могли існувати в незмінних умовах. На рівні соціокультурних відносин це виражається в традиціоналізмі свідомості. Традиція, що виросла з досвіду багатьох поколінь, ставала вищою цінністю. Повага до досвіду старших створювала їм високий авторитет, тому розриву наступності поколінь не відбувалося. Східному суспільству незнайома проблема батьків і дітей.

Важливим показником в характеристиці культури є місце в ній релігії. Релігії Сходу – буддизм, конфуціанство, даосизм – це, перш за все, шляхи самовдосконалення, а через них і вдосконалення навколишнього світу. Істотну частину світогляду людей Сходу становила віра в нескінченний ланцюг смертей і відроджень кожної людини в різних обличчях, причому майбутній людський вигляд треба було заслужити праведним життям. Подібна теорія породила уявлення про вічний рух всього живого в замкнутому циклі. Звідси походить і знаменитий фаталізм Сходу – віра в неможливість і непотрібність зміни призначень долі, що народжувало пасивний склад особистості і забезпечувало соціальну стабільність суспільства.

Головне, що треба розуміти: Культура Заходу і Сходу – це не одне і те ж, але і не ворожі культури. Саме діалог культур Заходу і Сходу допоможе нам створити щасливе теперішнє і майбутнє.

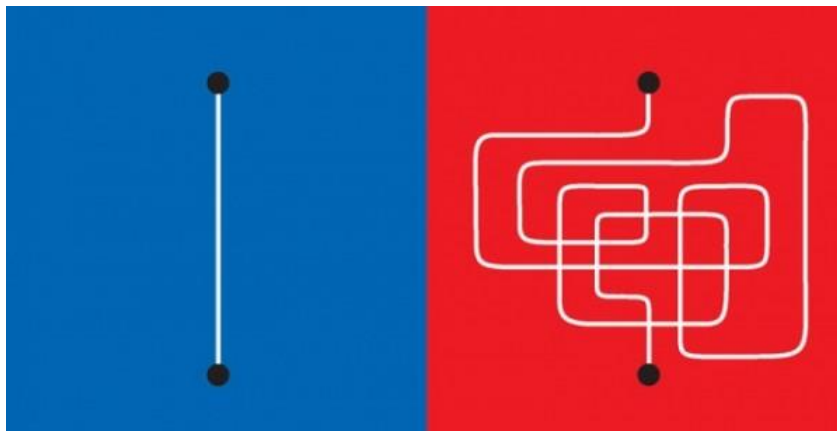
ЦІКАВІ КАРТИНКИ!

«Культурні відмінності між Сходом і Заходом в малюнках китайської художниці

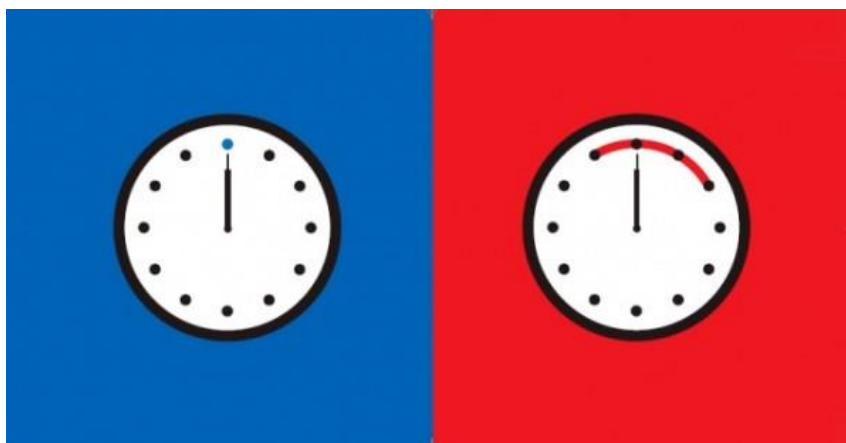
Художниця Ян Ліу належить двом світам одночасно, Західному і східному. До 14 років вона жила в Китаї, а потім переїхала до Німеччини. Свою думку про відмінність європейських і східних традицій вона висловила в серії

мінімалістичних, але дуже точних малюнків. Звіємо враження? Зліва на картинках-Захід, праворуч-Схід» [9].

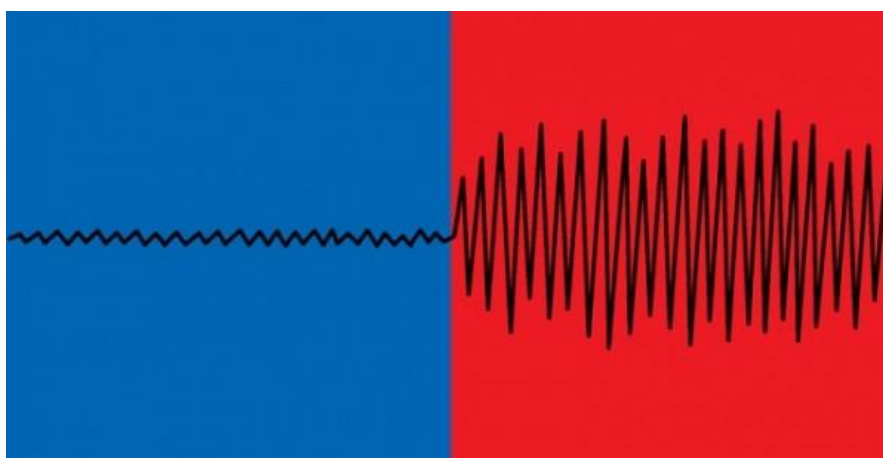
1. Передача інформації

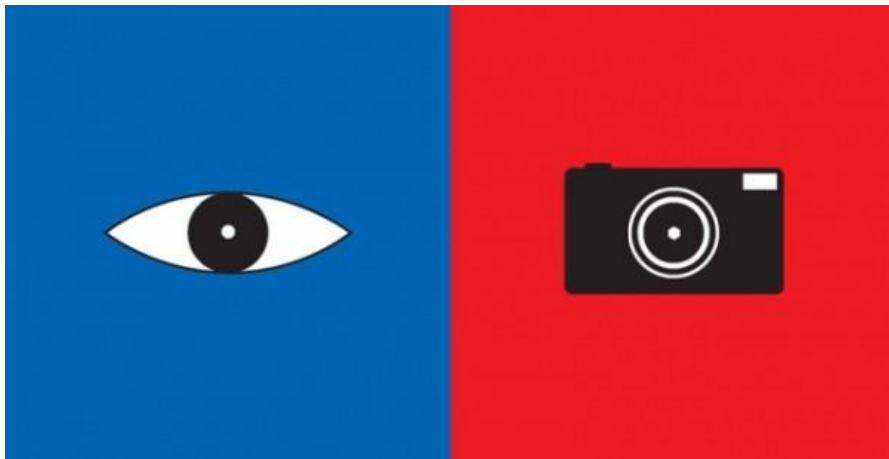
2. Пунктуальність

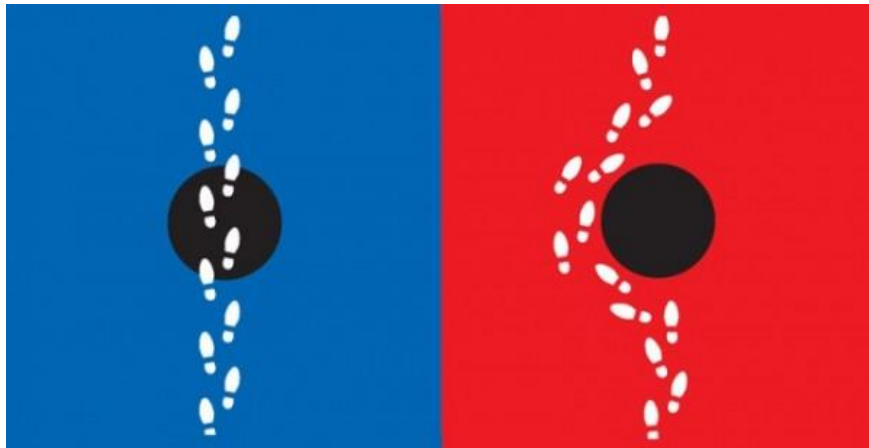
3. Шум у закладах громадського харчування

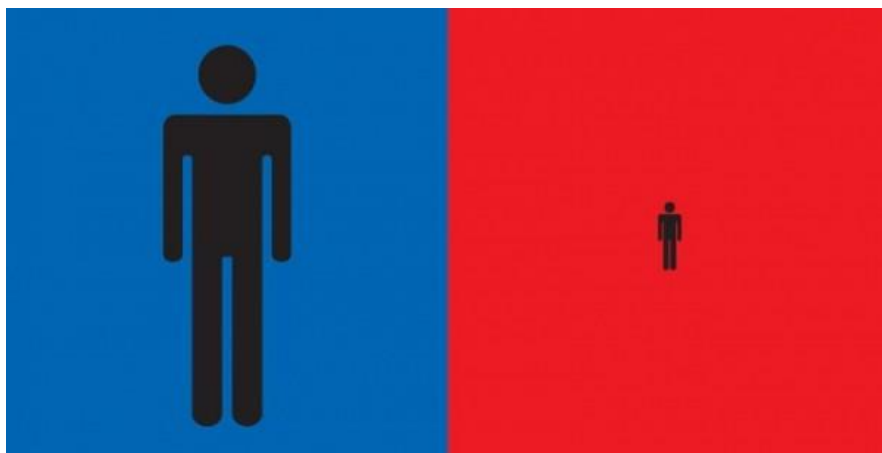
4. Мотивація подорожувати

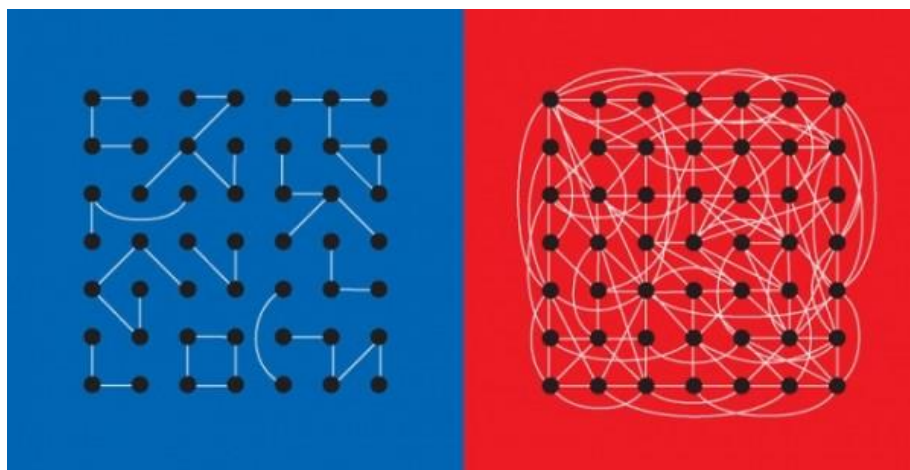
5. Підхід до вирішення проблеми

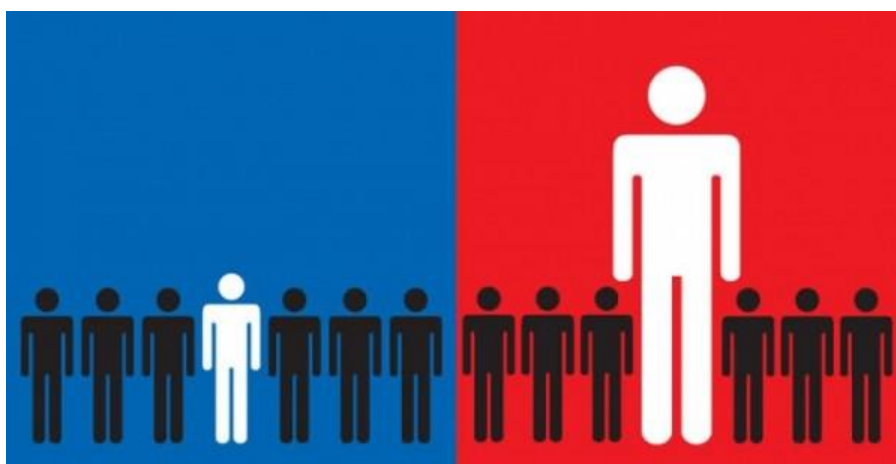
6. Самооцінка/Его

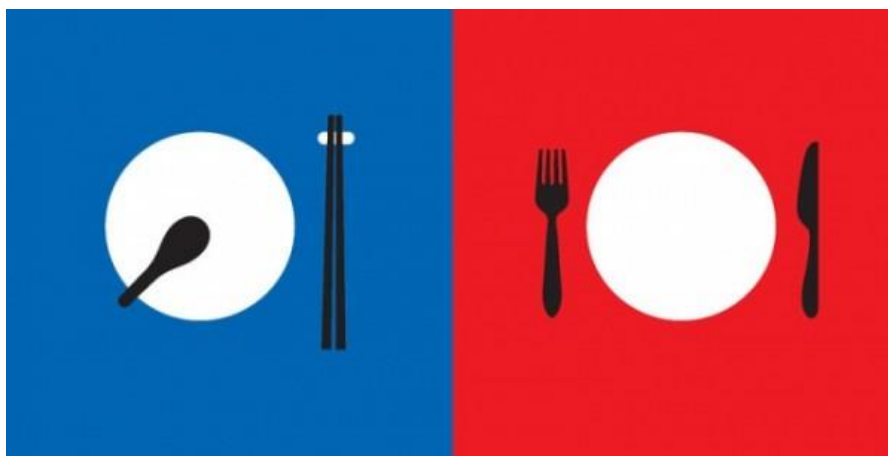
7. Спілкування

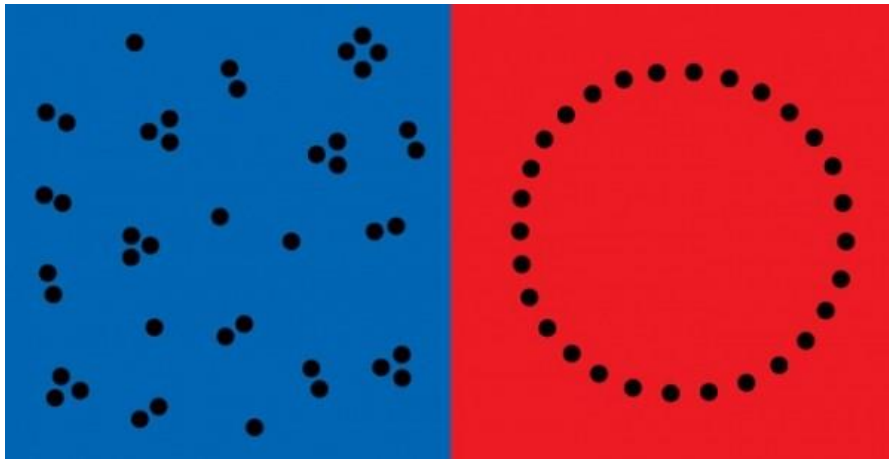
8. Відношення з керівником

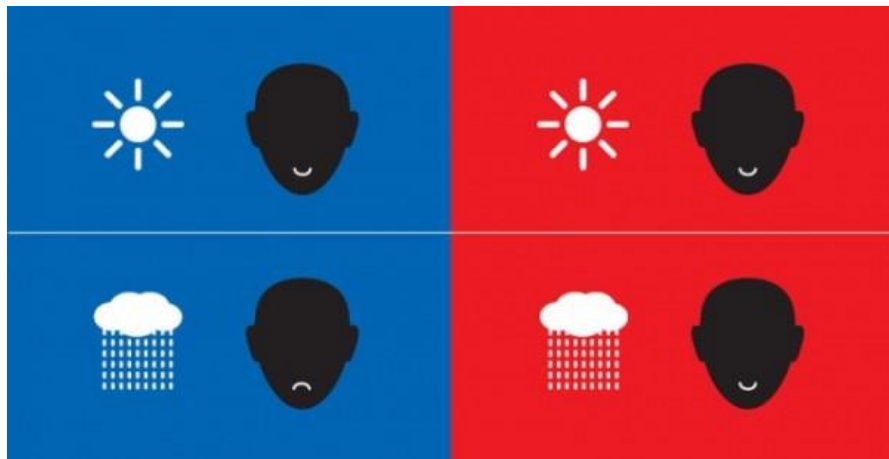
9. Популярна їжа

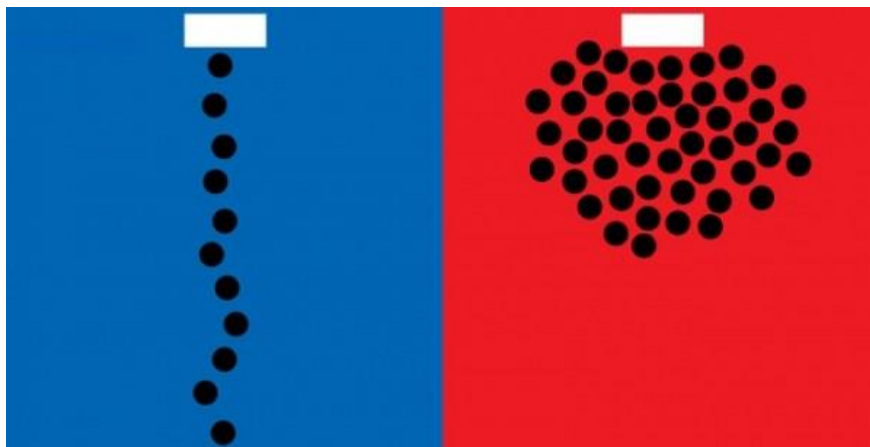
10. Поведінка на вечирці

11. Реакція на погоду

12. Черга

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Лекции о философии истории. Санкт-Петербург: Наука, 2000. 480 с.
2. Культурология: Учебное пособие / Драч Г.В. И др.; под ред. Г.В. Драча. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 413 с.
3. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор Г.В.Осипов. Москва: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. 488 с.
4. Філософський словник соціальних термінів / Андрущенко В.П. та ін.; під заг. ред. В.П. Андрущенко.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: [Республика](#), 1994. 527 с.
6. Постмодернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А.А. Грицанов, М.А.Можейко. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. 1040 с.
7. Гарбадин А. Позаметодологічний концепт постструктуралістського дослідження: політологічний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2012 Випуск 2. С. 146–154.
8. Фуко М. Археологія знання. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003 – 326 с.
9. Культурные различия между Востоком и Западом... Веб-сайт. URL: <http://www.miss-hohotyn007.livejournal.com/1534932.html>... (дата звернення: 07.05.2022).

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чому Східна культура спирається на традиції?
2. Виділіть особливості культури Сходу.
3. В чому, з Вашої точки зору, успішність та неуспішність Східної культури у сучасному суспільстві?
4. Надайте визначення модернізації. Яка її сутність? Як вона корелюється із розвитком Східної культури?
5. Східна картина світу.
6. Західна картина світу.
7. Специфічні риси Західної культури.
8. Поясніть вираження Карла Ясперсу «осьовий час» та як воно відноситься до характеристики культури Заходу?
9. Як цінності свободи і демократії збереглися у сучасній західній культурі?
10. У чому значення реформ Солона для сучасного українського суспільства?
11. В чому, з Вашої точки зору, успішність та неуспішність Західної культури у сучасному суспільстві?
12. Як ви думаєте, в чому полягають принципові відмінності Східної і Західної культур?
13. Етико-естетичне бачення світу під впливом Східної і Західної культури.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Багацький В.В., Кормич Л.І. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: Навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 304 с.
2. Борінштейн Є.Р. Соціологічна специфіка соціокультурної толерантності. *«Перспективи»*. Соціально-політичний журнал. Одеса, 2016. № 1(67). С. 14-20.
3. Гуревич П.С. Культурологія: учебник для студентов вузов. Москва: Гардарики, 2007. 280 с.
4. Історія світової культури. Культурні регіони. Навчальний посібник / керівник авторського колективу Л.Т. Левчук. Київ: Либідь, 2000. 520 с.
5. Історія середніх віків. Художньо-історична хрестоматія / укладач Ю.А.Добролюбська. Одеса: Ун-т Ушинського, 2019. 410 с.
6. Історія середньовічного Сходу. Ч.1. Китай та Японія. Художньо-історична хрестоматія / укладач Ю.А. Добролюбська. Одеса: Ун-т Ушинського, 2020. 378 с.
7. Історія середньовічного Сходу. Ч.2. Арабо-мусульманський світ. . Художньо-історична хрестоматія / укладач Ю.А. Добролюбська. Одеса: Ун-т Ушинського, 2021. 330 с.
8. Корінний М.М. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. Київ: Україна, 2000. 184 с.
9. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України. Підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта, 2006. 412 с.
10. Культурологія. Навчальні матеріали онлайн. Веб-сайт. URL: [http://www. pidru4niki.com>kulturologiya/...](http://www.pidru4niki.com/kulturologiya/) (дата звернення: 26.04.2022).
11. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.
12. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. 2-ге вид. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 240 с.
13. Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения / сост.: В. Шкода. Москва: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 1998. 832 с.
14. Мыслители Рима. Наедине с собой: Сочинения / сост. В.Шкода. Москва: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 1998. 832 с.
15. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: Арттек, 1998. 728 с.
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. 656 с.
17. Фергюсон Н. Цивилизация. Чем Запад отличается от остального мира. Москва: АСТ: СОРУС, 2014. 544 с
18. Этическая мысль: Науч. – публицист. Чтения. 1991 / общ. ред. А.А.Гусейнова. Москва: Республика, 1992. 446 с.
19. Borinshtein Y. The foundation of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine: socio-philosophical aspect. *«Перспективи»*. Соціально-політичний журнал. Одеса, 2015. № 2(64). С. 19-25.

РОЗДІЛ III. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

3.1. Культура і цивілізація (Євген Борінштейн)

Поняття «цивілізація» походить від лат. *civitas*, що означає «держава, зосереджена в місті». Прикметник «цивілізований» спочатку мав сенс «міський», «освічений», «вихований» на протигагу «неосвіченому», «грубому», «дикому», «варварському». Надалі таке трактування не тільки збереглося, а й набуло історико-теоретичне обґрунтування: у XVIII-XIX ст. широке поширення набув погляд на цивілізацію як на третю ланку в ланцюжку історичних форм життя людства: «дикість – варварство – цивілізація» завдяки шотландському філософу Адаму Фергюсону [1]. Згідно з іншою версією, термін «цивілізація» був придуманий французькими філософами-просвітителями і трактувався ними в двох сенсах – широкому і вузькому. Перший з них перегукувався з тим, який вкладав у нього А.Фергюссон, і означав високорозвинене суспільство, засноване на засадах розуму, справедливості та релігійної терпимості. Другий сенс тісно переплітався з поняттям «культура» і означав сукупність певних якостей людини – непересічного розуму, освіченості, вишуканості манер, ввічливості і т. д., володіння якими відкривало шлях в елітарні паризькі салони XVIII століття. Одним з перших слово «цивілізація» вжив маркіз де Мірабо у своєму відомому трактаті «Друг людей, або договір про народонаселення». За його визначенням «цивілізація є пом'якшення моралі, чемність, ввічливість і знання, поширювані для того, щоб дотримуватися правил пристойності і щоб ці правила відігравали роль законів гуртожитку» [2, с. 46]. Іменник «цивілізація» не втрачав більшу частину сенсу від дієслова «civiliser» – «пом'якшувати звичаї і просвіщати», і тому слово «цивілізація» повинно було позначити результат такого процесу і саме суспільство, засвоїло такі норми поведінки і подання. Зазначені погляди поповнювалися, але найчастіше цивілізація вивчалася через співвіднесення її з культурою. Надалі з'явилося інше трактування цього поняття – воно набуло особливої популярності після опублікування книги О.Шпенглера «Захід Європи»: цивілізацією стали називати останню стадію розвитку кожного типу культури, що виражає її омертвіння, витіснення одухотвореності прозовими матеріально-технічними інтересами [3; 4]. Зміна ставлення до цивілізації та її протиставлення культурі було не випадковим – воно відображало реальні протиріччя процесу розвитку західного світу. З розвитком науково-технічного прогресу – появою залізниць, електрики, телефону і радіо, фотографії, кінематографії і т. д. – стрімко змінювалася повсякденне життя людей, все більш високу цінність набували матеріальні зручності, комфорт.

Необхідно зазначити, що відмінність культури і цивілізації намітив вже І. Кант, який у творі «Про передбачуваний початок людської історії» [5] ставить питання: Що таке цивілізація і чи має право людина відмовитися від неї? Кант вважає, що цивілізація починається з встановлення правил людської життя і поведінки. Цивілізація обмежує вроджений егоїзм людей. Цивілізована людина

– це та, хто не лагодить неприємностей іншому, приймає його в розрахунок, при цьому ввічлива, привітлива, тактовна, уважна, поважає людину в іншому. Культура ж уявляє собою діяльність, в якій людина реалізує свою сутність і суб'єктивність, культура є суттю умови свободи людини. Культура полягає в суспільній цінності людини, а також в набутті їй здатності цілепокладання. Вища ступінь розвитку культури пов'язана з розвитком здібностей і моральною досконалістю людини, яка виникає єдино з поваги до морального закону, а не тільки з емпіричної схильності до його виконання.

Для філософії культури ХХ століття ще більшою мірою характерно розрізнення понять «культури» і «цивілізації». Культура продовжує залишатися символом позитивного в розвитку людства, цивілізація в більшості випадків отримує нейтральну оцінку, а не рідко і різко негативну.

В той же час цивілізація як досить високий щабель оволодіння силами природи, безсумнівно, містить в собі потужний потенціал науково-технічного прогресу і сприяє підвищенню якості та рівня життя людей, більш комфортному їх існуванню. Навряд чи потрібно доводити очевидні факти благотворного впливу результатів цього прогресу на всі сторони суспільного і повсякденного буття людей. Сьогоднішнє життя немислимо без сучасних електронних засобів зв'язку та глобальних інформаційних систем, засобів пересування і пошуку нових джерел енергії і т. д.

У той же час ці досягнення самі по собі ще не означають культурного, духовного розквіту, вони не можуть бути оцінені як, безумовно, моральні або ж, безумовно, аморальні: ціннісно і етично вони нейтральні. Технічні досягнення цивілізації набувають культурну значимість в залежності від цілей і цінностей, якими керуються при їх використанні. Так, лазер здатний не тільки лікувати людей, але і руйнувати. За допомогою телебачення можна сіяти «добре, вічне», але можна також порушувати підозрілість, ненависть, ворожнечу, ниці почуття (що ми сьогодні можемо спостерігати у телебаченні Російської Федерації). Досягнення хімії – це не тільки ефективні ліки і предмети побуту, а й зброя масового ураження, наркотики. Тому поняття «цивілізації» найчастіше пов'язується у сьогоденні з результатами розвитку техніки та економіки, які можна використовувати в самих різних цілях, поняття ж «культури» зближується з поняттям духовного прогресу. Отже, підходимо до розуміння, що цивілізація найчастіше трактується як створений і перетворений людиною світ, а культура – як внутрішнє надбання самої людини, її духовна екзистенція, досягнута ступінь внутрішньої свободи.

Культура орієнтована на розвиток духовно розвиненої і вільної особистості, цивілізація – на формування соціально успішного суспільства, що вміє користуватися благами. Культурним людина стає з внутрішніх спонукань, цивілізованою вона стає під впливом зовнішніх регулюючих норм соціальності.

Необхідно розуміти, що інтелект людини в змозі осягнути багато таємниць світу, але глибини його власного духовного світу залишаються для нього загадкою. Прогрес цивілізації і науки не ідентичний культурному

розвитку, останній включає в себе також морально-етичні, естетичні виміри і становить самостійний і активний пласт в житті соціуму.

Проте культура і цивілізація органічно пов'язані, їх не можна мислити як два паралельних ряди. Генетично цивілізація виростає з культури, вона є в деякому роді культура, але не сама по собі, а така, що з труднощами втілила себе в емпіричних і рухливих, трансформаційних, етносоціальних, економічних і політичних структурах. Тобто цивілізація виступає як відчужена в інституційних, загальнозначущих процесах культура. Цивілізація є сукупність умов, що позбавляє людей від витрат непоправного часу індивідуального життя на пересічне природне виживання. Саме цивілізація виробляє засоби, які постійно скорочують втручання людини в світ природи. Це й є ознака культури. Матеріальні ресурси сучасної цивілізації дозволяють забезпечити буття індивіда, неподільність людини, завдяки чому дух отримує куди більше можливостей зайнятися тим, що відповідає його суті – матеріальному й духовному буттю одночасно. Тому цивілізація, будучи результатом культури, не протистоїть їй.

В епоху технократизації суспільства почав розвиватися конфлікт між науково-технічним прогресом, нерозривно пов'язаним з економікою, і духовно-моральною сутністю культури. Його драматизм особливо проявився у використанні наукових досягнень в галузі хімії для масового знищення людей в Першій світовій війні; в атомному бомбардуванні японських міст в кінці Другої світової війни; в небезпечних у сьогоднішній день для збереження людиною своїх людських якостей експериментах генної інженерії, яка зробила можливим вторгнення відповідних технологій в генофонд людини. Таким чином, розведення понять «культура» і «цивілізація» є не примхою теоретиків, а спробою осмислити протиріччя життя людства в епоху тотальної технізації буття, реальної загрози перетворення людини в кібернетичний організм, що втратив знайдене ним в ході історії духовний зміст.

Доповнює цю інформацію термін «стиль». «Стиль в культурі – це, насамперед, спосіб життя, система світобачення, дотримання певних неписаних норм і правил творення і співжиття. Стиль цивілізації – системне явище, тому що у своєму розвитку цивілізація може охопити декілька культурно-історичних стилів» [6, с. 40]. Тобто, у даному тлумаченні цивілізація у контексті стилю виглядає більш широким поняттям, ніж культура, з чим я не зовсім згоден, бо ці категорії у широкому сенсі представляють нерозчленовану єдність.

Можу зазначити, що я схильний розглядати **цивілізацію** як рівень суспільного розвитку, матеріальної і духовної культури, пов'язаний з поділом праці, раціоналізацією виробництва, споживання і розподілу, формуванням громадянського суспільства.

Проблема співвідношення цивілізації і культури багатогранна. Складність аналізу цієї проблеми в тому, що обидва поняття – як «цивілізація», так і «культура» - мають безліч значень. Обидва ці терміни тісно пов'язані як за походженням, так і за основними значеннями.

Проте, між цими поняттями є істотні відмінності за змістом, щодо вживання в тих чи інших випадках в різних контекстах:

1. І «культура», і «цивілізація» можуть в однаковій мірі означати загальну відмінність людини від природи, людського суспільства від природного середовища.

2. Обидва поняття можуть вживатися як антоніми понять «дикість», «варварство», «невігластво» і т. п.

3. Вони застосовуються для позначення певних історичних типів культури, епох в історії культури, що мають конкретну географічну прив'язку форм культури.

4. Обидва терміни можуть вказувати на процес розвитку людства, яке перейшло від життя за законами природи до культурного або цивілізованого стану. Однак, як правило, культура мислиться як щось, що виникло раніше, ніж цивілізація.

5. Відмінності між значеннями понять «культура» і «цивілізація», відтінки їх сенсу багато в чому пов'язані з їх походженням. Оскільки поняття «культура» походить зі сфери релігії (шанування богів), педагогіки і філософії (освіта, виховання і навчання), воно частіше застосовується до явищ так званої «духовної культури»: освіти, науки, мистецтва, філософії, релігії, моралі. Поняття «цивілізація» веде своє походження з політичного і юридичного словника Стародавнього Риму, а створено воно філософами Просвітництва, в центрі уваги яких знаходилися суспільні проблеми їх часу [7]. Не дивно, що категорія «цивілізація» зазвичай відноситься до явищ так званої «матеріальної культури» і до суспільного життя.

Характерно, що коли мова йде про «цивілізовані країни», мають на увазі країни з високим рівнем економічного, технічного і соціального розвитку. Однак «культурною країною», «країною високої культури» можуть назвати і відносно бідну країну з низьким або середнім рівнем соціально-економічного розвитку.

6. Поняття «цивілізація» найчастіше позначає особливості соціокультурної системи, а поняття «культура» - культурні особливості, хоча таке слововживання не носить суворого характеру. Наприклад, говорять про «англійську культуру» і про «європейську цивілізацію», проте можливо в тому ж сенсі сказати і про «європейську культуру» [8]. Поняття «культура» і «цивілізація» не розведені ще й в античності, де культура розглядалася скоріше як слідування людини за космічною впорядкованістю, а не як результат його творіння.

Сучасне розуміння взаємодії культури і цивілізації, на мою думку, ґрунтується на гуманізації цивілізації за допомогою культури і внесення в людську діяльність усвідомлення творчого аспекту.

ЦІКАВА ІСТОРІЯ!

«Багато років тому антрополог Маргарет Мід запитала студентів про те, що вони вважають першою ознакою цивілізації. Студенти очікували, що Мід розповість про рибальські гачки, глиняні горщики або оброблені камені.

Але ні. Мід сказала, що першою ознакою цивілізації в стародавній культурі є стегнова кістка, яка була зламана, а потім зрослася. Мід пояснила, що якщо жива істота в царстві тварин ламає ногу, то вона вмирає. Зі зламанною ногою вона не може втекти від небезпеки, дістатися до річки, щоб напиться або полювати за їжею. Вона стає здобиччю для хижаків, оскільки кістка зростається досить довго.

Стегнова кістка, яка була зламана, а потім зрослася – це доказ того, що хтось витратив час, щоб залишитися з тим, хто отримав це пошкодження, перев'язав рани, переніс людину в безпечне місце і охороняв його, поки той не відновився.

«Допомагати іншій людині під час важкого періоду – це той вчинок, з якого починається цивілізація», - сказала Мід» [9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ferguson Adam. An Essay on the History of Civil Society. New York; Public Library. 493 p.

2. Mirabeau Victor de Riquetti. L'Ami des hommes, ou Traité de la Population, Hambourg : Chretien Hérold, 1756-1762. 250 p. Репринтное издание. Москва: Нобель Пресс, 2012.

3. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Образ и действительность. Минск: ООО «Попурри», 1998. 688 с.

4. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы. Минск: ООО «Попурри», 1999. 720 с.

5. Кант И. Предполагаемое начало человеческой истории / Трактаты и письма. Москва: Наука, 1980. С. 43-59.

6. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.

7. Культура и цивилизация. Веб-сайт. URL: <http://www.mybiblioteka.su/Том-2/10-35128.html> (дата звернення: 27.04.2022).

8. Взаємовідносини понять «культура» і «цивілізація». Веб-сайт. URL: <http://www.ni.biz.ua/vzaimootnoshenie...i-tsivilizatsiya.html> (дата звернення: 27.04.2022).

9. Багато років тому антрополог Маргарет Мід запитала студентів, що вони вважають першою ознакою цивілізації... Веб-сайт. URL: <http://www.coma.i.ua>... (дата звернення: 27.04.2022)

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Проаналізуйте закономірності розвитку культури.
2. Проблемне поле категорії «цивілізація».
3. Зіставте погляди Адама Фергюсона, Віктора де Мірабо, Освальда Шпенглера, Іммануїла Канта на смисловий зміст терміну «цивілізація».
4. Основні ознаки цивілізації.

5. Порівняйте категорії «культура» і «цивілізація». Чим вони схожі? У чому різниця, з Вашої точки зору?
6. У чому складається сутність Європоцентризму?
7. Поясніть особливості Востокоцентризму.
8. Американоцентризм як базис успіху.
9. Специфіка афроцентризму.
10. Порівняйте Європоцентризм, Востокоцентризм, Американоцентризм, Африканоцентризм. Виділіть їх відмінності.
10. Культура егалітаризму як фундамент розвитку сучасного мультикультурного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко І. Світові цивілізації в історичній динаміці. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 152–162.
2. Безклубенко С. Д. Етнокультурологія: Критичний аналіз теоретичних та методологічних засад. Київ: [б. и.], 2002. 287 с.
3. Головка Б. А. Філософська антропологія: Навч. Посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 240 с.
4. Гуревич П.С. Культурологія: учебник для студентов вузов. Москва: Гардарики, 2007. 280 с.
5. Демчук Р. В. Культурологія: Тексти і контексти. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 127: Теорія та історія культури. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2012. С. 13–19.
6. Добролюбська Ю. А. Методологія вивчення минулого соціуму очима історичної антропології. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2011. Вип. 26 С. 37–43.
7. Зиммель Г. Избранное в 2 т. Т. 1. Философия культуры. Москва: Юрист, 1996. 671 с.
8. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учебное пособие. Москва: Издательская корпорация «Логос», 2000. 432 с.
9. Ионов И. Н. Теория цивилизаций и неклассическое знание (Социокультурные предпосылки макроисторических интерпретаций). *Общественные науки и современность*. 2004. № 5. С. 141–156.
10. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.
11. Культура vs цивілізація: протистояння ціннісних парадигм. Веб-сайт. URL: <http://www.prostranstvo.media/uk/kultura-vs-czyvilizacziya...> (дата звернення: 30.04.2022).
12. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.
13. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. 2-ге вид. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 240 с.

14. Куций І. П. Генеза категорії «Цивілізація»: між реальною та уявлювальною спільнотою. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 1138: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 19 С. 82–92.
15. Пітулей В. В. Культура і цивілізація: проблема співвідношення понять. *Гуманітарні студії*. 2012. № 14. С. 180–187.
16. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «Артек», 1998. 728 с.
17. Тойнбі А. Постижение истории. Москва: Айрис-Пресс, 2010. 640 с.
18. Философия культуры. Становление и развитие / под ред. М. С. Кагана, Ю. В. Перова, В. В. Прозерского, Э. П. Юровской. Санкт-Петербург: Издательство «Лань», 1998. 448 с.
19. Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions. N.Y., 1963. 455 p.
20. Maksym S. Halchenko, Yevhen R. Borinshtein, Nataliia V. Ivanova, Halyna V. Ilina. Visual metaphors in digital educational environment. **Scopus. Information Technologies and Learning Tools**. Vol 81. N1. 2021. P. 1-14.

3.2. Культура і толерантність (Зоя Атаманюк)

Суспільні науки стверджують, а соціальна практика життя постійно вимагає створення умов переходу від нейтральної терпимості до респективної наступальної толерантності. При цьому багато дослідників, заглиблюючись у суть проблеми, ставлять перед собою закономірним запитання, чи є толерантність тим магічним прийомом, що здатний істотно перетворити світ, чи цей бум навколо толерантності – черговий теоретичний міф?

Поняття «толерантність» в силу своєї змістовної об'ємності і широкого практичного застосування до цих пір не має чіткого наукового визначення. Етимологічно дане поняття виходить із багатозначного латинського терміну *tolerancia* – стійкість, витривалість; терпимість; допущення, припустиме відхилення [7, С. 173–182].

Справжнім джерелом наукового визначення поняття толерантність є гуманістична філософія епохи Відродження. Саме в цей період основна увага звертається на цінності чеснот кожного окремого індивіда, його моральних достоїнств, що складають безліч неповторних варіацій людського виду. Але в активній соціально-політичній практиці термін толерантність з'явився в середні віки в Західній Європі під час релігійних воєн. Він найчастіше використовувався тільки в одному, вузькому значенні – «терпимість» – як заклик до віротерпимості і поваги прав іншого на інакомислення, про що свідчить присутність подібного тлумачення даного поняття саме в цьому значенні практично у всіх європейських мовах. Так, *tolerance* (англ.) – терпимість, стійкість до невизначеності, визнання інших поглядів, переконань,

традицій, стилів і практик життя без внутрішньої згоди з ними; *Tolerancia* (іспан.) – терпіння, визнання права іншого бути іншим; етична стійкість; *tolerance* (франц.) – терпимість до іншого, внутрішня переносимість іншого, *der Toleranz* (нім.) – терпимість, визнання права іншого на рівне існування, стійкість до поведінкових відхилень [14, с. 67].

В українській мові подібний термін був відсутній, оскільки в національних традиціях міжетнічного спілкування не спостерігалось відповідних реалій. Толерантність в українському ментальності ототожнюється з терпимістю, категорія вузького призначення, що означає наявність негативної чи нейтральної реакції на іншого (зовнішня стриманість при внутрішньому неприйнятті іншого, «вимушене» співіснування з «чужим») і відсутність традицій сприйняття соціальної цінності різниці [7, С. 173–182].

Сьогодні найбільш показовим прикладом толерантності в культурі є масова культура, яка синтезує в собі культурні традиції та форми великої кількості народів. Масова культура, поширена по всьому світу через електронні засоби масової інформації по всьому світу, в контексті активації традиціоналізму в кризовому суспільстві, відіграє значну роль у опозиції національного шовінізму та релігійного фундаменталізму.

Потреба в толерантності в будь-яку історичну епоху виникає через присутність у суспільстві протилежних, споконвічно антагоністично структурованих соціальних інтересів. «Заклик до толерантності виникає, повертає до себе увагу суспільства, коли базисні, основні інтереси антагоністичних суспільних груп вступають у фазу непримиренного протиріччя, загострюються до стану, коли втрати здаються неминучими для всіх конфліктуючих сторін. У соціальному виборі між руйнуванням і творенням на допомогу приходять толерантність як один з найбільш результативних способів збереження відносин соціальної рівноваги. Виступаючи у ролі парламентаря, взаємна толерантність слугує запрошенням до діалогу, сприяє згладжуванню і поступовому узгодженню протиріч, розв'язання конфліктних ситуацій за допомогою шанобливого відношення до іншого погляду на світ, іншої точки зору на нові виклики сучасності» [14, с. 67].

Так, у часи середньовічних кривавих спалахів релігійної нетерпимості, заклик до толерантності широко використовувався воєначальниками і політиками як найважливіший інструмент досягнення відносного взаєморозуміння між прихильниками конфліктуючих релігійних напрямків (католиків і гугенотів у Франції, девеллеров і індепендентів в Англії), пізніше, у середині двадцятого століття, для розв'язання расово-етнічних протиріч (між білими й афроамериканцями, білими і кольоровими в США та ін.). Пропагуючи релігійний (О.Кромвель) і расовий (Л.Джонсон) плюралізм і не нав'язуючи при цьому ні одній зі сторін вимог релігійної чи іншої єдності, адепти толерантності вміли досягти примирення між, здавалося б, непримиренними сторонами [14, с. 67].

В силу об'єктивної необхідності історично утверджувалася об'єднуюча релігійна терпимість у середньовічний період. Формування толерантності на

той час змогло забезпечити достатню для того періоду свободу віросповідань і, в такий спосіб, стала могутнім поштовхом до досягнення інших індивідуальних і колективних воль, у тому числі, політичних, що у свою чергу, сприяло наповненню принципу толерантності новим, соціально значущим змістом [14, с. 68].

В процесі формування демократичних цінностей та різних демократичних інститутів поступово виникає і продовжує безупинно розвиватися відповідна політична і правова культура толерантності. Знадобилися фактично століття спільного існування у безупинному діалозі, перш ніж людство навчилося терпимо відноситися до іншої раси, іншої релігії, мови, кольору шкіри, культури. Афроамериканці в США, наприклад, домоглися скасування дискримінації з виборчого права лише в середині ХХ століття. У Швейцарії, одній із найбільш високорозвинених європейських країн, статевий ценз при виборах було відмінено лише у 1971 році, а в прогресивній Німеччині заробітна плата жінок і нині нижче, ніж оплата аналогічної роботи у чоловіків [14, с. 68].

Сьогодні ми спостерігаємо, як внаслідок глобалізації відбувається справжнє змішання народів. Деякі з них долучені до сучасного світу не в історичному, а тільки в хронологічному плані і розвиваються з відставанням на одну, іноді навіть на кілька історичних епох. Толерантність є одним із способів пом'якшення і поступового подолання протиріч ідентичності. Вона актуальна там і тоді, де для неї є відповідні соціальні передумови.

Намагання уникнути наростання соціального антагонізму, що супроводжує історичні зміни, прихильники толерантності європейського зразка активно пропагують всеосяжну етичну норму – здатність бути справедливим стосовно інших, не допускати несправедливості стосовно себе. Інакше кажучи, адепти толерантності вважають закономірним і необхідним «виховувати в громадян довірливе відношення до соціуму, вміння цивілізовано обговорювати і розв'язувати виникаючі конфлікти, здатність до діалогу (уміння слухати і чути іншого), готовність до компромісів і консенсусу» [4, С. 33–34.]

Така точка зору нині є провідною і соціально значущою. Однак у другій половині ХХ ст. і, особливо, на початку ХХІ ст. в зв'язку з переходом суспільства до інформаційно насичених технологій, з поширенням глобалізації на всі регіони, спостерігається певне напруження. Глобалізація викликала міграцію населення і спровокувала серйозні проблеми у всіх сферах буття: в економіці і культурі, у національному і соціальному житті. Глобалізація породила спротив значної частини населення. Її противникам здається, що виникає загроза тотального переходу до уніфікованої, стандартизовано-обмеженої монокультури [1, р. 28].

Соціальна напруженість усередині різних суспільних груп вимагає нових методів їхнього психологічного перезавантаження для переходу від агресивного до спокійного і внутрішньо зацікавленого розуміння значимості «іншого», з його незвичними думками, традиціями, переконаннями, поведінкою і т.п.

«Останні дослідження показують, що терпимість як спосіб взаємодії і спроба розуміння іншого, себе вичерпала і повинна бути замінена більш широким принципом спілкування – толерантністю» [1, р. 28].

З цієї причини назріла необхідність істотної конкретизації даної категорії і визначення стійких меж її використання та можливостей перетворення існуючої дійсності.

Звернення до толерантності, як способу міжетнічного та міжрасового співіснування, отримав досить багато різноманітних тлумачень. Весь цей величезний масив відображений не тільки в науковій літературі, але в ідеології і політиці.

Докладний аналіз вітчизняних і закордонних видань, присвячених дослідженню проблем толерантності, однозначно свідчить про те, що єдиної точки зору щодо сутності даної дефініції немає і бути не може, оскільки поняття «толерантності» охоплює надзвичайно широкий спектр людських відносин. Толерантність є особливим інструментом примирення непримиренного, унікальною за своїм характером, всеосяжною за масштабами використання та міцно поєднаною з такими об'ємними різнопорядковими явищами як глобалізація та ідентичність. Саме тому у численній групі дослідників даного феномена працюють не тільки філософи, соціологи, психологи, педагоги, але й ієрархи різних церков, економісти, медики, письменники, представники численної армії мас-медіа, відомі політики. До толерантності невпинно закликав Папа Римський Іоанн Павло II, той же принцип сповідує його спадкоємець Бенедикт XVI та нинішній Франциск. В один голос з ними говорить Генеральний Секретар ООН, керівники абсолютної більшості країн, лідери і численні прихильники різних міжнародних і регіональних організацій [1, р. 29].

У 1995 році Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Декларацію принципів толерантності. З цього часу в день її проголошення, 16 листопада, людство щорічно відзначає як Міжнародний день толерантності. На всіх континентах у відповідь на потребу виникають, успішно функціонують суспільні школи, міжнародні центри, мультикультурні об'єднання, університети толерантності. Тому виникає природне питання: чим викликаний палкий інтерес до теорії і практики толерантності? Що спонукало до актуалізації? Можливо, гносеологічне теоретизування учених із приводу актуальності історичного явища? Особисті амбіціїми відомих політиків і суспільних діячів? Новизною та непередбачуваністю одержуваних практичних результатів інтолерантного характеру чи твердою необхідністю сучасного буття? Сучасне суспільне буття характеризується прискоренням міжнародних, у тому числі, міжрасових міграційних процесів, характеризується незвично тісним співіснуванням етносів з різним менталітетом, релігією і культурою. Можливо такий інтерес є звичайною даниною моді, яка розповсюджується ласими до сенсацій мас-медіа [19]?

Ми прийшли до висновку, що має місце і те, і інше, і третє. Саме тому питання про те, яке суттєве навантаження на нинішньому етапі розвитку містить у собі «толерантність» як наукове поняття і як феномен буття.

Різноманітні теоретико-філософські та прикладні підходи представлені у роботах наступних мислителів: В.Лекторського, Л.Скворцова, А.Перцева, В.Тишкова, В.Ядова, Е.Алексєєвої, И.Петгай, О.Скрябіної, Т.Стефаненко, А.Асмолова, М.Бахтіна, М.Ліпмана, В.Ляха, Б.Юдіна, И.Ашмаріна, У.Шаліна, С.Братченко, Д.Кіна, Ю.Шайгородського, А.Погодиної, Т.Лешкевича, А.Орлова, А.Шапіро, а також Г.Маркузе, Т.Адорно, Ю.Хабермаса, К.Сітарама, Р.Когделла, К.Роджерса, К.Узйна, М. Уолцера, Дж. Бюнджентала і багатьох інших. Таке коло дослідників свідчить про якісне різноманіття видів і форм толерантності і, відповідно, підходів, способів і методик її опису [1, р. 29].

У більшості робіт, як правило, перевага віддається емпіричним дослідженням. В той же час недостатньо вивчені механізми формування толерантності, способи оптимізації соціальної взаємодії з урахуванням нерівномірності економічного розвитку, збереження ідентичності в умовах розширення границь толерантності.

Так, наприклад, не можна не погодитися з психологом С. Братченко, що, спираючись на численні дослідження, доказово підтверджує: «Толерантність – це складний феномен, що має кілька ліній прояву і розвитку, що ... можуть бути названі базовими вимірами толерантності. Толерантність включає багато компонентів та аспектів» [6, с. 110].

До таких С. Братченко відносить особистісне, когнітивне, емоційне, поведінкове, вербальне вимірювання, попереджаючи, що зазначене «структурування» дуже умовне, оскільки між компонентами існують складні взаємозв'язки і взаємовпливи» [6, с. 112].

Протягом багатьох років соціокультурних змін у суспільстві ідея полікультури, поліетнічності, а також ідея релігії як компонента культурного способу життя поступово розвивається. Незважаючи на те, що в суспільстві позиціонується ідея визнати стратегію толерантності та солідарності як необхідну умову для стабільного та гармонійного соціокультурного життя, проте, теоретичний та соціологічний аналіз показує, що ми ще не навчилися застосовувати в житті стандарти міжкультурного та міжконфесійного спілкування. У контексті утворення нової системи соціально-модальних відносин між різними етнічними групами з культурною компонентом, притаманною їм, завданням культурно-філософського розуміння стратегії толерантності в суспільстві в контексті розвитку полі- та мультикультуралізму, визначення ролі соціокультурних ініціатив, а також релігійних організацій у позиціонуванні нових форм міжкультурного та міжконфесійного спілкування.

Вважаємо, що в практичному керівництві по поширенню ідей толерантності, має глибокий сенс використання етико-естетичного визначення, наведеного в Декларації принципів толерантності, прийнятої ЮНЕСКО: «Толерантність з давніх-давен означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, що існують, форм самовираження і

різних способів проявів людської індивідуальності..., толерантність – це гармонія в різноманітті, чеснота, що уможлиблює досягнення світу і сприяє заміні культури війни культурою миру» [8, с. 62-68].

Та варто враховувати, що толерантність не скасовує встановлення (чи визнання наявності) моральних і політико-правових стандартів і відповідних їм демократичних інститутів, що гарантують поступальний розвиток фундаментальних цінностей волі.

В процесі розвитку сучасного суспільства основні принципи толерантності, поступово переходять з розряду морально-етичних принципів людського співіснування в юридичні, закріплюючись в цілому ряді міжнародних правових документів, серед яких Загальна Декларація прав людини. За останні півстоліття прийняті наступні документи єднального-толерантного характеру: Міжнародний пакт про цивільні та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження злочинів геноциду і покарання за нього, Декларація про права людей, що належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, Конвенція про права дитини, Конвенція 1951 року про статус біженців, Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок, Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських і принижуючих достоїнство видів поводження і покарання, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігійних переконань і інші міжнародно-правові документи та угоди. Визнання, ратифікація, повага і виконання викладених у них вимог кожною конкретною державою складає одну з головних сторін законності, іншою стороною якої є респективна погодженість з усім, що не суперечить названим правам і свободам [8, С. 62–68].

Потрібно одночасно з цим визнати, що конструктивний, добре налагоджений механізм успішної реалізації більшості зазначених юридичних документів ще не створений, або діють не злагоджено, моральні стандарти толерантності занадто нечіткі і нестійкі, політики стурбовані, переважно, владними реаліями. Тому інтолерантність, не зустрічаючи складних перешкод виховного, освітнього чи юридичного характеру, підсилюється у міру нагромадження в соціальних групах нетрадиційного «іншого», чужерідного, що не піддається асиміляції. Крім того, у внутрішньому житті багатьох країн ідентичність усе частіше і гостріше протиставляється соціальності, консервативна стабільність – розвитку. «У суспільній свідомості глобальні процеси, вплітаючись у звичну життєву канву, представляються загрозою для існуючої різноманітності, національно-культурної ідентичності і самоідентичності через реальне зближення позицій в освіті, науці, спорті, моді, туризмі та ін.» [18, с. 6].

В умовах формування мультикультурного світу ми намагаємось наблизитися до розуміння глибоких основ цінності людства як природного та планетарного, космічного явища, культивувати у сучасних суспільствах

шанобливе та цінне ставлення до іншого, іншої культури та людини. Толерантність – це необхідний момент міжкультурного спілкування; це здатність розуміти головне не тільки по-своєму, але й в іншій культурі, бачити в іншій, чужій вірі, ціннісні принципи, а також здатність ізолювати ідеологічні виправдання, які не суперечать духовним та моральним цінностям. Звернення до культурнофілософського дослідження толерантності має глибокі цивілізаційні причини, оскільки це важливо не лише для збереження людства як унікального космічного явища, але й як культурного явища, яке відображає глибокі гуманістичні та морально-духовні мотиви.

Толерантність сьогодні, на думку багатьох дослідників, політичних, релігійних діячів – це незамінна умова виживання та розвитку сучасної цивілізації, регулювання відносин на державному рівні та рівні повсякденних взаємодій та практик. Все це актуалізує необхідність проведення культурного філософського аналізу проблеми протиріччя між зростаючою потребою суспільства в утвердженні толерантності як стратегії і взаємодії між людьми та соціальними групами. Толерантність є цінністю суспільства та культури, однак не для всіх є достатньо привабливим стандарт толерантності та відповідної поведінки, що існує нині в суспільстві.

В зв'язку з проблемою толерантності ми звернулися до міжкультурної комунікації як середовища, в якому вона формується, функціонує і набуває розвитку.

Майже будь-яка людина здатна інтуїтивно відрізнити гарну поведінку від поганої, але ця якість не є вродженою для людини, вона формується в процесі виховання, практичного спілкування людей і є свідченням колективного та індивідуального історичного досвіду. На нашу думку формування, розвиток толерантності відбувається в процесі міжкультурного спілкування, коли зароджується почуття поваги до інших народів, їхніх традицій, цінностей та досягнень, усвідомлення несхожості та прийняття всього етнічного та культурного різноманіття яке має місце у світі. Модель толерантних відносин у такому контексті – це суспільство, в якому домінують свобода та толерантність до будь-якої думки. Толерантність – це взаємна свобода, яку люди використовують, щоб і вірити, і говорити те, що вони відчувають, як вважають, при цьому робити це таким чином, щоб їхні переконання та думки не несли насильства. Толерантність як імператив взаємодії народів і культур ґрунтується на існуванні відмінностей у людських громадах та повазі до цих відмінностей. Але факт полягає в тому, що відмінності є різними культурними, етнічними, расовими, соціальними тощо. Толерантність передбачає безумовне визнання та повагу до більшості таких відмінностей, оскільки вони є результатом природного історичного розвитку. Однак, в той же час толерантність не передбачає безумовної толерантності до соціальної нерівності у своїх крайніх проявах.

Толерантний підхід до міжкультурної комунікації означає, що певні культурні характеристики людини чи групи визнаються лише одним із багатьох і не можуть підкорити всіх інших. Він є умовою для збереження відмінностей.

При такому підході сприйняття чужої культури відбувається на основі порівняння попереднього досвіду та нового, порівняння з подібними елементами власної культур, одночасно на кількох рівнях: раціональному та чуттєво-емоційному. Почуття людини сприяють розумінню іншого або запобігають цьому, встановлюють його межі. У процесі цього порівняння у середовищі іноземної культури формується спільнота іноземної культури. Позитивне розуміння толерантності досягається завдяки розумінню його протилежної – інтолерантності або непереносимості, що базується на переконанні, що ваша група, ваша система поглядів, ваш спосіб життя, перш за все, є неприйнятним, неправильним. Основою інтолерантності є відмова від іншого за те, що він виглядає по-іншому, думає по-іншому, діє по-іншому. Внаслідок цього формується нетерпимість, що породжує прагнення домінування та руйнування, відмовитись від права на існування тому, хто дотримується інших зразків поведінки, життя. На практиці інтолерантність проявляється у широкому діапазоні форм поведінки – від звичайного нехтування людьми іншої національності та культури до етнічних чисток та геноциду, навмисного та цілеспрямованого знищення людей. Основними формами прояву інтолерантності є: (1) образи, глузування, вирази нехтування; (2) негативні стереотипи, забобони, забобони на основі негативних особливостей та якостей; (3) етноцентризм; (4) дискримінація з різних підстав у формі позбавлення соціальних вигод, обмеження прав людини, штучна ізоляція в суспільстві; (5) расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; (6) ксенофобія у вигляді етнофобії, мігрантофобія; (7) осквернення релігійних та культурних пам'яток; (8) вигнання, сегрегація, репресія; (9) релігійні переслідування.

У сучасному житті ці форми інтолерантності породжуються різноманітними причинами, і тому проблема цільової освіти у сфері міжкультурної комунікації і формування толерантності є актуальною. Будь-яка культура для її збереження та виживання повинна навчити своїх носіїв власним цінностям та нормам, а також навчати їх таким чином, щоб вони стали провідниками толерантності до інших культур, зберігаючи та відтворюючи свої традиційні культурні відмінності. В умовах мультиетнічної приналежності, багатомовності, полікультури, просвітництво у сфері толерантності є необхідним і найчастіше набуває характер мультикультурної освіти, основними цілями якої є наступні: (1) глибоке та всебічне оволодіння культурою власного народу як необхідної умови інтеграції в інші культури; (2) формування уявлень про різноманітність культур у світі та освіту позитивного ставлення до культурних відмінностей; (3) створення умов для інтеграції в культурі інших народів; (4) формування та розвиток навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур; 5) освіта в дусі миру, толерантність, гуманне міжетнічне спілкування.

Основний навчальний принцип у досягненні значних, помітних цілей може слугувати діалогом, який дозволяє поєднувати різні культури, форми діяльності, ціннісні орієнтації та форми поведінки у мисленні та діяльності людей. Це значення діалогу пов'язане з тим, що діалог: (1) вважається не лише

евристичною технікою засвоєння будь-яких знань, але й фактором, який визначає суть і значення переданої інформації; (2) надає реальний практичний сенс взаємодії культур, які спілкуються один з одним; (3) стає постійною основою у розвитку та взаємодії культур.

У цивілізованому суспільстві толерантність набуває статусу особливо цінної соціальної норми, оскільки вона забезпечує стабільну гармонію між конфесіями, політичними групами, іншими соціальними асоціаціями, зобов'язує їх поважати та розуміти різні культури, цивілізації та народи. Але при повсякденному використанні він найчастіше замінюється терпимістю або навіть байдужістю. Виявляється, саме в практиці людських масштабів є дуже слабкі раціональні аргументи щодо необхідності бути толерантними. Ось чому про терпимість говорять як про «слабку» форму толерантності, як про необхідність «терпіти». Концепція толерантності має «нижню» межу (в інтерпретації її як «роздратування», «невдачі», «опозиції») та «верхньої» (толерантність всупереч внутрішньому опору). Тим не менш, ідентифікація толерантності та терпимості, яка відбувається, не є зовсім правильною. Терпимість йде від найвищого до нижчого; люди, які здобули кращу освіту чи вирости в благополучному середовищі, терплячіше поведуться з тими, хто знає менше. Толерантність, на відміну від терпимості, поважає іншого як рівного, і пишається тим, що вона не ставиться до цього зверхньо; тому цю рису з можна назвати повагою до іншого. П. Ріккер пояснює: «У сенсі, що ми називаємо «терпимістю», скоріше заслуговує назви «індиферентність», позицію, згідно з якою все варто, і нічого не варто зобов'язати нас зобов'язати. У цьому випадку толерантність ... втрачає свої сили, свою мужність ... ». Для того, щоб характеризувати «активну толерантність, позитивну, мужню толерантність», ми повинні говорити про консенсус конфлікту [13].

Декларація принципів толерантності, затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року, визначає толерантність наступним чином:

1.1. Толерантність означає повагу, прийняття та правильне розуміння різноманітності культур нашого світу, наших форм вираження та методів прояви людської індивідуальності.

1.2. Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потакання. Толерантність – це, перш за все, активні стосунки, що утворюються на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини ... толерантність повинні виявляти певні люди, групи та держави.

1.3. Толерантність – це концепція, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини та затвердження норм, встановлених у міжнародних правових діях у галузі прав людини.

1.4. Прояв толерантності, який співзвучний з повагою до прав людини, не означає терплячого відношення до соціальної несправедливості, відмови від власних чи поступки переконанням інших людей.

Незважаючи на зазначені принципи, інтерпретації толерантності є неоднозначними в різних контекстах. Вона виражає готовність і здатність

сприймати інше чи іншого без протесту; повага до свободи іншого в різних формах його прояву (образ мислення, поведінки, поглядів та пріоритетів); ідентифікація щедрості; прощення, поблажливості, співчуття, терпіння, відданість іншим людям; Готовність прийняти з ворогом тощо [13]. Початковою позицією роздумів про толерантність є визнання відмінностей між людьми – носіями окремих культур, що актуалізує звернення до моральних підстав міжкультурного спілкування, прийняття «цінностей різниці» [13, с. 174]. Таким чином, французький філософ Е. Левінас наголошує на нерівності «Я» і «ти», що дає йому урок, щоб перейти до проблеми обов'язку та відповідальності «етичного предмета». Левінас зазначає, що сутічка з Іншим в той же час є відповідальність за нього, незалежно від того, як інший ставиться до мене: для мене він є тим, за кого я відповідаю [11, с. 119]. Виявлений у системі відносин «Я – інший» і «Я – незнайомец», толерантність пов'язана з особистою самостійністю людини, Культура її буття в незайманій, складній, насиченій диференціюванням та особливостям світу, в яких спільне існування перетворюється на сумісне існування [13, с. 176]. Виникає не менш важливе питання про те, чому і як ми можемо бути толерантними? Які цілі толерантною взаємодії – для досягнення сумісності цінностей та культур (приймають відмінності) або збереження їх автономного співіснування; відповідність нульовій толерантності у проявах антигуманності або в будь-якому випадку уникати насилля? Обґрунтування толерантності вимагає бухгалтерського обліку «людської істини», що культурна несумісність кореняться «в людських переконаннях, можливостях, уподобаннях, свідомо відстоюваних звичаях – у всьому тому, що становить «світ цінностей». З одного боку, цінність не може бути виведена від будь-яких виключно раціональних поглядів або зведеною до них, оскільки є предметом вибору; цінність вибирає людина, людський суб'єкт, і тому її не дають чисто чуттєво, без будь-якої участі свідомості на основі Еґо [11, с. 31].

Довкола розуміння культури існує низка стереотипів, які уявляють культуру як щось статичне й абстрактне, і таке розуміння домінує серед численних поціновувачів культури, журналістів, політиків, звичайних людей. Культура, як і суспільство, ґрунтується на системі цінностей. Із раннього дитинства кожен з нас опанує рідну мову і засвоює культуру нації, до якої належить. Це відбувається в процесі спілкування з близькими людьми, в домашньому середовищі за допомогою вербальних і невербальних засобів. Категорія цінності формується в людській свідомості через порівняння різних явищ. Осмислюючи світ, людина вирішує для себе, що для неї важливе в житті, а що – ні, що істотне, а що несуттєве, без чого вона може обійтися, а без чого ні. Внаслідок цього формується її ціннісне ставлення до світу, згідно з яким усі предмети і явища розглядаються нею виходячи з критерію важливості і придатності для життя. Формується загальне ціннісне ставлення людини до світу, при якому ті чи інші явища мають для людей визначений зміст і значимість. Цінності мають величезне значення в будь-якій культурі, оскільки

визначають стосунки людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою.

Тобто це уявлення про норми життя суспільства, які соціально схвалені і прийняті більшістю людей. Цінності не піддаються сумніву, вони і є еталоном та ідеалом для всіх людей. У людській свідомості існує одночасно безліч цінностей. Цінності існують не хаотично, вони певним чином упорядковані одні щодо інших. Система цінностей являє собою ієрархію. Завдяки цій системі забезпечуються цілісність даної культури, її неповторний вигляд, необхідний ступінь порядку і передбачуваності [5].

В науці прийнято культурні цінності поділяти на дві основні групи. До першої належать сукупні здобутки інтелектуальної, художньої й релігійної творчості (видатні архітектурні споруди, унікальні досягнення ремесел, археологічні та етнографічні раритети тощо), а до другої – ті культурні цінності, що виправдали себе і довели свою ефективність на практиці (звичаї, стереотипи

поведінки і свідомості, оцінювання, думки, інтерпретації тощо), що ведуть до інтеграції суспільства, зростання взаєморозуміння між людьми, їхньої солідарності, взаємодопомоги тощо. Обидві групи культурних цінностей на практиці становлять «ядро» будь-якої культури і визначають її неповторність. У процесі міжкультурних контактів виявляється величезна різниця між тим, як сприймаються однакові цінності людьми різних культур. Серед них можна виділити ті, які збігаються і за характером оцінювання, і за змістом.

Такого роду цінності називаються універсальними, або загальнолюдськими. Їхня універсальність зумовлюється тим, що основні риси таких цінностей базуються на біологічній природі людини та на загальних властивостях соціальної взаємодії. Так, немає жодної культури у світі, де б визнавалися позитивними убивство, неправда і злодійство. У кожній культурі є лише своя межа терпимості щодо цих явищ, але загальна їх оцінка однозначно негативна. У культурній антропології прийнято виділяти чотири основні сфери культурних цінностей: побут, ідеологію, релігію і художню культуру. У контексті міжкультурної комунікації із цих сфер найбільше значення має сфера побуту, що являє собою історично найпершу сферу виникнення й існування культурних цінностей. Незважаючи на наявність ідеології, релігії і мистецтва, побутова культура й нині залишається основною для формування особистості, оскільки це формування починається ще з дитинства. Специфіка побутової культури полягає в тому, що вона виробляє ті цінності, які мають основне значення для міжкультурного спілкування. Саме побут є оберегом історичної пам'яті культури, оскільки він значно стійкіший від ідеології й релігії і змінюється набагато повільніше. Норми і цінності побутової культури є самодостатніми. Це означає, що, користуючись саме цінностями побутової культури, людина може мати стійкі орієнтири для життя в умовах відповідної культури. Які цінності для людей мають важливе значення і великий вплив на них, а які не беруться до уваги, залежить від типу культури. Значна частина особливостей власної культури, як правило, не усвідомлюється і сприймається

як належне. Усвідомлення цінностей своєї культури настає лише під час зустрічі з представниками інших культур, коли відбувається міжкультурна взаємодія. Тоді може виявитися нерозуміння, розгубленість, безсилля і роздратування, що викликають почуття образи, злості, відчуження.

Культурні норми і цінності тісно взаємопов'язані. Відмінність між нормою і цінністю полягає в тому, що норми – це правила поведінки, а цінності – абстрактні поняття про те, що таке добро і зло, правильне і неправильне, обов'язкове і необов'язкове. Цінності мають спільну основу з нормами. Цінність – це те, що виправдовує і надає сенс нормам. Так, життя людини – цінність, а її охорона – норма; дитина – соціальна цінність, а обов'язок батьків піклуватися про неї – соціальна норма. Різні культури можуть віддавати перевагу однаковим цінностям (героїзму на полі бою, матеріальному збагаченню, аскетизму тощо). Кожне суспільство встановлює, що для нього є цінністю, а що ні. Відповідність життя і діяльності особи ustalеним у суспільстві нормам і правилам створює в неї почуття особистої соціальної повноцінності, яка є умовою нормального соціального самопочуття; і навпаки, почуття невідповідності поведінки вимогам суспільства занурює людину в стан дискомфорту, може стати причиною тяжких переживань і психічних відхилень. Таким чином, людина потребує постійного контролю за ступенем своєї соціальної зрілості. Таким чином, цінності – це ядро структури особистості, яке визначає її спрямованість та рівень соціальної скерованості. Залучення особистості до культури є, насамперед, процесом формування індивідуальної системи цінностей.

Вплив культури на особистість суперечливий. З одного боку, він здійснюється як соціалізація через залучення особистості до існуючих у суспільстві цінностей, норм, знань, а з іншого – через індивідуалізацію людини, розвиток її неповторних рис та здібностей. Таким чином, духовний і культурний розвиток особистості – це складна й водночас дуже важлива справа. Процес засвоєння культури продовжується протягом усього життя.

У сенсі цінностей культури, толерантність передбачає досвід культурного розподілу, яка проявляється там, коли спілкування визнається неможливим. Культура, тим самим, створює умови не лише для взаємодії, спілкування, але і залишає «право на несумісність», захищаючи людську індивідуальність. Це право на невідповідність захищає свободу та ідентичність людини, є проявом поваги до чужої культури та іншої ціннісної системи. Різноманітність культурних цінностей також виробляє моральний релятивізм, що виправдовується з точки зору індивідуального існування. З іншого боку, він породжує іронію (Р. Рорті) або «цинічний розум» (П. Слатердік) стосовно соціокультурної реальності, в якій є девальвація ціннісних основ людського життя та «деантрологізація» самої людини. Значення визначають імпульс, відносність, сумісність/несумісність культур та людський «життєвий світ», що виникають на їх основі. Але вони також дають підстави для виявлення природи універсальних, загальнолюдських цінностей, коли мова йде про людину та людство. Сучасна соціокультурна реальність рухається в напрямку посилення

складності, різноманітності, а отже, аксіологічний та моральний релятивізм. Різні його варіанти представлені в «гносеологічному етичному релятивізмі» Ю. Хабермаса, у працях Дж. Дерріда, М. Фуко, С. Тулміна. Здавалося б, сама мультикультурна реальність дає основу для теоретичного обґрунтування толерантності, в якій, як уже зазначалося, існує широка мінливість значення цього терміну. Цінності завжди є контекстуальними в тому сенсі, що вони виникають у конкретній культурній цілісності, семантичному просторі. Однак вивчення динаміки цінностей часто вказує на те, що ми маємо справу з новими ціннісними контекстами та ставленнями, з новою інтерпретацією вже відомого. Більше того, однакові аксіологічні ставлення можуть використовуватися як для творчих, так і для руйнівних цілей. Невизначеність та складність аксіологічного існування особи, яка займається спільним часом, вимагає координації протилежних позицій – плюралістично-релятивістською та універсалістською. У цьому контексті толерантність стає процесом пошуку цієї послідовності як в теоретичному, так і в практичному сенсі. Таким чином, говорити про толерантність як про основну цінність культури не зовсім правильно. Швидше, це спосіб збереження, захисту людьми своїх цінностей, але які самі по собі можуть отримати аксіологічний статус. Толерантність – це постійний пошук форм спільного існування, спільного настільки, настільки це можливо. Саме толерантність дозволяє найбільш демократично вирішити суперечки, що виникають у конфлікті.

Витоки толерантності (як і нетолерантності) слід шукати в суті людини і людського, яка набуває свого творчого позитивного вираження в моралі через мораль. У контексті моралі ми виходимо на проблему універсальних цінностей або, як зазначає В. А. Малахов, «цінності людства». На його думку, у сучасному світі питання «ти людина?» перестає бути риторичним, оскільки існує небезпека «перестати бути людиною». [12, с. 35-36]. Толерантність вимагає апеляції не лише до аргументів розуму, громадської думки чи традиції, але й до моралі та закону. Толерантні взаємодії між людьми не встановлюються і не регулюються виключно правовими (юридичними) механізмами. Точніше, вони необхідні і є першою умовою регулювання на рівні суспільства, людської громади, що взаємодіють в одному соціально-політичному просторі. Толерантні (і нетолерантні) взаємодії виявляють себе, перш за все, у міжособистісних взаємодіях, які не завжди піддаються юридичному регулюванню, але які перетворюються на потужні творчі чи руйнівні колективні ефекти. С. Б. Кримський писав: «Толерантний діяч діє під контролем самокритики, що доводить готовність визнати свою помилку чи неправоту. Він припускає в самому собі частинку зла, проти якого бореться, та частинку добра, за яке виступає, в своєму опонентові. Тим самим толерантність розкривається як моральне явище, що становить компонент духовно-етичного складу громадянського свідомості» [10, с. 21]. У той же час межі толерантності встановлюються мораллю, а це означає, що, зрештою, вони визначаються вибором людини, яка встановлюється, яка самовизначається. Як правило, зрозуміло, що лише в рівному діалозі його учасники можуть змінити свої

позиції без відповідного насильства. Через мораль культура створює умови для критичного діалогу, в якому є конкуренція різних думок, ціннісних систем, життєвих стратегій тощо, і, в той же час, досвід «конкурента» поглинається. У толерантному культурному просторі суперечності між учасниками діалогу стають не перешкодою, а можливістю створення нового змісту людського життя, досягнення консенсусу. Культура створює можливість «м'якої» кореляції багаторазових міжіндивідуальних взаємодій, підтримуючи свою самооцінку. У цьому випадку толерантність виражає узгодженість, орієнтовану на цінність, в якій «Я» та «Інше» – це можливість взаємодії через самообмін, утворюючи нову «ми». Толерантності притаманна динаміка, здатність до самостійного оновлення та самостворення через побудову когерентних людських взаємодій. Вона містить вираження глибокої взаємозалежності людини та культури, що, надаючи їй можливість бути вільною та креативною істотою у формі моральних регуляторів фактично, необхідність самовизначення, встановлення претензій на власну свободу і творчість, за якою вони переробляються в чисте руйнування. Ю. Хабермас вказує: «На основі взаємного визнання правил толерантних відносин, можливе вирішення уявного парадоксу, який, як відомо, заохочував Гете, також відхилити толерантність як образливу поблажливість і богохульство. Цей парадокс, мабуть, полягав у тому, що з будь-яким актом толерантності слід вводити характеристики того, що потрібно прийняти та терпіти, і тим самим толерантність повинна мати свої обмеження. Немає приєднання без винятку. Поки призначення цих обмежень здійснюється авторитарно, тобто в односторонньому порядку, толерантне ставлення підтримує ганебне місце довільного виключення. Тільки таке визначення області толерантності, яка однаково переконує всіх учасників, які беруть участь, можна сприймати точку нетерпимості» [16, с. 6-7]. Обґрунтування толерантності як до пошуку моральних, ненасильницьких методів співжиття людини хотів би залишити питання відкритим». У традиції європейській філософії головним (і часто єдиним) аргументом на захист толерантності є його раціональне виправдання та раціонально обґрунтовані дії для досягнення консенсусу. У той же час, не можна не враховувати обставини, що культурні практики неєвропейських культур (наприклад, Схід) виникли повністю абсолютно онтологічні виправдання «етики не насильства». Їх аксіологічний простір (з відповідним образом людини, розуміння його відносин зі світом) докорінно відрізняється від розуміння витоків моралі. У цьому випадку можливо в цьому випадку говорити про різні практики толерантності, що актуалізують міжкультурний діалог. Таким чином, сучасний турецький мислитель Фетулла Гулен проповідує ідею толерантності на основі ісламу, закликаючи як його співвітчизників, так і громадян всього світу до діалогу, розвінчуючи міф про нетерпимість та радикалізм ісламу. За словами Гулена, суспільству потрібно створити «платформу толерантності», щоб визнати толерантність до індивідуальної цінності кожної людини. Діалог повинен розпочатися в середині суспільства появи колективної свідомості та однастайності. Гулен розкриває підстави для толерантності в ісламській

традиції, стверджуючи, що іслам став способом життя і культури, в глибині яких є щира віра в те, що «вбивство однієї людини прирівнюється до вбивства всього людства». Ми знаходимо глибоке коріння ненасильницького (і, отже, толерантного) ставлення до світу знаходимо в даоському принципі «У вей», в буддійському «ахімса», в конфуціанському «жень». Це дає можливість вважати толерантність як універсальну цінність культури. Доповнення раціональних обґрунтування аргументів віри та релігії відкриває широкі можливості для розуміння в полікультурному світі.

Ще одним важливим завданням у формуванні толерантності як соціальної цінності є створення духовної та культурної реальності, основою якої є позиціонування раціонального світогляду у формі української науки, філософії, мистецтва, нової системи освіти в контексті Болонського процесу, розвиток інформаційних технологій тощо. На нашу думку, система вищої освіти може і її слід розглядати як фактор формування толерантності, відповідних цінностей, норм поведінки, соціальних та культурних пріоритетів. Система освіти – це канал, який активно ініціює та підтримує діалог культур та моделей толерантної поведінки. Він повинен бути зосереджений не лише на диференціації різних культурних компонентів, а й на їх інтеграції в цілісний культурний простір сучасної цивілізації та універсальний освітній простір. Формування толерантності може бути здійснено в моделі полікультурного освітнього комплексу. Відповідність формування толерантності в системі вищої освіти виправдана в її парадигмі модернізації в поєднанні з іншими елементами освітньої системи відповідно до логіки основних етичних завдань та підтримання системних якостей у процесах освіти та навчання. Толерантність студента можна розуміти як набір особистих та соціальних якостей: згода, врівноваженість, ґрунтовність, аргументація, критика, демократія, громадянство, «здоровий» прагматизм, раціоналізм у судженнях. Студент повинен вивчити технології «примирення» полярного та несумісного ставлення, відносин, форм життя, емоційної та психологічної рівноваги, громадянської культури, пропорційності та залежності значень, які можуть відбуватися в діалозі та спілкуванні на всіх рівнях соціальних цілей. Він повинен враховувати зв'язки між явищами та об'єктами реальності, знань, оцінок, думок у громаді та найближчому, а також віддаленому, соціальному та культурному середовищі. У зв'язку з цим терміновим завданням є проблема пошуку шляхів та умов для формування морально компетентної людини в університетському середовищі. Формування моральної компетентності студента проводиться в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, розширюючи обсяг гуманітарних знань: моральні знання про світ; Накопичення досвіду роботи цінність, моральні поняття та категорії гуманітарної сфери; розширення можливих точок розуміння їх змісту; інтерпретації культурно-соціального, психологічного змісту цінностей, ціннісні ставлення, включаючи моральне та оволодіння інструментальністю їх наслідків; побудова суб'єктивних засобів гуманістичного, морального ставлення до реальності; Розвиток прагнення до знання та покращення якості міжособистісних відносин;

Вдосконалення держави та можливостей ринку послуг у освітній галузі, збільшуючи вимоги до інноваційної діяльності в соціальному та гуманітарному середовищі, в тому числі серед молоді. Толерантність в університеті нерозривно пов'язана з вирішенням таких проблем, як руйнівна інформаційна вплив, що виникають у широкому потоці споживаної інформації, когнітивної стратифікації в навчальному, освітньому та освітньому середовищі, активному впливу на агресивне соціальне та культурне середовище тощо. Сучасне суспільство характеризується зміною культурних, соціальних цінностей та традицій. Питання інформаційного змісту культури та мови як її головного носія, проблеми віртуального середовища висувуються на перший план. Відкритість культури, збереження її ціннісного ядра, розширення простору комунікації та комунікацій стають основними національними ресурсами в поточній ситуації. Криза конвенціоналізму, раціоналізму та піднесення світових культурних релігій, а також багато соціальних перетворень, створює основу нового світового порядку, заснованого на взаємній довірі та співпраці в суспільстві та на межах культур. Необхідним в освітньому просторі є формування навичок соціального спілкування, культурного, соціального та політичного діалогу. Тому позиціонування культурологічної освіти сприяє формуванню стратегії толерантності до різниці в поглядах, толерантності до міжконфесійного діалогу та ознайомлення з універсальними цінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Atamaniuk Z. The globalization and freedom of personality: the socio-philosophical aspect. *Коллективна монографія SENSE Philosophical and methodological challenges of the study of modern society*. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. P.22-44.,
2. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : *монографія*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
3. Атаманюк З. М. Роль свободи у сучасній українській освіті. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2015. № 1(34). С. 19–25.
4. Бирюкова М. А. Глобалізація: інтеграція и дифференціація культур. *Философские науки*. 2015. № 4. С. 33–34.
5. Бокань В. Культурологія: *Навчальний посібник для студентів вуз*. Київ : МАУП, 2000. 134 с.
6. Братченко Л. С. Педагогика развития. Ключевые компетентности и их становление. Красноярск : Красноярский гос. у-т, 2003. С. 104–117.
7. Гречко П. К. О границах толерантности. *Свободная мысль*. 2005. №10. С. 173-182.
8. Декларация принципов толерантности. *Век толерантности : научно-публ. вестник*. 2001. №1. С. 62–68.
9. Запорожан, В. Н., Донникова, И. А., Ханжи, В. Б. Между добром и злом: нравственное самоопределение человека : *монографія*. Одесса : Одесский медуниверситет, 2020. 264 с.

10. Кримський С. Б. Толерантність як цивілізаційна стратегія ХХІ століття *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 20–28.

11. Левінас Е. Між нами: Дослідження. Думки – про – іншого. Київ : Дух і Літера ; Задруга, 1999. С. 119–139.

12. Малахов В. А. Проблема несумісності культурних цінностей // *Толерантність та діалог в сучасному світі. Філософські діалоги' 2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. К., 2013. С. 29–40.

13. Рикёр П. Терпимость, нетерпимость, неприемлемое [Электронный ресурс] / П. Рикёр ; пер. В. Андрушко. *COLLEGIUM*. 1994. No 4–5. Режим доступу : <https://burago.com.ua/p-riker-%E2%80%A2-terpimost-neterpimost-ne/> (дата звернення: 24.07.2022)

14. Ситарам К. С., Когделл Р. Т. Основы межкультурной коммуникации. *Человек*. 1992. № 2-5. С. 51–110.

15. Філософія: *Підручник* [Текст] наук.редакт. Борінштейн Є.Р. Одеса: ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2021. 502 с.

16. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий. *Філософські діалоги'2013. Толерантність та діалог в сучасному світі* : зб. наук. праць. Вип. 7. — К., 2013. С. 5–19.

17. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Харків : Основа, 2001. 520с.

Питання для самоконтролю

1. *Етимологія поняття «толерантність»*
2. *Витоки явища толерантності в європейській філософії.*
3. *Що таке толерантність?*
4. *Віротерпимість та толерантність. Поясніть зв'язок між поняттями.*
5. *Головні причини росту необхідності толерантності у сучасному світі.*
6. *Що являють собою глобалізація та міграція? Як вони пов'язані з толерантністю?*
7. *Соціальна напруженість та її причини в сучасній Україні.*
8. *Декларацію принципів толерантності. Основні положення.*
9. *Явище інтолерантності. Сутність.*
10. *Толерантність у міжкультурній комунікації.*
11. *Толерантність у суспільстві полікультурності та поліетнічності.*
12. *Назвіть основні прояви інтолерантності.*
13. *Розкрийте актуальність мультикультурної освіти.*
14. *Поясніть необхідність діалогу культур.*
15. *Що таке цінність? Розкрийте толерантність як цінність.*
16. *Проаналізуйте толерантність як духовну і культурну реальність.*

3.3. Субкультура та контркультура (Зоя Атаманюк)

У типології культури також відрізняються культурні підсистеми, які дозволяють виявити специфіку внутрішніх взаємодій та динаміку культури в цілому. Ці підсистеми класифікуються як субкультура та контркультура.

Субкультура розуміється як автономна цілісна формація в домінуючій культурі, що характеризується власною ціннісною системою, нормами, звичаями, способом життя, орієнтаціями світогляду тощо. Незважаючи на те, що культура будь-якої епохи чи людини має відносну цілісність, вона сама не є однорідною. В середині цієї культури існують принципові відмінності між її компонентами. Отже, міська культура відрізняється від сільської, молоді від дорослого, релігійна від світської, мистецька від наукової тощо. Будь-яка культура з'являється у формі складного спектру культурних тенденцій, стилів, традицій, форм, різниця між якими загрожує суспільством розпадом у групи та «атоми». Навіть у найбільш, здавалося б, цілісних і монолітних культурах можна було б розрізнити ворогуючі тенденції (аполонівські та діонісійські начала в античності, християнські та язичницькі, офіційній та народній (сміховій) у середньовіччі тощо).

Субкультурні утворення характеризуються відносною ізоляцією і не претендують на повністю витіснення домінуючої культури. Вони виконують функцію об'єднання, консолідації деяких груп, зберігають соціокультурні ознаки цієї спільноти в певній ізоляції від «іншого» культурного шару. Наприклад, молодіжна субкультура володіє своїми «ознаками», висловленими в мові, моді, способі життя, цінностей та пріоритетів, часто в опозиції з культурою «батьків», але не претендує на її місце. Субкультури можна відрізнити національними, професійними, релігійними та іншими принципами, підкреслюючи певні підсистеми в домінуючій культурі. Субкультурні тенденції часто викликаються бажанням офіційної культури наповнити все суспільство, займати всі соціальні «ніші». Отже, переважання партійної ідеології автоматично породжує субкультуру дисидентизму; загальний раціоналізм не може не викликати відповіді у вигляді поширення містицизму, ірраціоналізму, езотеричних вірувань тощо. У той же час субкультури, як уже зазначалося, не мають рішучого впливу на домінуючу культуру з точки зору її кардинальних змін. Вони є альтернативою індивідуальним тенденціям, процесам та явищам у цьому культурному просторі. Субкультури народжуються, живуть та зникають, а провідна система культури зберігається.

Концепція субкультури, з одного боку, відображає багатовимірну, багаторівневу природу культури, її внутрішнє різноманіття, а з іншого боку, здатність культури до організації, створювати стабільні, цілісні структури в різних сферах людського життя. Крім того, завдяки концепції субкультури може бути розкритий процес соціалізації особистості. Вхідження до світу культури,

асиміляція культурних стандартів, тобто соціокультурна адаптація здійснюється шляхом залучення людини до різних субкультурних організацій, через присвоєння їхнього змісту, що він відповідає її системі цінностей. Таким чином, народжуються певні культурні цикли, поступово змінюючи основний шлях культурного розвитку.

В історії культури утворюються ситуації, коли місцеві цінності, ставлення, орієнтації починають вимагати певної універсальності. Вони виходять за рамки власного культурного середовища, прагнуть поширити нові цінності та практичне ставлення на більш широку спільноту. У цьому випадку не субкультурні, але **контркультурні** тенденції заявляють про себе.

Термін «контркультура» з'явився у західній літературі у 60-х роках і спочатку відображав ліберальну оцінку раннях хіпі та битників. Контркультура ототожнювалася з молодіжною субкультурою 60-х років, що відображає критичне ставлення до сучасної культури та її невдачі як «культури батьків». Американський соціолог Т. Росак намагався в цьому терміні поєднати різні духовні тенденції, спрямовані проти домінуючої культури. У широкому розумінні контркультура позначає соціокультурні тенденції, які протистоять певному ставленню офіційної культури. Ця концепція відкриває можливості для пояснення соціокультурної динаміки, парадигматичних зрушень, змін, що змінюють епохи, в культурних системах. Культура не розвивається за допомогою простого збільшення її духовних форм. Якби процес культурної творчості пройшов безперебійно, без поворотів і мутацій, людство сьогодні мала б розгалужену монокультуру, а не мозаїку якісно різних культурних утворень. Зокрема, в Європі все ще буде лінійний процес розгортання стародавньої культури. Культура розвивається, дотримуючись значно складніших законів, нелінійних по суті. Культурна динаміка породжує нові соціокультурні системи, докорінно відрізняючись один від одного. В історії соціальні реалії постійно змінюються, з'являються нові вказівки щодо життя. Для того, щоб виникла принципово інша епоха, необхідна активація нових поглядів та визначних пам'яток, які змінюють структуру всього життя. Механізм культурних інновацій проявляється у вигляді контркультурних тенденцій, які мають величезний потенціал оновлення. Поява нової зустрічної культури – це передвісник внутрішніх змін. Якісна зміна культури відбувається, якщо вона включає в себе елементи контркультурних тенденцій, які, в кінцевому рахунку, передають ймовірнісну, багатоваріантну природу соціокультурної динаміки. Протистояння між домінуючою культурою, народження нових семантичних та практичних поглядів – це процес, який постійно відтворюється у світовій культурі. Народження християнства можна розглядати як контркультурне явище в системі стародавньої римської культури. Контркультурним був рух кініків в античності та романтиків наприкінці епохи Просвітництва. В культурі кінця XX – початку XXI століття контркультурні тенденції активуються у вигляді переоцінки трудової етики, сенсу життя, відносин між статями, традиціями раціональності, що свідчить про «революцію свідомості» у сучасному світі.

Запитання для самоперевірки

1. Розширити основи типології культури.
2. Досягнення та недоліки масової культури.
3. Особливості взаємодії тоталітарної та демократичної культури.
4. Поняття «субкультури» та «контркультури» у вивченні соціокультурної динаміки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Культура. - Ростов - на - Дон, 1998.
2. Енциклопедичний словник культурних досліджень. М., 1997.
3. Культура. Хх століття. Енциклопедія. У 2 т. - Санкт -Петербург, 1998.
4. Гуревич П.С. Культурологія. Навчальний посібник. - М., 1996.
5. Гуревич П.С. Філософія культури. Підручник для студентів гуманітарних університетів. - М., 1995.
6. Радугін А.А. Культурологія. - М., 1997.
7. Культура 1 з Анселіна Корусані / Наулко Б.1. що шч. - К., 1993.
8. Лотман І.А. Статті про типологію культури. - Тарту, 1973.

3.3. Культура, антропологія, соціум (Віра Аксьонова)

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю боротьби за соціокультурну єдність держави, громадянського пошуку орієнтацій особистості у соціумі в контексті методологічних та інформаційно - аксіологічних змін, що отримало назву «громадянської мирної революції» у процесі взаємодії влади і суспільства в результаті справедливого електорального (національного) спілкування. На межі тисячоліть актуалізується філософське дослідження соціокультурного простору, оскільки дух посттоталітарної доби України, пов'язаний з трансцендентним контекстом таких ключових понять як «антропологічні цінності», «софократія», «розумне буття», «українська політична нація», «патріотизм», «націоналізм», «націоналізм». Існує велике поле проблем, вирішення яких може бути знайдено лише культурологією, так як ця наука займається вивченням культури як надскладного системного об'єкта, що складається з безлічі підсистем, як глобального феномену, з самого початку антропологічне пов'язаного з розвитком людини. Культура – це певний спосіб організації людської діяльності, система матеріальних і духовних цінностей та соціокультурних норм, а також процес самореалізації та розкриття творчого потенціалу особистості й суспільства у різноманітних формах життя.

Сьогодні існує ціла сукупність наук – філософія, історія, антропологія, соціологія, які досліджують культуру у різноманітних аспектах. Однак, це не вирішує проблему розуміння її як цілісності, так як кожна наука розглядає

культуру під власним кутом зору і застосовує для її вивчення тільки її притаманну методику дослідження. Саме з цим пов'язане існування величезної кількості дефініцій культури, які відображають тільки її іманентні власні моменти. Накопичення іншими науками знання про культуру часто-густо важко поєднати один з іншим, тому що ні один з них крім філософії, не володіє атрибутом системності і носить уривчастий характер.

Сприйняття світу людини має бути не в якості стихійного навантаження гуманітарної освіти, а як результат цілеспрямованих зусиль самих людей щодо вдосконалення і перетворення того, що надано людині природою. Культура, породжена прагненням людини шукати сенс життя і діяльності, спочатку пов'язана з людиною і поза зв'язку з нею не існує. Культура виконує в суспільстві певні функції. Гуманістична, або людинотворча функція – «виховання, вирощування, обробіток духу», за Цицероном, «cultura animi», спрямована на перетворення багатства сукупної людської історії у внутрішні надбання особистості, що є умовою розвитку її сутнісних характеристик. Функція історичної наступності (інформаційна) «відповідає» за трансляцію соціального досвіду. Завдяки цій функції кожне покоління людей починає свій шлях розвитку, будучи збагаченим досвідом попередніх поколінь. Семіотична, або знакова, функція – одна з найважливіших, тому що без вивчення відповідних знакових систем неможливо оволодіти досягненнями культури. Регулятивна (нормативна) функція пов'язана з регулюванням різних видів суспільної і особистої діяльності людей, вона підтримується мораллю та правом. Адаптаційна функція проявляється в ефективному пристосуванні індивіда до вимог суспільства, придбання ним необхідного набору соціальних рис, що формує в нього відчуття ментальної безпеки та комфорту. Комунікативна функція культури полягає в тому, що вона виступає в якості основного засобу спілкування між людьми, так як втілює в собі об'єктивний зміст епохи, а також особистісні переживання, погляди і окремі позиції суб'єктів. Більше того, культура й існує саме як момент комунікації, діалогу, де проявляються не тільки її потенційні смисли, а й формуються нові, одразу непередбачувані.

Культурологія як предмет духовної синергії, де його прихильність до антропологічно - філософського знання саме і виявляє активність тих молодих патріотів, що в перспективі майбутнього стають успішними фахівцями, щоб подолати той рівень стереотипізації духу малоросійської меншовартісності еволюційним шляхом переосмислення власних знань, оскільки це відповідає часу цивілізаційно - європейських перетворень на зламі тисячоліть. Культурологія виявляє співвідношення понять «націотворення» та «цивілізованість посттоталітарної доби в Україні» як базових концептів у трансцендентному контексті метафізики та діалектики філософського відображення пасіонарності національної ідеї, що відображає її протилежність убогої, але від того не менш небезпечної, ідеї агресивних прихильників вульгарного - атеїстичного, примітивного та механістичного перетворення соціуму. Саме тому обсяг теоретичних знань з метафізики історії є

узагальненням культурологічних проблем саморегулювання етносоціальних процесів в Україні, сприяє розумінню нового аспекту державотворення, як соціального і громадянського - цивілізаційного виміру значущості дослідження етносоціального простору у постнекласичному контексті проблеми свободи цивілізованого націотворення.

Істотне значення має антропологічний підхід, онтологічне пов'язаний з аналізом успішної соціокультурної діяльності, з метою досягти її комунікативно-цивілізаційного результату. Духовний «прибуток» вищих ідеалів є максимально ефективним засобом отримання найважливіших цінностей буття, виявленням метафізичних критеріїв інформаційної культури, як постнекласичного осмислення розподілу ролей влади, суспільства, особистості. Людина засвоює дух патріотизму, оскільки саме на межі тисячоліть актуалізується осмислення етносоціального простору посттоталітарної доби в історії України. У трансцендентному контексті постнекласичного пізнання духовної активності народу виявляється його прихильність до творчого розуміння антропологічно - історичного досвіду, цивілізованих патріотів, які в перспективі майбутнього стають громадянами за європейським мисленням, долаючи рівень стереотипів духу малоросійської меншовартості, якій треба рішуче відкинути еволюційним шляхом власних знань та громадянської позиції. Це відповідає часу сучасної цивілізації та європейських перетворень на зламі тисячоліть.

Аналіз літератури. Соціокультурний вимір засвідчує те, що міжнаціональне спілкування в Україні є властивістю складних антропологічних сентенцій в обрядах оновлення історіософської комунікації і власної футурологічної самоідентифікації українства як європейської політичної нації (Г. Сковорода, 1983, «Вірші. Пісні. Байки. Трактати. Листи»; Т. Шевченко, 1989, «Кобзар»). Важливе місце відіграє козакофільська концепція розуміння корифеями проблеми українського буття. Творчість М. Гоголя (М. Гоголь, 1989, «Тарас Бульба», « Як посварилися Іван Іванович с Іваном Никифоровичем», 2009, «Видання Миколи Гоголя в Україні. 1831–1923: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик»; В. Розанов, 1990, «Чому не вдался пам'ятник Гоголю?»). Творчість корифеїв обумовила інтеграцію козацького духу в антропологічний процес становлення національної ідеї, що сприяло усвідомленню громадянської свободи в «сім'ї великій, вільній, новій» (« Кобзар», 1989). Спадщина Т. Шевченка та І. Франка («Одвертий лист до галицької молоді», 1990) виявила себе як духовне підґрунтя української нескореної політичної нації, що поступово долає багаторічні етносоціальні страждання напівколонізованих автохтонів та нацменшин. За європейським сенсом буття антропологізм впливає на традиції «гетьмансько - козацького типу європейської цивілізації». Козакофільські інтенції пасіонарних еліт українського націотворення перехреснюються із антропологічним змістом комунікативного дискурсу І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шелінга, Ю. Габермаса тощо, у тлумаченні спадщини яких проблема антропологізації етносоціального буття осмислюється у громадсько-соціальних вимірах політичного дисидентства (В.

Гавел, 1991, «Заочний допит»; Дж. С. Мілль, 2010, «Національність, представницьке врядування»; А. Міхнік, 1995, «Оксамитова революція»; Х. Ортега-і-Гасет, 1965, «Бунт мас»; Б. Антоненко-Давидович, 1993, «Там, де тіні забутих предків»; П. Григоренко, 1984, «Спогади»; О. Тихий, 1990, «Про рідний донецький край»; В. Чорновіл, 2003, «Твори»). Українська інтелігенція перманентне висловлювала свою опозиційність до імперської Росії. На межі ХХ - ХХІ століття її патріотичні дії суттєво впливали на відродження «гетьмансько - козацького типу цивілізації». Становлення шляхетної козацької думки є специфічним втіленням в антропологічну парадигму принципів футурологічного становлення феноменології національного духу, що модифікується ще з античних часів (Платон, 1986, «Діалоги»; О. Лосєв, 1986, «Вступна стаття до «Діалогів» Платона»).

Еволюційно-антропологічні відтворення цивілізованої особистості обумовлюють державно - саморегулятивний сенс дії нескорених українських патріотів, зокрема у діаспорі (В. Вернадський, 1990, «Українське питання та російське суспільство»; Д. Донцов, 1926, «Націоналізм»). Національне виховання, що фондоване на засадах лише однієї течії боротьби за національно-державницьку ідею, не може стати органічним компонентом усіх ланок та форм соборної антропологізації системи громадського порозуміння в Україні. (А. Шептицький, 1991, «За єдність святої віри, церкви і нації»). Антропологізм патріотичних намірів торкається філософських аспектів герменевтики, семіотики (символ і значення), синергетики, оскільки відтворюється дух інформсоціуму (В. Аксьонова, 2015, «Український дух, як феномен патріотизму в контексті парадигми комунікативного суспільства»; Є. Бистрицький, 1997, «Конфлікт культур та філософія толерантності. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби»; Є. Борінштейн, 2005, «Самореалізація особистості в українському суспільстві, що трансформується»; В. Воронкова, 2009, «Синергетична методологія соціального управління»; І. Зеленько - Розумівський, І. Скловський, 2019, «Проблеми оновлення політикуму в руслі софократії (з досвіду відтворення цивілізованого патріотизму в Україні»; В. Кізіма, 2003, «Ідея та принципи постнекласичної освіти»).

Праці патріотичної спільноти гуманізують в соціумі дух софократії. Світоглядна методологічна тенденція історіографії постнекласичної доби бере за основу повороту до нового мислення поняття «софократія», як синергії плюралізму думок в соціокультурному контексті метафізики історії (Є. Борінштейн). Зокрема, во всіх діалектико - соціокультурних ракурсах найбільш епістемологічне цю тезу наповнює розуміння понять «загального» та «відмінного», «можливого» та «дійсного» в концептах діалектики історії та метафізики історії (О. Шморгун, 2014, «Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення. Європейський Захід проти Сходу»; О. Халапсіс, 2017, «Філософія та геополітика Миколи Данілевського»; І. Скловський, О. Халапсіс, 2010, «Специфіка дослідження націогенезу в контексті постнекласичної метафізики

історії»). Євроінтеграційний досвід збагачує дух надії українського соціуму, особливо після електоральної революції буття (2019 р.), що здійснилася в площині української ідеї. Наприклад, прихильники постнекласичного тлумачення цієї дилеми в дусі соціокультурного антропологізму критикують стереотипи вульгарного соціологізму навіть у геополітичному вимірі на шляхах пошуку толерантності тощо (А. Бойко, Є. Борінштейн, М. Пальчинська). У цих творах викладено головний сенс українського буття у посттоталітарну добу, мотивування принципів націонал-патріотичних традицій (В. Аксьонова, 2011, «Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства»). Прогнозування українського шляху державотворення оберігає суспільство від соціальних ризиків, від впровадження гуманістичних принципів та норм культури толерантності, що часто-густо залишається на рівні теоретико-пізнавальних припущень, і це – у кращому випадку. На межі століть постнекласичний дискурс, вплинувши на розвиток сучасного патріотизму цивілізованої особистості в процесі взаємозбагачення європейськими цінностями має соборні перспективи налагодження взаємовідносин між Сходом і Заходом, формуючі культуру толерантності під час становлення української політичної нації. Цей феномен обумовлює надію цивілізованого відновлення України на шляху розвитку європейського типу держави, права, сім'ї, суспільства, освіти, попри охлократично-олігархічних перешкод тощо (В. Ворніков, 2018, «Конвенціональна модель самореферентного суспільства майбутнього»). В історіографії через визначення контексту націотворення висвітлюється суперечливість процесів пошуку сенсів буття; О. Халапсіс, 2017, («Дзеркало Кліо: Метафізичне дослідження історії») Аналіз етнополітично - локального процесу у темпоральному аспекті некласичної та постнекласичної антропології історії формує критичне розуміння класичних і постнекласичних версій тлумачення поняття «свободи дії» історичних персонажів, політичних течій (Є. Борінштейн, В. Плавич, І. Скловський).

Остаточний етимологічний сенс метафізики історії, як міждисциплінарної науки, ще формується на початку ХХІ століття, як пошук носіями ідеї соборного порозуміння, щодо етноконфесійних цінностей та ноосферно - парадигмальних підстав антропологічних процесів буття; торкається відходу від принципів доби «бунту мас» (Х. Ортега – і - Гасет) у напрямку гуманістичних обривів. Дух історичного компромісу Сходу і Заходу є найважливішим підґрунтям та джерелом формування характерів європейських патріотів – громадян, прихильників «націоналізму парламентського типу» з присутньої йому толерантністю до громадян – співвітчизників будь-якої етнічної або етноконфесійної приналежності.

Владі, що реформується, треба зрозуміти вислів англійського мислителя ХІХ століття Дж. С. Мілля про те, «що великі справи не робляться маленькими людьми». Цим афоризмом мислитель пояснював духовно-світоглядну кризу, а саме те, що молоді інтелігенти, коли не бачать сенсу бути носіями «бунту мас», стають справжніми прихильниками цивілізаційних змін.

Криза інтелектуальних цінностей потребує активізації всіх складових духовно-сенсового наповнення потенціалу громадської динаміки, що викликає необхідність постнекласичного осмислювання головних напрямків етносоціального простору (В. Андрущенко, 2006, «Організоване суспільство. Проблема організації суспільної саморегуляції в період радикальних трансформацій в Україні на межі століть: Досвід соціально-філософського аналізу»; В. Кремень, 2007, «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум»; М. Михальченко, 1998, «Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів»). Філософське розуміння сенсу етносоціального простору дозволяє осмислити глибинні причини передчасних хворобливих і болісних феноменів соціокультурного життя, які можуть призвести до тимчасового краху соціального романтизму, навіть серед прихильників суверенітету України (І. Курас, 1993, «Федерація чи унітарна держава?»).

Соціокультурний простір через національну ідею у творчості українських корифеїв відроджує етносоціальний сенс гуманітарної освіти, де ключовим є поняття «дух гетьмансько-козацького товариства». Саме неперервна філософська освіта обумовлює не лише проблеми, але і пошуки та перспективи їх вирішення на філософемах добра і ненасилля (З. Атаманюк, Є. Борінштейн, М. Музиченко, С. Наумкіна, В. Попков.). Так, Є. Борінштейн, наприклад, аналізує у своїх статтях та монографіях ті еволюційні зміни у протиборстві Добра і Зла, що проходять у всіх сферах суспільно - культурного життя України, включаючи гуманітарну освіту.

У новій історіографії України постнекласична метафізика та діалектика історії потребує якісного перегляду дослідницьких установок. У підручниках деяких авторів, наприклад, концептуально недостатньо аргументовані проблеми щодо минулого, сьогодення, майбутнього України. Зокрема, деякими авторами навчальних посібників проголошені суперечливі судження, щодо нібито «висвітлення питань, що фальсифіковані офіційною радянською історіографією», але ця теза виглядає дуже декларативно, без необхідної соціокультурної конкретики. Іноді в цих дослідженнях немає жодного слова про альтернативні опозиційні сили, про постнеокласичне чи ноосферно - екологічне осмислення метаморфоз буття, а ні про співвідношення націонал-демократичного і націоналістичного рухів, у тому числі, української, кримсько - татарської, єврейської, російської течій опозиційного руху в Україні, або про налагодження соборного взаємозв'язку різних національних угруповань як нескореної політичної нації (Ф. Турченко, П. Панченко та ін. Новітня історія України. Ч.2., 1995). Нема такого визначення а ні під час порівняння загальних, специфічних фактів, а ні одиничних феноменів, які мають дуже впливовий сенс на альтруїстично - патріотичний розвиток альтернативного громадського життя. Також не можна ігнорувати дух важливої теми морального впливу видатних педагогів і філософів у часи переформатування «радянського кризового соціуму». Чесність і порядність професійної вимогливості до себе і інших є складовими взаємної відповідальності за майбутнє України, вимагає від дослідників - сучасного покоління українських філософів звернути увагу на

досвід видатних попередників (П. Могила, Г. Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Вернадський) [6; 23].

Організаційні відносини, наприклад, у колективі навчального закладу, створюють сприятливі можливості для наукової діяльності у дусі ноосферно - парадигмальних новацій, виховання патріотичної відповідальності за стан справ на Батьківщині у майбутніх спеціалістів, що були притаманні життю і творчості видатних філософів, педагогів у минулі часи (В. Сухомлинський, 1976, «Вибрані твори: У 5- ті т.»). Тому у гуманітарній освіті необхідно доторкнутись до долі таких постатей, знаних у цивілізованому світі, як В. Гавел, або В. Сухомлинській, В. Чорновіл та А. Міхнік, які відверто оголосили своє бажання «жити не за брехнею». Так, наприклад В. Чорновіл, виявив себе відвертим носієм пасіонарності національної ідеї, лідером ліберально-демократичного руху суверенної України, який попри репресії з боку тоталітарного політичного режиму намагався еволюційно зміцнити її соборність та подолати ризики регіонального відчуження Сходу і Заходу за допомогою стратегії територіального федералізму [5; 9; 14; 20; 22].

Завершуючи історіографічний аналіз антропологічних проблем, зокрема, етносоціальних, пов'язаних з культурологією, як спеціальною філософською наукою, приходимо до розуміння її суперечливого сенсу в світі та в Україні. Тому що без використання основних положень діалектики та постнекласичної метафізики історії будь-які конвенціональні моделі вирішення етносоціальних конфліктів лише поверхово торкаються до розуміння їх сутності. Необхідно зауважити, що метафізика історії теж ще знаходиться в стадії концептуального становлення. Але в основі постнекласичних методологічних новацій поки ще не має поглиблених філософських обговорень, щодо аналізу парадигмального протистояння вульгарному соціоцентризму представників різних методологічних течій. До основних філософських концепцій культури відносяться наступні:

1. Античність

В давнину для людини реальне життя не було чимось відмінним від міфологічного уявлення світу. Стародавні релігії були політеїстичними (політеїзм — віра у багатьох богів). Люди спілкувалися з богами так само, як один з одним. Міфологічне мислення як форма колективної свідомості становить величезний прошарок культури, є культурною реальністю і, водночас, містить уявлення про культуру у древніх. У цьому випадку сприйняття культури включало в себе поклоніння, шанування, культ.

Аналоги слова «культура» існували в багатьох мовах: китайською мовою — «жень» і «вень» означало виховання шляхетної людини, у давньоіндійській літературі говорилося про «дхармашастру» (вчення про життєві правила поведінки й обов'язки правдивого віруючого).

Давньогрецькі філософи Платон, Протагор, Полібій і китайський філософ Сима Цянь вважали культуру частиною божественної природи і її виявом. Подібно будь-якій живій істоті, культура народжується, живе і вмирає, а етапи її розвитку нагадують зміну пори року. Традицію такого розуміння

культури пізніше зберігають деякі арабські вчені. Так, історик і філософ Ібн-Халдун стверджував, що повний цикл розвитку культури відбувається протягом 120 років, після чого стара культура буває «переможеною» іншою, сильнішою культурою (частіше за все — культурою кочовиків). Цей напрямок отримав назву «культурного натуралізму». Для нього характерні: перенесення рис природи на культуру, обожнювання культури у всіх її виявах, в тому числі у формі державної влади, ідея циклічності розвитку культури.

Формуються наступні поняття: «*Пайдейя*» — вихованість, освіта, що спирається на традиції; «*Техне*» — майстерність, практична діяльність, спрямована на покращення навколишнього світу; «*Етос*» (VI–V ст. до Р.Х. в філософії піфагорійців, Сократа й Аристофана) — «людина вихована», що відповідає Красі та Силі як складових Космосу, є вірним громадянином, займає своє місце у світі.

Римський державний діяч, письменник Марк Порцій Катон (234–149 рр. до Р.Х.) написав трактат про «агрикультуру» — догляд за ділянкою землі, що передбачає також душевне ставлення до землі. Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) під словом «культура» розумів покращення духовності людини. Він заклав основи концепції *humanitas* — «людська гідність», характерна риса римського етносу, яку можна досягти тільки після тривалої праці, являє собою сукупність таких рис, як політична зрілість, почуття обов'язку, ораторське мистецтво, розвинутий художній смак і творчі здібності.

2. Середньовіччя

У середньовічній Європі утверджується християнство — монотеїстична релігія (монотеїзм — віра в одного бога). Воно об'єднало у собі і світогляд, і філософію, і етику, і правові норми, підпорядкувало собі науку, освіту, мистецтво. Відповідно проблеми культури висвітлювалися у працях філософів-богословів. Значно змінюється розуміння культури. Визнається, що світ створений єдиним Богом (ідея креаціонізму). Окрім тілесного, земного світу існує також «град небесний», духовний, трансцендентний, де людина знаходить повноту своєї сутності. У світі діють закони, непідвладні людському розумінню — Бог як вищий Розум та Справедливість. Особливого значення набуло поняття «культ» — здатність людини розкрити свій творчий потенціал в любові до Бога. На відміну від античності, де під «культурою» розуміли дотримання та виховання космічної гармонії й порядку та подолання обмеженості людської натури, постійне духовне покращення людини. Особливого значення набуває книга, головним чином, Біблія. Для Августина Блаженного «без віри немає знання, немає істини». Світова історія за Августином Святим є результатом божественного визначення земного буття. «Гріховному» світському граду він протиставляє «град божий», утверджуючи, таким чином, пріоритет церкви.

Спробу поєднати аристотелізм і християнство здійснив католицький богослов Тома Аквінський. Основний принцип його філософії — гармонія віри і розуму, оскільки розум здатний раціонально довести існування Бога і розбити заперечення проти істин віри. В розробленій ним системі поєдналися, не

змішуючись, філософія і теологія, держава і церква, громадянська і християнська добродетель. Якщо в попередню епоху під культурою розумілося виховання міри, гармонії й порядку, тепер — подолання обмеженості, гріховності, постійне духовне вдосконалення людини. Потреба осмислення власної суті, свого місця в оточуючому світі набуває форму індивідуальної сповіді (наприклад — «Сповідь» Августина Аврелія). Тома Аквінський у своєму вченні поєднує античну філософію (концепцію Аристотеля) й християнське світосприйняття (ідеї Августина Аврелія). Він обґрунтовує нове поняття художньої краси: матеріально гарна форма є вираженням духовних переваг.

3. Епоха Відродження

Відбувається перехід від традиціоналізму як фундаментального принципу існування попереднього типу культури, що було засновано на міфологічній свідомості, до персоналістичного типу. Формуються науки, що спрямовані на вивчення проблем людини — *studia humanitatis*. Праця художника ототожнюється з творчою силою Бога.

Епоха Відродження утверджує гуманістичний ідеал. Культура уявляється мислителю Відродження результатом вільної творчої діяльності людини. Свобода і творчість як принципи людського співжиття протиставляються середньовічній ієрархії, підлеглості церкві. Дж. Манетті пише трактат «Про гідність і довершеність людини», спрямований проти Папи Інокентія III, Джованні Піко делла Мірандола створює «Промову про гідність людини». Вільна творчість і гідна поведінка стають обов'язковим змістом морально-етичних міркувань і концепцій епохи.

4. Епоха Просвітництва

Принципово по-новому культурний досвід минулого і сучасності, причини виникнення і шляхи розвитку культури переосмислюються у XVIII ст. Просвітництвом. Епоха прагне до цілісного сприйняття культури людства, розуміючи її як продукт діяльності людського розуму. У ряді праць поняття «культура» і «природа» протиставляються. Так, Жан-Жак Руссо вважає природу продуктом довершеного божественного розуму, а культуру — недосконалого людського розуму, негативно ставиться до культурного прогресу. Усуненню опозиції «культура»-«природа», пошуку шляхів їх гармонічного поєднання присвячені роботи І. Канта (1724–1804). За Кантом, причиною виникнення культури є суспільна сутність людини. Філософ виділяє дві реальності: світ природи (тваринного начала, зла, жорстокості) і світ свободи (людини, культури, моралі). Перетинаються і примиряються два протилежних начала в уявленнях про прекрасне й у творенні прекрасного, що власне і є метою культурної діяльності. В етиці Кант вводить категоричний імператив, тобто обов'язкове і безумовне моральне правило, всезагальний закон поведінки, який долає і виключає будь-який компроміс з проявами зла.

Вчені вісімнадцятого та початку дев'ятнадцятого сторіччя часто ототожнюють культуру з цивілізацією і протиставляють природі. Так про

людей, яким бракує елементів «високої культури» говорять як про «природних», віддаючи їм роль носіїв «низької» культури. Подібне визначення культури було розкритиковане за намагання придушити «людську природу».

До другої половини XVIII сторіччя належить діяльність німецького філософа й історика Й. Г. Гердера. Для Гердера культура є наслідком здатності людини до творчої і розумової діяльності, яка знаходить вираз у історіософському розумінні мови, а також у науці, ремеслі, мистецтві, державі, релігії, сім'ї. Гердер вперше визначив культуру як необхідну і невід'ємну реальність софіологічного тлумачення європейського розвитку, стверджуючи, що некультурних народів взагалі не існує. З позицій європоцентризму він порівнює «більш культурні» і «менш культурні» народи. Рівень культури філософ пов'язує з прогресом освіти. У роботі «Про походження мови» (1772) Гердер пов'язує появу мови нібито з фізіологічно закладеною у європейської людині здібністю до мислення, тому у розвитку мови вбачає прогрес культури. Він одним з перших зацікавився вивченням національних культур як форм існування світової гармонії. Гердер виділив етапи, через які має проходити національне відродження: I — вивчення історії, етнографії, II — формування національної літературної мови, III — виникнення національних політичних організацій, боротьба за незалежність.

Остаточно опозиція «природи» і «культури» знімається в концепції Абсолютного розуму філософом Г. Гегелем (1770–1831), для якого «культура є... звільнення і робота вищого звільнення», що розуміється як поетапний рух від природної безпосередності до вищої духовності. Історія людства за Гегелем є сходи вгору, по яких людина, звільняючись від невігластва, підіймається шляхом пізнання абсолютного духу. Гегель, як об'єктивний ідеаліст зводить культуру до духовного розвитку людства, розуміючи творчість як діалектичне сходження духу від об'єктивного до суб'єктивного.

5. Українська філософія Нового часу

Українська філософія Нового часу починається під впливом інноваційного підходу до античної культурної спадщини Г. Сковороди, який намагався прив'язати слов'яноцентризм до європейських культурних традицій. В першій половині XIX ст. з'явилися принципово нові роботи вченого М. Я. Данилевського, дослідника структури та сутності культури. У книзі «Росія й Європа» він висунув концепцію «замкненого (локального) розвитку культур». Кожний народ, за Данилевським, створює специфічну систему цінностей. Вироблена ним культура нібито слабо контактує з іншими культурами, протидіючи проникненню в її «тіло» чужорідних елементів. Данилевський створив «систему типів» людства. Він писав, що є народи, віддані ідеї державності, а є такі, яким вона чужа. Є люди, які сповідують ідеали лицарства, честі, а є їх антиподи — хитрі, брехливі, «безпринципні торгаші». Народи Сходу, на його думку, створили вишукану, але малорухому, споглядальну культуру, яка з покоління в покоління механічне відтворює саму себе. На Заході була створена динамічна прагматична культура, спрямована

лише на утилітарне перетворення природи, людини і суспільства. Ідеї Данилевського згодом сильно вплинули на українське тлумачення культури ХХ століття.

Виникнення української культурологічної думки пов'язане з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства. Народи України, на думку Т. Шевченка, мають цілісне розуміння власної етносоціальної різноманітності та соборності тощо. Статуті Братства, у відозвах «До братів українців», «До братів росіян», «До братів поляків», в творах його фундаторів — Т. Шевченка («Кобзар»), М. Костомарова («Думки про історію Малоросії», «Дві руські народності»), П. Куліша («Повість про український народ») — відстоюються ідеї культурної самобутності слов'янських народів, їх права на вільний розвиток, гарантований вільним союзом слов'янських республік. Значний внесок в розвиток культурологічної думки зробив видатний історик М. Драгоманов (1841–1895). З позицій порівняльної історично-філософської методології, М. Драгоманов виступав проти малоросійсько - хutorянського типу етнографізму, висував ідеї вільного сполучення народних традицій у національну культуру, просякнуту загальнолюдськими цінностями.

Цілісну концепцію історії української культури висунув вчений М. Грушевський (1866–1934). Вона базувалася на тезах самобутності і самостійності української культури, що стала підґрунтям діяльності УНР. Одним з перших він піддав сумніву і критиці теорію «єдиної монолітної культури Київської Русі», доводив існування різних етноплемен ще за епохи трипільської культури. Не протиставляючи українську і російську культури, він все ж вважав першу більш близькою до європейської культури. Найґрунтовніше самобутність та самодостатність української культури була подана І. Огієнком в книзі «Українська культура» (1918), разом із викриванням міфу про двоєдиність української та російської культур. У брошурі «Наука про рідномовні обов'язки» (1935) І. Огієнко приймає за головну ознаку культурної ідентичності мову, підкреслює роль формування єдиної для народу літературної мови. І. Огієнко заклав поділ культури на матеріальну і духовну, при цьому важливіша роль відводилася саме духовній, до якої відносив розвиток науки, віри, переконань, звичаїв, етики тощо.

6. Сучасне розуміння культури на межі ХХ — ХХІ ст.

Культура розглядається як система життєвих орієнтацій людини, це сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй в цілому. Посттоталітарна доба яскраво відображує етносоціальний простір, що виявляє дух освітнього пізнання, але потребує більш ретельного аналізу постнекласичної інтерпретації структурних елементів української політичної нації у дусі гоголівської термінологічно-метафізичної символіки (оповідання «Тарас Бульба»). Цей твір є необхідним для адекватної оцінки герменевтичного тлумачення понять «патріотизму», «націоналізму», «національного-нігілізму». «Тарас», «Остап», «Андрій», «Янкель» символічно відображають дух яскравого опредметнення надзвичайного сенсу національного буття через три

соціокультурні потоки (слов'яно - православний, західно - християнський, іудео - мусульманський), оскільки субстанційні засади упродовж тривалого часу в Україні не мали загальноприйнятого та інноваційного вдосконалення державно-політичного, громадянського, етносоціального, комунікативно-професійного життя (Є. Борінштейн, І. Скловський). Культурно - історичні пошуки в умовах військового протистояння здійснюються патріотами з надією на філософський Дух гуманістичної культури «фаустівської людини», що зумовлює потреби у метафізичному і гуманістично – сократівському підході до антропоцентричних вимірів становлення політичної нації. Метафізика історії є необхідним носієм розробки сучасної європейської культурної парадигми (О. Халапсіс) [21].

На основі футурологічного аналізу політичних обривів України, з позицій «сім'ї великій, вільній, новій», сучасна культурологія намагається осмислювати навіть кризу моральних орієнтирів, що нерідко пов'язана з рівнем інформаційно-комунікативного самопізнання як духовних монад, так і проявів громадських суперечок у процесі становлення політичної нації. Це, у свою чергу, гальмує практичне втілення нових, поки ще досить абстрактних, підходів до пошуку сучасних онтологічних скрижалей духа істини, часто - густо перекреслюючи спроби вульгарно - соціологічного тлумачення практики націотворення, щоб не було «міни сповільненої дії», й не стільки під російську, або польську, скільки під «історичну свідомість нашої молоді». Так само, не можна подолати комплекс духовної меншовартості, коли поважні історики чи етнополітологи ігнорують іноді навіть і «Києво-Руський», і гетьмансько-козацький, і власний успішний досвід української ідентичності. Наприклад, коли УРСР стає одним із засновників ООН, витримавши всі негаразди «гібридного» протистояння імперським амбіціям.

Відновлення української державності у кінці ХХ століття, як виявлення духу софократії на межі тисячоліть, зумовило необхідність соціально-гуманітарного реформування освіти з метою її системного і парадигмального перетворення на один із впливових філософських засобів цивілізованого націотворення. Майстерності, неперервної загальної та професійної освіти, допомагають курси та спецкурси з філософських дисциплін, етики та естетики, теорії української та зарубіжної культури. Сьогодні політична ситуація ускладнюється недостатнім усвідомленням правлячим класом та опозиційними елітами суперечливості глобальності і глибини протистояння між носіями так званої «ліберально – демократичної» та соціал – демократичної течії в Україні, кволих спроб реформування кризового пострадянського суспільства, або слабого гальмування проявів позаекономічного примушення тощо. Процеси реформування суспільства, що здійснюються часто - густо стихійно, навіть за суб'єктивним нерозумінням основних принципів кадрової політики, доповнюються іноді ігноруванням неминучості громадського обговорювання нових стратегій внутрішньої та зовнішньої політики, прогнозування ризику прорахунків регіональної політики тощо. Політичні введення нового змісту софократії, а також методів навчання і професійної підготовки обдарованої

молоді, повинні відповідати новим глобальним антропологічним завданням системи становлення політичної нації в Україні. Тоді суспільство частіше має шанувати своїх інтелектуальних лідерів. Антропологічні цінності культурології базуються на оптимальному розумінні сенсу буття, завдяки якому затверджується не схематизм «гвинтика», а шанобливе і дбайливе ставлення до людини як божої істоти, суб'єкта націотворення, як до справжнього члена патріотичної спільноти. Цілісність Бога у монотеїзмі є історичним фактом, наслідком усвідомлення історичним народом цінностей соціокультурного буття. Його суто виховна та громадська цілісність закладена в розуміння саме трипостасної природи Слова, та пов'язана з усвідомленням Його, як Керманіча, Судді, Батька, Всюдисутнього, Всемогутнього, тобто Всевишнього - носія діалектики «універсальної любові» (Я. Корчак, О. Лосєв, Г. Сковорода, П. Юркевич).

Під час становлення посттоталітарної влади у середовищі провідних педагогів та філософів України відбулося більш - менш повне усвідомлення того, що традиційна система гуманітарної освіти не може забезпечувати потреби сучасної молоді лише у викривленій формі етнічного націоналізму. На початку 1990-х років в Україні з'являється велика різноманітність моделей та концепцій «нової» гуманітарної освіти. Однак, вони, недостатньо адекватно відображали прагнення українців відтворювати демократичне громадське суспільство інтелектуалів, патріотів та професіоналів, зокрема у дусі розумного сполучення ідеї федералізму та досвіду унітаризму, централізму та децентралізму. «На даному етапі однаково небезпечними, - за думкою І. Кураса, одного з відомих етнополітологів, лідерів соціал-демократичного руху, - являються вимоги ... федералізації України та категоричні заборони прав регіонів» [9, с. 3 - 8]. Але, на наш погляд, це суцільна еклектика, підміна діалектики процесу пізнання лише його дидактично - метафізичною імітацією. Хто ж це буде «забороняти права регіонів», якщо він у доброму здоров'ї, можливо лише той, хто «шукає чорну кішку у темній кімнаті, знаючи, що її ніколи там не було».

У політичній нації, що суперечливо відтворюється в Україні, присутні об'єктивні і суб'єктивні критерії не тільки своєї етносоціальної історичності, але й права на пошук оптимальної форми державного устрою, яка остаточно має вирішуватися на загальноукраїнському референдумі. Процес формування політичної нації в Україні це визначення власного призначення як суверенного суб'єкта у європейському просторі, а саме – нести українську ідею світової спільноті через власну міру доброти, унікальність, і силу, цивілізовану ідентичність, спроможність до діалогових форм спілкування в соціокультурному, екологічному, політичному та освітньому просторі, оскільки дух толерантності відтворює та легітимізує її громадянський стан. Однак, не завжди етнокультурна спорідненість, як одна із значущих серед об'єктивних критеріїв, відіграє визначальну роль у культурній самоідентифікації громадян.

Гуманітарна освіта - основа розвитку особистості, суспільства, політичної нації та демократичної держави, запорука майбутнього України. Вона є

визначальним чинником політичної, соціально-економічної, комунікаційно - культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Її філософське підґрунтя відтворює і нарощує духовний, інтелектуальний та економічний потенціал суспільства, є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і прагматичних фахівців, здатних до співпраці в контексті соціокультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально - економічне процвітання. Гуманітарна освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства - відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої духом патріотизму, толерантної, здатної забезпечити становлення і громадянина, і цивілізованого патріота, щоб еволюційно консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності та загрози перманентного «бунту мас».

Зміст гуманітаризації повинен відповідати соціальному замовленню передової еліти суспільства, завданням всебічного розвитку людини, забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального процесу, зокрема адекватного усвідомлення культурологічного матеріалу. Викладач має враховувати реальні можливості втілення філософських і моральних чеснот наших корифеїв у процес навчання (закономірності, принципи, методи, організаційні форми, рівень загального розвитку школярів та студентів має відповідати поточному моменту). Але стан навчально-методичної та матеріальної бази середньої та вищої школи ще недостатньо забезпечує соціально детерміновану єдність реформаторів та «молодої генерації», обмежуючи часто – густо її творчі можливості у конструюванні та реалізації змісту буття з позиції української національної ідеї.

Методологічно - розпізнавальні етнокультурні ознаки утворюються на діалектичній основі інформаційного соціуму, включаючи духовний погляд на майбутнє України, в якому національна ідея виступає як цивілізаційне осмислення історичного буття, і пізніше вже як символічний владний політикум, що виявляє мотивування рівня цивілізованого захисту носіїв власного етнічного походження, навіть господарської спеціалізації, релігійних особливостей, мови і зовнішніх рис, темпераменту, спілкування тощо. Політична футурологія, за недовгий час має розвиток в Україні «під одягом інших» гуманітарних течій, зберігаючи свої територіальні, часові й духовні особливості, впливаючи, однак, нерівномірно на вирішення гострих філософських, освітніх, історичних та інституціональних проблем загального націобудування. Футурологеми освіти мають виявляти всі життєві гуманітарні питання, що поступово виникають на межі тисячоліть, оскільки де - факто займають велике теоретичне і практичне значення, зокрема у розумінні проблематики націогенезу українського політикуму. Цей розділ футуролого - гуманітарних досліджень у наш час почав комплексно впливати на

етносоціальний феномен, оскільки «нова хвиля гібридного протистояння екстремізму» особливо загострює ситуацію і в «старій Європі», і в Україні, чим ще більше радикалізує етносоціальні відносини саме на фоні проекту подолання кризових явищ в українському освітньому просторі.

Гуманітарна освіта в Україні виступає як фактор боротьби за становлення європейських цінностей в екстремальних умовах війни. Гуманітарна освіта демонструє філософську мудрість і соціальну силу діалектики людини, яка завжди була предметом антропологізації онтологічного дискурсу, подолання суперечності між суспільством та індивідом, особливо в умовах війни. Показовим є «казус Сократа». «До Сократа приходили з питаннями про добро і зло, - згадує його учень Платон, - справедливість та законність, що є красиве та потворне? ... Протистояти його загально-грецькій популярності було майже неможливо. Ще менш можливо було для його багаточисельних співрозмовників перемагати його в різноманітних суперечках... Його довго терпіла влада, що вважала себе демократичною... але не витримала цієї доброзичливої іронії» (О. Лосєв) [10, с.17-18].

У сучасному духовному просторі України рельєфно йде освоєння мудрості століть, особливо під час формування політичної нації, коли відбуваються інноваційні трансформації патріотичних цінностей. Під час військового протистояння змінюються філософські концепції взаємодії людини і суспільства. Тому без філософського осмислення гуманітарного адеквату сучасної стадії антропологізму неможливе подолання інерції відчуження людини від влади, людини від людини, людини від природи, що відображує труднощі входження України у складні еволюційно-соціокультурні процеси країн європейського світу, що детерміновані суспільними змінами і трансформаціями становлення політичної нації. Відбувається суб'єктивація змін у європейському просторі навколо суверенітету України, становлення нової моделі цивілізованої української людини. У гуманітарній освіті саме філософам належить пріоритет впливу на сучасні покоління, які намагаються зрозуміти глибину мудрості століть, зокрема апорій Сократа («Я знаю, що нічого не знаю») [19]. Аналіз когнітивних структур цивілізованого буття розкриває нові антропологічні рівні історичної діалектики особистості, що полягають в оволодінні гуманістичним кодом за екстремальних умов і жанрами дискурсу метафізики та діалектики історії. «Дух Сократа» як цивілізаційна фаза стародавніх Афін істотно визначає позитивні можливості філософії. Антропологізм гуманітарної освіти створює умови для відтворення героїзму соціальних акторів та впливів конкретних харизматичних особистостей на історичний процес. «Казус Сократа», наприклад, представляє собою новий тип «Homo Liber» в розумінні комунікативних трансформаційних детермінант постмодерної людини і суспільства. Інноваційний сенс антропологічних засад афінського філософа діє в контексті соціалізації європейського націотворення, чим обумовлює діалектику смисложиттєвих орієнтирів антропології культури, потребує розширення меж свободи історичного простору. Під час становлення української політичної нації людина проходить «антропологічний іспит» через

формування нових історико-етнонаціональних сенсів буття, що детерміновані діалектикою цивілізаційних процесів [19]. Метафізичний вимір антропологічної фази етносоціальних перетворень зараз відбувається в умовах особистісного комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики цивілізаційності буття (Сократ, Платон, Аристотель, Т. Шевченко, І. Франко) та обумовлює антропоцентричний контекст європейського простору (В. Винниченко, М. Грушевський, О. Лосєв, П. Сорокін) [10; 11; 19]. Дослідження гуманістичної трансформації сучасної людини за умов гострого міждержавного протистояння обумовлює дух нової моделі націотворення - оптимізує символи діалектики європейських гуманітарних інтенцій (М. де Сервантес). Так образ Сократа інтерпретується у символі «Дон Кіхота» [17], що є алегорією постнекласичного антропоцентризму європейських цінностей у вихованні (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Лицарське служіння Вітчизні у душі ідеалів Сократа відтворює сценарій духовного виходу із стану кризового суспільства (А. Бойко, Є. Борінштейн, Ф. Кессіді, В. Ситковський) [4;7]. Подолання суперечностей існування і сутності націотворення сприяють новій формі антропологічної парадигми гуманітарної освіти. Дух Сократа інформаційно знімає поверховий аналіз і української політичної нації, і європейського простору, відтворює постнекласичний погляд на становлення патріотичної еліти і навіть обмежує невігластво носіїв сепаратизму, колабораціонізму та конформізму. Поглиблення державно-відтворювальної діяльності патріота на фоні військового «екстриму» політичного розвитку несе неочікувані громадою зміни в сучасній економічній, військово - політичній, культурно-світоглядній галузях суспільства, до яких слід віднести формування глобально - комунікативного простору, фундаментальних соціокультурних зсувів у свідомості звичайної людини.

Антропоцентричні зміни цивілізованої людини обумовлюють становлення інтегрального соціокультурного простору, де перехрещується централізм та децентралізм, дух європейського простору (з античних часів) та відображення протидії свідомих прихильників цивілізації проявам дикунства та варварства. Антропоцентричне «дорослішання» людини в Україні відображає особливості історичних концептів змін звичайних та надзвичайних форм національного буття. Онтологічно - віртуальне як діалектично-трансцендентне, зв'язує з метафізикою історії відтворення проявів свободи народу, відкинувши антропологічне «зачарування» софістикою деяких популістських проєктів імперських радикалів, або, навпаки, загострення суперечок лібералів і демократів, оскільки антропоцентризм гуманітарної освіти робить руйнівними дії носіїв «кволої демократії». Відомий представник середньої фази цивілізації стає звичайним спостерігачем циклічності подій, і абсолютно невірним у своєму конформізмі, якщо ми, за онтологією, розв'яжемо проблему поваги до гуманітарно-сократівських чеснот істини [1]. Так, професор Є. Борінштейн та його школа соціокультурної динаміки намагаються тлумачити дуже широко витоки і сутність антропоцентризму. Отже, всі історичні народи полюбляють

власних героїв – патріотів, які мають покликання понад усе боротися й за Вітчизну та істину, й за сенс відтворення загальнолюдських ідеалів [2].

Українська нація має свою силу і Бога, які отримані часто-густо за незвичних та чудових обставин. Гуманістика соціокультурної динаміки «відчуває» віктимність поточного моменту як носій удосконалення розумових здібностей звичайних громадян, що пов'язані з повагою гідності людини, яка створена «за образом і подобою Бога», на думку християнських богословів та прихильників національної гідності цивілізованої людини. Поступово складаються різні соціокультурні напрямки сократівського духу громадської думки, у тому числі за українським досвідом, що часто - густо, одним з перших у Європі є двигуном антропоцентризму інтелігентності європейського простору. На думку гуманістів, «інтелігенту притаманне: розуміння життя заради загального благоденства, індивідуального життя як квінтесенції суспільно-історичних відносин, прагнення до ліквідації недосконалості життя, перетворення свого життя в активний або потенційний подвиг» (А. Лосєв). Окремі фрагменти філософсько - патріотичних знань почали складатися вже в стародавніх цивілізаціях і пов'язані з розвитком діалектики антропологічного процесу та ускладненням суспільно-виробничої практики. У західній цивілізації доби Відродження йшов потік наукової літератури, використовувались громадські новації. Зараз їх сенс передається як поняття «гуманітарна парадигма», що пов'язана з християнізацією, соціокультурними змінами України - Русі, гетьманською величчю. У наших корифеїв глибинні визначення субстанційних засад буття час від часу визначені у поняттях філософсько - релігійних та діалектики теологічних взаємозв'язків. Своєрідне глибинне підвищення сенсу філософсько - національної культури може бути об'єктивною обставиною того, що у працях носіїв ідеї людиновимірності буття запропоновані також перспективні тексти для критичного переосмислення всіх ціннісно - нормативних систем, більш глибокого вивчення синтезу релігії, гуманістики різних культурних етик, ділової раціональності майбутнього фахівця європейського рівня.

Дух афінських мислителів (Сократ, Платон, Аристотель) [16; 19] як фактор соціокультурного відтворення історичного етносу відбувається за метафізичною лінією сходження від «ідеї - форми держави» до софіологічного розуміння громадських ідеалів історичної нації, яка є виявленням діалектики екзистенції його сутності, але за нормами, що визначені суспільною та особистісною свободою. У духовно-ціннісному просторі національної ідеї існує окрема діалектична ієрархізація епістемологічних принципів пошуку істини, оскільки Божественний ейдос патріотичної екзистенції, прищеплює молоді духовну приналежність до свого роду (народу), повагу до краси і сили європейської свободи. Відомо, що «краса, як і все, що існує ..., обов'язково є єдністю і боротьбою протилежностей. Ця єдність, як боротьба, про що говорить нам тільки вивчення самої дійсності» (О. Лосєв). Роздуми про еволюцію української системи формування патріотичної людини відзначає те, що є необхідність оновлення громадської ходи цивілізованого діалогу та його якісної

трансформації на основі досвіду рефлексії національної ідеї. Це стосується історичної пам'яті, що з часів античності впливає на самовизначення духовної еліти Києво - Руської держави і суспільства, а потім - і на політичну взаємодію носіїв офіційної влади та альтернативного демосу. Саме у демократично-патріотичній взаємообумовленості зв'язків націотворення один до одного, взагалі з'ясовуються наміри патріотичних людей заради досягнення якомога кращого життя Вітчизни. Дух громадського антропологізму європейського мислення має онтологічний статус, підкреслюючи можливості гуманітарної сфери «громадського донкіхотства», оскільки матеріалізуються найвідоміші трансцендентні аксіоми пізнання суперечливості буття. Ось чому, антропологічне є світське, духовне, громадянське і релігійне відтворення світоглядного явища. Гуманітарне пізнання антропоцентричної фази цивілізації через феномен «кризового суспільства» номінує постнекласичні сценарії оптимізації історичних парадоксів. Можна осмислити освітлювання етнокультурного розуміння громадянської позиції «маленької людини», сутнісних наслідків софістичного перекручення цивілізаційної саморегуляції соціокультурного простору, навіть у номінації дій колишнього імперського сателіта – «малоросійської спільноти», з тим, щоб формувати гідні патріотичні обрії. Філософія принципів саморегулятивності людини, що онтологічне пов'язані духовною елітою, відтворює дух свободи, зміцнює європейську цивілізаційність позиції соціальних акторів. Її часто - густо профанують нестійкі (штатні) представники-імітатори «футурологом вульгарного соціологізму». Але позитивним є те, що зараз в Україні активно відроджуються громадська повага до досвіду самокритичного розуміння постмодерної європейської думки. Критичний розгляд змагання моделей розвитку українського суспільства і стратегій, які упроваджені для вирішення проблем збереження цивілізованості держави, соціуму, людини, пов'язані навіть із військовим захистом гідності історичної нації та надією на щасливе майбутнє всіх складових молодого демократичного суспільства. На шляхах оптимізації діє дух актуалізації онтологом процесу соціокультурних змін. Націотворення тоді трансцендує дії філософів і політиків стосовно захисту історичності нашого народу, який попри гібридних ускладнень, спроб анексії Криму і Донбасу може вивести власну «стежку» у здійсненні соборності держави у душі демократично - патріотичних перетворень.

Модель оптимальної європейської демократії, завдяки системному підходу до інформаційних проблем європейського простору, відтворює адекват політичній нації. Дух надії виникає в суспільстві, яке намагається поступово опанувати критерії «еталонної цивілізації». Якщо дивитись на зміни, що супроводжують сучасний розпад неосталінізму, суттєво впливаючи на будь-яку глобальну чи локальну кризу етносоціальних відносин, можна побачити, що все починалось з руйнування стереотипів, створення духу гуманітарних цінностей на користь національних ідеалів. Логіка становлення політичної надії спрямована проти малоросійської меншовартості, яка, обожнюючи міфологеми про «імперську націю», що оперує нібито субстанціальними поняттями, такими

як «національне життя», «історичний час», «історичний етнос», але відкидає їх врешті – решт на «трансцендентне узбіччя». Дух соціокультурного простору в європейському вимірі є не стільки сукупність філософських ідеалів, скільки антропоцентризму гуманітарних цінностей, це базова фундаментальна властивість онтології молодої людини як ідеальної особистості.

Діалектика духу цивілізованості носіїв європейської культури в антропологічній фазі є основою не тільки професійного довголіття, а й життєвого благополуччя, навіть під час вільної чи невільної зустрічі «маленького українця» з вимогами «екстремалів кризового буття». Всі ці зміни історичного процесу призводять до того, що об'єктивно стають затребуваними такі специфічні характеристики духовності людини як шляхетність, професіоналізм, патріотизм, креативність, інформативність, віктимність громадської активності, які можуть сприяти прогресивному розвитку суспільства і особистості, збереженню вільного життя і виживанню локально - етносоціальних утворень навіть у військових умовах. Практика становлення системи європейських цінностей і соціокультурних перетворень свідчить, що коли в соціумі порушуються умови формування гармонії відносин «громадянин – держава» і послаблюється етносоціальна взаємодія, то дезорганізується і розхитується увесь державно-соціальний організм. Держава, суспільство, людина перестають бути цілісною системою, «єдиним тілом», порушуються субстанційно - кореляційні зв'язки між усіма складовими інформаційного поля, освіто-сферою та філософсько - інноваційною діяльністю. Але, попри негативного замовчування про суперечливий розвиток особистості і про кризовий соціум, у добу соціокультурної трансформації відзначається своєрідне зростання значення проблеми антропології гуманітарних цінностей, що полягає у розкритті громадського розуміння аспектів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики поточного моменту, визначення аксіологічних вимірів інформації та інформатизації. Гуманітарна освіта, у такому разі, навіть коли дуже критикує небезпечні прояви сфери управлінської діяльності, є необхідним моментом громадських зрушень за умов глобальної кризи та потребує від людини-фахівця пошуку внутрішньої правди, і високих зразків філософської культури, одержання індивідом особливих лицарських якостей, засвоєння категорій близьких до релігійних (почуття особистої гідності, відповідальності, духу свободи, постійного самоочищення і любові до Вітчизни, до ближнього). Реформатори впевнені у тому, що метафізика історії обумовлює становлення суб'єктів євроінтеграції, а українська політична нація може цивілізовано діяти, тобто еволюційно долати кризовий стан націотворення, попри «закону штучного відтворення хаосу глобальних систем» тощо.

Культурологічне осмислення змісту етнонаціональних і моральних цінностей теж має важливе духовне значення, що притаманне для ефективної професійної підготовки та успішної діяльності майбутніх спеціалістів, тому що дух політичної нації ще не пронизує увесь цикл навчання у середній та вищій школі, оскільки великий вплив пізнавальної і суспільної активності на стан

громадян - патріотів має іноді несприйняття на рівні одинично –локального проявів філософем позитивізму та утилітаризму процесу виховання, знижуючи комунікативно - інтелектуальні критерії, щодо статусу цивілізованої особистості. Яким чином оптимізувати соціальну поведінку членів колективу в освіті та науці як у кризових ланках суспільства, так і в побутовій сфері? Тільки на основі гуманітаризації та підвищення рівня громадянської культури можна спробувати знайти модель виходу з кризи.

Проблеми громадянської культури автор розглядає як антропологічно - комунікативне цілісне втілення духовних ідеалів сучасного розвитку світу, що якісно впливає на моральні чесноти цивілізаційного втілення філософем освіти, зокрема у пошуках алгоритму соціальної надійності захисників реформування зразків високотехнологічної професійної діяльності. Антропологізація має насамперед встановлену практикою мету України - на рівних конкурувати з високорозвиненими країнами та, відповідно до неї, поступово розвиватися за циклом еволюційного становлення цивілізаційних важелів буття, вплинувши на досягнення оптимального рівня найвищого розвитку культури та мистецтва. Тоді дух антропологізму стимулює всі існуючі у цивілізованій людині соціокультурні можливості, які закладені власною політичною нацією. Громадянське суспільство поступово реалізує свій духовний потенціал, нарешті на зламі ХХ-ХХІ століть, долає деякі бюрократичні перешкоди, часто-густо маючи обмежений доступ до субстанційного впливу носіїв цивілізаційно - патріотичних сил, без чого не можлива подальша еволюція софократії, людини та демократичного суспільства. За традицією, означену добу розвитку антропологізації громадянської культури, авторка розглядає як «стадію цивілізаційного розквіту» українського суспільства.

Відмітимо у висновку, що у суспільстві діють певні закони функціонування культури:

1. Закон єдності та своєрідності культури. Культура – сукупне колективне надбання людства. Усі культури всіх народів внутрішньо єдині і одночасно - самобутні та унікальні.

2. Закон наступності в розвитку культури. Культура – це історично успадкований досвід поколінь. Там, де немає наступності, немає культури.

3. Закон переривчатості та безперервності розвитку культури. У зв'язку зі зміною епох (формацій, цивілізацій) відбувається зміна типів культур – так з'являється переривчастість. Однак, ця переривчастість носить відносний характер, на відміну від абсолютного характеру безперервності.

4. Закон взаємодії і співробітництва культур.

Виходячи з цих законів функціонування культури, ми можемо відзначити, що розвиток культури тісно пов'язаний з розвитком людини. Чим динамічніше розвивається культура, тим швидше людина знайде себе в житті, тому що культура відкриває нові обрії, нові ідеї, нові можливості, нові реальності. Між людиною і культурою існує нерозривний зв'язок, що не є підвладним будь - яким деструктивним процесам.

В культурології новітнього часу закономірно:

1. Еволюційний розвиток творчих антропологічних цінностей відбувається до постнекласично - метафізичного контексту буття, скоординовані та інтегровані у синкретичну цілісність екзистенціали концептів метафізики свободи «нового дискурсу» та систематизовані критерії етносоціального пізнання, що виявляють зміст духовної синергії, як системоутворюючого концепту цивілізованого імперативного відтворення української ідеї.

1. Розширено поле рефлексії метафізики свободи, завдяки предметному розгляду проявів моральності патріотів, як проблемного виявлення ціннісно-сислового модусу національної ідеї, що дозволяє провести критичний аналіз етичних можливостей, як каналу вільного відтворення філософської рефлексії, зокрема для трансляції екологічних цінностей в соціокультурному просторі націотворення.

2. Узагальнено специфіку системних засобів і методів освітнього розкриття сутності феномену національної свободи, виявивши багатогранний контекст поняття «пасіонарний імператив», що сприяє всебічності та конкретності дослідження проблеми «протирич та особливостей напрямків боротьби за свободу українського націотворення» в якісно зміненому геополітичному, екологічному, соціокультурному і моральному середовищі. Реалізація чинників ноосферно - екологічної саморегуляції пов'язана з перспективами відродження європейського рівня соціокультурних цінностей етносоціальної свідомості, що наближає час історичного компромісу пасіонарних еліт.

3. Доведено положення про трансцендентний вимір єдності офіційної та опозиційної діяльності «партії влади», що виявляє характер впливу носіїв «історичної харизматичності» на соціокультурну перспективу, виявивши тимчасову обмеженість дій прихильників націонал-нігілізму, зокрема «малоросійської меншовартості». Така позиція може бути еволюційно перебореною через відродження соціальних форм свободи історичної нації та громадянського суспільства.

4. Определена категорія «національна ідея», завдяки чому суспільство адекватно реагує на знакову обмеженість «примусової гібридизації» на пострадянському просторі, оскільки «войовниче змагання сусідів» є застарілою формою імперської українофобії, варварського насилля, що гальмує європейський шлях розвитку. Оптимальним є шлях досягнення ідеалів «сім'ї великій, вільній, новій» (Великий Кобзар).

5. Виявлено те, що міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства дозволяє еволюційно подолати екзистенційну ситуацію відчуження звичайної людини у суверенному суспільстві. Показано наскільки гріховні прояви дії «природофобів», також і те, що можна їх нейтралізувати за рахунок жорсткого обмеження суперцентралізації влади та регіонального «бюрократичного зволікання» з якісним оновленням кризового соціуму, оскільки патріотичний рух якісно

відновлює цивілізаційну єдність політичної нації - історичного народу України як на Сході, так і на Заході.

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом культурології?
1. Оскільки культура є складним утворенням, що зачіпає різні форми діяльності людини, для її структурування необхідно виділити певну підставу.
2. Чи може культура поділятися за ознакою актуальності? Чи є такою, наприклад, «масова культура» та чому вона, незважаючи на величезну ступінь поширення, однак, не стає репрезентативною, саме такою, що представляє найбільш адекватно культурний зміст епохи?
3. Якщо враховувати різноманіття людської діяльності, чи можна у процесі структурування виділити матеріальну і духовну культуру?
4. До якої форми культури, на Ваш погляд, можна віднести «політичну культуру», «культуру міжнаціональних відносин», «культуру праці», «культуру матеріального виробництва», «культуру побуту», культуру міста проживання («топосу»), «фізичну культуру»?
5. Визначте, будь ласка, зміст гуманістичної, або людинотворчої функції культури.
6. Визначте, будь ласка, зміст функції історичної наступності (інформаційної), що виконує у суспільстві культура.
7. Порівняйте, будь ласка, зміст гуманістичної, або людинотворчої та адаптаційної функцій культури.
8. Визначте, будь ласка, зміст комунікативної функції культури.
9. До якої форми культури, на Ваш погляд, можна віднести пізнавальну (інтелектуальну), моральну, художню, правову, релігійну?
10. Визначте, будь ласка, зміст семіотичної, або знакової функції культури.
11. Яким чином проявляється адаптаційна функція культури?
12. Визначте, будь ласка, зміст регулятивної (нормативної) функції культури.
13. Охарактеризуйте, будь ласка, комунікативну функцію культури.
14. Чи дозволяє структурування культури виділити культуру соціальних спільнот, або субкультуру (класова, професійна, міська, сільська, молодіжна, сім'ї та окремої людини)?
15. Чи є актуальною проблема класової диференціації культури?
16. Чи можна розрізнити елітарну та масову культуру, якщо виходити з якості та характеру свідомості, виробленого культурою, і характеру особистості?
17. Проаналізуйте, будь ласка, поняття «прогресивна культура» та «реакційна культура».
18. Визначте, будь ласка, закони функціонування культури.
19. Порівняйте, будь ласка, поняття «соціалізація» та «інкультурація»
20. Охарактеризуйте, будь ласка, основні механізми інкультурації.

21. Які є негативні механізми інкультурації?
22. Чи є громадянська організація основним агентом соціалізації?
23. Які позитивні механізми інкультурації?

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Наук. журн. /Борінштейн Є.Р., гол. ред. 2015. №2 (35). С. 12-16.
1. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Зб. наук. пр. за ред. проф. Воронкової В.Г. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. Вип.45. С.128-141.
2. Бердяєв Н.О. Людина і машина (проблема соціології та метафізики техніки). Питання філософії. 1989. №2. С. 147-162.
3. Борінштейн Є.Р. Соціокультурна толерантність у сучасному українському суспільстві. Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2016. С.13-27.
4. Гавел В. Заочний допит. Бесіда з К. Гвиждялої /пер. з чеш. Київ, 1991. 214 с.
5. Гоголь М.В. Видання Миколи Гоголя в Україні (1831-1923): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Київ.: ДЗ «НПБ України», 2009. 56 с.
6. Кесиді Ф.Х. Сократ. 2 - е вид., доп. Київ, 1988. 220 с.
7. Корчак Я. Як любити дітей /Пер. з польськ. Київ: Знання, 1968. 960 с.
8. Курас І. Федерація чи унітарна держава? Політика і час. 1993. № 6. С. 3 - 8.
9. Лосєв О. Історія античної естетики. Софісти. Сократ. Платон. Харків: Фолио. 2000. 846 с.
10. Лосєв О. Пристрасть до діалектики. Київ.: Наука, 1990. С. 46.
11. Михальченко М.І. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів. Дрогобич: Відродження, 1998. 286 с.
12. Мілль Дж. С. Національність і представницьке врядування. Націоналізм. Антологія. 3-те вид. / Упор.: О. Проценко, В.Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. С.34-37.684 с.
13. Міхнік А. Оксамитова революція. Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя. 1995. №4. С.61-66.
14. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. /Пер. з ісп. Вольфрама Бургардта. Нью-Йорк: Вид-во організації оборони чотирьох свобод України, 1965. 157 с.
16. Платон. [Діалоги](#) / передм. В. В. Шкода, Г. М. Куц ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Харків : Фолио, 2008. 349 с.

15. Снегір'ова В. Мигель де Сервантес. «Дон Кіхот». «Печальний образ» чи пародія. Всесвітня література в сучасній школі. 2014. №4. С.21-22.
16. Сорокін П.О. Проблемы социального равенства. Цивілізація і культура у філософському дискурсі М. Данилевського, О. Шпенглера, П. Сорокіна / Т.І. Андрущенко // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 76. С. 143-159
17. Сократ та його час. Історичний нарис В.Д. Ситковського. Харків, 1910. 110 с.
18. Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1976.Т.1. 653 с.
19. Халапсіс О. Дзеркало Кліо: Метафізичне дослідження історії: монографія. Днепр: Середняк Т.К., 2017. 284 с.
20. Чорновіл В.М. Твори: У 10-ти т. /Упоряд. і комент. Валентини Чорновіл; Ред. кол.: А. Пашко, В. Чорновіл та ін. Київ: Смолоскип, 2003. Т.2. 903 с.
21. Шевченко Т.Г. Кобзар /Передмова О.Т. Гончара; прим. Л.Ф. Кодацького. Київ: Дніпро, 1989. 540 с.
22. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації. Львів: Фонд митрополита А. Шептицького, 1991. 20 с.

3.5. Культурні універсалії (Євген Борінштейн)

Спільність і стійкість загальнолюдської культури засновані на постійному відтворенні накопиченого людством досвіду, на усталених традиціях, цінностях. Для позначення тих складових елементів загальнолюдської культури, які забезпечують її стабільність, було введено поняття «культурні універсалії».

Універсалії (от лат. *universalis* – общий) – це «загальні поняття» [1, с. 702]. **Культурні універсалії** є типовими аспектами життя, які проявляються у всіх відомих суспільствах, тобто культурні універсалії уявляють собою загальні явища, властиві всім людським культурам на всіх етапах розвитку. Тобто, універсалії є загальними категоріями, що виникли у Первісній епохі. Коли з'являється державність та виникають перші цивілізації (приблизно кінець IV – початок III тисячоліття до н.е.), річ йде і о традиційній первісній культурі (первісна культура присутня у Первісній епохі). Розуміння стосовно наявності універсалій спродуковано розвитком Давньої Греції. Суть спору про універсалії – загальні поняття – базувалася на питанні про сутнісну реальність існування універсалій. Варіанти вирішення цієї проблеми були сформульовані Платоном і Аристотелем. У Платона загальне (ідея) існувало до речей, а у Аристотеля загальне (форма) існує в речах, в одиничному.

В.С. Стьопін цікаво підкреслює, що «раціональна експлікація в філософії смислів універсалій культури починається зі своєрідного уловлювання

спільності в якісно різних областях людської культури, з розуміння їх єдності і цілісності» [2]. Тому первинними формами філософських категорій виступають не стільки поняття, скільки сенсообрази, метафори й аналогії. У витоках формування філософії ця особливість простежується досить чітко. Навіть у відносно розвинених філософських системах античності фундаментальні категорії несли на собі печатку символічного і метафоричного образного відображення світу («Огнелогос» Геракліта, «Нус» Анаксагора і т.д.). На мій погляд, ідея саме культурних універсалій (а ні універсалій взагалі) з'являється дещо пізніше, коли суспільство зрозуміє користь об'єднання.

Саме тому у Середньовіччі діалог Платона та Аристотеля був продовжений номіналістами (які поділяли точку зору Платона) та реалістами (які «стояли», умовно кажучи, на боці Аристотеля).

Сучасне розуміння культурних універсалій відображено у наукових пошуках Дж. Мердока. Джордж Пітер Мердок разом з колегами з Єльського університету розробили класифікацію таких культурних універсалій з 88 загальних поведінкових категорій, з яких потім було виділено 70 культурних універсалій. Вони включають: одяг, місце проживання, майно, свята, подарунки, гостинність, праця, родинні зв'язки, дитинство і дитинство, смерть і похорон, релігійні уявлення, соціальну стратифікацію, використання знарядь праці, наявність інститутів сім'ї та шлюбу і т. д. [3]. Взагалі я згоден з паном Мердоком, коли він стверджує, «що всі людські культури, незважаючи на їх різноманітність, мають в основі життя много спільного и що ці загальні аспекти культури піддаються науковому аналізу» [4, с. 27].

Необхідно відмітити фундаментальні характеристики культури, що виділяє Дж. Мердок. Саме вони, з моєї точки зору, були з основних орієнтувань вчених, коли у подальшій науковій діяльності аналізувалися культурні універсалії [5]:

1. Культура передається у вигляді навчання і складається із навичок, що є засобами реагування, які засвоюються кожним індивідом у вигляді навчання від народження і протягом усього його життя (одне з основних положень соціалізації).

2. Культура прищеплюється вихованням. Саме це є досягненням людства

3. Культура соціальна сама по собі. Тому я є прихильником терміна «соціокультурне». Серед культурних універсалій – почуття групової згуртованості, механізми соціального контролю, організація захисту від ворожого оточення і забезпечення відтворення населення.

4. Культура ідеаційна: більшість людей демонструють значний ступінь усвідомлення своїх культурних норм, здатність відокремити їх від чисто індивідуальних звичок, здатність їх концептуалізувати і розповісти про них в найдрібніших подробицях, в тому числі і про ті обставини, в яких доречна кожна з розглянутих культурних норм і в яких слід очікувати санкцій за їх недотримання. Групові звички, що складають культуру, в значній мірі концептуалізовані (або вербалізовані) як ідеальні норми, або патерни

поведінки. У тій мірі, в якій культура ідеаційна, ми можемо стверджувати, що во всіх культурах повинні виявлятися певні подібності, що виникають з універсальних законів, які керують символічними розумовими процесами.

5. Культура забезпечує задоволення. Взагалі без задоволення не існує якісного людського життя. Це довела епоха Середньовіччя та кожна мить підтверджує Людство. Тому культура забезпечує задоволення базисних біологічних потреб і вторинних потреб, що виникають на їх основі. Всі елементи культури функціонують на базисі задоволення.

6. Культура адаптивна сама по собі. Культурні зміни і сам процес зміни, очевидно, настільки ж адаптивні, як і еволюція в органічному світі. Культура з плином часу пристосовується до географічного середовища; разом з тим вплив середовища вже не сприймається як рушійна сила культурного розвитку. Крім того, культура адаптується до соціального середовища сусідніх народів за допомогою запозичень і реорганізації. І, нарешті, культура, поза всякими сумнівами, має тенденцію пристосовуватися до біологічних, соціальних, економічних психологічних потреб людського організму.

7. Культура інтегративна. Будучи одним з продуктів процесу адаптації, елементи даної культури мають тенденцію утворювати узгоджене інтегроване ціле. Процес інтеграції займає певний час і задовго до завершення одного процесу починаються багато інших. Якщо культура інтегративна, то відповідності або кореляції між подібними елементами повинні постійно повторюватися в різних, не пов'язаних один з одним культурах (більш докладно аналіз фундаментальних характеристик культури Дж. Мердока см. [6]).

Взагалі, культурні універсалії пов'язані з найважливішими біологічними потребами людини: збереження життя, продовження роду, здорове потомство.

Однак треба розуміти, що конкретний зміст цих культурних універсалій може бути різним. Наприклад, сім'я в тому чи іншому вигляді існує у всіх суспільств, але деякі суспільства вважають за краще моногамію, інші – поліандрію, треті – полігінію.

Культурні універсалії виникають тому, що всі люди, в якій би частині світу вони не жили, фізично влаштовані однаково, вони мають одні й ті ж біологічні потреби і стикаються з загальними проблемами, які ставить перед людським родом навколишнє середовище. Люди народжуються і вмирають, тому у всіх народів існують звичаї, пов'язані з народженням і смертю. Тобто, культурі універсалії мають однакову сенсоутворювальну сутність. Тому мені сподобається визначення **культурних універсалій** як елементів культури, суспільства, мови, поведінки і розуму [7].

Американський вчений Д. Браун виділяє п'ять типів культурних універсалій.

1. *Абсолютні універсалії.* Ці універсалії є у всіх людей, незалежно від їх конкретної культури. Для Д. Брауна багато універсалій не існують окремо від інших універсалій, але є виразами різних областей одночасно, наприклад,

концепція «власності», яка одночасно виражає форму соціальної та культурної організації, а також поведінку. Деякі приклади, які той же автор наводить в культурній сфері, - це міфи, легенди, розпорядок дня, поняття «удача», тілесні прикраси, Виробництво інструментів. В області мови деякі абсолютні універсалії – це граматики, фонемі, метонімія, антоніми. У соціальній сфері, поділ праці, соціальні групи, гра, етноцентризм. В ментальній сфері – емоції, дуалістичне мислення, страхи, емпатія, механізми психологічного захисту.

2. *Очевидні чи видимі (в залежності від переклад – Є.Б.) універсалії.* Це універсалії-аксіоми. Для універсалій цього типу характерна дія, чи можливість дії, які є очевидними для всіх суспільств. Наприклад: цінність старості в контексті передачі досвіду; захист немовля як продовження роду. Але треба розуміти, що для очевидних універсалій очевидними є й винятки. Наприклад, практика розпалювання вогню є частково універсальною, тому що є різні свідчення того, що дуже небагато народів використовували його, проте вони не знали, як його добувати. Інший приклад – заборона інцесту, що є універсалією, присутньою у різних культурах, за деякими винятками.

3. *Умовні універсалії.* В універсаліях даного типу необхідно виконання певної умови, щоб елемент вважався універсальним. В основі умовних універсалій лежить причинний механізм, який стає нормою. Культурним прикладом може бути перевага використання однієї з двох рук (правої на Заході).

4. *Статистичні універсалії.* Це універсалії, які постійно виникають в очевидно не пов'язаних між собою суспільствах, але вони не є абсолютними універсаліями, тому що здаються випадковими. Наприклад, різні імена, якими називають «учня» в різних культурах, оскільки всі вони відносяться до маленької людини.

5. *Групові універсалії.* Маються на увазі ті елементи або ситуації, в яких обмежений набір варіантів пояснює можливості відмінностей між культурами. Наприклад, Міжнародний фонетичний алфавіт, який являє собою обмежену можливість спілкування за допомогою загальних знаків і звуків і який зустрічається по-різному у всіх культурах [8].

Класифікація Дональда Брауна дуже цікава, але ми можемо продовжувати ці логістичні ланцюжки. Головне, що треба зрозуміти: культурні універсалії виникають тому, що всі люди, в якій би частині світу вони не жили, фізично влаштовані однаково, вони мають одні й ті ж біологічні потреби і стикаються із загальними проблемами, які ставить перед людством навколишнє середовище. Люди народжуються і вмирають, тому у всіх народів існують звичаї, пов'язані з народженням і смертю. Оскільки вони живуть спільним життям, у них з'являються поділ праці, танці, ігри, вітання і т. п. А культура при цьому виступає як важливий фактор соціальних змін. Вона чуйно реагує на всі зміни, що відбуваються в суспільстві, і сама робить значний вплив на соціальне життя, формуючи і визначаючи багато суспільні процеси. Тому сучасні науковці, до яких я відношу і себе, відводять культурі велику роль у розвитку процесів модернізації та постмодернізації. А прогрес у країнах, що розвиваються, у тому

числі й в Україні, яка кров'ю виборює своє право на свободу та щастя, повинен відбутися під безпосереднім впливом їх (країн) соціокультурних контактів з уже існуючими центрами ринково-індустріальної культури, що не є неможливим у сучасному глобалізованому світі. При цьому необхідно враховувати специфіку конкретно-історичних умов цих країн, їх традиції, особливості національного характеру, сформовані культурно-економічні, культурно-психологічні та інші стереотипи.

Треба зазначити, що у систему культурних універсалій входять різні види цінностей. Основні:

* вітальні (життєві) – життя, основні фізіологічні потреби (Їжа, вода, притулок), здоров'я, безпека і т. д.;

* соціальні, обумовлені потребою у визнанні особистих досягнень соціальним оточенням-працьовитість, достаток, сім'я, рівність статей і т. п.;

* моральні – добро, благо, дружба, доброзичливість, чесність, взаємодопомога та ін.;

* естетичні – краса, гармонія і т. д.;

* політичні – громадянські свободи, патріотизм, державний суверенітет і т. д.

Враховуючи вплив мови, я б сконцентрував увагу на таких загальних поняттях культури, як:

- *трапеза (їжа)* - символ спільності і задоволення природних потреб, а потім і задоволення;

- *будинок* – повноцінний світ людини;

- *цінність юності* – навчання і виховання;

- *шанобливе ставлення до старості* – вміння виживати і передача досвіду.

Але цей список кожний може продовжити та пояснити власну точку зору.

Головне, що треба розуміти: **жодна культура не може виникнути, функціонувати і розвиватися не створюючи і забезпечуючи життєздатність культурних універсалій.**

ЦІКАВА ТОЧКА ЗОРУ!

«Будь-яка теорія заснована на фактах і може бути зрозуміла як особлива мова, спеціально вироблений для пояснення відповідної групи фактів (геометрія – геометричних, фізика – фізичних, біологія – біологічних, економіка – економічних і т.д.). У нашому випадку мова йде про опис, аналіз, розуміння фактів культури, а саме, тих явищ і подій, які виражають уявлення людей про їх життєвий світ і їх власне становище в ньому. Джерела цих уявлень можуть бути найрізноманітнішими.

Відкриття Америки стало фактом культури, тому що наслідком його була зміна меж освоєного європейцями світу, а також перегляд ними уявлень про власну культуру – у співвіднесенні з відкрилася їм культурою народів Америки. Інший великий крок у масштабному розширенні світу був пов'язаний з оптичними винаходами початку XVII століття «голландськими» зоровими трубами, телескопами Галілео Галілея і його сенсаційними астрономічними

відкриттями – рельєфу Місяця, супутників Юпітера, зоряного складу Чумацького Шляху. Так що, переслідування Галілея католицькою інквізицією було фактичним визнанням величезного культурного сенсу його відкриттів, небезпечних неминучим переглядом традиційної середньовічної картини світобудови» [9, с. 18-19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
2. Guman_Nauki_2.qxd. Веб-сайт. URL;<http://www.intelros.ru/pdf/gumnauka/2011-01/3.pdf>. (дата звернення: 03.05.2022).
3. Мердок Дж.П. Социальная структура. Москва: ОГИ, 2003. 608 с.
4. Петриківська О.С. Культурна антропологія: навчально-методичний посібник. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 112 с.
5. Мёрдок Джордж П. Фундаментальные характеристики. *Антология исследований культуры*, 1997. С.49-57.
6. Дж. П. Мердок. Фундаментальні характеристики культури. Веб-сайт. URL: <http://www.um.co.ua/1/1-9/1-99977.html>. (дата звернення: 03.05.2022).
7. Культурные универсалии, которые объединяют все общества. Веб-сайт. URL: <http://www.ru.sainte-anastasie.org/articles/cultura/...> (дата звернення: 03.05.2022).
8. Brown Donald. Human Universals. University of California, Santa Barbara: McGraw Hill, 1991. 220 p.
9. Найдорф М.И. Введение в теорию культуры: Основные понятия культурологии. Одесса: Друк, 2005.192 с.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке універсалії? Охарактеризуйте проблему універсалій.
2. У чому сутність дискусії Платона та Аристотеля?
3. Особливості Середньовічної дискусії між реалістами та номіналістами про природу універсалій.
4. Наукова логіка категорії «культурні універсалії». Чим, з Вашої точки зору, відрізняються поняття «Культурні універсалії» - «універсалії культури»? Чи вони тотожні (тоді чому Ви так вважаєте)?
5. Презентуйте сучасну точку зору на культурні універсалії.
6. Проаналізуйте класифікацію культурних універсалій Джорджа Пітера Мердока.
7. Проаналізуйте класифікацію типів культурних універсалій Дональда Брауна.
8. Система культурних універсалій у сучасному суспільстві.
9. Якою Ви бачите систему культурних універсалій у сучасному українському суспільстві?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бесерра К., Биндер Т., Бидегейн И. Обзор Брауна Д. Человеческие универсалии. Макгроу Хилл. Веб-сайт. URL: <http://www.teodorowigodski.cl/wp-content/uploads/2012/10/Human-Universals.pdf>. (дата звернення: 06.05.2022).
2. Борінштейн Є.Р. Логістика освітоцентризму в умовах соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. *Матеріали II Міжнародної конференції «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства»*. Одеса, 2017. С. 5-9.
3. Борінштейн Є.Р. Соціокультурные ценности современного украинского общества: духовности как смысло-жизненный ориентир. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства»*. Одеса, 2015. С. 2-7.
4. Гуревич А.Я. Категории Средневеково культуры. Москва: Искусство, 1984. 285 с.
5. Добролюбська Ю.А. Священна жирафа Сальвадора де Мадаріаги. Одеса: Ун-т Ушинського, 2022. 195 с.
6. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учебное пособие. Москва: Издательская корпорация «Логос», 2000. 432 с.
7. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.
8. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. 2-ге вид. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 240 с.
9. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / За ред. М. М. Заковича. Київ: Знання, 2004. 567 с.
10. Культурологія: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с.
11. Левяш И.Я. Культурологія: курс лекцій. Минск: НТООО «ТетраСистемс», 1998. 544 с.
12. Мёрдок Джордж П. Фундаментальные характеристики. *Антологія досліджень культури*, 1997. С.49-57.
13. Найдорф М.И. Введение в теорию культуры: Основные понятия культурологии. Одесса: Друк, 2005. 192 с.
14. Рудан Н. *Роль економічної культури в інформаційному суспільстві*. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії. 2018. Вип. 17. С. 73-79.
15. Тайлор Э. Первобытная культура. Москва: Политиздат, 1989. 573 с.
16. Юрій М. Соціологія культури: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 302 с.
17. Brown Donald. Human Universals. University of California, Santa Barbara: McGraw Hill, 1991. 220 p.
18. Castels M. The Rise of the Network Society: The information Age: Economy, Society and Culture. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwel, 2009. Vol. II. P. 22.

РОЗДІЛ IV. КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ БУТТЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Економічна культура як підґрунтя соціальної практики (Оксана Петінова)

Примітка: ** (текст за матеріалами: Петінова О. Б. Економічна людина у соціально-філософському дискурсі: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т, Одеса, 2017. 505 с.)

Сучасна соціальна практика відображує основні вектори соціально-економічних трансформацій та виступає механізмом засвоєння соціальних норм, рушійною силою пізнання, детермінує перехід від його емпіричного рівня до теоретичного, від чуттєвого відображення об'єктів до раціонального. В процесі соціальної практики через суспільні інститути, установи та організації конкретний історичний суб'єкт розвивається сам і формує суспільство. Економічна людина як суб'єкт економічного буття також не є виключенням. Вона є, з одного боку, носієм економічної культури, а з іншого – сама формується в ній. Економічна культура детермінує (детермінанта – в значенні фактору, елементу, що обумовлює певне явище) поведінку економічної людини. Залежно від специфіки та особливостей складових елементів, визначає та спрямовує її у певне русло. Економічна культура виступає підґрунтям соціальної практики.

Якщо розглядати економічну культуру в контексті загальної національної культури, то вона займає чільне місце поряд з політичною, релігійною, моральною, правовою, тощо. Між собою їх досить важко відокремити, так як в цілому всі разом вони представляють складну інтегровану систему. Вона є продуктом історичного економічного досвіду суспільства в цілому, так само, як і особистісного життєвого досвіду, який здобувається в процесі соціалізації кожного члена суспільства. Економічна культура є багатовимірним явищем, яке можна розглянути як сукупність раціональних та ірраціональних компонентів. Вона містить як базові елементи – економічні цінності й норми, сформовані та поширені в даному суспільстві економічні стереотипи й міфологеми, ідеї, концепції та переконання, економічні традиції, так і установки та орієнтації людей щодо існуючої економічної системи в цілому, певні «правила гри» і принципи взаємовідносин особистості та економічних інститутів. Ці компоненти обумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими факторами, які характеризуються усталеністю та стійкістю та не піддаються швидким змінам, навіть у періоди глибоких трансформацій у суспільному житті, що ми й спостерігаємо в умовах трансформаційних процесів України.

У дослідженнях впливу культурних факторів на розвиток економіки склались два основних підходи: вивчення впливу на економіку окремих видів культури (моралі, політики, релігії та ін.) та вивчення економічної культури в

цілому. Досліджуючи економічну культуру як одну з складових характеристик економіки, перш за все, необхідно виявити, які сутнісні характеристики культури як родового поняття увібрала в себе економічна культура. Це дозволить дослідити ті особливості, що притаманні цьому типу культури. Серед чималої кількості визначень культури найбільш перспективними є ті, що пов'язують її розуміння з діяльністю людини та нагромадженням і передачею між поколіннями соціального досвіду. Саме на діяльність – як головне джерело культури, звертають увагу Л. Губерський, В. Андрущенко і М. Михальченко. Вони відзначають, що зв'язок культури з людською працею, активною, перетворювальною діяльністю людей виявляє саме походження поняття «культура» (від лат. *cultura* – обробка, догляд, поліпшення) як обробка землі, землеробська праця. Дещо пізніше це слово набуло й переносного значення – просвітництво, виховання, освіченість. Характерним є те, що в понятті культури простежується зв'язок із працею (обробкою землі, предметів людської праці загалом) та вихованням людини. Економічна культура виникає на певному етапі розвитку соціально-економічних відносин. Дослідження Т. Заславської та Р. Ривкіної засвідчують, що на ранніх етапах людської історії соціально-економічні відносини формувались під тиском суспільних потреб та інтересів. Відносини суспільного розподілу праці, зайнятості, господарчої незалежності (самостійності), розподілу робочих місць були пов'язані з тогочасними еталонами культури – цінностями, нормами, традиціями, що втілювались у певні норми економічної поведінки класів, соціальних груп та спільнот.

Поняття «економічна культура» є багатоаспектним, тому, в залежності від ракурсу, існують різні дефініції цього феномену. Економічну культуру можна розглядати в широкому (це опредметнені матеріальні результати праці суб'єктів економічної діяльності; сукупність створених суспільством матеріальних і духовних засобів виробничої діяльності, економічні знання, вміння, навички, способи і форми спілкування людей, економічний інтелект) та у вузькому розуміннях (сукупність стереотипів, цінностей та норм особистісного й інституціонального характеру, що є регуляторами поведінки суб'єктів економічної діяльності (економічної людини), їх стратегій та взаємин у процесі економічної діяльності; типовий спосіб економічного мислення і діяльності народу, групи, індивідів). В економічну культуру включається також сукупність економічних інтересів, цінностей, норм, правил, умінь і навичок, які є регуляторами економічної поведінки, – іншими словами, економічна культура складається з поведінкових стереотипів і економічних знань. Під економічними навичками розуміються такі дії, що в результаті частих повторень людина виконує автоматично (наприклад, робота за комп'ютером, заощадження 10% від прибутків, оплата послуг, розрахунки кредитками, робота в системі он-лайн банкінгу, наприклад Приват24, тощо). Економічні навички необхідні і для ділового спілкування, купівлі та продажу продукції, планування й організації своєї роботи, тощо. Здатність людини виконувати певну економічну діяльність або окремі економічні дії на базі економічних навичок називають економічними

уміннями (організація свого робочого дня, розробка перспективного плану роботи на тиждень, місяць, рік, на 10 років). Економічний досвід набувається в результаті практичної діяльності, інколи навіть методом проб та помилок. На рівні економічної поведінки окремої людини економічна культура проявляється в наявності функціональної економічної грамотності, в знанні основ господарського життя не тільки сім'ї, підприємства (фірми), але і всього суспільства в цілому. Однією з головних складових рис економічної культури дослідники виокремлюють творчість. Творчо мисляча людина швидше і глибше засвоює економічні знання й здатна до оперативного та ефективного виходу з складних економічних ситуацій.

Економічну культуру дослідники експлікують також як спосіб взаємодії економічної свідомості та економічного мислення, який регулює участь індивідів і соціальних груп в економічній діяльності та ступінь їх самореалізації в тих чи інших типах економічної поведінки. Це означає формування минулим економічним досвідом певного стану економічної свідомості (і економічного мислення як форми його прояву) суспільства, соціальної верстви, соціальної групи, що втілюють цей стан в певній економічній діяльності (економічній поведінці). Економічна культура є більш широким поняттям, ніж поняття «економічна свідомість». Остання часто розглядається як одна з форм суспільної свідомості, що виникає як відображення соціально-економічних умов буття, і означає суб'єктивний світ економічного, тобто вона передбачає установки, орієнтації, цінності, мотивації, уподобання, тощо. Але економічна культура, крім елементів суб'єктивного світу, охоплює й такі компоненти, як норми й діючі правила гри, моделі масової економічної поведінки, вербальні реакції, економічну символіку та знакову систему, які виражаються не тільки словесно, але й іншими засобами та формами.

Здатність економічної культури, як частини культури взагалі, до самовідтворення і самооновлення пов'язується із економічною свободою. Взаємозв'язок економічної культури і економічної свободи в умовах ринку розширюється. Економічна культура як узагальнений економічний досвід людини в умовах ринку надає змістовності економічній свободі та творчості і забезпечує реальність вибору економічної поведінки. Разом з тим, економічна культура дає засоби і пропонує форми здійснення людиною її вільних творчих зусиль саме в сфері економіки. В умовах ринкової системи господарювання кожна людина самостійно вирішує проблеми: що вона хоче і може робити, як це треба робити, щоб отримати бажаний результат та чи буде її праця визнана суспільством – людина перебуває перед постійним вибором. Можливість мати вибір завжди була засобом і метою розвитку людства. Ринкова форма господарювання дозволяє здійснити вибір кожній людині.

В цілому, структуру економічної культури можна розглянути на декількох рівнях: економічні знання (знання про економічну систему, її роль, функції, рішення й дії, можливості й засоби впливу на прийняття рішень (когнітивні орієнтації)); економічні почуття (специфічні узагальнені переживання людини стосовно ставлення до людських потреб, задоволення або

незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо, оцінні орієнтації); найбільш поширені в суспільстві моделі економічної поведінки. Інституціональна складова культури опирається на економічну свідомість, а особистісна складова – на економічне мислення. Економічна культура – це свого роду соціальний механізм, який відтворює еталони економічної поведінки. Економічна культура складається із цінностей інституціонального (на рівні держави, масової ідеології) й особистісного характеру, які тісно взаємопов'язані між собою.

Зустрічається й інший розподіл економічної культури за рівнями. Так, можна виокремити рівень трудової етики (цінність праці, відношення людей до праці); рівень професійного, наукового, інструментального та спеціалізованого знання (обумовлює раціональний тип економічної дії); рівень норм та нормативної регуляції поведінки (включає в себе професійні норми, професійну етику, рольові очікування, що відносяться до різних типів економічної поведінки, як-от: сітловий маркетинг, лінійний бізнес, франчайзин, тощо).

Економічна культура виконує ряд важливих функцій у суспільстві. Серед них можемо назвати комунікативну (як засіб зв'язку членів суспільства з економічною системою країни в цілому). Ця функція транслює спадкоємність економічного досвіду, демонструючи зв'язки між поколіннями. І, як відзначає С. Матвеев, «...реалізує співробітництво всіх членів суспільства у вирішенні завдань економічної безпеки й національного самозбереження, економічного прогресу та національного відродження». Наступна функція – нормативно-регулююча. Її сутність у забезпеченні усталеності економічного життя шляхом систематизації економічної поведінки, можливості соціально-економічних суб'єктів конструктивно та своєчасно вирішувати економічні проблеми через структури економічних інститутів. Інтеграційна функція проявляється в узгодженні суб'єктів економічного процесу, через соціалізацію молодих поколінь економічна культура породжує певний консенсус у суспільстві. Інноваційна функція – в сприйнятті нових елементів культурного досвіду, утворенні нових форм господарювання. При збереженні основних базових цінностей країни одночасно забезпечується її саморозвиток та видозміна. Ця функція ще проявляється в оновленні соціально-економічних цінностей та норм шляхом вироблення нових норм в рамках самої культури чи запозиченні з інших. Селекційна функція виражається через накопичення, збереження та відбір тих цінностей та норм, які необхідні для розвитку економічної поведінки суб'єктів розвитку економіки. Трансляційна функція проявляється в тому, що економічна культура виконує роль сегменту так званої соціальної пам'яті суспільства, який включає історію розвитку економічних відносин країни, й передає з минулого в сучасне і в майбутнє ті соціально-економічні цінності, норми, правила, зразки поведінки, що були властивими нашим пращурам в силу об'єктивної економічної та політичної ситуації в історії нашого народу. Виховна функція спрямована на економічне виховання підростаючого покоління. Крім вище перелічених, хочемо акцентувати увагу на такій функції економічної культури, як функції мотивації господарської (виробничої,

трудової, підприємницької, фінансової, комерційної, споживчої, тощо) активності; духовної і етичної легітимізації економічного успіху за допомогою засвоєння на особовому рівні цінностей і норм господарської етики та формування на інституційному рівні системи відносин між суспільством в цілому і підприємництвом як його підсистемою, елементами якої є меценатство, добродійність, концепції соціального служіння бізнесу, а також «піар»; регуляції відносин усередині системи господарства за допомогою формування систем менеджменту, ділової культури і етики.

Українські дослідники зверталися до експлікації базових елементів економічної культури. Зокрема, І. Розпутенко, С. Матвеев розглядали та аналізували основні компоненти економічної культури. Так, під економічними цінностями розуміються загальноприйняті уявлення відносно цілей, яких повинна прагнути людина в економічній діяльності. Вони функціонують у формі ідеалу, основоположних принципів мислення і є ідеальними критеріями оцінки економічних подій, явищ і процесів. До економічних цінностей можуть бути віднесені «рівність», «багатство», «гроші», «економічна свобода», «індивідуалізм», «прибуток» тощо. Кожному суспільству, навіть окремим соціальним групам в межах одного й того ж суспільства, притаманна своя ієрархія цінностей. Якщо для когось найвищим благом є багатство, та для інших – це може бути «чиста совість». В одних суспільствах приватна власність може розглядатись як умова здійснення економічної і соціальної свободи індивіда, в інших – як соціальне зло, яке породжує соціальну нерівність і конфлікти. Так, можна згадати історію філософії та погляди соціалістів-утопістів, які вважали причинами всіх бід у суспільстві «лиху приватну власність», і тезу макіавеллізму, за якою «люди скоріше простять смерть батька, аніж втрату спадщини».

Наступним елементом є економічні ідеали (вироблені економічною свідомістю й наявні в ній узагальнені уявлення про досконалість у сфері економічного життя), вони являють собою мрію та взірець, до якого прагнуть люди. Наприклад, сучасні механізми ринкової економіки в західному світі виникли шляхом наближення до ідеалу. Сьогодні вони закріплені в юридичних та економічних легітимних нормах, які регулюють поведінку суб'єктів економічного процесу. Ідеали відображують практичний досвід економічної діяльності даного конкретного соціуму й зазнають соціально-історичної конкретизації. Слід відрізнити реальні цінності соціуму від ідеалів, які формулюються у вигляді ідеологічних конструкцій. Останні можуть успішно виконувати функцію консолідації та орієнтації соціальної спільноти лише в тому випадку, коли вони адекватно відображують мотивацію її колективної економічної діяльності.

Економічні норми – загальні шаблони, які регулюють економічну поведінку в певному напрямку. Це система поведінкових очікувань того, як люди мають діяти в економічній сфері. Економічні норми народжуються в економічній сфері й обслуговують певні економічні відносини. Наприклад, такою нормою в СРСР був «принцип оплати за працею», закріплений в

Конституції країни, він використовувався на практиці і втілювався в масовій свідомості населення. Однак є норми, які не виникають в економічній сфері, але потім набувають економічного змісту. Так, загальна моральна норма соціальної справедливості залежно від економічної системи тієї чи іншої держави набувала економічного змісту різного характеру. У капіталістичних системах вона розглядалася і втілювалася на практиці як рівність можливостей, а в соціалістичних країнах гасло «кожному за здібностями, кожному за працею» у реальному житті зводилося до культивування зрівняльної психології.

Норми в економічній сфері можуть функціонувати на рівні формально-правової надбудови як постанови держави, офіційні правові документи (закони, вказівки, накази) щодо регулювання економічних відносин у країні. Для того щоб ці норми вийшли з розряду декларативних, вони повинні стати елементом повсякденних соціально-економічних практик, тобто повинні успішно функціонувати на рівні масової поведінки суб'єктів економічного процесу. Тому важливо, щоб за змістом норми, які розробляються на державному рівні, були адекватними до умов їх здійснення, наближені до реального життя, відповідали масовим очікуванням громадян, їх моральній свідомості, оскільки економічні норми, які в принципі не можуть бути виконаними, підривають саму ідею обов'язковості виконання норм.

Під економічними стереотипами розуміються спрощені, схематичні, деформовані та ціннісно-орієнтовані уявлення про економічні об'єкти, явища та процеси. Відмітними рисами стереотипу є: персоніфікація явищ (причина тих чи інших явищ пов'язується з діяльністю конкретної особи або певної групи); сильне емоційне забарвлення сприйняття та інтерпретації явищ (як правило, різко негативне або позитивне ставлення до чого-небудь чи до кого-небудь); ірраціональність (як правило, факти, які суперечать стереотипу, не беруться до уваги або з обуренням відхиляються); усталеність (стереотип є статичним, незмінюваним і здатним до самозбереження навіть у ситуації, що радикально змінюється). Стереотипи сприяють формуванню економічної ідентичності, розділяючи соціальний світ на «своїх» і «чужих» (мафія, влада – простий народ). Економічні стереотипи забезпечують в тій чи іншій області економічної діяльності стабільні «правила гри», що дублюються та повторюються протягом тривалого періоду часу, і таким чином спонукають індивідів діяти певним фіксованим чином. Існує два способи формування економічних стереотипів: перший пов'язаний з накопиченням індивідуального досвіду та його закріпленням у вигляді стійких емоційно забарвлених уявлень про предмети чи явища, що фіксуються в підсвідомості індивіда та визначають його спосіб мислення, а другий пов'язується з більш-менш усвідомленим прийняттям зовнішніх за відношенням до індивіда уявлень, які він засвоює в процесі соціалізації. Тим самим, економічні стереотипи виступають в ролі мисленнєвої програми формування, зберігання, відтворення алгоритмів сприйняття та оцінки різноманітної (економічної, політичної, культурної, тощо) інформації, яка зумовлює стійкі моделі економічної поведінки людини в сфері виробництва, розподілу, та споживання матеріальних і духовних благ.

Економічна міфологема – це статичний образ, який ґрунтується на віруваннях і дає змогу систематизувати та інтерпретувати факти й події, не зовсім зрозумілі за змістом, структурувати колективні уявлення про теперішнє і майбутнє. Значний інтерес становить також інтерпретація міфу в рамках аналітичної психології К. Юнга, згідно з якою міф є проекцією колективного несвідомого (архетипів) на ті чи інші реальні об'єкти. У певних критичних ситуаціях можлива активізація, оживлення архетипів, і тоді їх перенесення на економічні об'єкти стає джерелом колективних економічних міфів. Міфологема, у тому числі й економічна, виникає тоді, коли група або більша частина суспільства стикаються з новими, незрозумілими й невідконтрольними їй явищами, які становлять явну або приховану загрозу її існуванню. Саме тому розквіт міфологем здебільшого здійснюється в періоди соціальних потрясінь, глибоких криз суспільства, війн, революцій тощо. Економічні міфологеми, які набувають масового поширення, справляють потужний вплив на перебіг соціальних та економічних перетворень. Представляє інтерес класифікація міфологем, яку наводить І. Дідук на прикладі мультфільмів та телепередач для дітей, наприклад, навчальна міфологема спрямована на збагачення раннього розвитку дитини (наприклад, «Уроки тітоньки Сови»). Конвенційна міфологема містить у собі важливі універсали людського буття, морально-етичні постулати, критерії чесності, правди, добра («Як левеня і черепаха співали пісню», «Пригоди Чебурашки», «Пригоди kota Леопольда», «Вінні-Пух і все-все-все», «Мийдодір» тощо) та інші. Кожен народ і кожна нація продукує свої міфологеми, що фіксують у раціональних та ірраціональних формах соціально-економічні архетипи й породжують масові очікування, уявлення та орієнтації. Наприклад, такий феномен, як «американська мрія» (мрія про краще життя, уявлення про Америку як країну рівних і необмежених можливостей).

С. О. Матвеев зазначає, що економічні звички й рутини, як елемент економічної культури, обумовлюють вибір найбільш зручних і досить поширених засобів групової економічної діяльності. Виникнення звичок і залучення людини до загальних правил поведінки є результатом як відносно пасивної і навіть несвідомої імітації, тобто неусвідомлюваного процесу наслідування інших людей, так і результатом вільного свідомого вибору.

В наукових доробках зустрічаємо й дещо інший підхід до цього питання. Економічна культура, разом з економічною свідомістю, економічним мисленням, економічними інтересами, соціальними стереотипами, розглядається відособлено, в якості передумов економічної поведінки. Свідомість людини є основою її психічного буття, а діями керує воля. Якщо свобода волі обмежується чи навіть знищується, то руйнується відчуття власної відповідальності, людина поступово стає бездушною машиною. Економічну свідомість та поведінку вивчають біхевіористи (необіхевіористи), представники аналітичного методу. Економічна свідомість є складовою частиною індивідуальної чи суспільної свідомості: це рівень психологічного сприйняття економічних процесів, формує реакції чи відповідну поведінку людини. В процесі розвитку суспільства економічна свідомість поновлюється, особливості

господарської діяльності відтворюються в свідомості та впливають на інші компоненти – моральний, правовий, релігійний, естетичний. В економічній свідомості слід шукати витоки повсякденної поведінки громадян, які детермінуються імпульсами свідомості. Економічна свідомість включає емоції та почуття, що надають забарвлення ринковим процесам купівлі-продажу; економічну перцепцію (специфіку сприймання грошей, цінних паперів, дорогоцінних металів тощо); уявлення людини, які відображують та надають сенсу реальності (картини світу); на сучасному етапі економічна перцепція є необхідною складовою маркетингу та реклами.

Економічна свідомість, як системна складова свідомості в цілому, є вищим рівнем психічного відображення економічних відносин людиною. Специфіка економічної свідомості полягає в тому, що вона формується пізніше за всі інші види свідомості, в процесі економічної соціалізації. До основних компонентів структури економічної свідомості відносять економічні емоції та почуття, економічні уявлення та економічне мислення, економічні мотиви, норми, цінності та інтереси. До економічних емоцій науковці зараховують акизитивні (від франц. *acquisition* – придбання), вони забарвлюють процеси купівлі, колекціонування, як кажуть в народі, особливо вони є цінними для жінок, які отримують позитивні емоції, коли в них поганий настрій, покупки привносять відчуття щастя. Праксичні емоції виникають у зв'язку з успішністю чи неуспішністю діяльності, виражаються у відчутті напруги, зацікавленості роботою, задоволенні результатами своєї праці тощо. Гностичні емоції (від грецького *gnosis* – знання) називають ще інтелектуальними почуттями: в новому невідомому відшукати зрозуміле, знайоме, ці емоції проявляються в відчутті подиву, ясності, бажанні подолати протиріччя, тощо. Глоричні емоції (від лат. *gloria* – слава) пов'язані з потребою в самоствердженні, слави, визнання, поваги. Пугністичні (від лат. *pugna* – боротьба) супроводжують подолання небезпеки, на основі якої виникає інтерес до боротьби. Це жага гострих відчуттів, захоплення небезпекою, ризиком, почуття спортивного азарту, «спортивна злість», гранична мобілізація своїх можливостей. Гедоністичні емоції виникають від відчуття комфорту, задоволення. Альтруїстичні, комунікативні, естетичні, романтичні емоції можуть, на наш погляд, супроводжувати економічну поведінку, однак дотично, і не є визначальними.

Економічні уявлення створюють так званий «економічний образ» як комплексну систему суб'єктивного відображення об'єктивної економічної реальності. Економічне мислення ж І. Макін взагалі розглядає як форму прояву економічної свідомості в конкретній суспільній ситуації. Економічне мислення тісно пов'язане з економічними стереотипами.

Розрізняють економічне мислення шаблонне (рішення приймається на рівні здорового глузду) і творче (пов'язане з виробленням нових методів розв'язання певних завдань та досягнення мети, критичний підхід до існуючих економічних форм, тощо). Економічне мислення і економічна практика перебувають у діалектичній взаємодії, тобто взаємообумовленості,

взаємопроникненні, взаємозбагаченні. Економічному мисленню властиві свої закони розвитку і внутрішні суперечності, відносна самостійність у межах системи мислення людини взагалі. Економічна освіта й виховання узагальнює раціональні ідеї, положення світової економічної думки, адекватно відображує реалії дійсності та передбачає тенденції їх розвитку. Формування економічного мислення опосередковується теоретичним і емпіричним рівнями пізнання, і визначається взаємодією суб'єкта й об'єкта економічної дійсності.

Економічні мотиви, норми (про них вже ми говорили вище), цінності та інтереси виконують спонукальну та регулятивну функцію економічної поведінки. Наприклад, економічні мотиви (жадібність, економія, конкуренція, накопичення багатства, тощо) зазвичай узагальнюють в три групи: мотиви діяльності, споживання й накопичення, інвестування. Економічні цінності – це прийняті в суспільстві (або в окремих групах) стійкі уявлення про те, які економічні блага (зв'язки, влада, статус, гроші, тощо) є найбільш важливими або, навпаки, неважливими. Економічні ж інтереси (як форма виявлення економічних потреб) виражають економічну корисність, відображують реальні причини та глибинні стимули економічної поведінки людини.

Інновації відіграють значну роль у трансформації економічної культури. Зокрема, можна виокремити запозичену (прийняття еталонів ззовні) трансформацію, спонтанну (інновація виникає за рахунок внутрішнього розвитку), стимульовану (виникає під впливом зовнішніх імпульсів). Власне це три шляхи оновлення економічної культури. Україні, що намагається побудувати нову економічну систему, необхідно визначитись з вибором шляху. Або ж так і будемо тупцювати на місці, а це означатиме уповільнення розвитку, гальмування, відставання.

В умовах ринку людина має більше шансів, ніж при інших формах господарювання, самостійно вибрати шлях для поліпшення свого життя, кращого і найповнішого задоволення своїх потреб. Проблема вибору для кожної людини є проявом і здійсненням найвищої цінності людини – свободи. Формою свободи в сфері економіки є економічна свобода. Економічна культура відображає рівень економічної свободи, характеризує потенціал ринкової економіки. Взаємозв'язок економічної культури і економічної свободи в умовах ринку розширюється і здійснюється у своїй багатомірності та багатогранності. У поєднанні з економічною культурою, економічна свобода проявляється у формі самоствердження суб'єктів ринкової економіки та розгортання їх можливостей, а отже, у розширенні та збільшенні потенціалу ринкової економіки. Свобода економічного вибору – це прояв свободи в економічній сфері, можливість та здатність самостійно приймати рішення про види і засоби економічної діяльності. Економічна свобода слугує фундаментом розвитку ринку і розвитку економічної людини.

Розуміючи під національною культурою сукупність символів, цінностей, норм, взірців поведінки, вірувань, що характеризують конкретну спільноту (народність, націю) певної держави, країни, хочемо відзначити, що в умовах поліетнічності України, і, зокрема, особливо Одещини, національна культура

включає субкультури національної більшості та субкультури національних меншин. Згідно з цим принципом *культурного релятивізму*, який проголошує абсолютну самобутність будь-якої культури, в тому числі й української, зрозуміти останню можна *лише у власному контексті, враховуючи історію*. Економічна культура обумовлюється специфічними соціально-економічними процесами і, у свою чергу, впливає на всю сукупність економічних процесів певного суспільства. Кожній економічній системі відповідає особлива базова модель економічної культури, яка в конкретній країні проявляється в національних специфічних формах.

В історії нашої держави – України – досить довго панувала планова командно-адміністративна економіка, що обумовлювала патерналістський тип економічної культури, серед провідних ознак якої Н. Фединець виокремлює патрон-клієнтські відносини (держава є патроном, а населення – його клієнтом, перший пропонує свій захист і забезпечує залежним від нього клієнтам доступ до дефіцитних ресурсів, клієнти забезпечують за це підтримку патрона); зрівняльна психологія (зрівняльний принцип розподілу благ, оплати праці, нарахування пенсій, об'єктивна неможливість піднятися вище загальноприйнятого рівня життя, що не сприяє розвитку трудової мотивації робітників); мінімалістська трудова стратегія (гарантованість найважливіших матеріальних благ є досягненням соціальної політики патерналістських держав, але вона обумовлює звичку до цього, до страхування від крайньої бідності незалежно від економічної діяльності людини (кількості та якості праці, кваліфікації, ініціативності, заповзятливості), а на рівні масової свідомості формуються установки на соціальне утриманство); консерватизм (нездатність швидко пристосовуватися до інноваційних тенденцій, які б збагачували економічну культуру та сприяли розвитку економічних відносин); економічна детренованість (нежиттєздатність індивіда в інших економічних структурах, крім патерналістських); ціннісно-раціональний характер (ігнорування вартісних прагматичних оцінок економічної діяльності людини і абсолютизація моральних). Після розвалу Радянського Союзу поступово курс було взято на ринкову економіку, яка почала пристосовувати старі соціальні інститути до нових умов існування. Формування нової економічної культури ринкового типу відбувається в умовах сьогодення в конфліктах з минулим, так як більшість людей так і не змогли перелаштуватися на новий спосіб життя, так і чекають значних благ та піклування зі сторони держави, про що слід забути і будувати своє життя по-новому. Серед особливостей пострадянської економічної культури українські дослідники виділяють фрагментарність (виявляється в сполученні особливостей прояву елементів традиційно українських, радянських (цінностей патерналістської культури) і модерністських (цінностей капіталістичної культури, які запозичуються разом із західними ринковими інститутами); гетерогенність (існування багатьох класових, національних, регіональних, конфесійних та інших субкультур); конфліктність (відсутність базового консенсусу в суспільстві щодо економічних цінностей, високий ступінь напруженості між соціально-класовими угрупованнями);

амбівалентність (виявляється в одночасному підтриманні різних економічних цінностей).

Сучасна економічна людина характеризується ринковою економічною культурою. Серед її основних ознак українські дослідники виокремлюють економічний раціоналізм (здатність здійснювати економічні дії, які мають на меті економічну вигоду); інноваційність (здатність засвоювати і застосовувати нові моделі як у технології виробництва, так і в управлінні економікою); різноманітність моделей економічної поведінки (співіснування державних форм господарювання з приватними, великих корпорацій з дрібними підприємствами, розмаїття галузевої структури економіки); висока суб'єктність (значний вплив «людського фактору» (власників підприємств, власників капіталу та ін.) на розвиток економіки); орієнтація економічних суб'єктів на інституціональні цінності (незалежно від національних та інших розбіжностей між країнами, у кожній із них діють політичні, моральні, релігійні та інші загальнонаціональні традиції та цінності, які обмежують вплив егоїстичних інтересів на економічну поведінку); висока культура партнерських трудових відносин (усталені засоби узгодження інтересів різних учасників трудових процесів – держави, роботодавців, профспілок, політичних партій, різного роду суспільних організацій; конструктивні форми взаємодії між зацікавленими суб'єктами трудових відносин і державою; існування правових форм контролю й корекції всієї системи партнерських відносин); висока трудова мораль (поширення та підтримка орієнтації суб'єктів економічних відносин на чесність, відповідальність, дисциплінованість, високу якість праці); законслухняність (додержання учасниками економічних процесів чинних правових норм); політична нейтральність економічної культури (незалежність ринкової культури від політичних партій і груп, політична незаангажованість, яка обмежує до деякої міри вплив політики, політичних потрясінь на економічний розвиток).

Економічним типом людини ринкової економіки визначається, зазвичай, підприємницький тип особистості. Вітчизняні науковці, зокрема, О. Леонт'єв, підприємництво характеризують з точки зору діяльнісного підходу, а тому, як і будь-яка діяльність, має певну структуру, включає мету, потреби, мотиви, предмет, знання про нього, способи та засоби досягнення мети, умови діяльності. Цілісний образ підприємця одним з перших запропонував Й. Шумпетер, виокремив три підприємницьких мотиви – потреба в плануванні, впливі та владі, матеріалізується в нагромадженні майна; прагнення до перемоги, успіху в суперництві та з самим собою; радість творчості. Відомий філософ та соціолог М. Вебер головними рисами підприємця виокремлював готовність до ризику, духовну свободу, волю, наполегливість, наявність різноманітних ідей, вміння згуртовувати людей навколо спільної діяльності. В. Зомбарт в портреті підприємця наголошує на розвинутій інтуїції, компетентності, перспективному мисленні та комбінаторному обдаруванні в інтелектуальному блоці, здібності та готовності до соціально-лояльного спілкування з іншими людьми й умінням йти «проти течії», таланті

координатора зусиль працівників в комунікативному блоці, схильності до ризику, прагненні перемагати, потреби в самоактуалізації та суспільному визнанні, переважання мотиву досягнення над мотивом запобігання невдачі в мотиваційно-вольовому блоці. Тип особистості ринкової економіки представлений в аналізі типів соціального характеру Е. Фромма. Мислитель відзначає, що «ринок» як соціально-економічна альтернатива старого світу породжує психологічний феномен «ринкова орієнтація характеру», в якій підкреслюється значення «особистісного ринку», що інтенсивно розвивається. Його суть полягає в тому, наскільки добре людина вміє продати себе на ринку, настільки привабливою є її «упаковка». Щоб досягти успіху, мало володіти уміннями, розумом, майстерністю та порядністю, успіх залежить від здатності вступати в конкурентну боротьбу з подібними собі. Ф. Найт наголошує на невизначеності як «середовищі» діяльності підприємця, і необхідність зануритись в неї виникає тоді, коли економічна ситуація не може бути типізованою на підставі минулого досвіду та невідомого ймовірного характеру подій.

Наприклад, заслуговують на увагу дослідження економічної культури особистості, що спираються на культурно-діяльнісну методологію. Одним з ключових понять стає нормативний образ людини, яка існує на рівні індивідуальної і суспільної свідомості у будь-якій культурі як провідник економічних цінностей, у тому числі, що визначає особливості економічної соціалізації. Стверджується, що різні системи економічних цінностей несуть в собі особливості різних типів особистості. Порівняння економічних цінностей різних економічних систем допомагає виявити риси економічних типів, отже, типове в економічній людині певної культури. Наприклад, позначити колективну орієнтацію в радянському типі економічної культури, індивідуалістичну – в ринковому. Відомо, що способи господарської діяльності в радянській економічній системі були жорстко регламентовані, отже, домінував визначений, санкціонований державою набір типів економічної поведінки. Ринковий тип економічної культури орієнтований, передусім, на підприємництво.

Економічна культура формується в процесі економічної соціалізації (детальна інформація в наступному підрозділі). Комбінації психолого-економічних якостей особистості відображують особливості «нормативної моделі економічного типу людини, і ці якості зумовлюють входження її в «світ економіки». Тому економічна культура особистості – це не просто економічні знання, економіко-фінансова грамотність та інші навички, а, перш за все, особистісні якості, завдяки яким людина здатна діяти в економічному просторі.

З економічною культурою має тісні зв'язки національний менталітет. Він відображує глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність готовності та установок індивіда чи соціальної групи до дії, мислення, відчуття та сприймання світу певним чином. Формування менталітету залежить від традицій, культури, соціальних структур, середовища. Формуючись історично, менталітет визначає національну модель економічної

та соціальної поведінки – культуру споживання, виробництва та відповідні мотивації.

Економічне мислення як процес ідеального відображення суб'єктом пізнання економічних процесів і явищ (завдяки якому людина адекватно уявляє економічну дійсність, розвиває механізм координації економічної поведінки), тісно взаємодіє з економічною (господарською) культурою. Вона відноситься до особливої соціалізованої сфери діяльності людини, «обробленого» нею місця існування. Її, як правило, пов'язують з формуванням, організацією і відтворенням відносин між членами суспільства, які виникають і складаються в спільній діяльності, спрямованій на життєзабезпечення і задоволення первинних потреб у їжі та житлі, а також потреб у інших товарах і послугах.

Економічна культура як система цінностей і фактор організованої, збалансованої господарської діяльності сприяє лояльному ставленню до будь-якої форми власності та видів господарського обміну, створення рівних умов для розвитку громадянської ініціативи в усіх сферах економічного життя країни. У дослідженнях про вплив культурних чинників на розвиток економіки склалися два основних підходи: вивчення економічної культури в цілому і вивчення впливу на економіку окремих видів культури (моралі, політики, релігії та ін.). У дослідженні сутнісних характеристик економічної культури найчастіше підкреслюються і аналізуються як найважливіші ті, що пов'язують її розуміння з діяльністю людини, накопиченням і передачею між поколіннями соціального досвіду.

Значна увага, на наш погляд, має бути приділена формуванню страхової економічної культури українців. Питання забезпечення життя не є новим в науковому дискурсі, однак, має надзвичайну актуальність в умовах сьогодення. Необізнаність населення з перевагами, які надає «лайфове» страхування, на жаль, призводить до руйнівних наслідків, адже програми накопичення дають можливість захистити свої сім'ї від різного роду небезпек, накопичити кошти для себе самого в надійному місці, зібрати кошти на навчання своїх дітей, тощо. Переваг лайфового страхування дуже багато, однак, у незначній частини українців вони є, в той час, як Європі кожен має їх декілька. Перше, з чим стикаються фінансові консультанти – недовіра людей. Цьому, звичайно, є пояснення: гіркий досвід втрати грошей на «книжках» при розвалі Радянського Союзу в багатьох взагалі відбив бажання накопичувати, втрата своїх статків через бажання їх примножити в фінансових пірамідах також явище, поширене в нашому суспільстві. Через низьку економічну культуру люди не знають, де можна зберігати свої гроші, щоб це було надійно, і як їх можна примножити. Особливо гостро постає питання пенсійного забезпечення. Насамперед, це пов'язане з демографічною ситуацією в країні, адже на сьогодні на одного платника податків 3 пенсіонери. І, звичайно, друга причина – тіньова економіка, наслідком якої є видатки заробітної плати «в конвертах», з яких не сплачуються податки. Армія пенсіонерів є значним тягарем для країни, адже в період «бебі-буму» (після Великої Вітчизняної війни, з 1945 р. по 1960 рр.) майже в кожній родині народжувалося по 5 – 10 дітей, сьогодні всі масово

виходять на пенсію. Філософія накопичення має давню історію. Так, наприклад, автор відомої книги «Найбагатша людина Вавилону» Дж. Клейсон говорив про те, що процвітання нації залежить від фінансового благополуччя кожного громадянина. Питання страхування, в основному, підіймаються в економіці, й під страхуванням розуміють особливий вид економічних відносин, мета яких – забезпечити страховий захист людей від різного роду небезпек. Історія страхування нараховує тисячоліття, адже питання грошей завжди було актуальним. Справжньою колицкою стародавньої мудрості, що вміщує цінні знання про накопичення, був древній Вавилон. Сьогодні руїни Вавилонії – головна археологічна пам'ятка Іраку. Вони розташовані недалеко від Багдада, на березі найбільшої західно-азіатської річки Євфрат, саме там, де, на думку вчених, колись розташовувався найбільший центр торгівлі. Перші згадки про нього датуються ХХІІІ ст. до н. е. У 1926 р. Дж. С. Клейсон, про якого ми вже згадували вище, написав книгу «Найбагатша людина Вавилону», яка стала справжньою класикою сучасної економічної літератури, і, зокрема, філософії грошей та філософії накопичення, перевидається на різних мовах світу. Це нарис про економію і фінансовий успіх в формі притч Стародавнього Вавилону. Джерелами, якими користувався мислитель, стали стародавні клинописні таблички, що датуються вавилонської епохою і знайдені на території Межиріччя. В них один із стародавніх переписувачів відобразив мудрість вавилонських торговців, лихварів і просто ділових людей того часу. Також ця інформація підтверджена Британською асоціацією археологів, які стверджують, що науковець не одноразово звертався до них за допомогою перекласти уривки давніх текстів. Пересічні громадяни України ще зі школи починають вивчати різні закони, більшість з яких в повсякденному житті їм взагалі ніколи не знадобляться. А ось філософія накопичення, насамперед, полягає в дотриманні законів грошей, про які рідко хто знає. І сьогодні закони грошей ті ж, що правила світом капіталу ще в Стародавньому Вавилоні шість тисяч років тому:

1. Золото тягнеться до того, хто відкладає десяту частину свого заробітку, забезпечуючи майбутнє собі та своїй родині;
2. Золото працює в повну силу на мудрого господаря, який вигідно вкладає його в справу;
3. Золото потребує захисту, а тому вважає за краще обережність і поради мудрих людей;
4. Золото не любить, коли його змушують працювати в тій області, де людина не обізнана;
5. Золото вислизає від тих, хто вкладає його в авантюрні або непродумані проекти, втілюючи романтичні мрії про багатство.

Найголовнішим є перший. З будь-якого заробітку слід відкласти 10 %. «Полюби ближнього свого, як самого себе», – говорив пророк Мойсей в П'ятикнижжі. Саме цей вислів і визначає основні моральні обов'язки людини по відношенню до Бога, суспільства і самого себе. Економічна людина у фінансовому плані піклується про себе, своїх дітей, свою сім'ю. А для цього в неї має бути належним рівнем розвиненою страхова культура.

Страхова культура суспільства умовно розділяється на страхову культуру населення та страхову культуру юридичних осіб. Стосовно нашого дослідження мова йде, звичайно, про перше значення. Українська дослідниця О. Журавка

проаналізувала основні підходи до визначення страхової культури, узагальнено які можна представити наступним чином: по-перше, страхова культура в широкому розуміння відображує найбільш загальні суттєві ознаки, зв'язки й відносини страхової діяльності; по-друге, цей термін позначає рівень знань клієнтів і використання ними різних страхових інструментів; по-третє – це процес розповсюдження серед населення знань і навичок, необхідних для користування страховими послугами; по-четверте – це рівень пізнання суспільства і його процесів, а також широта кругозору, що сприяють з'ясуванню суті та значення страхування, що дозволяє впроваджувати і використовувати його в суспільному житті. Ми ж в рамках дослідження моделей поведінки економічної людини розуміємо під страховою культурою особистості складову ринкової економічної культури, що включає знання, переконання, звички, пов'язані з питаннями забезпечення свого життя та своєї сім'ї.

Накопичувальні програми, які людина відкриває для себе та своїх дітей, є в умовах сьогодення України просто необхідними. Держава запроваджує трирівневу пенсійну реформу, заохочуючи своїх громадян самим піклуватися про свою старість. Під час проведення ряду навчальних соціологічних досліджень стосовно пенсійної реформи в Україні, було зроблено деякі узагальнення, зокрема серед них констатуємо такі висновки: низький рівень поінформованості про пенсійну реформу, тільки 4% населення обізнані з намірами запровадити накопичувальні складники пенсійної системи; низький рівень довіри до системи пенсійного забезпечення: 70% українців не вірять, що матимуть достатній дохід після виходу на пенсію; пасивна позиція щодо власної пенсії та сподівання на державну опіку; байдужість до питань пенсійної реформи та низький рівень знань про політику у сфері пенсійного забезпечення; незадоволеність чинною системою пенсійного забезпечення, зокрема сприйняття несправедливості цієї системи; нерозуміння фінансових джерел пенсійного забезпечення (наповнення бюджету Пенсійного фонду, діяльність недержавних пенсійних фондів); невпевненість у фінансовій стабільності Пенсійного фонду, що створює відчуття незахищеності у разі змін у пенсійній системі.

Формування економічної культури відбувається в рамках процесу економічної соціалізації, обумовлюється економічними цінностями суспільства в цілому й потребово-мотиваційною сферою економічної людини зокрема; відображує можливості засвоєння і вибору необхідних економічних цінностей та їх інтеріоризацію у внутрішні детермінанти економічної поведінки. Тим самим, входження індивіда в систему зв'язків та відносин економічної сфери суспільства значною мірою визначається його економічною культурою, остання ж виступає результатом економічної соціалізації та підґрунтям соціальної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения, 1990. С. 61 – 272.

2. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. Київ, 2002. 580 с.
3. Губерський Л. В., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. Київ, 2002. 580 с.
4. Дідук І. Пізнання дитиною реальності у психологічному просторі дитячої анімації. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nssp/2009_21/Diduk.htm
5. Журавка О. С. Страхова культура як один з чинників впливу на розвиток страхування. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/4102>
6. Златов Д. І., Петінова О. Б. Історія розвитку страхування в Україні // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 17 – 18 червня 2016 р.). Київ, 2016. С. 79 – 81.
7. Зомбарт В. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 2. Торгаши и герои: раздумья патриота / пер. с нем. Д. В. Кузницын. Евреи и экономика / пер. с нем. А. П. Шурбелев, 2005. 652 с.
8. Киселева А. А. Метод реконструкции смысла (на примере социальной группы предпринимателей) // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих. (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня, 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 137 – 139.
9. Клейсон Дж. С. Самый богатый человек Вавилона. URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/104521/Kleiison_Samyii_bogatyii_chelovek_v_Vavilone.html
10. Макин И. Поведенческая интерпретация компромисса // Человек и труд. 2011. № 11. С. 68 – 71.
11. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія. Суми, 2006. 184 с. URL: http://tourlib.net/books_others/matveev120.htm.
12. Москаленко В. Соціалізація особистості. Київ, 2013. 540 с.
13. Москаленко В. В., Міщенко О. О. Особливості економічної культури студентської молоді // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези I Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології (29 червня – 2 липня 2011 р. м. Кам'янець-Подільський). Київ, Кам'янець-Подільський, 2011. С. 158 – 159.
14. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія. Київ, 2012. 348 с.
15. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. Я. Каждана; науч. ред. пер. В. Г. Гребенников, 2003. 360 с.
16. Петінова О. Б. Економічна культура, мислення і освіта у формуванні особистості «ринкового типу» // Методологія і теорія гуманітарних досліджень в умовах глобалізації: монографія / за наук. ред. О. М. Пшінька, Т. І. Власової. Дніпропетровськ, 2012. Ч. IV, п. 4.5. С. 366 – 380.

17. Розпутенко І. В. Позаринкові регулятори економічного розвитку в системі державного управління // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». 2013. Вип. 4. С. 59 – 70.
18. Романенко І. І., Петінова О. Б. Трирівнева пенсійна система: «за» та «проти» (на матеріалах соціологічного дослідження) // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практ. конф. (Львів, 27 – 28 травня 2016 р.). Львів, 2016. С. 50 – 53.
19. Рудакова О. В. Потребности и интересы как детерминанты экономического поведения // Вестник ТГУ. 2008. № 1 (69). С. 322 – 326.
20. Соколова Г. Б., Соколова С. М. Економічна культура як механізм соціальної регуляції підприємницької діяльності. URL: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/55277.doc.htm.
21. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку. Львів, 2011. 226 с. URL: <http://kerivnyk.info/sociologia-rynku9>

Питання для самоконтролю

1. Яке місце займає економічна культура в контексті національної культури? Відповідь обґрунтуйте.
2. Розкрийте взаємозв'язок культури з працею та діяльністю.
3. З яких структурних елементів складається економічна культура? Охарактеризуйте їх.
4. В чому полягає специфіка економічної культури як способу взаємодії економічної свідомості та економічного мислення?
5. Розкрийте взаємозв'язки економічної культури та економічної свободи в умовах ринку.
6. Які ви знаєте рівні економічної культури? Охарактеризуйте їх.
7. Які функції виконує економічна культура в суспільстві?
8. Проясніть специфіку базових елементів економічної культури (економічні цінності, ідеали, норми, стереотипи, міфологеми, звички та рутини).
9. Розкрийте сутність економічної свідомості та охарактеризуйте основні її структурні елементи.
10. Порівняйте між собою шаблонне і творче економічне мислення.
11. Розкрийте роль інновацій у трансформуванні економічної культури. Наведіть приклади.
12. Чим між собою відрізняються патерналістський та ринковий тип економічної культури?
13. Розкрийте взаємозв'язки економічної культури та національного менталітету.
14. В чому полягають особливості страхової культури як різновиду економічної культури? Що ви знаєте про історію виникнення страхової культури?

4.2. Політична культура (Олена Лісєнко)

1. Поняття політичної культури: сутність та зміст.
2. Типологізація політичної культури.
3. Українська політична культура.

Перетворення індивіда на культурно діючу особистість, яке відбувається безпосередньо в процесі соціалізації, робить її носієм політичної культури даного суспільства. У цій якості людина залучається до складного і динамічного процесу владних відносин, формує власну соціально-політичну ідентичність. Дослідження проявів політичної культури особистості, різних соціальних груп дає можливість прогнозувати форми політичної поведінки громадян, їх соціально-політичні настрої, виявляти причини конфліктів та способи їх вирішення.

Політична культура за умов трансформації соціуму є найважливішим чинником впливу на процес суспільних змін як у позитивному напрямі, і навпаки. Тому філософське дослідження стану та вектору розвитку політичної культури суспільства є необхідною умовою глибокого осмислення особливостей суспільно-політичних змін зокрема, та тенденцій розвитку суспільства в цілому.

1. Поняття політичної культури: сутність та зміст

Термін «політична культура» вперше був вжитий німецьким філософом Йоганном Гердером у XVIII столітті. Проте явище політичної культури розглядалось ще в творах давніх мудреців Платона, Аристотеля, та інших мислителів, які задавалися питаннями: чому люди, виховані на різних традиціях та цінностях мають неоднаковий соціальний і політичний досвід, по-різному відносяться до політичних подій, та досягають різних результатів у своїй політичній діяльності.

Концепція політичної культури була введена в науковий обіг в 50-60-і роки XX століття. У спільній праці Г.Алмонда і С.Верби «Громадянська культура» політична культура була визначена як «різноманітні, але стійко повторювані, когнітивні, афективні та оціночні орієнтації щодо політичної системи взагалі, її аспектів «на вході» і «на виході» і себе як політичного актора».

Реальним імпульсом для виникнення теорії політичної культури стала світова ситуація 50-60-х років XX століття, яка характеризувалася спробою демократизації цілої низки країн Азії і Африки, які добилися незалежності, декларували перехід до демократичного політичного режиму і намагалися перенести на свій національний ґрунт американські і європейські політичні інститути. Проте у більшості країн, що прагнули модернізуватися, реформи провалилися, а президентські форми правління вироджувалися в диктатури особистої влади. Це викликало у дослідників потребу визначити соціокультурні

чинники, які сприяють або перешкоджають розвитку демократії. Під керівництвом Г. Алмонда і С. Верби протягом 1958-1962 рр. були проведені широкомасштабні соціологічні дослідження в п'яти країнах - двох старих демократіях США і Великобританії, двох нових демократіях – ФРН та Італії і одній країні, що розвивається – Мексиці. У кожній із п'яти країн вони опитали близько 1000 осіб із різних суспільних верств. Під час вивчення політичної культури кожної країни обстежувалися політичні орієнтації людей (когнітивні, афективні, оціночні) на:

- 1) національну політичну систему загалом;
- 2) уряд своєї країни;
- 3) загальнонаціональні вибори;
- 4) саму особистість.

Результати цього дослідження були опубліковані в роботі «Громадянська культура» (1963), що стала класичним твором, у якому були сформульовані основні положення теорії політичної культури. У цій роботі вони зазначали, що вводять термін «політична культура» насамперед для поділу політичних і неполітичних позицій та моделей поведінки, але водночас і для розширення можливостей використання в культурології, антропології, соціології, психології, політології, філософії концептуальних схем та підходів.

Початковий, пов'язаний з етимологією слова "культура", сенс терміну «політична культура» означав *рівень розвитку суспільства*, що виражається у формах державного управління, системи політичної влади, видах політичних відносин та норм, що їх регулюють. Надалі в інтерпретації даного поняття акцент змістився з розуміння «політичної культури» як сукупності ідей та уявлень, що становлять основу політичної системи суспільства, до визначення терміну «політична культура» як *стану політичної свідомості особистості*, рівня політичних знань і почуттів, зразків поведінки та функціонування політичних суб'єктів.

Як складне соціокультурне утворення, політична культура має багато інтерпретацій. На сьогоднішній момент виділяють понад 50 визначень політичної культури, серед них: «система переконань, вірувань і відчуттів, які додають порядок і значущість політичному процесу, і які забезпечують ухвалення основних правил, що спрямовують поведінку в політичній системі» (Л. Пай); «сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що зачіпають взаємини влади і громадян» (Е. Вятр), ін.

В філософському енциклопедичному словнику **політична культура** визначена, як система знань, уявлень, цінностей і відносин, що функціонують у суспільстві і відтворюються в процесі зміни поколінь. Політична культура позначає сукупність стійких форм політичної свідомості (уявлень, цінностей, установок, орієнтацій, стереотипів) та видів політичної поведінки, що відображають реакцію членів суспільства на політичне життя, політичні інститути та процеси, політичну систему в цілому. Реформаційні процеси та надзвичайні події стають джерелом змін у політичній культурі, так само, як існуючі традиції та стереотипи сприяють стійкості багатьох її елементів.

Наявність безлічі компонентів, які роблять даний феномен складним і динамічним явищем, дозволяють аналізувати **політичну культуру як інтегровану систему ціннісно-нормативних, символічних, інституційних та взаємодійних проявів суспільства.**

Ціннісно-нормативний рівень політичної культури включає:

- Політичні цінності, ідеали;
- Вірування і відчуття, які надають політичним явищам порядок і сенс, і в результаті керують політичною поведінкою;
- Політичні переконання;
- Накопичений соціально-політичний досвід;
- Політичні традиції, звичаї, норми.

Символічний рівень політичної культури включає:

- Символи держави: гімн, прапор, герб;
- Політичні ритуали;
- Символічні ідеали, тощо.

Інституційний рівень політичної культури включає:

- Культуру ухвалення і реалізації політичних рішень;
- Культуру електорального процесу;
- Культуру прийняття і регулювання соціально-політичних конфліктів;
- Ступінь розвиненості політичних інститутів і участь мас у них;
- Форми і методи функціонування політичних інститутів.

Рівень взаємодії політичної культури включає:

- Культуру політичної участі;
- Культуру політичної діяльності;
- Стиль і методи спілкування суб'єктів політики в політичному процесі;
- Ступінь залучення громадян до політичного життя суспільства.

Говорячи про *сутність політичної культури* можна зазначити такі її змістовні структурні компоненти:

- Культура політичної свідомості.
- Культура політичної поведінки.
- Культура функціонування політичних інститутів.

Ці три компоненти поділяються на підструктури. *Культура політичної свідомості* включає політичні уявлення та переконання, політичні установки; політичні цінності, традиції, норми. *Культура політичної поведінки* включає культуру політичної участі (дії приватних осіб, активність громадянського суспільства щодо політичних інститутів), культуру політичної діяльності (діяльність індивіда, включеного до структури тієї чи іншої політичної інституції). *Культура функціонування політичних інститутів* поділяється на три підструктури: культуру електорального процесу; культуру регулювання соціально-політичних конфліктів; культуру прийняття та реалізації політичних рішень.

Основними структурними елементами політичної культури як соціокультурного феномену є політична свідомість, політичний світогляд, політична поведінка, політичні цінності, політичні настанови, політичні традиції, архетипи та стереотипи. Всі ці змістовні елементи відіграють свою особливу роль у функціонуванні даного феномену, проте найважливішим та недостатньо дослідженим компонентом політичної культури є політична ментальність.

Політична ментальність виступає специфічним соціокультурним феноменом, який проявляється в індивідуальній та колективній політичній поведінці громадян, у їх політичних уподобаннях, пріоритетах, очікуваннях. *Політична ментальність* - це політичний умонастрій, що історично склався, єдність політичних цінностей, норм, установок, стереотипів в їх когнітивному і поведінковому прояві. Це явище містить насамперед елементи політичної свідомості та суспільної психології, зокрема, соціально-історичну пам'ять, політичні настрої, архетипи. Будучи формою вираження групової свідомості, політична ментальність дозволяє зрозуміти своєрідність сприйняття та оцінки різними соціальними групами того чи іншого політичного явища чи процесу, узагальнене та поширене уявлення про той чи інший політичний інститут, організацію, подію.

Слід звернути увагу на такий важливий аспект поняття «політична ментальність», який наголошує відомий дослідник української ментальності О. Кульчицький. Маючи на увазі саме ментальні структури, він зазначає, що сукупність усвідомлюваних та неусвідомлюваних уявлень, установок, стереотипів, архетипів соціально-політичної поведінки формується у народу протягом усієї його історії та впливає на сучасний спосіб життя, діяльність та тип мислення. Таким чином, ментальність людини, соціальної групи відображає рівень індивідуальної та колективної свідомості, що складається протягом тривалого часу, принаймні кількох десятків років та повільно піддається змінам.

Отже можна виділити такі колективні уявлення, що позначаються поняттям «політична ментальність», як:

- відношення особистості, соціальних груп до влади, права, власності, моралі;
- розуміння природи права та значущості права як соціального регулятора;
- орієнтація на достовірне осмислення політичної реальності;
- знання політичної історії своєї держави; інш.

Політична культура особистості формується під впливом політичної культури суспільства в цілому. Особистість сприймає стереотипи політичного мислення, орієнтації та поведінки, властиві соціальному середовищу, в якому дана особистість перебуває. Разом з тим політична культура кожної людини характеризується і індивідуальними рисами, у яких відображається особистісний досвід, рівень знань, інтерес до політики та проблем влади. Політична культура особистості проявляється у рівні політичних знань,

прихильності певним цінностям, у ступені громадянської активності, у формах політичної поведінки.

Отже, політична культура особистості має багатокомпонентний характер. Принаймні в її структурі можна виділити такі основні елементи: когнітивний (англ. *cognitive* - пізнавальний); ціннісно-нормативний, емоційно-психологічний та поведінковий.

Когнітивний елемент політичної культури складають домінуючі в суспільстві або найбільш характерні для особистості, соціальної групи уявлення про різні аспекти політичного життя суспільства: про політичну систему та її окремі інститути; про політичний режим, систему влади та управління; про прийняття рішень та їх реалізацію; про своє місце у політичному житті, компетентність та ефективність участі у політичній діяльності. Таким чином, когнітивний елемент політичної культури включає стійкі стереотипи політичної свідомості у всіх його формах та проявах.

Стереотипи політичної свідомості можуть мати характер теоретичних узагальнень чи існувати у вигляді звичайних уявлень. У всіх випадках джерелами їхнього формування виступають як правдива інформація, так і неперевірені факти, чутки та дезінформація. Однак незалежно від того, чи є політичні уявлення, що склалися, правдивими чи хибними, суб'єкт-носій політичної культури керується ними у своїй діяльності як істинними, якщо вони є домінуючими в культурі.

Ціннісно-нормативний елемент політичної культури утворюють характерні для цього суспільства, певної соціальної групи, особистості політичні цінності, норми, цілі, ідеали. Ціннісно-нормативний компонент політичної культури є своєрідним еталоном, за яким даний соціальний суб'єкт дає оцінку існуючим політичним відносинам, ходу політичного процесу, робить висновки про їхню відповідність або невідповідність своїм соціально-політичним цінностям, нормам, ідеалам. Зміст та спрямованість стійких ціннісних орієнтацій зумовлюють місце політичних явищ у житті особистості, групи, суспільства.

Емоційно-психологічний компонент політичної культури складають почуття та переживання, які відчувають соціальні суб'єкти у зв'язку з їх участю у політичних процесах. До таких почуттів та переживань можна віднести, наприклад, установки на соціальну справедливість, патріотизм, ін. Емоційні почуття та психологічні переживання становлять невід'ємну складову політичної свідомості та поведінки. Супроводжуючи практично будь-які прояви соціальної активності суб'єкта та спрямовуючи її на досягнення життєво значущих цілей, емоції та почуття виступають одним із головних елементів механізму регулювання політичних відносин. Розвинена політична культура передбачає формування в її носіїв стійких стереотипів у сфері емоцій, почуттів та переживань.

Емоційно-психологічний компонент політичної культури включає в себе також і ірраціональні фактори у свідомості та поведінці, які є складними і не піддаються простому причинно-наслідковому поясненню спонукальних

мотивів у діях людей. Такі чинники виявляються у формі політичних міфів, які є не що інше, як віра людей у те чи інше «світле», «прекрасне» майбутнє. Як і упередження, політичні міфи є головним чином продуктом емоційної діяльності людей і спираються на громадські авторитети. Але на відміну від упереджень вони характеризуються відносною довговічністю і продовжують існувати за певних змін у політичній обстановці.

Сказане про сутність політичних міфів зовсім не означає, що в їхній структурі відсутній будь-який раціональний зміст, і що їх слід повністю ототожнювати з брехнею. Навпаки, політичні міфи найтіснішим чином переплетені з певними знаннями та уявленнями про соціальну дійсність. Проте важливішою є їхня функція регулятора політичної поведінки на основі емоційно-психологічних механізмів. Вони виступають у ролі своєрідного компенсатора нестачі наукових знань у сфері політики. Як відомо, наука може забезпечити лише частковий образ реального світу, що підлягає коригуванню, виходячи з якого не можна бути абсолютно впевненим у правильності своїх дій. Таку впевненість надає політичний міф, який і є ірраціональним за своєю природою. Ось чому кожен великий політичний рух прагне вдягнути свої цілі у форми міфу, прийнятого масами як надія, що наповнює змістом і наснагою їх колективні дії.

Поведінковий компонент політичної культури складають політичні настанови та відповідні стереотипи поведінки, які сприяють переведенню уявлень та цінностей у площину практичних дій.

Усі ці компоненти політичної культури самостійні, разом із тим взаємопов'язані, тісно переплітаються, утворюючи специфічну цілісність. Характер політичних знань та уявлень, цінностей та переконань, емоційних станів та психологічних почуттів, позицій та установок, переважних зразків поведінки визначають зміст та специфічні риси політичної культури особистості, нації.

При проведенні порівняльних міжнародних досліджень політичної культури вивчаються такі її основні показники, які відповідають класичній теорії політичної культури:

- 1) інтерес до політики, переживання та почуття у зв'язку з участю у політичних процесах; (*емоційно-психологічний компонент*)
- 2) політичні знання; (*когнитивний компонент*)
- 3) політична компетентність (усвідомлення здатності впливати на владу); (*когнитивний компонент*)
- 4) політична участь (включеність у політичну діяльність); (*поведінковий компонент*)
- 5) політичні цінності та преференції [2] (*ціннісно-нормативний компонент*)

Таким чином, незважаючи на те, що існує безліч дефініцій поняття «політична культура», що пов'язано з різними підходами до його розгляду, багато дослідників виділяють одні й ті ж показники даного феномену. До таких показників відносяться: рівень інтересу громадян до політики, політична

ефективність (оцінка суб'єктом своєї здатності впливати на політичні події та рішення), політичні цінності та орієнтації, ставлення до держави та перспективи її розвитку у внутрішньополітичному та міжнародному аспектах.

2. Типологізація політичної культури

Створення типологізації політичної культури зумовлено різноманіттям політичних систем, різницею рівня соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країн, їх історичних традицій, наслідком яких є різноманітність політичних культур народів, націй, особистостей. Існують різні підходи до типологізації політичних культур.

Однією з найбільш популярних є типологізація політичної культури, яку запропонували американські вчені С. Верба та Г. Алмонд. Вона ґрунтується на результатах порівняльного аналізу політичних культур, що існують у різних країнах, залежно від ступеня орієнтації людей на участь у політичному житті, у забезпеченні функціонування політичної системи. Вихідним пунктом їхнього підходу є конструювання трьох «чистих» типів політичної культури та виведення з них змішаних типів політичної культури. Чистими типами, за їх визначенням, є **патріархальна, піддана та активістська (громадянська) політичні культури.**

Патріархальний тип (традиційна політична культура). Характерна для політично нерозвинених суспільств. Люди не мають чітких політичних орієнтацій. Найяскравіше виявляються орієнтації на місцеві цінності (кланові, родові, племінні) – це місцевий патріотизм, сімейність, групівщина, корупція. Уявлення про політичне життя невиразні, ставлення до нього – байдуже. Від політики люди нічого не очікують. Люди із традиційною орієнтацією малосприйнятливі до цінностей світової політичної культури.

Підданський тип (політична культура підпорядкування). Формується в умовах феодалізму, тоталітарного та авторитарного політичних режимів. Для підданської культури характерна політична пасивність громадян, їх усунення від політики. Піддані знають про існування спеціалізованих політичних інститутів, здатні оцінювати їхню діяльність і орієнтуватися в політиці, але інтерес виявляють лише до практичних результатів правління політичних вождів. Піддані завжди і в усьому підкоряються владі зі страху перед репресіями та з таємного очікування благ за свою слухняність.

Активістський тип (партисипативна політична культура, культура участі). Відповідає модернізованому суспільству з розвинутою та диференційованою політичною системою. Громадяни виявляють високу зацікавленість у політиці, прагнуть брати активну участь у ній, раціонально спрямовуючи політичний процес у бажане русло за допомогою законних засобів та інструментів («раціонально-активістський» тип ставлення до політичної системи). Члени суспільства орієнтуються не лише на панівні, а й на альтернативні політичні цінності – у цьому виявляється плюралізм, толерантність та творче ставлення до політики.

Г. Алмонд та С. Верба зазначили, що виділені ними «чисті» типи політичної культури насправді не зустрічаються. У реальній політиці існують, як правило, змішані типи: піддансько-активістський, патріархально-підданський та ін. з нашаруванням пізніших елементів культури на ранні, які є у «приглушеному» вигляді. Вчені вважали таке змішання типів гідністю політичної культури, оскільки традиційні та підданські орієнтації однієї частини населення врівноважують та стримують політичну активність іншої частини громадян, стабілізуючи функціонування політичної системи та суспільства загалом.

У всіх п'яти обстежених країнах (США, Великобританії, ФРН, Італії і Мексиці) Р. Алмонд та С. Верба виявили наявність змішаного типу політичної культури, яку вони назвали «культурою громадянськості». Дослідження показало, що в політичному житті як демократично розвинених країн, так і країн, які розвиваються у напрямку посилення демократичних принципів, активно беруть участь не всі громадяни. З'ясувалося, що англо-американська політична культура, що підноситься багатьма дослідниками, не ідеальна. Проте загалом носії *«культури громадянськості»* мають безперечні десять переваг:

- усвідомлено оцінюють діяльність свого уряду як позитивну для них самих;
- виявляють високий та стабільний інтерес до діяльності свого уряду та добре обізнані про неї;
- пишаються політичною системою своєї країни;
- розраховують на увагу до себе з боку офіційних осіб;
- охоче обговорюють політичні питання публічно або в колі друзів;
- відкрито та лояльно висловлюють опозиційні настрої;
- із задоволенням беруть участь у різних політичних заходах (виборчих кампаніях та ін.);
- компетентно оцінюють політику свого уряду та готові впливати на неї як особисто, так і спільно з іншими особами;
- компетентно використовують існуючі правові норми для самозахисту від владного свавілля;
- вірять у необхідність та бажаність демократії як системи державного управління.

Дослідження Р. Алмонда і З. Верби переконливо довели, що найважливішим чинником політики у країні є її політична культура. У той же час, за допомогою досліджень різних типів політичної культури вдалося з'ясувати причину різної ефективності застосування однакових політичних інституцій у різних країнах світу. Саме на цій основі Г. Алмонд виділив чотири типи політичних систем:

- англо-американську;
- євроконтинентальну;
- доіндустріально та частково індустріальних країн;
- тоталітарну.

Не менш важливою перевагою типологізації політичної культури Р. Алмонда і З. Верби є визначення політичної культури як сукупності політичних цінностей та орієнтацій, які дозволяють виміряти ефективність політичних взаємодій у будь-якому сучасному суспільстві.

Іншу типологію політичних культур, що базується на формаційному підході, запропонував польський вчений Є. Вятр. На його думку, вона ґрунтується на тому, що політична культура як компонент політичної системи, з одного боку, *багато в чому визначає якість політичного режиму, а з іншого боку, сама постійно зазнає його впливу.* Відповідно до трьох базових типів політичного режиму виділяються **три типи політичної культури.**

Тоталітарна політична культура характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості та політичної поведінки членів суспільства, т.к. у тоталітарних системах має право існувати лише одна, офіційна ідеологія, яка має визнаватись усіма. Тоталітарній культурі властивий культ вождя, міфологізація свідомості, активно піддане ставлення до влади. Політична активність за умов тоталітаризму нерідко має примусовий характер, т.к. її спонукальним мотивом є страх.

Авторитарна політична культура відрізняється аполітичністю. Хоча члени авторитарної системи можуть виявляти самостійну активність у різних сферах життя (економіці, культурі тощо.), але це стосується політики. Існує пасивно-підданічне ставлення до влади.

Демократична політична культура характеризується толерантним ставленням до різних політичних поглядів. Найважливішою політичною цінністю є громадянські права та свободи. Оскільки громадяни вільні у виборі – брати чи не брати участь у політиці, то реальна активність є середньою. При цьому більшість членів суспільства є внутрішньо готовими до політичної участі.

Крім того можна говорити про відмінності політичної культури західної та східної цивілізацій. Для **політичної культури західної цивілізації** характерні такі показники:

- переважно активістська модель участі;
- стійкі традиції політичної демократії, переважання загальнонаціональних інтересів та модернізму у політичній культурі;
- наявність «солідного» середнього класу та його політичної ментальності;
- опора політичної системи на особистість як основний елемент політики;
- певна пересиченість особистості політикою (при сприйнятті правил участі в ній, що зберігається);
- формування західних релігій (католицизм, протестантизм) відкритого типу участі у політиці;
- зростання ролі політичних лідерів (через особистісні чинники, поширення ЗМІ, ускладнення політичного розвитку);
- консенсус у відносинах громадянського суспільства з державою;

- слабе сприйняття цінностей східної політичної культури (при загальному інтересі до Сходу, що посилюється).

Політичній культурі східної цивілізації властиві такі показники:

- переважно підданий характер підпорядкування;
- пріоритет спільності (сімейної, кланової, етнічної, професійної) як провідний елемент політики;
- стійкі традиції авторитаризму;
- слабка причетність індивіда до політики;
- формування східними релігіями (іслам, буддизм, індуїзм, конфуціанство) прихованого типу участі у політиці;
- переважання національно-етнічного чинника;
- стійкість традицій;
- зростання ролі політичних лідерів (через харизми, підвищення ролі партій та громадських рухів);
- різкий соціальний та ментальний розрив між елітою та масою;
- особлива роль держави та її стійкий пріоритет над громадянським суспільством, що формується.
- заломлення західної політичної культури традиційними культурами Сходу (при збереженні їхньої самобутності).

3. Українська політична культура.

Розглянемо деякі характерні риси української політичної культури, які визначають її специфіку, стан та динаміку розвитку. Серед найважливіших елементів політичної культури населення України, які відображають особливості формування позиції суб'єкта у політичному житті суспільства, можна виділити такі: політична компетентність (політичні знання, уявлення, інтерес до політики), політичні цінності, настанови (преференції) та політична участь.

Інтерес громадян до політики є проявом пасивної форми політичної участі, який певною мірою характеризує ставлення до політичної системи, політичних явищ та процесів, що відбуваються у суспільстві. При цьому інтерес до політики лише тоді є показником розвиненої політичної культури суспільства, коли його підкріплено політичною компетентністю, необхідною для реального осмислення політичного життя суспільства. Згідно з даними моніторингу Інституту соціології НАН України 1992-2021, майже третина громадян (2020 р. – 35%) виявляють значний інтерес до політики, а з 1996 по 2014 рік майже вдвічі збільшилася частина тих громадян, які виявили інтерес до сучасних політичних знань (1996 р. – 12,1%, 2014 р. – 25,0%).

Досить високий інтерес до політики населення України супроводжується вкрай низькою залученістю до роботи у суспільно-політичних об'єднаннях. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України у 2020 році 85 % населення України не належали жодній з політичних партій чи рухів, а на членство у політичній партії та громадсько-політичному русі вказали 1,9% респондентів. Це свідчить про низький рівень інтересу до діяльності інститутів

громадянського суспільства та неготовності громадян країни системно брати участь у прийнятті політичних рішень, їх реалізації та контролю за їх виконанням.

Серед політичних цінностей та установок в українській політичній культурі, як свідчать дані соціологічного моніторингу, досить поширені патерналістські установки. Представленість патерналістських установок у структурі політичної культури може бути визначена трьома індикаторами: установками індивіда на свою роль у суспільно-політичній системі (цінність особистісної відповідальності чи цінність державної підтримки), установками на функціонування суспільно-політичної системи як такої (самостійність у забезпеченні власного добробуту чи допомога з боку держави), настановами на те, як складається власне життя в соціумі: екстернальність (ініціатива, «я можу вирішити, що буде в моєму майбутньому») або інтернальність (пасивність, «я не визначаю своє майбутнє»). Аналіз проявів патерналістських установок у категоріях екстернальність/інтернальність показує, що екстернальні установки в українському суспільстві мають тенденцію до зниження, натомість зростання інтернальності відбувається дуже повільно. Таким чином, спостерігається тенденція розвитку політичної культури у модусі інтернальності соціальних установок, тобто зростання значимості активної позиції щодо своєї ролі у соціумі.

Також в ціннісній складовій української політичної культури, як свідчать дані емпіричних досліджень, з 2014 року почали відбуватися зміни, пов'язані з зростанням важливості цінностей державної незалежності, патріотизму, а також цінності, пов'язані із комунікацією, толерантністю, солідаризацією, зміцненням соціальних зв'язків. Ця тенденція має позитивний потенціал для зміцнення загального солідаризму українського соціуму.

Щодо форм політичної поведінки як елемента української політичної культури, то участь населення України у політичному житті проявляється переважно у конвенційних формах та зводиться переважно до електоральної. Громадяни України більшою мірою схильні до участі у передвиборчих кампаніях, збору підписів під колективними петиціями та до участі у санкціонованих мітингах та демонстраціях. Робота в громадських організаціях та політичних партіях серед українців є мало поширеною формою політичної участі. Водночас висока соціальна напруженість, яка не знаходить виходу в законних формах політичної участі, та делегітимація влади періодично призводять до вибуху системи через протести (Помаранчева революція 2004, Євромайдан 2013-2014 рр.).

Вітчизняний дослідник А. Стегній, розглядаючи регіональний чинник розвитку політичної культури населення України, говорить про сегментацію політико-культурного простору України. Дослідник вважає, що існує північні регіональні особливості розвитку української політичної культури, пов'язані з особливою регіональною свідомістю, основою на регіональній ідентифікації, регіональних інтересах і цінностях, загальному історичному і політичному досвіді, наявності регіональних «агентів» формування політичної культури. Він

також наполягає на правомірності твердження про відсутність в сучасному українському суспільстві консенсусної політичної культури із узгодженим ставленням громадян всієї країни в цілому до конкретних політичних сил, які відстоюють відповідні ідеологічні цінності і політичний вектор розвитку, зокрема до зовнішньополітичного курсу в умовах розгортання глобалізаційних процесів.

Таким чином, незважаючи на складність та симбіотичність української політичної культури, яка проявляється в інверсії цінностей та настанов нової демократичної політичної культури з деякими компонентами радянської політичної культури (однією з яких є установка на патерналізм), низький рівень суспільно-політичної активності громадян, за деякими показниками спостерігається розвиток політичної культури населення України у демократичному напрямі (зростання інтересу до політики, збільшення кількості людей, здатних розумітися на політичних реаліях). Однією з відмінних рис української політичної культури є високий рівень інтересу громадян до політичних подій та здатність громадян впливати на політичні процеси, що відбуваються в українському суспільстві.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Що Ви розумієте під політичною культурою?
2. Чому, як Ви вважаєте, існує велика кількість визначень політичної культури?
3. Що спричинило зростання інтересу до вивчення політичної культури?
4. Які відмінності між поняттями «культура» і «політична культура»?
5. Назвіть основні складові елементи політичної культури як соціокультурного феномену.
6. Яке значення та роль, на Вашу думку, відіграють в політичній культурі цінності, норми, настанови, стереотипи?
7. За допомогою якого зі своїх елементів політична культура регулює політичні відносини суспільства?
8. Що таке політична ментальність? Як політична ментальність впливає на розвиток політичної культури?
9. Яку роль у функціонуванні політичної культури грає фактор інформованості населення?
10. Який тип політичної культури, на Вашу думку, найбільш характерний для українського суспільства. Поясніть.
11. Які основні риси притаманні українській політичній культурі?
12. Чому, на Вашу думку, важливе дослідження сутності, особливостей функціонування та еволюційних трансформацій української політичної культури?
13. Поясніть, за допомогою чого політична культура здатна реконструювати суспільство в найбільш складні та нестабільні моменти його історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: Монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.
2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Політична культура українського суспільства (за даними соціологічного моніторингу та міжнародного порівняльного дослідження) // Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. К. : Інститут соціології НАН України, 2007. С. 4-23.
3. Культурні цінності Європи. К : Дух і літера, 2014. 552 с.
4. Лісеєнко О. В. Політична культура населення України: стан, зміни після Євромайдану. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2016. № 1(67). С. 66-71.
5. Проблеми теорії ментальності / За редакцією академіка М. В. Поповича. Київ, 2006. 403 с.
6. Попович М. Нарис історії культури України. К, 1998. 280 с.
7. Політична культура населення України. К, 1993. 265 с.
8. Стегній О. Регіональні особливості розвитку політичної культури українського суспільства // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. д.е. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. К. : Інститут соціології НАН України, 2004. С. 243 – 251.
9. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / За ред. М. І. Михальченко. К, 2013. 336 с.
10. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Випуск 7(21).Том 1 / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К. : Інститут соціології НАН України, 2020. 545 с.
11. E. Golovakha, A. Gorbachyk. Social Changes in Ukraine and Europe; Outcomes of European Social Survey 2005-2007. K.: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2009. 127 p.
12. Sidney Verba, Gabriel Almond The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.- Princeton: Princeton University Press, 1963 («Громадянська культура. Політичні настанови та демократії п'яти націй»)

4.3. Медіакультура та медіатехнології. Вплив медіа на інформаційну безпеку у воєнний час (Ігор Скловський)

Вступ.

1 Загальні засади медіакультури та медіаграмотності. Завдання медіакультури.

2 Медіакультура в освітньому процесі закладів вищої освіти. Медіакультура як складова підготовки здобувачів вищої освіти

3 Вплив медіа на інформаційну безпеку у воєнний час.

Медіатехнології як засіб патріотичного виховання молоді

Висновки

Вступ. Масова **діджиталізація** українського суспільства, активний розвиток науково-технічного прогресу та його ефективна інтеграція в усі сфери соціокультурної та соціально-економічної діяльності держави зумовила необхідність набуття медіазнань щодо всіх видів діяльності, зокрема освітньої. Актуальним питанням на сучасному етапі розвитку України є медіакультура та медіаграмотність педагогічних працівників закладів вищої освіти. Ця проблема формує попит освітян на медіакультурні продукти, які можна ефективно імплементувати в освітній процес здобувачів вищої освіти.

1 Загальні засади медіакультури та медіаграмотності. Завдання медіакультури

Медіакультура — сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, що функціонують у суспільстві, знакових систем, елементів інформаційної культури, соціокомунікації, збирання, виробництва, передачі та аналізу інформації, а також культури її сприймання соціальними групами та соціумом у цілому. На особистісному рівні медіакультура означає здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в соціокультурному інформаційному середовищі. Медіакультура - тип культури інформаційного соціокультурного простору, що є посередником між суспільством і державою, соціумом і владою. Вона об'єднує в собі всі види аудіовізуального мистецтва.

Незважаючи на широке застосування термін досі не набув статусу енциклопедичного. Тлумачення терміну «медіакультура»: медіа (від латинського *media*, «*medium*», що означає посередник) - цей термін був введений у ХХ столітті для позначення феномена «масової культури», «масової комунікації». Одним з перших його почав застосовувати канадський соціолог М. Маклюен в контексті досліджень для позначення різних засобів комунікації. Простір медіакультури існує не тільки на основі виробництва і розповсюдження образів - це лише одна частина, що робить його можливим, - але й за рахунок циклу «повідомлення - залучення до комунікації». Залучення до комунікації є умовою і результатом споживання повідомлення, а виробництво повідомлення є умовою і результатом такого залучення. У більш традиційних термінах - це взаємообмін «інформацією» та «інтересами»: з одного боку, люди (аудиторія) сприймають як цікаві або корисні в першу чергу ті повідомлення, які вважають або відчують такими, що мають відношення до них особисто, і на них вони «виявляють попит». З іншого боку, виробництво медіапродукції не тільки орієнтується на інтерес публіки, а й спонукається реальними інтересами, перш за все, політичними і економічними інтересами спільнот, груп, інстанцій та особистостей. Медіакультура характеризується інтенсивністю інформаційного потоку (аудіовізуального: телебачення, кіно, відео, комп'ютерної графіки), це засоби комплексного освоєння людиною навколишнього світу в його соціальних, моральних, психологічних, художніх, інтелектуальних аспектах. Так, деякі дослідники визначають медіакультуру як

«сукупність інформаційно-комунікативних засобів, вироблених людством у ході культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості». Термін «медіакультура» може розумітися також як:

1) сукупність матеріальних та інтелектуальних цінностей у сфері медіа, а також історично визначена система їх відтворення та функціонування в соціумі;

2) по відношенню до аудиторії медіакультура може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, здатної сприймати, аналізувати, оцінювати медіатексти, займатися медіаторчістю, засвоювати нові знання у соціокультурній галузі [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Генезис даного феномену дозволяє розглянути медіакультуру в історичній репрезентації особистості (Є.Р. Борінштейн), в контексті соціального функціонування і як знакову систему, тобто як певний «код» за допомогою якого передається інформація про світ, що оточує людину каналами масової комунікації (З.М. Атаманюк).

Завдання медіакультури. Медіакультура спрямована на розмиття кордонів традиційних академічних дисциплін. Тобто медіакультуру слід сприймати як візуальну тактику для розуміння реакції індивідів та груп індивідів на візуальне середовище (візуальні матеріали, що оточують нас, їх посилюють та канали, через які вони впливають на осіб у соціокультурному просторі). Медіакультура вийшла за академічні рамки та застосовується у повсякденному житті, часто-густо несвідомо. Кожна особистість має знати про явище медіакультури та вміти його застосовувати для виявлення достовірних даних, критично оцінювати соціокультурну інформацію та не бути обдуреними завдяки маніпулятивним аудіовізуальним матеріалам (В.І Аксьонова, І.З. Скловський).

Медіаграмотність – сукупність знань, навичок та умінь, що дозволяють аналізувати, критично оцінювати і створювати різноманітні повідомлення для різних типів медіа. Медіаграмотність передбачає вміння розуміти й аналізувати, як медіа функціонують у суспільстві та який вплив вони мають.

Опанувати медіакультуру та бути медіаграмотним означає бути спроможним знайти те, що людина шукає, вибрати те, що їй потрібно, й визначити, наскільки надійною є ця інформація. Бути медіаграмотним означає бути здатним критично використовувати відповідну інформацію, оптимально зберігаючи її, й розумно ділитися нею з іншими. Треба вміти працювати з інформацією. Саме на це спрямований **курс з медіакультури**.

Метою дисципліни є оволодіння теоретичними та практичними навичками розбудови ефективної системи медіаосвіти, що є фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічній підготовці здобувачів освіти до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формувати медіакультуру і медіаінформаційну грамотність.

Завдання дисципліни:

– формування теоретичної бази знань з основ медіакультури та

медіаграмотності і практичних навичок ефективної та безпечної взаємодії з інформацією, отриманою з медіаджерел, у тому числі з урахуванням використання засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

– навчання сприйняттю й опрацюванню соціокультурної інформації, переданої по каналах ЗМІ, розвиток навичок критичного мислення, умінь розуміти прихований зміст того чи іншого повідомлення, протистояти маніпулюванню свідомістю індивіда з боку ЗМІ;

– формування вмінь знаходити, відпрацьовувати, готувати, передавати й приймати соціокультурну інформацію, в тому числі, з використанням різних медіаресурсів.

Загальні компетентності:

1. Здатність до пошуку, оброблення й логічного аналізу соціокультурної інформації з різних наукових джерел.

2. Здатність працювати з різними джерелами інформації, аналізувати та синтезувати її, виявляти не вирішені раніше задачі (проблеми) або їх частини, формулювати наукові гіпотези.

3. Комплексність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

4. Здатність критично сприймати й аналізувати чужі думки й ідеї, шукати власні шляхи вирішення проблеми, рецензувати навчальні та наукові публікації.

Предметні (спеціальні фахові) компетентності:

1. Комплексність володіння інформацією щодо сучасного стану та тенденцій розвитку світової і вітчизняної галузі культурології.

2. Комплексність у проведенні критичного аналізу різних інформаційних джерел, конкретних освітніх, наукових і професійних текстів у галузі культурології.

3. Здатність створювати нові знання через оригінальні дослідження, якість яких може бути визнана на національному та міжнародному рівнях.

4. Комплексність у набутті та розумінні значного обсягу сучасних науково-теоретичних знань у галузі культурології та суміжних з нею сферах: філософії, логіки, соціології, етики, кібернетики тощо.

Результати навчання

Знати:

– державну політику щодо застосування медіаграмотності у соціокультурному просторі;

– основні кількісні наукометричні показники ефективності наукової діяльності (індекс цитування, індекс Хірша (h-індекс), імпаکت-фактор);

– сучасні бібліографічні та реферативні бази даних, а також наукометричні платформи, зокрема Web of Science та Scopus;

– роль медіа в освітньому процесі ЗВО; культурологічні аспекти медіаграмотності;

– принципи, засоби, методи збору, систематизації, узагальнення і

використання аудіовізуальної та друкованої соціокультурної інформації;

– сутність медіакомпетенцій культурологічних і науково-педагогічних працівників;

– правила культури взаємодії в інформаційному просторі професійної спільноти культурологів та методи захисту від можливих негативних впливів у процесі масової комунікації.

Уміти:

– працювати з різними джерелами, вишукувати, обробляти, аналізувати та систематизувати отриману інформацію у сфері культурології, філософії, соціології тощо.

– працювати з сучасними бібліографічними та реферативними базами даних, а також наукометричними платформами, зокрема Web of Science та Scopus.

– відслідковувати найновіші досягнення у культурологічній науці та знаходити наукові джерела, які мають відношення до сфери наукових інтересів здобувача вищої освіти.

– використовувати правила цитування та посилання на використані джерела, правила оформлення бібліографічного списку.

– критично сприймати й аналізувати чужі думки й ідеї, шукати власні шляхи вирішення проблеми, здійснювати критичний аналіз власних матеріалів, організувати самоперевірку відповідності навчальних матеріалів (реферат, доповідь, есе) встановленим вимогам.

– здійснювати ретроспективний аналіз навчально-дослідницького доробку у напрямі вивчення проблем культурології.

– проводити критичний аналіз різних інформаційних джерел, конкретних освітніх, наукових та професійних текстів у галузі культурології.

2 Медіакультура в освітньому процесі закладів вищої освіти. Медіакультура, медіаосвіта та медіаграмотність як освітні категорії Автор курсу «Медіакультура» розглядає мультимедійність як культурологічний фактор сприйняття і засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу. Культурологічні аспекти дуже пов'язані індивідуалізацією навчання. У першу чергу необхідно розкрити специфіку сучасних засобів масової соціокультурної інформації, приклади їх використання в освітній, так і в соціокультурній галузі, важливі також особливості грамотне використання медіаінформації. Потребують особливої уваги основні культурологічні аспекти застосування засобів масової інформації в освітній галузі, щоб показати поєднання традиційних методів навчання з засобами масової інформації і соціокультурної комунікації, це допоможе визначити проблему захисту здобувачів вищої освіти від маніпулювання з боку ворожих джерел масової інформації. Аналіз специфіки медіакультури. Основні теорії медіакультури та медіаосвіти: «Протекціоністська» («ін'єкційна», «захисна», «прищеплювальна») теорія медіаосвіти. Теологічна (релігійна) теорія

медіаосвіти. Етична теорія медіаосвіти. Теорія медіакультури та медіаосвіти як розвитку «критичного мислення». Ідеологічна теорія медіаосвіти. Екологічна теорія медіаосвіти. Теорія медіакультури та медіаосвіти як джерела «задоволення потреб» аудиторії. Культурологічна теорія медіаосвіти. Естетична (художня) теорія медіаосвіти. Семіотична теорія медіаосвіти. Соціокультурна теорія медіаосвіти. Практична цінність теорій медіакультури та медіаосвіти. Важливе значення має характеристика напрацювань західних та вітчизняних науковців у сфері медіакультури та медіаосвіти. Аналізом специфіки медіакультури та її впливу на соціум у ХХ столітті займалися такі зарубіжні дослідники, як Р. Барт, Д. Белл, В. Беньямін, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, К. Леві-Стросс, Д. Рашкофф та ін [4; 5; 6; 14; 28].

Заслуговує окремої уваги розкриття поняття медіакультури, розгляд історії розвитку медіаосвіти, суспільного значення медіаосвіти, визначення та сутності поняття «медіаграмотність». Треба охарактеризувати основні напрацювання західних науковців у сфері медіакультури та медіаосвіти. Медіакультура та медіаосвіта в Україні. В Україні проблему медіакультури досліджували представники семіотики, мовознавства, психології (Є.Борінштейн, Л. Вигодський, Ю. Лотман та ін.). Види медіа: телебачення, поняття, регулювання галузі. Кінематограф як вид мистецтва та форма соціальної комунікації (кіно як екранна культура, мова кіно, фільм і реальність), газети (структура сучасної газети, газетні жанри, стандарти подання інформації в газеті), журнали (види журналів, огляд сучасного ринку журналів, цінності ілюстрованих журналів), радіо (музика як частина поп-культури, радіо як мас-медіа). Інтернет (Веб 2.0, Вікі, соціальні мережі).

Не можна недооцінювати роль комп'ютера в творчому мисленні, активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

3 Медіакультура як складова підготовки здобувачів вищої освіти

☑ Медіакультура, медіаосвіта та медіаграмотність виступають як важливі освітні категорії. Для розкриття поняття медіакультури необхідне знати історію розвитку медіаосвіти, а також усвідомлювати суспільне значення медіаосвіти, визначення та сутність поняття «медіаграмотність». Види медіа. Телебачення, поняття, регулювання галузі. Кінематограф як вид мистецтва та форма соціальної комунікації, кіно як екранна культура, мова кіно, фільм і реальність), газети (структура сучасної газети, газетні жанри, стандарти подання інформації в газеті), журнали (види журналів, огляд сучасного ринку журналів, цінності ілюстрованих журналів), радіо (музика як частина поп-культури, радіо як мас-медіа). Інтернет (Веб 2.0, Вікі, соціальні мережі).

Медіакультура пов'язана з аудіовізуальними матеріалами, завдяки яким людина (споживач інформації) отримує, аналізує, передає інформацію. Медіакультура не може існувати без

- а) візуальних технологій,
- б) аудіовізуальних технологій.

За візуальними технологіями мається на увазі будь-який пристрій для передачі та перегляду візуальної інформації, від картини в галереї до

телебачення та мережі Інтернет. Тобто медіа культура включає у себе такий елемент як візуальна культура, яка є сукупністю візуальних матеріалів та засобів, що допомагають інтерпретувати та передавати візуальну інформацію, будь то певні носії чи канали комунікації.

До аудіовізуальних технологій відносяться пристрої для передачі відеоматеріалів.

Медіакультура стала всепроникним явищем завдяки технологічному прогресу та появи Інтернету. Завдяки соціальним мережам та можливості миттєвого передання фото/відео/текстових матеріалів через спеціальні додатки на телефонах, планшетах та інших пристроях. Тепер для людей, які працюють в науковій сфері, пов'язаних з літературним, образотворчим мистецтвом, кінематографом і медійних дослідженнях, соціології та інших аспектах візуалізації даних створюється можливість для міждисциплінарної роботи. Студент може отримати інформацію та зробити аналіз даних при дослідженні різних областей знань не виходячи з дому.

Людський досвід тепер більш візуалізований ніж будь-коли раніше. Багато в чому люди в даний час користуються візуальними матеріалами та аудіовізуальними засобами інформації. Журналісти, блогери, медики, вчителі та звичайні люди постійно створюють візуальну та аудіовізуальну інформацію, передають її та аналізують. Наприклад, ми постійно стикаємося з банерами та рекламою в соціальних мережах. Іноді ми не замислюємося над тим, що ми постійно її аналізуємо. Відтак, до одної реклами ми ставимося позитивно, а до іншої негативно, тобто ми постійно перебуваємо під інформаційним впливом візуальних матеріалів. Текст може змусити нас сміятися, картинка плакати, а відео з музичним рядом викличе іншу емоцію. Таким чином, візуальні, аудіальні та аудіовізуальні матеріали мають різні прямі або непрямі посилення, які вловлюються та інтерпретуються споживачами.

Слід зауважити, що поширення аудіовізуальних матеріалів, вимагає нових засобів інтерпретації соціокультурної інформації. Так, західна культура послідовно приносила усне слово як вищу форму інтелектуальної практики і сприймала візуальні уявлення як другорядні ілюзії ідей. Однак, проте, поява візуальної культури як суб'єкт заперечила цю гегемонію, розвиваючи те, що Мітчелл назвав «теорію картини». У цій відомій західній філософії і науці тепер використовується образотворча, а не текстова модель світу, яка являє собою серйозну проблему для подання світу як письмового тексту, який домінував в настільки інтелектуальному обговоренні після таких лінгвістичних рухів, як структуралізм і постструктуралізм (Вікі).

Так, теорія «картинки» та «текстуальність» розроблялася багатьма авторами. На думку західних культурологів теорія картини виникає з усвідомлення того, що практика спостереження може бути настільки ж глибокою проблемою, як різні форми читання (дешифрування, декодування, інтерпретація тощо) і що «візуальний досвід» людини або її «візуальна грамотність не можуть бути повною мірою пояснені в моделі текстуальності. Науковці вважають, що текстуальність стосується не лише

переданої за допомогою писемності інформації, але й також включає в себе розташування та порядок слів у реченнях, а також тлумачення читача, не існує чіткого набору формул для опису текстуальності тексту, оскільки це не проста процедура. Зміст, закладений автором тексту/зображення або іншого елементу відображення певної реальності, не завжди буде чітко розумітися читачеві (декодувальнику), оскільки тут може грати роль існування певного «візуального досвіду». Наприклад, якщо ми почнемо читати трилогію з другої частини, то ми не зрозуміємо зміст, закладений автором. Відтак, ми розпочинаємо з першої частини книги, щоби зрозуміти чи цікаво нам, який там сюжет та основна ідея. Текстуальність, як одна із літературних теорій, полягає у визначенні змісту певного тексту. Філософи описують це як «структуралістський підхід, що відображує постійний перехід від інтерпретації індивідуального літературного твору та паралельний привід до розуміння більших, абстрактних структур, що їх містять» (Вікі).

Кожна форма візуального матеріалу складається з власних індивідуальних та особистих характеристик. Таким чином, для того, щоб сформулювати думку з приводу певного виду візуального матеріалу, зробити його детальний аналіз, необхідно ознайомитися з літературою та посібниками на цю тематику. Інший погляд на текстуальність був висунутий Рейном Раудом, згідно з яким кожен текст складається із упорядкованих наборів слів, що пов'язані один з одним і походять з попередньо узгодженими способами інтерпретації. Основою текстуальності є базовий набір текстів (або візуальних матеріалів), ознайомившись з якими, людина зможе надати інтерпретацію необхідному явищу. Такі тексти та візуальні матеріали відносяться до необхідних, для набуття певного роду компетенції особи чи кола осіб. Тобто для того, щоб опанувати вищу математику, слід почати з математичних основ, які можна вивчити завдяки інформації, що містяться у посібниках з математики, на спеціалізованих сайтах у вигляді відео роликів. Структуралісти зазначають, що існує безліч видів знань, стандартів і кодів, які в різній мірі поширюються носіями певної культури (або певного кола інтересів). Дана модель доповнює модель культурної практики, в якій виробництво, розподіл та передача сенсу розглядаються в контексті індивідуальної участі та діяльності, тоді як текстуальність обов'язково поділяється і сприймається її носіями як об'єктивна, хоч і симулятивно побудована, реальність.

Однією з найяскравіших особливостей медіакультури є візуалізація речей, які самі по собі не є візуальними. Замість того, щоб короткозоро фокусуватися на візуальному ефекті, виключаючи всі інші почуття, як часто стверджується, візуальна культура розглядає, чому сучасна і постмодерністська культура робить наголос на візуалізацію зорового сприйняття. Серед перших, хто звернув увагу на розвиток візуалізації, був німецький філософ Мартін Гайдеггер. Він зазначив, що картина світу не означає сам світ, а світ картиною, що відрізняє сутність сучасної епохи від минулого. Існує два типи візуалізації. Перший спосіб - це уява. Для цього створюється детальний детальний образ

певного явища. Другий тип візуалізації - процес візуалізації. Це певні кроки для реалізації візуального образу та способу його транслявання

«Візуальна культура» - це приватна область поняття «культура», що розвиває здібності сприйняття візуальних образів, вміння їх аналізувати, інтерпретувати, оцінювати, зіставляти, представляти, створювати на цій основі індивідуальні художні образи. Візуальна культура сьогодні охоплює такі об'єкти культури, як кіно, телебачення, фотографія, концептуальне мистецтво, «public art», малюнок, фотографія, живопис, театр, відео-арт, реклама, рекламні ролики, дизайн, вебдизайн, відеоігри, мода, графіті тощо [4, с.113]. Ролан Барт вважає, що візуальна культура має міждисциплінарний характер. «Щоб займатися міждисциплінарною роботою, недостатньо взяти тему і орієнтуватися на науки, які займаються нею. За його словами, зміст цієї діяльності полягає у створенні нового об'єкта, який не належить жодній науковій дисципліні. Як писав науковий критик у галузі комунікаційних досліджень Мак Нейр, «робота над створенням візуального матеріалу веде високого рівня невизначеності, ризику та незалежності» (Вікі). У той час, як ті, хто вже працює над візуальними ЗМІ, зазначають, що картина світу не може бути чисто візуальною, але, тим не менш, візуальні матеріали домінують і є основним джерелом поширення інформації у масове споживання. Переважання візуального зробило розподіл що є між минулим і сучасним (постмодерном). Як передбачав Джеффри Батхен, у постмодерні (теперішнім) буде розкладання кордонів отримання та передачі інформації. Його передбачення справдилися, завдяки тому, що отримання інформації стало тепер звичним і доступним за допомогою сучасних технологій. Зате розвиток технологій відображення та передання візуальної інформації стало однією фундаментальних умов для розвитку візуальної культури у сучасності. Медіакультура має таку історію, яка, на сьогоднішній день потребує більшого та глибшого вивчення. Найбільше від невизначеності історії терміну та значення страждають дослідники та ті, хто у своїх працях використовують термін «медіакультура». Загалом, не існує єдиного визначення та змісту, що, відповідно, робить його трохи більше, ніж модним словом. Для деяких критиків візуальна культура - це просто «історія образів», оброблених за допомогою семіотичного аналізу. Для інших це засіб створення соціології візуальної культури, яка встановить «соціальну теорію наочності» (Jenks 1995:1). Цей підхід, мабуть, відкритий для обвинувачення в тому, що візуальному мистецтву надана штучна незалежність від інших почуттів, які мало впливають на реальний досвід.

Візуальна культура пов'язує воедино кілька реальностей: реальність видиму, віртуальну (мислиму і візуалізовану) і інтуїтивну, яка ще не знайшла певного образного вираження. Візуальну культуру ми можемо назвати успадкованою, але не генетично, а за допомогою виховання і перебування в середовищі, насиченою її знаками [1; 11; 14].

На думку деяких західних культурологів, візуальна культура складається з чотирьох елементів:

1. **Поняття.** Вони містяться головним чином у мові. Завдяки їм стає можливим упорядкувати досвід людей (форма, колір, смак предметів).

2. **Співвідношення.** Візуальна культура не тільки виділяє ті чи інші частини світу за допомогою понять, але також виявляє, як ці складові частини пов'язані між собою - у просторі і часі, за значенням, на основі причинної обумовленості.

3. **Цінності** - це загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути. Вони складають основу моральних принципів.

4. **Права.** Ці елементи регулюють поведінку людей відповідно до цінностей візуальної культури. (З.Бжезинський). Цінності не тільки самі мають потребу в обґрунтуванні, а й можуть служити обґрунтуванням [7, 62].

Візуальна культура – новий культурологічно - міждисциплінарний напрям, що виник на перетині філософії, права, теорії культури, соціології та мистецтвознавства, центральною проблемою якого є дослідження культурної логіки «постмодерністського», «мас-медійного», «візуального» повороту. Візуальна культура стає домінуючою формою медіакультури.

Сучасні теоретики медіакультури говорять про навчальну силу саме візуальних образів, переданих через джерела масової комунікації: художник може передати думку лише за допомогою зображення, користуючись мовою власного мистецтва. Кожна мова базується на певних принципах, має унікальну будову системи і особливості.

При розгляданні творів мистецтва людське сприйняття будується багато в чому на внутрішній емоційній реакції. Через зір та слух твір вводиться в систему наявних цінностей, в процесі розглядання якого багаторазово посилюється асоціативними зв'язками. В результаті виявляється, що «зображення самі по собі набагато менш сильні, ніж отримане враження від них». Метою візуальної складової медіакультури є збагачення внутрішнього світу людини візуальними образами, розкриття здібностей до створення власних зримих об'єктів.

Медіакультура залежить від сучасної тенденції до візуалізації існування, яка робить сучасну добу радикально відмінною від стародавнього і середньовічного світу, в якому світ розуміється як книга. Важливо, що картини розглядалися не як уявлення, а як штучні конструкції, що тісно пов'язані або навіть ідентичні цьому об'єкту. Наприклад, відмітимо, що для Візантійської православної церкви ікона була святою та не піддавалася копіюванню чи розповсюдженню. На відміну від цього, сучасна доба сприяє створенню незліченних репродукцій її образів, які стали відрізнятися один від одного в тому, що Вальтер Беньямін назвав «епоху механічного відтворення». Така візуалізація, завжди загальна, тепер стала практично обов'язковою.

На сьогодні одним з ключових завдань медіакультури є розуміння того, як складаються різномонітні візуальні матеріали (фото, анімаційні зображення тощо). Медіакультура звертає нашу увагу на структуровані формальні параметри перегляду, такі як кіно і художня галерея, до центральної частини візуального досвіду в повсякденному житті, різні уявлення про перегляд і

зоровому сприйнятті течуть як всередині, так і між усіма різними візуальними субдисциплінами, які необхідно розрізняти. Наші відносини змінюються в залежності від того, чи будемо ми дивитися фільм в кінотеатрі або відвідувати художню виставку. Однак, більша частина нашого візуального досвіду має місце в стороні від цих формально структурованих моментів погляду. Так само, як дослідники у галузі культурології намагалися зрозуміти, як люди створюють сенс з споживання масової культури, так і візуальна культура ставить пріоритет повсякденному досвіду глядача від моментального знімку до відеоролика, що розповсюджується навіть на мистецькі експозиції та блокбастери. Зображення, відео більше не індексує реальність, тому що всі знають, що вони можуть бути маніпулятивними, тобто викривлювати реальність. З парадоксами візуальних матеріалів стикався кожен, хто переглядав науково-фантастичні стрічки про прибульців або мультики про чарівних створінь.

Ці віртуальні ефекти постмодерністського образу постійно оточують нас, формують наше світосприйняття. Тому, ми маємо розуміти, що медіакультура - це не тільки середовище інформаційної та масової культури. Воно пропонує чуттєву безпосередність, яка не може конкурувати з друкованими засобами масової інформації: саме той розум, який робить різноманітні візуальні образи чіткішими за тексти.

Медіа та культурні комунікації виступають сьогодні як новий фактор взаємодії в соціокультурному середовищі. Не можна недооцінювати роль медіа в соціокультурному просторі, як і ігнорування історії виникнення стандартів. Існують затверджені професійні стандарти в медіа. Перелік та визначення базових професійних стандартів. При їх порушенні може виникати маніпулювання. Маніпулювання аудиторіями може виникнути саме через порушення стандартів. Тому культуролог має кваліфіковано охарактеризувати Європейські критерії медіаграмотності та нормативно-правове забезпечення медіаграмотності як досягнення ЄС і Ради Європи та України. Тому дуже важливе вивчення культурологічного поняття «етичного кодексу» та його ролі у освітньому просторі.

Існують культурологічні інструменти верифікації контенту та інформаційної безпеки у воєнний час (критичне мислення, фактчекінг, аналіз джерел тощо) задля розпізнавання маніпуляцій та пропаганди. Українські фактчекінгові організації (VoxUkraine) /Антологія Брехні від VoxCheck; StopFake; По той бік новин; БезБрехні; Детектор медіа; Інститут масової інформації (ІМІ); Інтерньюз-Україна. Дуже важлива така проблема як «Нові медіа» - нові технологічні можливості у створенні та поширенні інформації у соціокультурному просторі, а також - інструменти нових медіа - від YouTube і Google до Facebook та Twitter. Основні кількісні наукометричні показники ефективності наукової діяльності (індекс цитування, індекс Хірша (h-індекс), імпаکت-фактор); сучасні бібліографічні та реферативні бази даних; наукометричні платформи, зокрема Web of Science та Scopus. Правил цитування та посилання на використані джерела. Правила оформлення бібліографічного списку.

Розвиток Інтернету, технологічний прогрес і людська природа—суттєва ознака воєнного часу. Існують деякі особливості сприйняття соціокультурної інформації в Інтернеті (рекламні технології в Інтернет; групова робота та залучення користувачів до створення інформаційного продукту; перевірка соціокультурної інформації в Інтернеті).

Важливе значення має культурологічний аналіз поняття «мультимедійності» соціокультурного простору в процесі створення сучасного і конкурентного інформаційного продукту: різноманіття подачі соціокультурної інформації на одному носії; засади застосування принципу «багатосторонньої комунікації» в нових медіа на противагу принципу «односторонньої комунікації» в традиційних медіа [13;18;20]. Важливе значення має медіабезпека, особливо боротьба проти порушення прав людини (кібербулінг, використання ІКТ для нанесення шкоди іншій людині, приниження її гідності) [21; 22; 26]. Основні правила безпеки в Інтернеті уточнюються у зв'язку з особливостями воєнного часу.

Висновок. В умовах воєнного часу медіатехнології виступають засібом патріотичного виховання молоді, оскільки посилюється роль медіакультури у застосуванні культурологічних технологій у освітньому процесі закладів вищої освіти України. Для формування патріотизму молоді необхідне використання мотивів свідомого філософського впливу. Маніпуляція поведінкою людини звертається до підсвідомого. Тоді значимість особистості зникає як абсолютна цінність. Вплив медіа на інформаційну безпеку підвищується у воєнний час. Поширюється використання маніпулятивних технологій у ЗМІ під час воєнного стану. Величезну роль у боротьбі проти спекулятивних медіа грають культурологічні інструменти верифікації контенту та інформаційної безпеки (критичне мислення, фактчекінг, аналіз джерел тощо) задля розпізнавання маніпуляцій та пропаганди. Добре відома антифейкова діяльність, яку проводять українські фактчекінгові організації (VoxUkraine) /Антологія Брехні від VoxCheck; StopFake; По той бік новин; БезБрехні; Детектор медіа; Інститут масової інформації (ІМІ); Інтерьюз-Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абетка візуальної грамотності. За ред. Волошенюк О., Іванова В., Євтушенко Р. К.: АУП, ЦВП, 2019. 80 с.
2. Аксьонова В.І., Гуманістичні обрії європейського простору: український контекст: монографія За ред д.філос.н., проф Є.Р.Борінштейна. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 536 с.
3. Атаманюк З.М. Особистість і свобода. Філософія. Підручник за ред. доктор філософських наук, проф. Є.Р. Борінштейна. Розділ 1. Філософія: глобальні проблема людства. Одеса: Університет Ушинського, 2021. С. 95-108.
4. Барт Р. Міфології / пер., вступ. ст. и комент. С. Н. Зенкіна / Ролан Барт; [пер. с франц. С. Н. Зенкіна]. М.: Вид-во ім. Сабашнікових, 1996. 312 с.

5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования (пер. с англ., под ред. Иноземцева В. Л.). М.: Академия, 2004. 788 с.
6. Бжезінський З. Вибір. Світове панування або глобальне лідерство / Пер. з англ. К.: Міжнародні відносини, 2004. 288 с.
7. Библер В. С. На гранях логики культуры: книга избранных очерков. М., 1997. 440 с
8. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрийяр. – Київ: «Основи», 2004. – 230 с..
9. Борінштейн Є.Р., Падалка Г.М. Соціокультурна диференціація та динаміка цінностей у сучасному інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. Вип. 32. С. 138-143.
10. Гергард Тулодзєцький, Бардо Герціг, Сільке Графе. Медіаосвіта в школі та на уроці: Основи і приклади / За загал. ред. В.Ф. Іванова; Пер. з нім. В. Климченка. К. : Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 405 с. Бідзіля Ю, Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Медіа Закарпаття крізь призму етнотолерантності: Монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
11. Виготський Л.С. Психологія мистецтва. К.: Мистецтво, 1968. 576 с.
12. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство, культура / Пер с ісп. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. 608 с.
13. Деррида Ж. Структура, знак, гра в дискурсі гуманітарних наук // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 460 – 477.
14. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М.: Гнозис, 1992. 270 с.
15. Лотман Ю. М. Об искусстве. СПб: Искусство, 1994. 288 с.
16. Луман Н. Реальность массмедиа /Пер. с англ. М.: Праксис, 2005. 256 с.
17. Луман Н. Медиа коммуникации / Н. Луман. – Москва: Логос, 2005 – 280 с.
18. Луман Н. Реальність мас-медіа – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3001>
19. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. /Пер. с англ. М.: Кучко-во поле, 2007. 464 с.
20. Прімбс Штефан. Соціальні медіа для журналістів. Редакційна робота з Facebook, Twitter & Co. К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2018. 198 с.
21. Робоча програма навчальної дисципліни МЕДІАТЕОРІЯ І МЕДІАКУЛЬТУРА РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: канд. філософ. наук, доцент кафедри теорії культури і філософії науки Фісун К.Г. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Кафедра теорії культури і філософії науки. Харків, 2019-2020 навч. рік. 2020. 48с. - chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/nmk_tkfn/fisun_nmk_mediateoria.pdf
22. Скловський І.З., Акасьонова В.І. Соціокультурний складник гуманістичної підготовки молоді // Освіта та соціалізація особистості : матеріали Х Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених,

- присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського (Одеса, 22-23 квітня 2022 року) / оргком. : А. В. Красножон, О. А. Копусь, Г. В. Музиченко, Є. В. Борінштейн. Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 74-76.
23. Скловський І.З. Соціокультурний феномен трансформації сучасного суспільства. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського (Одеса, 20-21 травня 2022 року) / оргком. : А. В. Красножон, О. А. Копусь, Г. В. Музиченко, Є. В. Борінштейн. Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 49-52.
24. Тоффлер Е. Метаморфози влади /Пер. с англ. М.: АСТ, 2003. 669 с.
25. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций /Пер с англ. СПб: Прайм-Евронек, М.: Олма-Пресс, 2001. 448 с.
26. Хейзинга Й. Homo Ludens. Человек играющий /Пер. с нем. М.: Айрис-Пресс, 2003. 487 с.

Питання та завдання до самоперевірки

1. Що означають поняття «медіакультура», «медіаосвіта», «медіаграмотність»? У чому спільне та відмінне?
2. Завдання медіакультури з Вашої спеціальності?
3. Загальні засади медіакультури та медіаграмотності.
4. Як Ви розумієте поняття «медіакультура особистості (соціально-філософський підхід)?
5. Як Ви розумієте соціокультурний феномен трансформації інформаційного суспільства?
6. Існує багато прикладів маніпулювання аудиторіями через порушення стандартів у засобах масової комунікації. Визначить їх (результати подати у вигляді презентації).
7. Наведіть приклади порушення професійних стандартів у соціокультурному просторі.
8. Охарактеризувати закони соціології, на яких ґрунтується основний сенс маніпуляції.
9. Які емоційні мотиви рекламного впливу на особистість реципієнта?
10. Наведіть приклади маніпулювання аудиторіями через порушення стандартів в засобах масової комунікації (результати подати у вигляді презентації).
11. Яким чином створюється використання маніпулятивних технологій у ЗМІ під час воєнного стану?
12. У чому полягає, на Ваш погляд, соціокультурний складник гуманістичної підготовки молоді?

13. Чи існують суперечності між вихованням «для всіх» і вихованням «для кожного»?

14. Якій зовнішній вплив і внутрішні імпульси поведінки людини у соціокультурному просторі?

15. Які функції в соціумі і життєдіяльності патріотичної людини виконує медіакультура?

16. Що означає особистісно орієнтоване виховання медіакультури і формування особистості «з заданими властивостями» засобами масової інформації?

17. Обґрунтуйте співвідношення емоційних і раціональних мотивів, що впливають на підсвідомість.

Питання до підсумкового контролю (колоквіуму):

1. Підходи до визначення поняття «медіа».
2. Теорія інформаційного суспільства Елвіна Тоффлера.
3. Підходи до визначення поняття «медіакультура».
4. Функції медіакультури.
5. «Гарячі» та «холодні» медіа в теорії Маршалла Маклуена.
6. Види медіа: «традиційні», «нові», «мас-медіа», «директ-медіа», «цифрові».
7. «Культурні індустрії» та «індустрія медіа»: визначення та взаємозв'язки понять.
8. Поняття медіареальності.
9. Мас-медійна реальність в концепції Нікласа Лумана.
10. Медіологія Режі Дебре.
11. Соціологічні підходи до дослідження мас-медіа та масових комунікацій (П. Парсонс, Р. Мертон, П. Лазарсфельд, Г. Лассвелл).
12. Теорія пропаганди Г. Лассвела.
13. Концепція «глобального села» в теорії Маршалла Маклуена.
14. «Симуляція реальності» в теорії Жана Бодріяра.
15. Дослідження медіа в контексті семіотичного підходу Ролана Барта.
16. Практики міфологізації в медіа (Р. Барт).
17. Медіафілософія як напрямок досліджень.
18. Філософія фотографії (Ролан Барт, Вілем Флюссер, Жак Рансьєр).
19. Дослідження мас-медіа і цифрових медіа Норберта Больца.
20. Критика «візуальних медіа» Уільяма Мітчелла.
21. Археологія медіа як напрямок медіадосліджень (Мішель Фуко, Вольфганг Ернст, Ерккі Хухтамо).
22. Значення «медіатопосів» у масовій культурі (Ерккі Хухтамо).
23. Дослідження «трансмедіальності» Ксенії Федорової.
24. Дослідження «програмних процесів» Лева Мановича.
25. Медіаосвіта: поняття, завдання, ключові концепції.
26. Розвиток медіаосвіти в Європі та в Україні.
27. Поняття медіаграмотності: визначення та важливість вивчення.

28. Медіапедагогіка: поняття та головні завдання.
29. Маніпулятивний інструментарій медіа: дезінформація, пропаганда, цензура, самоцензура, джинса.
30. Цензура як інструмент інформаційного контролю.
31. Джинса: поняття та види. 32. Пропаганда: поняття, завдання, механізми.
33. Інформаційні жанри журналістики.
34. Аналітичні жанри журналістики.
35. Жанри художньої публіцистики.
36. Гендерні політики в медіа.
37. Стандарти журналістики.
38. Структура написання інформаційного сюжету. Механізм «перевернутої піраміди».
39. Інтерв'ю як жанр та класифікація питань.
40. Складові журналістської етики.
41. Фотожурналістика: жанри, види, прийоми.
42. Еволюція преси: від друкованої до інтернет-видань. Історія та особливості.
43. Радіомовлення в ХХ сторіччі як інструмент впливу.
44. Жанри телевізійної журналістики.
45. Види реклами і їх специфіка.

Рекомендована література:

Обов'язкова література

1. Барт Р. Мифологии / пер. с фр. С. Зенкина. М.: Директ-Медиа, 2007. 459 с.
2. Барт Р. Camera lucida. Комментарий к фотографии /пер. с фр. М: AdMarginem, 1997. 86 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей. — Режим доступу: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3496>
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен или смерть / пер. с фр. М: Добросвет, 2000. 387с.
5. Больц Н. Азбука медіа / Пер. с нім. Л. Ионин, А. Черных. М: Європа, 2011. 136 с.
6. Бретон Ф., Пру С. Взрыв коммуникации. Минск: Белорусский Фонд Сороса, 1995.
7. Вольфф Ф. Журналістика газет і журналів. Видання 2-е, перероблене / Пер. з нім. В. Климченко. Київ: Центр вільної преси, 2017. 377 с.
8. Власюк О.В, Потапова В.І., Срібна І. Практична медіаграмотність для бібліотек. К.: АУП, ЦВП, 2019. 61 с.
9. Дениско Л. М. Медіа і сучасна культура / Дениско Л. М., Мошинська О. Ю., Пилипенко С. Г. // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. 2012. № 5. С. 98–103. – Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1786/1/Moshunska.pdf>

10. Демещенко В. Інтерактивність як суттєва складова соціальних медіа / В. Демещенко // Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.124-140.
11. Жукова Н. Медіа-текст як продукт сучасної культури: досвід «сприйняттяінтерпретація» // Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.64-88.
12. Зражевська Н. Медіакультура як об'єкт соціокомунікаційних досліджень // Теле- та радіожурналістика. 2014. Вип. 13. С. 69-77.
13. Конах В. К. Виникнення та еволюція поняття «медіа-простір» в науковій думці. Вісник Дніпропетровського університету. 2015. №2. С. 112 – 129.
14. Костиця Н. М., Мазур Н. В. Медіаграмотність майбутніх журналістів – вимога часу. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Том 30 (69). № 1. Ч. 2. С. 133-137.
15. Лизанчук В. В. Основи радіожурналістики: Підручник. Київ: Знання, 2006. 628 с.
16. Лассуэлл Г. Язык власти / Г. Лассуэлл. <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/880> – Режим доступа:
17. Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.89-102.
18. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
19. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л. Київ: АУП, ЦВП, 2011. 58 с.
20. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 537 с.
21. Наумова М. Електронні медіа і нові фігурації сенсу. Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.164-186.
22. Наумова М. Нові медіа та традиційні ЗМІ в комунікаційному просторі української культури. Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.43-63. 44.
23. Наумова М. Ю. Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2011. Вип. 13. – С. 86-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2011_13_16
24. Нери Г. Лекции по фотожурналистике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.photographer.ru/cult/practice/400.htm>

25. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства. М., 1991.
26. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой. М: Аспект Пресс, 1998.270 с.
27. Петренко Д. В. Воспроизводить и трансверсировать. Философская антропология медиа: монография. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2016. 372 с.
28. Пирс Дж. Символы, сигналы, шумы: Закономерности и процессы передачи информации. М. Наука, 1967.
29. Палиенко А. М. Типология медиатекстов. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 28 (81). С. 266-269.
30. Почепцов Г. Медиа: теория массовых коммуникаций: учебное пособие Почепцов. – Київ: Альтерпрес, 2008. 407 с.
31. Романюк М. М. Українське пресознавство як спеціальна історична дисципліна: до постановки проблеми. Поліграфія і видавнича справа. 2002. № 39. С. 9-19.
32. Судакова В. Медійна система сучасного суспільства як комунікативна модель культурних трансформацій. Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.13-42.
33. Судакова В. Презентаційна функція сучасних медіа як стимул розвитку креативного потенціалу культури. Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір: монографія / В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2017. С.105-123.
34. Сучасна культурологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Коллект. авт. К. В. Кислюк, В. А. Суковата, З. І. Алфьорова, О. В. Титар, Г. П. Ковальова ; за заг. ред. К. В. Кислюка. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 342 с.
35. 37. Тоффлер Э. Третья волна. М: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2004. 345 с. – Режим доступа http://www.read.virmk.ru/present_past_pdf/Toffler_Tretiya_volna.pdf
36. Фуко М. Археология знания /пер с фр. М. Раковой. СПб: Гуманитарная академия, 2004. 416 с.
37. Фурсикова Т. Феномен медіакультури особистості: аналіз наукових підходів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 47 (100). С. 176-184.

Додаткова література:

1. Адорно Т. Эстетическая теория /пер. с нем. А. Дранова. М: Республика, 2001. 527 с.
2. Андрушко Л. Гендерні стереотипи в українській телерекламі. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 23. С. 397-407.

3. Волошенюк О. Медиаобразование и медиаграмотность / Академія Української Преси [Електронний ресурс]. http://www.aup.com.ua/ml/Presentation_Ukraine.pdf – Режим доступу:
4. Воробьев А. Н. Становление американских электоральных исследований: Пол Лазарсфельд и «Выбор народа». Социологический журнал, 2018. Том. 24. № 3. С. 163-179. – Режим доступу: <https://www.jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/5998>
5. Журналістський фах: Фотожурналістика: Методичні рекомендації. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка / Укл. В.В. Гридчина. Київ: Інститут журналістики, 2012. 60 с. Іванова Т., Ізбаш С. Методичні «родзинки» онлайн-тренінгу з медиаграмотності «Будь в тренді: МІГ в online!»: практичний посібник. К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 96 с.
6. Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти: збірник статей. К.: Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2021. 400 с.
7. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник / За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
8. Курс з комунікації в нових медіа. Як привабити нові аудиторії. Навчальні конспекти / Під редакцією А. Маштакова та М. Саваневського. К.:, 2010. 52 с.
9. Кирилова Н. Б. Медіакультура: від модерну до постмодерну. М.: Академічний проект, 2005. 448 с.
10. Костирко Т.М., Корольова Т.Д., Жигалкіна М.С. Основи медиаграмотності: навчальний посібник. Миколаїв: НУК, 2019. 80 с.
11. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). Київ, 2016. 16 с.
12. Курс з комунікації в нових медіа. Як привабити нові аудиторії. Навчальні конспекти / Під редакцією А. Маштакова та М. Саваневського. К.:, 2010. 52 с.
13. Крючок М. Технологія глибинних фейків: як глибоко брехня може інкорпоруватися в наше життя?. – від 11 січня 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ms.detector.media/trends/1411978127/tekhnologiya_glibinnikh_feykiv_yak_glibo_ko_brehnya_mozhe_inkorporuvatisya_v_nashe_zhittya/
14. Маркова В., Суховій О. Медіологія Режі Дебре у дискурсі наук соціальнокомунікаційного циклу / В. Маркова, О. Суховій [Електронний ресурс]. Вісник Книжкової палати, 2016. № 1. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=vkr_2016_1_2
15. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенюк,

Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; за ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ: ЦВП, АУП, 2016. 243 с.

16. Медіаграмотність у запитаннях та відповідях для науково-педагогічних, педагогічних працівників, студентів вищих навчальних закладів та осіб, які прагнуть взаєморозуміння з медіа: Навчальна програма / Літостанський В.В., Іванов В.Ф., Іванова Т.В., Волошенюк О.В., Даниленко В.І., Мележик В.П. Київ. 2014. 32 с.

17. Медіакритика: Щорічний дайджест електронного журналу. Львів: Інститут екології масової інформації, 2016. Ч. 23. 64 с.

18. Приходькіна Н. О. Основні положення концепції Герберта Маршалла Маклюєна в контексті виникнення феномена медіаосвіти. Вісник. Серія «Педагогічні науки». 2017. №142. С. 145-150.

19. Сарна А. Я. Методологія досліджень нових медіа: теорія і практика. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. 2013. Т. 18. Вип. 2. (18). Ч.2. С. 18-24.

20. Срібняк І. Історія журналістики: виникнення та розвиток новинних мас-медіа в країнах Європи, Азії та Північної Америки (XVII-XX ст.). Підручник для студентів вищих навчальних закладів / МОН України; ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України»; Київський університет імені Бориса Грінченка (2-ге вид., перероб.). Київ: Міжнародний науково-освітній консорціум імені Люсьєна Февра, 2018. 156 с.

21. Суковата В. Стереотипи підприємництва в масовій свідомості: гендерний аналіз. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2001 / 2. С. 131-143.

22. Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2018 р.) [наук. ред. В. М. Каленич]. Вінниця, 2018. 360 с.– 304 с.

23. Теорія масової комунікації: навч. посіб. / О. М. Косюк. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 384 с. – Режим доступу: https://www.academia.edu/31256095/Теорія_масової_комунікації_навч._посіб._О_М_Косюк_Луцьк_ВНУ_ім._Лесі_Українки_2012._384_с.

Гриф надано Міністерством освіти і науки молоді та спорту України лист _1_11-12377_від_26.12.11_

24. Медіаосвіта в Державному стандарті базової середньої освіти: Навч.-метод. посіб. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2022. 63 с.

25. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

26. Медіаосвіта. Основи медіаграмотності: навчально-методичний посібник для курсу «Основи медіаграмотності». Умань: ПП Жовтий О.О., 2014. 128 с.

27. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; За науковою редакцією В.В.Різуна. К.: Центр Вільної Преси, 2012. 352 с.

28. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навчально-методичний посібник / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2010. 440 с.
29. Можливості Twitter'а для журналістів. Case ElectUa. Онлайн-посібник / Під редакцією В. Мороза і І. Западєнка. К., 2010. 65 с. URL: <http://medianext.com.ua/biblio/learn/88--twittercase-electua>
30. Навчальний календарик розвитку критичного мислення. Робочий зошит для дітей старшого дошкільного віку. К.: Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 73 с.
31. Найдьонова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу. Підручник Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. 244 с.
32. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі / Карплюк С.О. / Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. / За ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка; укл. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. Київ, 2019. С.188–197. URL: <https://bit.ly/2Yq7CAa>.
33. Практична медіаосвіта: авторські уроки. Збірка / Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; За науковою редакцією В.В.Різуна та В.В.Літостанського. К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2013. 447 с.
34. Цифрова адженда України – 2020. Концептуальні засади. Київ: Hitech office. 2016. 90 с. URL: <https://bit.ly/2ApRhTW>.
35. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність : Підручник для вчителя. К.: Центр вільної преси. Академія української преси, 2014. 319 с.

Корисні інтернет-посилання: доступу:

1. Медіа Журналістика [Електроний ресурс] / European Journalism Observatory. – Режим доступу: <https://ua.ejo-online.eu/category/sfery-vysvitlennya/mediazhurnalistika>
2. МедіаДетектор. MediaSapiens [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://ms.detector.media>
3. Ресурсний ЦЕНТР ГУРТ [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://gurt.org.ua/articles/42722/>
4. Академія української преси. URL: <http://www.aup.com.ua>
Детектор медіа URL: <http://detector.media>
5. Медіаграмотність. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua>
6. Медіапсихологія і медіаосвіта. URL: <http://www.mediaosvita.org.ua>
7. Медіаосвіта та медіаграмотність. URL: <https://www.aup.com.ua/mediaosvportalmediaosvita-ta-mediagramotnist>
8. Медіа-IQ. URL: <http://media-iq.tilda.ws/medialiteracy>
9. Про Інтернет. URL: <http://www.prointernet.in.ua>
10. Stop Fake. URL: <https://www.stopfake.org>
11. Fake off. URL:

4.4. Проблема трансгуманізму в сучасній культурі (Галина Врайт)

1. Експлікація понять «трансгуманізм», «транслюдина», «постлюдина», ««Emerging» технології або нові (перспективні) технології».
2. Прояви та реалізація трансгуманістичних ідей в різних жанрах мистецтва.
3. Генеза становлення та розвитку проблеми трансгуманізму в західній культурі.
4. Розвиток трансгуманізму в сучасній культурі.

1. Експлікація понять «трансгуманізм», «транслюдина», «постлюдина», ««Emerging» технології або нові (перспективні) технології»

Досі технології змінювалися, але люди залишалися незмінними - таким був прогрес протягом усієї історії людства. Сьогодні ця епоха закінчується: безпосередня взаємодія техніки та свідомості – справа найближчих десятиліть. Багато хто ставиться до такого повороту з великою настороженістю, проте є й ентузіасти нового стану речей. Вони називають себе трансгуманістами та вважають біологічну зміну людини за допомогою новітніх технологій благом.

Наприкінці ХХ століття сформувалася філософська традиція, спрямована безпосередньо на можливість зміни людської природи засобами технології, і обстоює ряд філософських суджень щодо оцінки людської генної інженерії та природи розуму. Основоположники цієї традиції Н. Бадмінгтон, Н. Бостром, Дж. Вільсдон, Г. Вольф, Г. Гаррісон, Р. Коле-Турнер, Р. Курцвел, П. Міллер, М. Мінськ, М. О'Коннор (Макс Мор), Д. Пірс, Дж. та О. Хакслі, Ф. Есфендіарі, Р. Еттінгер та багато інших використовують для позначення своєї світоглядної та ціннісної позиції термін, введений Джуліаном Гакслі, трансгуманізм.

Критичному осмисленню проблема трансгуманізму піддається в роботах Ю. Хабермаса, Ф. Фукуями, М. Гайдеггера та ін. Разом з тим, трансгуманізм активно просувається завдяки белетристиці, кінематографу та мас-медіа як світогляд та спосіб життя.

Трансгуманізм (від лат. trans. - крізь, через, за; homo - людина) - філософська концепція, а також міжнародний рух, що підтримують використання досягнень науки і технології для покращення розумових і фізичних можливостей людини, з метою усунення тих аспектів людського існування, які трансгуманісти вважають небажаними – страждань, хвороб, старіння та смерті. Трансгуманісти вивчають можливості та наслідки застосування таких технологій, небезпеки та переваги їх використання, розглядаючи в тому числі ідею конвергенції біологічних, інформаційних, пізнавальних та нанотехнологій.

Префікс «транс-» утворює значення «що лежить поза чогось», «що виходить за межі», як і в слові «трансгендер» (це людина, яка не задоволена своєю біологічною статтю).

Джуліан Гакслі у 1957 р. у статті «Трансгуманізм» описує образ майбутньої людини. У ній він розмірковує про перетворення природи людини. Гакслі писав: «Людський рід може, якщо того захоче, перевершити самого себе, і робити це не тільки спорадично, а в масштабах людства в цілому. Нам необхідно назвати це нове переконання. Можливо, тут підійде слово трансгуманізм: людина залишиться людиною, але перевершить себе, реалізуючи нові можливості своєї власної природи. Коли знайдеться достатньо людей, які зможуть твердо сказати: "Я вірю в трансгуманізм", рід людський досягне межі нової форми існування, і вона буде такою ж відмінною від нашої, як наша відмінна від пекінської людини. Тим самим людство нарешті розпочне усвідомлене виконання свого справжнього призначення».

У дусі своєї епохи, яка, зокрема, ознаменувалася, проникненням методів природничих наук в біологію, становленням генетики як самостійного наукового напрямку і початком визволення повсякденного життя людей від впливу релігії, Гакслі представляв трансгуманізм як нову ідеологію, «віру» для Людства, що входить в нову хвилю науково-технічної революції. Близькі до Гакслі погляди в цей же час розвивав генетик Дж. Б. С. Галдайн.

Поняття «трансгуманізм» в сучасному вигляді сформував [Ферейдун Есфендіарі](#) (інакше відомий як FM-2030) в 1966 році, де воно було скороченням від *transitory human*, тобто «перехідна людина». Такою людиною уявлялася та, що, живучи в нинішній час, намагається прокласти дорогу до нового, постлюдського стану.

У 1980-і роки в Каліфорнії утворилася група односторонніх-трансгуманістів. Їх об'єднали ідеї Роберта Етінгера про безсмертя, Еріка Дреклера - про нанороботів, Ганса Моравека - про штучний інтелект.

У 1998 році філософи [Нік Бостром](#) та [Девід Пірс](#) заснували Всесвітню асоціацію трансгуманістів.

Для пояснення самого поняття «трансгуманізм» також можна звернутися до одного із засновників трансгуманістичного руху, сучасного філософа та футуролога Макса Мора. Він дає трансгуманізму два визначення:

1) трансгуманізм як інтелектуальний і культурний суспільний рух, який підтримує можливість і бажаність цілеспрямованого фундаментального розширення людських можливостей, особливо за рахунок розвитку та поширення технологій, здатних значно посилити людські здібності (інтелектуальні, фізичні та психологічні), позбавитися старіння, хвороб та набути якісно нові можливості;

2) трансгуманізм як філософське вчення про наслідки, можливості та потенційну небезпеку так званих «emerging» технологій, які дозволяють людині подолати характерні для неї фундаментальні обмеження. А також суміжне вчення про моральні та соціальні аспекти розробки та застосування подібних технологій.

«Emerging» технології або нові (перспективні) технології - технології, які репрезентують зміни в рамках галузі конкурентної переваги, технічного та соціального розвитку людства. Цей тип технологій ґрунтується як на досягненнях останніх років, так і на окремих відкриттях минулого століття, які досі залишаються спірними, не розкривши свого потенціалу. Прикладами можуть бути преїмплантаційна генетична діагностика, генна терапія тощо. Нові перспективні технології багатогранні і включають безліч інших, таких як освітні технології, інформаційні технології, нанотехнології, біотехнології, когнітивні науки, робототехніка і штучний інтелект.

Трансгуманізм є сукупністю переконань, згідно з якими зміна людської природи за допомогою технології, по-перше, можливо, і, по-друге, є цінною. Як цілі змін людської природи називаються як поліпшення конкретних фізичних і когнітивних людських здібностей, так і радикальне перетворення людини або досягнення безсмертя. Трансгуманісти пов'язують свої міркування про майбутнє з конвергенцією конкретних технологій, що зазнають становлення: нанотехнологій, біотехнологій, інформаційних технологій та когнітивної науки, для сукупності яких використовується англійська аббревіатура NBIC.

У рамках трансгуманізму активно розробляється проблематика постлюдини, людська природа якої трансформована завдяки біотехнологіям. Прихильники цього напрямку вже вважають себе транслюдьми, бо покращують своє тіло за допомогою імплантатів та активно використовують комп'ютерні технології. Відтак, транслюдина буде перетворюватись на постлюдину за допомогою нанотехнологій, ліків для зміни станів свідомості та покращення пам'яті, генної інженерії тощо. Термін «транслюдина» (transhuman) означає «перехідна людина», самосвідома істота, яка вперше детально описана футуристом FM-2030 як потенційний крок на шляху еволюції в постлюдину. Називаючи транслюдей «першим проявом нових еволюційних істот», FM-2030 називає такі ознаки транслюдності як покращення тіла імплантантами, безстатевість, штучне розмноження та розподілену індивідуальність.

За первісним визначенням FM-2030, транслюди не обов'язково повинні бути найбільш орієнтованими на майбутнє або найдосвідченішими в технології людьми, і не обов'язково повинні усвідомлювати свою « зв'язуючу роль в еволюції». Однак у міру того, як ідеї FM-2030 поширювалися і все більше людей починало вважати себе трансгуманістами, поняття транслюдини стало включати в себе аспекти самоідентифікації та активної діяльності, як показано в цьому визначенні зі «Словника трансгуманістичної термінології»:

транслюдина: хтось, хто активно готується стати постлюдиною. Хтось, досить поінформований, щоб побачити в майбутньому радикально нові можливості, що готується до них і використовує всі можливості для самопокращення.

У сучасних наукових колах термін «постлюдина» став ключовим для позначення онтологічних, епістемологічних, біотехнологічних змін у бутті людини у XX–XXI століттях. Зрештою цей термін почали вживати для позначення будь-яких сучасних поглядів на людину, що в підсумку спричинило методологічну й теоретичну плутанину серед науковців. Термін «постлюдина»

вмістив постгуманізм, трансгуманізм, новий матеріалізм, частково антигуманізм та метагуманізм.

Постлюдина (posthuman) - це нащадок людини, модифікований настільки, що не є людиною. Багато трансгуманістів хочуть стати постлюдьми.

Як постлюди, ви будете мати розумові та фізичні можливості, що далеко перевершують можливості будь-якої не модифікованої людини. Ви розумніші, ніж будь-яка людина-геній і матимете набагато досконалішу пам'ять. Ваше тіло не буде схильне до захворювань і воно не буде руйнуватися з віком, що забезпечить вам необмежену молодість і енергію. Ви зможете отримати набагато більші здібності відчувати емоції, задоволення та любов чи захоплюватися красою. Вам не доведеться відчувати втому або нудьгу і дратуватися по дрібницях. Саме так бачать постлюдину прихильники трансгуманізму.

Засоби, які трансгуманісти збираються використовувати для перетворення на постлюдей, включають: молекулярну нанотехнологію, генну інженерію, штучний інтелект (деякі вважають, що штучні інтелекти стануть першими постлюдьми), ліки для зміни настрою, терапію проти старіння, нейроінтерфейс, програми для управління інформацією, ліки для поліпшення пам'яті, економічні винаходи (такі як ф'ючерси, спільна обробка інформації і т. д.), і когнітивні технології. Загалом, технологічні та соціальні винаходи, які збільшують загальну економічну ефективність, як правило допомагають і досягненню трансгуманістичних цілей.

Постлюди можуть виявитися повністю штучними створіннями (заснованими на штучному інтелекті) або результатом великої кількості змін та покращень біології людини чи транслюдини. Деякі постлюди можуть навіть знайти для себе корисним відмовитися від власного тіла та жити як інформаційні структури в гігантських надшвидких комп'ютерних мережах. Іноді кажуть, що ми, люди, не здатні уявити собі, що означає бути постлюдиною. Їхні справи та прагнення можуть виявитися так само недоступними нашому розумінню, як мавпи не зрозуміти складності людського життя.

Основа трансгуманістичного світогляду полягає в раціональності, здоровому глузді, критичному аналізі доступної інформації, використанні достовірних наукових відомостей про світ. Головною метою трансгуманізму є нескінченне вдосконалення людини, засноване на новітніх відкриттях науково-технічного прогресу. Для досягнення цієї мети трансгуманізм пропонує:

- всіляко підтримувати технічний прогрес;
- вивчати досягнення науки і техніки, вчасно передбачати й усувати небезпеки і моральні проблеми, які можуть супроводжувати впровадження цих досягнень;
- розширювати свободу кожної окремо взятої людини, використовуючи науково-технічні досягнення;

- як можна більш віддалити, а в ідеалі - скасувати старіння і смерть людини, дати їй право самій вирішувати, коли вмирати і чи вмирати взагалі;
- протистояти вченням та організаціям, що мають цілі, протилежні ідеям трансгуманізму - енвайронменталізм у фанатичній формі (відмова від технічного розвитку, «повернення до природи»), релігійний фундаменталізм, традиціоналізм, та інші форми ідеологій антимодернізму і антипрогресивізму.

З часом сформувалися два основних напрями трансгуманізму, які передбачають використання технологій для різних верств населення. Перший - перетворення в надлюдину обраних: науковців, політиків, людей, що працюють в небезпечних умовах (базується на інтерпретації філософії Фрідріха Ніцше). Другий базується на «філософії спільної справи» Миколи Федорова, його ідеях про об'єднання людства в боротьбі зі смертю і хворобами, досягнення фізичного безсмертя кожного і воскресіння всіх коли-небудь померлих людей.

На сучасному етапі трансгуманізм практично тотожний іморталізму, мета якого - необмежене продовження людського життя.

Трансгуманісти активно вивчають та впроваджують технології поліпшення людини - технології, які можуть бути використані не просто як компенсуючі або заповнюють недоліки функцій інвалідів та хворих людей, але також можуть підвищити здібності і можливості людини на новий, недосяжний раніше рівень.

На сьогоднішній день існують такі технології, як:

- вирощування органів (розділ регенеративної медицини),
- штучні органи, кріоніка;
- ментальні: ноотропи;
- репродуктивні технології: передімплантаційна генетична діагностика і відбір ембріонів;
- фізичні: допінг;
- засоби, що поліпшують продуктивність;
- пластична хірургія;
- екзоскелет.

Технології у стані розробки:

- гена інженерія людини;
- нейрокомп'ютерний інтерфейс;
- завантаження свідомості;
- екзокортекс;
- ізольований мозок та інші.

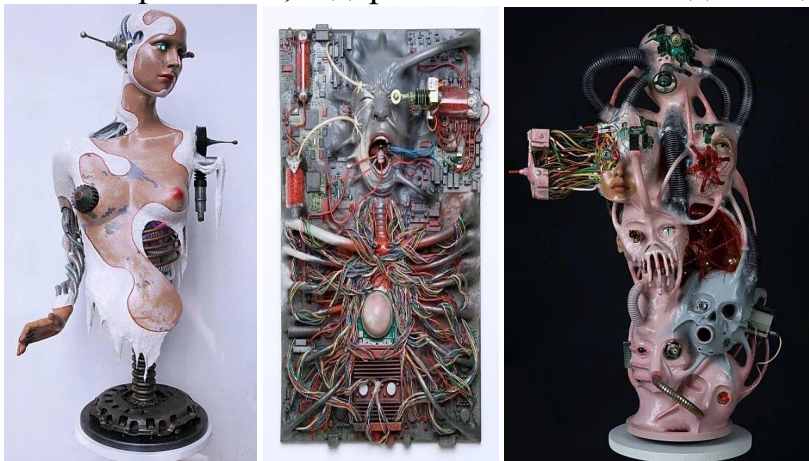
2. Прояви та реалізація трансгуманістичних ідей в різних жанрах мистецтва

Ідеї та мрії про еволюцію, транс- та постлюдиє, біотехнології, штучне життя, екстропію та безсмертя вже стали частиною світу мистецтва.

Художники-трансгуманісти прагнуть інтуїтивно зрозуміти і пояснити транслюдський стан і картину світу, що відкривається наукою. У трансгуманістичному мистецтві злиття людської культури з наукою та технологією часто характеризує як зміст, так і форма.

Трансгуманістичне мистецтво включає відомі види мистецтва, такі як література, музика, образотворче мистецтво, електронне, роботехнічне і виконавче мистецтво, а також ще не відкриті виразні форми. Серед поджанрів можна назвати: екстропіанське мистецтво, автоморфне мистецтво (індивідуалістичний підхід до екстропіанської самотрансформації, що включає розум і тіло: «транслюдина як витвір мистецтва») та «неземне» мистецтво (злиття мистецтва та Всесвіту).

Наприклад британський художник Домінік Елвін (Dominic Elvin) спеціалізується на футуристичному дизайні та артї – щоправда, його роботи більше нагадують сценарії з розряду «щось пішло не так», ніж мрії про майбутнє, що ідеалізує. Для створення скульптур та інсталяцій він активно використовує перероблені матеріали, жорсткі диски комп'ютерів і техніку, що вийшла з використання, підкреслюючи легкий відтінок дистопії.

Іпріото-австралійський перформер Стеларк (Stelarc) йде далі і у своїх проектах спирається на новинки біотехнологій та робототехніки. Експериментуючи із власним тілом, він створює величезні павукоподібні екзоскелети та механічні руки, керовані за допомогою м'язів живота та ніг. Стеларк не боїться розширювати межі сприйняття. Так, під час перформансу Ping Body він приєднав до свого тіла безліч електродів, сигнал до яких надходив через інтернет. Тіло художника фактично контролювалося активністю інтернет-користувачів з усього світу, яке вже не належить йому самому.

У сучасній науковій фантастиці досить популярна тема розширення можливостей людини засобами науки, створено численні утопії та антиутопії. Деякі з проблем трансгуманізму розглядалися за десятиліття до формування руху в творах Роберта Гайнлайна («Життя Лазаруса Лонга»), Артура Кларка («Кінець дитинства»), Станіслава Лема («Кіберіада»), братів Стругацьких («Хвилі гасять вітер») та інших. Трансгуманізм згадується в британському серіалі «Доктор Хто», не тільки щодо людей (Володарів часу і Далеків), і в американському серіалі «Грань».

У творах жанру кіберпанк (і особливо посткіберпанк) часто зачіпаються питання, що піднімаються філософією трансгуманізму, популярні «трансгуманістичні» технології та концепції. Як приклади таких творів можна назвати «Нейроманта» Гібсона і «Схизматрицю» Стерлінга. У ряді творів жанру посткіберпанку (наприклад, «Трансметрополітен») концепції транс- і постлюдства описуються в явному вигляді.

Найбільш яскраво проблема трансгуманізму висвітлюється у літературних творах:

- «Не бійся темного сну...» Олександра Гордєєва
- «Творець зірок», «Останні і перші люди» Олафа Стейплдона
- «Аргонавти Всесвіту» та «Поема анабіозу» Олександра Ярославського
- «Ми - з Сонячної системи» Георгія Гуревича
- «Каталіз» Анта Скаландіса
- Трилогія «Золотий вік» Джона Райта
- «Транслюдина», «Сингомейкери», «Я — сингуляр» Юрія Нікітіна
- «Акселерандо», «Небо сингулярності», «Оранжерея» Чарльза Стросса
- «Полум'я над безоднею», «Глибина в небі», «Кінець веселок» Вернора Вінджа
- Серія «Космічний апокаліпсис» Аластера Рейнольдса
- «Вентус», «Lady of Mazes» Карла Шредера
- Серія «The Culture» Ієна (М.) Бенкса
- «Хвилі гасять вітер» А. і Б. Стругацьких
- «Схизматриця» Брюса Стерлінга
- «Are You a Transhuman? Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World» та інші книги Ф. М. Есфендіарі (FM-2030)

- «Мережа Нанотех» і «Технокосм», авторства Лазаревича Олександра Володимировича.

Помітний внесок в популяризацію теми трансгуманізму зробили фільми і телесеріали:

- Робокіп
- Темне місто
- Гаттака
- Ghost in the Shell
- Акіра
- Зоряний крейсер «Галактика»
- «Аватар»
- «Люсі»
- «Вічне сяйво чистого розуму» та інші

Відеоігри

Також трансгуманізм зустрічається у відеоіграх. Найбільш яскраво показаний у:

- Серії «BioShock»
- Серії «Crysis»
- Серії «Deus Ex»
- Серії «Halo»
- Metal Gear Rising: Revengeance
- SOMA
- Cyberpunk 2077
- Call of Duty: Black Ops III
- Read Only Memories
- Zen and the Art of Transhumanism.

3. Генеза становлення та розвитку проблеми трансгуманізму в західній культурі

Інтерес до вивчення проблематики трансгуманізму знайшов своє відображення у численних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів. Архетипічні мотиви, властиві трансгуманізму, простежуються ще архаїчних міфах. У шумерському «Епосі про Гільгамеша», зусилля головного героя спрямовані на пошуки «еліксиру життя», щоб запобігти старінню і смерті, еллінські міфи про Прометея і Дедала містять сюжети про безсмертя і розширення людських можливостей.

В архаїчній культурі прагнення до подолання меж людських можливостей амбівалентно і нерідко представляється як hubris (зарозумілість, пиша, нестримність, безчинство), виклик долі і богам, блюзнірська гордіня, що є небезпечною і загрожує фатальним крахом.

У роздумах античного філософа Плотіна людина з'являється як істота незавершена і недосконала, але водночас наділена прагненням до тілесної та духовної автономії. Плотін закликає людину: «Побач, нарешті, твою власну

красу, а якщо ти її ще не бачиш, то дій як скульптор, що вирішивши створити досконалу скульптуру, вміло прибирає все зайве, надаючи образу ту форму, яка відповідає твоїм уявленням».

Трансгуманізм стає можливим завдяки західній цивілізації. В ідеї християнського світосприйняття із самого початку був закладений той елемент відходу від божественності навколишнього світу, який зіграв істотну роль у становленні техногенної цивілізації Заходу. Доктор богослов'я В. Катасонов, аналізуючи трансгуманізм, пише: «Ідеологія трансгуманізму досить природно пов'язана з найпотаємнішими, історично, можливо, не одразу ясно усвідомленими прагненнями нашої цивілізації, яка існує останні чотири – п'ять століть. Ідеологія людини-творця, яка будує *Regnum hominis* на Землі, за аналогією із Царством Божим на Небі».

Для християнського Середньовіччя також характерне суперечливе ставлення до досліджень алхіміків, які прагнули створити гомункула (лат. *homunculus* (від лат. *homo* - людина) - маленька людина, (принизл.-ірон.) людинка) - в уявленнях середньовічних алхіміків, істота, подібна до людини, яку можна створити штучним шляхом. Вона володіє всіма знаннями і може поділитися ними. Створення гомункула вважалося вершиною людської науки і разом з тим втілюванням гріха, оскільки штучна істота не має душі) і знайти панацею, ліки від усіх хвороб.

Середньовічні мислителі бачили в техніці свого роду природну магію і передбачали можливість використання її для створення самохідних колісниць, плавання під водою, польоту.

Звідки взялося слово «трансгуманізм», ніхто точно не знає, оскільки воно або його частини використовувалися в різні часи в різних значеннях. Однак найпершу згадку про трансгуманізм можна знайти у Данте Аліг'єрі у «Божественній комедії» (1312), що принесло цьому терміну широку популярність. Саме в цьому шедевірі Данте винайшов «трансгуманізований» світ, щоб описати те, що відбувається з людьми через «блаженне бачення».

Можна з упевненістю стверджувати, що активне поширення ідей про вдосконалення людини, зароджуючись в лоні Середньовіччя, все виразніше проявляється в епоху Відродження, коли більш чітко визначаються ідеали гуманізму, антропоцентричності, коли сама людина набуває право визначати зміст і форму свого життя. У цей період набувають поширення ідеї світського гуманізму, віра в розум і соціальний прогрес. Гуманізм Відродження закликає людей покладатися на свої власні спостереження і судження, а не обмежуватися церковною догмою.

Дуже важливою для розуміння історичного контексту трансгуманізму є робота Джованні Піко делла Мірандола «Мова про гідність людини», в якій він писав, що людині даровано сформулювати себе в образі за своєю перевагою. У своїх роздумах він казатиме про гідність і свободу людини, яка має необмежену повноту влади бути творцем власного «Я». Людина - це результат своїх зусиль, вона здатна стати ким завгодно, вбираючи в собі все. І встановивши, нарешті, найкращий творець, щоб для того, кому не зміг дати нічого власного, стало

спільним усе те, що було властиво окремим творінням. Тоді Бог прийняв людину як творіння невизначеного образу і, поставивши її в центрі світу, сказавши: «Не даємо ми тобі, Адаме, ні певного місця, ні власного образу, ні особливого обов'язку, щоб і місце, і особу і обов'язок ти мав за власним бажанням, згідно з твоєю волею і твоїм рішенням. Образ інших творінь визначень в межах встановлених нами законів. Ти ж не обмежений жодними рамками, означиш свій образ на свій розум. Я не зробив тебе ні небесним, ні земним, ні смертним, ні безсмертним, щоб ти сам, вільний і славний майстер, сформував собі в образ».

Власне філософський контекст трансгуманізму сформувався у Європі епохи Відродження та Нового часу. У цей час починає набувати ваги роль науки, людська природа стає предметом більшого інтересу, ніж догматична метафізика, формується уявлення про прогрес.

Ідею універсальної і самодостатньої людини озвучували в епоху Відродження Леонардо да Вінчі, Жан Антуан Кондорсе. На тлі прогресу медичних знань формується строго матеріалістичне онтологічне уявлення про причини поведінки та інтелект, що виключає дуалізм (Ламетрі, де Кондорс).

О. де Ламетрі запропонував розгляд організму людини як машини. У Ж.О. де Ламетрі людина дійсно трактується як машина, хоча і досить складна. «Людина настільки складна машина, – пише Ж.О. де Ламетрі, – що абсолютно неможливо скласти собі про неї ясну ідею, а отже, дати точне визначення». «Людське тіло – це машина, яка заводиться сама себе, живе уособлення безперервного руху». Людина – це годинниковий механізм, який заводиться не механічним способом, а за допомогою надходження в кров живильного соку, що утворюється з їжі. Цей живильний сік Ж.О. де Ламетрі називає «хіласом». Хоча Ж.О. де Ламетрі порівнює людське тіло з годинником, він вважає, що людський організм продовжує діяти і після поломки внаслідок захворювання. Отже, можна стверджувати, що «людина-машина» для Ж.О. де Ламетрі – це «людина-тварина», що є єдиною матеріальною істотою, істотою органічного світу.

Успіхи медицини, уявлення про прогрес та еволюцію спричиняють постановку питань про зміну управління природою в цілому, збільшення тривалості людського життя, нарешті, про зміну людських якостей: евгенічний відбір за спадковими ознаками, управління поведінкою та репродукцією, життєдіяльності та роботою мозку (Гальтон, Холтон Бернал, Хакслі). У роботі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» Жан-Антуан Кондорсе міркує, що медицина може необмежено продовжити людське життя.

Наприкінці XIX ст. подальшу еволюцію людства розглядали через подолання обмежень людського тіла як про бажану перспективу безсмертя. Зокрема, про це говорили Ф. Ніцше, М. Федоров, К. Цюлковський.

Ідея «надлюдин» Ф. Ніцше передбачала можливість подолання людиною власної природи. «Людина є щось, що повинне перевершити, – писав Ф. Ніцше, – Надлюдина – це людина із сильною волею, господар своєї долі, людина яка постійно прагне долати себе, ґрунтуючись на земному, а не на надприродному».

Говорячи про Надлюдину, Ніцше, звісно, не мав на увазі трансформації у сфері нано- й біотехнологій. Він був впевнений у тому, що людина зможе еволюціонувати самостійно, за допомогою своїх природних талантів і саморозвитку. Проте на перше місце в контексті порушеної проблеми, у зв'язку зі стрімким розвитком науки й техніки, виступає феномен Надлюдини/постлюдини, як особи, здатної подолати свою природу і стати нечутливою до зовнішніх факторів впливу. Саме це і є стрижнем трансгуманістичної теорії – нової філософської традиції, спрямованої на можливість змінити людську природу за допомогою новітніх технологій. Ідея надлюдини, сформульована філософом, все частіше проявляється в сучасному світі.

Серед авторів, що включаються до історичного контексту трансгуманізму XIX століття, іноді називається російський автор Микола Федоров з його «космічним утопізмом».

Філософія М. Федорова і сучасний трансгуманізм закликають людину не сподіватися на «готове» безсмертя, бо таке безсмертя може бути лише уявним, ілюзорним, і не виправдовувати власну бездіяльність посиленнями на «необхідність» і «неминучість» смерті, але активно творити нові форми існування, більш стійкі до смертоносних природних стихій.

Тема модифікації людини неодноразово виникає в роботах К. Ціолковського. К. Ціолковський переконаний, що зміни в людині обов'язково повинні статися, і це буде, за його переконанням, проходити двома шляхами. По-перше, станеться поліпшення людини за допомогою зміни місця існування: перехід у космос, де, наприклад, гравітація діятиме майже невідчутно, що дозволить досягти великих розмірів мозку. По-друге, поліпшення станеться за принципом позитивної евгеніки: «Породи людей будуть штучним підбором покращуватися і досягнуть неймовірної розумової та моральної краси». У результаті, майбутню людину К. Ціолковський бачить так: «Отже, буде панівний, найбільш досконалий тип організму, що живе в ефірі і живиться безпосередньо сонячною енергією», що по суті не відрізняється від концепції постлюдини, яка цілком перебудувала своє тіло за допомогою нанотехнологій. Запропоновані К. Ціолковським та іншими представниками космізму ідеї все більше наближають людство до необхідності використання сучасних технологій і досягнень науки для вдосконалення тіла і розуму людини.

У першій половині XX століття термін «евгеніка» вводить у науковий обіг Френсіс Гальтої у роботі «Спадковий геній». Англійський біолог Дж. Б. С. Холдейн робить у своїй роботі «Дедал або наука і майбутнє» низку футурологічних прогнозів, серед яких насамперед цікаві твердження про цінність контролю над людським генотипом, евгенікою та ектогенезом. Робота Холдейна викликала репліки у відповідь Джона Берпала і Бертрана Рассела.

У XX столітті заходить мова вже про незалежність інтелектуальних здібностей від тілесності, забезпечення життєдіяльності мозку поза тілом або реалізацію інтелекту в машинній формі. Науково-технічний прогрес сягає

історично безпрецедентного темпу. На цьому етапі формулюються етичні питання ролі технологій (Рассел).

Тематика трансгуманізму не вичерпується біотехнологіями, але включає такі науково-технічні проблеми, як створення систем штучного інтелекту або нанотехнології. Трансгуманізм формується також як приватна думка та спосіб життя, зокрема, завдяки роботам («Optimism One» (1970), «Up-Wingers» (1973), «Telespheres» (1977), «Are You a Transhuman?» (1989)) іранського письменника та футуриста Ферейдуна М. Есфендіарі, одного із засновників трансгуманістичного руху.

Есфендіарі змінив своє ім'я на FM-2030, щоб висловити сподівання, що йому вдасться прожити як мінімум 100 років і в 2030 відсвяткувати свій сотий день народження.

Макс Мур сформулював ряд положень філософії трансгуманізму у роботі «Принципи екстропії» та есе «Трансгуманізм: назустріч філософії футуризму».

Свій внесок у концептуалізацію трансгуманізму зробив також американський вчений, засновник креоніки Роберт Еттінгер. У 1976 році Роберт став одним із засновників Інституту Кріоніки, який є некомерційною організацією, що здійснює дослідження в галузі заморозки людини для подальшого оживлення. В рамках цих досліджень Інститут надає платні послуги з кріонування приватних осіб.

У 2013 році на форумі «Global Future 2045: Towards a New Strategy for Human Evolution» футуролог, директор з технічних розробок корпорації Google Реймонд Курцвейл заявив: «Ми ставатимемо все більш небіологічними істотами, доки не дійдемо до стану, коли небіологічна частина превалюватиме, а біологічна втратить своє значення. При цьому небіологічна частина буде настільки міцною, що вона зможе повністю моделювати й розуміти біологічну частину. Отже, якщо біологічна частина зникне, це не матиме значення, оскільки небіологічна частина вже повністю її розумітиме».

Якщо розглядати питання про співвідношення трансгуманізму та постгуманізму, а саме, чи є трансгуманізм гілкою постгуманізму, то слід зазначити, що трансгуманісти в основному зосереджуються на технологічних аспектах змін та удосконалення людської природи, тоді як постгуманізм можна охарактеризувати як більш філософський та культурологічний напрям.

Під час роздумів над майбутнім людства при реалізації проектів постгуманістичного майбутнього сформувалися як апологетичні, так і критичні його візії. Критика спрямована в основному на те, що використання технологій може призвести до неочікуваних соціальних та моральних наслідків, які нестимуть загрозу загальнолюдським цінностям. Одним із таких критиків є Френсіс Фукуяма, якого часто називають біоконсерватором за його позицію, висловлену у праці «Наше постлюдське майбутнє» (2002), де він називає трансгуманізм «небезпечною ідеєю». З одного боку, як зазначає мислитель, наслідки біотехнології можуть виявитися не такими страхітливими, як ми собі уявили, але проблема в тому, що це може бути той різновид зла, який важко ідентифікувати. І важко провести межу між очевидними перевагами та

неочевидними загрозами. Якщо ядерну зброю було сприйнято як очевидну загрозу та її використання відразу регулювалось, то з біотехнологіями може бути по-іншому. Як приклад, він наводить книгу Олдокса Гакслі «Прекрасний новий світ» (1931), у якій описано наслідки біотехнологічної революції: ми можемо бути здоровими та щасливими і довго жити завдяки біотехнологіям, але також є загроза, що ми перестанемо бути людьми, оскільки «... забудемо сенс таких слів, як «надія», «страх» чи «боротьба». Іншими словами, змінам підлягатиме людська природа, яка лежить в основі уявлення про людську гідність і на якій побудовано концепцію прав людини. Людську гідність Ф. Фукуяма називає своєрідним фактором “Х”, оскільки її дуже важко визначити, але в тому, що вона є, сходяться всі, включаючи найзапекліших матеріалістів. Нарешті, він визначає її як складну взаємодію таких суто людських якостей, як здатність робити моральний вибір, наявність розуму та широкої гами емоцій. Задля збереження цієї гідності Фукуяма пропонує встановити контроль за біотехнологіями, які можуть спричинити зміни в людській природі, а отже – “... мати потенційно зловісні наслідки для ліберальної демократії та самої природи політики”.

Проте він писав і про позитивний потенціал його технонаукової програми: «Але є основоположний принцип трансгуманізму – що колись ми будемо використовувати біотехнологію, щоб зробити себе сильнішими, розумнішими, менш схильними до насильства і довше живими – справді настільки дивовижним? Подібні можливості трансгуманізму мають на увазі в багатьох дослідженнях сучасної біомедицини. Нові процедури та технології, що виникають у дослідницьких лабораторіях та лікарнях – будь то препарати, що змінюють настрій, речовини для збільшення м'язової маси або вибіркового стирання пам'яті, пренатальний генетичний скринінг або генна терапія – можуть бути легко використані для покращення виду, щоб полегшити або усунути хвороби».

М. Гайдеггер заперечує ідею трансгуманістів про те, що смерті немає місця у бутті людини. Він стверджував, що саме смерть надає сенсу людському буттю і саме вона дає можливість «Бути самою собою». Це, в свою чергу, є підтримкою постулату гуманістів, що смерть має фундаментальний позитивний сенс, який підносить, надає значущості та цінності людині. Коли людина знає, що з нею трапиться в кінці, це змушує її цінувати все навколишнє та стимулювати її до розвитку.

4. Розвиток трансгуманізму в сучасній культурі

Трансгуманізм вперше ставить питання «про наступну стадію еволюції людства» (штучна еволюція органічного тіла та ментальності людини), виявляючи суперечливість до вихідних посилок традиційного еволюціонізму (несумісність із загальноприйнятими поглядами та ідеями), що неминуче сприймається як парадокс (культурний) реакцію традиціоналізму, яка

обумовлена не так науково-технологічними проблемами, як морально-етичними міркуваннями.

На даному етапі розвитку науки з необхідністю можна виділити три основні парадигми щодо еволюції людини, що реалізуються у формі наукових підходів та відповідних концептуалізацій.

Перша парадигма полягає в тезі про те, що людина - біологічна істота і, відповідно, людство як біологічний вид має розвиватися лише біологічно. Вона розділяється в основному вченими-природодослідниками і в наші дні не користується популярністю навіть у консервативному науково-академічному середовищі.

Представники другої парадигми (її концепти сягають ще К. Маркса), вважають, що біологічна еволюція завершена, і з появою «людини розумної» настає стадія соціальної та культурної еволюції. Приміром, А.Д. Майданський, один із сучасних творчих послідовників К. Маркса, зазначає, що марксизм «показав, як технічний розвиток змінює структуру суспільства, створюючи суспільні класи та форми власності». А оскільки з цих позицій «природа є неорганічне тіло людини», то «в технології «програмування» власної життєдіяльності за допомогою зовнішніх речей і головна перевага людського роду перед іншими живими видами – наша свобода». Тут допускається можливість штучного добудування «органічного тіла людини» за рахунок неорганічних, технічних та технологічних пристроїв, якими є, наприклад, комп'ютери, «гаджети» та інші дрібнички (дослівний переклад слова «гаджет»), покликані полегшити життя людині, як це раніше зробили верстати, автомобілі, електричні лампочки та інші машини. Такий підхід дозволяє раціонально експлікувати технонаукову програму трансгуманізму, без його критики, а й із виявленням негативних сторін цього проекту.

Третій підхід виділяє у зоні розвитку сучасної людини, як представника біологічного виду, компоненти нової технологічної еволюції, що передбачає не просто «пристосування» неорганічних артефактів культури до органічного тіла людини, а й трансформацію людської тілесності і ментальності, тобто фактично націлює на дослідження можливостей та шляхів створення транслюдини та постлюдини. Це і є власне технонаукова програма трансгуманізму, яку намагаються вчені висловити у різноманітних мегапроектах, створюючи науково-дослідні інститути, громадські рухи та філософські теорії.

Тому в маніфестах філософів та лідерів руху трансгуманізму ми можемо знайти цілком прийнятні для всіх розумних людей програмні положення. Наприклад, цілком раціональні такі принципи Декларації М. Бострома: «Трансгуманісти виступають за моральне право тих, хто бажає використати технологію для розширення своїх розумових та фізичних (у тому числі репродуктивних) можливостей та покращення свого контролю над власним життям. Ми прагнемо особистого зростання за межами наших нинішніх біологічних обмежень. Під час планування майбутнього необхідно враховувати перспективу значного прогресу технологічних можливостей. Було б трагічно,

якби потенційні вигоди не матеріалізувалися через технофобію та непотрібні заборони.

З іншого боку, було б також трагічно, якби розумне життя зникло через якусь катастрофу чи війну з використанням передових технологій». Звісно, інші тези його програми можна критикувати.

Всі позначені нами підходи, на нашу думку, насправді не виключають один одного і залишаються в рамках єдиної науково-технічної програми цивілізації модерну: соціально-технологічна та культурна еволюція людини та людства одночасно є й біологічною еволюцією. Цю програму можна назвати як парадигму геннокультурної коеволюції людини і людства. У рамках геннокультурної коеволюції виявляється специфіка двостороннього зв'язку генетичних та культурних факторів. Такий зв'язок взаємодії генів та культури не є статичною та пояснюється соціобіологічною теорією з позицій моделі етології та екології поведінки. Крім того, вченими була спроба пов'язати гени з різними типами культури. Наприклад, Ч. Ламсден та Е. Вілсон запропонували принципово нову теорію (послідовники Ч. Ламсден, А. Гушурсті ін.), згідно з якою, людський рід є результатом переплетень двох ліній успадкованої інформації – генетичної та культурної. З цих позицій культура розглядається як інформаційна система, що транслюється по соціальних каналах. Механізм формування укладено на когнітивному рівні, і при цьому спрямовується генетичними програмами розвитку нервової системи.

Критика трансгуманізму та його пропозицій має дві основні форми (вони часто доповнюють одна одну): «практичну» - заперечення щодо досяжності цілей трансгуманізму та «етичну» - заперечення щодо цілей та ідей трансгуманізму, моральних принципів та світогляду тих, хто підтримує трансгуманізм або є трансгуманістами як такими.

Критики часто вбачають метою трансгуманістів загрозу загальнолюдським цінностям, державним соціальним програмам та поширенню громадянських прав та свобод. Одним із останніх аргументів є зіставлення цілей (а іноді й декларованих методів) трансгуманізму дослідженням з евгеніки.

На думку критиків, ідеї трансгуманізму входять у протиріччя з їхніми бажаними цілями: наприклад, безсмертя породить безліч проблем, що розглядаються в антиутопіях, як перенаселення планети, низький соціальний рівень, обмеження свобод. Однак, на думку прихильників трансгуманізму, всі ці проблеми можуть бути врегульовані адекватним соціальним управлінням, зокрема суворим обмеженням народжуваності, а також експансією людства в космос.

Багато відомих людей у світі технологій вірять у те, що безсмертя є цілком досяжним. За допомогою науки, звісно. Пітер Тіль (Peter Thiel), творець системи PayPal, вважає, що «не намагатися перемогти смерть проти людської природи», і активно інвестує в такі компанії, як Фонд Мафусаїл. Його підтримує співзасновник і директор з технологій корпорації Oracle Ларрі Еллісон (Larry Ellison), який не розуміє готовність людей миритися з тим, що вони смертні. Співзасновники Google Лері Пейдж (Larry Page) та Сергій Брін

(Sergey Brin), як і Марк Цукерберг, також інвестують у дослідження з продовження життя.

Прихильники трансгуманізму розглядають низку варіантів подолання смерті. Так, наприклад, одним з рішень даної проблеми розглядається цифрове безсмертя. Рей Курцвейл (Raymond Kurzweil) вважає, що людина зможе стати безсмертною вже через 30 років, перенісши свою свідомість до комп'ютера. І перші кроки в цьому напрямі вже зроблено. Vina48 - це роботизована голова, яка виглядає і говорить як людина і є «копією» жінки, що реально існувала - Біни Аспен (Vina Aspen). У робота завантажили спогади, почуття, політичні погляди справжньої Біни. Робо-голова може підтримувати бесіду та демонструвати емоційний відгук, жартувати і навіть філософствувати. Vina48 також має здатність до навчання: її словниковий запас і знання продовжують зростати з кожним днем спілкування з людьми. Незважаючи на те, що в даний час вона не має тіла, одна її голова може виражати більш ніж 64 емоції, які засновані на інформації, що генерується і одержується ззовні.

Але цифрове безсмертя також пов'язане з багатьма етичними питаннями. Наприклад, футурист і генеральний директор успішної біотехнологічної компанії United Therapeutics, яка створила Vina48, Мартіна Ротблат (Martine Rothblatt) серйозно стурбована правами цифрових людей та їх можливою дискримінацією.

Ротблат впевнена, що заперечення досягнення свідомості у машин у майбутньому рівноцінно запереченню еволюції людини. Людська свідомість пояснюється лише наявністю нейронних зв'язків і взаємодією атомів у мозку. Тому і комп'ютери можуть бути свідомими – цей факт лише підтверджує те, що ми живемо у матеріальному світі.

Щодня люди завантажують інформацію про себе у соціальні мережі, створюючи так звані майнд-файли. Поява програми, яка б обробляла ці дані та виступала своєрідним протезом, що допомагає створити віртуальну свідомість та мислення, лише питання часу.

Хоча уникнути нерівності навряд чи вдасться: більшість людей сьогодні впевнені, що штучний інтелект не може вважатися людиною. Тому Ротблат пропонує проводити серйозну процедуру визнання такого інтелекту свідомим, яка може включати рік спілкування з психіатрами.

Але штучному інтелекту не обов'язково копіювати чийсь особистість, він може розвиватися самостійно. Однією із сучасних розробок у цій сфері є японський робот Alter, основа якого лежить у нейронній мережі. У нього вбудовані різні датчики, що визначають вологість, температуру і навіть кількість людей у кімнаті, що впливає на поведінку робота. Творці Alter, вчені з університету Токіо та Осаки, відзначають, що він виглядає і рухається не як людина, але створює ілюзію людяності.

Ще одним варіантом майбутнього людини трансгуманісти вбачають у вдосконаленні людини.

Так, Ілон Маск, засновник компанії SpaceX, бачить майбутнє людства у вживленні в мозок цифрового чіпа, який виступав би в ролі бездротового

інтерфейсу для зв'язку з комп'ютером. Такий підхід дозволить підвищити рівень людського інтелекту, щоб не відстати у розвитку. При цьому слід зазначити, що якщо поліпшення мозку поки недоступне людині, то вживлення чіпів в організм стало реальністю.

Наприклад, чіпи RFID та NFC сьогодні можна легко купити в інтернет-магазині. Автор проекту Dangerous Things Амал Граафстра (Amal Graafstra) вважає, що такі імплантати - наступний крок в еволюції людини. В 2016 році інтернет облетіло відео, де Андреас Сьострем (Andreas Sjöström), віцепрезидент ІТ-компанії Sogeti, пройшов усі рівні реєстрації на авіарейс та контроль безпеки, використовуючи NFC-чіп, вживлений у ліву руку.

Одним із напрямів трансгуманізму також є біохакинг. Сьогодні будь-яка людина може замовити аналіз ДНК, щоб дізнатися про стан свого здоров'я та можливі генетичні захворювання. При цьому ця процедура є фінансово доступною для більшості працюючих людей. За допомогою дослідження ДНК вчені намагаються навіть зрозуміти природу депресії.

Міжнародний проект «Геном людини» - найвідоміше дослідження в галузі ДНК. Визначення структури людських генів є важливим кроком для розробки нових медикаментів та розвитку інших галузей охорони здоров'я. Але цей проект не залишає поза увагою етичні, правові та соціальні аспекти розшифрування ДНК: вже було зафіксовано випадки генетичної дискримінації у страховій індустрії.

Але розуміння генетичної інформації лише перший крок на шляху до досконалої людини. Сьогодні розробляються технології, які дозволять вченим змінювати геном із безпрецедентною точністю. Наприклад, система CRISPR-Cas, яка зможе використовуватись у медицині для лікування спадкових захворювань. Також варто зазначити, що китайські вчені вперше у світі вже застосували модифіковані гени для лікування раку.

Незважаючи на всі етичні складнощі та неоднозначне ставлення суспільства до ідей трансгуманізму, основним питанням залишається доступність альтернативного виду еволюції. Хто зможе стати «надлюдиною» у майбутньому? На жаль, поки що прогнози невтішні, оскільки сьогодні вартість роботизованого серця становить приблизно \$200 000. Можливо, удосконалення розумових та фізичних здібностей, лікування генетичних хвороб та створення своєї віртуальної копії буде по кишені лише привілейованим верствам населення.

Послідовники руху трансгуманізму впевнені, що людина зможе еволюціонувати (попри всі фізичні та розумові обмеження) у «суперлюдину» і в результаті досягти безсмертя.

Філософ і відомий популяризатор трансгуманізму Нік Бостром стверджує, що людина не кінцева стадія еволюції, а, швидше, її початок.

Трансгуманістичні технології призведуть до справжньої соціальної революції, але водночас їхня дорожнеча збільшить розшарування суспільства. Наприклад, мозковий імплант для лікування хвороби Паркінсона коштує 35–100 тисяч доларів, штучне серце – 100–200 тисяч доларів. Якщо сьогодні заміна

серця рятує життя, то в майбутньому імпланти можна використовувати для апгрейду здорового тіла. Не виключено, що відео на телебаченні чи в мережі Інтернет перериватимуться рекламою, що пропонує розлучитися з абсолютно здоровим серцем і замінити його на «розумну помпу». Адже штучний орган, на відміну від «вбудованого за умовчанням», зможе функціонувати безвідмовно, контролювати навантаження та змінювати режими роботи. Це спричинить до побудови дворівневого суспільства і неминуче виникнуть морально-етичні проблеми.

Представники Humanity+ (громадська неурядова організація, що виступає на підтримку технологій, що розширюють людські можливості у широкому значенні слова. Організація підтримує дослідження, пов'язані з посиленням інтелекту людини, розвитком її тіла та покращенням якості життя) намагаються мислити оптимістично, запевняючи, що ці побоювання марні та надумані. Вони обіцяють, що новітні наукові досягнення та інноваційні можливості приведуть наступні покоління людей до життя в суспільстві, в якому пануватимуть виключно мир та добро. Нові люди не стикатимуться з проблемами хвороб, старіння та смерті. Матимуть величезний спектр можливостей, що використовуються виключно на благо.

Дійсно, незаперечним є те, що рівень життя середнього американця сьогодні вищий, ніж у будь-якого короля п'ятсот років тому. Король міг мати оркестр при дворі, але ви можете дозволити собі CD-плеєр, за допомогою якого ви можете слухати найкращих музикантів, коли вам завгодно. Якщо король захворював на пневмонію, він міг і померти, а ви просто приймете антибіотики. Король міг мати карету, запряжену шістькою білих коней, але ви можете купити автомобіль, який їздить швидше і набагато комфортніше. І у вас є телевізор, доступ в Інтернет, Кока-Кола, душ, ви можете розмовляти з родичами, що знаходяться на іншому континенті по телефону, і ви знаєте більше про Землю, природу та космос, ніж король міг коли-небудь дізнатися.

Нові технології згодом, як правило, дешевшають. Наприклад, у медицині експериментальні методи зазвичай доступні лише беруть участь у клінічних випробуваннях чи дуже багатим пацієнтам. Але поступово ці методи лікування стають рутинними, їхня вартість знижується і набагато більше людей можуть дозволити їх собі. Навіть у найбідніших країнах, вакцини та пеніцилін допомогли мільйонам людей. У сфері споживчої електроніки, ціна високопродуктивних комп'ютерів та інших електронних пристроїв падає у міру того, як розробляються більш досконалі моделі.

Зрозуміло, що досконаліші технології можуть принести користь усім. Але на початку найбільші переваги будуть у тих, хто має необхідні засоби, знання і, особливо, бажання вчитися використовувати нові інструменти. Можна припустити, деякі технології можуть посилити соціальну нерівність. Наприклад, якщо стане доступним якийсь спосіб збільшення інтелекту, спочатку він може бути настільки дорогим, що тільки найбагатші зможуть собі його дозволити. Те саме може статися, якщо ми знайдемо спосіб генетично покращувати наших дітей. Багаті стануть розумнішими і зможуть заробити ще

більше грошей. Але це явище не буде чимось новим: і зараз багаті можуть дати своїм дітям відмінну освіту, а ті можуть використовувати такі інструменти, як інформаційні технології та особисті контакти, які доступні лише привілейованому класу.

Ми дотримуємося тієї думки, що трансгуманічні технології неминуче прийдуть у наше життя, але, перш ніж перейти на новий етап розвитку, необхідно підготувати законодавчу базу, яка б захистила соціально незахищені верстви населення, давши можливість скористатися всім, хто бажає і потребує цими технологіями.

Цей трансгуманістичний рух, цікавий також тим, що критикує власне вчення з метою передбачення можливих небезпек і загроз трансгуманістичного майбутнього. Вони навіть поділили критику на формалізовані контраргументи:

- «Аргумент Пітера Пена» вказує на те, що небезпека ТГ-технологій може завести людство в глухий кут відсутності потреби до подальшого розвитку та «дорослішання». Це критика гедоністичного імперативу. Людство, позбавившись всіх чинників, що йому заважають та знайшло способи отримання перманентної насолоди, не матиме стимулів до зовнішнього та внутрішнього розвитку.

- «Аргумент Франкенштейна» (знелюднення) полягає в тому, що ТГ-тех здатний розмити кордон між людиною та артефактом. Є небезпека перетворення надлюдини на нелюдину, оскільки за рахунок дарованих їй ТГ-техом можливостей надлюдина не потребуватиме норм моралі і не матиме звичних психологічних якостей.

- «Аргумент достатнього» полягає в тому, що критикам здається морально неправильним для людського створення втручатися у фундаментальний аспект себе та своїх дітей. Також критикам здається екзистенційно неправильним позбавлятися обмежень, накладених природою. Наприклад: межі тривалості життя чи інтелектуальних здібностей.

- «Аргумент Гаттаки» (назва запозичена з антиутопічного твору) є критикою ліберального трансгуманізму. Критики вважають, що за безконтрольного розвитку ТГ-теху людство абсолютно (аж до абсурдності) стратифікується на уберменшій, у яких є все й унтерменшій, у яких немає нічого.

- «Аргумент Термінатора» (екзистенційний ризик) не є трансгуманістичним ризиком, але є ризиком застосування ТГ-технологій. Це ризик того, що за нерозумного їх застосування існування людства опиниться під загрозою. До таких технологій належать, перш за все, «штучний інтелект» та нанотехнології.

- «Аргумент гри в Бога» (гординя) - це релігійний аргумент, що в першу чергу висувається християнами, який полягає в тому, що людина, знайшовши здібності, близькі до божественних, у своїй свідомості замінить собою Бога.

До того ж не можна не згадати, що існують рух, на думку діаметрально протилежний трансгуманістам - біоконсерватизм. Він складається з критиків ТГ-теху, які (з різних причин) заперечують користь або етичність штучної

модифікації природи людини (а ортодокси руху заперечують користь та етичність emerging-технологій взагалі, оскільки на їх погляд шкода від їх використання перевищить будь-яку можливу вигоду, отриманих від даних технологій).

Сьогодні ведеться жвава дискусія членів суспільства про те, які необхідні права сучасній людині та якими мають бути межі їх реалізації. Так, Рада Європи, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цього приводу. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права у п. 1 ст. 3 встановила, що кожна людина має право на власну фізичну та душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: при використанні досягнень медицини та біології необхідно особливо дотримуватись таких вимог:

- добровільна та належним чином оформлена згода заінтересованої особи відповідно до правил, встановлених законом;
- заборона використання людського тіла та її частин як джерела прибутку;
- заборона відтворення людини з допомогою клонування.

Людство ХХІ ст. в цілому виступає за ідеали гуманізму, а не за концепції трансгуманізму. Сьогодні конче потрібно відроджувати саме ідеї гуманізму та гуманного начала в людині, інакше складеться ситуація, в якій взаємозв'язок між людьми матиме фатальний характер, де «таємне призначення кожного» буде полягати в тому, щоб «знищити Іншого». Тотальне впровадження техніки та поширення технологій починають морально спустошувати людину, людина перестає бути індивідом. Це призведе до поділу свідомості та тіла, до тотальної втрати людиною себе та своєї духовності. Як наслідок може виникнути загроза тілесному та інтелектуальному розвитку і людина може перетворитися на сурогат (лат. Surrogatus - поставлений замість іншого) предмет, що є лише частково, за деякими властивостями, заміною іншого) та симулякр (фр. simulacre від лат. simulacrum - подоба, копія) - ключовий термін постмодерної філософії, який означає зображення, копію того, чого насправді не існує. Сьогодні це поняття розуміють як культурне чи політичне створення, що копіює форму вихідного зразка. Симулякр може стосуватися будь-яких речей і смислів). Кожен оптимістичний погляд людини у майбутнє має бути заснований на людяності, духовності, адже саме духовність є найважливіша відмінність і найвища нагорода суспільства, що відрізняє її від світу тварин. Людина – це гармонійне поєднання тіла та свідомості, і тільки в процесі взаємодій цих природних феноменів відбувається породження її духовних екзистенціалів та гуманістичних ідей. Приймати чи не приймати ідеї трансгуманізму – особистий вибір кожної людини, але в будь-якому разі при самостійному виборі слід не загубити моральну та духовну себе.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «трансгуманізм».
2. Дайте визначення поняття «транслюдина».
3. Дайте визначення поняття «постлюдина».

4. Дайте визначення поняття «Emerging» технології або нові (перспективні) технології».
5. В яких жанрах мистецтва прослідковуються прояви реалізація трансгуманістичних ідей? Наведіть конкретні приклади.
6. В якому творі можна знайти найпершу згадку про трансгуманізм?
7. Назвіть критиків ідей трансгуманізму та наведіть приклади їх аргументації.
8. Які існують сучасні напрямки розвитку трансгуманізму?
9. Хто такі Humanity+ та на що спрямована їх діяльність?
10. Які формалізовані контраргументи виділяють представники трансгуманізму? Розтлумачте зміст кожного.

Список використаних джерел:

1. Денежніков С. Методологічна роль трансгуманізму у становленні постлюдини : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Київ, 2012. 20 с.
2. Улашкевич Л. А. Майбутнє прав людини через призму трансгуманізму «*Young Scientist*». 2018. - 10 (62). С. 7-11.
3. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought / N. A. Bostrom // *Journal of Evolution and Technology*. 2005. April. Vol. 14 (1).
4. Dieniezhnikov S. World outlook problems of transhumanism ideas. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2018. № 2 (18). С. 56–63.
5. Harees L. The Mirage of Dignity on the Highways of Human progress: the Bystanders Perspective [Text] L. Harees. Bloomington : AuthorHouse, 2012. 751 p.
6. Heidegger M. Being and Time. Trans. J. Macquarrie and E. Robinson. NY : Harper & Row, 1962. 589 p.
7. Huxley J. Transhumanism. In *New Bottles for New Wine*. London, Chat Windus, 1957. 320 с.
8. Koene R. A., *Global Future 2045: Towards a New Strategy for Human Evolution*, <http://gf2045.com/read/265>.

4.5 **Цінності та ціннісні орієнтації в культурних реаліях сучасного суспільства** (Олена Лісеєнко)

ЦІННОСТІ ТА ЦІНІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

1. Цінності та ціннісні орієнтації: сутність та взаємозв'язок.
4. Класифікація цінностей.
5. Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій: вітчизняні та світові дослідження

1. Цінності та ціннісні орієнтації: сутність та взаємозв'язок.

Поняття цінності - одне з фундаментальних понять соціогуманітарних наук. Їм широко користуються культурологи, філософи, політологи, психологи, етнографи, історики, правознавці, представники інших галузей суспільствознавства, але вкладають в нього свій, як правило, особливий сенс, що відображає ті чи інші сторони цього складного соціокультурного явища.

Цінність – це будь-яке матеріальне або духовне явище, яке має значення для людини чи суспільства. Поняття цінності вказує на людську, соціальну і культурну значимість певних матеріальних чи духовних явищ, предметів діяльності, ідей.

Цінністю вважають будь-яке матеріальне або духовне явище, яке має значення для людини чи суспільства. Поняття цінності вказує на людську, соціальну і культурну значимість певних матеріальних чи духовних явищ, предметів діяльності, ідей. Орієнтуючись у широкому спектрі соціальних цінностей, індивід вибирає ті з них, які *найбільш глибоко пов'язані із його домінуючими потребами та інтересами*. Коли індивід усвідомлює свої потреби та інтереси, вони детермінують провідні життєві цінності людини.

Поняття «цінність» близьке до поняття «значущість». Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Власне, йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей із точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей.

Кожна людина формує свою систему цінностей. Протягом життєвого шляху може відбуватися переоцінка тих чи інших цінностей. Це характерно не тільки для окремої людини, але і для соціальних груп, суспільства в цілому. Те, що для однієї людини може бути цінністю, інша людина може недооцінювати, а то й зовсім не вважати цінністю, тобто цінність завжди суб'єктивна.

Пріоритетне значення мають індивідуальні цінності людей (особистостей), бо тільки якась їх сума може становити собою цінності соціальні, цінності всього суспільства. Ієрархія індивідуальних (особистісних) цінностей є своєрідною сполучною ланкою між окремою людиною (індивідом) і суспільством, його культурою в цілому. Іншими словами, є духовний світ самої людини і певна культура суспільства, які взаємопов'язані і взаємодіють за допомогою цінностей певної людини.

З поняттям цінності тісно пов'язане поняття ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації, що розглядаються як структурні складові ментальних феноменів, є найважливішим компонентом індивідуальної організації людини, його морально-психологічної та інтелектуальної діяльності. У них як би резюмуються весь життєвий досвід і основна домінанта духовності особистості в цілому. Це той компонент структури особистості, який являє собою якусь «вісь» свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань. Ця ж «вісь», в кінцевому рахунку, визначає інтенціональність духовного процесу, рівні духовності, її

константи. Все, що шукає для душі людина в певному виді діяльності, в творчості, в спілкуванні.

Під **ціннісними орієнтаціями** розуміється ставлення до навколишнього світу, людей та до самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства. Поняття ціннісної орієнтації є більш широким за поняття цінності, оскільки в його основі – структурний зв'язок між самою цінністю і ціннісно-орієнтованим суб'єктом. Оскільки ціннісні орієнтації є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності, тому для дослідження будь-якого феномена суспільного чи індивідуального життя людини, необхідно звертатись до вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації розглядаються як один із компонентів, що входить до структури особистості. Ціннісні орієнтації – це складне утворення, що вбирає в себе різні форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності свого власного «Я». Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань.

Ціннісні орієнтації визначають:

- загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості;
- ієрархію індивідуальних вподобань і зразків;
- цільові і мотиваційні програми;
- рівень вподобань;
- уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості;
- міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя».

З одного боку, цінності складаються історично, а тому міняються дуже поволі, з іншого боку, вони такі підлягають змінам – головним чином через те, що у більшості людей вони формуються у підлітковому та юначому віці, і носять неминучий відбиток часу, на який цей вік припадає. Скажімо, цінності у суспільстві, де немає загальної середньої освіти, суттєво різняться від тих, де така освіта є – а ще більше від того суспільства, де значна якщо не більша частина молоді має університетську освіту.

Сукупність цінностей та ціннісних орієнтацій особистості лежить в основі того, що вона навколо себе і в самій собі вважає себе потрібним, необхідним, того, до чого вона прагне в своїй поведінці. Ієрархічно організовані уявлення про цінності, лежать в основі рішень, прийнятих особистістю в численних ситуаціях соціального вибору, активно беруть участь у формуванні внутрішньої програми її дій, як в повсякденних, так і в критичних ситуаціях життя, «вбудовують» індивіда певним чином в суспільне життя.

2. Класифікація цінностей.

У науковій літературі є різні класифікації цінностей виходячи з їх об'єктивної і суб'єктивної значущості, мети, завдань, спрямованості. Це пов'язано з тим, що цінностей як фактів соціальної реальності існує безліч і для дослідження постає необхідність у їх систематизації та класифікації.

Наведемо декілька найбільш поширених класифікацій цінностей.

Розмаїття цінностей передбачає їх класифікацію за різними ознаками:

- 1) за об'єктом засвоєння – матеріальні, морально-духовні;
- 2) за метою засвоєння – егоїстичні, альтруїстичні;
- 3) за рівнем узагальненості – конкретні, абстрактні;
- 4) за способом вияву – ситуативні, стійкі;
- 5) за роллю в діяльності людини – термінальні, інструментальні;
- 6) за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.);
- 7) за приналежністю – загальнолюдські, національні, групові (колективні) та індивідуальні. При цьому загальнолюдськими, національними, груповими та індивідуальними можуть бути як духовні, так і матеріальні цінності.

Згідно з класифікацією за суб'єктом ставлення цінності поділяють на: 1) **абсолютні, загальнолюдські**, такі як: цінність людського життя, добро, любов, краса, істина, правда, справедливість, гідність, свобода, цінність природи як основи життєдіяльності людини, тощо. 2) **національні** – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності; 3) **громадянські** – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону; 4) **сімейно-родинні** – подружня вірність, повага та любов, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків.

Серед численних класифікацій цінностей поширеною є розмежування цінностей на дві групи: 1) **колективістські** – вони об'єднують цінності, які відповідають способу життя в колективі; 2) **індивідуалістські** – включають цінності, які характеризують інтереси та потреби конкретного індивіда.

Цікавою є класифікацій цінностей, яка запропонована М. Рокичем. В своїй роботі «Природа людських цінностей» («The nature of human values») він обґрунтував поділ цінностей на два відповідних класу як регулятивних механізмів поведінки особистості. Він виходив з того, що:

1. Загальне число значущих і мотивуючих цінностей у людини невелика. У особистості зазвичай бувають десятки або сотні переконань, установок, але тільки кілька десятків цінностей;
2. В основному всі люди володіють схожими цінностями, але в різній значимості для кожного;
3. Всі цінності організовані в системи;
4. Витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві, соціальних інститутах.

М. Рокич зазначив, що цінності сприймаються індивідом в якості цілей і засобів та запропонував виділяти 2 класи цінностей: **термінальні та інструментальні**. Термінальні цінності діють протягом усього життя індивіда і є своєрідними базовими онтологічними орієнтирами. До складу

термінальних цінностей входять як «далекі», так і «близькі» цілі і ідеали. М. Рокіч поділяє термінальні цінності на два види: індивідуальні та громадські. Так мета «жити в мирі і спокої» є в більшій мірі індивідуальна цінність, а «мир у всьому світі», «братство» відносяться до громадянських цінностей.

Інструментальні цінності пов'язані з методами і різними конкретизованими, побутовими модифікаціями і варіантами термінальних. Цінності у багатьох індивідів, груп, товариств однакові, але розрізняються різноманіттям засобів їх досягнення, які, в свою чергу, так само є цінностями. Інструментальні цінності можна позначити як поведінкові. Рокіч поділяє їх на цінності моралі та цінності компетентності.

Між двома класами цінностей існує функціональна залежність. Говорячи про взаємини між термінальними і інструментальними цінностями, необхідно відзначити, що найчастіше вони міняються місцями. На певний час далека мета як би затьмарюється, поступаючись місцем інструментальним механізмам її досягнення, які в цей момент стають термінальними. Але цінності-цілі більш стабільні, в порівнянні з цінностями-засобами і більш однотайно поділяються індивідами. В інструментальних же цінностях простежується помітна індивідуалізація і більш невизначена ситуація ціннісних структур.

Сучасні вітчизняні дослідники використовують класифікацію цінностей, згідно з якою можна виділити 3 класи цінностей:

1. **Екзистенційні цінності**, які пов'язані з безпекою особистості та соціальним комфортом, людського життя та міжособистісних відносин: «здоров'я», «сім'я», «діти», «добробут», ін.

2. **Самореалізаційні цінності**: «цікава робота», «суспільне визнання», «освіта», «культурна компетентність», «індивідуальна самостійність», ін.

3. **Політико-громадянські цінності**: «державна незалежність країни», «створення рівних можливостей для всіх», «можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не боячись за особисту свободу», «критика і демократичний контроль рішень владних структур», «демократичний розвиток країни», «підприємницька ініціативність», «участь у діяльності політичних партій і громадських організацій» ін.

В дослідницькій практиці використовується така класифікація цінностей, яка враховує соціальну диференціацію суспільства. Виділяється 3 класи цінностей:

1. **Соціальні цінності** – прив'язані до певних соціальних систем, таких як сім'я, соціальна група, соціальна організація, тощо та соціальних практик.

2. **Культурні цінності** - прив'язані до поширених у суспільстві культурних ідеалів, преференцій, орієнтацій, вірувань, стилів та смаків. Культурні цінності реалізуються як у соціальних практиках, так і у власне культурних практиках (культурна участь, дозвілля, розваги, самоосвіта, тощо).

3. **Індивідуальні цінності** – ціннісні позиції, уявлення та орієнтації особистості, пов'язані із певним соціокультурним середовищем, певним соціальним статусом та соціальними ролями.

Дослідник цінностей та ціннісних змін в сучасному українському суспільстві Є. Головаха зазначає, є багато спроб визначити конкретні переліки європейських цінностей, з огляду на загальні уявлення європейців про те, що їх об'єднує. Вчений виділяє такий перелік *сучасних європейських цінностей*:

- рівність перед законом,
- самореалізація,
- толерантність,
- відкритість змінам,
- індивідуальна відповідальність,
- взаємодопомога.

Але найважливіша європейська цінність, на думку Є. Головахи, це цінність самореалізації людини: 1) як особистості, гідність і свобода якої – передусім, 2) як члена соціальних меншин, а не тільки всевладної більшості, 3) як громадянина, відповідального за себе, за своє оточення, суспільство і державу.

Ці цінності, що набули поширення в період постіндустріального розвитку та становлення інформаційного суспільства, багато в чому чужі традиційній культурі індустріального суспільства, де панували цінності статусної ієрархії, етатизму, зовнішньо орієнтованої відповідальності, соціально-класового відчуження тощо. Але і в Європі досі спостерігається конфлікт між традиційною і модерною ціннісними системами, проте загальна тенденція полягає в тому, що за останні десятиліття саме нові європейські цінності об'єднували європейців і створювали духовні передумови для поглиблення європейської інтеграції.

3. Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій: вітчизняні та світові дослідження

Одним із відомих вітчизняних загальнонаціональних досліджень цінностей є *моніторинг Інституту соціології Національної академії наук України*, який проводиться впродовж 1991-2022 рр. За цей період Інститут соціології НАНУ здійснив 13 репрезентативних загальнонаціональних опитувань населення країни, під час яких використовувалися однаковий каталог ціннісних позицій і техніка їх оцінювання респондентами. Як свідчать дані цих опитувань ціннісна складова масової свідомості населення характеризується домінуванням вітальних (традиційних) цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми та добробутом. Український дослідник цінностей А. Ручки назвав цей домінуючий ціннісний синдром «Безпекою», та зазначив, що його призначення - гарантування екзистенційної безпеки особистості, людського життя, цінності міжособистісних відносин. В той же час А. Ручка зазначає, що цінності, які відносяться до ціннісного синдрому під назвою «Соціальний комфорт» («сприятливий морально-психологічний стан суспільства», «створення рівних можливостей для всіх», «соціальна рівність», «національно-культурне відродження», «участь у релігійному житті»), а також самореалізаційні цінності під назвою ціннісний синдром «Самореалізація»:

«цікава робота», «суспільне визнання», «освіта», «культурна компетентність», «індивідуальна самостійність» мають для населення України другорядний характер. Проте з 2014 року значимість демократичних, політико-громадянських цінностей, які відносяться до ціннісного синдрому під назвою «Демократія»: «державна незалежність країни», «створення рівних можливостей для всіх», «можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не боячись за особисту свободу», «критика і демократичний контроль рішень владних структур», «демократичний розвиток країни», «підприємницька ініціативність», «участь у діяльності політичних партій і громадських організацій»), постійно зростає.

В ціннісній складовій масової свідомості українців, як свідчать дані моніторингу 2014-2021 рр., почали відбуватися зміни, пов'язані з зростанням важливості цінностей державної незалежності, патріотизму, а також цінності, пов'язані із комунікацією, толерантністю, солідаризацією, зміцненням соціальних зв'язків. Ця тенденція має позитивний потенціал для зміцнення загального солідаризму українського соціуму.

Найбільш авторитетним дослідженням цінностей у європейських країнах є *Європейське соціальне дослідження* (European Social Survey-ESS) - масштабний міжнародний проект, в якому беруть участь 24 країни Європи, в тому числі і Україна. Порівняння життєвих цінностей населення України з населенням інших європейських країн проводилося на основі методики відомого ізраїльського дослідника Ш.Шварца і включало 10 «латентних мотиваційних типів цінностей»:

1. Влада (Power). Соціальний статус, престиж, контроль і домінування над людьми і ресурсами.

2. Досягнення (Achievement). Особистий успіх і його демонстрація через досягнення і здібності, відповідні соціальним стандартам.

3. Гедонізм (Hedonism). Власне задоволення і чуттєве задоволення.

4. Стимуляція (Stimulation). Життя, насичена гострими відчуттями, новизною і складними завданнями.

5. Самостійність (Selfdirection). Незалежність в мисленні і прийнятті рішень, творчість, пізнання.

6. Універсалізм (Universalism). Розуміння, висока оцінка і захист благополуччя всіх людей, а також природи; толерантність.

7. Доброзичливість (Benevolence). Збереження і підвищення добробуту людей, з якими людина часто спілкується.

8. Традиція (Tradition). Повага і прийняття звичаїв та ідей, які виходять від традиційної культури і релігії, відданість їм.

9. Конформність (Conformity). Уникнення дій, схильностей і спонукань, які могли б засмутити інших людей або заподіяти їм шкоду, а також порушити соціальні вимоги і норми.

10. Безпека (Security). Безпека, гармонія і стабільність суспільства.

Як свідчать дані цього дослідження, цінності населення України мають певні відмінності від цінностей інших європейців: цінності Безпеки, Традиції,

Конформності і Влади виражені в Україні сильніше, а цінності Самостійності, Гедонізму, Стимуляції і Доброзичливості - навпаки, слабкіше. Тобто вже при самому грубому зіставленні українське населення відрізняється більш високими значеннями всіх цінностей, що належать до категорії Збереження, і менш високими значеннями цінностей, що відносяться до Відкритості і Змінам. Крім того, Україна випереджає інші країни по одному з компонентів самоствердження, а саме по тому, де у фокусі - багатство і влада над людьми, але не демонстрація своїх здібностей.

Надзвичайно важливим населення України надає тому компоненту досяжницьких цінностей, в якому безпосередньо виражається успішність і її соціальне визнання (по цій цінності Україна посідає перше місце разом з такими країнами, як Австрія, Словенія, Португалія, Німеччина і Польща), а вкрай низьке значення - тому компоненту, в якому мова йде про здібності, тобто не про сам успіх, а про його особистісні передумови (по цій цінності Україна посідає останнє місце разом з такими країнами, як Чехія, Фінляндія, Естонія, Данія, Ісландія, Франція і Німеччина). Таким чином, населення України дуже високо цінує успіх (результат) і більш байдуже до особистих здібностей людини, які, здавалося б, можна розглядати як умову, потенціал досягнення успіху.

У цьому дослідженні шляхом агрегації окремих показників ціннісної свідомості, запропонованих Р.Інглхартом, були отримані три основних ціннісних класів: «владної ієрархії» (підпорядкування), «ініціативної автономії (самостійності), «ні ієрархії, ні ініціативної автономії» (проміжний клас). Розподіл різних груп європейських держав за належністю населення до різних ціннісних класів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл населення чотирьох груп європейських країн та України за ціннісними класами, % (2010 рік)

<i>Країни</i>	<i>Клас 1 («владна ієрархія»)</i>	<i>Клас 2 «ні ієрархії, ні ініціативної автономії»</i>	<i>Клас 3 «ініціативна автономія»</i>
Скандинавські	10	22	68
Західноєвропейські	18	40	42
Середземноморські	40	37	23
Соціалістичні	53	42	5
Україна	66	33	1

Отже, людей з цінностями ініціативної автономії в Україні майже немає. Автономний індивід у нас – це рідкість, але саме він закладає підвалини нового суспільства, нової політичної, правової та соціальної культури. Тому доводиться визнати, що на відміну від більшості країн Європи, Україна на шляху змін не може розраховувати на підтримку значної частини населення, переважна більшість якого орієнтована на традиційні цінності соціального

підпорядкування (коли цінність людини визначається її місцем у соціальній ієрархії), а третина не визнає ні ієрархії ні автономності особистості. Але, на думку Є. Головахи, у кожній з домінуючих цінностей українців є складова, впливаючи на яку можна змінити пострадянську ціннісну систему, наблизивши її до європейської. Так, Є. Головаха зазначає, що «домінуюча цінність зрівняльності містить не тільки орієнтацію на відомий принцип «все взяти і поділити», а й цінність еквівалентності соціального обміну, коли кожен отримує в суспільстві стільки, скільки заслуговує за свій соціальний внесок. Цінність кар'єри, коли вона не стає самоцінністю, припускає цінність професіоналізму, спираючись на яку можна розвивати прагнення до самореалізації. У цінності ізоляціонізму важлива та складова, яка пов'язана з засудженням агресії як механізму вирішення соціальних протиріч. Ця цінність є домінуючою в українському суспільстві. Саме з неї можна поступово формувати толерантність у сучасному європейському сенсі цього феномену. Консерватизм як цінність не тільки масової, а й елітарної свідомості в Україні охороняє державу і суспільство від авантюричних геополітичних рішень, від зміни вже традиційного для пострадянської України курсу на євроінтеграцію. Соціальна безвідповідальність як зосередженість на цінності власного виживання у ворожому середовищі містить і орієнтацію на самостійність як необхідну умову прийняття цінності індивідуальної відповідальності. І нарешті патерналізм, пов'язаний з цінністю соціальної підтримки слабких у суспільстві, з розумінням, що вони не виживуть без людської солідарності. Саме в цьому розумінні є ознаки перспективи формування цінності громадянської взаємодопомоги».

Важливим та цікавим є Міжнародний дослідницький проєкт аналізу соціальних цінностей «*Світове дослідження цінностей*» (World Values Survey - далі WVS), що містять відповіді респондентів різних країн світу відносно цінностей та ставлення до політики, економіки та суспільства.

Згідно з результатами цього дослідження, Україна – на відміну від сусідніх пострадянських країн Білорусії й Росії – рухається до цінностей самовираження. Також це дослідження допомогло виявити і групи/кластери українського населення, в яких найсильніше виражені цінності самовираження. Це – мешканці метропольних міст (Львів, Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Харків); молодь (18-35 років); люди з вищою освітою та середній клас. Значною мірою, ці групи переплітаються між собою: молоді з вищою освітою, яка тяжіє до середнього класу (хоча не конче цим класом може стати) найбільше є власне у метропольних центрах – котрі, мають найбільше вишів.

Дані цього дослідження у 2020 році свідчать також про домінування традиційних цінностей у ціннісній свідомості населення України: 86,3% визнали її для себе цінність сім'ї дуже важливою та ще 13% - скоріше важливою; на другому місці за важливістю (по сумі відповідей «дуже важливо» та «скоріше важливо») знаходиться найближче соціальне оточення - друзі та знайомі (34,1% надали відповідь «дуже важливо» та 56% - «скоріше важливо»). Порівняльний аналіз результатів різних країн-учасниць опитування свідчить,

що цінність сім'ї в житті європейців теж найвища, в більшості перевищує 90% і показник України схожий з показниками Нідерландів, Литви, Фінляндії, Естонії. За важливістю друзів та знайомих Україна має схожі показники із Литвою та Естонією.

Толерантність є однією із важливих цінностей європейців. В Україні за роки незалежності відбулись потужні зміни у формуванні культури толерантного сприйняття «іншого», хоча рівень нетолерантності досі є відносно високим. Як свідчать дані дослідження, за останні десятиріччя суттєво збільшилась частка українців, які готові сприймати як сусідів людей, які вживають наркотики, алкоголь, гомосексуалів, хворих на ВІЛ.

Однією із найважливіших цінностей для українців є цінність свободи, яка виступає в якості високої моральної цінності, честі та гідності людини. Тому ця висока цінність, яка потрібна українському народу, мотивує їх в національно-визвольній боротьбі в різні етапи української історії. Архетип свободи в українській ментальності мав онтологічні підстави в козацьких структурах, в досвіді місцевого самоврядування, в військовій практиці, та має досі онтологічні підстави в практиках політичного та економічного життя сучасного українського суспільства. За даними дослідження WVS у 2020 році українці вважали свободу більшою цінністю навіть за безпеку та рівність: 70% погодились, що свобода важливіша цінність, а 31% відповіли, що свобода важливіша за безпеку. Показники усвідомлення важливості цінності свободи серед українців має схожі показники значущості цінності свободи у населення Європи.

Незважаючи на колізії української демократизації, цінність демократії для населення України залишається незмінно високою. Згідно з результатами дослідження, демократичну політичну систему як найкращу для України зазначили 66,9% респондентів. Серед респондентів європейських країн важливість життя в державі з демократичною політичною системою ще вище, ніж для українців: в Польщі – 82,6%, в Австрії – 94,6%, в Німеччині – 95,5% інш.

У процесі дослідження було отримано дуже цікаві дані щодо цінності прав людини та оцінки поваги до прав людини українцями та представниками інших європейських країн. У порівнянні з населенням окремих країн ЄС українці в оцінці важливості прав людини мають думку, схожу з греками – в Греції 47,8% опитаних вважають, що права людини в їх країні поважаються, а 49,8% - що не поважаються. У Німеччині упевненість, що в країні поважаються права людини, найвища (91,4%), а в Румунії – найнижча (29,9%).

Таким чином, аналіз результатів Міжнародного дослідження World Values Survey 2015-2020 років дозволяє зазначити, що населення України має схожі цінності та ціннісні орієнтації з ціннісною свідомістю жителів Європи, зокрема високу цінність та усвідомлення важливості свободи та демократії.

Запитання та завдання для самоперевірки

14. Дайте визначення поняттям «цінність» та «ціннісні орієнтації».

15. Чим відрізняються між собою цінності та ціннісні орієнтації?
16. Чому, як Ви вважаєте, треба вивчати цінності особистості, соціальних груп, суспільства в цілому?
17. Яким взаємозв'язок між цінностями, потребами та інтересами?
18. Яке значення та роль, на Вашу думку, відіграють в культурі особистості цінності та ціннісні орієнтації?
19. Чому, як Ви вважаєте, існують різні класифікації цінностей?
20. Які класифікації цінностей Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
21. Які цінності є домінуючими у ціннісній свідомості населення сучасної України?
22. Чому, на Вашу думку, важливе дослідження сутності, особливостей функціонування та еволюційних трансформацій української політичної культури?
23. Які міжнародні дослідницькі проекти аналізу цінностей Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.

ЛІТЕРАТУРА

11. Головаха Є. Ціннісні засади і бар'єри модернізації українського суспільства //Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України. К.:ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. С.83-96.
12. Кісь О. Жінка у традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. 287с
13. Культурні цінності Європи. К: Дух і літера, 2014. 552 с.
14. Лісеєнко О. В. Аксіологічні засади дослідження національної ментальності. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2019. № 4. С. 76-82.
15. Медіа. Демократія. Культура. К.: Інститут соціології НАНУ, 2008.
16. Мінливості культури: соціологічні проєкції. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. 440 с.
17. Попович М. Нарис історії культури України. К, 1998. 280 с.
18. Ручка А. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності // Сміслова морфологія соціуму. К.: Інститут соціології НАНУ, 2012. С. 91-123.
19. Сміслова морфологія соціуму. К.: Інститут соціології НАНУ, 2012.
20. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / За ред. М. І. Михальченко. К, 2013. 336 с.
21. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. Випуск 7(21).Том 1 / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2020. 545 с.
22. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України. К.:ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. 339 с.

13. E. Golovakha, A. Gorbachyk. Social Changes in Ukraine and Europe; Outcomes of European Social Survey 2005-2007. K.: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2009. 127 p.

14. European Social Survey:

URL : <https://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/ESS>

15. World Values Survey

URL : <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

4.6. Ціннісний аспект метанойї (Микола Цибра)

Суспільна мораль в третьому тисячолітті підвищила власну планку майже спонтанно. В державі Україна відбувся якісний стрибок народної свідомості. Деякі думки з приводу проблеми метанойї і її сучасного наповнення стали предметом дослідження у статті. Є сенс передусім пояснити семантику слова, що окреслює поняття, обране темою статті.

Метанойя – це термін, що позначає зміну сприйняття фактів чи явищ, як правило, супроводжується жалем; покаєнням. У релігійній традиції сенс покаєння є. В аналітичній психології метану він схожий на термін енантиодромія, запозичений Карлом Юнгом у Геракліта. Метаноя - це грецьке слово, і його точний переклад означає зміну розуму. З грецької *μετάνοια*, «зміна розуму», «переосмислення») термін, що позначає зміну сприйняття фактів чи явищ, як правило, супроводжується жалю; покаєння (особливо в психології та психотерапії). Але розум тут слід розуміти дуже обережно, адже в православній, зокрема, літературі є інша ідея градацій людського розуму. Кажуть, наприклад, про духовний інтелект, про розум чи усвідомленість. Ми можемо говорити про дух та інші його аспекти, але важливо, щоб зміна розуму, зміна духу відповідала не етичній, а екзистенційній зміні, зміні людського життя.

Мета та завдання. Розглянути аксіологічний аспект самості і метанойї. Для реалізації мети було досліджено широкий історико-філософський та релігієзнавчий матеріал.

Сучасні політологи, соціологи, філософи розглядають покаєння як праведність, з суб'єктивістських або релятивістських позицій. На підставі протиріч в тлумаченні суті, багатоманітності інтерпретацій продукується висновок, що поняття *метанойї* може бути додано різними, рівноцінно істинними вимогами до особистості. Відвертий релятивізм нерідко сполучається з розумінням каяття, як суб'єктивного темпераменту, що надається людині разом з свідомістю і характером в пошуках джерела моральності, як в кантівській «іманентній трансцендентності». Це певні наукові вербальні конструкції, бо не існує абстрактної людини, незалежної від наявних

суспільних відносин і особистого унікального оточення. Не можна розглядати проблему *метанойї* і певним рефреном, у загальному зв'язку з вивченням паралельних питань. Деякі площини покаяння, *метанойї*, як етико-філософського аспекту категорії, залишаються у цілому недослідженими. Заперечення проти суто етичної площини питання метанойї безпідставні, рівно як і певного соціально-філософського навантаження проблеми, уникнути неможливо.

Завжди головним залишається необхідність зберігати суспільний ресурс, зосереджувати здоровий глузд на гідну відповідь викликам часу. Гносеологічний потенціал постійно зберігається, як конструктивний фундамент цивілізації. Народна мудрість якимось дивом повсякчас зберігає тенденцію до самозбереження, у більшості випадків — через покаяння.

Час познайомить з остаточним діагнозом пошукачів істини у боротьбі за свободу України. Відповідь не буде однозначною. Сучасною мовою, за властивостями, порозуміння генетично регенераційно, спонтанно, синергетично налаштоване. Спроможність до переосмислення не щезає в людській свідомості. Позиції пошуку кращої долі реконструюються на нових рівнях громадських потреб, тоді як ідеологічні стереотипи гальмують розвиток будь-якого суспільства, вони повсякчас перешкоджають свіжому погляду на виклики новітніх обставин. Наприклад, в сучасній реакції переважної більшості російських політиків і політологів на українську ментальність і на стан справ в Україні, бракує звичайного здорового резону. Керівництво Росії «аксіоматично імперськи», смертельно бажає об'єднання братніх слов'янських народів, всупереч вподобанням «молодших братів». Підіймається при цьому таке — коли мова заходить про поєднання братніх тюркських народів — азербайджанського, киргизького, узбецького, туркменського, татарського і т. п. — в російських ЗМі неодмінно здійснюється галас про сепаратизм, розкол, територіальні зазіхання, тощо. Діють подвійні оціночні стандарти — як полюбляє коментувати подібні інциденти президент росії. Виявляється, національні гордощі дозволені лише цьому лукавому, «неадекватному» (епітет журналіста С. Доренко, 2005, RTVI) претенденту на вищі світові стандарти.

В свідомості російської політичної еліти закарбувалась пікантна думка, що історія будується політиками за саркастичним висловом німецького філософа-ірраціоналіста *Артура Шопенгауера (1788-1860)*: — «Право — це мірило сили кожного». Яким чином діє подібне «мірило сили», нещодавно було продемонстровано «головним підполковником» Росії на президентських виборах саме в нашій країні. Приголомшило телевізійне одкровення американського бізнесмена Джорджа Сороса, який відвідав Україну в травні 2005 року. Він оприлюднив відомості про те, що путін рекомендував Л. Кучмі розстріляти демонстрантів на майдані Незалежності в грудні 2004 року, але той, на щастя, мав власну думку. А ось Президент Узбекистану Карімов власної думки злякався, або не мав, і послухався «старшого брата»... Свідки говорять про червону від крові узбецьку землю і про тисячі трупів мирних людей — жінок і дітей. Міжнародній спільноті ще доведеться фахово розбиратись з

андіжанськими подіями. Тільки-но росія, чомусь, в цьому намагається перешкодити. Чому б це? Чи дочекається узбецький народ *метанойї* від власної влади і її радників — марно сподіватись! Прийдуть нові люди і нові часи.

Пострадянське суспільство на теренах України вкрай маргіналізувалось, інтелігенція взагалі не живе, а зубожіє. Частина еліти налаштована навіть на монархічний суспільний устрій, втім, розуміючи нереальність такого факту. Можливо так провокуються думки суспільства, щоб відволікти його від оцінок несправедливого функціонування влади. Деякі держави навіть почали розшукувати нащадків королівських домів, реанімувати «династії». Та, на мій погляд, це театралізована архаїка і серйозно заглиблюватись у подібні медитації не має сенсу. Суспільству, людині, необхідне активне, живе, ефективне життя, для якого слід себе готувати і виховувати. Ми повинні супроти все вести себе, як прагматики і оптимісти. Мобілізувати громаду до *метанойї* і плідної праці на користь суспільству — це виграти краще життя! Певні аспекти *метанойї* як філософсько-етичної категорії, залишаються нез'ясованими. Отже, сумарно завдання об'єднує наступні складові:

По-перше — необхідно вирішити суто теоретичне питання місцезнаходження категорії в етиці, філософії, й ширше — в соціально-філософській площині впливу;

По-друге — слід з'ясувати запити ареалів впливу *метанойї*, визначитись з загальнолюдським і особистісним значенням категорії, співвідношенням об'єктивного і суб'єктивного, морального і правового, з місцем ідеалу “дороги до храму”, чи банального гасла моменту;

По-третє — варто обстежити (вивчити) питання форм відображення загального змісту *метанойї*, як морального феномену; діапазон і основні риси *метанойї*, як категорій етики і філософії, їх взаємозв'язок з іншими філософськими категоріями;

В-четвертих — належить розглянути можливості подальшого опрацювання і найменування головних напрямків і етапів дії (впливу) *метанойї* на сучасні суспільні інститути і конкретні обставини людського існування;

По-п'яте — самоочевидна додаткова розробка проблеми специфіки суто філософського аспекту категорії *метанойя* відповідно рівней самоствердження особистості;

В-шостих — необхідно розробити методологію аналізу категорії *метанойя*, з'ясувати шляхи її ініціативного виховного впливу на ідеали високої моралі, толерантності і гуманізму.

Жителі Землі в третьому тисячолітті стикаються з жорсткими викликами природи і суспільної ворожнечі. Стає очевидною необхідність лаштувати сили не на звичайні побутові переборення, а на збереження людства і цивілізації. Це вимагає нової ментальності, нового розуміння єдності світу, його взаємозалежності в усіх іпостасях.

Окрім потреби в гуманітаризації суспільства і кожного індивіда, варто додавати до повсякденних справ більше прагматизму і раціоналізму,

виваженості у власних нестримних бажаннях, бо рівновага життя втрачена саме через надмірність людських бажань.

Ще є надія на те, що людині пощастить подолати ілюзії і перейти до реальності, котра вимагає розуму, духовності і плідної, толерантної, добротворчої діяльності.

«*Лжесвідок не залишиться безкарним*» — саме цю фразу було взято з *Книги Притч* епіграфом звернення до влади України. Владу Кучми — всі парафії, всі церкви (окрім церков російського патріархату, що вкрай дивно і необачно для релігійних закладів) закликали до *метанойї*. Та чи здатна минула влада на істине каяття? Стояти зі свічками по церквах — це апогей моральності її членів-свавців матеріальних благ, поцуплених у власного народу.

Далі лицемірства не йде, за виключенням, можливо, накрадених коштів, які інколи «жбурляються з панського плеча» на побудову капличок, як спотворена надія на індульгенцію від Бога. Державні крадії і Бога намагаються залучити до своїх махінацій!

Виявилось на цей раз, що все залежало від тих, хто дає, а не від тих, хто бере. Бійся данайця, що приносить дарунки... А чим може обдарувати народ корумпована влада? Фальшуванням всього і вся! і пожалував навічний український афоризм: «нас багато і нас не подолати»! Лишень його тепер анонсують корупціонери. Однак, мені здається, що верх над усім візьме весела байка про те, чого не любить українець: худої свині, пониклого тину, п'яної баби і папірців, що не гроші. Це дотепний жарт, втім, як би не склалась подальша поневіряльна доля нації, останній шерех, як і перлина «нас багато і нас не подолати» — приречені на історично довге життя. Народ почав вимагати і вимагатиме далі від нечестивців іншої поведінки і покаяння за скоєні негативні вчинки. Миряни ладні вибачити навіть те, що на мій погляд, вибачити неможливо. Не можна втрачати віри в те, що від нашої поведінки залежить суспільна користь. В людях відродилась людяність, доброзичливість і незнищенність надій. Злі люди, які проблемою *метанойї* ніколи не опікувались, захищають свою неправедність. Посил цікавий, напрямок думок непорядних людей тут самоочевидний. Занадто прозоро помітно, що вислів цей належить тому, хто боїться помсти і *не здатен* спокутувати власні гріхи перед людьми! Загальна константа, результуюча вихідна, яка б виявила якісну ступінь сповіді, довершеності аналізу добротворчих досягнень, або відзнаку виконаного обов'язку, повинна постати підґрунтям для всебічного *осмислення* моралі нового, досконалішого рівня. Керувати шерехом на плацу почесно, як і варити добру страву. Пошити гарний одяг важче, ніж навіть вдало полемізувати. Кожна чесна людина буде собі аналогічний табель про ранги, який і досі ніхто не спроможеться оприлюднити. Керівникам він не подобається. Але будівля, в якій вони мешкають, без розуміння аксіології цього ціннісного табелю (даруйте, тавтологію), без «асенізуючої» *метанойї*, стоїть на хитких ногах. Саме цю думку було аргументовано подіями Майдану в державі.

Крах порожнечі, яким лякають філософи, що начебто з'являється після перемоги, нам ще довго не загрожуватиме. Надто багато справ слід вирішити в

напрямку до демократизації суспільства. Наша шановна громада, лише прокидається від довгого важкого сну. Різні словники тлумачать по різному поняття стійкості, сталеності, без яких все, що ми намагаємося зробити доброго, корисного, та все, на що ми сподіваємося ще зробити у цих напрямках — безглузде. То дай нам наснаги бути впевненими у тому, до чого нас закликає щире серце і природний, толерантний невикривлений тваринною люттю розум.

Будь-яке філософське відкриття це насамперед — *розкриття*, оголення того, що замасковано за тенетами полотна думок, зітканого з безлічі «ниток» гіпотез, концепцій, теорій, переконань, суджень. Слід якнайактивніше долучати молодь до позитивного морального статку, без котрого в наш час з проблемою особистості не впоратись. Осягнення лікувального ефекту *метанойї* («терапевтичного» і «хірургічного») здійснюється не лише через акт зняття порочності з самої реальності або суб'єкта. Це відбувається через проникнення в конкретну дійсність саме того роду, коли істинна сутність осягається в глибині позитивного реального. Таке проникнення прийнято називати *духовним*. Основа власного існування є базою для співучасті, співзвуччя з буттям інших живих істот, з пошуками і надбаннями суспільства. Навіть супроти волі інтеграція збільшує загальнолюдський потенціал Добра. Виконано певне дослідження, здійснено спробу уяснити і пояснити зрозумілою мовою кожну з цих ідеологій і філософствувань. Відповідно, зроблено експеримент відвести чільне місце для зручного користування каяттям належними ареалами людей, насамперед таких, як віруючі і атеїсти. Кожна громада має свої переконання, логічні і ідеологічні навантаження.

Сучасне суспільство, як ніколи докучливо, вимагає замислитись про своє майбутнє, котре взагалі стає нереальним без особистісної школи *метанойї*. Тягар минулих і нових гріхів виходить за межі збалансованості можливостей його зджати. В повітрі усе щільніше нависає небезпека, неспокій, громадський алярм від розуміння несправедності того, що відбувається в суспільстві, в людських відносинах. Сигнал тривоги гучний, всі ми його чуємо, всі ми повинні приймати участь у виправленні ситуації, в лікуванні нашого хворого суспільства. Стисло відродження духовності можна розподілити на два етапи: *по-перше* — це осуд несправедної поведінки і каяття через публічні форми: політичні, урядові, офіційні заяви, громадські і судові процеси, тощо; *по-друге* — суспільні інститути зобов'язані активізувати індивідуальну відповідальність, ілюструвати аксіологічність і вигідність школи *метанойї* для власних і суспільних чеснот. Баланс цих спрямувань, синхронність виконання завдань — обов'язково спрацюють на суспільний позитив.

Україні, керуючому нею люду, бракує внутрішньої свободи (як і політичної волі) спокутувати перед власним народом, за всі зроблені з ним несправедності, злочини і гріхи. Гріховне сучасне і минуле, нерозуміння тягаря скоєного, бодай, комуністами у ХХ віці, знижують рівень надії на краще майбутнє наших дітей. Зло без осуду — видає індульгенцію новому злу. Цей цикл необхідно зруйнувати, інакше він остаточно зруйнує нас.

В майбутнє ми зобов'язані вірити тому, що воно в наших руках і

залежить від нас з вами. А з минулого і сучасного ми обов'язково мусимо взяти з собою позитиви *метанойї* секулярної особистості і найкращі богословські вербальні знахідки, їх методологічні надбання, принаймні, Сім Духівниць Христа, бо законодавства за моральністю і красою кращого — не існує.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цибра Н. Ф. *Метанойя*. Одеса : Астропринт, 2006. 240 с.
2. Свендсен Л. Фр. Г. *Філософія свободи*. Львів : видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с.
3. Попович М. *Бути людиною*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 223 с.
4. Борінштейн Є.Р. *Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства*. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.

4.7. Звичай, традиції та обряди як елементи культурної спадщини (Оксана Петінова)

Культура постає як узагальнена характеристика форм, результатів та способів взаємозв'язку особистості з навколишньою дійсністю, як прояв та утвердження сутнісних сил людства, яке в процесі трудової діяльності перетворює оточуючий світ, частиною якого саме і виступає. Культура – це і процес, і результат реалізації в оточуючому світі цілей людини взагалі та особистості зокрема, це якісна характеристика відношення людини до дійсності. Культура представлена у вигляді сукупності матеріальних і духовних цінностей, і ми погоджуємось з думкою вчених, котрі вважають, що ці цінності виступають зовнішньою формою існування культури, а внутрішня форма представлена розвитком власне особистості, її творчих сил та ціннісних орієнтацій. Культура – це специфічна людська діяльність, а також її предметна та інституціональна об'єктивація, яка має місце як у самій людині, так і в світі цінностей, який вона створює.

Культуру не можна обмежити якоюсь однією стороною життєдіяльності особистості, не можна звести до сукупності результатів людської діяльності, адже вона охоплює всі сфери життя, представляючи собою процес виробництва і відтворення особистості, задоволення її матеріальних і духовних потреб. Національна культура – це форма вираження самобутності світосприйняття, своєрідності моральних ідеалів, традицій, звичаїв, обрядів, художнього бачення і вираження світу, що в цілому характеризує матеріальні і духовні цінності кожної нації. Форма національної культури являє собою сукупність специфічних засобів вираження духовного життя народу, що реалізуються в літературі, мистецтві, архітектурі, народній творчості тощо; саме у формі культури найяскравіше виражені національні особливості, національний колорит та своєрідність.

А. Спіркін, розглядаючи прояви культури в структурі особистості, дійшов до висновку, що вона проявляється своєрідними «духовними пластами», в яких в різних пропорціях представлені всі компоненти культури. Нижній прошарок являє собою народні, сімейні, побутові національні норми, традиції, звичаї, уявлення. Цей прошарок відповідає повсякденному рівню свідомості і повсякденному рівню самої культури, Який дослідники прирівнюють до етнічного, що уособлює в собі мову, форми матеріальної культури, народну творчість, фольклор, традиції, звичаї, обряди, особливості психологічного складу людей, що носять стабільний, часто консервативний характер (теоретичний рівень національної культури прирівнюють до державно-політичного, і розуміють при цьому різні її форми на державному рівні, соціальні інститути управління розвитком культури у всій її сукупності, це результати матеріального і духовного виробництва, складові елементи міжетнічного, міжнаціонального змісту, що виникають в процесі безперервної історичної сумісної життєдіяльності).

Слід відмітити, що у повсякденній культурі виокремлюються матеріальний та ідеальний прошарки. Під матеріальним розуміються результати діяльності людей, зафіксовані в матеріальних формах і існуючі в просторі на протязі певного відрізка часу. До них відносять: знаряддя праці, засоби пересування, житло, одяг, їжу; у окремих народів сюди відносять розфарбування тіла, татуїровки, зачіски, різні види народної косметики та парфумерії. Ідеальний прошарок уособлює в собі міжпоколінну інформацію, яка існує в пам'яті всіх народів, етносів і націй й відображується в знаннях, звичаях, традиціях, нормах моралі, різних видах народного мистецтва, релігійних уявленнях тощо. Звичайно, слід відзначити, що цей розподіл досить умовний, адже всі продукти діяльності являються результатом тісного взаємозв'язку фізичної та розумової праці.

Міжпоколінна передача інформації на повсякденному рівні здійснюється в різних формах, серед яких значне місце слід відвести звичаям, традиціям та обрядам. Проникаючи в побут народу, національні звичаї, традиції та обряди не лише виконують комунікативну функцію, але й функцію збереження національної культури, що складає основу її відродження і розвитку. Вивчення національних звичаїв, традицій та обрядів як соціальних явищ з філософської точки зору в певній мірі переплітається і з іншими предметами, які також звертаються до них: етнографія, народознавство, педагогіка, теорія виховання, філологія, літературознавство тощо, тому без даних цих предметів аналіз соціальної ролі звичаїв, традицій та обрядів буде неповним. Розглянемо їх в загальному вигляді як форму соціально-побутового, звернувши увагу на специфічні особливості та вплив на становлення ціннісних орієнтацій особистості. Однак спочатку необхідно дати визначення поняттям «звичай», «традиція» та «обряд». Відносно цього існують різні думки. Наприклад, деякі автори під звичаєм розуміють успадковану стереотипну форму соціальної регуляції діяльності, яка відтворюється в певному суспільстві чи соціальній групі і являється звичною для їх членів. Традицію визначають як елемент

соціального і культурного спадку, що передається із покоління в покоління і зберігається в певних суспільствах, класах і соціальних групах на протязі тривалого часу, а обряд функціонує лише в окремих областях суспільного життя і виражає найбільш стійке наслідування сприйнятих із минулого прикладів. І. Суханов визначав звичаї і традиції як нерегламентовані юридичними установами форми передачі новим поколінням способів реалізації ідеологічних відносин, що склалися в даному суспільстві (політичні, моральні, естетичні та релігійні). В ряді робіт національні звичаї, традиції та обряди розглядали окремо або, навпаки, часто ототожнювали їх, не визначаючи спільне та відмінне.

Гуманістична сутність національних звичаїв, традицій та обрядів заключається в тому, що вони являються чинником відродження української національної свідомості молоді, ланкою єднання батьків і дітей, своєрідним мостом передачі соціального досвіду, цінністю, яка в ціннісній ієрархії займає не останнє місце, часто служить мотиватором діяльності, визначає поведінку особистостей у певних ситуаціях. Національні звичаї, традиції та обряди – це важливий засіб відтворення духовного “обличчя” людей з покоління в покоління, вони присутні в кожній суспільно-економічній формації, характеризуючись певними рисами. Утворенню системи звичаїв та традицій передують утвердження економічних та відповідних їм ідеологічних відносин, а сама ця система виконує роль соціальних механізмів передачі досвіду. Кожний народ, розвиваючи свої звичаї і традиції, виробляє емпіричним шляхом прийоми та методи народної педагогіки і створює духовні цінності у вигляді простих норм, усної творчості тощо.

Історично звичаї виникли раніше традицій. На основі розвитку суспільних відносин роду і племені склалися родоплемінні звичаї, що регламентували способи реалізації того чи іншого суспільного відношення. Ці звичаї були необхідним засобом подавлення зоологічного індивідуалізму, формою організації єдності дій родоплемінного колективу, способом накопичення й передачі досвіду. На відміну від традицій, які почали складатись в період утворення класового суспільства, родо-племінні звичаї давали детальне пояснення щодо організації поведінки. Вимог до духовних якостей не було. Змістом звичаю виступало правило поведінки – детальне описання вчинку в конкретній ситуації. Однак, з виникненням майнової нерівності, суспільні відношення людей ставали все складнішими, вчинки втрачали колишній стереотип, родо-племінні звичаї втрачали основу обов'язковості для всіх. Їх дії все більше обмежувались областю побуту. В інших сферах суспільного життя звичаї поступалися місцем праву, як головному регулятору відносин класового суспільства; складність відносин в області матеріального виробництва й політичного життя поставили на перший план серед регуляторів поведінки людей особистісні якості. На відміну від родового суспільства, яке детально своїми звичаями прописувало особистості, як треба поводитись, а не якою треба бути, класове суспільство в центрі своїх вимог поставило те, яким треба бути, щоб правильно (з точки зору певного

класу) діяти. В класовому суспільстві, де на першому плані – особистий інтерес індивіда, поведінку людей не можна узагальнити в детальній регламентації вчинків. Формою узагальненого відображення таких відносин, способом регулювання поведінки в інтересах певного класу в цьому суспільстві виступають якості людини. Переміщення центру уваги з детальної регламентації вчинку на якості особистості дало поштовх до виникнення традицій, – як більш складних, в порівнянні зі звичаями, форм організації поведінки.

В основному, сфера дій звичаїв та традицій – область ідеологічних відносин, де відбувається процес закріплення, розвитку і передачі новим поколінням тих духовних якостей, яких вимагає дана система матеріальних відносин, як суб'єктивна умова функціонування. Субстратом традицій можуть бути звичаї, що втратили свою простоту і стереотипію, соціально переорієнтувалися в систему традицій, стали засобом формування духовних якостей, необхідних для успішної реалізації соціально-побутових відношень. Функціональна переорієнтація способу реалізації ідеологічного соціально-побутового відношення в ряді випадків може бути вирішальною для перетворення звичаю в традицію.

Процес історичного розвитку способів реалізації соціально-побутових відносин привів до того, що традиції – це процес руху соціально-побутових відносин від простих до більш складних, які відтворюються і в індивідуальному розвитку особистості: вона послідовно проходить шлях від засвоєння звичаїв своєї сім'ї, малих груп, в оточенні яких знаходиться, до засвоєння системи традицій народу. З віком особистість включається у все більш складну систему соціально-побутових відносин, що виступають фактором формування системи ціннісних орієнтацій особистості. Вплив, який здійснюють національні звичаї та традиції на духовний світ особистості такий значний, що навіть якщо вона і усвідомлює негативність певного звичаю, то часто не знаходить в собі сил, щоб активно з ним боротися. Так, в багатьох селах Тарутинського, Болградського, Арцизького, Ізмаїльського та Саратського районів до цих пір існує звичай красти наречену без її згоди та згоди батьків. Однак, це антигуманістичний звичай, – приниження особистості жінки, її гідності, однак він настільки глибоко укорінився в свідомості населення, що продовжує своє існування і досі. Область соціально-побутового виступає головною сферою дії звичаїв та традицій, так як в основному вони концентруються в мережі соціально-побутових відносин, однак разом з цим не можна підходити до цього абсолютно, адже в реальному житті соціально-побутове тісно переплетене з повсякденною свідомістю, ідеологією, політикою. Наприклад, існували звичаї, які за своєю формою відносились до побуту, однак виражали політичний зміст: під час війни існував звичай (в селах Кіровоградської області) залишати вночі їжу на вулиці, щоб партизани чи втікачі могли відновити свої сили. Звичай стосується сфери соціально-побутового, однак пов'язаний і з політичними мотивами.

В звичаях та традиціях виділяють понятійну частину, яка утворює ідейну основу переконань, а поступово в подальшому і системи ціннісних орієнтацій. Такою їх частиною виступає правило поведінки, яке описує вчинок. В формуванні особистості правила поведінки виконують роль головної форми регулювання діяльності, виступають засобом введення особистості в систему соціально-побутових відносин. Правила моралі зберігають своє значення на протязі всього життя особистості, регулюючи поведінку в системі соціально-побутових відносин.

В загальному вигляді структура звичаїв та традицій ідентична. До структури входять наступні компоненти: ідеологічне відношення (моральне, політичне, естетичне); ідейний зміст (моральні правила, норми й принципи, естетичні погляди); духовні якості особистості (переконання, почуття, потреби, інтереси, ідеали, ціннісні орієнтації); обряд [14], який виступає важливою стороною звичаїв та традицій. Всі елементи звичаїв та традицій знаходяться в органічному взаємозв'язку, хоча на перших етапах звичаїв та традицій можуть не мати обрядової сторони. З наукової точки зору, обряд не породжує нових для особистості думок і почуттів, він лише поглиблює і підсилює те, що вже є в її духовному світі. Обряд не буде сприйнятим, якщо думки і почуття викликані процесом його проведення, не відповідають змісту події, що оформлена цим обрядом. Обряд, як елемент структури звичаїв та традицій, представляє собою систему дій, іноді символічних, в яких втілені думки й почуття прийдешніх поколінь, викликані реалізацією соціально-побутового відношення і необхідні для його повноцінного функціонування. Обряд акумулює в собі думки й почуття, викликані встановленням, зміною чи зникненням певного соціально-побутового зв'язку чи їх системи (народження дитини, хрестини, весілля тощо); в обряді відтворюються й зміни зв'язків людини з природою (прихід весни, зимові свята, поява трави). Як відмітив у свій час А. Луначарський, особливо обрядова форма розвинена на селі.

Обряд має свою структуру, обумовлену його специфічними особливостями: форма (система дій, символіка) та функція (заохочення до мистецтва, засіб збереження досягнень попередніх поколінь, засіб виховання естетичних, моральних почуттів). Естетична сторона обряду – це постійний відбір народом кращих зразків, творів. В розвинутому вигляді естетична сторона обряду включає в себе твори мистецтва, що найбільш повно і глибоко виражають життєві переживання особистості, виступаючи цінністю. В обряд можуть входити елементи фізичної культури: спортивні змагання, ігри тощо, часто в народній обрядовості присутні елементи магії. Кожен обряд з певних позицій тлумачить якісь події (що здійснюється такими засобами як, наприклад, пісня, заклик, звертання), і, виступаючи поєднувальною ланкою між переконаннями і переживаннями, в свою чергу наряду із звичаями та традиціями задовольняє матеріальні та духовні потреби особистості, виступаючи формою соціально-побутового.

Визначення місця національних звичаїв, традицій та обрядів в структурі суспільної свідомості необхідне для розуміння їх впливу на свідомість

особистості, на формування її ціннісних орієнтацій, адже звичаї, традиції та обряди виступають одним із гуманістичних засобів виховання особистості. Деякі автори відносили їх лише до суспільної психології, яку визначали як нижчий рівень суспільної свідомості, як сукупність соціальних почуттів, настроїв, звичок, думок, що вироблялися стихійно, під впливом повсякденних умов, деякі вчені ототожнюють ідеологію з логічним ступенем пізнання, а суспільну психологію – з чуттєвим ступенем. На наш погляд, звичаї, традиції та обряди проходять стрижнем через все духовне життя суспільства і особистості, являючись своєрідною «віссю» духовного виробництва, суспільної свідомості, духовної культури, – як головних складових багатогранного духовного життя суспільства. Суспільна свідомість є надзвичайно складним явищем, що має динамічну структуру, яка обумовлена суспільним буттям. І так як звичаї, традиції та обряди (а насамперед їх ідеологічний компонент) входять в суспільну свідомість, то вони мають місце і в двох її рівнях – буденному та теоретичному, однак співвідносяться неоднаково. Буденна та теоретична свідомість становлять якісно різні рівні суспільної свідомості, які є мірою відображення глибини пізнання особистістю об'єктивної дійсності та суспільного життя. Буденна свідомість, як сукупність умов конкретної життєдіяльності людей, розвивається на основі їхнього повсякденного досвіду, що акумулюється у соціально-побутовому та в системі соціально-побутових відносин, однак перебуває в діалектичній єдності та взаємозалежності з теоретичним рівнем, адже наповнення буденної свідомості повсякденним досвідом не означає, що їй не властиві ніякі теоретичні побудови. Тому елементи звичаїв, традицій та обрядів переплітаються в цих двох рівнях, взаємопроникають, містять постійні внутрішні суперечності, через вирішення яких і розвиваються. Те ж можна сказати і щодо місця звичаїв, традицій та обрядів в суспільній психології та ідеології, як елементів суспільної свідомості. Якщо суспільна психологія постає як чуттєва сторона духовних цінностей людини (компонентами яких являються елементи звичаїв, традицій та обрядів), суспільної свідомості, відображаючи буття людей в несистематизованій формі, то ідеологія являється більш логічною, систематизованою формою відображення умов життя людей, виступаючи вищим рівнем духовних цінностей. Діалектика розвитку суспільної свідомості полягає в суперечливому переході суспільної психології в ідеологію, спонукаючи тим самим і переходи елементів звичаїв, традицій та обрядів.

Обряди та обрядність виступають в двох основних і відносно самостійних різновидах – народному та релігійному. Вони виникли як соціально-культурні явища на різних світоглядних і політичних основах: народна обрядність створювалась народом в процесі організації їх повсякденного життя і побуту, відображаючи інтереси й потреби як суспільства так особистості, а релігійна обрядність формувалась у вузькій сфері релігійного культу на потребу пануючого класу, однак жодна релігія не обійшлась без переосмислення народних звичаїв та обрядів на релігійний лад.

Релігійна обрядність зберігає свою культову основу – фетишизм, анімізм, тотемізм і магію. Народні ж обряди – це продукт етнокультури різних історичних епох, залишаються пам'ятками національних культур, фольклору і народного мистецтва. Вони виступають в ролі регулятора процесу життєдіяльності особистості, в ролі неписаного морального закону, і, являючись способом передачі соціального досвіду, проходять через свідомість особистості, залишаючи на ній відбиток у вигляді ціннісних орієнтацій.

Обрядність – це одна із форм суспільного життя, форма соціально-побутового, що представляє собою систему колективних символічних дій, які уособлюють як матеріальні так і духовні цінності й ідеали певної нації, соціальний досвід, міжособистісні соціально-побутові зв'язки, способи спілкування і супроводжуються інтенсивними емоційними почуттями та переживаннями учасників. І хоча обрядність охоплює різні сторони суспільно-політичної й виробничої діяльності (які не відносяться до побуту), однак, з іншого боку, – супроводжує відпочинок і дозвілля, сімейні відносини, організацію повсякденного життя. Серед соціальних функцій обрядності, перш за все, слід виокремити виховну, адже за допомогою неї відбувається соціалізація особистості, залучення останньої до традицій народу. Обрядність, як народна, так і релігійна, є духовним зосередженням дому та сім'ї. Життя пронизане обрядом, – вульгарною, нудною і убогою робиться воно, коли втрачена обрядність. Тоді цю якість, цю координату глибини життя намагається підмінити нудьгуюча людина загостренням життєвих вражень, рухаючись лише у площині життя; однак немає внутрішньої межі і завершеності в цьому загостренні, і пряності життя, слідуючи за пряностями, призводять до межі допустимого людською природою і знищують. І це вірно, адже споживче відношення до життя знищує духовні й моральні цінності особистості.

Найбільш поширеним видом обряду є ритуал. Це поняття походить від латинського *ritualis* (обрядовий) і означає вироблений звичаєм чи встановлений порядок здійснення чого-небудь, церемоніал. Ритуал не виконує всіх функцій обряду, так як представляє його частину – початок, кульмінацію чи завершення.

Обряди виступають фундаментом релігії. Магія (чаклунство, чародійство, волховання) з самого зародження була присутня в культовій практиці всіх первісних релігій. Віра в те, що на особистість і оточуючий її світ можна впливати магічним способом – закляттями, зіллями супроводжувала і досі супроводжує соціально-побутове. Поряд з магією знаходяться і спіритуалістичні уявлення (уявлення про духів та душу, – анімізм), адже життя та смерть були найзагадковішими явищами для первісних людей. Людина дихає – значить живе, не дихає – значить померла. В тілі людини є душа, яка може виходити з нього, вона пов'язана зі світом духів, тому людина хворіє, страждає і помирає.

Окрім магії і анімізму існувала така форма релігії як тотемізм – уявлення про предків роду чи племені (ними вважались як тварини, так і рослини). Релігійна обрядність супроводжувалась жертвопринесенням. Так, у фінікійців та жителів Карфагену криваві містерії були присвячені богині Місяця,

родючості і кохання Таніт, в честь неї у полонених виривали серця. Пережитки древніх містерій, присвячених стражданням богів, можна знайти і в сучасних релігіях. Наприклад, у мусульман-шиїтів є звичай в пам'ять великомученика Хусейна на протязі декількох діб траурного місяця муххарам здійснювати траурні процесії, під час яких деякі фанатики б'ють себе ціпками, батогами, наносять рани, виривають волосся, при цьому промовляючи «Цар Хусейн, ах, Хусейн». Криваві жертвопринесення поступово доповнювались ритуальними містеріями, присвяченими міфічному життю богів, і хоча вони були пов'язані з виробничим життям людей, однак проводились на дозвіллі. Наприклад, містерії в честь бога Осіріса (уособлював Ніл) і Ісіді (богиня родючості) здійснювались в Єгипті.

Обряди супроводжуються заклинаннями. Цікавим, з нашої точки зору прикладом є вигнання нечистих: вночі з дому виходила жінка похилого віку на вулицю і біла в чару. На її заклик збиралися інші жінки з кочергами і гарячими сковорідками, попереду несли ікону св.Власія, за іконою на мітлі і одній сорочці їхала жінка з розплетеним волоссям, і вся процесія супроводжувалась закляттям. Всіх, хто зустрічався по дорозі, били, вважаючи їх перевертнями, втіленням хвороб і нещастя.

Релігійні вірування і обряди східних слов'ян в період утворення племінних союзів були досить різноманітні, так як слов'яни не мали єдиної держави і економічної та політичної цілісності. Об'єднання племен відбулося в IX-X ст., коли навколо Києва були об'єднані племена, що жили в басейні Дніпра, Західної Двіни й Прип'яті. Вірування цих племен ґрунтувались на поклонінні сонцю, вогню, воді та землі. Так, наприклад, поклоніння стихії вогню обумовлювалось уявленнями про "небесний вогонь", про сонце, тепло та світло. Вогонь, за уявленнями слов'ян, мав очисну силу. Йому поклонялись народи світу, однак по різному. Річний цикл Сонця (Ярили) у слов'ян ділився на періоди чи пори року: Хорс (весна), Дажбог (літо), Стрибог (осінь) і Симаргла (зима). Кожному періоду відповідали свої обряди й свята, присвячені трудовим циклам роботи в полі, мисливства, скотарства та організації побуту. Поклонялись древні слов'яни й деревам. Грецький імператор Костянтин VII Багрянородний (X ст.) описував жертвопринесення купців-русів біля священного дубу на острові Хортиця, який символізував силу Перуна - бога дощу, блискавки та грому. Поклонялись слов'яни й тваринам. Наприклад, священною твариною вважалась коза. В давнину співали: «Де коза ходить, там жито родить, де коза ногою, там жито копною». Грецькі та візантійські письменники відмічали, що у жителів Східно-Європейської рівнини (басейн Дніпра, Вісли і Західної Двіни) існував пантеон богів, близький грецькому. Найбільш повний опис слов'янського пантеону можна знайти в Лаврентіївському літописі. Описуючи життя князя Володимира Святославича, літописець пише: «И начал княжити Володимир в Киеве един, и поставил кумиры на холму вне двора теремного, Перуна древяна, а главу его сребряну, а ус злат, и Хорса, и Стрибога, и Симаргла, и Мокошь».

Перун – бог грому та блискавки – вважався і землеробським богом. В християнстві він приймає образ Іллі, який виїжджає на небо на колісниці. Бог сонця Ярило часто виступав жіночого роду. На честь Ярили в кінці квітня проводились Ярилині свята, водились хороводи, пекли з муки пташок. Дівчину наряджали Ярилою, прикрашали її голову вінком із квітів, саджали на білого коня й співали пісні. Для цього свята вибирались улюблені місця жителів, найчастіше це були «Ярилині поля», «Ярилині долини», чи просто Яри.

Бог неба та небесного вогню Сварог (бог-коваль) був покровителем мистецтва та сімейного життя. Син Сварога – Сварожич, – покровитель домашнього вогнища. З розвитком християнства Сварог та Сварожич перетворились на Козьму та Дем'яна – покровителів сім'ї. Питання про походження, зміст та значення свят як однієї з форм соціально-побутового, представляє собою багатоаспектну проблему. Археологія та етнографія, антропологія та фольклористика, соціальна психологія та релігієзнавство по своєму звертаються до їх розгляду, виділяючи ті чи інші ознаки і особливості. В святах, перш за все, використовуються як матеріальні, так і духовні результати діяльності особистості, в них виражається устрій повсякденного невиробничого життя, побутові традиції, рівень розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, світогляд особистості, риси моралі, виховання, естетичних смаків. І хоча в порівнянні з повсякденністю свята досить короткотривалі, однак саме в них найбільш яскраво і повно розкриваються різноманітні зв'язки людей один з одним, устрій життя, прагнення та інтереси.

Цікавим буде звернення до історії понять та мовленнєвих термінів, що виражають це явище. Співставлення етимології та семантики понять «свято» в різних мовах показує, що поряд із загальним змістовним значенням в них завжди є конкретний зміст, який відповідає певним умовам історичної епохи. В російському слові «свято» відтворена не лише загальнолюдська функція свята, але й відношення у класовому суспільстві, в якому свята були основним станом їх буття. В латинській, грецькій, англійській, німецькій, українській, польській мовах терміни, що означали свято, відтворюють зв'язки з релігійними уявленнями про «святе» й «заборонне», віру в надприродне, в промисел Божий, долю тощо. Давньослав'янське «праздь» означає відпочинок, лінь, звідки і «праздний» в значенні лінивий, пустий, марний, безтурботний. В грецькій мові відповідні слова означають торжественні збори, прославляння (панегирикс), клопотання, промисел та долю (прометейя). Латинське «фестум» (свято) означає не лише гарне, приємне та веселе видовище, але й сердечну зустріч, дружній та діловий контакт, а також народження, наповнення, освячення, встановлення, узаконення, назначений час, обов'язок, право, порядок (через «фас» – закон). Із латинської «фест» перейшло в різні європейські мови. З чотирьох англійських слів, які позначають свято, одне – «холідей» позначає буквально «святий день». Українське «свято», польське «свито», древньоруське «святки» зафіксували зв'язок з релігійним культом, і, в найбільш первинному значенні, з поклонінням силі світла, оскільки «свят» походить від «світити».

Древньоруські святки і були присвячені дню додання світла, збільшення тривалості дня й пробудження природи від зимової сплячки.

Відрізняюча риса народного чи національного свята – те, що в його основі лежать обряди, пов'язані з певним видом праці та річними трудовими циклами. Кожне таке свято має свій характер, свої обрядові та художні засоби вираження, епічний зміст. В ньому можна знайти ознаки минулих епох, навіть пережитки родоплемінних часів; ці свята – це творчість багатьох поколінь, в яких переплітаються мистецтво, релігійні культу та побут.

Релігійному світосприйнятті свят слід відвести особливу роль, адже релігійні свята і культ в цілому, за словами Гегеля, представляють важливу ступінь в процесі пізнання й практичної діяльності, оскільки «предметна стійкість», виникаючи завдяки прикрашенню храмів, принесенню «священних дарів» створює для релігії новий естетичний об'єкт, в якому особистість «... споглядає свою самість як належну божеству» і намагається подолати відчуження від продуктів власної праці та праці інших людей.

Релігійне свято в основі має певний міф чи їх цикл, розгортаючись як обрядове зображення визнаних певною релігією умов її власного виникнення й збереження. На обряди і свята християнства, зокрема, на свято Пасхи, великий вплив здійснили древньосхідні релігійні містерії, в тому числі свято смерті і воскресіння древньоєгипетського бога Осіріса. В легенді про Осіріса і всієї релігії Осіріса-Гора (як відмічав єгиптолог М. Матьє), поклоніння силам природи перепліталось з тотемістичними віруваннями. Дослідник відмічав вплив осірічних містерій на пасхальну обрядність, зображення суду Осіріса – на іконографію християнського страшного суду, вчення про підземне царство та страдах ворогів Осіріса – на християнське вчення про муки грішників у пеклі, зображень Ісиди з Гором – на створення образу Богоматері, Гора, переможця зла, – на цілий ряд образів святих, переможців нечистого.

Пасха у древніх євреїв-кочівників була весіннім скотарським святом і супроводжувалась сумісними родовими святами. Пізніше, разом з переходом євреїв від скотарства до землеробства, Пасха дещо змінилась і поєдналась з місцевим весіннім святом початку жнив, яке мало назву «опрісників» – прісних хлібів. Поступово, приблизно в I столітті християнства, в зв'язку з втратою євреями політичної самостійності, свято Пасхи переплели з очікуванням євреями приходу спасителя, котрий визволить народ від гнобителів-римлян, відновить зруйнований Іерусалим. На сьогодні Пасха – це одне з найвеличніших свят християн. Його назву пов'язують з арамейським варіантом єврейського «песах», що зближається з грецьким «paschein» – «страждати». Це свято страждань, смерті і воскресіння Ісуса, всі елементи цього свята були запозичені з елліністичних містерій вмираючих і воскресаючих богів.

Таким чином, древня Пасха пройшла шлях від скотарського, землеробського свята, набувши і політичних рис, однак в основі цих перетворень лежать соціально-побутові умови життя народу, адже саме їх зміна потягла за собою і зміни в організації цього свята.

Ще задовго до появи християнства у наших предків існували свята, які склалися в результаті їх спільної багатомісної діяльності і відпочинку. Поступово міфологічні нашірвання цих свят стиралися, і вони ставали невід'ємною частиною життя і поведінки людей. Згодом народні свята втратили свій первісний землеробський і язичницький зміст і наповнилися християнським, набуваючи церковного забарвлення. Це можна побачити на прикладі свята Івана Купала, яке колись нічого спільного не мало з християнством. Купці й воїни, які плавали по річкам та озерам, поклонялись духам річок. Навіть похорони біли пов'язані з уявленнями по відплиття в потойбічний світ на спеціальних човнах, а не з вознесенням душі померлого на небо. Звідси зрозуміло, яке важливе місце цей культ займав в житті Київської Русі в період її християнізації. Відмінити чи заборонити Купалу було неможливо, так як вона була органічно злита з побутом та всією організацією життя родів та племен. Тому з моменту введення християнства купальські свята поступово стали супроводжуватись елементами християнського богослужіння. Купальські свята у різних варіантах поширені у більшості народів Європи, зокрема і на Україні. І зараз їх відмічають в Кіровоградській, Тернопільській, Львівській областях. Нещодавно це свято почали відмічати й у с. Маяки Біляївського району. Вночі запалюються вогнища, водять хороводи. Дівчата й хлопці скачуть через вогонь, вважається, що якщо їх руки при цьому не розімкнуться, та пара невдовзі одружиться. У східних слав'ян Купала відмічають як день дозрівання хлібу та як день літніх гроз. В Густинському літописі (XVI ст.) відмічається: «сему Купалу-бесу еще доньше по некоих странах безумные память совершают начнеше июня 23 дня в новечерие рожества Иоанна Предтечи даже до жатвы и далее таким образом: с вечера собираются простая чадь обоого пола и сплетают себе венцы их ядомого зелия или корения и препоясавшийсь былием, возгнетают огонь: инде же поставляют зеленую ветвь и емшеса за руце около, обращаются окрест оногo огня, поюще свои песни, преплетают Купалом, потом через оный огонь прескакают». Це свято носить масовий характер, під час нього спалюється солом'яне опудало Ярили, купальське дерево Морана чи Мара, яке уособлює в собі смерть, зиму. Це магичні ритуали викликання дощу та дозрівання хліба і плодів. Звичай пускання вінків зі свічками відроджується і зараз, що можна розглядати як відродження духовних цінностей.

Свята формують духовне обличчя особистості, впливаючи на працездатність та здоров'я. Можна визначити такі соціальні функції свят: компенсаторну (оскільки виступають як засіб заповнення життя, відновлення сил особистості за допомогою активного відпочинку, розваг тощо); комунікативну й регулятивну (це форма людського спілкування, яка використовується для обміну інформацією, налагодження контактів тощо); емоційно-психологічну й ідеологічну (в процесі святкування в системі святкових обрядів закріплюються і отримують подальшого розвитку різні психологічні й ідеологічні переконання, виражаються настрої та інтереси).

Влада традицій, неписаних правил пронизували всю сутність особистості, духовне життя якої та особистісні відносини визначались та регулювались інтересами референтної групи та соціально-побутовими відносинами з членами цієї групи. Елементи колективізму спостерігались у звичаї хамар (взаємодопомога та підтримка), в традиціях гостинності, поваги до старших, що знаходить своє освячення в догмах ісламу. В духовних відносинах з Аллахом людина виходить за межі земної ієрархії, яка має строгу регламентацію, і соціальна цінність особистості не залежить від суспільного положення.

Специфічні особливості побуту, побутові традиції та соціально-побутові взаємовідносини визначали поведінку особистості та її сутність в умовах дореволюційної Середньої Азії, нерозривно були пов'язані з колективом, роль духовно-морального регулятора життєдіяльності виконувала суспільна думка, яка мала місце на двох рівнях – як на ідеологічному, так і на повсякденному. В ідеологічному плані вся життєдіяльність і ціннісні орієнтації особистості визначались ісламом, його релігійно-моральними вимогами; особливого впливу на формування ціннісних орієнтацій особистості та всієї махалли (кварталу) здійснювала суспільна думка односельчан чи одномахаллинців, яка відіграла регулятивну роль у їх духовному житті. Повсякденна свідомість визначалась неписаними законами (адатом). За невиконання норм життя, які охоронялися суспільною думкою і визначалися адатом, особистість могла бути виселена з кварталу і суспільно осуджена. Норми адату та шаріату тісно переплетені й діяли в нерозривній єдності, до релігії перш за все відносяться як до звичаю, невиконання якого переслідується суспільною думкою, а страх за його невиконання розвинений більше, ніж страх кари небесної.

В соціально-психологічному плані суспільна думка виходила із повсякденної свідомості, яка формувалась і розвивалась під впливом ісламу. Тому поведінка і вчинки особистості у соціально-побутовому розділялись на «дурні гріхи» (гунох), покарання за які буде здійснене в гоєнні вогненному та добрі «саваб», за які особистість буде нагороджена. Разом з тим не спостерігається відмінності між гріхом та злочином, бо порушення кожного правила, встановленого ісламом, вже є порушенням положень Корану. Сила суспільної думки, основаної на адаті, настільки вагома, що зобов'язувала жителів здійснювати той чи інший обряд, дотримання якого за канонами ісламу не обов'язкове. Наприклад, сюди можна віднести деякі сімейні свята (той), які прагнули відмічати дуже пишно: не зробити тоя – ганьба, і навіть розважливий сарт лізе у борги, іноді навіть розоряється, щоб тільки дотриматись звичаю. Одномахаллинів кличуть усіх без винятку, а з інших частин міста кличуть по кілька людей від кожної махалли, щоб про торжество знало усе місто. Хазяї готують гігантські казани плову, закупають халати, щоб обдарувати гостей платтям, згідно положенню і заможності кожного з запрошених. Надзвичайно цінними для особистості виступали мазари - святі місця, що обслуговувалися особливою категорією духовенства - шейхами, які нерідко вели своє походження від похованих в даному мазарі людей. Більшість мазарів мали цілющий характер та здатність до задоволення духовних потреб особистості.

Авторитет мазарів серед населення був настільки високий, що їх відвідування прирівнювалось відвідуванню головних святинь ісламу – Мекки та Медини.

Люди досить негативно відносились до будь-яких змін у звичках та традиційних формах соціально-побутового, навіть якщо це було зручніше для особистості. Так, наприклад, було проголошено гріхом та злочином їздити на поїзді, трамваї та велосипеді, називаючи ці засоби пересування «шайтанарбой» (візок диявола). Гріховним визначалося задоволення потреб у їжі, використовуючи завезені з Росії культури - картоплю та помідори, які вважалися пагубними для здоров'я. Коли з'явилися резинові калоші, було проголошено, що носити таке взуття – великий гріх, так як на підшві є літери (фабрична марка), а будь-які письмена - священні, і топтати їх ногами не можна.

Одним з найважливіших джерел втілення соціально-побутових цінностей особистості можна визначити фольклор, в якому проявляється світогляд різних прошарків населення. Виступаючи як область духовної культури народу, фольклор представляє собою образно-художнє відтворення дійсності у вигляді ідеалів та цінностей, притаманних народу. Усна творчість народу і, зокрема, особистості (адже казки, легенди, перекази, пісні тощо створювалися особистостями, а вже потім «йшли в народ», знаходячи своє особливе забарвлення в різних куточках країн), – це безпосереднє вираження його свідомості, внутрішнього світу й системи ціннісних орієнтацій. У всіх жанрах фольклору відображаються думки про сутність та цінність життя, оптимізм, чи, навпаки, страх, що в сутності своїй тісно пов'язано з соціально-побутовим і джерелом зростання торкається соціально-побутового. Зокрема, в казках виражене, найчастіше, прагнення до правди й справедливості, які виступають однією з найважливіших цінностей для людини. Своєрідне сполучення фантазій з описом побутових деталей сприяють більш глибокому розумінню соціальних явищ.

На сучасному етапі історії нашої країни особливе місце серед соціальних, історичних, психологічних факторів національно-духовного відродження особистості зайняв фактор релігійний: «Ні смерть, ні життя, ні Ангели, ні Начала, ні Слово, ні Доблесті, ні теперішнє, ні майбутнє, ні хоробрість, ні висота, ні глибина, ні що інше не можуть відволікти нас від любові Божої в Христі Ісусі, Господі нашому».

Релігія виконує ряд функцій, в тому числі світоглядну (формування особистістю власного бачення картини світу, системи поглядів, переконань, цінностей та ціннісних орієнтацій); регулятивну (релігія створює систему норм та цінностей, яких дотримуються люди); комунікативну (підтримання зв'язків між віруючими шляхом створення почуття віросповідної єдності), ідентифікаційну (синтаїзм – Японія, іудаїзм – сповідають євреї), утішливу (в релігії людина знаходить втіху від буденних проблем, неприємностей тощо). І хоча вплив релігії на суспільне життя не завжди однозначний (адже характер цього впливу може нести як конструктивний, так і деструктивний характер, супроводжуючись ворожнечею), однак в межах релігійних віровчень

формуються почуття, думки та ціннісні орієнтації особистості. Релігійні вірування – це одна з форм соціально-побутового, яка виступає фундаментом для становлення системи ціннісних орієнтацій особистості.

На відміну від більшості філософських систем, релігія починається з інтерпретації досвіду, зі спроби знайти сенс життя в цілому чи його окремих сторін. Якщо б не було релігійних переживань, мабуть, не існувало б релігії. Серед людей, які належать до певних релігійних общин чи просто називають себе віруючими, мало хто з ранку до вечора думає над тим, наскільки логічна віра в існування Бога. Більшість просто живе звичайним життям, зберігаючи при цьому особливий погляд на речі та керуючись особливою системою своїх життєвих ціннісних орієнтацій. Беручи участь в актах богослужіння, вони відчують духовний підйом, стверджують, що з'являється натхнення, хвилини осяяння. Організація повсякденного життя, побуту, соціально-побутових взаємовідносин опосередковуються вірою. Захід сонця чи народження дитини, зустріч зі смертю чи коханням проходять через призму релігійності, релігійні розмірковування є лише безпосередня свідомість, що все скінченне існує лише в нескінченному і через нього, все тлінне – у вічному і через нього...

Ю. Левада наголошує, що для того, щоб виявити специфічні соціальні «координати», визначення релігії, слід виокремити в різних явищах релігійного життя певну структуру, яка повторюється, і пов'язати її елементи з загальною структурою соціальної діяльності. Виокремлюють два основних підходи до виявлення такої структури, котрі більш чи менш усвідомлено використовувались в релігієзнавчій літературі представниками різних шкіл. Перший полягає в тому, що основне значення надається історії якогось "конкретного" (тобто безпосередньо даного в певній культовій системі) елемента, наприклад, ідеї Бога чи церкви. І, відповідно, релігійна система розглядається в якості «моделі», абсолютного взірця релігії, а все інше – це наближення до цього взірця чи його перевтілення. Історія релігії при цьому – сходинки формування ідеї «абсолютного», «істинного Бога». Багатоманітність історично конкретних форм релігії виступає як теодицея, виправдання необхідності даної форми, що приймається за абсолют. Класичне вираження цієї точки зору спостерігається у Гегеля, який вважав, що різні релігії відтворюють знову ж таки лише різні сторони однієї єдиної релігії. Друга тенденція розгляду релігії характеризується тим, що в якості моделі береться позачасова (ахронічна) структура зв'язку особистості з надприродним, співвідношення світського з священним, тощо. При цьому виокремлена ознака-характеристика розглядається як універсальна, а історичне багатоманіття релігійних систем – як різноманіття форм її прояву. Тим самим, на другий план відводиться питання про історичну теодицею, тобто про виправдання всім попереднім розвитком релігійних форм якоїсь обраної, виключної релігії. Набуває значення проблема зв'язку кожної конкретної релігійної системи з характерними їй сучасними умовами, зображення її як атрибута іншої, нерелігійної системи. Типовими прикладами виділення ахронічної структури релігії є побудова дихотомій «природне-надприродне», «світське-святе». Ці

дихотомії близькі, однак не тотожні. Першу широко використовував Маретт, трактуючи її як іманентну людській психіці опозицію двох субстанцій, друга використовувалась Дюркгеймом і його наступниками як показник різних типів відношення людини до соціальних явищ.

Цікавою є точка зору дослідників, які пропонують розглядати релігію як специфічне соціальне явище та її вплив на особистість через дві площини, тобто 2 плани аналізу: семіотичного та комунікативного. Будь-яка релігія ставить життя особистості в певний зв'язок з особливим «світом» релігійних обрядів, уявлень, категорій тощо, тобто зі світом релігійних значень реальних предметів і особливих символів, що виражають ці значення. В цьому плані релігію можна розглядати як одну з семіотичних систем. Однак треба її співставити з формами спілкування (комунікації) особистостей в соціальному організмі, і лише тоді можна отримати розгляд релігії як специфічного соціального явища.

Будь-яка релігійна система соціальна, оскільки всі її конструкції опосередковані і в певному значенні породжені соціальними формами. Фактично всі релігійні ідеї та почуття виражають, символізують та санкціонують той світ соціально-побутових відносин особистості, який являється соціальним продуктом. Елементи культурної спадщини пронизують все духовне життя особистості, виступаючи основою становлення системи її ціннісних орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. К.: Генеза, 1996. 368 с.
2. Белоусов Я. П. О происхождении и сущности религиозных праздников. Алма-Ата, 1979. 52 с.
3. Джаббаров Исса. Общественный прогресс, быт и религия. Ташкент: Узбекистан, 1973. 218 с.
4. Петінова О. Б. Соціально-побутове у ціннісних орієнтаціях особистості: дис. ... к-та філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т, Одеса, 2004. 185 с.)

Примітка: ** (текст за матеріалами: Петінова О. Б. Соціально-побутове у ціннісних орієнтаціях особистості: дис. ... к-та філос. наук: 09.00.03 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т, Одеса, 2004. 185 с.)

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягають особливості культури як специфічної діяльності людини?
2. Яким чином проявляється культура в структурі особистості?

3. Чим відрізняється матеріальний та ідеальний прошарки повсякденної культури?
4. Які функції виконують звичаї, традиції та обряди?
5. В чому полягає гуманістична сутність національних звичаїв, традицій та обрядів?
6. Розкрийте історичні особливості звичаїв та традицій.
7. Охарактеризуйте структуру звичаїв та традицій.
8. Що розуміється під обрядом та яка його структура?
9. Які особливості народного та релігійного різновидів обрядів та обрядності?
10. В чому полягає відмінність між обрядом та ритуалом?
11. Які особливості магії, анімізму та тотемізму?
12. Які функції виконує релігія та в чому полягають її «соціальні координати»?
13. Яким чином свята формують духовне обличчя особистості?

4.8. Субкультури в соціалізації молоді (Катерина Ткаченко)

Людська соціальність виражається в формах культури як знаково-символічному світу цінностей, ідеалів, цілей діяльності тощо; культура забезпечує матрицю єднання людей, які живуть на одній території та відчувають себе одним народом. Втім, державними кордонами та національними територіями (кордони сфери буття народного духу не завжди співпадають з державними кордонами) не обмежуються компетенції культури. Вона може виходити за межі національного, отримуючи статус загальнолюдського надбання, підживлюючи своєю енергією локально-цивілізаційні утворення, або вплітаючись в проект глобальної цивілізації. З іншого боку, культура може об'єднувати людей не за національними/цивілізаційними/регіональними ознаками, а за іншими критеріями, де «територіальність» вже не є визначальним фактором, в кращому разі будучи «одним з» другорядних факторів. Тут культура існує в іншому статусі та іншому режимі – не маючи сталого інституціонування та чогось на кшталт офіційного визнання, але виконує деякі функції «класичної» культури, хоча і в інший спосіб.

За подібними духовними конструкціями закріпилася назва «субкультури», якою ми також будемо послуговуватись, але з єдиним застереженням: субкультура – це не підсистема національної культури, а специфічне явище, яке може мати як локально обмежений характер (і тоді вона дійсно буде сприйматись як «місцевий колорит»), так і характер інтернаціональний, не лише територіально долаючи державні кордони, але й за кількістю прихильників часом перевершуючи носіїв «традиційних» національних культур. Субкультура – це спільнота людей, чий переконання,

погляди на життя і поведінка відрізняються від загальноприйнятих або просто приховані від широкої публіки, що й відрізняє їх від більш широкого поняття культури, відгалуженням якої вони є.

Субкультура – не лише молодіжний феномен, але молодіжні субкультури найбільш цікаві, і саме вони передусім привертають увагу дослідників. Молодіжна субкультура є одним з багатьох видів субкультур і особливою частиною суспільної культури. Кожен представник субкультури приймає певні норми, цінності, картини світу, стиль життя та інше за зразок свого існування. Для молодого віку людини як раз і характерні найбільш інтенсивні пошуки власного «Я», потреба у визнанні з боку однолітків, намагання утвердити свою ідентичність, жага змін, бунтарський дух тощо. Те, що доросла людина схильна камуфлювати і приховувати, молодь відкрито маніфестує, вбачаючи в цьому привід для виразу своєї життєвої позиції.

Вивчення молодіжних субкультур дозволяє виявляти та аналізувати проблеми та суперечності входження у соціально-активне життя, досліджувати розвиток і життєві позиції молодого покоління на сучасному етапі розвитку.

Перші паростки молодіжної субкультури зароджуються в період ранньої юності, коли молода людина відчуває багато сил та енергії, але не знаходить сфери для її реалізації. Юнацтво відчуває себе некорисним та безпорадним у великому суспільстві, яке належить головним чином дорослим, воно потребує й чекає підтримки. Саме тому молодь об'єднується за спільними проблемами й інтересами. Молодіжні субкультури виражають протест до дорослого суспільства, але допомагають молоді адаптуватись до цього ж дорослого суспільства. Субкультури виникають як певна альтернатива «дорослому» світу з його інституалізацією, яка може здаватись молодій людині надто жорсткою та чужою. В цьому світі для неї немає місця, тож молода людина шукає своє «Я» в іншому світі, де це місце можна зарезервувати. Відповідно, в цей новий світ дорослим вхід заборонено, або дозволений вхід лише «правильним» дорослим. Людина хоче знайти себе в своїй унікальності та неповторності (відвертаючись від «правил сірої маси» – загальновизнаних норм), але при цьому їй дуже важливе схвалення її дій з боку однолітків та однодумців.

Отже, субкультури виникають тому, що в них виникає об'єктивна потреба. В цьому відношенні, сам факт субкультур не може бути «добрим» або «поганим», але ми можемо, тим не менш, визначати певні соціальні факти в їх позитивному та/або негативному смислі в ракурсі їх впливу на суспільство та особистість.

Серед позитивних факторів відмітимо наступне. Молода людина за допомогою субкультур стверджується та отримує можливість самореалізації. Субкультури почасти сприяють побудові ціннісних пріоритетів, розвитку творчих здібностей, формуванню навичок спілкування. Загалом, субкультури являють собою форму психотерапії, яка допомагає молодій людині адаптуватись до життя в суспільстві, в рамках субкультур може мати місце формування дружніх стосунків, кохання. Проте вплив молодіжної субкультури характеризується також і негативними сторонами, які часто мають перевагу над

позитивними факторами впливу. До негативних факторів впливу молодіжної культури належать: нівелювання авторитету батьків та заміна його авторитетом друзів; емансипація від влади дорослих; завищена самооцінка, на основі якої часто виникає така риса характеру як негативізм; фізична та вербальна агресія, як наслідок, девіантна, асоціальна поведінка. В деяких субкультурах молодь заохочується до нездорового способу життя, вживання алкоголю та/або наркотиків, кримінальних злочинів.

За домінуючими цінностями та ознаками всі молодіжні субкультури можна поділити на такі групи:

- містичні або квазі-релігійні (растафарі, хіпі, сатаністи);
- музичні (рокери, металісти, репери);
- епатажні (панки, фріки);
- агресивно-кримінальні (скінхеди, гопники);
- ескапістські (відрізняються орієнтацією на створення паралельного світу, витворення власного «міфу»: готи, емо, почасти – хіпі).

Хоча у чистому варіанті жодного типу молодіжної субкультури не існує, оскільки їх угруповання не відзначаються стійкістю та перетинаються, взаємопроникають, проте кожна субкультура має свої відмінності та характеристики. Деякі з них є тою чи іншою мірою суспільно-небезпечні, бо вони пропагують вживання наркотиків, насильство по відношенню до інших тощо. Коло українських субкультур різноманітне і включає поділ за захопленнями, етнічними особливостями, по стилю поведінки і способу життя. Молоді люди, як правило, не володіють досвідом минулого з притаманними йому цінностями і поведінковими установками. Під час перебування людини у будь-якій субкультурі може змінюватись як поведінка і спосіб життя, так і повністю світогляд, цінності. Субкультури можуть як нашкодити людині, так і принести користь, таку як, самостійність, формування власної точки зору.

Зазвичай, перебуваючи в складі певної субкультури в кожного із його членів підвищується самооцінка, яка, можливо, до цього була пригнічена. Вагоме місце посідають зміни, що пов'язані з міжособистісними стосунками молодих людей між один одним, чи з людьми старшого віку. Будучи учасником певної течії, молодіжна субкультура займає пріоритетне значення в житті людини. Належність до тієї чи іншої неофіційної молодіжної організації компенсує особі негативне ставлення до себе, низький рівень самоповаги, неприйняття і нерозуміння з боку суспільства [4]. Найчастіше субкультура виникає зі спільності смаків конкретної групи людей. Їх смаки можуть збігатися у будь-якій сфері, наприклад, музиці, спорті або хобі. Для визначення того, відповідаєш ти тій чи іншій субкультурі існує спеціальні образи або атрибути у людей, які входять до цієї спільноти. Цими атрибутами можуть виступати: стиль одягу, зачіски, сленг. Представники субкультур мають свою модель поведінки, традиції, звичаї, закони, які дещо відрізняються від загальноприйнятих законів, традицій та звичаїв звичайного суспільства.

Особливу роль в становленні сучасних молодіжних субкультур грає музика. Музика – особливий вид людської діяльності бо змушує слухачів вживатися в символічні образи як знаки духовної реальності, декодувати їх в індивідуальному внутрішньому досвіді. Музика впливає на колективну свідомість певного мікросоціуму, на формування особистості, служить її ідентифікаційним каталізатором в соціальному просторі культурних сенсів. Музика сама по собі ірраціональна, тому за її посередництвом відкриваються таємні схованки підсвідомого – як індивідуального, так і колективного. Музична складова молодіжної субкультурної діяльності, що має багатий арсенал виразних засобів (за якими зчитується інформація про інтереси), надає потужний вплив на психологічні і мотиваційно-поведінкові механізми соціалізації молоді.

Музика у сучасному світі обумовлена глобалізацією зв'язків і безмежними технічними трансляціями музичних творів. При цьому вона може звертатися до музики своєї культури, так і до іноземної, до музики різних стилів, жанрів, часів, народів. Музика – форма культурної активності людей. Зароджуючись із звичайних звуків, які спочатку були відмічені емоційністю і наділені деяким енергетичним потенціалом, на сьогодні музична діяльність поступово диференціюється й ускладнюється. Більш того, музика є однією з найрозвиненіших мов культури. Багатство музики є досить актуальним у жанровій різноманітності, яка є обумовлена різними функціями музики, умовами створення, виконання.

Зародження і розвиток музичного жанру має історичний характер. Музика створюється за допомогою специфічного виду творчої діяльності людини. В архаїчних співтовариствах діяльність носила тільки колективний характер. З часом музичне мистецтво перетворюється на індивідуальну музичну творчість, а створення цієї музики залежить від таланту автора, його здібностей та ставлення до своєї праці. Майстерність виконання також має свої особливості. Це пов'язано з технікою виконання, здатністю володіти своїми творчими здібностями для здійснення виконання. Для того, щоб зрозуміти музичний твір, людина має мати певну музичну культуру, яка формується з початком життя. Саме поняття «музична культура» набагато ширше, ніж «музика», оскільки до музичної культури входить уся сфера діяльності музики, музична практика та інше. Музична культура поєднує в собі єдність музики із соціальним функціонуванням. Сюди входять і музичні цінності, які створені і зберігаються у суспільстві, і всі види діяльності щодо створення, відтворення, використання музики, і суб'єкти цієї діяльності.

Сучасний розвиток музичної культури дещо відрізняється від того, який був століття/два назад. На жаль, уже не той рівень освіченості у молоді щодо музичної культури як був раніше. Молодь не знайомиться з високою музикою, не привчається до музичної самостійності.

Найбільш відомі і масові субкультури.

1. Співтовариство «реггі» та субкультура растаманів (растафарі). Реггі є дидактичною музикою, наповненою, як вважають прихильники,

свідомістю високого служіння. Музикант реггі зневажає естраду, де заробляють гроші і розважають. Він проповідує, «виконує місію», «відкриває істину». Як співав Боб Марлі, «все життя я наставляв людей, відкриваючи очі тим, хто не бачив істини». Представники цього музичного співтовариства слідують істинам, закладеним у текстах пісень, вони зосереджені на творчості як на духовному катарсисі свідомості. Музичне співтовариство «реггі» пов'язано з такою субкультурою, як «растамани» («растафарі»). Растафарі – це релігія бога Джа. Місцем народження растафаріанства був острів Ямайка, але сучасні представники даної субкультури вже далеко відійшли від ідеології, яка лягла в основу даної субкультури на початку її існування. До особливих і характерних ознак растамана можна віднести їхні берети: вони з трьох кольорів – жовтого, зеленого і червоного. Справжній растаман свій берет зв'яже власноруч. Щодо зачіски – то це довгі дреди, в які вплетені кольорові стрічки. Оскільки дреди неможливо розчесати та помити, волосся растаманів швидко стає доволі занедбаним. Заповіді растаманів («Айтель»), які вони завжди дотримуються згідно волі великого Джа: не можна курити тютюн і вживати алкоголь; бажано дотримуватися вегетаріанство, хоча іноді дозволяється їсти м'ясо, крім свинини і молюсків; оскільки Бог створив людину за своїм образом і подобою, то будь-яке осквернення божественного вигляду – це гріх. Заборонено оскверняти вигляд людини надрізами і татуюваннями, небажано також і голити голову, оскільки в волоссі міститься чимала магічна сила. Правила растафарі: любов до людей; осягнення сенсу життя; розповідь іншим про растаманство; гра на барабанах; куріння марихуани.

Мова молоді, що належить до цієї музичної спільноти, насичена кліше з пісень реггі, часом вона чи не наполовину складається з цитат, узятих з реггі: в суперечках довід важить більше, якщо він узятий з рядка Боба Марлі. Вони негативно ставляться до прийому опіатів, амфетамінів та алкоголю, називаючи їх «чорнушними» наркотиками. Субкультура растаманів мирна, вони не створюють і не йдуть на конфлікти, живуть в своє задоволення. Але по суті їхнє заняття – це неробство, такі люди навряд чи досягнуть чогось у суспільному житті. До того ж, сама ідея втечі від (соціальної) реальності – це небезпечна тенденція, якими би красивими фразами вона не обґрунтовувалась; втеча від реальності за допомогою наркотиків – це взагалі дуже погана ідея. Адже, на наш погляд, не існує безпечних наркотиків, хоч би що не казали їхні адепти. Втім, справа не лише в тих молодих (і не дуже молодих) людях, які стають на шлях такого роду втечі від світу, а й в суспільстві, яке байдуже та поблажливо ставиться до подібного роду експерієнсів.

Соціалізація молоді в рамках даного музичного співтовариства відбувається через слухання текстів реггі, причому у реггі цінується не майстерність виконання, віртуозність або мелодійне досконалість, а «послання» [12]. Реггі, мабуть, саме автентичне музичне співтовариство, що зберігає свої «заповіді» донині. Однак реггі в 80-і рр. витісняється новим музичним співтовариством – більш живим і іронічним стилем хіп-хоп.

2. Хіп-хоп співтовариство. «Мені подобається, що ти можеш взяти біт, заримувати свої думки і просто висловити їх в пісні. Я – фанат хіп-хопу», – так говорив самий суперечливий представник цього музичного співтовариства, відомий багатьом, як «білий репер» – Емінем [9]. У цих словах звучить своєрідне кредо хіп-хоп спільноти. «Свобода слова» – ось їх основний заклик. Головним життєвим фактором, гарантом сили і стійких позицій цього стилю є його маскулінні забарвлення, яка виражається у виконанні і якості музики та текстів. Виконавці цього музичного стилю найчастіше чоловіки, так само, як і фанатська аудиторія цієї спільноти. Вони носять широкий і вільний одяг, модою в них користуються різні об'ємні прикраси (медальйони, брилки, довгі цепки) більшість із них полюбляє грати в баскетбол, займається біт боксом і, звичайно, написанням репу. Прихильники цієї субкультури займаються спортом; у них є навіть свій стиль мистецтва, який називається графіті: зазвичай вони розмальовують стіни на будинках, на дахах, також покинуті будівлі.

Хлопці, як правило, більше, ніж дівчата, піддаються прояву девіації в цьому молодіжному середовищі. Текстова навантаження хіп-хопу допомагає знижувати рівень агресії та злочинності, суть пісень пропонує альтернативні втілення активності у творчій і соціальній самореалізації. В основному, це соціальні тексти або ж егоцентричні балади, в яких артист позиціонує себе як важливу і активну ланку соціуму, без пісень якого їхнє існування піддавалося б аморальних вчинків з боку себе і аудиторії, яка їх слухає. В цілому, молодь, яка перебуває в даному співтоваристві, найчастіше пробує себе в цьому жанрі, тим самим формуючи свою особистість, як творчу, а не маргінальну.

Хіп-хоп спільноти поширені у всьому світі, головним у їх ідеології є антирасизм. Хіп-хоп є позитивною альтернативою наркоманії та бандитизму. В основу ідей хіп-хоп спільноти закладені ідеї рівності всіх націй і релігій. «Ця культура стала тим, що найбільш повно відображає життя урбана і нагадує про ті коріння, які об'єднують усіх жителів планети. У цьому знайшла своє відображення віра в єдиного Бога у різних її інтерпретаціях, від віри в Елохіма в Давньому Єгипті до Аллаха і Джа. Знання в ідеології розглядається як п'ятий елемент хіп-хопу» [8]. Хіп-хоп став чинником, що сприяє формуванню позитивних світоглядних установок та ідеологічних модусів сучасної молоді.

Втім, в даній субкультурі є різні напрямки, і є течія, яка називається «Ганста». Вона є доволі небезпечною, оскільки має агресивний стиль поведінки, люди можуть володіти вогнепальною зброєю, оскільки вважають, що світ жорстокий, і лише вони самі здатні себе захистити. Вони можуть влаштовувати перестрілки серед білого дня, дозволяють собі вуличне хуліганство, пограбування та торгівлю наркотиками. Як і растафаріанство, хіп-хоп співтовариство майже не поширено в Україні, їх прихильники нечисленні, так що вести мову про більш-менш поширений рух не доводиться. А ось з рокерами справа інша.

3. Рок співтовариство. «Якби на землю прилетіли інопланетяни і запитали мене: “Що у вас на Землі варто уваги?”, я б дав їм послухати рок». Це

цитата Роджера Гловера, учасника групи Deep Purple. Неспроста музичне рок співтовариство відрізняється особливим «андеграундним пафосом». І.С. Кон писав, що рок – це нонконформістське течія, що декларує своє протистояння розважальній, комерційній музиці і взагалі «ситому» способу життя, заперечує всі та всілякі канони. Рок як вид мистецтва є певним варіантом особливого дійства, що з'єднує в собі музику, театр, народне святкування і т. д. Це особлива форма безпосереднього контакту між виконавцями і залом [3]. В основі рока закладені контркультурні ідеали, які приймаються суспільством як протест проти моральності. Подібне ставлення до цієї спільноти обумовлено тим, що самовираження представників рок-музики в її первозданному прояві досі несе в собі розжарення бунту і протистояння соціуму. Насправді ж, в переважній більшості випадків рок бунтує не проти самого суспільства, а проти суспільних (міщанських) шаблонів поведінки, звичаїв та норм. Суб'єкти цієї спільноти сприймають соціокультурне середовище як «болото» та небезпеку, яка пов'язана передусім з можливістю деградації особистості в умовах диктату стандартів більшості. З іншого боку, атрибутика, поведінка, бунтарський дух рокерів зміцнили в свідомості обивателів стереотип про їх небезпеку і асоціальність.

Контркультурні основи рока роблять його особливим видом морального протесту, в якому сам факт протистояння обумовлює феномен відтворення рока. Рок-музика знаходиться на кордоні конфліктів творчих устремлінь музикантів і вимог стандартизації. Відмінність популярності рока від визнання масової музики полягає у виборі самої публіки і її активності. Ця особливість рок-музики і відрізняє її від масових комерційних напрямків «попси» [2]. Рок-музика виконує особливу функцію формування цінностей, моделей поведінки, відображену символікою в одязі, манері спілкування, що й підтверджує особливий стиль життя певних груп молоді. Стиль життя являє собою певну модель повсякденності, яка характеризує індивіда як непересічну особистість. Втім, ця особистість не обов'язково є більш інтелектуальною, більш духовною, більш моральною тощо. Вирізнятись «з натовпу» можна по-різному, і сама по собі належність людини до якогось співтовариства майже ніяк не характеризує її саму. Парадоксально, але бунт проти «моди» (тої ж «попси» – популярної музики) також буває модним. Да і рок-спільнота дуже неоднорідна, і окрім груп та виконавців, які за допомогою інтелектуальних меседжів підіймають актуальні соціальні та екзистенціальні проблеми, є й такі (насправді їх набагато більше), хто просто експлуатує тренд, не маючи для цього оригінальної ідеї, ані творчої майстерності. Рок неоднорідний і за стилями виконання. Прихильники деяких напрямків створюють окремі співтовариства. В Україні є прихильники ще радянських рок-гуртів, західного та російського року. Є й відомі українські рок-групи: «Океан Ельзи», «Брати Гадюкіни», «Воплі Відоплясова» тощо.

4. Металісти. Вони є одним з різновидів рок-культури. Щодо основних їх ознак та зовнішнього вигляду можна віднести те, що у чоловіків довге волосся, зазвичай розпущене, або зібране у хвіст. Обов'язково шкіряна куртка, та переважно чорний колір в одязі. Завжди це доволі дивне взуття, з шипами і

ланцюгами. Також поширена мода на шкіряні або армійські штани. Також вони вдягають мотоциклетні шкіряні рукавички без пальців. Серед дівчат поширено одягати шкіряний чокер на шию з шипами. Саме атрибути з наведеного вище списку найчастіше можна зустріти у спеціалізованих магазинах, орієнтованих на шанувальників «важкої» музики. Характерний жест металістів, відомий під назвою «коза» – підкинутий вгору кулак з розціпленим мізинцем та вказівним пальцем.

На відміну від деяких інших субкультур, субкультура металістів позбавлена яскраво вираженої ідеології і зосереджена лише довкола музики. Тим не менш, є деякі особливості світогляду, які можна назвати типовими для значної частини металістів. Тексти метал-гуртів пропагують незалежність, самостійність і впевненість у собі, культ сильної особистості.

Більшість з представників цієї субкультури складають хлопці, адже сама музика носить яскраво виражене мускуліне забарвлення. Певною мірою вона відсилає до архаїчних принципів побудови соціуму, коли чоловіки були брутальними та войовничими, що можна розглядати як протест проти сучасних тенденцій гендерної рівності, асексуальності (метросексуальності) та фемінізації чоловіків. Втім, є й прихильниці «металу» серед дівчат та жінок, особливо серед тих, хто не бажає визнавати свою стать як «слабку», хто намагається бути на рівних з чоловіками. Захоплення «металом» не минуло й Україну, тому в українських містах є об'єднання металістів, їх клуби, бари тощо. Зазвичай серед металістів переважає молодь, але можна зустріти й металістів пенсійного віку.

5. Готи та емо. Гота впізнати неважко, бо зовнішній вигляд для них має велике значення. Весь або майже весь одяг у них витриманий в чорному кольорі, а ось шкіра повинна бути неймовірно білою. Готи мають песимістичний настрій щодо життя і слухають особливу готичну музику. Втім, треба зауважити, що до історичних племен готів (вестготів, остготів тощо) представники даної субкультури не мають жодного відношення. Така назва має скоріше характер альянсу на готичну культуру в середньовічній Європі (готичні собори, готичний шрифт і т.ін.), яка, в свою чергу, не маючи прямих зв'язків з історичними готами, розглядалась як альтернатива італійському (передусім) романтизму. В свою чергу, романтизм неявно, але чітко відсилає до греко-римської Античності, з її «легким» та куртуазним (вплив французького романтизму) поглядом на життя. Суворість та холодна велич готичної культури німецького (передусім) Середньовіччя сприймається як певний нордичний ідеал, який варто наслідувати.

В деяких піснях сучасних готів досить часто порушується тема смерті, депресії, спроб суїциду. На формування такого стереотипу щодо бажання смерті вплинуло і те, що деякі відомі діячі готичної музики закінчили своє життя самогубством. Але як правило, готи – це творчі люди, які шукають натхнення. І їхнє захоплення даною субкультурою як спосіб насичитись енергією. Принаймні, готи зазвичай не створюють проблеми оточуючим, вони не схильні до проявів насильства, крадіжок та інших злочинів. Готи

полюбляють кладовища, а їх музика та світосприйняття тяжіють до ідеалізації смерті. В Україні готи доволі поширені. Є музикальні гурти відповідної спрямованості: «Шмели», «Violet Raymoor», «NOVI», «Sunrise», «Thy Despair», видається журнал «Gothica» тощо.

Субкультура емо – це, певною мірою, альтернатива субкультурі готів, але в їх зовнішньому вигляді є чимало «готичних» елементів. Їх легко впізнати: хлопці і дівчата з довгим волоссям, які часто закривають очі, підмальовані чорним олівцем, носять одяг чорного, пурпурового та рожевого кольорів, штани із заниженою талією та широким шкіряним паском із залізними шпорами, носять обвішану різноманітними значками сумку через плече. Колір одягу в них рожево-чорний, чорний – як символ постійної депресії, відчуження від світу, замкнутості в собі, а рожевий як протиставлення зв'язку з субкультурою готів. Щодо їхньої зачіски, то це обов'язково чолка навскоси, дуже довга, яка може діставати носа, обов'язково повинна закривати хоча б одне око. Для дівчат можливі виконання на голові всіляких майже дитячих зачісок (хвостики з яскравими заколочками і бантиками), двошарові зачіски, що включають в себе два кольори основним з яких залишається все той же чорний. Для емо характерно також наявність тунелів у вухах, пірсингу на обличчі та інших частинах тіла.

Як і дівчата, юнаки стилю емо фарбують помадою губи кольору шкіри і використовують світлі тональні креми для шкіри, густо підводять очі чорним олівцем і фарбують вії тушшю, а нігті лаком. Вузькі обтягуючі футболки, вузькі темні джинси з темним або рожевим ременем, прості кеди з яскравими однотонними шнурками або шнурками шашечки (у емо є свій певний стиль шнування), напульсники і різнокольорові браслети, велика «поштова» сумка з різними значками. Різнманітні прикраси від ободків з бантиками у волоссі, великих очок яскравих квітів, різноманітних видів напульсників і браслетів на руках, яскравих великих бус, до м'яких іграшок грають роль талісманів, з якими вони надалі намагаються не розлучатися ніколи і ніде.

Головна риса емо – це вираження та нестримання своїх емоцій, найважливіше бути собою і не заганяти себе у якісь певні рамки. Їм притаманні дуже чуттєве ставлення до всього, що відбувається в житті. В суспільстві склався стереотип про культуру емо, нібито це люди депресивного настрою до життя, що вони бачать у всьому тільки негативну сторону, постійно виявляють свою чутливу натуру (причому йдеться не лише про осіб жіночої статі, а й емо-боях), що вони схильні вирішувати проблемні ситуації в житті суїцидальними засобами. Але при цьому, емо відрізняється від інших рухів тим, що їхню субкультуру відносять до схильної до романтизму і піднесених почуттях до культури.

Культура емо пропагує таке поняття як стрейтейджінг — вся філософія цього поняття укладена в простій формі негативного ставлення до алкоголю, тютюну, наркотичних речовин. Також емо у деяких випадках практикують вегетаріанство, відмову від використання продуктів, що містять кофеїн, відмову від медикаментів і від безладних статевих зв'язків. Бісексуальність —

поширене явище серед субкультури емо і причиною тому є те, що між хлопчиками, схожих на дівчаток, і дівчатками, схожих на хлопчиків, все складніше виявити статеву приналежність. Емо та готів об'єднує похмурість, культ смерті, пристрасть до чорного кольору. Самим же головним розходженням між ними є ставлення до світу — емо ненавидять себе, готи ж у свою чергу ненавидять все навколо себе, і з причини свого світовідчуття готи менше схильні до суїцидальних настроїв на відміну від емо.

Внутрішній світ емо завжди наповнений вибуховою кількістю глибоких особистісних переживань, від чого у таких людей притупляється реакція на суспільні події, що відбуваються навколо них, що може закінчитися навіть відмовою від світу і навіть суїцидом, тому що іншого виходу ці люди, як правило, для себе просто не бачать. Якщо готами можуть бути не лише молоді, а й дорослі люди, серед яких зустрічаються і люди похилого віку, то українські емо – майже виключно підлітки. До 20 років переважна більшість емо переростають своє захоплення і знаходять себе у певній справі, тому як такого «руху» емо в Україні не існує.

6. Скінхеди. В основному зовнішній вигляд скінхедів можна охарактеризувати як «черевики і підтяжки», коротка стрижка або зовсім брита голова (звідси і назва цієї субкультури) – також як основний елемент зовнішнього вигляду. Це неонацистські (неонацистські) молодіжні угруповання закритого типу. Вони проповідують культ сильної особи, расизм, чорну магію, також регулярно займаються фізичною підготовкою. Вони вільні у своїх висловлюваннях і не приховують своїх поглядів на певні речі.

Сучасні скінхеди відзначаються неабиякою агресивністю і дотримуються думки, що в їхніх соціальних негараздах винні «кольорові» емігранти. Обов'язковий атрибут скінхедів – черевики на товстій підошві з металевим носком та високою шнурівкою. Також вони носять вузькі джинси чи камуфляжні штани, куртки-мілітарі на «змійці», чорні широкі шлейки, картаті сорочки. Часто скінхеди мають татуювання із символікою кельтів, друїдів, рідше свастика. Головна ідея скінхедів у гаслі: «Влада білим!». Скінхеди вважають, що лише сильні можуть жити. Головний мінус даної субкультури, що вони свою ідею сприймають дуже буквально. Саме за скінхедами помічають напади агресії по відношенню до інших людей, особливо до іммігрантів. Іноді агресивні дії щодо «расово неповноцінних» призводить до летальних наслідків. В Україні також діють угруповання скінхедів, та інших неонацистів. Існують рок-групи («Сокира Перуна» та інші), які експлуатують неонацистську тематику і серед прихильників яких звичним є нацистське вітання. Втім, великого поширення серед молоді скінхеди не мають, тому в нашій країні випадки міжнаціональних та расових конфліктів, на щастя, поодинокі.

7. Фріки. Фріками називають екстравагантних, неординарних людей з незвичайною зовнішністю і епатажною поведінкою. Часто ці люди відмовляються від соціальних норм і стереотипів, намагаючись ламати їх. Вважається, що фріки — це представники молодіжної субкультури, але ними можуть бути і цілком дорослі люди. Часто фріками є представники творчого

бомонду — письменники, поети, музиканти, художники. Крім незвичайного одягу фріки використовують такі прийоми для вираження своєї індивідуальності: татуювання, яке займає все тіло або його велику частину, деякі роблять татуювання на обличчі; зачіски в стилі «панк»: фріки часто роблять «ірокези», дреди, косички. Так само волосся вони люблять фарбувати в яскраві кольори: салатовий, рожевий, небесно-блакитний, яскраво-фіолетовий тощо; пірсинг: на тілі та обличчі фріка можна побачити велику кількість сережок. Сережки вставляють в ніс, брови, соски, пупок, статеві органи. Мочки вух, ніс або губу часто прикрашають «тунелі» — це прикраса великого розміру, яке має наскрізний отвір; інші модифікації тіла для радикальної зміни зовнішності: медичні імпланти (наприклад, у вигляді рогів), розсічення язика надвоє, на зразок зміїного, модифікація зубів, шрамування і т.д.

У даній субкультурі є великий плюс — немає жодного негативного ставлення до світу і до «не своїх». Немає нічого такого, проти чого вони вороже виступають. Мінусом даної субкультури є саме їх свобода. Вона дає їм все, але ззовні на них вплинути майже неможливо. В Україні фріки не надто поширені, передусім, через соціокультурні стандарти та недостатню толерантність до тих, хто надто відрізняється від більшості. Втім, окремі елементи «фріковості» зустрічаються у деяких представників шоу-бізнесу. Серед найвідоміших фріків — Валерія Лук'янова, більш відома як «Одеська Барбі», Леонід Кубицький («Демон Помсти»), «Луна» («Adulruna Rediviva», справжнє ім'я — Антон), «Марк Антоній», та Дарт Олексійович Вейдер.

8. Панки. Представники цієї субкультури прагнуть максимально шокувати і дивувати оточуючих. Тому вони мають відповідний імідж: більшість панків перефарбовують волосся в яскраві кольори неймовірних відтінків, начісують, вибривають, фіксують будь-яким доступним способом в стилі «сторч». В середовищі панків величезною популярністю користується зачіска «ірокез». Канонічний панк носить рвані джинси, заправлені або підвернуті під кеди або черевики. Головною рисою зовнішності панку є «мертвий» стиль. Це зображення черепів, скелетів на телефонах, на одязі, на брелках, банданах. Частими ознаками панків вважаються численні татуювання і пірсинг, а також велика кількість нашивок і ланцюгів.

Як такої ідеології у панків не існує. Єдине, що їх об'єднує — це протест проти сучасного суспільства. Форм протесту може бути багато, від створення неймовірних зачісок до пропаганди анархії в будь-яких доступних місцях. Багато хто з них вживає наркотики, спиртні напої, токсичні речовини. Головний їх мінус — там де з'являються панки, починаються бійки, грабування, насильство з метою наруги над особистістю. В Україні панки представлені доволі великою кількістю прихильників. Панк-культура розповсюдилась в нашій країні з 90-х років минулого століття, а її розквіт прийшовся на початок 2000-х. Причому якщо спочатку це були переважно тинейджери, то згодом ця субкультура «подорослішала», і зараз більшість складає молоді люди 20–27 років. Відбулися зміни і в гендерному відношенні: в 90-ті роки дівчат було 15–20 відсотків, то на 2012 рік їх було близько 40% [5].

9. Хіпі. Субкультура хіпі – одна із старої молодіжної субкультури. Рух сформувався в Сан-Франциско в середині 60-х років ХХ століття як протест проти обивательщини. У основі ідеології хіпі лежить філософське вчення, пов'язане з «рухом Ісуса». Вони дотримуються пацифістських поглядів, сповідають ідею «непротивлення злу насильством», схильні до творчості. Основна форма проведення дозвілля – тусовки на флету з невгасаючими дискусіями, постійною полемікою і обов'язковим музиченням. Ці тусовки супроводжуються, як правило, вживанням алкоголю і наркотиків. Хіпі нерідко поривають з домом, подорожуючи практично без коштів для існування. Відома любов хіпі до квітів (одна з назв руху – «діти квітів») і до ходіння босоніж. Частиною ідеології хіпів є «вільна любов» зі всіма її (подекуди вельми негативними) наслідками. В Україні рух хіпі сформувався доволі рано – наприкінці 60-х років ХХ століття у Львові. Особливістю їхньої діяльності була політична забарвленість, хоча прямого конфлікту з радянською владою вони намагалися уникати [1]. З 90-х років організований рух хіпі пішов на спад.

10. Моббери. У 2003-му році вперше заявили про себе моббери (флешмоббери) (від англ. flashmob – «миттєвий натовп»). Це мережеві користувачі, що ініціюють короткострокові вуличні акції. Технологія флешмоба достатньо проста: по адресах потенційних мобберов, що реєструються на відповідному сайті (наприклад, www.flashmob.com), розсилається інструкція з викладом сюжету акції, переліком необхідних аксесуарів, вказівкою точного часу і шляхів відходу. Приклад флешмоб-акції: 30 серпня 2003 р. в Одесі біля півсотні мобберів, одягнених у все чорне, влаштували хвилину мовчання поряд з лялькою клоуна, що прикрашає вхід до місцевого «Макдональдс»; поклавши до ніг клоуна оберемок траурних квітів, натовп розсіявся. Моббери – мабуть найменш ідеологізована з усіх субкультур, у них немає особливостей у зовнішності, стилі життя та соціальному статусі тощо. У флешмобах можуть приймати участь школярі, студенти, офісні працівники, програмісти, бізнесмени тощо. Їх субкультура – це не певний набір настанов, а радше засіб цікаво провести вільний час. Існує «Спільнота Флешмоберів України», втім переважна більшість акцій мають локальний (регіональний) характер, а організація здійснюється за через тематичні групи в соціальних мережах.

11. Гопники. Гопник – представник радянської та пост-радянської субкультури, утвореної в результаті проникнення кримінальної естетики в робітниче середовище. Це людина, що вимагає гроші або інші цінні речі від інших людей, шахрай, грабіжник, хуліган. Зазвичай походить з малозабезпечених сімей. В середині 90-х років з'являється нове покоління гопників, не контрольоване організованою злочинністю або контрольоване у меншій мірі. Вони швидко проявили себе як «культурні вороги» більшості молодіжних субкультур. Будь-який підліток, що належить до іншої субкультури, може бути побитий, підданий сексуальному насильству, пограбований.

Характерні особливості гопів: ходять зграйками по декілька осіб; носять «кепку» та спортивні штани; улюблене прохання: «дай рубас», «єсть двацять п'ять коп», «займи гривень десять, завтра віддам, мамой клянусь»; усі один одного називають «васями»; лузають насіння («сьомки»). Слід згадати і про основну ознаку гопа – слово «пацан», яким так гордяться всі гопи в Україні. Варто зауважити, що самі гопи себе називають так і не інакше, адже гопами вони себе йменувати соромляться. Представники ж нормального населення «пацанами» гопів називають рідко, деякі – з міркувань етичності, а інші – просто через класичне розуміння даного слова.

Стиль одягу середньостатистичного гопа виглядає приблизно так: спортивний костюм, кросівки, на верх цього може бути надягнута шкірянка або сільська дублянка (в зимню пору року), а найголовніше – «кепка», цей елемент одягу є гордістю і честю кожного гопа. Хоча досі у вжитку знаходяться класичні чорні «шапки-воровки». Стиль розмови гопів — українсько-російський суржик. Гопи зазвичай дуже обмежені і нецікаві особи, адже вони – наслідок незадовільного стану національної економіки і суспільно-ментальної ситуації. Представниками цієї субкультури є майже виключно хлопці.

11. Сатаністи та інші сектантські субкультури. Релігійні секти становлять велику проблему сучасності. Зазвичай релігійною сектою називають відокремлену групу людей, котрі відділились від конкретної церкви. Не важко зрозуміти, що в багатьох випадках це слово має характер ярлика, яким представники «панівного» релігійного напрямку позначають своїх ідейних конкурентів, але варто прийняти до уваги, що будь-яка нова релігія в цьому сенсі виступає як «секта». Приміром, первісне (апостольське) християнство могло сприйматись сучасниками як одна з сект юдаїзма, наряду з есеями та іншими, і вже постфактум ранньохристиянські общини почали розглядатись як ядро Церкви. Не вдаючись до тонкощів релігієзнавства, зауважимо, що ми під «сектою» маємо на увазі релігійні та квазірелігійні об'єднання тоталітарного та деструктивного характеру. Тоталітарний характер проявляється в постійному контролі усіх членів сектантського руху, інколи це стосується навіть обмежень прав. Яскравими прикладами подібного сектантського руху слугують представники українського «Білого братства», ряду неопротестантських рухів, а також сатаністи.

Останні для нас особливо цікаві з огляду на їх більш виражену молодіжну спрямованість. Адже люди старшого віку вже пройшли болісний період соціалізації і для переважної більшості з них сатаністська атрибутика, театралізовані чорні меси, радикальні богоборчі ідеї не актуальні, та й просто нецікаві. А ось молодь до таких речей більш схильна. З 80-х років минулого століття сатаністи діють і в Україні, але зазвичай це або одинаки, або невеличкі групи маргіналів. Серед відомих об'єднань – одна в Черкаській області (офіційно зареєстрована релігійна громада «Божичі», яку очолює колдун та окультист Сергій Небога) та одеська громада (товариство «Червоний Дракон», яке спочатку очолював дехто «Ворон», згодом – «Аманар» Андрій Балабан). Останнє «прославилось» не лише сексуальними оргіями, а й тим, що учениця

Балабана – Діана Семенуха – пила кров неповнолітніх та використовувала її в сатанинських ритуалах.

Формально сатаністів можна розглядати як релігійне об'єднання, в деяких країнах «Церква Сатани» офіційно зареєстрована, проте роль власне релігійної складової не дуже висока. Тут релігійно-містичні інтенції виступають скоріш приводом для демонстрації певного протесту, нонконформізму, юнацького максималізму тощо. Втім, деякі сатаністські об'єднання набувають всі ознаки деструктивної секти, а саме:

- Секта постійно протиставляє себе з загальноприйнятими релігійними ученнями. Представники сект вважають, що загальноприйняті учення існують декілька століть, але ніяких змін в земному житті не відбулось – люди постійно помирають, розгортаються війни та інші катастрофи. Саме їх учення стає ковтком «свіжого повітря», але реальною місією секти є руйнування суспільства. Дуже часто секти виступають в ролі освітніх організацій, які несуть «зерно істини» в народні маси.

- Повний контроль особистого життя учасників цього руху. Реалії секти такі, що тотальний контроль є першоджерелом функціонування організації. Секта всіляко регламентує правила поведінки, певні життєві пріоритети, право на використання певних матеріальних благ. Чим більш розвинений рівень тотального контролю, тим небезпечніша секта.

- Придушення прояву власного «Я». Постійно граючись людськими слабкостями, організатори сектантського руху впроваджують нові способи маніпуляції. Що стосується механізму залучення до секти, то план дій досить тонкий і обміркований. Основою виступає переклад особистої відповідальності на керівника секти. Людині більше не потрібно удосконалюватися та розвиватися, достатньо лише стати адептом секти та повністю довірити своє життя лідеру сектантського руху.

- Основою сектантського руху є корисливі мотиви лідера. Більшість сект мають обов'язковий ритуал – пожертвування у вигляді грошей та нерухомості. Дуже часто корисливі мотиви непрямі, тобто представники сект беруть участь у різних політичних рухах, починають свою кар'єру з метою отримання подальшого доходу.

- Право приймати рішення про включення в секту того чи іншого індивіда належить саме харизматичному лідеру сектантського руху.

- Весь капітал має зосередитись в руках саме лідера секти. Це означає, що всі лідери сект оформлюють на себе «майно громади», насправді ж вони використовують це у власних цілях.

- Найголовнішою рисою дистрибутивних сект є возвеличення лідера, який намагається утримати у своїх руках владу шляхом наділення себе якихось магічних властивостей. Він може розповідати це членам секти, а вони свято вірять у те, що перед ними «посланець Бога/Сатани».

Повне відновлення людей від сектантських рухів проходить досить складно. Варто зазначити, що при декламуванні того, що в основі сектантського

руху лежать цінності людини, її інтереси, рух спрямований проти самої особистості та її оточення. Головна мета секти – ввести в оману довірливих людей, та використовувати їх у своїх цілях. Лідер секти – такий собі «лялькар», який смикає за мотузочки ту чи іншу людину. В психологічній практиці зустрічаються звернення від людей, які розповідають, що заради сектантського руху покинули сім'ю та роботу. Ця практика досить поширена саме в деструктивних об'єднаннях.

Залежні люди часто звертаються за допомогою психотерапевта, з метою розв'язати проблему, вирішити життєві негаразди. На підсвідомому рівні людина розуміє, що це залежність, але вийти з тенет секти не так просто. Будь-які маніпуляції з боку секти можуть бути анульовані лише у разі ідентичної маніпуляції, котра буде більш потужною за силою. Досить часто залежні люди не з власної ініціативи намагаються вийти з тенет секти, а з допомогою психотерапевта. В цьому випадку процес виходу з секти має бути аналогічним до парного танцю, де домінантна роль дістанеться спеціалісту. Золоте правило успіху: фахівець не може висловлювати свою негативну думку щодо діяльності секти, бо це лише активізує у людини таке явище як психологічний захист й вихід з секти стане не реальною місією.

Фахівці стверджують, що в останній час кількість деструктивних сект зросла, що обумовлено сучасним етапом розвитку суспільства. По-перше, ми живемо в інформаційному суспільстві, де інформація поширюється досить швидко. При такому темпі життя у людини не має часу на розв'язання своїх проблем, і звернення до секти є намаганням уникнути проблем у таких спосіб, перекладаючи відповідальність за своє життя на іншу людину (керівника секти). Особливо до такої практики схильна молодь, яка відчуває проблеми з соціалізацією, люди, які з тих чи інших обставин втратили сенс життя, а також самотні люди, які вважають, що саме в секті вони знайшли своїх друзів. Секти пропонують ілюзію комфорту, а їх керівники вміло використовують психологічні проблеми своїх adeptів задля власного збагачення. Деструктивна секта має на меті лише затуманення свідомості людини та маніпулювання нею заради якоїсь вигоди. Вона є гарним бізнесом, який дозволяє витягувати з людей гроші та пригнічувати їх волю. Єдиним виходом з даної ситуації є лише робота з суспільством, інформування громадян про наявну епідемію «сектоманії».

В Україні сатаністи, про який було сказано вище, складають лише невеличку частину прихильників тоталітарних сект. Існують кілька класифікацій сектантських напрямів. Найбільш цікавою з них нам бачиться наступна:

1. «Церква – ні, Христос – так»: мормони та інші.
2. «Христос – ні, Бог – так»: групи східного походження, віровчення яких базується на суфізмі, буддизмі та індуїзмі.
3. «Бог – ні, релігія – так». Представники цього напрямку наголошують на спрямуванні та саморозвитку певних можливостей особистості. У їх релігійній

системі відсутній Бог або йому не надається домінуючого значення (Церква Саєнтології тощо).

4. «Релігія – ні, *sacrum* – так»: прихильники магічних практик та ритуалів (спіритизм та сатанізм тощо) [6].

Отже, аналізуючи проблему соціалізації молоді в контексті субкультур, яка виражається в дефіциті засобів інтеріоризації соціальних норм суб'єктами неформальних молодіжних течій (мають характерні зовнішні ознаки, ідеологію і музичні переваги, що відрізняються від загальноприйнятих), ми акцентували увагу на найбільш яскравих і відомих співтовариствах. Кожній субкультурі притаманні свої особливі риси. В основному до молодіжних субкультур приєднуються люди підліткового віку, які хочуть продемонструвати та довести дорослим свої власні погляди на життя. Згодом у більшості зникає бажання жити за цими канонами, і вони залишають ці угруповання. Деякі субкультури розкривають таланти підлітків у музиці, малюванні та літературі. Але агресивні та негативно налаштовані субкультури несуть велику загрозу як для самих підлітків, так і для тих, хто їх оточує.

Субкультури можуть формуватись за різними ознаками, але якщо йде мова про сучасну молодь, варто мати на увазі, що тут з великим відривом лідирує музика. Музика потенційно містить у собі можливості соціалізації в силу специфічної концентрації і трансляції емоційності, виконує комунікативну функцію, яка спрямована на об'єднання і згуртування людей. Соціалізуюча функція музики полягає в задоволенні основних соціальних потреб, властивих сучасній молодій людині: спілкування з однолітками, пошук однодумців, самоідентифікація із собі подібними, пошук нових ідеалів і цінностей, компенсація соціальної невизначеності своєї позиції в суспільстві. Особливостями ресурсів музичної соціалізації є їх емоційна забарвленість, відчуття єднання в ході музичного взаємодії, які відповідають психологічним особливостям молодого віку і визначають ефективність використання музичних ресурсів у процесі соціалізації молоді.

Особливості соціально-політичного та соціально-економічного розвитку України віддзеркалюються і в наявних на її теренах субкультурах. Як ми бачили, більшість субкультур прийшли в Україну з Заходу, причому потрібен був деякий час, щоб західні віяння досягли її теренів (особливо це стосується «старих» субкультур). Звісно ж, українська ментальність до певної міри адаптує західні субкультури до своїх традицій. Втім, є й субкультури, які сформувалися в Україні ще за радянські часи і незалежно від Західної Європи та Північної Америки. Передусім, це субкультура гопів (гопників), яка й досі поширена серед частини української молоді.

Сучасний розвиток людства надає субкультурам іншого вигляду. Передусім, це стало можливим завдяки поширенню інформаційних технологій, через що деякі субкультури набувають глобального поширення. Дійсно, люди можуть слухати музику, яка була створена в країнах, в яких вони ніколи не бували, вони можуть бути фанатами виконавців, яких ніколи «вживу» не бачили, вони можуть спілкуватися з однодумцями, які проживають в інших

регіонах нашої планети тощо. І хоча є, так би мовити, локальні субкультури (приміром, ті ж гопники), більшість з субкультур все ж являють собою транснаціональні спільноти.

Але серед неформальних спільнот є й такі, чиє виникнення та розповсюдження пов'язано з інформаційними технологіями безпосередньо, які не могли би виникнути раніше, і які є прямим продуктом інформаційного суспільства. Їх також можна було б назвати «субкультурами», але на відміну від тих, про які вже йшла мова, у їх представників немає якихось зовнішніх ознак (конкретного стилю одягу, особливих зачісок, прийнятих в їхньому середовищі татування, пірсингу тощо). Представники цих співтовариств (за нечисленними винятками) не зустрічаються в тематичних барах, не відвідують спільні фестивалі або концерти, у них немає ідеологічних, релігійних або культурних уподобань, вони не відчувають потребу у «живому» спілкуванні з однодумцями (а подекуди взагалі уникають будь-якого «живого» спілкування). Їхня діяльність майже повністю проходить у віртуальному світі, тому і називають їх «віртуальними спільнотами».

У вузькому сенсі віртуальна реальність – це штучно створений світ, в якому перебуває користувач за допомогою спеціальних гаджетів. Крім вже відомих VR-окулярів, з'явилися спеціальні шоломи, екрани та пристрої, за допомогою яких зображення проектується на сітківку ока. В комплекті з окулярами або шоломами використовуються контролери, що дозволяють взаємодіяти з віртуальним світом. Для повноцінного занурення у віртуальність існують навіть спеціально обладнані кімнати, в яких можна не лише побачити та почути віртуальний світ, а ще й понюхати та помацати. Втім, віртуальну реальність можна розглядати і в більш широкому сенсі. Ми маємо на увазі всю інформаційно-розважальну сферу, створену за допомогою комп'ютерних та інтернет-технологій. Це вже не просто «гра в шоломі», а певний світ, із своїми законами, внутрішньою логікою, цілями та досягненнями, зі своїми героями та аутсайдерами. В епоху глобальної комп'ютеризації модернізуються способи, форми, стилі комунікативних інтеракцій. Модифікований симбіоз спілкування більшою мірою переноситься до кіберпростору, яке займає важливу нішу в житті суспільства. У соціально-філософській думці актуалізується вивчення особливостей комунікації в інтернет-середовищі в якості одного з факторів соціалізації людини, специфіка новітніх спільнот. Мережево-комп'ютерна реальність щільно увійшла до нашого життя. Її архітектура дозволяє обирати той локус, в якому конкретна людина може найбільш комфортно почуватися. На відміну від реального життя, де кожен змушений рахуватись із соціальними нормами та об'єктивними умовами свого буття, у віртуальному світі можна подати себе в бажаному контексті, причому тут людська фантазія майже нічим не стримується. Невдаха в реальному житті може стати підкорювачем світу ілюзій, особливо якщо цей світ він розділяє з іншими людьми, які визнають його досягнення як щось значиме. Це соціалізація особливого ґатунку, приваблива своєю необов'язковістю. Адже своє реальне «Я» можна замінити на «Я» віртуальне, вигадане частково чи повністю. І навіть якщо стратегія

«підкорення світу» зазнала невдачі, в цьому зазвичай немає великої трагедії (хоч трапляються і особливі випадки, які можуть стати причиною глибокої депресії чи навіть самогубства), адже завжди можна змінити нікнейм, почати «з нуля», чи взагалі змінити один локус (форум, соціальну мережу, гру тощо) на інший.

Віртуальна реальність дає людям змогу навчатися, отримувати нову інформацію у будь-який час і будь-якому місці, спілкуватися з рідними людьми, які знаходяться за кордоном, проводити онлайн-переговори і отримувати вигідні контракти та багато чого іншого. До віртуальної реальності, безсумнівно, відносяться і соціальні мережі, за допомогою яких люди можуть спілкуватися з друзями, узнавати новини тощо; хтось шукає порозуміння, хтось кохання, хтось втомився від повсякдення, а хтось шукає друзів.

Людам легше об'єднуватися в мережі Інтернет, бо там можна зустріти однодумців з різних куточків своєї країни і світу. Крім того, розподіл ролей в віртуальному світі є більш чесним, ніж в реальності. Тут всі мають право на власну думку, майже ніхто не стає аутсайдером назавжди, а якщо це стається, то дуже легко знайти іншу спільноту в якій не буде ніяких проблем. В мережі кожен може виявити свою волю і думку, обговорити певне питання чи вирішити проблему разом, не збираючись в певному місці, що в сучасному ритмі життя часто проблематично. Зазвичай в мережі об'єднуються люди, орієнтовані на певну проблему або загальну ціль. Наприклад, є спільноти, які обговорюють літературу, товари тощо. Навіть ті діалоги, що створюються в групах популярних месенджерів (Viber, WhatsApp, Telegram тощо), також до певної міри є віртуальними спільнотами, ціль яких обговорення робочих чи навчальних моментів, тут же сповіщають новини, вимоги, відповідають на питання один одного. Тобто, це така ж спільнота, як і в реальності, але в ній можливо спілкуватися на відстані і в будь-який час.

Невід'ємною частиною віртуальної спільноти є те, що в процесі спілкування люди конструюють нові способи його регуляції. Майже у кожній спільноті є певні правила поведінки, а люди, які вступають в співтовариства, мають обов'язково дотримуватися цих правил, бо в більшості випадків адміністратори спільнот блокують користувачів-порушників. Саме такі міри і правила виступають новими видами поведінки та її регуляції. Але не лише можливість спілкування на відстані є основною причиною утворення віртуальних спільнот. Їх перевагою є те, що тут присутня анонімність, і це грає важливу роль в рішенні вступити в віртуальну спільноту, тому що тут відсутній тиск, який завжди виникає при спілкуванні віч-на-віч, механізми «прагнення до заохочення» та «уникнення осуду». Легкість зміни кола спілкування також є однією з основних причин. Люди вступають в віртуальні співтовариства ще й тому, що тут можна зустріти осіб компетентних в певних питаннях, які мають життєвий досвід і можуть дати об'єктивне пояснення або пораду у вирішенні проблеми чи питання. Створити віртуальне співтовариство (наприклад, групу в Фейсбуці) зазвичай доволі легко, але для того, щоб воно стало популярним, треба докласти чималих зусиль. Тут проявляється оборотна сторона

інформатизації: за умови перенасиченості інформації, головною проблемою стає не її пошук, а фільтрація. Власники та адміністратори мережевих ресурсів вимушені робити певні дії, щоб користувачі обирали саме їх сайти/групи/співтовариства. Для цього вони пропонують цікаві теми, сприяють небанальним обговоренням, заохочують знавців обраної проблематики, і лише в разі цікавості контенту спільноти в неї будуть вступати користувачі. Тобто, віртуальна спільнота – це не лише спосіб спілкування в мережі Інтернет, а й кропітка робота адміністратора і кожного члена співтовариства задля зацікавлення і самого себе і інших користувачів.

Віртуальна спільнота є ідеальною платформою для соціалізації, пошуку друзів, нових знайомств, однодумців. Легкість, простота, можливість спілкуватися в вільний час, можливість пошуку знайомств і подальшої дружби чи іншої взаємодії незважаючи на відстані, приваблюють користувачів різних поколінь та вподобань, а особливо молодь. Люди у віртуальних співтовариствах можуть бути з різними поглядами на життя, з різними національністю, расою, віросповіданням. Віртуальна реальність може бути для людини схованкою душі: бути інформаційним середовищем, комунікативним, художнім, де в неї немає меж мислення та можна творити все, що заманеться; це майже необмежений простір для можливостей та ідей. В цій великій павутині набагато легше, аніж у житті. Тут не висміють зовнішність, не критикують за те, що людина не така, як того хтось хоче, не будуть ганьбити. Справа в тому, що в кіберпросторі людина може при бажанні залишитися анонімною, щоб її знали виключно як «юзера». Саме тому багато дітей та підлітків можуть знайти ту підтримку людей, котру вони не знайдуть у реальному житті серед своїх одноліток. Це призводить до того, що формується нове покоління людей, які ідентифікують себе з іншими людьми, що одночасно «співіснують» у двох просторах – соціальному і віртуальному, але вважають за краще більшою мірою працювати і відпочивати, спілкуватися і розважатися в мережевому просторі.

Втім, далеко не всі бажають бути анонімами в мережі. Деякі користувачі, навпаки, використовують можливості Інтернету для того, щоб стати відомими, популярними, щоб про них узнало якомога більше людей. Якщо людина вже доволі відома, то для неї присутність в мережі стає чи не обов'язковою. Майже всі політики, діячі шоу-бізнесу, керівники громадських, релігійних, благодійних та інших організацій мають свої офіційні сайти, сторінки в соціальних мережах, подекуди наймаючи спеціалістів (або доручаючи підлеглим) наповнювати їх контентом. Вони виходять з прагматичного принципу: ти відомий тоді, коли відомий в Інтернеті. Офіційні сторінки відомих людей дозволяють також узнати їх власну позицію «з перших вуст». Справа в тому, що їх слова часто перекручують або ласі до сенсацій журналісти, або конкуренти/супротивники. Навіть в доінформаційну епоху було багато фейків та чорного піару, а в наш час їх обсяги збільшилися багатократно. Офіційні сайти та сторінки певною мірою дають змогу цьому протидіяти. Втім, питання правдивості інформації – це вже тема іншого дослідження. Поза сумнівом, особливий вплив віртуальна культура чинить на

дітей і підлітків, у яких ще не склалася психіка, і для яких створення віртуальних двійників і часта зміна ролей ще більше можуть посилити втрату інтересу до реального життя. Але люди старшого віку також проводять час у віртуальному просторі, спілкуючись в уявному світі, який може сприйматися ними як справжня соціокультурна реальність. При цьому чим довше триває їх перебування у віртуальному просторі Інтернету, тим зрозуміліше, ближче і прийнятніше стають закони інформаційно-комунікативного середовища.

Розглядаючи окремо Інтернет-співтовариство, можемо стверджувати, що воно носить глобальний характер, тобто в ньому долаються всі реальні – часові, просторові, фізичні, інституційні та інші перешкоди комунікації. Співтовариство є комунікаційним тільки за тієї умови, якщо його члени є особистостями, які повноцінно комунікуються – якщо їх інтереси можуть бути вільно виражені і приймаються до уваги в спільному дискурсі. Люди з близькими цінностями комунікують, як правило, більш інтенсивно, це характеризується близькістю світоглядів, загальних ідей і схожих ідеалів. Ці ознаки формують загальний комунікаційний код того чи іншого співтовариства. Процес комунікації стає простіше. Через деякий час учасники спільнот скорочують комунікаційний обмін і залишають його в силу одноманітності в певному мікросоціумі. Унаслідок цього віртуальні спільноти, що розглядаються нами, як правило, мають вікові рамки. В даному випадку це підлітки від 13-ти до 18-ти років (геймери, хікікоморі), а також ті, хто більш відбулися як особистість, і реалізують себе у віртуальних спільнотах не тільки з емоційною метою, а й з комерційним підходом до творчості, молоді люди від 20 і вище (блогери).

Питання про формування спільнот в Інтернеті виникає з найперших днів його поширення. Баррі Веллман, що розробив концепцію мережевого індивідуалізму, стверджував, що онлайн можливі такі типи взаємодії, які мотивує не колективна ідентичність (тобто усвідомлення приналежності до групи), а індивідуальна зацікавленість. В роботі, написаній в співавторстві з Лі Рейні, Веллман зазначає, що комплексні соціальні мережі існували завжди, однак сучасні досягнення в області комунікаційних технологій допускають їх функціонування в якості домінуючих форм соціальної організації [13].

Кіберпростір пов'язує людей майже незалежно від приналежності до соціального прошарку і географічного розташування. Мережа Інтернет надає можливість об'єднувати культури завдяки інтерактивній взаємодії і, як наслідок, змінювати реальність людей або створювати щось нове, як в самій мережі, так і за її межами. Зміна образу світу і способу життя під впливом інформаційних технологій призводить до формування нового типу особистості і суспільства в кіберпросторі. З'являється платформа, яка трансформує соціокультурну систему цінностей, простір, в якому людина отримує доступ до багатьох інформаційних і людських ресурсів. Термін «кіберпростір» (англ. Cyberspace) – порівняно новий. Він був введений Вільямом Гібсоном, канадським письменником-фантастом. У 1982 р. він використовував його в новелі «Спалення Хром», опублікованій в журналі «Омні». Пізніше термін

«кіберпростір» використовувався у романі «Нейромант». Кіберпростір як поняття міцно утвердилася в мережевій літературі, однак загальноприйнятого визначення немає досі. Сам цей термін походить від слів «кібернетика» і «простір». Кібернетика – наука про загальні закономірності управління і передачі інформації в різних системах, а простір тут є місцем, де знаходиться інформація; так, кіберпростір стає простором інформаційних об'єктів і подій [10].

Кіберпростір як соціокультурний фактор впливає на суспільне життя, змінює просторово-часове сприйняття реальності і призводить до формування мережевого суспільства, яке складають певні групи людей, пов'язаних спільними інтересами [15]. Кіберпростір менше ніж за десятиліття перетворився не тільки в середу, в якій здійснюються міжособистісні взаємодії, але й активно ведеться економічна діяльність. Безпека інформаційних технологій стала чинником національної безпеки, питання розвитку телекомунікаційних мереж обговорюються як на рівні глав держав, так і на спеціальних сесіях Організації об'єднаних націй, інших авторитетних міжнародних форумах. Поява кіберпростору як особливого середовища віртуального проживання (перебування) людини, призвело до зміни вже сформованих в соціумі архетипів, ритмів функціонування, естетичних образів, моделей економічної діяльності та форм соціальних взаємодій. При цьому соціальна система кіберпростору буквально за два десятиліття пройшла шлях від рівня «примітивних» до рівня «розвинених» (диференційованих) товариств.

Віртуальне співтовариство являє собою певну кількість людей, які підтримують регулярне спілкування за допомогою мережі Інтернет. Термін «віртуальні спільноти (virtual communities)» популяризував Говард Рейнголд в однойменній книзі [14]. У таких спільнотах зв'язки її членів індивідуалізуються, оскільки кожен вибудовує свою власну мережу. Також можна виділити наступні відмітні ознаки: зростання кількості учасників (до декількох мільйонів чоловік), велика часова протяжність в організації взаємодії, його індивідуалізація. Подібні спільноти можуть функціонувати як за умови існування спільних інтересів учасників, так і за наявності динаміки обговорення тієї чи іншої теми. Інтереси можуть бути також непрямі, сконцентровані на особистих уподобаннях учасників діалогу/полілогу.

Від звичайної спільноти віртуальне відрізняє анонімність і можливість зміни соціального статусу. Презентація особистості може відбуватися шляхом «рольової гри». Можливість змінювати ідентичність в просторі комунікацій допомагає презентувати учасника як його бажану проекцію себе. Учасники віртуальних спільнот складають бажану проекцію своєї особистості і таким чином відчують себе більш впевнено. Так, зустрічаються варіанти спілкування в мережі, орієнтовані на зміну стратегій уявлення статі. Емоції в мережевому спілкуванні компенсуються «емоджі смайлами» – спеціально розробленою системою знаків для передачі того чи іншого настрою, реакції. Організуючим центром є інтерес, який може згуртувати певні групи людей на території кіберпростору в співтоваристві. Чи стає сучасне суспільство більш

замкнутим і менш комунікабельним з приходом подібного інструменту реалізації дружби, любові, можливості пошуку спільних інтересів? Проаналізувавши такі віртуальні спільноти, як «геймери» і «блогери», ми прийшли до висновку, що їх представники об'єднуються в групи через незадоволеність власним життям. Як правило, вікові категорії учасників цих співтовариств від 15-ти до 19-ти років (геймери) і від 18-ти до 25-ти (блогери). Це приблизні рамки, що дають можливість виявити ознаки флуктуаційних процесів в контактах представників даних комунікативних спільнот. Представники аналізованих віртуальних спільнот, як правило, цілком захоплені своїми інтересами, які стають життєво-необхідною основою існування.

У блогерів бажання займатися творчістю (в даному випадку, його презентацією саме у віртуальному просторі) є спробою відходу від істинного Я. Символічні образи, створені для презентації особистості, є сублимацією ідеалу, якого представники цього співтовариства хотіли б досягти шляхом «входження в роль», можливо навіть скопійовану з якою-небудь реальної особистості. Більшість людей у фантазіях тяжіє до використання готових, випробуваних іншими стереотипів поведінки. Відбувається це як: а) внаслідок конформізму (наслідування як відхід від відповідальності, фроммівська «втеча від свободи»), так і б) завдяки феномену «обмеженої раціональності» (Г. Саймон) – готове рішення застосувати легше, ніж придумувати своє.

Геймери – (від англ. Game – гра) гравець, людина, постійно грає в комп'ютерні ігри, і навіть вбачає в іграх сенс свого життя. Геймери вважаються новою субкультурою, і увійшли в цей список в 2013 році, після визнання кіберспорту. Незважаючи на те, що термін включає в себе людей, які не вважають себе повноправними гравцями, ними часто називають тих, хто проводить багато часу за іграми або цікавиться ними. Найчастіше геймерами є підлітки, у яких гра фактично займає увесь вільний від навчання час. Субкультура геймерів зародилася нещодавно. Комп'ютерні мережеві ігри для молодих людей – це можливість спілкуватися в дії: разом з іншими, часто іноземними, однолітками проходити завдання та перемагати ворогів. Існують також і немережеві ігри, у яких чисто розважальна функція. Багато ігор типу «Діабло» чи «Варкрафт», які дуже поширені у молоді, мають сюжет, і процес проходження перетворюється нібито в читання книги, де є скелет — сюжетна лінія, а решту потрібно нарощувати на скелет самотійно. Очевидно, залишилося дуже мало підлітків, які жодного разу в житті не сідали за гру. А є й такі, які буквально живуть в цій віртуальній реальності. Іноді ігри негативно діють на психіку підлітків, у батьків таких ігроманів часто виникають з ними проблеми, вони стають дуже агресивні та знервовані.

Геймер за зовнішнім виглядом нічим не відрізняється від звичайної людини. У геймерів свій жаргон, свої клуби за інтересами. Свій кінематограф, нарешті: останнім часом популярні ігри екранізують досить часто, досить згадати «Лару Крофт», «Doom» чи «Ненсі Дрю». Тепер ось і своя література, наприклад, серія романів «S.T.A.L.K.E.R.». Втім, ігри діють не тільки негативно – вони розвивають бистроту реакції та швидкість думки, наполегливість та

цілеспрямованість, навіть спритність. Ігри через Інтернет допомагають підучити англійську та розширити коло своїх знайомих. Американські дослідження доводять, що геймери, які прийшли в бізнес (відповідно досить юні хлопці), демонструють небачені результати, оскільки бізнес для них – та ж гра.

У рамках віртуального співтовариства ми дійсно можемо спостерігати експерименти його учасників з різними масками, які можуть відобразити їх приховані бажання, побоювання, потреби. Учаснику гра дає можливість сконструювати персонаж, який стає його альтер-его і може діяти так, як йому хотілося б реалізовувати себе в житті. Залежність від ігор настає унаслідок того, що людина перебуває в утопічному світі, що дає їй можливість активізувати власні потреби особистості, реалізувати потенційні можливості, приймати рішення, ризикувати, брати на себе відповідальність і здійснювати керівництво. Якщо геймер грає в певну гру впродовж значного часу, він буде шукати співрозмовника за своїм типом і за своїми інтересами. Наприклад, одним із найбільш організованим різновидом геймерів є «квاکери» – прихильники комп'ютерної гри «Quake». Реальне спілкування і спілкування в грі з іншими справжніми людьми практично не відрізняються. Деякі геймери керуються твердженням: «я можу прожити тисячі життів в іграх, але тільки одну в реальному світі». Як правило, представники цього співтовариства – люди, в силу різних причин позбавлені реального кола спілкування (за винятком особливих випадків, причина тут завжди одна – незадоволений комунікативний потенціал людини). Нехай віртуальне життя в іграх – це якийсь сурогат, але, за відсутності будь-якого іншого, він виконує функцію духовних ліків для таких людей, але в теж час допомагає йти від необхідності прийняття рішень, активності в реальній дійсності, створює віртуальну залежність, схожу з хімічною залежністю від тютюну, алкоголю, наркотиків.

Подібне віртуальне життя завдає шкоди фізичному, психічному здоров'ю людини, а також її матеріальному добробуту. В іграх людина приймає задалегідь «виготовлений» сценарій з набором сюжетних ліній, персонажів тощо [11]. Граючи в комп'ютерну гру, людина діє відповідно до запрограмованих скриптів. У відеоблогінгу ситуація інша – автор діє більш творчо, що все ж не виключає діяльності з певними «скриптами». Представники даних спільнот багато часу проводять в кіберпросторі, що впливає на повноцінну життєдіяльність в реальному світі. Фактично, встаючи на цей шлях, вони квазісоціалізуються, і подібна спроба самоствердження особистості є скоріше псевдосамореалізацією.

З розвитком технологій VR геймінг вийшов на нову стадію. Віртуальна реальність не просто демонструє людині якусь сцену, а дозволяє бути її частиною. Можна побачити речі по-новому, відчути себе іншою людиною, і навіть стати покращеною версією самого себе. Ця технологія вже успішно працює в іграх, але також може докорінно змінити систему освіти. Діти будуть не просто вчити історію, а стануть її частиною, опинившись у ролі реальної історичної особистості. Замість того, аби читати про археологію, вони

займуться віртуальними розкопками. В медицині ця технологія вже зараз використовується для навчання лікарів, які проводять у віртуальному світі операції, практично ідентичні реальним. Ще одна перевага VR в тому, що вона дозволяє отримати більший спектр емоцій, ніж за використання звичайних плоских екранів. Коли граєш в ігри на стандартному моніторі або телевізорі, важко асоціювати себе з героєм гри. Але, слід зауважити те, що VR може понести за собою великі та страшні наслідки. На даний момент віртуальна реальність більш реалізується та прогресую в іграх, а як відомо, ігроманією більш за всіх страждають підлітки. Підлітки проводять за комп'ютером весь вільний час, граючи в різні ігри, де перед ними відкриваються такі можливості, про які мріють всі діти: сила, вміння літати, володіння зброєю та ін. А знаючи можливості віртуального світу – це щось з ролі фантастики, після якої дітей важко «привести до тями». Однією з найголовніших проблем обміну реального життя на віртуальне є деградація. Під час гри в людини працюють тільки зорові та рухові нерви, що призводить до зниження розумової діяльності. Згідно з досвідом, молоді сім'ї часто дають дитині смартфон або планшет, щоб вона не відволікала їх від своїх справ, граючи в ігри або переглядаючи відео на різноманітних платформах. Звичайно, на старті це виглядає дуже «зручним та цікавим» методом відволікання дитини від капризів та постійних криків, але що потім дитина йде до школи, і їй вже не цікаве слухати вчителя тому, що в неї є пристрій, який зможе завжди розважити. Зараз майже в кожного школяра початкових класів є смартфон, на якому завантажено кілька десятків ігор. І навіть дитині «прокачувати» себе, долаючи на це великі сили та купу часу, якщо можна без проблем прокачати якогось персонажа на телефоні або комп'ютері та отримати від цього насолоду? Адже зараз доба нанотехнологій, і людство вирішило створити віртуальний світ, в якому дитина або доросла людина може «вдосконалювати» себе через VR.

Можливо, що саме боротьба за краще життя спонукає людей втікати від дійсності. У сучасному світі складно вижити, багато втрат на шляху до успіху і не кожен здатний це витримати. А в іграх або інтернеті все легко. Там людина є тою, якою вона хоче бути, вона є там, де бажає. А головне – це не потребує багато зусиль. Часто слабкі за характером люди, які неспроможні вижити у реальному світі, які не можуть самореалізуватися, схильні відмовлятися від жорстокого світу людей, аби поринути в ілюзію, де легко завоювати авторитет і стати героєм. Часто це ті, кого не сприймає суспільство, які не мають здібностей до кар'єрного росту, які не мають у житті того, що можуть мати в грі: кохання, гроші, вдачу, другу спробу. Можливо, деякі люди вдаються до віртуальної реальності щоб мати змогу скрити всі свої недоліки і придбати багато з того, що не можуть мати у реальному житті. Тобто, це своєрідна спроба боротьби з своїми комплексами. Звичайна особа, яка не привертає уваги оточуючих, або ця увага є, але вона проявляється в насмішках, презирстві чи в фізичному насильстві. Якщо ж в такому випадку ця людина ще і не отримує підтримки з боку сім'ї або від друзів, то в неї розвивається неповага до себе і до оточуючих, комплекси, і взагалі ненависть до життя.

У світі близько 1,8 млрд. геймерів, і значна кількість серед них – підлітки і діти. Є серед них ті, хто у віртуальному світі майже повністю забуває про світ реальний. Через комп'ютерні ігри у дітей та підлітків псується психіка, великий час проведення за комп'ютером псує зір, поставу хребта, падає успішність в школі чи в університеті. Такі діти мало спілкуються зі своїми однолітками, бо реальне спілкування їм вже не цікаве і вони вважають що краще побути в світі орків, драконів і т.д. Втім, дослідження впливу комп'ютерних ігор на поведінку дорослих і дітей (включаючи ігри, що містять сцени насильства), так і не дали однозначної відповіді, чи здатні відеоігри викликати агресивну поведінку.

Рольові ігри можна поділити на три категорії:

1. Гра з видом від першої особи. Даний тип гри найбільше затягує людей в віртуальний світ, так як людина бачить його як реальний і входить в роль героя. Через кілька годин гри, гравець починає втрачати зв'язок з реальним світом, він стає повністю сконцентрованим на віртуальному світі. Людина може серйозно сприймати роль персонажа і переживати всі ті емоції, що і він, і дії свого героя вважати своїми.

2. Ігри з видом від третьої особи. Цей тип характеризується меншою в порівнянні з попереднім силою входження в роль. Гравець бачить з боку, керуючи діями цього героя. Персонаж носить менш виражений характер, але й тут має місце емоційні прояви.

3. Управлінські ігри (стратегії, покрокові стратегії). Цей тип називається так тому, що гравцю треба керувати діяльністю підлеглих – комп'ютерних персонажів. У таких випадках геймер виступає в ролі керівника – командира загону, генерала, глави держави, навіть «бога», який керує історичним процесом. Але людина не бачить свого комп'ютерного героя, а сама йому вигадує роль. Внаслідок цього глибина занурення в гру буде тільки у людей з розвинутою уявою. Мабуть, стратегічні ігри серед інших рольових найменш шкідливі для геймерів, адже людина занурюється у віртуальний світ лише частково.

Є й інші типи ігор, і серед них можна знайти навіть досить корисні, які здатні розвивати людину, вчити її різним навичкам. Іноді навчання відбувається в ігровій формі (наприклад, вивчення іноземних мов), і такий досвід є доволі позитивним. Хвороблива залежність людини від комп'ютерних ігор відома як «ігроманія». Є реабілітаційні центри для хворих на ігроманію і існує багато методик для лікування. Ігрова залежність є психологічною проблемою, найчастіше від цього страждають хлопці, чоловіки і порівняно невеликий відсоток дівчат. В наші часи існує багато анонімних спільнот, де людина може зізнатися, що вона залежна від ігор. Завдяки цим співтовариствам люди спілкуються і діляться своїм досвідом, порадами. Так само там є люди, які поборолі ці залежності і вони допомагають іншим на цьому шляху. Коли залежна людина відвідує такі спільноти багато разів, у неї підвищується ефективність в лікуванні цієї проблеми.

В рамках кіберпростору виділяють ще одну спільноту зі схожими ознаками, які з'являються внаслідок соціокультурних та індивідуальних

чинників. Хікікоморі – японський термін, що позначає підлітків і молодь, які відмовляються від соціального життя і часто прагнуть до крайньої ступеня ізоляції і самоти. Ці люди майже не залишають свою квартиру/дім, повністю занурюючись у віртуальне життя, а все необхідне вони замовляють через Інтернет. У соціальних мережах «Хіккі» існує також як ярлик, що накладається на людей, які страждають соціофобією. У цих людей немає друзів, вони відчують складності при спілкуванні з оточуючими. Часто прикривають себе подібним ескапізмом особистості, які просто відмовляються бути соціально-активними через небажання заробляти на життя. Вони вибирають самотність внаслідок конфлікту з реальним світом. Конфлікт же відбувається з причини відмови від адаптації в соціумі як повноцінної особистості з характерними інструментами існування. Будучи не в силах змінити обставини (не важливо, об'єктивні чи суб'єктивні причини за цим стоять) і відчуючи свою «недоречність», така людина створює собі ерзац реальності у вигляді хікікоморського стилю життя [7].

Часто у Хіккі поріг соціальних потреб настільки низький, що їм просто не потрібні люди для спілкування. Хікікоморі – часте явище в сім'ях середнього класу, рідше зустрічаються ті, хто вийшов з сімей з достатком нижче середнього. Відсутність чітких життєвих і кар'єрних орієнтирів робить їх уразливими, призводить до самоізоляції і перетворенню в хікікоморі. Аналізуючи віртуальні спільноти геймерів, блогерів, хікікоморі в аспекті комунікації в кіберпросторі, ми дійшли до висновку, що в рамках мікросоціуму цих груп формується віртуальна комунікація з певними особливостями, які створюють їх представники. Віртуальною комунікацією є спілкування з віддаленим партнером або групою, опосередковане комп'ютером і телекомунікаційними системами.

Інтернет-спільнота блогерів комунікує в кіберпросторі шляхом викладення своїх думок і ідей за допомогою авторського контенту. У блогу є, як правило, коло читачів, які підписані на нього, або постійно його відвідують з метою прочитати нову інформацію, виражену в текстовій або відео формі, і висловити свою думку. У своєму блозі автор може приміряти на себе різні образи, створюючи проекцію свого уявного «Я». Представники інтернет-спільноти геймерів у всесвітній павутині позиціонують себе суто як герої якої-небудь відеогри. Під час ігрового процесу геймерів відбувається самоізоляція від соціуму і саме занурення у віртуальне життя. На відміну від блогерів, чия діяльність розвивається завдяки творчому підходу, геймери виражаються лише за допомогою вже запрограмованих скриптів.

Відмінною рисою представників спільноти хікікоморі є низький рівень адаптації в соціумі. Комунікаційні здібності даного співтовариства в інтернеті проявляються допомогою створення блогів в текстовому форматі (як блогери) або в чатах під час відеоігор (як геймери). Будь-яка інтернет-спільнота як один з факторів соціалізації представляє людину не як повноцінну особистість, а як ту чи іншу маску, яку вона приміряє собі.

Також треба зазначити, що розглянуті спільноти суттєво відрізняються щодо відношення та критеріїв ієрархічності. Загалом, ієрархія в віртуальних спільнотах має досить умовний характер, і «соціальні ліфти» в них працюють більш швидко, аніж в реальному житті. Вже інша справа, що бенефіції від підвищення соціального статусу в Інтернеті та реальному житті також неспівмірні (принаймні, зараз). Найбільш ієрархічною (при всій умовності такої характеристики) є спільнота геймерів, особливо якщо йдеться про онлайн-ігри. Рейтинг балів, членство в клані (гільдії) та місце в ньому (лідер, офіцер, ветеран тощо) для багатьох геймерів можуть мати більше значення, ніж сама гра, особливо на високих рівнях, коли новизна початківця зникає, а завдання (місії) стають однотипними. Почуття своєї значимості та гордість з приводу високого місця в ієрархії гри можуть бути чи не головним фактором, який тримає досвідченого геймера в грі.

В спільноті блогерів ієрархія також має велике значення, але вона формується зовсім іншим чином. Якщо для геймера головне – це ігрові бали та ті досягнення, які передбачені розробниками гри, то для блогера головне – це популярність серед реальних людей. Якщо його сайт, сторінка в соціальній мережі, канал в YouTube має багато підписників, які регулярно заходять на відповідний ресурс та переглядають контент, то блогер може з цього приводу не лише тішити своє его, а й заробляти непогані гроші на рекламі та мати інші соціальні преференції. Тобто, хоча діяльність блогерів проходить в віртуальному світі, вони зорієнтовані виключно на реальних людей, на яких треба справити враження та заслужити їхню прихильність (ми не розглядаємо зараз випадки «накручування» підписників за рахунок «мертвих душ» та ботів, адже реальна користь з цього дуже невелика, і не можна стати популярним блогером серед ботів). Відповідно, серед всіх віртуальних спільнот блогери найбільш соціалізовані, але серед них ієрархія як така або умовна, або відсутня взагалі. Якщо ж брати хікікоморі, то оскільки вони не спрямовані на спілкування з іншими людьми, то в них соціальна ієрархія як така майже повністю відсутня. Бачимо наступну картину: геймери найбільш ієрархічно залежні, але майже не соціалізовані, у блогерів майже відсутня ієрархія, проте вони найбільш соціалізовані, хікікоморі байдужі як до ієрархії, так і до соціалізації.

Людина з давніх давен грала в ті чи інші «соціальні ігри», приміряючи на себе різні соціальні ролі та створюючи собі певний імідж, який би сприймався іншими членами суспільства як певне «належне» та «бажане» так, як бачить «належне» та «бажане» вона сама. Навіть протест проти суспільства, ігнорування правил та норм майже завжди відбувається в соціально орієнтованих формах, як правило – з елементами провокації. Тому коли молода людина каже, що її не цікавить думка інших щодо її зовнішності та поведінки, і на підтвердження цьому вона обирає найекстравагантнішу зовнішність та найскандальнішу поведінку, то це означає лише те, що вона відчуває себе занадто самотньою, і бажає звернути на себе увагу, якій їй конче не вистачає. Тому хоча більшість субкультур в тій чи іншій формі позірно протиставляють

себе суспільству, насправді їхні члени не лише не є вільними від свого оточення, але й навпаки, потребують особливої уваги.

Чому ж молодь воліє втекти від світу реального та «оселитися» в віртуальному? В житті майже кожної молодої людини буває такий час, коли вона прийняті соціальні норми та правила починає розглядати як «застарілі» та «безглузді», вона зайнята пошуками свого «Я», і подекуди ці пошуки відбуваються у формі бунту. Розглянуті в попередньому підрозділі субкультури більшою чи меншою мірою є наслідками такого бунту. Втім, дуже скоро молода людина розуміє, що незвична зачіска чи вбрання можуть шокувати хіба що кількох бабусь, але цей її бунт світ не змінить, тому для того, щоби бути успішним, треба приймати ті правила, які існують. Тому в більшості випадків після 20-ти років люди або взагалі полишають субкультури, або вони стають для них щось на зразок хобі. А ось з віртуальним життям ситуація дещо інша. В іграх, в соціальних мережах тощо людина дійсно може змінити реальність (нехай і віртуальну), нав'язати їй свої «закони» та ідентичність. Якийсь незграбний та закомплексований юнак в онлайн грі може видавати себе за темного володаря Всесвіту, і інші юзери можуть навіть сприймати таку його ідентичність. Якась дівчина, яку сусіди сприймають як «сіру мишу», за допомогою Фотошопу може стати «королевою Інстаграму».

Звісно, можна сказати, що така зміна іміджу є суто віртуальна і жодним чином не стосується реальності. Проте, імідж – справа інтерсуб'єктивна, і якщо тисячі людей (а в окремих випадках – навіть мільйони) сприймають твою віртуальну ідентичність, вона стає частиною ідентичності «реальної». Зважаючи ж на кількість людей, які щодня занурюються у віртуальний світ Інтернету, можливість опанувати таку силу, або хоча б бути до неї дотичним – це серйозна спокуса, тому не дивно, що багато хто з молоді воліє жити життям, де вони самі вирішують, як себе подати, яку роль грати, як виглядати (зокрема, використовувати своє, нехай і дуже «прилизане», фото, чи обрати в якості аватару певний ідеалізований образ) тощо. І це – зовсім інший досвід, аніж у випадку, коли людину сприймають як «свою» лише кілька друзів.

До того ж, молоді люди бачать, що цей віртуальний світ не такий вже іграшковий, адже в ньому поряд і поруч з ними «живуть» і доволі дорослі та успішні люди. Сьогодні жодна серйозна структура – комерційна, політична, громадська, релігійна – не може обійтися без свого сайту та сторінок в соціальних мережах, прихильність користувачів Інтернету важлива для будь-якого бізнесу та публічної особи.

Так чи інакше, без Інтернету в сучасному суспільстві жити практично неможливо. Втім, варто розуміти, що віртуальне життя не повинне заміщувати собою життя реальне, бо інтернет-залежність згубно впливає як на психіку, так і на соціалізацію особистості. Важкі випадки інтернет-залежності вже кваліфікуються як психічне захворювання, яке досить важко піддається лікуванню. На жаль, молоді люди особливо вразливі щодо згубних аспектів віртуального життя, і це є великою проблемою для фахівців, які працюють з молоддю

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещака, М. (2018). Як у радянському Львові народилася республіка хіпі і що з нею зараз. *БЖ*. Retrieved from <https://bzh.life/ua/gorod/yak-u-70-h-lviv-yani-stvorili-respubliku-hipi-u-tsentri-mista-i-shcho-z-neyu-zaraz>
2. Кривко, Т. А., & Романовська, Д. Д. (2003). *Підліткова субкультура: неформальні молодіжні об'єднання : методичний посібник для вчителів, психологів, батьків*. Чернівці: Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.
3. Онищук, С. (2012). Субкультура київських панків. *Етнічна історія народів Європи*, 37, 99-103.
4. Слівінський, П. Й. (1999). *Релігійний вінегрет: кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми*. Львів: Свічадо.
5. Bowker, M. H. (2016). *Ideologies of Experience*. New York: Routledge.
6. Hartigan, J. (2005). *Odd Tribes: Toward a Cultural Analysis of White People*. Durham, NC: Duke University Press Books.
7. Hasted, N. (2011). *The Dark Story of Eminem*. London: Omnibus Press.
8. Kostopoulos, G. (2017). *Cyberspace and Cybersecurity* (2 ed.). Boca Raton, FL: Auerbach Publications.
9. Madigan, J. (2016). *Getting Gamers: The Psychology of Video Games and Their Impact on the People who Play Them*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
10. Manuel, P., Bilby, K., & Largey, M. (2006). *Caribbean Currents: Caribbean Music from Rumba to Reggae* (2 ed.). Philadelphia, PA: Temple University Press.
11. Rainie, L., & Wellman, B. (2012). *Networked: The New Social Operating System*. Cambridge, MA: The MIT Press.
12. Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier* (Rev ed.). Cambridge, MA: The MIT Press.
13. Wertheim, M. (2000). *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet*. New York: W. W. Norton & Company.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення субкультури.
2. Яка роль субкультур в розвитку та становленні особистості?
3. Розкрийте значення субкультури в самореалізації молоді.
4. Які групи молодіжних субкультур виділяють за домінуючими цінностями?
5. Охарактеризуйте музику як особливий вид людської діяльності та сучасну молодіжну субкультуру.
6. Розкрийте особливості найбільш відомих і масових субкультур.
7. Віртуальні спільноти та співтовариств: сутність та характерні риси.
8. Геймери, блогери та хікікоморі як специфічні субкультури.

4.9. Українська культура: шлях до свободи на протязі тисячоліть (Зоя Атаманюк)

Українське суспільство є полікультурним і толерантним, крім того, здатним накопичувати зовнішні впливи, елементи культури, адаптуючи їх до збережених власних національних традицій. Саме така характеристика українського суспільства викликає певне занепокоєння, оскільки є небезпека втрати власної самобутності. Наслідком такого необачного ставлення до збереження самобутності стало, на мою думку, створення можливості злочинної влади росії прагнути до загарбання наших територій.

У вітчизняному суспільствознавстві культурологія, як вчення про культуру, давно набула статусу самостійної науки. Однак культурологічна проблематика частково розглядається і у курсі «Філософія», частково ж у курсах загальнонаукових та спеціальних дисциплін (теорія і історія культури, етнографія, фольклористика, мистецтвознавство та ін.). Наукове дослідження сутності культури, її динаміки і функціонування принципово можливо проводити з позиції двох теоретико-методологічних підходів - філософського і конкретно-культурологічного. Перший з них спирається на певний категоріальний апарат: основне навантаження припадає на такі категорії, як суперечність, поступ, повторюваність, циклічність, ритм, заперечення, спадкоємність, зняття а ін. Саме в цих діалектичних поняттях фіксується динаміка і архітектоніка» культури, загальний «алгоритм» її розвитку. Другий підхід акцентує увагу переважно на змістовно-смісловому, конкретно-історичному значенні культурного процесу: крім головного поняття «культура», широко використовуються такі культурологічні категорії, як «традиція», «новація», «спадщина», «успадкування», «ренесанс» та ін.

Науковий підхід до вивчення численних аспектів розвитку культури припускає збалансоване співвідношення цих двох підходів. Але практично вирішувати це питання вдається не завжди. Так, сьогодні склалася ситуація, згідно з якою, з одного боку, динаміка культури, і зокрема проблема спадкування, досліджується філософами, так би мовити, «в чистому вигляді», тобто з позиції логіки розвитку об'єкта, з відстороненням від розгляду змістовно-прикладних аспектів; іншого, історики, етнографи, фольклористи, літературознавці і мистецтвознавці, навпаки, часто попадають у полон емпірії, недооцінюють загальнотеоретичні, філософські спекти розвитку культури і не використовують належним чином категоріальний апарат діалектики як методології пізнання. Таким чином, завдання наукового аналізу розвитку культури, її сутності, динаміки, культурного успадкування полягає в тому, щоб не вдаватися в крайності як «чистого» логіцизму, так і «чистого» емпіризму, а триматися збалансованого підходу до об'єкта дослідження.

Українська культура — сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених українським народом протягом його історії. Гостра потреба вивчити історію культури українського народу пояснюється складними соціально-політичними та етнокультурними процесами в сучасній Україні, що

підтверджує глибокий сенс національної культури як остаточної основи існування української громади, її ідентичності і єдність, а також самоствердження серед інших громад та культур світу. Розвиток національної культури сьогодні не менш актуальний, ніж проблеми демократизації українського суспільства, побудови верховенства права та трансформації української економіки на основі цивілізованих ринкових відносин.

Для української національної культури основоположною базою є народна культура на основі якої поступово сформувалися професійні наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами. Важливим історичним етапом розвитку культури стало прийняття християнства у X столітті. З прийняттям християнства Київська Русь потрапила під вплив культури візантійської, що зберегла численні елементи культури античної. Вся візантійська патристика розвивалась на основі неоплатонізму, який був узагальненням досягнень античної філософії. До того ж, у творах візантійських та староболгарських мислителів широко викладались ідеї Платона, Аристотеля, наводились цитати з творів цих та інших античних філософів. Грамотні люди Київської Русі читали, вивчали збірники «Бджола», «Ізмарагд», «Діоптра», твори візантійських патристів. Так що без перебільшення можна сказати, що знайомство з античною філософією, особливо з такою її течією, як неоплатонізм, іде ще з часів Київської Русі, що доводить навіть побіжний аналіз текстів того часу («Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, твори Кирила Туровського, Кліма Смолятича та ін.).

У наступний період простежується вплив на українських мислителів ідей візантійського гуманізму. «Звичайно, вплив візантійського і західноєвропейського гуманізму на українську культуру відбувався одночасно, але спочатку переважали впливи першого і лише потім, приблизно з 30-х років ХУІІ ст., домінуючим стає вплив другого. Тому становлення гуманістичних ідей, явищ, тенденцій відбувалось на Україні переважно в межах візантійсько-слов'янської культури, що полегшувало вироблення національних форм гуманізму». Значення ідей візантійських гуманістів для розвитку європейської філософії підкреслювали у своїх творах письменники-полемісти, зокрема З. Копистенський у «Палінодії»: «Греція то суть мудрості Платонова і Аристотелева і иных філософов грецких мудрость, отчасти им уделенная. А по тих брали науку от Греков за христіанства в заходных странах живучих. Особливе и знамените около року 1400 науки на Заход внесли Еммануил Хрисолярис, Феодор Газа, Георгій Трапезанскій, Еммануил Мосхопул, Димитрій Халкокондил, Керул Константинополчик и иные». Тим самим звертання до надбань європейської філософії сприймалось не як сприйняття чужої системи цінностей, а повернення власних. У «Палінодії» яскраво проявляється усвідомлення українськими мислителями живого зв'язку з античною філософією через філософію візантійську. Особливо вплинув на

розвиток української філософської думки неоплатонізм візантійської патристики.

Напередодні XVII ст. ці ідеї, знання міцно увійшли в українську культуру, зокрема філософську, традицію. До того ж, частина молоді в пошуках знань йшла не в університети Західної Європи, а в монастирі Греції, особливо в Афон, як це зробив Іван Вишенський. Він був добре обізнаним з творами візантійських богословів, високо цінував Діонісія Ареопагіта, послідовника неоплатонівської школи Прокла, ранньохристиянську філософію, що сформувалась під впливом філософії античної, Іван Вишенський сприйняв ті ідеї, концепції античної філософії, які були сприйняті і розвинені ранньохристиянськими філософами та візантійськими патристами. У трактуванні матерії як похідної від Бога, що залежить від цього і керується ним, є помітним вплив неоплатонівського трактування вчення Платона про «ідеї». «Підкреслюючи вплив неоплатонівських ідей на погляди Вишенського, опосередковано через «Ареопагітики», І. Франко справедливо вказував на те, що у Вишенського досить чітко видно «платонівську концепцію «ідеї», яку змодифікували неоплатоніки і яку в неоплатонівському вигляді сприйняли отці церкви, зокрема автор «Ареопагітик», доповнивши її поправкою про те, що над «світом ідей» стоїть іудео-християнський Бог, як Творець усіх речей і платонівських ідей. Трактування Вишенським проблем буття йде в руслі неоплатонівських уявлень, змодифікованих в «Ареопагітиках» і писаннях отців східного християнства». Також з неоплатоністських позицій Вишенський розглядав сутність людини, яку бачить в єдності духа і тіла. Співзвучність з античним евідемонізмом простежується в розумінні Вишенським проблеми щастя як внутрішньої свободи і душевної рівноваги – через мудрість як результату пізнання божественних істин, в активному неприйнятті земного зла та боротьбі проти нього.

Внаслідок труднощів історичного життя України (монголо-татарське завоювання в XIII ст., польсько-литовська експансія в XIV — XVI ст., залежність від Російської та Австрійської імперій в XIX — XX ст.) у вітчизняній традиції народна культура зіграла виключну роль. Це сталося, тому що в XVI ст., коли феодально-боярська знать сприйняла католицтво і польську культуру, і до кінця XVIII ст., коли верхівку козацької старшини було зрусифіковано, українське суспільство розвивалося значною мірою без повноцінної національної культурної еліти.

Справжніми творцями і носіями культури продовжували залишатися широкі маси суспільства — селяни, козаки, ремісники. Українська культура протягом тривалих періодів своєї історії розвивалася як народна. У ній велике місце займали фольклор, народні традиції, які додавали їй особливої чарівності і колориту. Особливо яскраво це виявилось в мистецтві — народних думках, піснях, танцях, декоративно-прикладному мистецтві. Саме завдяки збереженню і продовженню традицій, корені яких сходять до культури Київської Русі, став можливим підйом української культури і в XVI — XVII ст., і культурне відродження в XIX ст. Саме поява православних братств сприяла цьому.

Братства зосередили ідейну, освічену частину українського міщанства і стали вогнищами нового суспільного життя. Гетьман Конашевич-Сагайдачний разом з «усім військом Запорізьким» записався до Київського братства, майбутнього осередку Києво-Могилянської колегії, створеної у 1632 р. У братських школах обов'язково вивчали латинську, грецьку, церковнослов'янську мови. Мета – відкрити учням доступ до античної та візантійської мудрості. У бібліотеці Львівського Святоуспенського братства були твори Аристотеля, Платона, Гесіода, Демосфена, Плутарха, Еврипіда, Сенеки та інших античних письменників та філософів. Першим підручником, який видала друкарня Львівського Ставропігійського братства був «Адельфотес». «Грамматика доброглаголивого елинословенського язика», призначена для збагачення учнів книжковою мудрістю, для того, щоб відкрити шлях до еллінської скарбниці. Засвоюючи символічний, тематичний та категоріальний апарат культури античності, яким багато в чому до нашого часу користується культура та наука Європи, молодь отримувала доступ до вершин культури європейської. І в той же час сприйняття еллінської культури через культуру візантійську надавало неповторності та свіжості відчуттю сутності, духу еллінської культури українським митцями і мислителями, зумовило глибинний гуманізм культури, її зверненість до людини як частини світу і в той же час його вінця, але при умові єдності з природою, а не підкорення їй.

У той же час відчутні і негативні наслідки акцентів на фольклорному характері розвитку української національної культури. Протягом тривалого часу багато талановитих людей, які народилися і виросли в Україні, потім покидали її, зв'язували своє подальше життя і творчість з російською, польською та іншими культурами. Крім того, прогрес у сфері природничих наук був виражений слабше, ніж у гуманітарній.

Разом з тим, самобутня і старовинна система освіти, яка досягла свого розквіту в добу Козаччини і забезпечила практично суцільну грамотність населення, давня традиція книгописання, орієнтованість на провідні центри Європи, зокрема на візантійську культурну традицію, роль України-Руси як центру християнства в східнослов'янському світі, а також як центру наук і вищої освіти завдяки розвинутій мережі колегіумів, Острозькій та Києво-Могилянській академії, меценатство та державна підтримка культури рядом визначних державників — Костянтином Острозьким, Петром Конашевичем-Сагайдачним, Іваном Мазепою та ін. — все це дозволило піднести українську культуру до рівня світового явища, створити ряд класичних шедеврів у галузі друкарства, архітектури, літератури, досягти значних успіхів у науці.

Вихідці з України з'явилися в європейських університетах майже відразу після їх заснування. Стародавні записи містять прізвища багатьох студентів із Рутенії (саме так іменували Україну середньовічній Європі), що навчались в європейських університетах (в Сорбонні - Петра Кордована, та ін.). Велику популярність серед українців мали університети в Болоньї, Падуї, Римі, Кенігсберзі, Парижі. Навчання могло тривати п'ять, десять і більше років. Найдавнішим був науковий ступінь доктора філософії (згодом з'явилися

ступені доктора богослов'я і доктора медицини). В усіх трьох розрядах українці здобували наукові ступені, починаючи з XIV століття. Повертаючись на Батьківщину, українці – вихованці європейських університетів - приносили на рідну землю не лише знання, а й прагнення до творчості, до пошуку істини, сучасні філософські погляди і, зрештою, - ідеї європейського гуманізму, що стали ядром світогляду доби Відродження.

Найвідомішим українським вченим доби Відродження став Юрій Котермак із Дрогобича (Юрій Дрогобич) (1450 – 1494), який після навчання у Львові поїхав до Італії. У 1478 р. одержав ступінь доктора філософії, а у 1482 р. – доктора медицини Болонського університету (Юрій Дрогобич – перший доктор медицини серед українців). У 1488 року він переїхав до Кракова і став професором Ягелонського університету, в якому працював до кінця свого життя. Ю.Дрогобич посідає унікальне місце в українській філософії та й у вітчизняній культурі загалом, що зумовлене декількома обставинами. По-перше, він був своєрідною з'єднуючою ланкою між Україною та Європою: одночасно належав і до європейського Відродження, і до українського Передвідродження, ставши (фактично) його провісником. По-друге: його творче “кредо” відроджувало ту духовну засаду, яка культивувалася у культурі Київської Русі: у книзі “Прогностична оцінка поточного 1483 року”, у присвяті Папі Римському сказано, що взятися до наукової праці автора спонукала не жадоба матеріальних статків, не прагнення до слави, не інші подібні марноти, а лишень-но бажання пізнати істину й прислужитися людям.

Майже сучасником Ю.Дрогобича був Павло Русин із Красна (? – 1517), який навчався у Краківському та Грейфсвальдському університетах, а пізніше працював викладачем у обох цих навчальних закладах. У “Похвалі поезії” він писав: “Вчених книг не згортай ніколи, чистим серцем пий ті зразки високі, й те побачиш, вір, що було ще вчора скрите від тебе” [Українська література XIV – XVI ст. – К., 1988. – С. 448].

Зв'язки України із Західною Європою сприяли прилученню української громадської думки до ренесансних віянь. Як і в Європі, найпершою ознакою гуманізму тут поставала реабілітація вартості та значущості земного життя людини. Водночас це сприяло поглибленню інтересу до соціальної та природної реальності, а останнє, у свою чергу, відкривало перспективи для розвитку наук та людських самоусвідомлень. Однією із ознак останнього була поява вчених творів народною мовою: таке було в Європі, таке ж можна було спостерігати і в Україні. У XIV – XVI ст. з'явилися перші твори, написані не книжною (тобто – церковнослов'янською, як раніше), а староукраїнською мовою: грамоти XIV ст., “Кам'яно-Струмилівське євангеліє” (1411), “Четві-Мінеї” (1489), “Пересопницьке євангеліє” (1561), “Крехівський апостол” (1560). Наприкінці XV ст. староукраїнською мовою були видрукувані “Осьмигласник”, “Часословець”, “Тріодь пісня”, “Тріодь цвітня”. У цих творах акцентувалась потреба вивчення природи, увага до людської особистості (вагома риса Відродження).

Яскравою постаттю українського Відродження був С.Оріховський-Роксолан (1513-1566). Одержавши ґрунтовну освіту (навчався в Перемишлі, Кракові, Відні, Віттенберзі, Падуї, Болон'ї, Венеції, Римі, Ляйпцігу) і познайомившись з видатними діячами європейського Відродження та Реформації (у тому числі й з М.Лютером), мислитель написав протягом свого загалом не дуже тривалого життя низку праць, котрі стали достатньо широко відомими в Україні та Центральній Європі і справили певний вплив на процес зміцнення гуманістичних норм суспільного життя. Властиві авторові блискуча манера викладу, чіткість аргументації, спостережливість, дотепність, жвавість думки – все це поставило Оріховського на один рівень із видатними мислителями того часу. С.Оріховський-Роксолан порушував у своїх творах суспільно – політичну проблематику: обґрунтував доконечну потребу оборони рідного краю, давав поради щодо оптимізації державного устрою, методів керівництва. С.Оріховський-Роксолан був одним із перших фундаторів так званої “теорії суспільної угоди”, вважаючи, що держава виникає унаслідок погодження громадян передати частину своєї свободи на користь суспільній згоді. Був він також і пропагандистом “теорії природного права”, наполягаючи на тому, що права громадян мають першість у відношенні до повноважень державних персон. Досить цікавими є думки С.Оріховського щодо необхідності об'єднання в суспільному житті та державній діяльності розуму (мудрості) та сили; як на взірець такого об'єднання він посилався на історичний приклад виховання Арістотелем Олександра Македонського.

Відомий дослідник української культури Іван Огієнко зазначав, що українській культурі з самого початку були властиві відвертість світу, відсутність ксенофобії і гуманізм. Говорячи про гуманістичну суть української культури, потрібно відзначити і те, що сама система цінностей даної культури в період її активного розвитку (XVII — XIX ст.) була досить специфічною. Багатий матеріал для такого висновку дає творча спадщина Григорія Сковороди, Феофана Прокоповича, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка. У своїх філософських творах вони вирішували питання про сутність та умови людського щастя, про значення людського існування.

На відміну від суспільної думки інших європейських країн, де проблеми бідності, хвороб і безкультур'я мислилося подолати шляхом технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, за допомогою зусиль освічених монархів і соціального експериментування, українські мислителі закликають до іншого. «Споріднена праця» і самопізнання, свобода, заради якої не шкода розлучитися з благополуччям, обмеження життєвих потреб, надання переваги духовному над матеріальним — ось ті шляхи і рецепти щастя, яких дотримувались і які пропагували провідні українські мислителі у дусі пізнішого європейського екзистенціалізму. Сьогодні такі підходи мають особливе значення для всього людства.

Український народ прожив багату і бурхливу історію. Жити йому довелось на роздоріжжі, через яке проходило багато різних народів і племен. Майже кожен з них зазіхав на українську землю. У таких тяжких, складних

умовах доводилось віковично захищати свою волю від ворогів, доводилось бути й поневолею. Ця боротьба виховала у українців найяскравішу, найхарактернішу рису — волелюбність. Саме вона спричинилася до того, що вже в кінці XVI ст. в Україні здійснювалася найперша в той час демократія. Запорізька Січ стала найміцнішим бастионом демократії та свободи не тільки в себе, але й для сусідніх народів. Тому і вся творчість народу пронизана волелюбним характером. Не раз втрачаючи волю, незалежність, українці тужили за нею, і цю тугу та боротьбу за волю відтворювали у всіх проявах своєї творчості — у безмежному морі задушевних пісень, дум, легенд; у малярстві, вишивці, гончарстві, ткацтві тощо.

Перший вищий навчальний заклад Східної Європи – Київський колегіум, а згодом – Києво-Могилянська академія – утворився у 1632 р. шляхом об'єднання двох київських шкіл: Братської школи на Подолі та школи, що існувала у Києво-Печерській лаврі. Ініціатором утворення колегіуму був митрополит Петро Могила. Тому Київська Академія ще за життя П.Могили стали називати Могилянською. У 1633 року документом польського короля Володислава колегіуму надавались права вищого навчального закладу.

Києво-Могилянська академія стала загальнослов'янським осередком освіти, науки й духовності: сюди прибували на навчання молоді люди не лише з усіх куточків України, а й Білорусії, Молдови, Росії, Болгарії, Румунії, Сербії та інших країн. Тут деякий час навчався і перший російський вчений М.Ломоносов (1732-1734 рр.). У час найвищого розквіту в Академії навчалось понад 2000 студентів щорічно. Навчання в Академії велось латинською мовою; повний курс Академії становив 12 років навчання, що дозволяло ознайомити студентів практично з усіма богословськими та науковими дисциплінами, відомими в Європі XVII століття.

Принципове значення мала та обставина, що в Академії, хоча це і був церковний навчальний заклад, було запроваджене розділене вивчення філософії та богослов'я. Завдяки цьому в Києво-Могилянській академії у філософські курси вводились наукові та філософські новації, хоча в цілому філософські курси вміщували в свій зміст типові для Західної Європи курси пізньої схоластичної філософії. Курс філософії охоплював три складники: логіку, фізику та метафізику; викладали також геометрію та астрономію. В найвищому класі (богослов'я) докладно вивчали систему Томи Аквінського (томізм).

Просвітницьку справу, яку несли у світ діячі Києво-Могилянської академії, продовжував її талановитий вихованець, самобутній філософ Г.С.Сковорода, якого дослідники назвали хто українським Сократом, хто Піфагором, інші – Лейбніцом.

Провідні думки Г.Сковороди свідчать про те, що він, по-перше, «дозволив» собі у ті часи мати такий світогляд, який у багатьох пунктах суттєво відрізнявся від санкціонованого церквою, а, по-друге, що він певною мірою відродив в Україні той тип філософствування, який культивувався ще в Київській Русі та мав назву «філософствування у Христі». Звідси випливає, що Г.Сковорода був не просто філософом, а філософом особливого культурно-

історичного типу. Значення ідей та життєвого подвижництва Г.Сковороди надзвичайно велике: вже за життя він поставав справжнім уособленням філософії як занепокоєного духу, що шукає своїх адекватних здійснень. Вплив його ідей поширювався на весь слов'янський світ. Але глибоке прочитування філософії Г.Сковороди залишається одним із важливих завдань української філософії.

У другій половині XVIII ст. Україна остаточно втратила рештки своєї державної автономії та колишню військову славу. Її територія була поділена на окремі частини: до 80% її входило до складу Російської імперії, а Галичина, Закарпаття, Північна Буковина були включені в імперію Габсбургів. Проте втрата можливостей проявляти зовнішню активність спричинила до певної міри інтерес до самоосмислень, внутрішніх заглиблень, у тому числі – інтерес до власної історії, культури, прояснення історичного становища України та її етнічних самоідентифікацій. В цей час основними регіонами культурного життя постають Київ, Львів, Слободянщина (Харків та Полтава), Південь (Миколаїв та Одеса), Закарпаття (Чорнівці). У світоглядному плані це був період розроблення та поглиблення ідей просвітництва та ознайомлення із новими віяннями західноєвропейської філософії. На початку XIX ст. українська громадськість починає знайомитися із ідеями та концепціями німецької класичної філософії; у 1803 р. в м. Миколаєві виходить перший переклад праці І.Канта “Пролегомени до всякої майбутньої метафізики” (рос. мовою), у 1833 р. в м.Одесі видається переклад твору Ф.Шеллінга “Вступ до умоглядної фізики”. На початку століття мають ходіння твори Х.Вольфа та Х.Баумгартена, проявлявся стійкий інтерес до ідей західноєвропейського (зокрема – німецького) романтизму. Звичайно, за умов відсутності автономного культурного розвитку, філософська думка в Україні XIX ст. виражала себе не лише в прямій формі, а й через літературу, громадсько-політичні погляди та у програмах різних соціально-політичних рухів.

У XIX ст., на хвилі підвищення інтересу до власної історії, культури, етнічної самоідентифікації, філософсько-світоглядні ідеї в Україні знаходили вираз та виявлення не лише в межах академічної філософії, а в літературі, громадсько-політичній думці та програмах різного роду суспільних рухів.

Постать і українській літературі, що відчутно вплинула на культуру та світогляд, - це Т. Шевченко (1814-1861), який звернувся у своїх думках та творчості до пам'яток національної історії. Т. Шевченко, як ніхто інший, влучно та переконливо репрезентував ідею соборності України, єдності усіх її земель всупереч історичній недолі, що роз'єднала різні частини колись єдиного краю, розкидавши їх по різних державах.

Серед інших світоглядних ідей Т.Шевченка варто виділити такі:

- Ідея глибинної спорідненості людини із природою: у творах поета людина і природа живуть єдиним диханням та єдиними почуттями; людина вкорінена в природу, а природа, своєю чергою, є не мертвою, а одухотвореною.
- Ідея народу як єдиного суверена своєї історії та своєї життєвої долі: ніхто не може вирішувати його долі, він є єдина животворча сила історії.

- Ідея віри у справедливого Бога; інколи здається, що Шевченко чи-то атеїст, чи-то єретик, проте в його творах чітко проводиться розрізнення того Бога, що його малюють у церквах та ім'ям якого чиниться насильство, та справжнього Бога, як гаранта здійснення вищої справедливості.

- Ідея насильницької народної революції; вона інколи постає основою для звинувачення поета у оспівуванні насильства; проте слід сказати, що ця ідея була дуже поширеною у ХІХ ст.; тут Шевченко не був тут ні новатором, ні оригінальним; якщо ж ми поставимо питання про те, чи прийнятна ця ідея зараз, то відповідь, звичайно, буде негативною.

- У творах Шевченка досить виразно проведена думка про важливу роль у суспільному житті та історії прогресу знань, науки, освіти.

- Нарешті, через усю творчість Шевченка проходить своєрідний культ жінки-матері: для поета вона постає уособленням і сили життя, і його чарівної краси.

На початку ХХ ст. українська культура, як і культура Російської імперії в цілому, перебувала у стані бурхливого розвитку та оновлення. В Україні поширювались ідеї найновітніших західних філософських концепцій (неокантіанства, феноменології), виникали нові напрями розвитку гуманітарної думки. Проте, як відомо, цей процес був перерваний жовтневим переворотом у Росії.

Проголошення Української народної республіки (1918) створило небачені раніше можливості для розвитку української науки. Протягом 1918 р. одна по одній засновувались вітчизняні наукові інституції: Державний архів, Археологічний інститут, Археологічна комісія, Академія наук. У навчальних закладах були утворені кафедри української мови, історії, права. Усе це дозволило започаткувати на систематичних засадах гуманітарні дослідження, у тому числі – й філософського спрямування.

У радянській Україні культура перебувала під особливим контролем партійних органів і перетворена ними у засіб обґрунтування комуністичних догм. Дослідження витоків національної культури стало неможливим. Все, що не вписувалось у марксистську систему ідеологічних координат, переслідувалось і радикально винищувалось. Те ж саме стосувалось і усіх інших сфер духовного життя.

Загальносвітові тенденції ХХІ століття характеризуються зростанням уваги до підвищення інтелектуального і культурного розвитку людини, коли інтелект особистості стає основним показником прогресу, головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Тому не тільки у ринково розвинутих країнах, але й у тих, що прагнуть побудувати суспільство знань (Україна також стає на цей шлях), пріоритетними визначені наука як сфера, що генерує нові знання, і освіта як галузь, що олюднює знання і забезпечує інтелектуальний і культурний розвиток особистості. Уособленням стрімко зростаючих змін у житті людства в кінці ХХ – на початку ХХІ століть стала глобалізація усіх сфер соціально-економічного, політичного, культурного життя. Через свою багатомірність і багатозначність цей феномен ще й досі не

знайшов точного й вичерпного визначення, зміст процесів глобалізації, її складові елементи трактуються по-різному, висловлюються їх суперечливі оцінки.

В сучасній Україні ідеї свободи набувають гострої актуальності у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Входження молоді держави, суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це, по суті, національна історія досягнення людьми феномена свободи, причому досягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства. У сучасній Україні, зважаючи на внутрішні й геополітичні обставини, спостерігається тенденція гармонізації функціонування інститутів демократії, які забезпечують права і свободи людини і громадянина та різних соціальних верств, обмежують адміністративно-вольове втручання влади у різні сфери приватного і суспільного життя людини. Свобода – складне явище і багатогранне поняття, яке відображає означене явище. Про це свідчить насамперед інтерес до нього у багатьох філософських текстах та поява різноманітних дефініцій свободи. Спектр проблем, пов'язаних зі свободою, достатньо широкий, і знайшов відображення у різноманітних філософських течіях. Цінність свободи проявляється в різних сферах людського буття і виступає наріжним каменем сучасної цивілізації. Оцінюючись по-різному, по-різному розглядаючись у різні історичні відрізки людської історії, вона постійно виступала орієнтиром у прагненнях людини до змін. Розглядаючи співвідношення свободи і відповідальності, ми, насамперед, відштовхуємося від визначення меж свободи діяльності людини. Адже цей складний для розуміння феномен втілюється у людських стосунках, у праві, у нормах, інститутах, процедурах.

Інтеграція країни у світовий культурний простір, відкритість українського суспільства зумовлюють підвищену увагу до національних культурних традицій, зумовлюють доцільність протекціонізму стосовно розвитку питомої української культури, надання певних пільг і переваг, зокрема, у виданні україномовної літератури, кіновиробництва, кінопрокату, розвитку українського театру та художньої творчості.

Питання для самоконтролю

1. Культура як соціальне явище
1. Архаїчні культури на території сучасної України
2. Культура Київської Русі
3. Культурні традиції Галицько-Волинської Русі
4. Українська культура XV-початок XVII століття.
5. Розвиток української культури у XVII-XVIII ст.
6. Культурно-національне відродження в історії українського народу XIX ст.
7. Новітній час як культурно-історична епоха

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимович Є. О. Українська культура в історичному вимірі (IX-XVII ст.) /за ред. Є. О. Акимович. Одеса: Маяк, 2009. 496 с.
1. Борисенко В. Історія культури України XVII ст.: навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. 290 с.
2. Виткалов В. Українська культура в добу глобалізації /за ред. В. Виткалова. Київ: Вища шк., 2010. 309 с. Історія української культури: навч. посібник /за ред. Ю.О.Шабалова, Н.Ю.Тарасова та ін. Днепропетровск, 2012, 141 с.
3. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». Харків, 2014.
4. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні. Збірник наукових праць. Київ. 2015. 209 с.
5. Історія української культури: навч. посібник /за ред. Н.Д.Пальм, Т.Є.Гетало. Харків : ХНЕУ, 2013. 296с.
6. Історія української культури: електор. Підручник. Днепр:ДНУ ім. Олеся Гончара. 2016. 206с.
7. Історія української культури: підручник /за ред. В.А.Качкана. Київ: Вєв «Медицина». 2014. 368с.
8. Історія української культури: навч. посіб./за ред. О.Павлова, Т.Мельничук. Київ : Центр навчальної літератури. 2019. 340с.
9. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: підручник/за ред. М.В.Кордон та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 584 с.
10. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб./ за ред. І.І. Тюрменко. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 170 с.
11. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків. 2016. 276 с.

РОЗДІЛ V. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ

5.1. Культура в контексті змін комунікаційного суспільства (Віра Аксьонова)

5.1.1 Теоретико-методологічні засади соціокультурної комунікації на етапі трансформації сучасного суспільства

5.1.2 Методологічні засади соціокультурної комунікації як складного соціального феномена

5.1.3 Історія філософської думки про феномен міжкультурної комунікації

5.1.4 Специфіка ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікації в контексті онтологічних та аксіологічних засад

5.1.5 Проблеми культурної глобалізації і особливості міжкультурної комунікації

Висновки

Контрольні питання для самоперевірки

Рекомендована література

5.1.1 Теоретико-методологічні засади соціокультурної комунікації на етапі трансформації сучасного суспільства

Актуальність теми культури в контексті змін комунікаційного суспільства на зламі тисячоліть викликає інтерес до розуміння умов глобалізації, оскільки соціокультурний феномен комунікації висувається на передній план. Так, з імпліцитної комунікація змінюється на експліцитну, в контексті якої варто досліджувати відмінності тієї чи іншої форми комунікації, детермінованої національним менталітетом, що породжує відмінності в тій чи іншій формі культури, у тому числі у спілкуванні і в різновидах соціокультурної комунікації. В той же час, соціальні зміни осмислюються у процесах міжкультурної комунікації, де мова виступає тим духовним кодом, що породжує різні етнонаціональні та мовленнєві конструкції, що свідчить про взаємодію мови і культури, мови і комунікації. Міжкультурне спілкування є моделлю будь-якого спілкування в умовах культурної глобалізації.

Змістовні риси культури обумовлюють у кожній країні особливості менталітету, національної самосвідомості, мови в контексті змін комунікаційного суспільства, що тісно пов'язані, так як сучасна культурна глобалізація ще більше насаджує суспільству свої стереотипи. Інтенсивне йдуть процеси вестернізації культури, тому збереження національного колориту мовленнєвого спілкування в контексті міжкультурної комунікації набуває великого теоретичного і практичного значення.

Міжкультурна комунікація – це обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур. Термін «міжкультурна комунікація» з'явився у 70-х рр. ХХ ст., коли вийшла книга Е. Гола і Д. Трагера «Культура як комунікація», у якій вперше був запропонований термін «міжкультурна комунікація», де автори показали тісний зв'язок між культурою і комунікацією. Термін «міжкультурна комунікація» у вузькому значенні з'явився у 1970 рр. у відомій праці Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами», у якому приводиться визначення міжкультурної комунікації. У роботах Рона і Сюзан Сколлон «Міжкультурна комунікація: дискурсивний підхід» аналізується міжкультурна комунікація з точки зору мовленнєвих практик і культур. Саме поняття міжкультурної комунікації досліджують Е. Гол, К. Клакхон, Р. Портер, Д. Трагер, Л. Самовар. Теорії комунікації досліджують К. Бергер, С. Гантінгтон, Е. Гірш, Г. Хофстеде, С. Даль. В контексті міжкультурної комунікації також розглядаються проблеми глобалізації культури та взаємодії цивілізацій. Джерелом для розробки теоретико-методологічних засад соціокультурної комунікації як соціального феномена слугують роботи М.Бердяєва, Н.Данилевського, К.Маркса, Ф.Ніцше, А.Тойнбі, О.Шпенглера, К.Ясперса. Аналізуючи діалектику міжкультурної комунікації, слід враховувати ідею культурного релятивізму (Р. Бенедикт, Б. Малиновський) про самостійність і повноцінність кожної культури, про відхилення абсолютного значення американської чи європейської системи оцінок при порівнянні культур різних народів. В якості передумови взаєморозуміння в міжкультурній комунікації визнається стійкість культурних суб'єктів і спільнот, відмова від ідеї універсальності західного шляху розвитку і західної соціокультурної системи. До ключових понять міжкультурної комунікації слід віднести наступні поняття: «цивілізація», «культура», «комунікація», «міжкультурна комунікація», «концептосфера», «своє-чуже», «етнічний стереотип».

Найважливіша сутнісна характеристика культурної глобалізації в контексті змін комунікаційного суспільства - взаємозв'язок процесів інтернаціоналізації економіки, політики, культури; розвиток єдиної системи світового зв'язку; зміни й ослаблення функцій національних недержавних утворень, у тому числі таких, як етнічні діаспори, релігійні та націоналістичні рухи, що позначає усе більш складний комплекс трансграничних взаємодій, у неухильному зростанні і посиленні впливів міжнародних інститутів громадянського суспільства, у значному розширенні масштабів трансграничних комунікаційних та інформаційних обмінів, утворення міжнародного правового і культурно-інформаційного поля; розвиток комунікацій, структур і відносин, що ведуть до високого ступеня соціальної взаємопов'язаності і взаємозалежності [1]. Таким чином, в контексті змін комунікаційного суспільства міжкультурна комунікація по-перше, відіграє роль гаранта існування культур, що потребує адекватного дослідження її передумов, шляхів, центрів, особистісного начала, національної своєрідності; по-друге, визначена необхідністю систематизації теоретико-методологічних принципів, методів, підходів і критеріїв міжкультурної комунікації; по-третє, соціальною

затребуваністю спеціалістів, здатних ефективно функціонувати PR-технологіями в умовах соціокультурної глобалізації.

В контексті змін комунікаційного суспільства потребують певного філософського обґрунтування методологічні засади міжкультурної комунікації як складного соціального феномена; аналізу історії вітчизняної і зарубіжної філософської думки про сутність і значення міжкультурної комунікації в сучасних умовах; виявлення детермінантів оптимізації міжкультурної комунікації в умовах глобалізації; вивчення феномену міжкультурної комунікації в контексті взаємодії людини і культури, людини і комунікації, взаємодії міжкультурних контактів, які інтенсивно оптимізуються в умовах соціокультурної глобалізації як наслідку для людини і суспільства.

Проблеми міжкультурної комунікації в контексті змін комунікаційного суспільства відображені та проаналізовані у плані її головних смислових особливостей у сучасній філософській літературі [3;4;6;8;14;28]. На думку деяких вчених, інноваційна дисципліна «комунікативістика», яка переживає сьогодні на Заході свій «бум» є найбільш важливою темою серед гуманітарно-соціальних дисциплін, актуальним питанням виживання людини як біологічного виду. При проведенні наукового аналізу вченими використовувалися наступні методи: компаративістики (порівняльний) для аналізу різних форм і видів міжкультурної комунікації; метод компонентного аналізу; метод конверсаційного (дискурсивного) аналізу мови; метод контекстного аналізу; метод фреймового моделювання; метод комунікативної реконструкції. Одним з основних є кросскультурний підхід, який передбачає толерантність всіх етнічних менталітетів та їх мовленнєвих систем. Кросскультурність в контексті змін комунікаційного суспільства розуміється як взаємопроникнення мовленнєвих світів і культур, що являє собою феномен «суміщення» загального і відмінного. Саме теоретико-методологічний аналіз підходів до міжкультурної комунікації прояснює багато питань, пов'язаних з її формуванням у період соціокультурної глобалізації. Прихильники сучасної Інтеркультурної філософії сприяють розумінню комунікації як спілкування з «іншим» і приймають герменевтичний підхід, що передбачає сферу взаємодії з «іншим», намагання тлумачення текстів і мовленнєвих структур. Кросскультурність і інтеркультурність в соціальній філософії – це дійсно поліфонічний процес, що намагається гармонізувати різні голоси і зрозуміти чужу думку, що відкриває нові горизонти і перспективи соціальної філософії в контексті змін комунікаційного суспільства. Кросслінгвістичні дослідження присвячені поглибленню обміну між різними націями, що знаходять своє самовираження у взаємному впливові мов і культур в умовах становлення полікультурного соціуму.

5.1.2 Методологічні засади соціокультурної комунікації як складного соціального феномена

Методологія – це методи і процедури, що використовуються дослідниками, чи загальний тип дослідницької практики. В найбільш широкому

сенсі слова методологія включає в себе методи дослідження, поняття і фундаментальні аналітичні структури міжкультурної комунікації як нового наукового напрямку. Використання терміну «методологія» в цьому значенні може підіймати більш складні питання, що стосуються природи знання і реальності, і нашої здатності пізнавати світ та всі його явища, включаючи соціальні, економічні, культурні тощо. Становлення і бурхливий розвиток теорії міжкультурної комунікації в контексті змін комунікаційного суспільства є закономірним процесом, зумовленим цілим рядом причин, зокрема: об'єктивно-цивілізаційними факторами (розвиток матеріальної цивілізації), суб'єктивно-цивілізаційними факторами (перегляд соціокультурного відношення абсолютної ідеї до «чужого» і «чужих»), а також об'єктивно-науковими факторами (виникнення теорії комунікації). Комунікація являє собою різновид інтернаціонального (свідомого) повідомлення інформації, за допомогою спеціально створених семіотичних заходів (кодів), направлених на формування суспільства як єдиного соціального організму. Міжкультурною являється комунікація між носіями різних культур, які стали інтенсивно посилюватися у період культурної глобалізації, що потребує визначення методологічних засад міжкультурної комунікації як складного соціального феномена.

Методологія аналізу міжкультурної комунікації в контексті змін комунікаційного суспільства - це шлях і система принципів і засобів побудови теорій між комунікаційного спілкування, різних рівнів систематизації знання з міжкультурної комунікації, а також емпіричних досліджень на рівні конкретного (соціально-філософського) аналізу. Як науковий напрямок, який має інтегральний, комплексний характер, міжкультурна комунікація використовує практично всі методи соціально-гуманітарних наук – філософські, загальнонаукові, спеціальні. Сучасна парадигма соціокультурної комунікації в контексті змін комунікаційного суспільства використовує різні філософські методи, які забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського, загальнонаукового аналізу соціальних явищ і процесів. Такий підхід забезпечує подолання як логічного емпіризму, так і вульгарного соціологізму, сприяє розумінню міжкультурної комунікації не тільки як науково-соціального знання, але й як активності, креативності як кожної особистості, так і всієї політичної нації.

В методології аналізу міжкультурної комунікації слід розрізняти поняття об'єкта дослідження, під яким прийнято розуміти той фрагмент оточуючої дійсності, предметного, культурного світу чи області ідей, духовного життя, який цікавий досліднику не сам по собі, а як носій властивостей, ще нерозкритих, непізнаних суперечностей. Іншими словами, дослідження об'єкта (носія) міжкультурної комунікації необхідне для того, щоб у конкретному явищі чи в окресленому просторі об'єкта мати можливість виділити для спеціального дослідження сукупність конкретних властивостей, що безпосередньо цікавлять вченого, носієм яких і є встановлений об'єкт. Поняття «об'єкт дослідження (пізнання)» слід визначити наступним чином: Об'єкт

пізнання – це сукупність якісно визначених явищ і процесів реальності комунікативного процесу, які істотно відрізняються по своїй внутрішній природі, основним рисам і законам функціонування і розвитку від інших об'єктів цієї реальності. Таке визначення вказує на відособленість об'єкта у відношенні з іншими, не виявленими аспектами дослідження, його станами та явищами тощо. Явища, які викликають безпосередній інтерес вченого, в методології дослідження міжкультурної комунікації визначаються як предмет дослідження, а матеріал, у який вписаний предмет дослідження, прийнято називати «об'єктом», тобто носієм досліджуваних властивостей і процесів.

Міжкультурна комунікація, як було відзначено вище, може являтися як об'єктом, так і предметом дослідження: у першому випадку роль міжкультурної комунікації зводиться до ролі носія тих властивостей, які складають предмет інтересу різних наук – історії і соціології, філософії і політології, психології та комунікативістики, досліджуючи діалектику традицій і новаторства. У даному випадку поняття «міжкультурна комунікація» в системі понятійного апарату названих вище наук набуває іншого, нового смислу, який відповідає інтересам пошуку істини. Міжкультурна комунікація у сполученні з предметом будь-якої із соціокультурних дисциплін є лише зовнішньою умовою для виокремлення тих чи інших історичних, соціологічних та комунікаційних закономірностей. У цьому випадку, використовуючи поняття міжкультурної комунікації у ході розробки власне предмета, називають саме виділені історичні факти, соціальні інтереси, етнічні та культурні особливості, традиції і звичаї та інші предметні сфери кожної із сфер цього складного явища. Міжкультурна комунікація як явище, що суміжне із всіма процесами життєтворчості людини, в тій чи іншій мірі стикається із предметною сферою будь-якої гуманітарної дисципліни – семіотики, лінгвістики, чи навіть управлінської дисципліни. Проте саме по собі таке суміщення не характеризує міжкультурну комунікацію повністю, а лише зачіпає певну кількість її відмінних властивостей. У зв'язку з цим кожна із гуманітарних чи інших соціально-економічних чи навіть управлінських дисциплін об'являє одним із своїх об'єктів дослідження комунікацію як соціальний феномен. Проте обмеженість контакту (зіткнення) не дає гуманітарним наукам можливість побачити і зрозуміти у повному обсязі комунікацію як цілісність; уявлення про неї складається в межах кожної із них виключно за результатами прямого зіткнення з тією групою властивостей комунікації, які були виявлені у цьому випадку в контексті історії філософії.

Міжкультурна комунікація сприймається різними суспільно-гуманітарними науками як зовнішнє, що йде зі сторони втручання в протікання історичного процесу і сферу історії, в процес формування і функціонування соціальних зв'язків, в стан і розвиток етнічних утворень, впливаючи на динаміку етнонаціональних трансформаційних процесів. Разом з тим, міжкультурна комунікація як об'єкт може виступати і безпосередньо в самому адекватному сенсі, коли в межах того чи іншого явища, яке може атрибутуватися як соціальне явище, досліджується не весь об'єкт, а лише та його частина, яка безпосередньо пов'язана з комунікативістикою.

Оскільки практичне пізнання на будь-якому історичному етапі свого розвитку охоплює лише частину реальності, необхідно проаналізувати поняття, яке розкриває той зміст об'єкта пізнання, що включається в епістемологічний процес. Таким поняттям є предмет пізнання і ми виходимо із традиційного підходу, а саме розглядаємо в якості об'єкта пізнання певну об'єктивну реальність, а в якості його предмета – ті аспекти і риси, які охоплені вивченням. Іншими словами, у дослідженні слід уточнити конкретну соціальну реальність, а саме, яку сферу в обраному об'єкті виокремити як предмет дослідження, тобто визначити і виявити ті властивості і особливості комунікації, які пов'язані із задачею дослідження. Труднощі виявлення як предмета, так і об'єкта дослідження у вивченні міжкультурної комунікації визначаються специфікою самого предмета пізнання, яке, будучи сполучною ланкою між людиною і оточуючим світом, володіє особливою амбівалентністю, що дозволяє вести дослідження саме методами, які використовуються як у філософії, так і у конкретних науках. Особливе положення міжкультурної комунікації, її специфічна форма передбачають і особливі методи дослідження, тому міжкультурна комунікація не може бути вивчена за допомогою наук, які займаються ідеальними формами, пов'язаними із мисленням, образним сприйняттям, станом свідомості. За думкою В.Г. Воронкової, ця визначальна складність дослідження феномену міжкультурної комунікації як складного соціального феномену вказує на необхідність створення для його дослідження спеціальних методик і технологій, які змогли б відобразити дане явище і цілісно виокремити комунікацію як об'єкт і предмет дослідження, розкрити діалектику її існування у єдності протилежностей людини і оточуючого світу [12]. На нашу думку, слід розрізнити поняття «підхід» і «метод».

В історії філософської думки різні підходи і методи аналізу міжкультурної комунікації знайшли достатньо повне відображення в сучасній науковій літературі. Підхід до дослідження будь-чого характеризує те, з якої переважно сторони слід розуміти об'єкт дослідження. Проте, деякі підходи можуть одночасно уявлятися і як методи. Так, якщо явище міжкультурної комунікації розглядати перш за все як систему, то одним із методів його дослідження може бути системний. Метод аналізу міжкультурної комунікації – це сукупність об'єднаних єдиним загальним принципом досліджуваних технологій, які використовуються для вирішення конкретних дослідницьких задач. Метод – це те, як досліджується феномен, явище чи процес у будь-якій сфері діяльності. Вибір методу дослідження цілком визначається змістом досліджуваної проблеми, яка являє собою суперечність між пізнаним і непізнаним у структурі наукового знання. Непізнане не може бути представлено свідомості в силу того, що мова йде про знання, яке ще відсутнє і яке ще слід пізнати, яке і є указівкою на те, що наявне знання слід доповнити, розвивати і видозмінювати, особливо у тому випадку, коли глобалізація змінює наш світ. Для того, щоб охопити сферу непізнаного будь-яким попереднім знанням, висуваються різного роду наукові припущення, формуються наукові гіпотези. Наукова гіпотеза – це науково обґрунтована пропозиція, що задає

спрямування науковому дослідженню, пошук питань на раніше поставлені запитання, які виникли у ході аналізу і осмислення досліджуваної проблеми. Наукова гіпотеза чи сукупність деяких наукових гіпотез є проміжною ланкою між знанням і незнанням. Чітке формулювання наукової гіпотези передують будь-якому науковому дослідженню, виборі методу, з яким перш за все пов'язана можливість вирішення проблеми, отримання відповіді на поставлені запитання. Метод, таким чином, постає перед нами як головний робочий інструмент, покликаний забезпечити часткове чи повне прийняття висунутих на початку дослідження гіпотез. Вивчення проблеми у кінцевому рахунку і постає виключно із формулювання, перевірки чи відмови від гіпотез і перетворення їх на нове знання, що залежить від обраної методології і конкретного методу. Правильний вибір наукового методу - це важливий і вирішальний етап будь-якого наукового дослідження, в тому числі і міжкультурної комунікації.

Для аналізу феномена міжкультурної комунікації слід використовувати три типи методів: 1) філософські (базові); 2) загальнонаукові; 3) спеціальні (конкретно наукові). До філософських (базових) відносяться методи, що мають філософське обґрунтування: емпіричний і теоретичний, спостереження і експеримент, виділення і узагальнення, абстрагування і конкретизація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, опредмечення і розпредмечення, формалізація і актуалізація, історичний і логічний, рефлексивний і аксіоматичний та багато інших. Ці методи у рівній мірі забезпечують продуктивність дослідження як у філософії, так і в сфері інших наук: точних, природничих, технічних, гуманітарних. Дані методи представляють собою фундаментальні підходи до дослідження у будь-якій сфері галузі знання. У відповідності з особливостями проблеми і змістом поставлених завдань здійснюється вибір базових методів та їх модифікацій у ході того чи іншого, в тому числі і комунікативного дослідження. В контексті культурологічного вивчення, наприклад, комунікації, дані методи використовуються у відповідності з поставленими задачами дослідження, і, як правило, відправна фаза дослідження передбачає збирання емпіричних даних, їх узагальнення; проте можливий і інший варіант, що ґрунтується на філософській рефлексії з застосуванням логічного чи історичного методу в осмисленні феномену міжкультурної комунікації. Безперечно, при аналізі міжкультурної комунікації і слід використовувати такі методи, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, опредмечення і розпредмечення, абстрагування і актуалізація. Всі базові методи у рівній мірі забезпечують фундаментальність дослідження, слугують ефективним інструментом для всіх наук незалежно від того, у просторі яких предметних сфер вони знаходять своє застосування. Проте не тільки філософські (базові) методи забезпечують появу нового знання про предмет дослідження, але в меншій мірі цьому сприяють і загальнонаукові методи, що широко використовуються на практиці: описовий, порівняльний, порівняльно-історичний, який забезпечує співставлення процесів, а не станів, структурний, типологічний, структурно-типологічний, системний, моделювання, реконструктивний, генетичний.

Загальнонаукові методи складають особливу групу наукових дослідницьких технологій. Вони розробляються і формуються в міжкультурній комунікації і можуть бути залучені з інших наук. Проте в умовах залучення корегуються правила їх застосування у залежності від специфіки наукової дисципліни. Основна відмінність загальнонаукових методів від філософських (базових) полягає в тому, що загальнонаукові методи більш конкретні, у більшій мірі здатні враховувати специфіку предмета. Загальнонаукові методи забезпечують більш детальний аналіз проблем, розглядають предмет дослідження з різних сторін, вивчають більш нові дані завдяки їх сприйняттю в нових ракурсах і в нових аспектах. Сьогодні загальнонаукові методи дослідження займають в міжкультурній комунікації панівне положення, і в останні роки саме вони визначають її змістовний розвиток. Проте ефективність їх використання на пряму залежить від того, наскільки успішно проведене корегування загальнонаукових методів у відповідності зі специфікою міжкультурної комунікації. На основі загальнонаукових методів поступово формуються і спеціальні (конкретно-наукові) методи, які, як правило, використовуються в основному тільки в межах певної предметної галузі знання. Методи, що розроблені безпосередньо у предметному полі міжкультурної комунікації є наступними: 1) методи реконструкції культурного простору; 2) метод моделювання комунікативних об'єктів; 3) соціокультурний як історико-генетичний метод; 4) метод мозаїчних реконструкцій; 5) метод соціокультурних спостережень; 6) метод соціопсихологічних і соціокультурних інверсій тощо. Спеціальні методи обмежені особливістю конкретного предмета дослідження, у даному випадку міжкультурної комунікації.

Комунікація у широкому сенсі слова – це обмін інформацією між індивідами через посередництво загальної системи символів. Комунікація може здійснюватися вербальними і невербальними засобами. Розрізняють механістичний і діяльнісний підходи до комунікації. Комунікація у механістичному підході – це односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела і прийому інформації отримувачем повідомлення. Комунікація в діяльнісному підході – сумісна діяльність учасників комунікації (комунікантів), в ході якого виробляється загальний (до певної межі) погляд на речі і дії з ними. Міжкультурна комунікація представляє собою атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства, в соціальному просторі якого відбувається взаємодія і взаємозв'язок між підсистемами культури (всередині окремої культури, між різними культурами в просторовому і часовому вимірах), а також між суб'єктами-носіями на рівні окремої культури і на рівні міжкультурного спілкування. Міжкультурна комунікація виступає індикатором розвитку культури у суспільстві: з однієї сторони, вона розкриває її здатність до сприйняття інокультурних елементів і породженню нових форм; а з іншої – здатність транслювати свої цінності в інші культури. Міжкультурна комунікація виступає ціннісно-нормативним регулятивом соціально-культурної діяльності, вона відрізняє одне суспільство від іншого, сприяє його інтеграції і надає йому культурної самобутності. Міжкультурна комунікація виступає

генератором сенсів культури [39]. Володіючи системою прямих і зворотних зв'язків, вона сприяє постійному розширенню смислового потенціалу культури, диференціації «свого» і «чужого» в культурі. Міжкультурна комунікація – це базовий елемент формування, відтворення, збереження, трансляції культури як у цілому, так і її складових. Вона закріплює знаки національної ідеї у вигляді системи символів і виступає найважливішою умовою свідомої суспільної діяльності людей, їх оптимальної взаємодії. [43]. Міжкультурна комунікація виступає фактором інтеграційно-суспільних змін, що відбуваються в суспільствах в умовах глобалізації.

Таким чином, аналізуючи методологічні засади міжкультурної комунікації слід відмітити, що теоретичним фактором, який визначив сучасні дослідження комунікації, став поворот від філософської і наукової рефлексії до дійсної конкретики етнокультурних і мовних практик. Так, наукові праці Б. Рассела і його учня Л. Вітгенштейна у першій половині ХХ ст., започаткували дослідження мовленнєвих і знакових структур, що принципово змінило саме розуміння комунікації, а також методи її вивчення. Завдяки новій установці, мову стали розглядати не як просто засіб комунікації, а сама комунікація виявилася тим простором, якій включає становлення мовленнєвих форм. Здійснюючи комунікативні акти, людина постійно стикалася з іншими людьми, з іншими «Я». Фактично слід зробити висновок, що нова літературно-художня форма вираження філософської думки, яка сформувалася під впливом східної мудрості, і є своєрідною формою подальшого розвитку комунікації на новому рівні, що допомагає не тільки усвідомити людині своє місце у світі, але й є основою, на якій здійснюється діалог культур. Нова методологія аналізу комунікації зводиться до знаходження порозуміння, орієнтуючи спілкування не тільки на тотожність, але й на відмінності. Завдяки цьому, ми відходимо від стереотипного створення нібито єдності багатоманітності і переходимо до парадигми більш «нейтральної багатоманітності» у єдності, що можливо у полімовному і полікультурному середовищі на основі міжмовної і міжкультурної взаємодії і взаєморозуміння [23].

На думку автора, тільки у тому випадку, коли соціальний світ ХХІ століття стане суспільством «співпраці без примусу і насилля», без мовних, мовленнєвих, етнічних, расових і культурних бар'єрів, стане можливим здійснення гуманістики основоположних принципів культурної глобалізації. Культурна глобалізація – це процес, в який залучені не тільки в якості суб'єктів, але в якості об'єктів всі країни і цивілізації. По-перше, процеси культурної глобалізації призводять до того, що суспільні, макросоціальні відносини людей виходять за межі національно-державних кордонів, набувають транснаціонального характеру. Культурна глобалізація ослаблює цю ідентифікацію, разом з глобалізацією руйнується структура основних принципів, на яких базувалась взаємодія держав і суспільств, уявляючи собою територіальні, відмежовані один від одного єдності, створюються нові силові і конкурентні співвідношення, з'являються нові конфлікти і суперечності між національно-державними аспектами єдності і соціальними акторами, з однієї

сторони, і транснаціональними суб'єктами - акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями і процесами – з іншої. По-друге – це криза інституцій і втрата власного простору громадської сфери, яка «приватизується»: особисте життя витісняє громадське і поглинає його (один із виявів процесу індивідуалізації), в результаті чого зростає невизначеність, амбівалентність свідомості та соціальної ідентичності людей. По-третє, культурна ідентичність руйнує взаємопов'язані з глобалізацією процеси, що відбуваються в сфері культури, адже, культурна ідентичність людини з певною спільнотою реалізується перш за все через інтеріоризацію норм, уявлень, цінностей, зразків поведінки, що створюють її національну культуру.

Глобалізація культурних зв'язків у деякій мірі виводить їх за межі певного культурного ареалу, залучає їх до еталонів інших культур. Особливо велику роль в цьому процесі відіграє значна інтенсивність системи глобальної комунікації та інформації. Сфери споживацтва та масова культура набувають гомогенного характеру, посилюючи вестернізацію культури, її поліфункціональність, поліструктурність, полікультурність.

Національні меншини, що втягуються в процес культурної глобалізації, як елітарні, так і масові (наприклад, мігранти) іноді стають носіями не однієї, а двох, а то й більше культур. В той же час, деякі антропологи вважають можливим говорити про формування нової глобальної культури, чи навіть ситуативні (трендові) прояви глобальної свідомості, маючи на увазі зразки «еталонної культури», що інтенсивно розповсюджуються в усьому світі, а часткове змішування культур робить можливим формування культурних сімей, що свідчить про перехід до більш широких культурних ареалів. Полікультурність як одна із сучасних тенденцій XXI ст. різною мірою властива кожній країні, що виникла, коли країни Західної Європи зустрілися з різноманітними реаліями як наслідок неструктурованої присутності меншин, що принесли в західне суспільство національні суперечності, пов'язані з мовними, релігійними, етнокультурними, етнічними відмінностями [15;27;35].

Геополітичні зміни новітнього часу випробовують збалансованість сучасного світу між порядком і хаосом, міжнародним правом та амбіціями деяких лідерів, нацією, територією і державою, яка має визначатися і забезпечуватися, головним чином, злагодою між національними системами та міжнародними політичними організаціями.

5.1.3 Історія філософської думки про феномен міжкультурної комунікації

Предметом дослідження важливого аспекту даної проблеми в контексті історії філософської думки являється соціальна природа і функціонування міжкультурної комунікації; об'єктом дослідження – детермінанти оптимізації міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. Аналіз історії людського суспільства свідчить, що однією з умов обміну духовними цінностями між людьми постає міжкультурна комунікація і у кожному новому поколінні

людина стає цивілізованою істотою тільки в результаті освоєння всього культурного багатства людства.

У розробці концепції міжкультурної комунікації брала участь не одна плеяда українських філософів, культурологів, політологів, соціологів. Характерною особливістю початку ХХІ ст. є зростання ролі міжкультурної комунікації як об'єктивного чинника, що об'єктивно спричинило підвищення наукового і практичного інтересу до предмету дослідження проблем міжкультурної комунікації, що розвивається в контексті глобалізації, і висуває перед культурологами завдання розгортання наукових досліджень з цієї проблематики. Ця закономірність набула ознак пріоритетної тенденції культурної глобалізації в контексті всебічного різноманіття етнонаціональних спільнот, зростання національної самосвідомості та ролі національної ідеї, пошуками шляхів оптимізації етнічної самоідентифікації в умовах нових тенденцій полікультурного суспільства. На цьому тлі дослідження проблем міжкультурної комунікації, подолання конфліктуючої етнічності, нових проблем полікультурного суспільства, міграційних і імміграційних процесів, посилення ролі національної держави в умовах глобалізації, свідчить, що міжкультурна комунікація є одним із визначальних чинників, що має висунутися одним із найголовніших поряд із соціальним, екополітичним, духовним, екологічним і проявляються в «етнонаціональному забарвленні» буття світу [40;42].

Становлення сучасної вітчизняної філософії актуалізує вивчення між комунікаційного буття серед реалій культурної глобалізації, осмислення глибинних колізій, суперечностей і проблем етнонаціональної сфери, пошуку оптимальних моделей модернізації і розвитку українського суспільства. Міжкультурна комунікація, в межах якої відбувається самовизначення особистості, збереження самобутності етносів і національних меншин, реалізація творчості і самовизначення соціального суб'єкта в контексті етнонаціонального виміру, є важливим чинником, що надає особистості «укоріненості» у життєдіяльності політичної нації,; визначає міжкультурну комунікацію як головну тенденцію сучасного етносоціального розвитку людства. У зв'язку з цим значно актуалізується потреба у соціально-філософському аналізі міжкультурної комунікації як важливого чинника розвитку цивілізованої особистості, тому й вітчизняна соціально-філософська думка постає як потужний фактор консолідації етнонаціонального буття, спроможний відшукати оптимальні форми подолання конфліктогенних чинників завдяки міжкультурній комунікації між народами і цивілізаціями [32].

Спроба узагальнюючого огляду тлумачень міжкультурної комунікації серед реалій культурної глобалізації, що використовується як в межах вітчизняної, так і західної філософської спадщини, підводить до висновку про їх розмаїття та суперечливість. Намагаючись опанувати невичерпну складність міжкультурної комунікації в умовах глобалізації, вчені опинилися перед нагальною потребою і необхідністю збагнути сутність нових глобалізаційних тенденцій, визначити місце і роль міжкомунікаційного чинника, з'ясувати

причини нових світоглядних проблем, що виникають в умовах полікультурного суспільства [17; 33; 34].

В сучасних дослідженнях міжкультурної комунікації в основному зберігаються західні наукові традиції у підходах до цього складного і суперечливого явища. Вони відображають наступні дослідницькі інтереси:

1) соціологічні (соціальні, етнічні та інші фактори міжкультурної комунікації), що відображено у роботах В. Андрущенко, З. Атаманюк, В. Беха, Є. Борінштейна, В. Ворнікова, В. Воронкової, А. Кавалерова, В. Кізіми, С. Кримського, І. Скловського, О. Халапсиса, О. Шморгуна, В. Шостак та ін. [2;4;6;7;8;12;13;16;21;22;31;39;40].

2) лінгвістичні (мовленнєві стилі, мовленнєва особистість, ефективність міжкультурного спілкування), що відображено у роботах А. Кургузова та ін. [23].

Міжкультурна комунікація породжує нову проблему культурної адаптації в умовах глобалізації, що являє собою процес культурного пристосування особистості до умов конкретного соціокультурного середовища, що визначає певні характеристики культурного буття: внутрішнє прагнення особистості до удосконалення; активну взаємодію людини з цивілізованим світом, що визначає поведінку людини, її ефективну взаємодію з етнокультурним середовищем; результат взаємодії у системі «людина – культурне середовище»; мета, до якої прагне організм, так як людина – це біосоціальна і культурна істота, елемент культурної макросистеми; функціональний культурний стан як комплекс, що створює можливість для оптимальної діяльності; адекватний вплив індивіда на етнокультурне середовище.

Культурна адаптація в контексті міжкультурної комунікації - це соціокультурні механізми, що формують стереотипи культурної поведінки та сприйняття певного типу громадського спілкування, приналежність до певної етнокультурної групи, використання можливостей певного суспільства, в якому діють традиційні установки. Культурна адаптація пов'язана з такими механізмами змін, як комунікація, цінності, норми, ідентифікація, традиції, фольклор, освіта, релігія, сім'я, родинні зв'язки. Сутність культурної адаптації полягає в забезпеченні захисту індивіда в ситуації інформаційного простору; вплив соціокультурного середовища на особистість в умовах постійної мінливості буття. Інформаційна модель передбачає підтримку етнічної ідентичності за рахунок відновлення етносоціальної культури, що є символом даного етносу; забезпечення його адаптації до нових соціально-культурних, соціально-політичних та економічних умов, вироблення необхідних культурних звичок з урахуванням специфіки розвитку певного середовища. В основі культурної адаптації є принцип компліментарності (схожості життєвих настанов) та стереотипів поведінки, які виникають у процесі історичного розвитку. Культурна адаптація відбувається в контексті певної етнічної групи, що являє собою тип культурної спільноти, детермінованою історичними та символіко-культурними атрибутами етнічної ідентичності. Культурна адаптація в контексті міжкультурної комунікації дає змогу пристосуватися до загальної

системи цінностей даного народу як своєрідної семантики основних сфер його життєдіяльності та розвитку; в основі культурної адаптації – культурно-етнічний код історичної нації, до якого пристосовується індивід. Попри всі суспільно-політичні катаклізми, культурна адаптація відбувається завдяки тому, що функціонують певні інституціональні структури, наприклад, культурно-освітні товариства, певні традиції (виховання дітей), освітні і культурні установи, які передаються через механізм умовного рефлексу, сигнальної спадковості тощо. Ці традиції засвоюються членами певної спільноти в процесі етнізації під час становлення та розвитку в особистісних структурах таких якостей, що відображають особливості певної національної спільноти [37].

На першому етапі адаптації особа засвоює етнокультуру у вигляді спресованого досвіду минулих поколінь, що має вигляд матеріалізованого, опреченого речового світу і комплексу ментальних особливостей сприйняття оточуючого світу та спілкування, які стають органічним змістом самої особи. На другому етапі особа, володіючи, в тому числі, і знаннями про культуру інших етносів, має здатність до практичного сприйняття навколишнього світу та інформації про нього, сприймає вплив етнокультури більш вибірково.

В результаті культурної адаптації відбуваються можливості для культурної акультурації, культурних змін, які відбуваються в результаті контакту з іншими етнічними суб'єктами. У процесі адаптації особи, вона набуває здатності бачення іншомовного світу, одного й того ж способу його категоризації, систематизації, типізації, завдяки чому у неї виявляється тотожність засобів інтерпретації природного соціального світу, їх етнічна схожість. Все це дає змогу провести процес ототожнення, уподібнення особи з певною етнічною спільнотою, що розгортається як переживання особою укоріненості в цю спільність, відчуття себе її частиною, так як відбувається процес самоідентифікації, усвідомлення себе членом певної етнічної спільноти, з'ясування свого місця серед інших спільнот, своєї позиції в системі міжетнічних відносин. Культурної адаптації можливо досягти за умови етнокультурної компетентності особи, її здатності вільно орієнтуватися у світі значень етнокультури, користуватися нею в своєму житті, що дає змогу людині вільно орієнтуватися у соціумі, формувати свою поведінку всередині певної культури і одночасно відчувати її кордони, початок світу іншої культури. У міру витворення суспільством ефективних і спеціалізованих соціальних інститутів, вироблення і засвоєння взірців соціонормативної культури необхідний рівень упорядкованості дедалі досягається саме за допомогою таких соціокультурних регуляцій, як традиції, мораль, право, релігія, ідеологія, економічне регулювання тощо, які здійснюють функцію контролю опосередковано, створюють певні механізми мовленнєвої адаптації.

У процесі міжкультурної комунікації передається і засвоюється соціокультурний досвід індивіда, відбувається зміна взаємодіючих суб'єктів, формуються нові особистісні якості. По мірі розвитку спільноти як всесвітньої,

розвивається і міжкультурна комунікація, яка виражається у зростаючому соціокультурному значенні загальних досягнень цивілізації для всього людства. Динаміка міжкультурної комунікації розглядається як процес безперервного розвитку, у якому різноманітні вектори соціокультурної взаємодії, зростання взаєморозуміння у різних сферах соціального життя і на різних рівнях (цивілізаційному, національному, міжгруповому, міжособистісному). Міжкультурну комунікацію слід уявити як діалектичний процес, у якому різноманітні вектори соціокультурної взаємодії (інтеграція - диференціація; універсалізація - партикуляризація; конфлікти - співпраця) не виключають, а взаємодоповнюють один одного.

5.1.4 Специфіка ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікації в контексті онтологічних та аксіологічних засад

Специфіка ціннісних орієнтацій комунікативної практики глобального комунікативно-інформаційного суспільства виходить з методологічних здобутків декількох парадигм, методів і підходів, які є основою філософського плюралізму: 1) компартивно - аксіологічної для вирішення задач міжособистісного, мікро- і макрогрупового спілкування; 2) синергетичної, яка дозволяє проаналізувати глобальне комунікативне суспільство як нелінійну систему, що розвивається в нелінійному просторі; 3) системної та структурної, яка дозволяє розглянути глобальне комунікативне суспільство як складну соціальну систему, яка включає декілька підсистем, що постійно взаємодіють з навколишнім середовищем; 4) синергетично-системної, що дозволяє пояснити особливості розвитку соціальної системи в нормальному і катастрофічному режимах; 5) структурно-функціональної та інституціональної, що дозволяють розкрити зміст інформаційних зрушень в суспільстві; 6) антропологічної та соціоаксіологічної, що дозволяє проаналізувати соціоантропологічні, соціо-економічні та соціокультурні виміри сучасного українського суспільства в умовах глобалізації; 7) онтологічної та аксіологічної, в центрі аналізу яких є міжкультурна комунікація як соціокультурний феномен.

Безперечно, що всі методологеми є важливими для аналізу міжкультурної комунікації, проте ми обираємо онтолого-аксіологічну методологію, в контексті якої можливо проаналізувати специфіку ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікації. Онтолого-аксіологічна методологія реалізується в контексті особистісного розвитку і допомагає виявити специфіку ціннісних орієнтацій комунікативної практики на чотирьох рівнях: 1) глобальному чи загальнолюдському; 2) етнокультурному чи рівні визначення культур; 3) рівні самих соціальних спільнот – соціальних суб'єктів, що вибудовують внутрішні і зовнішні комунікації; 4) на рівні особистості – особистісного спілкування. У процесі моделювання на кожному етапі вибудовуються системи цінностей та аксіологічні принципи, які забезпечують реалізацію цих систем та узгодження систем цінностей різних рівнів як у внутрішніх, так і у зовнішніх комунікаціях. На рівні особистості вони проявляються на основі принципів відкритості

внутрішніх і зовнішніх комунікацій, що сприяє формуванню духовної цілісності особистості.

В сучасних наукових дослідженнях міжкультурної комунікації існує велика кількість: 1) підходів (наприклад, загальноконцептуальні, міждисциплінарні, дисциплінарні); 2) парадигм (функціоналістська і соціокультурна, західна і східна, екзистенціально-феноменологічна та інструментально-прагматична, медіа-центрована і людино-центрована); 3) напрямів (неовеберіанський, неомарксистський, неодюркгейміанський, раціоналістський та ірраціоналістський). Проте у контексті аксіологічного аналізу міжкультурної комунікації, для якого актуальними є ціннісні засади, існуючі типологізації мають істотні обмеження, оскільки їх основи, з аксіологічної точки зору, неоднорідні. Виходячи з цього, пропонується розрізнення двох сторін міжкультурної комунікації – техніко-технологічної (комунікаційної) і змістовної (комунікативної). Ці сторони комунікації не протиставляються одна одній, оскільки без техніко-технологічної складової комунікація не може відбутися, а без змістовної вона не має сенсу. У своїх працях професор Є. Борінштейн відмічає, що дослідження соціокультурної комунікаційного суспільства спрямовані на отримання достовірного знання про функціонування логістики історичних процесів, що становлять сутність людського життя [6;7;8]. Вони представляють наукову цінність для розвитку теорії демократизації соціуму, оскільки вивчення комунікаційних каналів і бар'єрів, різноманітних засобів і форм комунікації, наукових систем, які здійснюються в межах різних наук, а також в міждисциплінарних дослідженнях, являється необхідним для розуміння технології освітньо-комунікаційного простору [18]. Саме у цьому просторі і проявляються різні підходи до визначення соціальної ролі, місця, сутності дій міжкультурних комунікантів, оснований на відмінностях у поглядах на ціннісний статус самих комунікацій і ціннісно - смисловий зміст їх реформування.

Аналіз соціально-філософського знання про ціннісне дозволяє говорити про два антиномічних підходи до їх комунікативної складової – аксіологічної і прагматичної. Аксіологічний підхід базується на осмисленні цінностей у міжкультурній комунікації. Основи цього підходу закладені ще в сократичній традиції і збагачені осмисленням феномену ціннісного аспекту у християнстві, також у працях мислителів Відродження, Просвітництва, гуманістичній філософії Нового часу, класичних аксіологічних вченнях і працях сучасних зарубіжних і вітчизняних мислителів. Аксіологічний підхід виступає як стратегічний, оскільки передбачає розкриття потенціалу постійно плінних форм, засобів міжкультурних комунікацій у збереженні і розвитку «людського в людині» (Протогор) у контексті раціоналізації людського буття [5].

Прагматичний підхід веде свій початок з софістичної традиції, відбувається переважно у напрямку розширення спектру технологій психологічного впливу і способів психологічної маніпуляції за допомогою засобів масової інформації і комунікації. Даний підхід конститується як тактичний, оскільки, зумовлений прагматичними цілями і приватними

інтересами, він не націлений на розвиток комунікативних зв'язків учасників комунікативного процесу. Робота Дітріха фон Гільдебранда «Метафізика комунікацій» висуває ідею конституючої і консолідуючої функції цінностей, які сприяють об'єднанню спільнот. Компаративно - аксіологічний підхід супроводжується не тільки проникненням комунікації в усі сфери життєдіяльності суспільства, виникненням і розвитком якісно нового типу комунікативних структур і процесів, але й глибоким переосмисленням комунікативної природи соціальної реальності, сучасних змін у соціально - комунікативній сфері, місця і ролі комунікацій у розвитку суспільства, виявленям суперечностей у цій сфері. Використання компаративно - аксіологічного методу для вирішення задач міжособистісного, мікро- і макрогрупового спілкування зумовлено фактором росту частоти, регулярності і швидкості комунікативних транзакцій внаслідок розгортання інформаційної революції, детермінованої глобалізацією. Названі вище процеси пов'язують у єдину взаємопов'язану і взаємозалежну мережу соціально-економічних, політичних, культурних зв'язків і відносин. При цьому спостерігається посилення питомої ваги такої комунікативної цінності, як діалогізм, що проявляється у підтримці даної комунікативної установки агентів і контрагентів сучасної соціокультурної практики – від економіки до політики і PR, а також інформаційно-комунікаційного менеджменту [38].

Діалог виступає регулятивним принципом, який детермінує певний напрямок бажаної активності партнерів, але власні інтереси країни не можуть бути виключені з системи ціннісних орієнтацій, тому діалог не завжди спрацьовує, так як відсутні зворотні зв'язки у міжнародній спільноті. Діалог як регулятивний (методологічно значущий) принцип взаємодії різних культур з точки зору відмінностей їх ціннісних систем (і відповідних цим системам ціннісних орієнтацій їх носіїв) передбачає взаємні мутації систем цінностей, моделей поведінки всіх сторін-учасників. З іншої сторони, аналогічна ситуація точно відображає специфіку «розгортання» цінностей» у полі соціокультурної взаємодії (Є. Борінштейн). Вони детермінують висхідні цілі діяльності і методи вирішення поставлених задач, модулюють поведінку на глибинному особистісному і соціально значимому рівні. Слід відмітити, що ціннісні орієнтації неоднорідні по своєму складу: у них за принципом доповнюваності об'єднані емоційні і раціональні шари, тому вони по самій своїй природі є суперечливими. Отже, специфіка ціннісних орієнтацій міжкультурної комунікації проявляється за допомогою знакосимволічних систем, які, забезпечуючи морфологізацію соціозв'язків, сприяють регуляції соціальної діяльності й онтологізації суб'єктів у становленні континуумів, допомагають подоланню суперечностей та об'єднанню людства за принципом інформаційної взаємодії. Поряд з цим, цілий ряд цінностей сприймаються суб'єктом міжкультурної комунікації на рівні емоційного стану. При цьому деякі з них можуть бути «виведені» на рівень логічного обґрунтування, тобто бути раціоналізованими. Проте серед них є і такі, які принципово залишаються для розуму «непрозорими». Емоційний шар ціннісних орієнтацій активно

витребуваний на рівні інтеріоризації ідентифікованих програм (наприклад, урочиста мелодія гімну рідної країни апелює безпосередньо до патріотичних почуттів).

На рівні глибинних ідентифікацій обидва компоненти – раціональний та емоційний – знаходяться у «спрощеному» вигляді. Виділяючи принципи, що характеризують специфіку аксіологічного компаративізму на сучасному етапі, необхідно звернути увагу на особливості самого методу компаративно-аксіологічного аналізу. По-перше, цей метод потребує врахування специфіки цінностей всіх акторів міжкультурної комунікації. По-друге, врахування даної специфіки необхідно збалансувати за рахунок виявлення загальної для всіх акторів «системи відліку». Пошук цінності, яка претендує стати «загальним знаменником» для створення духу взаєморозуміння, продовжується, як пошук єдиної платформи, якої поки що не існує. Креативна роль ідеї пошуку «загального дискурсу» соціокультурного діалогу не втрачає своєї значущості і сили, оскільки замкнутість локальності не витримує чергового коливального кола соціокультури в сторону виявлення змісту глобалізації. Особливостями компаративістського підходу характеристики специфіки ціннісних орієнтацій в міжкультурній комунікації слід вважати наступне: 1) компаративістсько - аксіологічний метод потребує врахування балансу між цивілізаційним (теорія локальних цивілізацій) і формаційним підходами (маса суперечностей, що притаманно догматичному тлумаченню); 2) цінності розглядаються як «культурні коди», розшифрування яких дозволяє здійснювати міжкультурний вплив у «цивілізаційних формах» і/чи з максимальною ефективністю, яка також поки що не працює; 3) підвищена увага приділяється соціокультурному рівню виявлення ціннісних орієнтацій, а також контексту їх вираження; 4) з онтологічної точки зору, цінності розглядаються у контексті лінгвістичного детермінізму, що дозволяє їх описувати, а не пояснювати; 5) компаративно - аксіологічний аналіз сприяє виробленню ряду прогностичних моделей, які дозволяють оцінити перспективи тих чи інших тенденцій соціокультурної динаміки.

Особливе значення в епоху глобалізації має вироблення в умовах діалогу культур «загального поля аргументації», яка спирається на врахуванні аксіологічної складової такого діалогу. Діалектика взаємозв'язку абсолютного і відносного, загального і одиничного дозволяє проектувати аксіологічну компоненту простору соціокультури на вирішення практичних (ділових чи комунікативних) задач, приймаючи до уваги взаємозв'язок вербальних і невербальних контекстів аксіологічне спрямованого спілкування. У контексті здійснення міжкультурних транзакцій розрізняють транскультурну і полікультурну взаємодію як форми виявлення міжкультурної комунікації. Транскультурна взаємодія умовно може бути зведена до спілкування між представниками різних етносоціальних та національно - державних утворень. Задачі вирішення означеної проблеми висунули на перший план таку аксіологічну стратегію міжкультурної комунікації, як превентивне формування поняття і образу національної цивільної ідентичності). Дана ситуація з успіхом

проектується на ситуацію полікультурної взаємодії, яка супроводжується комунікативною практикою, що охоплює представників різних етнонаціональних і національно-культурних традицій у рамках однієї держави. Існує ціннісна специфіка засад міжкультурної комунікації, в основі яких: історичний, соціокультурний (економіка, політика, стратифікація), етносоціальний, етичний, естетичний, релігійний, соціально-політичний принципи.

Слід розрізняти стратегії засад таких основ (загальних і периферійних типів) для наступних рівнів: 1) глобального; 2) регіонального; 3) локальної взаємодії. Основним «механізмом», який приводить у дію аксіологічну складову міжкультурної взаємодії на рівні ситуативного спілкування, являються ціннісні орієнтації. У різних культурах світу їх етичні, соціокультурні й етикетні наслідки та їх прояви не співпадають повністю і навіть вступають у відносини конфронтації. Сучасна аксіологія у самому загальному вигляді розділяє базові культурні моделі на гедонізм і анти-гедонізм, проте віднесення конкретних етнокультурних матриць до одного з цих типів ще не гарантує оптимізації міжкультурної взаємодії. На рівні міжособистісного спілкування (як ділового, так і приватного). Особливе місце займає висхідна установка: 1) орієнтація на діалог; 2) чи орієнтація на конфронтацію. При чому анти-діалогічна установка часто присутня в міжкультурній комунікації латентне, через «мімікрію», коли під виглядом допущення деяких уступок партнерам здійснюється безкомпромісне проведення власної лінії. Реалії сьогодення заставляють вітчизняних політиків розширювати арсенал ціннісних пріоритетів за рахунок включення в них домінуючої установки патріотизму з метою збереження «екології культури», направленої на самозбереження суверенітету і розвиток локальних культур. Комунікативні засади міжкультурної комунікації потребують аналізу онтології. Саме онтологія як наука (метод, принцип) буття визначає його форми, фундаментальні принципи улаштування всього суцього; у класичній філософії ототожнюється з метафізикою, яка включає як природне буття, так і соціальне буття і буття людини. Буття – інваріантне, порівнюється з такими категоріями, як реальність, дійсність, існування; інтегральна характеристика світу в його цілості. Онтологія міжкультурної комунікації залежить від історичних і соціокультурних вимірів, частково співпадає з поняттям універсуму, космосу, природи, життя, Всесвіту. В контексті логіко-гносеологічного і онтологічного поєднання двох протилежних понять – об'єктивного і суб'єктивного – вводиться поняття «мезореальності», яке допомагає виявити як об'єктивність, так і чисту суб'єктивність феномену, що досліджується. Мезореальність трансцендує фрагменти об'єктивної реальності, яка виявляє онтологічні умови свого існування, і суб'єктивну реальність, яка продукує умови існування особистості. Буття – це все, що реально існує, це матеріальні явища, соціальні процеси, творчі акти, які відбуваються у свідомості людини. Саме в цьому і закладене протиріччя, для вирішення якого слід знайти механізми його еволюційного подолання. Сутність

комунікативного буття отримує в філософії комунікативістики багато характеристик: «буття – в – собі», «буття – для – себе», «поза-собою – направлене – буття», «буття – в – другому», «буття – для – інших». Розгорнуту концепцію онтології комунікації вперше створили німецькі філософи М. Гайдеггер «Буття і час» [34], де був розроблений проект вчення про буття; К. Ясперс [44], що запропонував вчення про буття, та Ж.-П. Сартр, який створив оновлену концепцію про буття в доробку «Буття і ніщо» [29].; Е. Гуссерль – неklasичний варіант онтології; проблеми буття розробляли засновник релігійної (католицької) антропології М. Шелер; «критичної онтології» – Н. Гартман, М. Мерло-Понті. Саме онтологія стає центром комунікативних напрямків ХХ ст., оскільки включає свідомість людини в нерозривній єдності з людським буттям [11]. Цей новий сенс і вкладається в традиційне поняття Dasein – (наявне буття, тут-буття). Згідно з М. Гайдеггером, Dasein тлумачиться як особливе людське буття, особливість якого в тому, що воно здатне «запитувати» про самого себе і буття взагалі. Через категорію «буття» світ уявляється як дійсність, через єдність природи і людини, матеріального і духовного, об'єктивного і суб'єктивного, які діалектично пов'язані у загальній теорії систем Фундаментальні визначення простору і часу виявляються визначальними формами перетворення дійсності, спілкування і діяльності, формами відтворення і оновлення буття і життєдіяльності людей, які складають основу для нормативної регуляції людської взаємодії, що зумовлює ритм пізнавальної і праксіологічної діяльності, утримує в собі важливе когнітивно-теоретичне і соціально-ціннісне навантаження в процесі розуміння соціокультурної комунікації (С Борінштейн).

Аксіологічний підхід до міжкультурної комунікації виступає в якості принципово важливої складової орієнтацій розуміння поступу цивілізації. Аксіологічний підхід до аналізу міжкультурної комунікації – це підхід, що виник під впливом праць німецьких філософів і культурологів кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., коли поняття «культура» ототожнювалося в першу чергу, з духовною культурою. Еволюція людства з цієї точки зору визначалася тим, як і в яких формах революціонізують релігійні, моральні, правові, філософські і політичні норми суспільства, естетичні погляди і цінності [18]. Аксіологія міжкультурної комунікації – це вчення про цінності етнокультурного буття, аксіоми і постулати. Етнокультурна палітра суспільного розвитку засвідчує, що національно-етнічне є індивідуальним буттям людства, вічною онтологічною основою та вічною ціннісною «метою» (М. Бердяєв) комунікативного процесу. Національними культурними цінностями, за визначенням ЮНЕСКО, можна вважати символічні взаємовідносини, на яких тримається кожна окрема суверенна держава чи етнічна група, що спілкується на засадах культури спілкування [26].

За умов сучасного розвитку соціально-економічних, етнополітичних, світоглядно-духовних засад української держави особливого значення набувають ментальні, світоглядні, ціннісно - нормативні ідеї. Т. Парсонс розумів цінності як уявлення про бажане, як регулятори людської стабільності

та інтеграції систем суспільства різних рівнів – від малих груп до суспільства в цілому. Цінності міжкультурної комунікації в умовах етнонаціонального буття акумулюють в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта. Це означає, що головною функцією системи цінностей є соціокультурна – слугувати основою вибору дій та інтеграції соціальних і національних систем. Аксіологія міжкультурної комунікації включає систему цінностей, що значною мірою дає людині шанс пристосувати свою поведінку до вимог природного та соціокультурного середовища, адже людина є творцем цінностей громадянського суспільства.

Цінності і соціальні норми міжкультурної комунікації як соціальні і культурні регулятори взаємопов'язані: чим повніше соціальні і культурні норми спілкування відповідають національним цінностям, тим ефективніше вони виконують регулятивну функцію, тим сильніше впливають на свідомість і поведінку особистості глобального соціуму [20]. Чіткої структури та вичерпного переліку цінностей як колективної волі (народу, нації, суспільної групи) ні в якому суспільстві, мабуть, не існує, хоча б тому, що різні соціальні групи, навіть у межах однієї політичної нації, мають різні ціннісні орієнтації та пріоритети. Внаслідок цього пануючі в суспільстві цінності є певною мірою сукупним результатом суперництва та компромісу між титульною нацією і національними меншинами. До таких базових, загальнолюдських цінностей належать цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри, справедливості [19]. Вищі цінності міжкультурної комунікації – це місткі, емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини, зокрема сенс її існування. Головна мета аксіології міжкультурної комунікації засвідчити, як виникає та чи інша цінність в загальній структурі буття і яке її відношення до «фактів» реальності.

Ціннісні орієнтації розглядаються як сукупність особистісних якостей індивіда, що визначають їх життєві цілі і способи їх досягнення, що виступають основою для оцінок оточуючої дійсності і як таких, що детермінують їх спрямованість на той чи інший вид діяльності чи тип поведінки [27]. Система ціннісних орієнтацій має складну структуру, у якій відносини між окремими ціннісними системами визначаються їх порівняльною значущістю, що детермінує розташування їх у певному порядку по відношенню одна до одної [17]. У відповідності зі структурою суспільного життя виділяють три основних групи ціннісних орієнтацій: вітальні, соціальні і культурні. Різні види культурних цінностей пронизують практично всі сфери людської життєдіяльності, спектр яких є достатньо широким в умовах «зіткнення цивілізацій» [41]. Аксіологія міжкультурної комунікації включає вселюдські, індивідуальні і національні цінності, що є спільними для всіх людей незалежно від будь-яких відмінностей [12].

Аксіологія міжкультурної комунікації має такі головні положення: цінності й інтереси кожної людини, родини, страти, етносу, нації, людства є однаково важливими і мають бути збалансованими, а в ідеалі – гармонізованими; цінності культури існують не розрізнено, а повинні бути

пов'язані між собою в єдине гармонійне ціле – культурний космос. Цей світ – особлива нормативно-ціннісна реальність, всередині якої людина живе як духовна істота. Етнічна культура розглядається як генеральний простір виявлення специфіки міжкультурної комунікації, своєрідний «життєвий світ», що сприяє формуванню ідентичності людини і суспільства, процес, що розгортається як співпереживання особою вкоріненості в цю спільність [25]. Концепція культурної сумісності міжкультурної комунікації пов'язана з концепцією «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона, згідно з якою конфлікти пояснюються нездатністю жити у світі «цивілізацій, що стикаються». Їх С. Гантінгтон виділяє 7-8, переважно пов'язаних із світовими релігіями. Кордони зіткнення – «православно-слов'янської», «західної», «ісламської» та «буддистської» цивілізацій (І.З. Скловський) [31]. Не випадково специфіка комунікації в тому, що вона виступає засобом зв'язку будь-яких об'єктів і набуває соціокультурного смислу, пов'язаного зі специфікою обміну інформацією у соціумі. Необхідними умовами і структурними компонентами соціокультурної комунікації, що формується в міжкультурному просторі, є наявність у суб'єктів комунікації загального мовленнєвого дискурсу, тезаурусу, каналів передачі інформації, правил здійснення комунікації (семіотичних, етичних тощо) [19].

У певному плані будь-яка соціальна дія може бути розглянута як комунікативна, яка включає і виражає певну інформацію. Проте комунікативними являються лише дії, які здійснюються із спеціальною метою комунікації, тобто як такі, що мають мотиваційні засади, орієнтацію на передачу інформації здійснюються з використанням адекватної для цієї цілі знакової системи. Аналіз цих типів соціальних дій розкривається в роботах А. Шюця. Оскільки з культурно-семантичної точки зору будь-який культурний об'єкт чи процес володіє символічними властивостями і в силу цього являється культурним текстом, що несе інформацію про власні атрибутивні ознаки, функціональне навантаження, структурно-ієрархічний статус у системі тощо, то це означає, що засобом міжкультурної комунікації виступає вся культура як системна сукупність різних культурних феноменів і процесів і кожний її феномен і процес, зокрема. Безпосереднім носієм такого роду інформації являється культурна форма відповідного об'єкта, явища чи процесу, а елементами більш елементарного порядку – риси цієї форми. Соціокультурна комунікація, на думку професора Є. Борінштейна, представляє собою явище системного порядку з вираженою ієрархічністю структури самих засобів комунікування: 1) семантема, повідомлення, текст, спеціалізована культурно-семантична підсистема (галузь знань чи діяльності в її інформаційному аспекті); 2) локальна культурно-семантична система (етнічна культура, національна мова і політика); 3) глобальна (міжнародна) семантична система (інтернаціональна, спеціалізована мова). Разом з тим, міжкультурна комунікація не є сама по собі засобом здійснення соціокультурної взаємодії суб'єктів, колективів, чим і визначається її основна соціальна функція [7].

Концепція аксіологічного підходу до міжкультурної комунікації включає систему гуманістичних поглядів на світ, людину, громадськість, які часто не проявляються у глобалізованому соціумі. У рамках аксіологічної концепції міжкультурної комунікації остання відображає: систему поглядів на світ; визнання самоцінності світової природної і культурної багатоманітності; визнання соціальної і особистісної відповідальності за збереження і творчу трансформацію; сприйняття соціокультурного простору як ціннісного [6]. Отже, 1) цінності проявляються у вигляді багаторівневої структури, які включають загальнолюдські, геополітичні, регіональні і локальні цінності; 2) особливого значення до їх аналізу набувають формаційний чи цивілізаційний (нормативно-ідеологічний) підходи; 3) компаративний аналіз виступає як загальнометодологічний прийом пізнання і техніки аналізу конкретних життєвих (соціокультурних) ситуацій, що дозволяє застосовувати стратегію випереджаючого моделювання комунікативістського процесу і оптимізації можливих управлінських рішень у сферах, пов'язаних з міжкультурною комунікацією. Міжкультурна комунікація виступає одним з базових механізмів і є невід'ємною частиною соціокультурного процесу, забезпечуючи саму можливість формування соціальних зв'язків, накопичення і трансляцію соціального досвіду.

5.1.5 Проблеми культурної глобалізації і особливості міжкультурної комунікації

Сучасні соціокультурні процеси характеризують специфічні особливості культурної глобалізації, задають нові напрями теоретичних досліджень, ведуть до переосмислення традиційних дослідницьких методів і методологічних підходів. У цьому контексті все гостріше стає потреба у теоретичному узагальненні знань, накопичених у практиці взаємодії культур, у більш точному виявленні міжкультурних відмінностей, специфічних особливостей культур, розкритті механізмів міжкультурної взаємодії і факторів, які сприяють адекватному розумінню культурних цінностей інших народів. Запропонований методологічний підхід дослідження базується на міждисциплінарному досвіді філософського, культурологічного, лінгвістичного, соціологічного, та історичного аналізу діалогу культур. Високо продуктивним є компетентісний підхід, так як дозволяє виявити структурні, змістовні і функціональні компоненти культурної глобалізації. В основі потреби спілкування людей один з одним лежить їх бажання пізнати щось невідоме і незвичне. Реалізація інтересів взаємодіючих сторін залежить від здатності до цивілізованого спілкування, оскільки знання специфіки і особливостей міжкультурного діалогу дозволяє значно полегшити міжкультурні контакти і пом'якшити виникаючі ризики [2]. Для більш глибокого аналізу нами акцентується увага на аксіологічному моделюванні ціннісних орієнтацій доби глобалізації, так як людині необхідно адаптуватися, щоб жити і вижити у «чужому» середовищі, і тому вона повинна

спрогнозувати, на які цінності може розраховувати, які з них можуть стати базовими, від яких цінностей вона повинна відмовитися.

Нові умови культурної глобалізації вимагають нових підходів до аналізу складного і суперечливого феномена міжкультурної комунікації, в процесі аналізу якої виникає багато проблем. Аналізуючи ці проблеми в контексті еволюційних змін комунікаційного суспільства, слід пояснити причини, що породили у свідомості деяких громадян явища песимізму і оптимізму у їх взаємозв'язку [24;36].

Об'єктивно - цивілізаційні причини ставлення людей до сучасних процесів глобалізації. До причин такого роду слід віднести, перш за все, якісні зміни в європейській цивілізації, які сьогодні прийнято називати інтернаціоналізація і глобалізація. «Об'єктивними» вони називаються ще з часів А. Сміта у тому смислі, що складають зовнішні умови відтворення цілих поколінь людей, що проживають на цій планеті, і які не залежать від волі людей [30]. Вони охоплюють такі проблеми, як: 1) необхідність економічної кооперації (утворення міжнародних економічних зон, мультинаціональних концернів, спільних підприємств); 2) зростання проблем, для вирішення яких необхідна міжнародна співпраця (ядерна загроза, парниковий ефект, забруднення оточуючого середовища тощо); 3) політична інтеграція (утворення воєнно-політичних і просто політичних блоків, міжнародних організацій, партійних блоків); 4) інтеграція культурна, торгова і спортивна (міжнародні ярмарки, змагання, фестивалі, гастролі, турне); 5) виникнення світових транспортних мереж (повітроплавання, автомобільне і залізничне сполучення); 6) розвиток світових інформаційних мереж (Інтернет, супутникове телебачення); 7) зростаюча демографічна мобільність населення (переїзди у зв'язку з пошуками роботи, економічна і політика еміграція, масовий туризм). Проте тільки перерахованими причинами об'єктивно-цивілізаційного характеру пояснити «бум» міжкультурної комунікації неможливо, так як буття людини – це буття можливостей [13].

Суб'єктивно-цивілізаційні обставини описують ситуації, з яких причини проблеми міжкультурної комунікації викликані внутрішніми, іманентно властивими їм закономірностями. До причин такого характеру слід віднести процеси гуманізації соціального життя і лібералізації суспільної думки, які починають бурхливо розвиватися з 50-х рр. ХХ ст. у всьому світі і породжують міжкультурну комунікацію як оптимальне спілкування між різними представниками культур, контактами між людьми, що викликані суб'єктивними переживаннями людей.

Міжкультурна комунікація в контексті змін комунікаційного суспільства потребує пояснення термінів «культурний концепт» і «культурний стандарт». В когнітивній лінгвістиці під концептом розуміється оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови інтегративного співробітництва, всієї картини світу, відображеної в людській ментальності; модель, що відображає зміст такої одиниці. Багато дослідників підкреслюють значущість таких факторів у формуванні базових концептів,

тобто розглядають концепт як багатовимірне культурно - значуще соціальне утворення у колективній свідомості, опредмечене у тій чи іншій формі. Таким чином, концепт сприймається як явище по своїй природі культурно детерміноване, як згусток етносоціальної культури у свідомості людини; те, у виді чого конкретна ланка культури входить у ментальний світ людини. Своєрідність національно-культурних стандартів особливо гостро сприймається у міжкультурній комунікації, коли людина стикається з неочікуваною для неї ситуацією/поведінкою комунікантів [10]. Щоб зрозуміти причину неочікуваності комунікативних проблем і тим більше оволодіти чужим для себе культурним стандартом, необхідно знайти відповідь на те, чому люди іншої культури дотримуються саме таких правил і поважають саме такі цінності. Слід особливо підкреслити, що в умовах культурної глобалізації виникає проблема міжкультурної комунікативної компетенції, яка означає не просто розширення мовленнєвої комунікативної компетенції, а принципову побудову на екстралінгвістичній основі. Це означає, що людина повинна будувати своє спілкування з іншими людьми, які належать до інших культур, виходячи із знання специфіки цих культур. На практиці більшість людей сприймають рідний культурний стандарт як єдино можливий і правильний, що називається етноцентризмом [15].

В той же час, міжкультурна комунікація – це взаємодія свідомостей» (М. Бахтін), що породжують різні проблеми акультурації: 1) асиміляція (людина повністю приймає норми і цінності чужої культури); 2) сепарація (негація чужої культури при збереженні ідентифікації тільки зі своєю культурою); 3) маргіналізація (втрата ідентичності з власною культурою і відсутність ідентифікації з культурою більшості); 4) інтеграція (ідентифікація як з власною, так і новою культурою). Результатом і метою акультурації являється довгочасна адаптація до життя у чужій країні, яка розвивається у наступних формах: 1) соціоментальна; 2) соціокомунікативна; 3) економічна. У свою чергу, ідентичність – є усвідомлення людиною своєї належності до будь-якої групи, яка дозволяє виявити своє місце в соціокомунікативному просторі і вільно орієнтуватися в оточуючому світі. Культурна ідентичність здійснює певний вплив на процес міжкультурної комунікації [9].

Міжкультурна комунікація – це смисловий і ідеально-змістовний аспект соціальної і культурної взаємодії. дії, змістовно орієнтовані на їх смислове сприйняття, називають комунікативними. Основна функція комунікації досягнення соціальної і культурної ідентичності при збереженні індивідуальності кожного її елемента. Міжкультурна комунікація базується на онтологічних, екзистенціальних засадах, направлених на досягнення розуміння, діалогу, толерантності між людьми, культурами, цивілізаціями.

ВИСНОВКИ

1. Таким чином, в теоретико-методологічному аспекті дослідження міжкультурної комунікації прийнято розрізняти поняття «методологія», «метод», «технологія» і «методика». Поняття «метод» визначається як одиниця виміру методології, тобто сукупність об'єднаних єдиним принципом

дослідницьких технологій, які застосовуються при вирішенні конкретних дослідницьких задач. Метод і технологія тісно взаємопов'язані один з одним. Метод дає загальний напрямок, загальний принцип організації процедури дослідження, в той час як технології складають сукупність окремих операцій, що забезпечують реалізацію дослідницьких задач. «Технологія» – це сукупність раніше засвоєних операцій, які визначають конкретну дію(часто із застосуванням соціальних інструментів та знарядь праці) щодо проведення дослідження. «Метод» може складатися із декількох послідовно розташованих чи паралельно застосовуваних технологій, які забезпечують результат дослідження. При цьому технології не представляють собою раз і назавжди встановлений порядок чи послідовність процедур: з кожним новим дослідженням технології змінюються, збагачуються, корегуються. «Методика дослідження» - це сама технологія, яка по-різному може бути задіяна і використана у дослідженні у відповідності з розробленими методиками. Метод по своїй природі концептуальний, він сам є результатом наукових досліджень і створюється як особливе наукове досягнення, оскільки пов'язаний з певними новими теоретичними знаннями, відповідає певному розумінню змісту і форми дослідницької діяльності, в той час як технології і методики, що застосовуються в процедурі дослідження, не несуть серйозного теоретико-методологічного навантаження. Все це разом дає можливість розкрити феномен міжкультурної комунікації як такий, що представляє надзвичайну актуальність в умовах глобалізації.

2. Соціально-філософський підхід до аналізу міжкультурної комунікації в контексті змін комунікаційного суспільства включає в себе аналіз процесу виникнення й вирішення суперечностей у цій сфері, розвиток і функціонування цього надзвичайно складного феномена. У вивченні соціальних процесів, пов'язаних з упровадженням міжкультурної комунікації, застосовуються такі основні методологічні принципи: об'єктивність, історизм і соціальний підхід. Серед загальнонаукових методів в міжкультурній комунікації застосовується системний, структурно-функціональний, порівняльно-ретроспективний, діяльнісний, індуктивно-дедуктивний метод, аналогії та моделювання. Вони забезпечують пізнання явищ та процесів міжкультурної комунікації в усій її складності і цілісності, що включає різні компоненти, розуміння специфіки їх змісту та функціонального призначення, характеру інтегральних міжсистемних зв'язків, координації, субординації, взаємодії між елементами. Розуміння динамічності культурних констант та їх соціального бачення сприяє пізнанню не тільки механізму функціонування, а й механізму розвитку, не лише нинішнього стану елементів і структури, а й попереднього та тенденцій майбутнього, що досягається за допомогою системно-історичного і порівняльно-ретроспективного підходів до комунікації у мінливому світі.

3. Міжкультурну комунікацію в контексті змін комунікаційного суспільства слід осмислювати в її реальній цілісності і повноті конкретних її форм існування, у її функціонуванні і розвитку. Комунікація як цілісне утворення (цілісність) несе в собі всю сукупність своїх базових якісних

характеристик. Міжкультурна комунікація як об'єкт дослідження соціальної філософії може виступати лише в обмеженому вигляді, і інтерес до неї також набуває в даному випадку вузький, конкретний характер, який залежить від предметної сфери даної науки. Міжкультурна комунікація у даному випадку виступає в якості об'єкта-носія певних властивостей і особливостей, безпосередньо не пов'язаних з функцією комунікації, проте викликає певний інтерес у різних соціально-гуманітарних наук. Комунікація причетна до будь-яких процесів, що відбуваються в суспільному бутті, і має місце всюди, де діє цивілізована людина. Тому, будучи причетним до будь-яких процесів у суспільстві своїм впливом, комунікація здійснює на них свій вплив. Це і породжує можливість залучення фахівців з комунікаційних практик до досліджень національної і етнокультурної ідентичності.

4. Культурологічна парадигма міжкультурної комунікації розглядає адаптацію людини у двох аспектах: з позицій традиціоналізму та адаптованого діючого принципу, так як культура формує людську індивідуальність. Традиція як форма культурної адаптації пов'язана з різним станом самої культури, є механізмом, який завдяки селекції життєвого досвіду, його акумуляції і просторово-часовій трансмісії дає змогу досягти необхідної адекватної поведінки для існування соціальних організмів інноваційного суспільства. Традиції як адаптивний механізм представляють собою звичаї, ритуали і ряд інших стереотипних форм людської діяльності. 5. Культурна глобалізація – це процес прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті культурного розвитку. Культурна глобалізація пов'язана зі зміною або трансформацією європейської цивілізації, що асоціює віддалені спільноти і накладає відбиток на регіони світу та континенти. Культурна глобалізація – це багатоскладний процес, який включає в себе інтерпретацію тотожності і відмінності, універсалізму і партикуляризму, процес перетворення всезагального в особливе та особливого у всезагальне.

6. «Зіткнення цивілізацій» означає фрагментацію світу через існуючі цивілізаційні відмінності, що мають місце в культурній диференціації, породжуючи явища «макдональдизації» – гомогенізації культур, що відбувається під егідою вестернізації, європеїзації, американізації, гібридизації як широкого спектру міжкультурної взаємодії, що призводить до взаємозбагачення, так і до виникнення культурних відмінностей в контексті соціокультурної динаміки особистості. Під впливом обміну товарами, знаннями, культурними цінностями сформувався свого роду загальний «мегапростір культурної глобалізації». Під впливом процесів «зіткнення цивілізацій» мегапростір полікультурності розвивається по своїм власним законам, слугує, з однієї сторони, результатом взаємодії локальних національних територій, а з іншої - визначає особливості розвитку останніх. «Зіткнення цивілізацій» - суперечливий процес, що розвивається одночасно в міждержавних і транснаціональних формах, сприяє виникненню наднаціональних і позанаціональних організацій, інституцій, утворень. Як свідчать вчені, практично на всі сфери діяльності здійснюється вплив

культурної глобалізації, яка приводить не тільки до переосмислення відносин між глобальною економікою і національними державами, але й до переоцінки зв'язків між глобальною економікою і локальними цивільними суспільствами, сприяючи їх соціокультурній динаміці.

7. Комунікаційна єдність світу – суттєва ознака глобалізації. Культурна глобалізація в контексті змін комунікаційного суспільства означає залучення великої частини людства в єдину відкриту систему суспільно-політичних, економічних і культурних зв'язків на основі модерних засобів інформатики і телекомунікацій. Комунікаційна єдність світу являє собою новий етап інтеграційних процесів, що стосуються всіх сфер життя суспільства – від економіки і політики до культури і мистецтва. Культурна єдність у глобалізації може стати одним з найважливіших факторів, який буде визначати умови розвитку духовного життя українського етносу та нації у XXI ст. Уже зараз ми знаходимося в процесі, що веде до формування планетарно - інтегрованого людства; поки що ми на початку цього процесу і етнонаціональні утворення зберігають свій статус суспільства, нібито втративши актуальну самодостатність, вони зберігають потенційну самодостатність, збагачуючі феномен культурної глобалізації. Це об'єктивний процес, детермінований необхідністю техніко-економічної оптимізації міжкультурної комунікації. Існують певні детермінанти оптимізації міжкультурної комунікації в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Міжкультурна комунікація є фактором формування інформаційно-комунікативного простору в умовах постмодерну.

8. Поширюється розвиток кроскультурних комунікацій. Міжкультурна комунікація виступає як системоутворюючий фактор сучасної інформаційної культури. Комунікаційна єдність світу є наслідком інформаційно-комунікаційної революції – поєднання комп'ютерних технологій з телекомунікаційними мережами. За добу соціокультурної трансформації та інновацій посилився вплив європейської інтеграції, в контексті сучасних відносин в Україні він прискорив ходу від практики до ідеалу.

9. Для сучасного філософського дискурсу величезне значення має комунікативна культура науковця, яка сприяє інтеграції людини у соціумі, що самоорганізується, еволюції конвенціональних процесів і толерантності.

Контрольні питання для самоперевірки

1. Згідно з якими підвалинами критеріїв відбувається типологія соціокультурної комунікації, адже є велика кількість типів, форм, видів комунікації?

2. Які наукові блоки вивчення філософських підходів Ви можете виділити, аналізуючи феномен міжкультурної комунікації. До яких філософських напрямів тяжіють ці наукові підходи?

3. Як, на Вашу думку, аналізують комунікацію К.-О. Апель, М. Гайдеггер і Ю. Габермас, які багато зробили для розвитку теорії комунікативної дії і в цілому міжкультурної комунікації.

4. Як Ви розумієте термін «комунікативна раціональність», в чому її суть і характеристика?
5. Які закономірності розвитку міжкультурної комунікації Ви можете визначити в умовах постмодерну?
6. Які сучасні концепції міжкультурної комунікації Ви можете назвати та що є характерним для цих концепцій?
7. Які особливості компаративного підходу до специфіки ціннісних орієнтацій в міжкультурній комунікації?
8. На що направлена діагностика проблем міжкультурної комунікації і які проблеми ви виявили у процесі власного розуміння сенсу буття?
9. Що Ви розумієте під акультурацією і які форми вона має?
10. Які підходи, парадигми і напрями слід виділити серед всієї множини теорій соціокультурної комунікації?
11. Що Ви розумієте під мовленнєвою особистістю, який смисл Ви вкладаєте у зміст цього поняття?
12. Чи є поняття «комунікативна компетенція» дійсно ключовим поняттям Вашого розуміння сенсу буття? В чому його смисл? Які його види Ви можете назвати?
13. Дайте характеристику комунікативної особистості.
14. В чому полягає дискурс міжкультурної комунікації філософії постмодерну?
15. В чому суть синергетичної парадигми інформаційно-комунікативного простору постмодерну? Які фактори допомагають комунікації і які утруднюють спілкування?
16. Як співвідносяться між собою мова і культура?
17. Який вплив мови на формування особистості?
18. Яким чином формуються в мові і комунікації національний характер і національний менталітет?
19. Чому весь світ занепокоєний проблемами міжкультурного спілкування і міжкультурних конфліктів?
20. Що спонукало С. Гантінгтона передбачити третю світову війну як війну культур і цивілізацій, а не політичних і економічних відносин?
21. Чи існує, на Ваш погляд, прогрес в культурі, цивілізації та комунікації?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору: монографія. Рец. Є.Р. Борінштейн, В.П. Лисий. Кіровоград, 2016. 228 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. 496с.

3. Арендт Г. Становище людини /пер. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 1999. 255 с.
4. Бех В.П., Лукашевич М.П., М.В. Туленков Соціальна робота і формування громадянського суспільства: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 599 с.
5. Бондаревич І.М. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 162 с.
6. Борінштейн Є.Р. Самореалізація особистості в українському суспільстві, що трансформується. Перспективи. Науковий журнал: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2005. № 3. С 102-107.
7. Борінштейн Є.Р. Національна політика України: проблеми та перспективи. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2000. №1-2 (4-5). С. 73-76.
8. Борінштейн Є.Р. Молодіжна культура і субкультура як фактор соціокультурної модернізації і постмодернізації. Перспективи.2005. №2(30). С. 18-24.
9. Бойко Ю Шлях нації. Париж – Київ- Львів, 1992.
10. Братко-Кутинський О. Феномен України. Київ 1996.
11. Бурова О. Річ та онтологічний простір думки. Філософська і соціологічна думка. 1995. №4.
12. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
13. Ворников В.І. Конвенціональна модель самоорганізуючогося общества будущего. С. 37-44. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konventsionalnaya-model-samoorganizuyuschegosya-obschestva-buduschego/viewer>(дата звернення: 8.12.19).
14. Тіденс Ентоні / Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.; авт. статті Н. Ротар. К.: Парламентське видавництво, 2011. С.174.
15. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ: Наукова думка, 1992. 118 с.
16. Кавалеров А.А., Бондаренко А.М. Соціальна адаптація: феномен і прояви: монографія. Одеса: Астропринт, 2005.112с.
17. Кассіерер Є. Людський світ простору і часу. Філософська і соціологічна думка. 1992. №5
18. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти. Вища освіта України, 2003. №2. С. 20-30.
19. Кремень В.Г. Філософія: Логос, Софія, Розум. Підручник. Київ: «Книга», 2007. 432 с.
20. Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства : Автореф. дис..... д-ра філос. наук.: 09.00.03 Ун-т внутр. справ. Харків, 1999. 30 с.

21. Кримський С.Б. Архетипи української культури. Феномен української культури. К., 1996. С.97-98.
22. Кримський С.Б. Запити філософських смислів: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
23. Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 Запорізький державний університет. Запоріжжя, 2004. 16с.
24. Лепський М.А. Взаємозв'язок оптимізму та песимізму: проблема соціальної перспективи. Дис.... д-ра філос. наук: 09.00.03 Запорізький національний університет, 2006.
25. Мегрелішвілі М.О. Буття людини як буття можливостей: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03/ Запорізький національний університет. Запоріжжя. 2004. 17 с.
26. Mednick Sarnoff The associative basis of creativity. Psychological Review. 69(3). 1962. P. 220-232.
27. Нестеренко Г.О. Особистість у нелінійному суспільстві: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2004.140 с.
28. Предборська І.М. Мінливість, соціум, людина: Монографія. Суми: Видавництво «Слобожанщина», 1995. 136 с.
29. Сартр Ж. Буття і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) // Філософська і соціологічна думка. 1995.№5,9.
30. Сміт Е.Д. Національна ідентичність /Пер. з англ. П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 223с.
31. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Метафізичний дискурс у контексті цивілізаційного розвитку України. Перспективи / гол. ред. Є.Р. Борінштейн. Одеса, 2008. №4. С.3-9.
32. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна / Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. 2-ге вид. Київ: Ніка-Центр, 2012. 320 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 13).
33. Фуко М. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун; ред М. Москаленко. Київ: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2003. 325 с.
34. Хайдеггер М. Час картини світу. Час і буття: статті й виступ. Київ: Республіка, 1993. С.41-62.
35. Харченко Ю.В. Політичне в соціокультурній динаміці: монографія. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2015. 343.
36. Горкгаймер, Макс // [Філософський енциклопедичний словник](#) / [В. І. Шинкарук](#) (гол. редкол.) та ін. Київ : [Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України](#) : Абрис, 2002. 742 с.
37. Чорновіл В.М. Твори: У 10-ти т. Упорядкування і коментарі Валентини Чорновіл. Ред. кол.: А.Пташко, В.Чорновіл та ін. Київ: Смолоскип, 2003.Т.2. 903 с.
38. Шавкун І.Г. Менеджмент як соціокультурне явище: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ: 2008. 35 с.

39. Шморгун О.О. Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення. Європейський Захід проти Сходу. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Зб. наук. пр. Львів: Ун-т банків. справи НБУ, 2014. С 262-279.
40. Шостак В.М. Моральні цінності в трансформації українського суспільства. Одеса: ДЗ ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2016. С.94-98.
41. Шпет Г. Свідомість та її власник. Філософська і соціальна думка. 1993. №4.
42. Щурат В. Українські джерела до історії філософії. Львів 1908.
43. Ярмусь С. Духовність українського народу. Winnipeg, 1983.
44. Ясперс К. Комунікація // Першоджерела комунікативної філософії. К.: Либідь, 1996. С. 132-147.

5.2. Соціокультурна комунікація як фундамент міжкультурної комунікації (Євген Борінштейн)

Термін «**комунікація**» з'явився в науковій літературі на початку 1920-х років поряд із загальнонауковим значенням – як засіб зв'язку будь-яких об'єктів в будь – якій системі – він придбав широкий соціокультурний сенс і активно застосовується у всіх областях людської діяльності [1, с. 6]. «Комунікація» походить від лат. *Communication* – повідомлення, передача; *communicare* – робити загальним, пов'язувати, розмовляти. Цей термін використовують і для опису різноманітних процесів, пов'язаних з передачею інформації, і для констатації присутності або відсутності якогось зв'язку між двома суб'єктами (системами).

Спочатку комунікація в соціальних науках, в тому числі і в дисциплінах, що вивчають культуру, розглядалася в контексті загальнотеоретичних побудов біхевіоризму, де вважалося, що основою комунікативних процесів є не мова як система, але безпосередні мовні сигнали, маніпулюючи якими можна виховати людину будь-якого складу [2]. Не меншою мірою на трактування цього поняття вплинули і прихильники символічного інтеракціонізму, які вважали, що соціокультурна структура як мікро-, так і макрорівнів є результатом стабілізації процесів міжособистісного або міжкультурного спілкування, а процеси розвитку слід розглядати як еволюцію комунікативних форм.

Після Другої світової війни оформилися два основних підходи до вивчення процесів комунікації. Перший представлений концепціями технологічного детермінізму, найбільш впливовою з яких можна вважати теорію інформаційного суспільства, представники якої, зокрема Джонн Белл і Збігнев Бжезінський, вважають, що засоби інформації є єдиним стимулом і джерелом соціокультурного розвитку [3; 4]. Інформація тут трактується дуже

широко: вона – основа культури і всіх культурних цінностей. Другий підхід представлений «розуміючою соціологією», де стверджується, що основним результатом комунікації слід вважати розуміння людиною іншої людини, тобто взаємне розуміння двох суб'єктів спілкування [5; 6; 7 та ін.]. Сьогодні найбільша увага процесам комунікації приділяється в рамках досліджень сучасного інформаційного [8; 9; 10 та ін.] та постінформаційного суспільств [11; 12; 13 та ін.]. У культурології комунікація розглядається з декількох позицій і є найважливішим аспектом вивчення багатьох процесів, що відбуваються в культурі. Комунікації в культурі, соціокультурні комунікації, внутрішньокультурні комунікації, міжкультурні комунікації – все це може бути як темою окремої розмови, так і предметом узагальнюючого аналізу, метою якого є комплексне і систематичне дослідження взаємодії і взаємовпливу різних суб'єктів культури.

Тому, **соціокультурна комунікація** є процесом взаємодії в діалозі культур між суб'єктами соціокультурної діяльності з метою передачі або обміну інформацією за допомогою прийнятих в даній культурі знакових систем (мов), прийомів і засобів їх використання. До тієї точки зору ми прийшли, розуміючи, що суб'єктами соціокультурної комунікації можуть виступати як окремі індивіди, так і групи, організації, спільноти, соціальні інститути. А здійснюється цей процес за допомогою прийнятих на даний момент знакових систем (мов), прийомів і засобів їх використання. Соціокультурна комунікація виступає як один з базових механізмів і невід'ємна складова соціокультурного розвитку, що забезпечує можливість формування культурних зв'язків всередині окремих культур та між культурами. Кожна культурна дія може бути розглянута як комунікативна, бо вона містить і виражає певну інформацію. При такому підході культура розуміється як ланцюжок комунікативних взаємодій різних структур. Однак правомірно обмежити соціокультурну комунікацію лише такими діями, які мають цілеспрямований комунікативний сенс, тобто, орієнтовані на передачу інформації, і використовують адекватні цілі знакові системи.

Соціокультурна комунікація буває чотирьох основних видів:

- *інноваційна*, що виражається в залученні суб'єктів культури до нових форм знання і досвіду;
- *орієнтаційна*, що допомагає суб'єктам культури орієнтуватися в навколишньому їх просторі, що визначає їх в систему життєвих орієнтації, домінуючих в даний час;
- *стимуляційна*, що впливає на активність суб'єктів культури, об'єктивує їх потенціал, активізує їх внутрішні ресурси;
- *кореляційна*, що допомагає уточнити окремі параметри культурної діяльності, деталізує і конкретизує більш, приватні аспекти знань, орієнтації і стимулів.

Основною змістовною одиницею соціокультурної комунікації є повідомлення або текст. Будь-який культурний об'єкт, як відомо володіє символічними властивостями, тобто представляє собою текст культури. Це

означає, що засобом комунікативної взаємодії виступають і вся культура як система та кожен окремий її елемент. Як будь – яке явище системного порядку, соціокультурна комунікація має виразну ієрархічну структуру, де кожен елемент – засіб комунікування – виконує строго певну функцію, підпорядковану спільній меті – передачі культурної інформації.

Саме соціокультурна комунікація спонукає міжкультурну комунікацію, впливаючи на якісне буття людини, її систему ціннісних орієнтацій.

Характер міжкультурної комунікації, міжкультурної взаємодії особливо важливий в наші дні, коли завдяки розвитку технічних засобів в загальносвітовий комунікативний процес залучена переважна більшість існуючих етнокультурних утворень. У сьогоднішній на перший план висувається проблема мирного співіснування представників різних культурних традицій, що виключає гноблення, насильницьку асиміляцію і дискримінацію. Ідея діалогу культур як застави мирного і рівноправного розвитку вперше була висунута Михайлом Бахтіним [14]. Вона сформувалася у мислителя під впливом робіт О. Шпенглера [15; 16; 17]. Якщо, з точки зору німецького вченого, світові культури є в деякому сенсі «особистості», то, на думку М. Бахтіна, між ними повинен існувати нескінченний, що триває в століттях «діалог». У О. Шпенглера відособленість культур призводить до непізнаваності чужих культурних феноменів. Для М. Бахтіна ж існування однієї культури паралельно щодо іншої не є перешкодою для їх «спілкування» і взаємного пізнання або проникнення, як якщо б мова йшла про діалог між людьми. Кожна культура минулого, залучена в «діалог», наприклад, з подальшими культурними епохами, поступово розкриває укладені в ній різноманітні смисли, часто народжуються крім свідомої волі творців культурних цінностей. У той же процес «діалогічної взаємодії», згідно М. Бахтіну, повинні бути залучені і сучасні культури. На жаль, сучасні співвітчизники видатного вченого своєю дикунсько-варварською агресією проти України зруйнували у своєї державі його ідеї

«Діалог культур» може бути поняттям, у тому числі й сучасної культурології, а може бути – метафорою, що має на увазі статус політичної, ідеологічної, соціокультурної стратегії, котрою слід керуватися при сучасному глобалізованому суспільстві як єдино вірною. Можемо стверджувати, що панорама сучасної світової культури являє собою сплав багатьох взаємодіючих культурних утворень. Всі вони самобутні і повинні перебувати в мирному діалозі; вступаючи в контакт, неодмінно прислухатися до «співрозмовника», відгукуватися на його потреби і запити. «Діалог» як засіб комунікації культур передбачає таке зближення взаємодіючих суб'єктів культурного процесу, коли вони не пригнічують один одного, не прагнуть домінувати, але постійно стикаються один з одним, маючи на увазі підтримку дбайливого ставлення.

У 1946 році уряд США прийняв Акт про службу за кордоном і створив Інститут служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив лінгвіст Едвард Холл. Для роботи в інституті він залучив вчених самих різних соціогуманітарних спеціальностей. Однак всі їхні спроби зрозуміти і пояснити

поведінку представників інших культур були засновані більше на інтуїції, ніж на знаннях і досвіді. Тому спочатку ефективність їх роботи виявилася невисокою. Головний висновок, який був зроблений фахівцями Інституту, полягав у тому, що кожна культура формує свою унікальну систему цінностей, пріоритетів, моделей поведінки. У процесі роботи співробітники Інституту виявили, що урядові службовці не проявляли активного інтересу до вивчення теоретичних питань культури спілкування, а висловлювали бажання отримати конкретні поради, рекомендації та вказівки щодо практичної поведінки в іншій країні. З цієї причини більшість навчальних посібників і програм з міжкультурної комунікації було орієнтоване на формування та розвиток практичних навичок по спілкуванню з представниками інших культур.

Датою народження міжкультурної комунікації як науки вважається 1954 рік, коли вийшла в світ стаття Едварда Холла і В.Трагера «Culture as Communication» («Культура як комунікація») [18], в якій автори вперше запропонували для широкого вживання сам термін «міжкультурна комунікація».

У сьогоднішні ми розуміємо **міжкультурну комунікацію** як спілкування і взаємодію людей, що представляють різні культури, на основі толерантності і загальнолюдських цінностей, двигуном, ідейним натхненником якої є соціокультурна комунікація.

ЦІКАВІ ФАКТИ КОРИСНОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ!

☺ Завдяки розвитку контактів фінікійський алфавіт, що виник в Палестині між II і I тис. до н. е., поширився в країнах Середземномор'я і потім став основою грецького, римського, а в подальшому і слов'янського алфавітів, що служить підтвердженням позитивного значення міжкультурного спілкування;

☺ В античну епоху робиться спроба великими вченими осмислити і сам феномен комунікації. Філософ, вчитель Олександра Македонського Аристотель у своїй відомій роботі «Риторика» вперше спробував сформулювати одну з перших моделей комунікації, яка зводилася до наступної схеми: оратор-мова-аудиторія;

☺ Найбільш цікавим напрямком міжкультурної взаємодії в епоху середньовіччя можна назвати становлення і розвиток освітніх контактів, які були неодмінною умовою університетської освіти. Перші університети виникли в Європі в IX столітті. Вони були відкриті в містах, в основному, при церквах і монастирях. Вже починаючи з Середніх віків, складається практика міжнародної студентської міграції заради якісної освіти. Середньовічні університети мали свою наукову спеціалізацію. Так, італійські університети вважалися кращими в галузі медицини та правознавства, Французькі давали кращу освіту в галузі теології та філософії, німецькі університети (починаючи з Нового часу), зарекомендували себе як кращі школи в галузі природничих наук;

☺ Важливу роль в процесі розвитку міжкультурних комунікацій зіграла епоха Відродження. Великі географічні відкриття сприяли розвитку торгівлі і стали умовою для поширення знань про культуру різних народів. Поступово з'являється гостра необхідність в обміні інформацією, несвропейські культури викликають великий інтерес у європейців. Вже починаючи з XVI століття, міжкультурні контакти в Європі були пов'язані із захопленням екзотичними країнами, товарами, предметами розкоші. Королі, Вельможі, представники аристократії починають збирати у себе дивовижні колекції, які в подальшому стали основою відомих музеїв і художніх зібрань;

☺ Вже починаючи з другої половини XX століття відбувається консолідація світової спільноти, що ми бачимо й у сьогоденні, коли демократичні країни допомагають Україні побороти агресію авторитарно-тоталітарної Російської Федерації. Інтерес до культурних контактів стає послідовним і усвідомленим. Спостерігається прагнення організувати міжкультурні контакти, як на державному рівні, так і на рівні міжнародних організацій. Міжкультурна комунікація починає сприйматися як цілком визнана величина в соціумі, політиці, економіці, міжнародних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітнянська бібліотека в сучасній системі соціокультурних комунікацій : метод. рек. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; авт.-упоряд.: С.М. Глазунова, Я.М. Ніколаєнко, Я.Є. Сошинська Я. Є. Київ, 2019.

74 с. (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек ; вип. 22).

2. Лекція 8. Міжнародна комунікація та діалог культур. Веб-сайт. URL: <http://www.studme.com.ua...kulturologiya...kommunikatsiya...> (дата звернення: 08.05.2022).

3. Bell J.S. Sixty-Two Years of Uncertainty: Historical, Philosophical and Physical Inquiries into the Foundations of Quantum Mechanics. Plenum, New York, NY, 1990. pp. 17–31; also Physics World 3 (August), 33–40 (1990). QNA, pp. 902–9; FQM, pp. 208–15; SUQM, pp. 213–231.

4. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1998. 112 с.

5. Дильтей В. Собрание починений в 6 томах. Т. 1. Введение в науки о духе. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2000. 762 с.

6. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.

7. Зиммель Г. Избранные работы. Киев: Ника-Центр, 2006. 360 с.

8. Тоффлер Е. Третья Хвиля. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

9. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 256 с.

10. Пальчинська М. В. Особливості техно–інформаційної детермінації сучасного суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 106. С. 207-212.

11. Йенсен Ролф. Общество мечты: как грядущий сдвиг от информации к воображению преобразит бизнес. Санкт-Петербург: Стокгольмская шк. экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 267 с.

12. Большц Н. Размышления о неравенстве. Анти-Руссо. Москва: Издательский Дом ВШЭ, 2014. 272 с.

13. Дмитро Золотухін. Постінформаційне суспільство... Веб-сайт. URL: <http://www.site.ua/dima.zolotukhin...suspilstvo-scenarii...dlya...> (дата звернення: 08.05.2022).

14. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.

15. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Образ и действительность. Минск: ООО «Попурри», 1998. 688 с.

16. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы. Минск: ООО «Попурри», 1999. 720 с.

17. Spengler O. Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. Frankfurt am Main, 1997. 642 s.

18. Trager, G., Hall, E. Culture as Communication: A Model and Analysis. *Explorations: Studies in Culture and Communication* 1954. №3. P. 137-149.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Проаналізуйте термін «комунікація» відносно до «Культурології» як наукової дисципліни.

2. Як зв'язані теорії Джонна Белла і Збігнева Бжезинського стосовно інформаційного суспільства з комунікацією?

3. Співвіднесіть поняття «комунікація» та «соціальна комунікація», «соціокультурна комунікація».

4. Проаналізуйте види соціокультурної комунікації.

5. Яким чином соціокультурна комунікація продукує міжкультурну комунікацію? Наведіть приклади.

6. В чому сутність ідеї «діалогу культур» та як вона вплинула на міжкультурну комунікацію?

7. Міжкультурна комунікація – міжкультурна толерантність – на шляху к цінностям ЄС.

8. Створить програму міжкультурної комунікації особистості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Боринштейн Е.Р. Роль и значение социокультурной толерантности в современном обществе. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання»*. Одеса-Дніпропетровськ, 2016. С. 152-160.

2. Боринштейн Е.Р. Социокультурная толерантность в современном украинском обществе. *Матеріали Міжнародної наукової конференції*

- «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання». Одеса-Дніпропетровськ, 2016. С. 13-28.
3. Верховод Л.І. Соціологія культури та комунікація: навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заочн. Форми навч. спец. «Соціологія»; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 263 с.
  4. Кочубей, Н. В. Соціокультурна діяльність: навч. посіб.; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Суми: Університет. кн., 2015. 121 с.
  5. Культурологія: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с.
  6. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій (наукова стаття, оприлюднено 12 лютого 2011 року) [Наукова сторінка професора Володимира Різуна] // Інститут журналістики: [сайт] Київ, 2011. Веб-сайт. URL: http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf (дата звернення 16.05.2022).
  7. Освітнянська бібліотека в сучасній системі соціокультурних комунікацій: метод. рек. / наук. ред.: Добко Т. В., Пономаренко Л. О.. Київ: НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2019. 74 с. Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітнянських бібліотек». Вип. 22.
  8. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 288 с.
  9. Социальные коммуникации: (теория, методология, деятельность): слов.-справ. / авт.-сост. В. А. Ильганаева. Харьков: Гор. тип., 2009. 391 с.
  10. Спіріна Т. Соціокультурна діяльність, як засіб формування життєвих цінностей молоді у вільний від навчання час. *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Педагогіка*. 2005. Вип. 11. С. 138–145.
  11. Степанов В. Ю. Соціокультурний простір сучасності. *Вісн. Харків. держ. акад. культури*. 2014. Вип.43. С. 104-110.
  12. Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації (ELLIC 2015): матеріали II Міжнародної наукової конференції / відп. ред. Н.Я. Яцків. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2015. 426 с.
  13. Borinshtein Y., Orlenko I. Continuous education as the basis of sociocultural adaptation. **Index Copernicus. Science Rise: Pedagogical Education**. Volume 2(35). 2020. P.21-26.
  14. Hall Edward Twitchell. Beyond culture. Garden City, N.Y.: Anchor Press, 1976. 256 p.
  15. Hofstede Geert. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks CA: Sage, 2001. 596 p.
  16. Thomas, A., Kinast, E.-U., & Schroll-Machl, S. Handbook of intercultural communication and cooperation. Basics and areas of application. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. 416 p.

5.3. Інтеграція, асиміляція, акультурація та інкультурація в міжкультурній комунікації (Євген Борінштейн)

Інтеграція, асиміляція, акультурація і інкультурація утворюють деяке загальне смислове поле, що обсягує широкий спектр різноманітних явищ, які виникають при взаємодії як окремих індивідів, так і цілих груп з інокультурним оточенням.

Взагалі поняття «інтеграція» ввів англійський учений Г. Спенсер, пов'язавши її з диференціацією тканин в процесі еволюції і спеціалізацією функцій спочатку гомогенної, живої матерії, котра реагує дифузно [1].

Інтеграція (від лат. *Integration* – заповнення, відновлення) – це процес узгодження логічних, емоційних, естетичних значень з культурними нормами і реальною поведінкою людей, як встановлення функціональної взаємозалежності між різними елементами культури. Інтеграція може бути економічною, політичною, соціальною і так далі. Але, згідно з направленням, нас більше цікавить інтеграція культурна. Мені сподобається розуміння **культурної інтеграції** як взаємодії і взаємовпливу між різними культурами, що веде до формування цілісної гармонійної культурної системи.

При взаємодії представників різних культурних традицій узгодження норм, вироблення відповідних їм моделей поведінки є надзвичайно важливим і далеко не завжди проходить безболісно. У різних культурах зв'язок між тими чи іншими формами культурної практики може істотно варіюватися, що необхідно враховувати при проведенні культурної політики.

Культура може обмінюватися своїми практиками, віруваннями, ідеями та ритуалами. **Важливо** ► Інтеграція можлива лише тоді, коли культурам не доводиться жертвувати характеристиками, які роблять їх унікальними.

Культурна інтеграція в значній мірі позитивна. Вона приносить користь людям в кожній культурі, тому що нічого у них не забирає. Людям дозволено змішувати свої переконання та ідеї. Вони не повинні відмовлятися від своєї культури.

При розгляді різних варіантів міжкультурної взаємодії часто користуються терміном «асиміляція». Психологи надають таку трактовку асиміляції: згідно Ж. Піаже – «механізм, що забезпечує використання в нових умовах раніше набутих умінь і навичок без їх істотної зміни: його за допомогою новий предмет або ситуація об'єднується з сукупністю предметів або іншою ситуацією, для якої вже існує схема» [2, с. 35]. Але, на мій погляд, це дуже вузька та застаріла точка зору. Українські філософи значно розширили тлумачення асиміляції, показавши значення контексту дослідження: «У психології – ототожнення змісту свідомості з подібним, раніше засвоєним змістом, що відбувається завдяки тому, що у пам'яті залишаються сліди. У мовознавстві асиміляція – більше або менше уподібнення звуку із сусіднім звуком як в умовах його виробництва (артикуляції), так і в акустичному відношенні. Соціальна філософія аналізує асиміляцію етносів, народів, культур,

локальних соціумів. При цьому асиміляція розглядається як засіб досягнення етнічної однорідності» [3, с. 62].

Під **асиміляцією** в культурологічному знанні мається на увазі процес, в результаті якого члени одного етнокультурної групи втрачають свою первісну культуру і засвоюють культуру іншої групи, з якою вони знаходяться в безпосередньому контакті. За багатовікову історію існування людства не раз траплялося так, що в результаті міжкультурних контактів одні культури асимілювалися, поглиналися іншими. Цей процес може відбуватися і спонтанно, і як цілеспрямована дія, покликана викоринити іншу культуру. Тому термін «асиміляція» часто застосовується для позначення особливої політики домінуючої етнокультурної групи щодо етнічних або культурних меншин, спрямованої на планомірне придушення їх культури і створення таких соціальних умов, при яких участь меншин в інституційних структурах домінуючої групи ставиться в пряму залежність від прийняття ними її культурних норм і цінностей [4, с. 167].

Можливою є й *одностороння асиміляція*, при якій культура меншини повністю витісняється домінуючою культурою. Етнокультурні меншини під тиском тих чи інших обставин повністю переймають цінності і норми іншої культури, ідентифікуються з нею, втрачають всі ознаки власної культурної унікальності. При асиміляції може відбуватися і культурне змішання, при якому окремі елементи підпорядкованої і панівної культур змішуються, утворюючи нові варіації, які можуть лягти в основу нового типу культури.

Випадки повної асиміляції зустрічаються вкрай рідко. Найчастіше при зіткненні культур, навіть коли одна з них очевидно переважає і домінує, має місце тільки та чи інша ступінь трансформації культури меншини під впливом домінуючої. При цьому досить часто відбувається і зворотний процес: культура меншості сама впливає на домінуючу.

В процесі асиміляції слід зазначити кілька компонентів:

- заміну старих культурних цінностей і норм підпорядкованої групи цінностями і нормами панівної культури. Свідомо чи несвідомо, насильно або добровільно етнокультурні групи, що опинилися в оточенні більш потужної культурної групи, переймають комплекс писаних і неписаних правил останньої. Це проявляється в самих різних формах: в мові і мовленні, в поведінці, облаштуванні побуту, в бажаннях і фантазіях, етичних нормах та інших;

- інкорпорацію членів підпорядкованої групи в інституційні структури домінуючої групи. Будь-яка етнокультурна угруповання, хоч би демонстративно вона не відокремлювалася, рано чи пізно змушена так чи інакше вступати в безпосередній і опосередкований контакт з оточенням. Це є часом умовою виживання її членів. Природно, що представники культурних меншин мають шанс заявити про себе, в тому числі і про свою самотність, лише в інституалізованих формах, прийнятних для домінуючого культурного оточення;

- зростання числа змішаних шлюбів. В результаті таких шлюбів з'являється потомство, що є двукультурним (чи полікультурним, коли батьки

вже є двукультурними. Таке нерідко можливо побачити в Одесі, де одесити ідентифікують себе з культурами своїх батьків, своїх бабусь і дідусів, да ще вважають себе одеситами) «за народженням». Найчастіше воно успадковує обидві культурні традиції. Чільне становище займають при цьому культурні цінності і норми, які домінують в даному співтоваристві, хоча нерідко бувають і винятки;

- формування у членів підпорядкованої групи культурної ідентичності, що базується на приналежності до інституційних структур панівної групи, втрату первинної культурної ідентичності або тільки формальне її збереження. Це відбувається не відразу і не завжди. Буває, що вже перше покоління, яке виросло в умовах домінуючої інокультури, повною мірою сприймає нові цінності і норми. Але в історії були випадки, коли, навіть втративши таку ознаку культурної ідентичності, як мова, століттями не маючи такої культурної атрибуції, як державність, представники етнокультурних груп, розкидані через обставини серед різних народів і племен, продовжували повною мірою проявляти всі риси культурної самобутності.

У сьогоденні більшість дослідників виступають за обережне використання терміна «асиміляція» у зв'язку з тим, що він викликає негативні політичні асоціації. *Етнокультурна асиміляція* найчастіше асоціюється у нас з насильницькими і дискримінаційними заходами, застосовуваними по відношенню до меншин. Проте комунікативні процеси, незмінно виникають при асиміляції, відіграють значну роль при формуванні сукупного образу того чи іншого культурного типу.

Вперше поняття «**аккультурація**» почали застосовувати американські дослідники культурної антропології в кінці XIX століття у зв'язку з дослідженням процесів культурної зміни в племенах північно-американських індіанців. Якщо бути конкретнішим, термін «аккультурація» вперше був запропонований в 1880 році американським етнологом Джоном Веслі Пауеллом у вступній частині до праці «Дослідження індіанських мов» (1880) [5], який так позначив культурну схожість, що виникає при культурних контактах різних етнічних груп. Спочатку воно мало вузьке значення і позначало процеси асиміляції, що відбувалися в індіанських племенах при їх зіткненні з культурою білих американців.

Аккультурація (лат. *acculturare* від *ad* «до; наближення» + *cultura* «освіта, розвиток») – процес взаємовпливу культур (обмін культурними особливостями), сприйняття одним народом повністю або частково культури іншого народу.

Аккультурація може відбуватися при одній з двох умов. По-перше, при вільному запозиченні контактуючими культурами елементів один одного, що протікає при відсутності військово-політичного панування однієї групи над іншою. Добровільність запозичення культурних патернів, вільна їх міграція з однієї культурної традиції в іншу створюють можливість для налагодження стійких міжкультурних комунікативних відносин. По-друге, при спрямованому і регульованому культурному зміні, коли домінуюча у військовому,

економічному або політичному відношенні група проводить політику насильницької культурної асиміляції підлеглої групи. При такому підході міжкультурна комунікація ставить культури в нерівне становище, а виникаючі між ними відносини рано чи пізно розпадаються.

Інкультурація – це процес залучення людини до певного культурного середовища і набуття нею необхідних для життя культурних навичок.

Сам термін був введений американським вченим М. Херсковіцем в роботі «Людина і його твори: Наука культурної антропології» у 1948 році [6]; приблизно в той же час К. Клакхон ввів аналогічний за змістом термін «культуралізація», тому що існуючий на той час термін «соціалізація» не охоплював процесів засвоєння когнітивних аспектів культури (знань, вірувань, цінностей і т.п.) [7]. Необхідно зазначити, що американська культурна антропологія, на відміну від англійської соціальної антропології, ставила в центр вивчення «культуру», а не «суспільство» і термін «інкультурація» був для неї більш органічним. Це важливо і для сучасної України, коли за час війни річ повинна йти саме про збереження культурних традицій.

Інкультурація відбувається в рамках взаємного обміну між культурою і особистістю: має місце формування базових людських навичок, в тому числі особливостей соціальної взаємодії, форм прояву емоцій, суджень про різні феномени навколишнього середовища, як природного, так і соціального.

Процес інкультурації передбачає придбання людиною наступних навичок і знань:

- * у галузі життєзабезпечення: особливості ведення домашнього господарства, придбання та споживання товарів і послуг, здійснення професійної діяльності тощо;

- * в рамках особистісного розвитку: отримання загальної, професійної освіти, соціальна активність, хобі;

- у процесі соціальної взаємодії: специфіка формального / неформального спілкування, фізичні переміщення, подорожі;

- * по відновленню енергетичних витрат: традиції вживання їжі, пасивний відпочинок, правила особистої гігієни, сон.

Успішна інкультурація означає, що людина може вільно орієнтуватися в навколишньому природному і соціальному середовищі, використовувати базові компоненти культури, зібрані попередніми поколіннями, брати участь в обміні результатами фізичної і розумової праці, ефективно взаємодіяти в рамках формальної/неформальної комунікації.

Щоб пізнати іншу культуру, необхідно освоїти деякі базові інститути, а саме:

- *освіта* – є інструментом транслятора та ретранслятора культури між різними поколіннями, істотно підвищуючи ефективність процесу інкультурації;

- *найближче соціальне оточення*. Під соціальним оточенням (середовищем) розуміється система відносин, ідей і цінностей, які сприяють розвитку особистості [8]. Спілкуючись в соціальному середовищі, людина засвоює в процесі соціалізації норми і цінності суспільства, виробляє особисті і

суспільно-значущі якості, визначає критерії оцінки своїх дій і дій оточуючих людей.;

- *ЗМІ*. На мій погляд найбільш точне визначення розуміє під ЗМІ «організаційно-технічні комплекси, що забезпечують швидку передачу і масове тиражування словесної, образної та музичної інформації» [9];

- *різні політичні та соціальні організації*. Під політичними та соціальними організаціями ми розуміємо об'єднання людей на добровільній основі, які здійснюють свою діяльність з метою висловити і реалізувати суспільні інтереси, використовуючи при цьому тиск на публічну владу.

Таким чином, **інкультурацію** можна інтерпретувати як процес входження індивіда в іншу, нову для нього культуру із засвоєнням нової системи цінностей, зразків системи цінностей та ціннісних орієнтацій, в результаті чого він набуває здатність вільно орієнтуватися в межах нової культурної моделі.

Глобалізоване суспільство призвело до масової міжкультурної комунікації, яка у сьогоденні є звичайним процесом. Важливо розуміти, що інтеграція, асиміляція, акультурація, інкультурація в той чи іншій формах є складовими міжкультурної комунікації, без розуміння яких не можливо збагнути у повній мірі особливості міжкультурної комунікації.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ТЕМИ!

ІНТЕГРАЦІЯ

АСИМІЛЯЦІЯ

АКУЛЬТУРАЦІЯ

ІНКУЛЬТУРАЦІЯ

ЛІТЕРАТУРА

1. Спенсер Г. Синтетическая философия. Киев: Ника-Центр, 1997. 512 с.
2. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. 800 с.
3. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В.П.Андрущенка. Харків: «Корвін», 2002. 672 с.
4. Культурология: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с.
5. Акультурація – ВУЕ – Велика Українська Енциклопедія. Веб-сайт. URL:<http://www.vue.gov.ua> > Акультур... (дата звернення: 08.06.2022).
6. Herskovits Melville J. Man and his Works: The Science of Cultural Anthropology. New York: Alfred A. Knopf, 1948. 678 p.
7. **Gluckhohn Clyde**. Mirror For Man. New York: Fawcett, 1949. 214 p.
8. Социальное окружение. Веб-сайт. URL:<http://www.soshvoened.ru/userfiles/files/socisnoe...> (дата звернення: 08.06.2022).
9. СМІ – Інтервіки. Веб-сайт. URL:<http://www.interwiki.info>. (дата звернення: 08.06.2022).

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення інтеграції. Що із спілкування є інтеграцією, та що не є інтеграцією. Наведіть приклади.
2. Ознаки культурної інтеграції.
3. Як культурологія розуміє асиміляцію? Охарактеризуйте повну та односторонню асиміляцію. Наведіть приклади.
4. При яких умовах відбувається акультурація?
5. Коли відбувається інкультурація? Наведіть приклади.
6. Чим інкультурація відрізняється від культуралізації та соціалізації? Наведіть приклади.
7. Порівняйте інтеграцію, асиміляцію, акультурацію, інкультурацію.
8. Наведіть приклади інтеграції, асиміляції, акультурації, інкультурації в сучасному українському суспільстві.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація та асиміляція як основні форми існування... Веб-сайт. URL:<http://www.f-mx.ru/kultura...iskusstvo/adaptaciya...osnovni.html> (дата звернення: 07.06.2022).
2. Борінштейн Є.Р. Вплив культурної політики на соціокультурні зміни в українському суспільстві. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2011. № 2 (48). С. 13-19.
3. Борінштейн Є.Р. Оцінка змін стану культури в Україні у міжнародному контексті. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток наукових досліджень 2005»*. Полтава, 2005. С. 158-161.

4. Боринштейн Е.Р. Социальная культура и социальная аккультурация. *Мова і культура (Науковий щорічний журнал)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. Вип. 6. Т. I. Філософія мови і культури. С. 5-11.
5. Войтович Р.В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку / Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія // За наук. ред. Р.В. Войтовича та П.В. Ворони. Київ: Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, 2018. С. 11-24.
6. ВУЕ – Велика Українська Енциклопедія. Веб-сайт. URL:<http://www.vue.gov.ua> > Акультур... (дата звернення: 08.06.2022).
7. Енциклопедія Сучасної України. Веб-сайт. URL:<http://www.esu.com.ua>>search_articles.php?id=12384 (дата звернення: 07.06.2022).
8. Культурология: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с.
9. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1 Санкт-Петербург: Университетская книга; Алетейя, 1998 446 с.
10. Попович М.В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1999. 728 с.
11. Попович О.В. Процес соціалізації та процес інкультурації. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2016. Вип.46 (частина II). С. 170-181.
12. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 288 с.
13. Сеїтмуратова А. Політика русифікації та асиміляції кримських татар. *Сучасність*, 1988. № 2. С. 118-122.
14. Сокольская Л. В. Культурно-исторический процесс и аккультурация. *Философия и культура*. 2015. № 7. С. 986-996.
15. Borinshtein Y, Orlenko. I. Continuous education as the basis of sociocultural adaptation. **Index Copernicus. Science Rise: Pedagogical Education**. Volume 2(35). 2020. P.21-26.
16. Grenon M. La notion d'acculturation entre l'anthropologie et l'historiographie. *Lekton*. 1992. Vol. 2. № 2. Pp. 13-42.

5.4. Мовна особистість і міжкультурна комунікація (Лариса Самчук)

Культура і мова

Соціогуманітарна сфера ХХІ століття визначає мову як невід’ємний складник суспільного буття. Погляд на суспільні трансформації, що відбуваються, свідчить про стрімкий розвиток комунікаційних процесів. Важливим для сучасного суспільства постає питання формування цілісної мовної особистості, з власними цінностями, здатної до творчої самореалізації та самовияву в різних дискурсивних практиках.

Проблематика мовної особистості здавна цікавила представників різних наук: філософії, лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, психології, педагогіки. Однак, важко сказати, що вона є повністю вирішеною сьогодні. Поняття мовної особистості торкається усіх сфер життя нашого суспільства, адже має безпосередній зв'язок зі спілкуванням – найважливішим елементом людського існування. Водночас, це поняття є важливим не тільки для соціальної філософії, але й для філософії освіти, адже формування мовної особистості можна розглядати як елемент освітнього дискурсу.

Формування мовної особистості відбувається в процесі сприйняття, переробки та творення різноманітних текстів, як усних, так і письмових. Зокрема, сукупність текстів, які особистість вимовляє, сприймає, читає формує мовну свідомість особистості, яка в міру накопичення мовного досвіду постійно розвивається і може виступати як предмет освітнього процесу.

Висунення на перший план проблем, пов'язаних з мовною особистістю, передбачає осмислення того соціолінгвістичного контексту, в якому існує сучасна мовна особистість, розумінням особливостей мовної ситуації – необхідна умова вироблення стратегій мовної освіти.

Світові тенденції вплинули на українську наукову думку, яка все частіше стала апелювати до таких понять, як комунікація, мовна комунікація, комунікативний акт, комунікативна поведінка, комунікативний кодекс, комунікативне навчання, комунікативна освіта, міжкультурна комунікація. У руслі філософської проблематики, тема комунікації з'явилася лише в 80–90 -х рр. ХХ століття як наслідок діяльності німецьких учених-філософів. Дослідницькі пошуки у цьому питанні спираються на методологічні розробки Ю. Хабермаса та К.-О. Апеля. Їх теорія полягала в поєднанні зосередження до світу щоденної комунікації, життєвого світу та способу життя індивіда, усвідомленій необхідності ствердження розуму як найважливішого фактора подолання майбутнього зростання антропологічної кризи, в тому числі, кризи міжособистісної. Бачимо акцент на проблемі інтерсуб'єктивності особистості, що впливало на сприйняття цієї сфери як найбільш значущої в життєвому світі будь-якої людини, уможливило реалізацію найрезультативніших способів уникнення кризових станів, в яких часто опинялася людина.

Суспільство і культура – два важливих компоненти, що впливають на мову. Проблема, пов'язана зі ступенем взаємодії мови і культури, є сьогодні однією з найскладніших і суперечливих у філософії, мовознавстві, культурології, семіотиці. Складність її визначається багатоаспектністю, структурною різноманітністю усього того, що належить до мови і до культури.

Існує близько двох-трьох сотень і навіть більше визначень культури. Що стосується визначення культури, Едвард Сепір (1956) каже, що культура – це система поведінки та режимів, які залежать від стану. Рошер (1972, 2004), антрополог, вважає, що культура – це зв'язок ідей і почуття, прийняті більшістю людей у суспільстві. Безперечно, культуру вивчають і поділяють у соціальних групах і передається вона негенетичними шляхами (The American Heritage, Science Dictionary 2005). Тейлор (1974), антрополог, каже у своїй

«Первісній культурі», що культура в комплексному визначенні включає переконання, мистецтво, навички, мораль, закони, традиції та поведінку, які отримує індивід як член суспільства від власної спільноти. Кробер і Клюкхон (1952) вважають цивілізацію і культуру одним і тим же, і вони вірять, що ці два терміни використовувалися як синоніми. Для них обидва вказують на різні рівні одного і того ж предмета. Цивілізація свідчить про великий розвиток цивілізованого суспільства; культура також вказує на той самий предмет (там само). Т. С. Еліот (1961) розглядає культуру як капітал і засіб розвитку усіх знань, щоб подолати всі проблеми спільного використання людей, щоб допомогти економічній стабілізації і політичній безпеці. Спенсер (1986) називає культуру середовищем супер органічного і підкреслює поділ культури на основі фізичних і природних факторів.

Сьогодні в філософії і мовознавстві більшість учених дотримуються гіпотези про взаємозв'язок мови і культури. Одну з перших спроб обґрунтувати цей зв'язок зробив В. фон Гумбольдт. Він обґрунтував ідею про національний характер культури, яка знаходить своє відображення в мові за допомогою особливого бачення світу. Мова і культура, будучи відносно самостійними феноменами, пов'язані через значення мовних знаків, які забезпечують онтологічну єдність мови і культури. В. фон Гумбольдт першим пов'язав змістовну сторону мови з духовним життям, культурою народу. Мова, на його думку, належить до тих явищ, які відображають характер етносу, його психічний склад, образ думок, мистецтво, науку, філософію, комплекс цінностей, що визначає «дух народу», його світогляд, який відбивається в мові. Слушними вважаємо тези В. фон Гумбольдта про те, що особливості часів і народів так тісно переплітаються з мовами, що мовам іноді незаслужено приписують те, що повністю або більшою частиною належить епохам і народам і що мови зберігають лише мимоволі. Навіть окремі письменники завдяки могутнім поривам свого духу можуть у своїх творах надати мові новий характер, хоча слова і словозміна залишаються тими ж, змінюється тільки їх вживання. Відтак, як стверджує учений, правильно наступне:

1. Мова, незважаючи на всі сторонні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка властива і її характеру; мова реагує на вплив і допускає вільне використання тільки в межах свого характеру.

2. Зворотна дія мови тим чіткіша, що через неї все створене народами в минулому впливає на індивіда; індивідуальність же людини аналогічна індивідуальності мови завдяки тому, що джерело впливу на них одне й те ж, але перша навряд чи може протистояти останній.

3. Окремі особливості надають іноді мові новий характер, але така здатність до зміни знову ж належить споконвічного характеру мови (Гумбольдт В., 1985).

Л. Вайсгербер писав, що кожна мова в її змістах володіє власною картиною світу, властивим їй космосом понять і розумових форм. Як бачимо, те, що В. фон Гумбольдт визначав як внутрішню форму мови, є, на думку Л. Вайсгербера, мовною картиною світу. Учений зауважує: якщо розглядати те,

що мова передає своїм носіям певний спосіб світобачення як найвидатнішу можливість, якою вона володіє, то, роблячи прості висновки з цього, ми можемо отримати більш точне визначення сутності мови, ніж те, яке ми залучали свого часу (мова – засіб вираження, повідомлення, спілкування); ми найкраще осягнемо мову як культурне надбання та її роль у житті суспільства і конкретної людини, якщо розглянемо її як форму суспільного пізнання (Вайсгербер Л., 2004).

Мова відіграє життєво важливу роль у встановленні та підтримці того, що ми називаємо культурою, включаючи конвенції, звички та практики інтерпретації окремих осіб і спільнот. За допомогою мови ми створюємо і ділимося з іншими ідентичністю, категоріями, ставленнями, цінностями та структурою переконань. Вивчення того, як певна культура використовує мову, може розкрити важливі аспекти соціальності та поведінки, включно з тим, як люди організуються, соціалізувати нових членів, створювати або протистояти авторитету, використовувати інструменти грамотності, поклонятися, сперечатися. Мова – це не лише керована правилами система зі своїми власними внутрішніми правилами і логікою (які вивчає кожна дитина в спільноті), але система інструментів для конституювання суспільного життя і культури.

Мова і культура – це найважливіші засоби комунікації між членами етносоціальної спільноти, які дозволяють матеріалізувати дійсність у продуктах культури та у мовних формах. Характер взаємодії між цими засобами однозначно не визначено, консенсус з цього питання науковою спільнотою не досягнуто. Лі Лунь визначає такі основні підходи до визначення взаємозв'язку між культурою і мовою: 1) мова відображає культуру; 2) мова детермінує культуру; 3) мова – складовий компонент культури (Лі Лунь, 2020). У межах першого підходу лексичні засоби виражають своєрідність народу, національну культуру, її національний характер, що відбивається на формуванні мовної картини світу як результату пізнавальної взаємодії людини із навколишньою дійсністю в умовах окремого культурного середовища. Для опису взаємодії культури і мови в цій формі в лінгвокультурології навіть був введений термін – «концепт» – «одиниця взаємодії мови, культури і мислення носія цієї мови» (Байдак А. В., 2011). Приміром, сприйняття одного й того ж концепту дракона в різних культурах – китайській і українській. У Китаї дракон являє собою мудрість, приховане знання, силу, нескінченність, божественну силу змін і трансформації, ритми природи, закон становлення. В українській культурі дракон часто зображують жадібним, він збирає навколо себе багато коштовностей, агресивний, злий.

Другий підхід до проблеми взаємозв'язку мови і культури базується на ідеях В. Гумбольдта, що розробляються вченими Е. Сепіром і Б. Уорфом, які сформулювали гіпотезу лінгвістичної відносності. В основі теорії лежить ідея про те, що люди бачать світ крізь призму своєї рідної мови. У цій гіпотезі висуваються наступні положення:

1) мова обґрунтовує спосіб мислення мовця народу;

2) спосіб пізнання дійсності залежить від того, якою мовою мислить людина (Уорф, Б. Л. 1960).

Мова – це не просто інструмент для відтворення думок, вона сама формує наші думки. Ця ідея лягла в основу гіпотези лінгвістичної (мовної) відносності Сепіра-Уорфа. Мова не просто відображає світ, вона будує ідеальний світ у нашій свідомості, конструює другу дійсність. Людина бачить світ так, як вона говорить. Тому люди, які говорять різними мовами, бачать світ по-різному.

Саме ця теорія набула поширення в працях Л. Вайсгербера. У контексті цього підходу є важливим висвітлити теорію концептуальної метафори, запропоновану Дж. Лакоффом і М. Джонсоном. Вона переосмислила наявні раніше уявлення про метафору та оголосила метафору базовою формою мислення: метафора не тільки впливає на мовне вираження, але також і структурує думки людини і навіть впливає на її вчинки. Увіразненість концептуальної метафори саме в тому, що її основою постають не тлумачення слів і не об'єктивні категорії, а сформовані у свідомості людини концепти. Такі концепти вміщують у собі уявлення індивіда про характеристики як самого себе, так і довколишнього світу. Як от, один з найбільш яскравих прикладів концептуальної метафори – сприйняття життя як шляху. Так, фрази «йти дорогою життя», «життєвий шлях», «супутник життя», «кінець шляху» формують певні уявлення про життя як фундаментальне поняття культури, що впливає на поведінку особистості.

Іншим важливим аспектом зазначеної проблеми є взаємозв'язок мови і суспільства. Українська дослідниця В. Сухенко стверджує, що вплив мови на суспільство вивчено значно менше. Сам факт такого впливу нерідко викликав сумніви. Важко, однак, уявити, що основний засіб мислення, оформлення й поширення інформації в суспільстві є певним непомітним інструментом, що ніяк не впливає на суспільне життя. Більше того, результати досліджень змушують замислитися над тим, як формується ставлення різних суспільних груп до тих чи тих подій. Аналіз показує, що це відношення багато в чому залежить від рівня розуміння соціальними групами актуальних словесних знаків, що функціонують у суспільстві. Мова відіграє особливо істотну роль у суспільному житті, є основою взаєморозуміння, соціального миру та розвитку (Сухенко В., 2016). Ми вважаємо, що це одна з центральних проблем сучасної культури, адже саме в її контексті можемо дослідити таке явище, як полілінгвізм, що сьогодні є ознакою суспільства.

В українській філософській думці особливу увагу розгляду питання взаємозв'язку елементів культура-суспільство приділяє Ю. Шабанова. Учена стверджує, що культура містить у собі регулятиви – ідеали, цінності, моральні норми, світоглядні домінанти – дотримання яких є важливою умовою збереження суспільства як цілісного організму. Особлива роль у цьому процесі належить мові як засобу передачі соціального досвіду. Вона визначає мову як елемент культури, зокрема, один із найбільш стійких, що становить

національну форму прояву універсального в культурі (Шабанова Ю. О., 2019).

Відмінності між мовою і суспільством полягають у наступному:

Мова – це інструмент, який люди використовують для спілкування один з одним, тоді як суспільство – це спільнота, в якій люди живуть разом.

Мова використовується людьми для передачі емоцій і бажань, тоді як суспільство – це організована група людей.

Мова складається із символів, знаків, звуків, жестів тощо, тоді як суспільство складається з людей, об'єднаних релігійними переконаннями, політичними поглядами, культурними практиками тощо.

Мова може існувати в розмовній і письмовій формі, тоді як суспільство є сукупністю людей, які живуть разом у спільноті.

Коли мова впливає на суспільство, це називається соціологією мови, тоді як вплив суспільства на мову відомий як соціолінгвістика.

За допомогою дослідження соціокомунікативної природи мовної особистості, визначено декілька видів зв'язків, які притаманні мовній особистості, а саме:

- взаємодії (координації), специфіка яких полягає в тому, що вони опосередковуються метою, яку ставлять перед собою кожна зі сторін взаємодії;
- породження (генетичні), притаманні будь-якій ситуації спілкування (нова інформація, смисли тощо);
- перетворення, зміна смислів, намірів;
- функціонування, що забезпечує діяльність системи освіти;
- розвитку як модифікації соціальних зв'язків.

Отже, тріада мова-культура-суспільство являє собою соціокультурну єдність світосприйняття. Але, для цілісного розуміння мовної особистості цього, на наш погляд, замало. Треба ще зрозуміти безпосередню роль людини. Тому, ми можемо дослідити взаємозв'язок мови та людини. Таким чином, логічно було б утворити тетраду мова-культура-людина-суспільство, дослідити її взаємозв'язок та особливості.

Мовна особистість постійно знаходиться під впливом соціуму та культури. Тому й говоримо про дослідження мовної особистості як елемента соціокультурного дискурсу у контексті соціокультурної динаміки мовної особистості. Ми виділяємо такі особливості мовної особистості, що продукують її комунікацію у суспільстві, а саме: детерміноване сприйняття «іншого»; міжособистісну мовну атракцію; соціокультурну мовну атрибуцію.

Вплив культури на сприйняття

Первинне сприйняття людини часто є вирішальним фактором для подальшої взаємодії з ним. Спілкування з незнайомою людиною вимагає використання певного запасу знань для оцінки можливих результатів та наслідків від контактів з ним. Тут зазвичай як критерії беруться власні

культурні норми, на основі яких оцінюються його зовнішність, внутрішні якості, поведінка.

Спираючись на суб'єктивні уявлення про те, «як має бути», робляться відповідні висновки та даються оцінки. При цьому виникає питання про відповідність цих висновків та оцінок реальній дійсності, оскільки сприйняття інших людей часто відбувається несвідомо, автоматично.

Отримуючи інформацію з оточення, людина систематизує та упорядковує її у зручній для себе формі. Це означає, що сприйняті речі, люди, відносини, події та явища поділяються на відповідні групи, класи, види, тобто *категорії*. Категоризація допомагає спростити дійсність, зробити її більш зрозумілою та доступною, що дозволяє легше впоратися з величезним потоком інформації про людей, явища, події. Крім того, за допомогою категоризації стає можливим будувати припущення та передбачення, структурувати та встановлювати зв'язок між нашими знаннями про людей та навколишній світ, описуючи типові зразки поведінки та окремі вчинки людей, даючи їм характеристику.

Сприймаючи та оцінюючи навколишній світ, людина керується своїми уявленнями про красу, дружбу, свободу, справедливість тощо. Ці уявлення залежать від попереднього життєвого досвіду, особистих інтересів, виховання, соціально-економічних чинників тощо. У силу дії всіх цих факторів світ людині відкривається різними сторонами: від найбільш сприятливих, до тих, які несуть загрозу її існуванню. Це означає, що сприйняття дійсності людиною обумовлено культурними, соціальними та особистісними характеристиками.

Механізм сприйняття кожної людини своєрідний і неповторний, проте це зовсім не означає, що здатність сприймати світ певним чином дається людині від народження. Сприйняття формується через активну взаємодію людини з навколишнім культурним і природним середовищем і залежить від цілого ряду факторів, таких, як стать, досвід, виховання, освіта, потреби тощо. Але не тільки ці характеристики впливають на формування сприйняття.

Культурне та соціальне середовище, в якому проходить становлення людини, відіграє значну роль у способі сприйняття нею навколишньої дійсності. Вплив культурного становища сприйняття можна бачити особливо виразно, коли ми спілкуємося з людьми, що належать до інших культур.

Іншою культурною детермінантою, що визначає сприйняття людиною реальності, є мова, якою вона говорить і висловлює свої думки. Свого часу вчені запитали: чи справді люди однієї мовної культури бачать світ інакше, ніж інші? У результаті спостережень та досліджень цього питання склалися дві точки зору: номіналістська та релятивістська.

Номіналістська точка зору – сприйняття людиною навколишнього світу здійснюється без допомоги мови, якою ми говоримо. Мова є просто зовнішньою «формою думки». Тому в ході мисленнєвої діяльності у свідомості всіх людей формуються однакові образи реальності, які можуть бути виражені різними шляхами різними мовами.

Релятивістська позиція – структура мови визначає особливу роль мислення, сприйняття реальності, структурні зразки культури, стереотипи

поведінки тощо. Ця позиція добре представлена у вже згадуваній гіпотезі Е. Сепіра і Б. Уорфа, згідно з якою будь-яка мовна система є не тільки інструментом для відтворення думок, а й фактором, що формує людську думку, стає програмою та керівництвом розумової діяльності індивіда. Тобто формування думок є частиною тієї чи іншої мови та різниться в різних культурах.

Мова має першорядне значення по відношенню до культури, однак існує й інший підхід, який полягає в тому, що саме культура впливає на вираз понять і категорій у мові, тобто їй (культурі) надається першорядне значення. На думку Е. Холла, парадокс культури полягає в тому, що мова – це система знань, яка найчастіше використовується для опису культури.

Запитання для самоперевірки

1. Які особливості взаємозв'язків між мовою і культурою виділяв В. фон Гумбольдт?
2. У чому полягають відмінності між мовою і суспільством?
3. Прокоментуйте твердження: «Суспільство і культура – два важливих компоненти, що впливають на мову».
4. Охарактеризуйте основні підходи до визначення взаємозв'язку між культурою і мовою.
5. Які види зв'язків притаманні мовній особистості?
6. Проаналізуйте вплив культури на сприйняття.
7. Прокоментуйте зв'язки між компонентами тріади «мова-культура-суспільство».

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашенко І. В., Самчук Л. С. Соціокультурна діяльність мовної особистості в освітньому просторі ЗВО. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2020. № 1. С. 72-76.
2. Боринштейн Е. Р., Кавалеров А. А. Личность: ее языковые и ценностные ориентации. Одесса : Астропринт, 2001. 163 с.
3. Боринштейн Є. Р. Творча активність особистості: соціокультурний підхід. *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання* : збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського (Одеса, 20-21 травня 2022 року). Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 5-8.
4. Панфілов О. Ю. Комунікативний дискурс у стратегії цивілізаційного діалогу. *Вісник Національної юридичної академії України імені*

Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 9-17.

5. Погасій Л. П. Мова як предмет філософської рефлексії: особливості й закономірності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 69 (1). С. 136-140.

6. Самчук Л. С. Мовна особистість як категорія соціальної філософії : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / Лариса Сергіївна Самчук; наук. кер. І. В. Балашенко; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2021. 22 с.

7. Самчук Л. С. Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства: матеріали II Міжнар. наук. конф. (26-27 травня 2017 року, Одеса)*. Одеса, 2017. С. 222-224.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: Підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

9. Цибра М. Ф. Особистість у сучасному вимірі. *Перспективи*. 2014. №4 (62). С. 63-71.

10. Шабанова Ю. О. Філософія культури. Дніпро : ЛІРА, 2019. 240 с.

11. Шашкова Л. О., Злочевська М. В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Монографія. Київ : Професіонал, 2011. 175 с.

Мовна особистість і міжкультурна комунікація (Лариса Самчук)

Найбільша користь від прийняття культурних відмінностей полягає в тому, що культурна різноманітність збагачує кожного з нас. З часом люди в усьому світі накопичили важливу культуру традицій та звичаїв, але вони часто не знають, що звичаї відрізняються в різних країнах. Ключем до оцінки культурних відмінностей є набуття міжкультурної інформації та розвитку міжкультурних навичок. Розуміючи переконання, цінності та бачення світу, які впливають на альтернативні підходи до спілкування, люди можуть зрозуміти логіку мотивації дій або поведінки інших, які відрізняються від них культурою. Культурні відмінності не повинні бути перешкодою спілкування, а мають бути можливістю саморозвитку. Міжкультурна комунікація допомагає людям розвивати свої знання про інших та їхню культуру і, водночас, закріплює власну культурну інформацію. Результатом стає набагато більше міжкультурне спілкування.

Саме через міжкультурне спілкування ми приходимо до створення, розуміння та трансформації культури та ідентичності. Міжкультурна комунікація – це спілкування між людьми з різною культурною ідентичністю. Однією з причин, чому ми повинні вивчати міжкультурну комунікацію, є сприяння більшій самосвідомості (Martin & Nakayama, 2010). Наш процес мислення щодо культури часто «орієнтований на інших», тобто культура іншої

людини чи групи є тим, що виділяється в нашому сприйнятті. Однак стара приказка «пізнай себе» є доречною, оскільки ми стаємо більш обізнаними про свою власну культуру, краще розуміючи інші культури та точки зору. Міжкультурна комунікація може дозволити нам вийти за межі нашої зручної звичної системи відліку та подивитися на нашу культуру крізь іншу призму. Крім того, коли ми стаємо більш самосвідомими, ми також можемо стати більш етичними комунікаторами, оскільки ми кидаємо виклик своєму етноцентризму або нашій схильності розглядати свою власну культуру як вищу за інші культури.

Пріоритетним напрямком на сучасному етапі, для якого характерні глобалізаційні процеси, є міжкультурна комунікація. Вивчення однієї або декількох нерідких мов відкриває людині доступ до культури, що лежить за межами її безпосереднього досвіду, сприяє здійсненню міжкультурної комунікації як сукупності специфічних процесів взаємодії партнерів по спілкуванню, що належать до різних культур і мов (тобто усвідомлюють той факт, що кожен з них є «іншим») і розуміють якусь чужорідність свого партнера по спілкуванню.

У діалозі між народами і культурами необхідні певні основоположні принципи; важливо вміти висловити їх чітко та за взаємною згодою та в той же час викладаючи їх у конкретних термінах, аж до їх оперативних деталей, і до переконань, що вони дотримуються на практиці. Саме з огляду на це ми склали

наступний набір фундаментальних принципів міжкультурної комунікації:

- повага до Іншого, без якої не може бути взаємообміну;
- рівність на всіх рівнях: між державами, між народами, між культурами, серед індивідуумів, між чоловіками та жінками тощо;
- свобода совісті, абсолютна і без будь-яких обмежень, яка залежить від перших двох принципів вище;
- солідарність будь-якого роду і в кожній сфері;
- знання, основоположний принцип діалогу та цікавості до Іншого, що, звичайно, є продуктом інших принципів, але також є передумовою за те, щоб ці принципи стали постійною частиною повсякденного життя суспільства та фізичних осіб.

Важливо мати можливість постійно збагачувати ці фундаментальні принципи спільним у світлі поточних подій. Перший принцип, без сумніву, повна повага до Іншого, враховуючи, що між народами та культурами не може бути більш важливих стосунків, ніж обізнаність, обмін і свобода совісті (третій фундаментальний принцип), свобода, яка має бути абсолютною і без будь-яких обмежень. Після цього мета зробити демократичні цінності та верховенство права універсальними стає реальною можливістю для всіх країн.

Ці фундаментальні принципи (які, можливо, можуть бути закріплені на законодавчому рівні) повинні надати активну підтримку та реальну підтримку всім – від керівників держав до місцевих об'єднань та груп громадян, парламентських зборів, профспілки; неурядові організації – відповідальні за розбудову культурного простору. Щоб це сталося, фундаментальні принципи,

що лежать в основі діалогу, повинні бути самі розділені на п'ять принципів дій, які створюють структуру для змін:

- принцип справедливості, сприяння рівності: що нам потрібно запровадити і до чого розвивати – це діалог про різні способи інтерпретації та конкретизації вираження – спільних цінностей цивілізацій, а не діалог (як правило, нерівноправний) між цивілізаціями;

- принцип «співвласності» та спільної відповідальності, пов'язаний із вищезазначеним: почуття дисбалансу, яке відчувають деякі «партнери», має бути виправлено. Це є особливо важливо в контексті міждержавного партнерства і має розпочатись зі створення спільних інституцій, які сприяли б консолідації всіх відповідальних партнерів;

- принцип трансверсальності: у сфері культури (в антропологічному розумінні терміна), будь-яке питання, яке розглядається в певному контексті/осі (північ, південь, північ-Південь/Південь-Північ) має наслідки для інших, і те саме стосується будь-якої ініціативи;

- принцип взаємної цінності: культурний діалог не повинен бути ізольованим від інших вимірів (політичні, економічні, безпекові) відносин між народами та країнами, а спирається на них і повертається в них. Діалог між народами і культурами має додаткову цінність, лише якщо вони допомагають об'єднати ці інші виміри в загальноприйнятне, узгоджене ціле;

- принцип співпраці (сприяння солідарності) для переведення діалогу, наскільки це можливо, в наближений до реальних потреб і проблем.

Як зазначалося раніше, відмінності мають значення, і вивчення міжкультурної комунікації може допомогти нам краще обговорювати наш мінливий світ. Економіка та технології, що змінюються, суттєво перетинаються з культурою (Martin & Nakayama, 2010). Технології створили глобальний світ, де величезні відстані тепер набагато коротші завдяки новій ситуації, яка робить подорожі та спілкування більш доступними та зручними. Однак, як вказує наступне поле «Підключення до мережі», існує також цифровий розрив, який стосується нерівного доступу до технологій і відповідних навичок, який існує в більшості країн світу. Люди в більшості галузей будуть більш успішними, якщо вони будуть готові працювати в глобалізованому світі. Очевидно, що глобальний ринок створює потребу в міжкультурній компетентності для співробітників, які подорожують між місцями транснаціональної корпорації. Мабуть, менш очевидною може бути потреба вчителів працювати з учнями, для яких англійська мова не є рідною, а поліцейські, юристи, менеджери та медичний персонал мають змогу працювати з людьми, які мають різні культурні ідентичності.

Міжкультурна комунікація складна, а іноді й суперечлива. Тому це не завжди легко осмислити або вивчити. Діалектичний підхід дозволяє вловити динамізм міжкультурної комунікації. Діалектика – це відношення між двома протилежними концепціями, які постійно штовхають і тягнуть одна одну (Martin & Nakayama, 2010). Іншими словами, діалектичне мислення допомагає нам усвідомити, що наш досвід часто відбувається між двома різними явищами.

Ця перспектива особливо корисна для міжособистісного та міжкультурного спілкування, оскільки, коли ми мислимо діалектично, ми мислимо реляційно. Це означає, що ми розглядаємо взаємозв'язок між аспектами міжкультурної комунікації, а не розглядаємо їх ізольовано.

Міжкультурна комунікація виникає як динамічний проміжний зв'язок, який, незважаючи на те, що він пов'язаний з індивідами у зустрічі, виходить за межі індивідів, створюючи щось унікальне. Дотримання діалектичної перспективи може бути складним, оскільки воно вимагає від нас одночасно дотримуватись двох суперечливих ідей, що протирічить більшій частині того, чого нас навчають у нашій формальній освіті. Діалектичне мислення допомагає нам побачити складність культури та ідентичності, оскільки воно не допускає дихотомії.

Визначення культури, наведене у цій темі, ближче всього визначення англійського вченого Edward B. Tylor, одного із основоположників етнографії та антропології, який розумів культуру як складне ціле, яке включає знання, вірування, мистецтва, мораль, закони, звичаї та будь-які інші здібності та звички, що набуваються людиною як членом суспільства.

Дихотомії – це дуалістичні способи мислення, які підкреслюють протилежності, зменшуючи здатність бачити градації, які існують між поняттями. Такі дихотомії, як добро/зло, неправильно/правильно, об'єктивне/суб'єктивне, чоловік/жінка, в групі/поза групою, чорний/білий тощо, складають основу більшості наших думок про етику, культуру та загальну філософію, але це не єдиний спосіб мислення.

Багато східних культур визнають, що світ не дуалістичний. Швидше, вони сприймають як частину своєї реальності те, що речі, які здаються протилежними, насправді взаємозалежні та доповнюють одна одну. Діалектичний підхід є корисним у вивченні міжкультурної комунікації, оскільки він виводить нас із комфортних і звичних способів мислення. Оскільки розуміння культури та ідентичності значною мірою полягає в розумінні самих себе, наявність незнайомої «лінзи», крізь яку можна розглядати культуру, може запропонувати нам розуміння, чого наші знайомі «лінзи» не зможуть. Зокрема, ми можемо краще зрозуміти міжкультурну комунікацію, дослідивши *шість діалектик*.

Культурно-індивідуальна діалектика фіксує взаємодію між зразками поведінки, засвоєними в культурній групі, та індивідуальними поведінками, які можуть бути варіаціями або суперечити поведінці так званої більшої культури. Ця діалектика корисна, оскільки вона допомагає нам пояснити винятки з культурних норм. Наприклад, раніше Сполучені Штати вважаються культурою з низьким контекстом, що означає, що вони цінують вербальну комунікацію як основну, багатозначну форму спілкування. І навпаки, Японія вважається культурою високого контексту, що означає, що вони часто шукають невербальних підказок, таких як тон, мовчання або те, що не сказано, щоб знайти значення. Однак у Сполучених Штатах можна знайти людей, які навмисно вкладають багато сенсу в те, як вони говорять, можливо, тому що їм

не так комфортно говорити прямо те, що вони думають. Ми часто робимо це в ситуаціях, коли можемо зачепити чийсь почуття або нашкодити стосункам. Чи означає це, що ми походимо з культури високого контексту? Чи японець, який говорить більше, ніж це соціально прийнятно, походить із культури з низьким контекстом? Відповідь на обидва запитання – ні. Ані поведінка невеликого відсотка індивідів, ані випадкові ситуаційні вибори не є культурним зразком.

Особистісно-контекстуальна діалектика підкреслює зв'язок між нашими особистими моделями та уподобаннями до спілкування та тим, як різні контексти впливають на особистість. У деяких випадках наші моделі спілкування та вподобання залишатимуться незмінними в багатьох контекстах. В інших випадках зміна контексту може змусити нас змінити наше спілкування та адаптуватися. Наприклад, американська бізнес-леді може віддати перевагу спілкуванню зі своїми співробітниками в неформальній і невимушеній манері. Коли її підвищать до керівника відділу в офісі її компанії в Малайзії, вона може знову віддати перевагу спілкуванню зі своїми новими малайзійськими працівниками так само, як вона робила це з працівниками в Сполучених Штатах. Ми знаємо, що в Сполучених Штатах є прийняті норми, згідно з якими спілкування на роботі є більш формальним. Однак ми також знаємо, що окремі менеджери часто адаптують ці очікування відповідно до власних особистих смаків. Цей тип управлінського розсуду, швидше за все, не буде прийнятий у Малайзії, де більше уваги приділяється дистанції влади. Таким чином, хоча американський менеджер може не знати, як адаптуватися до нового контексту, якщо він не має високого рівня міжкультурної комунікації, малайзійські менеджери зрозуміють, що це випадок, коли контекст, швидше за все, впливає на спілкування більше, ніж особисті уподобання.

Діалектика відмінності-подібності дозволяє нам досліджувати, чим ми одночасно схожі на інших і чим відрізняємося від них. Як зазначалося раніше, легко дивитися на міжкультурну комунікацію як на «орієнтовану на інших» і встановити дихотомії між «нами» та «ними». Коли ми надмірно зосереджуємося на відмінностях, ми можемо як результат поляризувати групи, які насправді мають спільні речі. Коли ми надмірно зосереджуємося на подібності, ми надаємо істотного значення або зменшуємо/не помічаємо важливих відмінностей у групі. Ця тенденція очевидна в більшості популярних і деяких академічних розмов про «гендерні відмінності». У книзі «Чоловіки з Марса, а жінки – з Венери» створюється враження, що чоловіки й жінки – це навіть не види, які походять з однієї планети. Засоби масової інформації швидко включають анотацію з дослідження, яке знову вказує на те, як чоловіки та жінки «налаштовані» спілкуватися по-різному. Однак переважна більшість поточних досліджень гендерних питань і комунікації виявляє, що, незважаючи на те, як між чоловіками та жінками є відмінності у спілкуванні, існує набагато більше спільного. Навіть мова, яку ми використовуємо для опису статей, створює дихотомії. Ось чому я пропоную використовувати термін «інша» статі замість загальноживаного «протилежної» статі. Можливо, кращою назвою для книги було б «Жінки і чоловіки з Землі».

Статично-динамічна діалектика припускає, що культура та комунікація змінюються з часом, але часто здаються і сприймаються як стабільні. Хоча це правда, що наші культурні переконання та практики сягають корінням у минуле, ми вже обговорювали, як культурні категорії, які більшість із нас вважає стабільними, як-от раса та стать, різко змінилися лише за останні п'ятдесят років. Деякі культурні цінності залишаються відносно незмінними з часом, що дозволяє нам зробити деякі узагальнення про культуру. Наприклад, культури по-різному орієнтуються на час. Китайці мають більш довгострокову орієнтацію на час, ніж європейці (Lustig & Koester, 2006). Про це свідчить те, що сягає аж до астрології. Китайський зодіак складається щорічно (рік Мавпи тощо), тоді як європейська астрологія була організована за місяцями (Терези тощо). Хоча ця культурна орієнтація на час існує протягом багатьох поколінь, оскільки Китай стає все більш «вестернізованим» з точки зору технологій, бізнесу та торгівлі, він також може прийняти деякі погляди на час, які є більш короткостроковими.

Діалектика історія/минуле-теперішнє/майбутнє дозволяє нам зрозуміти, що хоча поточні культурні умови важливі і що наші дії зараз неминуче вплинуть на наше майбутнє, ці умови не позбавлені історії. Ми завжди дивимося на історію крізь призму сьогодення. Мабуть, жоден такий приклад так не укорінився в нашому минулому й унікав у нашому сьогоденні, як історія рабства в Сполучених Штатах.

Діалектика привілеїв і недоліків фіксує складний взаємозв'язок незароблених системних переваг і недоліків, які діють серед наших різних ідентичностей. Як обговорювалося раніше, наше суспільство складається з домінуючих і не домінуючих груп. Наші культури та ідентичність мають певні привілеї та/або недоліки. Щоб зрозуміти цю діалектику, ми повинні розглядати культуру та ідентичність крізь призму інтерсекціональності, яка вимагає від нас визнати, що *кожен із нас має кілька культур та ідентичностей, які перетинаються одна з одною*. Оскільки наша ідентичність складна, ніхто не є повністю привілейованим і ніхто не є повністю знедоленим. Наприклад, хоча ми можемо вважати людину дуже привілейованою, вона також може мати ваду розвитку, яка залишає її без тих привілеїв для працездатності, які має інша людина. Коли ми розглядаємо привілеї та не вигідне становище на культурному рівні, ми не можемо дозволити окремим виняткам відволікати увагу від системних та інституціоналізованих способів, у які одні люди в нашому суспільстві перебувають у не вигідному становищі, а інші – у привілейованому.

Як повторюють ці діалектики, культура та комунікація є складними системами, які перетинаються та розходяться з багатьма контекстами. Краще розуміння всіх цих діалектик допомагає нам бути більш критичними мислителями та компетентними комунікаторами в мінливому світі.

Значущим аспектом формування мовної особистості є ставлення носія мови до дискурсу, тобто наявність системи цінностей, яка задає критерії оцінювання власної мовної поведінки, так само як і ставлення до дискурсу іншої людини. Мається на увазі сукупність базових цінностей (цінність мови і

комунікації), які тільки частково охоплюються такими поняттями, як культура мови, мовний етикет, етика мовного спілкування, і виходять в сферу метакомунікації (рівень відносин, а не змісту інформації). Сформованість у носія мови стійкої ціннісної ієрархії є значущою ознакою мовної особистості.

Виходячи зі сказаного, мовна особистість може розглядатися в трьох основних аспектах: онтологічному, праксіологічному та аксіологічному, тобто як єдність соціально-культурної основи, індивідуального дискурсопородження та внутрішньої системи цінностей. Відповідно, процес формування мовної особистості є розвитком мовної здатності окремого носія мови, який через включення в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює дискурсопороджувальну діяльність, засновану на певному ціннісному ставленні до неї.

В контексті сучасної міждисциплінарної лінгвокультурологічної теорії привертає увагу трирівнева модель мовної особистості, запропонована В. Масловою, що відображає узагальнений тип особистості. Конкретних мовних особистостей у певній культурі може бути багато, вони різняться варіантами важливості кожного щабля в системі особистості. Таким чином, мовна особистість – це багаторівнева та багатоконпонентна парадигма мовленнєвих особливостей. При цьому, «мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності» (Маслова В. А. 2001). Саме на щаблі мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна ідентичність мовної особистості, так і національно-культурний рівень спілкування. У структурі мовної особистості В. Маслової визначає такі компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту освіти, система цінностей або життєвих смислів. Мова забезпечує первісний і глибинний погляд по світ, творить такий «мовний образ світу» та «ієрархію духовних уявлень», які є фундаментом для формування національного характеру, втілюються під час мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, рівень набуття культури як найбільш ефективного засобу покращення інтересу до комунікації. Використання фактів культури мови, яку вивчають, пов'язаних із правилами мовленнєвого спілкування, сприяє формуванню навичок адекватного використання, адекватного впливу на партнера по комунікації;

3) особистісний компонент, індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині (Маслова В. А. 2001).

Параметри мовної особистості сьогодні тільки починають досліджуватися. Для неї характерним є певний запас лексем, що мають різні рівні частотності ужитку. Якщо моделі досить типові для представника цієї мовної спільноти, то словниковий запас та манера спілкування можуть вказувати на його приналежність до соціуму, засвідчувати рівень освіти, тип характеру, вказувати на стать, вік тощо. Мовний репертуар особистості, діяльність якої пов'язана з виконанням декількох соціальних ролей, повинен

засвоюватися з дотриманням і урахуванням мовленнєвого етикету, який прийнятий у суспільстві.

Мовна особистість діє в середовищі культури, яка відображається не тільки в мові, в формах суспільної свідомості на різних щаблях (науковому, побутовому та ін.), у поведінкових стереотипах та нормах, у предметах матеріальної культури, найважливішу роль у культурі відіграють цінності нації, що є концептами смислів.

Культурні цінності є такою системою, в якій можна визначити універсальні, індивідуальні, домінуючі й додаткові смисли, про що зауважує у своїх розвідках українська вчена Ю. Крочук. Вони відображаються в мові, зокрема, в значеннях лексем і синтаксичних одиниць, у фразеології, в прецедентних текстах. Приміром, у всіх культурах засуджуються такі людські вади, як жадібність, неповага до старших, лінь.

Відтак, мовна особистість – це соціальне явище, але для неї характерним є й індивідуальний контекст. Індивідуальне в мовній особистості утворюється внаслідок внутрішнього відношення до мови, через становлення особистісних мовних сенсів; але при цьому треба пам'ятати, що мовна особистість має вплив на становлення традицій у мові. Будь-яка мовна особистість формується на ґрунті засвоєння конкретною особистістю усього мовного багатства, створеного попередниками. Мова конкретної особистості складається зі спільної мови та індивідуальних мовних особливостей (Маслова В. А., 2001).

Українська учена Н. Дика у структурі мовної особистості визначає наступні компоненти:

- ціннісний (система цінностей);
- світоглядний (система життєвих смислів);
- культурологічний (рівень засвоєння культури);
- особистісний (індивідуальний);
- гносеологічний (розуміння лексико-фразеологічного потенціалу, граматичних форм і конструкцій, стилістичного розмаїття рідної мови);
- поведінковий (мовна поведінка, поведінка у типових ситуаціях спілкування);
- мовна майстерність;
- мовні та інтелектуальні здібності;
- мовне чуття (Дика Н., 2016).

Комунікативна природа мовної особистості передбачає розгляд соціокультурного дискурсу як системи комунікації, взаємодії учасників освітнього процесу як форму соціалізації людини в контексті культури. У такій проєкції освітній процес є сукупністю опосередкованих соціальним середовищем взаємодій індивіда та елементів культури, що трансформовані науково-педагогічним працівником у діяльнісно реалізовані освітньо-професійні програми. Комунікація, будучи комплексним видом людської діяльності, може розглядатися одночасно як діяльність, канал, інструмент і засіб передачі інформації та має свої мотиви і цілі. Виявлення та характеристика цілей і мотивів, що керують розвитком, поведінкою особистості

та її текстотворенням, визначають ієрархію смислів і цінностей у мовній моделі світу особистості, входять до другого рівня організації мовної особистості.

Оскільки мовна особистість безпосередньо торкається мовної культури, вона повинна володіти такими характеристиками, які здійснюють позитивний вплив на перебіг соціально-культурної трансформації. Зокрема, серед них потрібно виділити:

- мовну відкритість, доступність;
- спрямованість на спілкування і прагнення передати ідеї й цінності іншим соціальним агентам;
- соціально-діяльнісну спрямованість, пов'язану з інтенсивністю процесів трансформації і підтримкою потрібної динаміки особистісних змін;
- накопичувальну характеристику як мовний конструкт забезпечення адаптації до умов суспільства, що трансформується;
- культурну гносеологічну мотивацію, що пов'язується з намаганням розкодувати світ і сформувати його індивідуальну мовну модель;
- мисленнєву індивідуалізацію світу як складника формування стилю мислення, який дотичний до специфіки духовного світу мовної особистості;

Є. Р. Борінштейн визначає ще й такі характеристики, як от:

- культурно-репрезентативну якісну визначеність мовної особистості, яка знаходить утілення в утвердженні своєї етнічно-національної та культурно-групової приналежності й вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі тощо);
- мовний профіль особистості як цілісний вияв її буття у світі, утвердження її особистісного естетичного світу.

Розуміння у спілкуванні. Комунікативне розуміння – відносно постійна, типова для цієї особистості орієнтація на визначений спосіб спілкування у різноманітних ситуаціях. Комунікативне розуміння має позитивні кореляції з самотністю, суспільною самосвідомістю, соціальною ізоляцією, догматизмом, втратою самоконтролю, нетерпимістю до невизначеності та негативні – з самоповагою, індивідуальністю, саморозкриттям, відповідальністю та сприйнятливістю.

Стиль спілкування – спосіб вираження повідомлень, що вказує на те, як сенс послання має бути поданий, інтерпретований і зрозумілий.

Визначимо 10 основних комунікативних стилів:

1. домінуючий (стратегія, спрямована на зниження ролі інших у комунікації);
2. драматичний (перебільшення та емоційне забарвлення змісту повідомлення);
3. спірний (агресивний чи стиль доведення);
4. заспокійливий (стратегія, спрямована на зниження тривожності);
5. вражаючий (стратегія, орієнтована те що, щоб справити враження на співрозмовника);
6. точний (на цілений на точність повідомлення);
7. уважний (висловлення інтересу до того, що говорять інші);

8. натхненний (часте використання невербальної поведінки);
9. дружній (тенденція захоплення інших та зацікавленість у їх вкладі);
10. відкритий (тенденція висловлювати свою думку, почуття, особистісні аспекти свого Я).

Акультурація та її основні форми (стратегії). Культурні контакти є суттєвим компонентом спілкування між народами. При взаємодії культури не тільки доповнюють один одного, але і вступають у складні відносини, при цьому кожна з них виявляє свою самобутність та специфіку. В своїх контактах культури взаємно адаптуються у формі запозичення їх найкращих продуктів. Викликані цими запозиченнями зміни змушують людей однієї культури також пристосовуватися до них, освоюючи та використовуючи нові елементи у своєму житті.

З необхідністю адаптації до нових культурних умов стикаються туристи, бізнесмени, вчені, які на нетривалий час виїжджають за кордон, студенти, персонал іноземних компаній, дипломати, які тривалий час живуть у чужій країні, емігранти та біженці, які добровільно або вимушено змінили місце проживання, що переїхали в іншу країну назавжди, які мають непросто пристосуватися, але стати повноцінними членами нового суспільства та культури. У всіх цих випадках потрібна адаптація до іншої культури.

Внаслідок цього досить складного процесу людина більшою чи меншою мірою досягає сумісності з новим культурним середовищем. Вважається, що у всіх цих випадках ми маємо справу з процесом акультурації.

Термін акультурація використовується для позначення процесу та результату взаємного впливу різних культур, при якому всі або частина представників однієї культури (реципієнти) переймають норми, цінності та традиції іншої (у культури-донора).

У процесі акультурації кожна людина одночасно вирішує дві найважливіші проблеми: прагне зберегти свою культурну ідентичність і входить у чужу культуру. Комбінація можливих варіантів вирішення цих проблем дає чотири основні стратегії акумуляції: асиміляцію, сепарацію, маргіналізацію та інтеграцію.

Асиміляція – це варіант акультурації, при якому людина повністю приймає цінності та норми іншої культури, відмовляється при цьому від своїх норм і цінностей.

Сепарація є заперечення чужої культури за збереження ідентичності зі своєю культурою. У цьому випадку представники невідомої групи віддають перевагу більшому або меншому ступеню ізоляції від домінуючої культури. Якщо на такій ізоляції наполягають представники панівної культури це називається сегрегацією.

Маргіналізація означає, з одного боку, втрату ідентичності з власною культурою, з іншого – відсутність ідентифікації з культурою більшості. Ця ситуація виникає через неможливість підтримувати власну ідентичність (зазвичай через якісь зовнішні причини) та відсутність інтересу до отримання нової ідентичності (через дискримінацію або сегрегацію з боку цієї культури).

Інтеграція є ідентифікацією як зі старою, так і з новою культурою.

Найважливішим результатом і метою процесу акультурації є довгострокова адаптація до життя в чужій культурі. Вона характеризується стабільними змінами в індивідуальній чи груповій свідомості у відповідь на вимоги навколишнього середовища. Адаптацію зазвичай розглядають у двох аспектах: психологічному та соціокультурному.

Психологічна адаптація є досягнення психологічної задоволеності у межах нової культури. Це виявляється у хорошому самопочутті, психологічному здоров'ї, а також у чітко і ясно сформованому почутті особистої чи культурної ідентичності.

Соціокультурна адаптація полягає в умінні вільно орієнтуватись у новій культурі та суспільстві, вирішувати повсякденні проблеми в сім'ї, у побуті, на роботі тощо. Оскільки одним з важливих показників успішної адаптації є наявність роботи, задоволеність нею та рівнем своїх професійних досягнень, і як наслідок своїм добробутом у новій культурі, вчені останнім часом як самостійний аспект адаптації виділяють економічну адаптацію.

Кінцеві результати адаптації залежатимуть як від психологічних, так і від соціокультурних факторів, які достатньо тісно пов'язані один з одним. Психологічна адаптація залежить від типу особистості людини, подій у її житті, а також від соціальної підтримки. Ефективність соціокультурної адаптації визначається знанням культури, ступенем включеності в контакти та міжгруповими установками. І обидва ці аспекти адаптації залежать від переконаності людини у перевагах та успішності обраної нею стратегії інтеграції.

Особливості участі мовної особистості в міжкультурній комунікації виявляються в наступному:

1. Особистість привносить у комунікацію «багаж» свого менталітету, вираженого у вигляді мисленнєвих патернів, концептів, ціннісних домінант.

2. Характер комунікативної діяльності мовної особистості значним чином визначається типовими національно-культурними рисами, різною мірою вираженими в тому чи тому індивідуумі.

3. Особистість сприймає навколишній світ крізь призму мовної картини світу.

4. Усі перераховані фактори, як і індивідуальні риси конкретної мовної особистості, впливають на набір використовуваних у комунікації засобів (тезаурус, невербальні форми спілкування, комунікативні стратегії тощо).

5. Мовна особистість являє собою своєрідний фрейм. Проектуючи його на контекст спілкування та фонові знання про світ, комуніканти «домальовують» у власній свідомості портрет співрозмовника.

6. При контакті з іншою культурою виникає дисонанс менталітетів, картин світу, ціннісних орієнтирів і тезаурусів, що спричиняє кризу ідентичності мовної особистості та культурний шок.

7. Особистість дізнається про комунікативні збої за посередництвом зворотного зв'язку. Усвідомлення доречності, безпеки та комфортності

змушують мовну особистість коригувати різні аспекти своєї комунікативної поведінки.

Культурно-мовна особистість, аналізована з точки зору міжкультурної комунікації, являє собою єдність колективного та індивідуального, що існують в нерозривному зв'язку одне з одним. Колективні аспекти мови формуються з багатократно повторюваного індивідуального досвіду – складної мозаїки індивідуальних вражень, слововживань, комунікативних стратегій. З іншого боку, індивідуальна особистість формується на основі колективного досвіду та колективної пам'яті. Члени мовної спільноти засвоюють те, що видається їм доцільним і дієвим для виживання в середовищі інших людей.

Ступінь колективності мовної особистості може бути різним. Особистість втілює в собі ознаки великих і малих груп, до складу котрих вона входить. Передусім, особистість належить людству як єдиному цілому, далі – це належність до певної мовної спільноти, зрештою особистість розділяє колективні риси, притаманні певним соціальним групам. Відтак, кожна мовна особистість є багаторівневою структурою, яка об'єднує в собі риси великих і малих соціальних груп, а також власні риси, які власне й накладають відбиток на характер комунікації.

Складне поєднання психофізіологічних, соціальних, національно-культурних мовних відмінностей призводить до того, що на рівні міжкультурної комунікації об'єм розходжень може стати критичним для взаєморозуміння. Тому, міжособистісне взаєморозуміння на цьому рівні потребує якісних змін, які втілюються в формі трансформації мовної особистості як обов'язкової умови успішного міжкультурного спілкування.

Мовна особистість бере участь у всіх типах комунікації, тому при її описі необхідно враховувати не тільки індивідуальні характеристики, а й норми мовної діяльності тієї чи іншої соціальної групи. В зв'язку з цим виникло протиставлення таких понять, як індивідуальна мовна особистість (що базується на індивідуальних характеристиках), і колективна мовна особистість (базується на характеристиці індивіда як члена колективу, малої групи). Останнє поняття може бути прийнятим лише умовно, оскільки сутність мовної особистості в основі своїй залишається стабільною за головними параметрами, хоча, безсумнівно, індивідуальні характеристики вдосконалюються під час соціалізації індивідуума та варіюються відповідно до комунікативної сфери, соціальної ситуації та типу комунікації.

Важливими поняттями (з огляду на аналіз колективної мовної особистості на рівні нації) є менталітет, національний дух, національний характер, концептосфера, мовна картина світу, архетип і стереотип.

Виділяють такі умови успішної міжкультурної комунікації:

- комунікативна інтенція – бажання передати повідомлення;
- відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей;
- налаштованість на кооперацію з представниками іншої культури;

- вміння розмежовувати колективне та індивідуальне у комунікативній поведінці представників інших культур;
- здатність долати стереотипи;
- використання загальних кодів (вербальних чи невербальних);
- творче та свідоме ставлення до процесу комунікації з певною модифікацією спілкування, що застосовується у рідній культурі;
- володіння набором комунікативних засобів та їх правильний вибір залежно від ситуації спілкування (тон, стиль, стратегії, мовні жанри, тематика тощо);
- прагнення до збалансованості та симетричності спілкування;
- дотримання етикетних норм.

Комунікація вважається ефективною, якщо адекватно доведена інформація від відправника до отримувача. Це означає, що передаватися може як позитивне, так і негативне повідомлення: навіть якщо людина не хоче чути неприємну для неї інформацію, але не може цього уникнути, ціль відправника вважається досягнутою. Також міжкультурна комунікація вважається успішною, якщо всі її учасники взаємно задоволені результатами спілкування.

Основні положення концепції вторинної мовної особистості.

В умовах інтенсифікації глобальних трансформацій світової спільноти жоден етнос не може існувати та розвиватися ізольовано. У світі практично не залишилося місць, де жителі стикаються протягом свого життя всього лише з одним – своєю рідною мовою. Глобальні трансформації призводять до значного посилення безпосередніх контактів як між спільнотами, так і між окремими індивідуумами. У сучасному світі посилюються процеси інтеграції, формується єдиний інформаційний простір, відбувається тісне взаємовідношення в політичній, економічній та культурній сферах, що спричиняє розвиток полілінгвізму, який виступає засобом об'єднання людей. *Багатомовність* є водночас індивідуальним і соціальним феноменом. Це можна розглядати як здатність індивіда, або це може стосуватися використання мов у суспільстві.

Концепція вторинної мовної особистості полягає в наступному. Інофон, отримуючи інформацію іноземною мовою, не може до кінця зрозуміти та адекватно трансформувати вміст сприйнятого тексту. Це пов'язано з тим, що крім безпосереднього сприйняття тексту, так би мовити його зовнішнього, поверхневого боку, перед адресатом стоїть завдання проникнути вглиб змісту тексту, «відчути» його суть: проникнення в сенс почутого тексту настане лише в тому випадку, коли слухачі навчаться «бачити» (вірніше, «чути») асоціативний фон, що структурує та конститує висловлювання. Таким чином, *вторинна мовна особистість* є сукупністю здібностей людини до іншомовного спілкування, що передбачає адекватну взаємодію з представниками інших культур. Вона складається з оволодіння вербально-семантичним кодом мови, що вивчається, тобто мовною картиною світу носіїв цієї мови і «глобальною» (концептуальною) картиною світу, що дозволяє людині зрозуміти нову для неї соціальну реальність.

Вторинна мовна особистість – це особистість, яка формує в собі мовну свідомість і самосвідомість, на базі чого у неї вибудовується відповідність між іноземною та рідною мовами, фундаментом якої постають цінності мультикультуралізму і толерантності.

При вивченні «чужої» мови відбувається залучення до «чужої» лінгвокультурної спільності, до культури народу, мова якого вивчається. Цей процес пов'язаний не лише з освоєнням нової мовної системи, а й з формуванням у свідомості інофона картини світу, властивій носію рідної мови. Учень тоді освоїть чужу мову, коли навчиться декодувати отримувану інформацію, виходячи з вивченої мовної системи, сприйме текст, створений відправником на основі національних образів та уявлень, та знайде йому відповідне місце у своїй картині світу. При цьому він повинен розуміти, у чому різниця між культурами, може впізнавати їх, усвідомлюючи особливості іншої системи цінностей.

Здатність, що з'являється у людини, до іншомовного адекватного спілкування на міжкультурному рівні створює передумови на формування в інофона вторинної мовної особистості. Розвиток у людини рис вторинної мовної особистості, які роблять її здатним бути ефективним учасником міжкультурної комунікації, і є, власне, стратегічна мета навчання іноземної мови.

Знання – це певні «інформаційні», «змістовні» одиниці, сукупність яких є певним чином структурованою та ієрархізованою системою (наприклад, математичні та фізичні правила, хімічні формули, місцезнаходження географічних об'єктів, місце та дати подій тощо).

Кожен учасник комунікації, будучи мовною особистістю, виступає:

- 1) як індивід, носій тільки йому властивих рис, ознак, знань та уявлень;
- 2) член тих чи інших соціальних груп (родина, професія, конфесія, політична орієнтація та ін.);
- 3) представник певної національно-культурної спільноти;
- 4) представник людства.

Виокремлюємо такі компетентності вторинної мовної особистості:

1. Лінгвістична – знання про мову.
2. Мовна – практичне володіння мовою.
3. Ситуативно-комунікативна – правильне використання мовних засобів у конкретній ситуації комунікативного процесу.
4. Культурологічна – подолання культурних бар'єрів – найвищий рівень вторинної мовної особистості.

Отже, вторинна мовна особистість є поняттям, яке більш точно описує сферу міжкультурної комунікації, адже дозволяє проникнути в культуру того народу, мова якого вивчається. Це поняття побудоване на тому, що в основі іншомовної комунікації лежить інша картина світу, дослідження якої при оволодінні іноземними мовами забезпечує успішне оволодіння іншою мовою та її культурою.

Запитання для самоперевірки

1. Які компоненти структури мовної особистості ви можете визначити?
2. Схарактеризуйте шість діалектик міжкультурної комунікації.
3. Дайте визначення багатомовності.
4. Поясніть особливості культурологічного компоненту у структурі мовної особистості.
5. Схарактеризуйте основні принципи міжкультурної комунікації.
6. Поясніть особливості культурних контактів як форм спілкування між народами.
7. Які компетентності вторинної мовної особистості ви вважаєте найважливішими? Аргументуйте вашу відповідь.
8. Зазначте умови успішної міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксьонова В. І. Культурні парадигми глобалізації як феномен комунікативного розвитку суспільства. *Перспективи*. 2014. №3 (61). С. 6-12.
2. Арапакі М. В. Культура у соціальному просторі сучасного суспільства. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. № 4. С. 72-79.
3. Балашенко І. В. Етнокультура в контексте розвитку мовного пространства. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 89. С. 95-99.
4. Боринштейн Е. Р. Мультикультуралізм як соціально-філософське явлення. *Перспективи*. 2013. №3. С. 17-24.
5. Врайт Г. Я. Міжкультурні конфлікти: причини та шляхи подолання. *Освіта та соціалізація особистості* : матеріали Х Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського (Одеса, 22-23 квітня 2022 року). Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 43-45.
6. Горіна Ж. Д. Полілінгвальна і полікультурна парадигма сучасної мовної освітньої системи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 7. С. 135-142.
7. Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. Вип. 2. С. 32-36.
8. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця : Нілан-Лтд. 2017. 136 с.
9. Корольова Т. М. Мовна особистість в художньому творі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського* : Лінгвістичні науки : зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2015. № 20. С. 46-52.

10. Крочук Ю. В. Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (1). С. 202-204.

11. Наумкіна С. М. Міжкультурна комунікація як важлива компонента цивілізаційного розвитку сучасних країн. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі*: Міжнародний журнал. Випуск 3. Харбін : Харбінський інженерний університет, 2020 С. 56-58.

12. Пальчинська М. В. Екзистенції віртуального простору в сучасних соціокультурних умовах. *Перспективи*. Соціально-політичний журнал. 2019. № 4. С. 83-90.

13. Пальчинська М. В. Комунікативна взаємодія в умовах сучасної соціокультурної ситуації. *Наукове пізнання: методологія та технологія* : наук. журнал. 2017. № 1. С. 87-94.

14. Самчук Л. С. Мовна освіта у соціокомунікативному аспекті. *Наукове пізнання: методологія та технологія* : наук. журнал. 2015. № 1. С. 167-171.

15. Самчук Л. С. Розвиток комунікативних зв'язків у мережевому суспільстві. *Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22-23 травня 2020 року). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 34-36.

16. Узбек К. М. Прагмалингвістические особенности межэтнического дискурса (историко-философский анализ): монографія. Донецк: ДонНУЕТ, 2012. 150 с.

17. Яблонська Т. Міжкультурна комунікація в сучасному житті людини. *Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі*: Міжнародний журнал. Харбін : Харбінський інженерний університет, 2018. С. 80-82.

18. Martin, J. N., and Thomas K. Nakayama, *Intercultural Communication in Contexts*, 5th ed. (Boston, MA: McGraw-Hill, 2010), 4.

19. Waldenfels, Bernhard (1990). *Der Stachel des Fremden*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 278 p.

5.5. Сучасне суспільство як суспільство міжкультурної комунікації: фундамент мультикультуралізму і толерантності (Євген Борінштейн)

Як і будь-який вид спілкування, міжкультурна комунікація на будь-якому рівні має свої цілі, реалізація яких обумовлює ефективність (або неефективність) комунікації. У цьому питанні важливу роль відіграє поняття «міжкультурна компетенція».

Під **міжкультурної компетенцією** слід розуміти позитивне ставлення до наявності в суспільстві різних етнокультурних груп і здатність будь-якого індивіда ефективно спілкуватися з представниками будь-якої іншої культури [1]. Тобто міжкультурно компетентна людина вже по факту є толерантною та мультикультурною у своїй системі ціннісних орієнтацій та у своїй поведінці.

Глобалізація сучасного світу постійно нагадує людству про те, що світ різноманітний і в той же час єдиний, що різні підходи до одних і тих же процесів неминучі через відмінності культур. Але вони не можуть бути використані, коли ми не будемо з толерантністю відноситись до представників інших культур. **Толерантність** зазвичай розглядається як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності та різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості та переважанню будь-якої однієї точки зору [2]. У такій інтерпретації толерантність передбачає визнання прав іншої людини, сприйняття цього іншого як рівного собі, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги. Виходячи з цього, можна розглядати толерантність як почуття терпимості та шанобливого ставлення до культури і думок інших людей, що не збігається з власними [3, с. 313].

Взагалі XXI століття остаточно зробило наголос на динамічному розвитку суспільства як єдино-можливому варіанту прогресу в епоху глобальної трансформації. Мені видається, що толерантність є життєво значущою для сьогоденного розвитку суспільства, адже моральні складові розвитку людини, як показало і продовжує показувати наше життя, складають основу розвитку нашої цивілізації. Бо інакше світ вступить в період постійного насильства, як показує приклад злочинного угруповання «Російська Федерація». Тим важливішим це видається для України, де духовність в її соціокультурному розумінні завжди була важливою складовою еволюціонування нації, фундаментом її прогресу. Необхідно констатувати: сучасне українське суспільство зіткнулося з різними кризами, що безпосередньо впливають на життя людей. Сьогодні, коли ми спостерігаємо злочинну агресію, саме толерантність і мультикультуралізм є нашим позитивним базисом розвитку та боротьби за свободу і незалежність. У такій ситуації формування соціокультурної толерантності в суспільстві видається життєво-важливим.

Мені видається більш сучасним вивчення толерантності в контексті якості, що характеризує «ставлення до іншої людини як до рівногідної особистості» і виражається «в свідомому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в іншому інше (зовнішність, манера мови, смаки, спосіб життя, переконання і т.п.)». При цьому «толерантність передбачає налаштованість на розуміння і діалог з іншим, визнання і повагу його права на відмінність» [4]. Цікаво, що існує і негативне позначення толерантності: «толерантність – протиприродна, ірраціональна поведінка людини або суспільства, що виражається в терпимості до порушення прийнятих в

суспільстві етичних норм, традицій, до нехтування його цінностей, а також до нав'язування чужих етичних норм, традицій і цінностей... Терпимість – це стриманість до чужих пороків. Толерантність – це привітний прийом чужих вад, нездатність бачити в них пороки, прийняття їх як моделі поведінки... Терпимість до чого-небудь завжди врівноважена нетерпимістю до іншого предмету. Толерантність нічим не врівноважена, вона самодостатня, і тому являє собою зловісну мутацію ідеї терпимості, поблажливості, мирного співіснування» [5]. Звичайно, такі ультранаціоналістичні російські джерела, не є зразком для наслідування, але ж хтось у поведінці керується саме такими нормами, і для сучасного російського суспільства, на жаль, це не так уже й рідко.

Завдяки такому аналізу ми підійшли до важливого висновку: толерантність і терпимість схожі, але категорії, що відрізняються друг від друга. Цікаво, що найбільш всеосяжне, як мені видається, розуміння терпимості позначено у Вікіпедії. «Терпимість – соціальний, культурний і релігійний термін, застосовуваний для опису колективної та індивідуальної поведінки, що полягає в непереслідуванні тих, чий образ думок або дій не збігається з твоїм власним і викликає чиєсь несхвалення. Терпимість має на увазі свідоме рішення не робити і не здійснювати усіляких переслідувань (покарань) чужих. ... Терпимість не вимагає визнання поведінки інших прийнятною і означає лише, що люди терплять людину або соціальну групу, часто як неминуче зло (так, «будинком терпимості» називають бордель)» [6].

Сьогодні поняття «толерантність» стало досить часто вживатися в різних сферах. Розуміння даного терміна поступово розширюється, збагачується, виходить за межі власне наукового, соціального або культурного трактування. У той же час в сучасному суспільстві досить часто доводиться спостерігати відносини нетерпимості людей один до одного. Дане спостереження виражається як в окремих, специфічних аспектах сприйняття тієї чи іншої поведінки, властивості особистості, манери спілкування, так і в сприйнятті цілісної системи життєвих принципів ряду представників антикультури. Тому проблема толерантності, вектор її вирішення відіграє найважливішу роль, необхідне значення для системи позитивного життєзабезпечення в Україні.

Сформована у людини якість толерантності дозволяє їй легко вступати в комунікативні зв'язки з іншими людьми, просуватися по соціальних сходах, отримувати позитивні емоції від спілкування. А це впливає на якість прийнятих ним рішень, їх ефективність і корисність. Згідно з декларацією принципів толерантності, затвердженою резолюцією 5.61 генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року, «толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична і правова потреба. Толерантність – це

чеснота, яка уможливило досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою Миру» [7, пункт 1.1.].

Отримавши загально визнаний фундамент, проаналізуємо сутнісне значення толерантності в сучасному суспільстві.

Роль толерантності сьогодні більш ніж велика. Вона дозволяє розвивати міжкультурну комунікацію, відносно безболісно долати наслідки соціального і культурного шоку, викликані все прискорюється трансформацією суспільства і суспільної свідомості. Саме тому стратегії розвитку суспільства слід вибудовувати з урахуванням найважливіших принципів толерантності: повага свободи, прав і гідності людини, її культурних норм та ідеалів, ціннісних орієнтацій.

Категорія «толерантність» в сучасному суспільстві визначає соціокультурний рівень міжособистісної та міжгрупової взаємодії. В умовах глобалізації, коли природним чином відбувається взаємопроникнення різних культур, толерантність стає державним принципом, яким необхідно керуватися, щоб успішно розвивати конструктивні взаємини між соціальними і культурними групами. Оскільки соціальне і культурне виступають сьогодні єдиним цілим, ми можемо говорити про необхідність пізнання принципу соціокультурної толерантності.

У зв'язку з чим, цікаво згадати розуміння толерантності В.А.Лекторським, який розглядає її (толерантність – Є.Б.) як «повагу до чужої традиції в поєднанні з установкою на взаємну зміну позицій в результаті критичного діалогу» [8, с. 24].

Отже, соціокультурна толерантність повною мірою можлива лише за ціннісних орієнтацій суспільства на досягнення соціокультурної згоди, яка продукуватиме й інші види згоди, а саме: політичну, економічну, міжнаціональну, міжконфесійну тощо. Досягнення згоди можливе за умови єдності спільних цінностей, інтересів, цілей і мотивів. Тільки соціокультурна згода дасть можливість функціонувати і розвиватися соціокультурній толерантності.

Виходячи із спрямованості роботи, **соціокультурна толерантність** розглядається мною не як якість особистості, а як стратегія і фундаментальна цінність сучасного суспільства, що базується на: 1) здатності суспільства позитивно сприймати і оцінювати присутні в ньому соціуми, соціальні групи, особистості, 2) наявності системи позитивних установок на міжкультурне спілкування і взаємодія 3) категоричному імперативі гуманності, поваги і терпимості до інтересів, звичок, звичаїв, традицій і культури інших народів.

Формування соціокультурної толерантності в сучасному українському суспільстві передбачає оволодіння знаннями про подібності і відмінності культур, формування свідомості, спрямованої на прагнення до розуміння думки іншої, що дозволить швидше адаптуватися до нових умов діяльності, успішніше будувати професійне спілкування, уникати політичних, міжособистісних і соціокультурних конфліктів.

Особливу увагу формуванню соціокультурної толерантності необхідно надавати в сфері освіти, де гуманітарні предмети повинні орієнтувати на цінності творення, злагоди, еволюції творчої особистості. Необхідно розвивати в сучасному українському суспільстві ідеали соціокультурної толерантності, що починаються з розуміння свободи, прав, справедливості. Тільки така стратегія сприятиме гармонізації відносин в сучасному соціокультурному світі і дасть можливість для більш швидкого входження в європейське співтовариство, до якого український народ історично, географічно і ментально вже відноситься.

Тому толерантність допускає право представника будь-якої культури на вільне вираження своїх поглядів і реальну поведінку в практичному житті при одночасному доброзичливому ставленні до культури, поведінки і думок інших людей і є головною метою міжкультурної комунікації [9].

Але будівництво суспільства міжкультурної комунікації на базису толерантності буде неповним, коли ми не враховуємо цінності мультикультуралізму.

Мультикультуралізм як відображення багатокультурності виник відносно недавно: в сімдесятих роках ХХ століття в США і Канаді. Мультикультуралізм являє собою одночасно реальний соціальний рух, певний перебіг думки та ідеології і, на чому я наполягаю, соціально-філософське явище. В кінці ХХ-початку ХХІ століття він став найбільш популярною моделлю вирішення проблеми культурної, національної, етнічної, расової та релігійної різноманітності держав. Таких держав у світі абсолютна більшість. Саме такою державою є й Україна.

У повсякденному розумінні «мультикультуралізм» ототожнюється з етнічним, мовним, конфесійним і життєво-стильовим розмаїттям того чи іншого суспільства. Причому, якщо раніше згадана різноманітність виникала, перш за все, з історичної неоднорідності населення більшості сучасних держав, то в післявоєнні десятиліття його основним джерелом стала імміграція.

На мій погляд, при аналізі мультикультуралізму вчені частіше за все не враховують, що він є не тільки науковим поняттям, що показує культурне розмаїття, а й суспільним станом, що виникли в результаті потреби в трудових ресурсах, яку неможливо заповнити без залучення громадян інших країн, а, отже, і інших культур. При вираженому розумінні ситуації соціально-філософський аналіз даного явища вкрай необхідний.

Це тим більш важливе тому, що в сучасному суспільстві поняття «мультикультуралізм» стало набувати все більш негативний рефрен, що загрожує вельми серйозними ускладненнями в майбутньому при педалюванні національного питання. Одночасно враховуємо, що відмова від мультикультуралізму є неможливою з наступних причин: 1) сучасний соціум практично скрізь полікультурний; 2) рівень затребуваності-незатребуваності ряду професій передбачає мультикультуралізм як необхідність; 3) ігнорування мультикультуралізму як явища призводить, як правило, до виключення з життя суспільства ряду культур, розвитку контркультури і антикультури,

маргіналізації суспільства (приклад Франції, коли поліцейські навіть бояться зайти в деякі райони, дуже яскравий).

«Мультикультурний поворот» в світі намітився приблизно в другій половині ХХ століття. Звернення до ідей «мультикультурного суспільства» відображало потребу включення мігрантів в життя суспільства, держави, які їх приймали. Причому прийняття мігрантів в більшості своїй захід вимушений, оскільки ряд професій перестали забезпечуватися власними силами. Здебільшого, це професії, пов'язані з низькокваліфікованою працею. Наприклад, щоб займатися торгівлею овочами, необхідно вставати досить рано. Чехи цього робити не люблять або не хочуть в контексті даної праці. Тому нішу зайняли в'єтнамці, до чого всі поставилися з розумінням.

У свою чергу, прибулі з країн менш упорядкованих, залишаються в новій для себе державі на постійне місце проживання. А оскільки асиміляція, тобто повне розчинення вчорашніх мігрантів у новому соціокультурному оточенні, нездійснена, був узятий курс на соціальну інтеграцію як сукупність соціальних процесів, завдяки яким відбувається поєднання в ціле частин і елементів, що раніше були різнорідними» [10, с. 335]. Однак не було враховано, що інтеграція може бути не тільки соціальною, а й політичною, культурною, філософською. Не надавали значення тому, що даний «процес глибоко різний за соціально-економічною природою, формами, методами, економічними та політичними наслідками» [11, с.210].

Ряд даних помилок послужило джерелом провалу інтеграції мігрантів в Європі. Мовчазне припущення, вельми популярне сьогодні, полягає в тому, що Європі слід було орієнтуватися на асиміляцію мігрантів, а не обговорювати мультикультуралізм, тоді і показники інтегрованості останніх були б вище. Як мені здається, немає нічого більш далекого від істини, ніж таке припущення.

Справа в тому, що джерело проблем, лежить в сукупності соціально-філософських чинників. Необхідно враховувати всі складові проблем і їх специфічність, виходячи з соціокультурних, соціопсихологічних, етнонаціональних характеристик мігрантів і цих же характеристик основних жителів держави, що приймає мігрантів. Тільки такий комплексний підхід, який поки не був продемонстрований жодною країною, допоможе вирішити дану проблему.

Поки ж «мультикультурний поворот», про який так багато говорили і говорять, торкнувся і в другій половині ХХ століття і зараз, в більшій мірі, тільки сфери публічної риторики, ніж реальної політики.

Необхідними мені представляються наступні дії:

- розуміння специфіки сучасного суспільства, що трансформується, в контексті проблеми мультикультуралізму;
- проведення цілеспрямованої політики мультикультуралізму, що враховує всі характеристики конкретного суспільства, де проводиться дана політика;
- розробка стратегії мультикультуралізму, заснованої на цінностях мультикультуралізму і морально-етичних ідеалах.

Підкреслюючи природність мультикультуралізму, слід виявити сутність і визначити проблемне поле реалізації мультикультурної освітньої стратегії; охарактеризувати позитивні і негативні тенденції реалізації **Концепції мультикультуралізму** в сучасному суспільстві.

В даному ключі важливо розуміння специфіки сучасного суспільства, що трансформується, в контексті проблеми мультикультуралізму, яке полягає в дослідженні суспільства, що трансформується, як процесу динамічної взаємодії безлічі різних культур, кожна з яких має свої, тільки їй властивими звичаями, звичками, традиціями, моделями взаємодії і звичаями. При цьому мультикультуралізм постає як механізм упорядкування цієї взаємодії, заперечуючи культурні ієрархії, поділ на центр і периферію, заохочуючи різноманіття культур, даючи можливість більш швидкої адаптації до трансформаційних процесів, що постійно відбуваються в сучасному суспільстві.

Для розвитку мультикультуралізму як цінності трансформується суспільства необхідне проведення цілеспрямованої політики мультикультуралізму, що враховує всі характеристики конкретного суспільства, де проводиться дана політика. Сучасну концепцію мультикультуралізму можна розглядати як єдино можливу стратегію розвитку, здатну вирішити проблему співіснування спільнот з різними системами цінностей. Соціально-філософське обґрунтування сучасного мультикультуралізму відображено в ідеях віротерпимості, громадянської толерантності, визнання рівнозначності і рівноцінності всіх культур.

Водночас важливо усвідомлювати, що концепція мультикультуралізму по суті своїй ґрунтується на класичному лібералізмі часів Джона Стюарта Мілля, головною цінністю якого є **свобода**. Отже, **заперечення мультикультуралізму є заперечення свободи як основоположної цінності сучасного суспільства**.

Розробка стратегії мультикультуралізму, заснованої на цінностях мультикультуралізму і морально-етичних ідеалах, представляється значущим досягненням сучасного об'єднаного світового співтовариства. Мені бачиться наступний напрямок стратегії мультикультуралізму: 1) освітня компонента, що враховує ключове значення соціалізації та інкультурації як процесу освоєння індивідом норм суспільного життя і суспільної культури і розвиваюча навички міжкультурної комунікації; 2) правова компонента, яка полягає в посиленні законодавства проти дискримінації за етнічною чи релігійною ознакою; 3) мовна компонента, що передбачає багатомовність як норму існування сучасного суспільства (мені здається, що сучасний індивід повинен володіти знаннями як мінімум трьох мов: рідного, англійської як міжнародного і державного (державних), причому це знання повинно заохочуватися фінансово в державних структурах); 4) соціокультурна компонента, включає облік специфіки національних і релігійних культур, а також субкультур.

Як бачимо, саме мультикультуралізм і толерантність є основою суспільства міжкультурної комунікації. Можемо констатувати, що саме в такому суспільстві людина почуває себе максимально комфортно, саме в

такому суспільстві максимально розвивається творча особистість. І саме за таке суспільство сьогодні б'ється, стікаючи кров'ю, Україна! **Хай нам щастить!**

ПРИНЦИПИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

- ☺ **відмова від насильства**
- ☺ **вміння примусити себе, не примушуючи інших**
- ☺ **законослухняність, підпорядкування законам, традиціям і звичаям**
- ☺ **прийняття іншого, який може відрізнятися за різними ознаками**

СИМВОЛ ТОЛЕРАНТНОСТІ

В ЯКОМУ ВИПАДКУ КРАЇНА ВВАЖАЄТЬСЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЮ

- ☺ **політика держави має на меті стимулювати розвиток взаємин між різними представленими в ній культурами**
  - ☺ **населення поважає інші культури і не применшує їх значимість**
- ### **МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ТА ВИ**

ЛІТЕРАТУРА

1. Результати міжкультурної комунікації. Веб-сайт. URL:http://www.ni.biz.ua>3/3_14/3_141981_rezultati-mezhkulturnoy... (дата звернення: 13.06.2022).
2. Гаркунов В. Толерантність у сучасному суспільстві. Її принципи та напрямки. Веб-сайт. URL:<http://www.core.ac.uk>download/pdf/154284141.pdf> (дата звернення: 13.06.2022).
3. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 288 с.
4. Валитова Р. Р. Толерантность / Новая философская энциклопедия. Веб-сайт. URL: http://www.s_103.edu54.ru (дата звернення: 26.06.2022).
5. Латыпов И. Бремя толерантности. Веб-сайт. URL:<http://www.tumbalele.livejournal.com>Previous Entry> (дата звернення: 26.06.2022).
6. Терпимость. Веб-сайт. URL:<http://www.ru.wikipedia.org> (дата звернення: 26.06.2022).
7. Толерантность / Декларация принципов толерантности. Веб-сайт. URL: <http://www.tolerance.ru>toler-deklaraciya.php> (дата звернення: 26.06.2022).
8. Лекторский В. А. Идеалы и реальность гуманизма. *Вопросы философии*. 1994. № 6. С. 22-29.
9. Міжкультурні комунікації. Веб-сайт. URL:<http://www.ukrbukva.net>page...35043...turnye-kommunikacii.html> (дата звернення: 26.06.2022).
10. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В.П. Андрущенко]. Харків: «Корвін», 2002. 672 с.
11. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.

ПИТАННЯ ДО САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що є міжкультурною компетенцією, та як вона пов'язана з толерантністю та мультикультуралізмом?
2. Проаналізуйте толерантність та мультикультуралізм як механізми міжкультурної комунікації.
3. Розкрийте сутність толерантності з Вашої точки зору. Будь ласка, порівняйте толерантність і терпимість.
4. Дослідите сутнісне значення толерантності в сучасному суспільстві.
5. Чим відрізняється соціокультурна толерантність від толерантності? Як функціонує соціокультурна толерантність в сучасному українському суспільстві?
6. Зробіть презентацію на тему: «Мультикультуралізм як відображення багатокультурності в сучасному українському суспільстві».

7. Порівняйте визначення мультикультуралізму з точки зору культурології, філософії, соціології, психології та інших гуманітарних дисциплін. Сформулюйте своє визначення мультикультуралізму. Поясніть його.

8. Що є мультикультурним поворотом та коли він стався?

9. Яке суспільство є мультикультурним та яке суспільство не є мультикультурним? Докажіть свою точку зору.

10. Чому саме свобода є головною цінністю класичного лібералізму та як свобода пов'язана з мультикультуралізмом у сучасному суспільстві?

11. Проаналізуйте принципи толерантності та мультикультуралізму як бази міжкультурної комунікації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьева Е.П. Мультикультурализм и толерантность как социально-философские концепции образовательно пространства. Монография. Одесса: «ВМВ», 2013. 322 с.

2. Атаманюк З.М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства: монографія. Одеса: Видавничі дім «Гельветика», 2020. 316 с.

3. Боринштейн Є.Р. Вплив культурної політики на соціокультурні зміни в українському суспільстві. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2011. № 2 (48). С. 13-19.

4. Боринштейн Е.Р., Наумкина С.М. Мировое образовательное пространство и модернизация социально-политического и культурного пространства. Збірник тез та статей Міжнародної наукової відео-конференції «*Студентська молодь в умовах глобалізації*». Дніпропетровськ – Москва – Харків – Сімферополь. – Дніпропетровськ, 2013. С. 22-25.

5. Боринштейн Е.Р. Мультикультурализм как социально-философское явление. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2013. № 3 (57). С. 17-23.

6. Боринштейн Е.Р. Роль и значение социокультурной толерантности в современном обществе. Матеріали Міжнародної наукової конференції «*Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання*». Одеса-Дніпропетровськ, 2016. С. 152-160.

7. Боринштейн Е.Р. Социокультурная толерантность в современном украинском обществе. Матеріали Міжнародної наукової конференції «*Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання*». Одеса-Дніпропетровськ, 2016. С. 13-28.

8. Боринштейн Є.Р. Соціологічна специфіка соціокультурної толерантності. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2016. № 1(67). С. 14-20.

9. Вовк Д.О., Бойчук Д.С. Верховенство права і толерантність: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 172 с.

10. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент*. №3. 2008. С. 96-106.
11. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. Львів: Магнолія плюс», 2003. 238 с.
12. Культурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації / Борінштейн Є.Р. та ін.; за заг. ред. В.М. Пічі. 2-ге вид. Львів: «Новий Світ – 2000», 2005. 240 с.
13. Культурологія: Учебник / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. Москва: Высшее образование, 2007. 566 с
14. Культурологія: Учебное пособие / Драч Г.В. И др.; под ред. Г.В. Драча. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 413 с.
15. Розділ 4. Толерантність... Веб-сайт. URL: <http://www.i-soc.com.ua/assets/files/book/parashhevin/...> (дата звернення: 03.07.2022).
16. Толерантність як основа цивілізованого суспільства. Веб-сайт. URL: <http://www.etica.in.ua/tolerantnist-yak-osnova...suspil-stva/...> (дата звернення: 03.07.2022).
17. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2006. 288 с.
18. Шнирельман В. Порог толерантности: Идеология и практика нового расизма. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. Т. I. 552 с.
19. Шнирельман В. Порог толерантности: Идеология и практика нового расизма. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. Т. II. 856 с.
20. Яценко К.А. Мультикультуралізм як соціокультурний феномен: основні підходи та трактування. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 3 (69). Філософські науки. С. 20-24.
21. Borinshtein Y., Atamaniuk Z., Ortynska N. [Education: Dialogical Search and Socio-Cultural Adaptation](#). **Web of Science**. *Наука і освіта*. Одеса, 2017. 12. С.140-145.
22. Borinstein Y. The foundation of humanization and humanitarization of higher education in Ukraine: socio-philosophical aspect. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Одеса, 2014. № 2(33). С. 29-34.

ШИЗОФАШИЗМ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (Євген Борінштейн)

Коли більша частина підручника була готова, почалася російська агресія. Але ми довели справу до кінця, бо немає нічого більш цінного, як життя кожної конкретної людини та культура народу. Укладачі цього підручника є різні по своїй національній приналежності, але ми всі частина українського народу, його культури, його менталітету. Тому справою честі для нас є випуск цього підручника, коли російські агресори вбивають українців просто для того, щоб продовжити політичне життя своєму маніакально-шизофренічному лідеру. Саме тому ми закінчуємо підручник цими роздумами.

Теза 1. Сучасна Росія є фашистською державою по своє суті.

Докази.

1. Ознаки фашизму по Умберто Еко. 1. Культ традиції. 2. Відмова від модернізму. 3. Культ дії заради дії. 4. Незгода – це зрада. 5. Страх перед відмінностями. 6. Звернення до соціальних проблем. 7. Одержимість змовою. 8. Ворог одночасно і сильний, і слабкий. 9. Пацифізм - це торгівля з ворогом. 10. Презирство до слабких. 11. Всі вчаться, щоб стати героєм. 12. Маскулізм і зброя. 13. Селективний плебісцит. 14. Ур-фашизм використовує новояз [1]. Знайдіть самі, скільком з цих пунктів відповідає сучасна росія.

2. Фашизм розуміється як «екстремістський соціально-політичний рух, агресивна синкретична ідеологія, тоталітарний політичний режим», що «спрямовані на встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстоке придушення демократичних прав і свобод, опозиції, застосування воєнної сили з метою реалізації геополітичних зазіхань» [2]. Це є загальноприйняте визначення. Зіставте його з політичним режимом у росії і Ви знайдете багато спільного.

3. росія продукує фашистську ідеологію. На додаток до культу особистості там існує тільки одна керівна партія, яка все вирішує. Вибори в рф існують тільки в якості ритуалу. Також поширені фантазії про Золотий Вік в минулому, яку можна відновити тільки насильством, котре з точки зору росіян виправдовується, бо воно зцілює.

Теза 2. Фашистська ідеологія рф відрізняється від ідеологічних режимів, що існували у ХХ столітті в Німеччині та Італії. Я б навіть наполягав, що у російського шизофашизм не має ідеології. Можемо надати їй термін «шизофашизм» («шизофренічний фашизм»). Автор терміну є російський вчений Михайло Епштейн [3]. Під шизофашизмом розуміється «фашизм під маскою боротьби з фашизмом». Тобто, якщо фашизм є цілісним світоглядом, «що з'єднує расову теорію, імперіалізм, націоналізм, ксенофобію, великодержавність, антикапіталізм, антидемократизм, антилібералізм», то у рф він трансформується у шизофашизм як «розколений світогляд, свого роду карикатура на фашизм, але серйозна, небезпечна, агресивна карикатура» [4, с. 584].

«Шизофашизм відрізняється від традиційного фашизму цинізмом і корупцією, а також новітнім «ноу-хау»: чим глибше прірва між ідеалом і фактом, тим більше це імпонує масам» [4, с. 584]. В даному випадку пропаганда бреше відверто, орієнтуючись не на середній клас, а на нижчий, який повністю залежить від «подачок» держави – в розрахунку, що народу брехня сподобається, чи самий низький прошарок зовсім не зрозуміє різницю між чорним та білим. Таку «правильну», «патріотичну» брехню (типу «розп'ятого хлопчика на площі») не освічені маси (котрих, як показала практика, у рф значна кількість) зустрічають з особливим натхненням. Така нагла брехня може бути прямо зворотна істині.

Теза 3. Шизофашизм російської агресії характеризується значними крайностями: практично повний моральний нігілізм; відсутність до будь-якого співчуття, людяності; монополії авторитарного тоталітаризму до всього, чого він торкнеться; безапеляційної віри всьому, що транслює офіційна пропагандистська машина; ненависть до будь-якої цивілізації.

Але що робити з цим українцям? Будувати свободну демократичну державу, де люди будуть добре жити та допомагати один одному. Разом ми переможемо!

ЛІТЕРАТУРА

1. Eco Umberto. *Eternal Fascism: Fourteen Ways of Looking at a Blackshirt*. *New York Review of Books*, 22 June 1995. Pp. 12-15.
2. *ФАШИЗМ – Інститут історії України*. Веб-сайт. URL: <http://www.history.org.ua> ›. (дата звернення: 20.04.2022).
3. «*Расступайся, Орда идет!*» *Философ об истоках российской агрессивности*. Веб-сайт. URL: <http://www.severreal.org> › *filosof-ob-istokah-rossijskoj...* (дата звернення: 18.04.2022).
4. *Проективный словарь гуманитарных наук*. М.: Новое литературное обозрение, 2017. 616 с.

**В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНО-КИТАЙСЬКОГО ОСВІТНЬО-
НАУКОВОГО ПРОЄКТУ**
**«Освіта в глобалізованому суспільстві: філософія, менеджмент, культура,
сучасні тренди, економічні опції та міжнародні практики»**

Street Art culture
(Оксана Петінова, Катерина Ткаченко, 潘慧琼 Pan Huiqiong)

Muralism in Ukraine became popular in the 2000s of the XXI century. But Ukrainians quickly became interested in them. I am sure that each of us has seen a mural at least once in his life. They are very admirable and we always want to understand what exactly symbolizes a particular image. Almost every mural has a philosophical connotation. Today, street art, such as murals, affects our consciousness even more than television advertising, it is the murals that have captured the streets of the city and adorn the high-rises. Simply put, a mural is a huge image on a house. Similar images are present in many large cities. As a rule, they are placed on the blank walls of houses, at large gatherings or in underground passages. In fact, any vertical surface can be suitable for creating a mural, regardless of where it is located, outside the building or inside. Every mural has its meaning, but not every one of us understands it. This kind of street art significantly affects us, changes not only our opinion, but also affects the emotional state of society. The rapid and effective development of muralism in Ukraine in recent years forces us to draw more attention to research and critical analysis in this genre.

The purpose of the article is a philosophical understanding of all possible consequences of the muralization of the streets of major cities of Ukraine, the disclosure of the symbolic meaning of what is depicted on the mural. Cultural tradition in the paradigms of twentieth-century philosophy is considered by Novikov BV in the work "Creativity as a way of realizing humanism." Tradition lives within the reflective mind, it is present in any act of distancing itself from it. Tradition acts as a relation to the past, which is constantly updated by us. The essence of tradition is represented in existentialism as a relationship of mutual mediation of past and present.

The study of muralism is in its infancy. In modern scientific works, urban graffiti was covered by J. Baudrillard, D. Bushnell, D. Kozlovska, M. Cooper, M. Lurie, J. Oledzki, G. Chalfant and others. Psychological, philosophical and sociological aspects of graffiti revealed A. Belkin, A. Skorokhodova, T. Shchepanskaya, R. Lachmann, P. Kowalski and others. Over the last decade, murals

have attracted the attention of Ukrainian researchers, namely: I. Golovakha, T. Yermakova, K. Stanislavskaya, and others.

According to I. Ponosov [11], the term "street art", which includes object, material art (graffiti, installation, sculpture, muralism, etc.) and procedural (eg, action or performance) should be used in relation to practices, associated with the understanding and "full experience" of urban space, permanent interaction with it. However, the artist emphasizes the importance of distinguishing between practices that, although creative, are not art and proposes to include only those creative practices that interact with space, express understanding and sensuality of street processes and systems, as opposed to those who only use the city as a media space. Some researchers suggest understanding the term "urban art" as common to all practices or works performed in urban space, regardless of their aesthetic, ideological or technical components.

The study of the phenomenon of graffiti is interdisciplinary, as the subject is at the intersection of such areas of humanities as sociology, psychology, philosophical anthropology, ethics, aesthetics, art history, etc. [2].

The study is based on two leading principles, on the one hand, the heuristic results of linguistic philosophy, semiotic and phenomenological methods, within the communicative paradigm of social ethics and practical philosophy, on the other, the dialectic of creativity. The first tradition is represented by the modern German communicative philosophy of J. Habermas and K.O. The appeal, popularization and further development of which on Ukrainian soil is carried out by A. Yermolenko [1]. And the origins of the second are in German classical philosophy with its further development in Marxism. Reception of this tradition is carried out by B. Novikov [9].

The art of murals in the 2000s gained considerable popularity in Ukraine. Sharing the opinion of E. Kirsanova, who among the main characteristics of street art calls the desire to fight for the redistribution of public space, illegal seizure of urban space and surfaces, open expansion and total spread of new symbolic systems, codes and figurative messages, protest, free expression of opinion on social and political themes, the short duration of the images created and the balancing act on the border of art and vandalism, can be defined as mural art as a separate phenomenon of urban art. But in a relatively short period of time, a large number of murals appeared on tourist maps of Ukraine and became a favorite part of urban space [5].

The modern city comprehends life in artistic images, creates a kind of system of creative actions in everyday life, due to which there is a transformation of the human environment and, accordingly, there is a new quality of urban space. For street art practitioners, the prospect of finding various forms that would contribute to the

articulation of the new reality of the modern city is one of the forms of overcoming structural constraints. By transforming an ordinary thing into an art object, contemporary art signals the existence of a certain worldview that enables this transformation [13].

Both old houses and new buildings are aptly decorated with murals. They contain positive functions, namely: they make the city attractive, aesthetic, color drawings on the walls of residential areas lift the mood of their residents, make the world brighter. Such images on large houses make them more comfortable, friendly to visual perception, closer to the perception of people, houses are no longer as gray and monotonous as before.

In Ukraine, street art exists in various forms - from tags to works of art and stencil painting, from unauthorized creation of images on public or private property, to works by official permission or to order. Murals contain a large number of secrets. Art objects are something unusual for us, we can't help but admire them. Some people perceive this art positively, but there are those who see it as vandalism. Note that graffiti and murals can be perceived as a means of social transformation, protest or expression of society's aspirations. However, according to the general world trend, graffiti mostly appears in the urban space without authorization, at the same time murals - with the consent or at the request of the municipal authorities and cooperation with artists and locals [9].

Street art became popular in Ukraine not so long ago, but quickly became a legitimate part of the city. Artists such as Hamlet Zinkovsky or Roman Minin have turned from art interventionists into famous artists, and their works can be seen on the streets of many cities. Many talented artists from Ukraine, Spain, Argentina, Australia and France enlivened the urban landscapes of Ukrainian cities with incredible paintings. Beautiful portraits, landscapes and abstractions not only delight the eye with their colors and craftsmanship.

They call on us to draw attention to important topics: the struggle of Ukrainians for freedom, honor and dignity, the threat of global warming, prominent personalities, as well as the choice of profession or reflection on life. Murals differ from ordinary graffiti in their deep meaning and huge scale.

Today patriotic paintings have become especially popular. The largest of them can be seen on Andriyivsky Uzviz and on Borychiv Tik Street. Their author is a famous street artist from France Julien Mallan. The wall of the five-story building depicts a Ukrainian woman, her portrait complements the landscape of ancient Kiev with drawings of landmarks. The same master painted a house on Olhynska Street: teenagers in national clothes sit with their backs to each other and hold a chain with a pendant in the form of the Ukrainian coat of arms [6].

But the Lviv City Council is sure - murals not only do not interfere with Lviv, on the contrary - it is very necessary. They are an additional "bait" for tourists. Thus, the Lviv City Council has already developed a tourist route, which includes some drawings, in particular - a street gallery on the street. Zamarstynivska (Pidzamche). According to the representative of the Department of Tourism, they have a more primitive meaning - they decorate buildings that have long simply frightened passers-by with their appearance [6]. Landscapes, portraits of celebrities, philosophical drawings - today Ukrainian cities are decorated in a new way. The facades of houses are no longer gloomy concrete slabs, which embody silence and obscure the horizons, but giant canvases with incredible paintings.

Street art used to be considered vandalism and distaste, but now people have changed their vision to it, now it has become a real art that seems to "dilute" the gray urban streets with its colors. Street art not only expresses the opinion of artists, but also perpetuates the history of the city and its inhabitants. For example, there is a mural in Kyiv created in memory of Serhiy Nihoyan, who died on January 22, 2014 from a bullet wound. He became one of the first defenders of the Maidan and the whole of Ukraine killed by Yanukovych's then criminal authorities. There is also a mural in Kyiv dedicated to M. Hrushevsky. The creation of the portrait was timed to the 150th anniversary of the prominent Ukrainian historian, politician and first president of Ukraine Mykhailo Hrushevsky. I am very impressed by several large-scale murals of the city of Odessa, namely the street art of the residential town of Artville. My favorite is the mural "Close Dreams". It depicts a dreamy girl sitting on a swing. This mural makes a good impression and carries a huge emotional flow. The mural was created by the famous artist Anastasia Belous. This is not the only mural in the town, there are still many small street art, which are also works of Anastasia. And three large-scale murals on the other hand were made by the famous artist Alexander Korban.

You can not pay attention to the mural "East", which is located in the city of Odessa, namely on a 12-storey building on the street Academician Glushko. This mural can be considered in the framework of philosophical teachings. The cosmos is a philosophical category according to which the world is an ordered and structurally organized whole. At the house № 88, located on Preobrazhenskaya Street, Odesa residents Victoria Lyme and Andriy Kovtun painted an owl on the building. In ancient Greek mythology, the owl was an attribute of the goddess of wisdom Athena; The owl became a symbol of wisdom and knowledge because its natural behavior resembled the way of life of philosophers, whose goal was complete solitude, and the owl's ability to see and hear in the dark made it a symbol of insight.

On Olhievskaya Street, house №10, the artist Wanjah painted a black woman. "This graffiti was designed to unite people on Earth, and carries a message of peace and prosperity," the artist himself commented succinctly. On Mechnikov Street, at house 34, the British artist Wasp Elder painted an old Ukrainian fisherman working all day on a fishing net. A little girl looks into the valley at the landscape, which symbolizes difficult obstacles. It is here that different generations come together in search of a common goal.

The mural, which is located in the residential area "Cheremushki" in Odessa, is also fascinating. On one of the nine floors, the wall was decorated with a new mural called "Family and Family Values." It shows a little girl with her picture - this is how she imagines a truly perfect family.

A series of new murals appeared on the walls of houses in the very center of Odessa. They all have one thing in common - all black and white images contain philosophical inscriptions. The author of these murals is the most famous and mysterious street artist of Ukraine Hamlet Zinkovsky, who comes from Kharkiv. The artist's calling card is philosophical quotes, which are not always funny, and many of them have a depressing meaning.

A mural entitled "Nostalgia for Childhood" by Oleksandr Korban has appeared on one of Kyiv's high-rise buildings. This mural is interesting in that the artist depicted his own nostalgia for childhood, where there was no place for gadgets, but there were ordinary games that did not spoil the worldview of children.

At the address of st. Pushkin, house №28, Kharkiv created a mural by three famous artists: Alexei Postulga, Alexei Filippov and Denis Stadnyk (Soul Association). It is interesting that it depicts a mighty deer lying under a tree of life - a symbol of purity and rebirth. And in the upper right corner are the words of the German artist Albrecht Dürer: "There are no keys to happiness. The door is always open". But on one of the streets of Kharkiv there is a house with a mural called "Flight", the author of which is Kraser. The artist said that this work is a kind of story about the desire to escape quickly and far and the things that keep us in one place and prevent us from doing so.

Lviv is known for the mural "Collector". It was created not by one artist, but by several. Namely: Vitaliy Grekh, Serhiy Grekh and Taras Dovgalyuk. This mural was created to draw attention to the love of some people for the accumulation of excess: information and material garbage. The village of Bystrychi became one of 9 communities that joined the project "The first digital constellation of murals on the map of Ukraine." Thus, a monumental mural appeared in the village, which combines art, digital technologies and development goals.

First of all, the theme of the mural is climate change and the fight against it. His sketch was created by Lviv artist Serhiy Radkevych. The two parts of the mural are like two possible scenarios for the planet: either it is a full-fledged, green life, or it is a continuous desert. Here is how the artist explains his work: "Two hands form an hourglass in a horizontal position, where one hand of a warm shade smoothly passes into the other cold, the same with the background. The yellow color in the painting is solar radiation, which resembles aurora borealis, and it is a refraction of rays in the ozone layer, which protects us from the sun itself " [9]. "Each work has its own sequence. When you work with a wall, people don't always understand what's going on. They are impatient, they always want to know everything at once ... They want a kind of "fast food", and murals, in turn, have a more complex form of visual reading, which is impossible to understand at once. Here you need to think a little. Wait a few days before the end and the further, the more the work is revealed. Someone just liked this work visually, on an aesthetic level. Someone tried to understand more deeply why the hands and so on. And there were different versions. Sometimes you don't even answer their questions, you just listen to what they tell you," says Serhiy Radkevych [9].

The mural called "Labyrinth" is also interesting. It was painted by the artist Rustam Salemgarayev on one of the houses in Kyiv. The mural actually depicts the story of everyone: all life is seen as one big journey, where you constantly have to look for new solutions and ways out of the maze of problems. In the picture, the traveler both travels and seeks a solution within himself.

One of them is a mural called "Visnyk". Also, this mural has its own history: for over 15 years in the courtyard on Reytarskaya, live 3 crows, which have become real favorites of tourists and locals. So the artist decided to create a mural in the same yard, which would immortalize this symbol - a flock of black crows pecking at the seeds, and in the middle of them stands a white bird. Philosophical significance: the white bird is not only a personification of others, but also a symbol of good news and new life.

The city of Lviv is also known for its murals. Here is a mural called "Spectrum". It was created by artist Taras Dovgalyuk. It is interesting that the toy-spring was popular in its time, and now almost no one is interested in it. Philosophical significance: by depicting it between two hands of a world-famous fresco, the artist wanted to show us that life is cyclical and, unfortunately, fleeting.

For Ukraine, the most characteristic expression of street art is murals. Artists who paint murals use the walls of buildings as canvas for their ideas.

The most important thing in murals is to engage the viewer in a dialogue. With their help, in Ukraine any person, even without artistic talent and experience, can express their position on certain problems in Ukrainian society. Raising socially

important, topical for the present-day questions of ecology, the extinction of rare species of animals, environmental pollution, the "uncleanliness" of the modern economic and political system of Ukraine, the problems of autistic children, the insufficient number of jobs, a niche that the media do not always have the courage to tackle. The artist shows what exactly, in his opinion, is not right in the modern picture of Ukrainian society.

The attitude of the Ukrainian society towards the phenomenon of murals is far from unambiguous. For some, street art is an act of vandalism associated with damage to property and the aesthetic appearance of the city, for others it is an opportunity to speak openly on any topic in a space that belongs to everyone, that is, on city walls and the opportunity to decorate the city and admire bright installations on gray streets.

Street art awakens curiosity in people, not so much imposes something on them, as much as it allows them to understand the direction of the author's thought, leaving the viewer free to interpret any meanings that come to mind.

Street art is a purely postmodern phenomenon. And as a postmodern phenomenon, it actively absorbs all tendencies, contradictions and current themes of everyday life and interprets them with the help of all the means corresponding to the tasks of the artists. Sometimes even the most unexpected and technological ones are used, such as laser projections and LED installations.

Art comes out of museums and galleries into the street. Despite all the social, political, experimental and artistic differences, the creativity of street artists has some unshakable rules: the gratuitousness of creativity, city walls as an object for expressing their thoughts and no cooperation with law enforcement / authorities.

All street art can be roughly divided into two categories: social and decorative. The first is a kind of political protest - bright and exciting art objects, or agitation for something. In the second case, it is "creativity for the sake of creativity" without social connotation. Although even in such harmless drawings, the artist's belonging to one or another group or community or imitation of one or another style is often visible.

Historical background of Ukrainian murals

It is believed that the beginning of street art in Ukraine was laid even with the emergence of Petrikovskaya painting, which is called the beginning of street art in Ukraine. Petrikovskaya painting is painting the walls of houses in Ukrainian villages in a special national style. Petrikovskaya painting is the national brand of Ukraine, the soul of Ukraine, it keeps the famous Cossack past, which organically complements the priceless cultural heritage of mankind. In 2013 this unique heritage

has been included into UNESCO Intangible Cultural Heritage List. The granting of the status of the intangible cultural heritage of mankind to Petrykivka painting is a historic event for the Ukrainian state. This is a powerful incentive for strengthening the international image of Ukraine in the world

as a modern center for the development of unique original art.

The history of the emergence of Petrykivka painting is interesting and exciting. The tradition of decorating homes and clothes with decorative Petrykivka patterns originated in Ukraine long before the advent of Christianity. People believed that magical power was hidden in beautiful ornaments, which protected the owners

from evil forces and misfortune. That is why the Zaporozhye Cossacks often painted weapons and dwellings with Petrykivka paintings which acted as auspicious talismans.

Wall painting as a tradition has arisen a long time ago, but the exact date, unfortunately, has not been determined. This folk art of the period of the XIX - early XX century. was very widespread in the culture of Ukraine, as evidenced by various studies of the culture and life of various regions of the country. Quite often, this type of creativity is also mentioned in literary sources describing the peasant life.

There is a version that the murals arose and developed as a reflection of the Ukrainians' awareness of the world around them, and this was portrayed with magical or agricultural signs and symbols. Over time, their sacred meaning gradually disappeared from the drawings, ornamental, decorative drawing of the same signs, but a different content developed, which carried more aesthetic and decorative meaning, and the magical, pagan and ritual meaning fell out of use. And since the 19th century. wall painting begins to form only as an ornamental decoration and decor.

Petrykivka's art is based on a figurative perception of nature, love for the Ukrainian land. The life of the Petrikovites proceeded against the background of a generous, multi-colored nature: cherry orchards blooming in spring, sedge greening along the banks of the river, poppies flaming in the gardens in summer, golden carpets woven with huge sunflower hats, reed thickets, meadow and home flowers.

Painting was not one of the first types of art to appear in Ukraine; it arose much later than other areas of decorative and applied art, such as embroidery and weaving.

Therefore, it includes traditions and some elements inherent in those kinds of art, and unites them within itself. Wall painting was sometimes a substitute for the usual methods of rural dwelling decoration, sometimes it was used together with them, thereby emphasizing the construction and architectural features of a particular structure.

The modern technique of the

original Petrykivka painting appeared in the 17th century. together with the arrival of the first settlers in Petrykivka (present-day Dnipropetrovsk region). Since then, Petrykivka painting has become an integral part of Ukrainian life. People, building their light-colored huts, huts, painted them with luxurious floral designs, creating an artistic ensemble, because not only the interior of the house (walls, stove) was decorated, but also the external facade, as well as dishes, wedding chests, furniture and other household utensils.

The householders, whose houses were not painted with bright ornaments, were not respected in the village, considering them morally poor and unworthy even to be greeted by their fellow villagers.

No preliminary sketches were made in the drawing process, the painting process itself was not divided into stages and did not have a clear preparation scheme. This was done twice a year, and each time it was related to a certain event - before the holidays in spring and autumn. The painting was done only by women.

Paints used for this were usually of natural origin. It could be soot, onion peel decoction, cherry juice, sunflower petals, paints, clays could be used. Sometimes vegetable juice was mixed with ground white clay, soot, coal, or red clay was taken. Sometimes they just mixed different clays. Thus, the craftswomen received a whole palette of colors, shades and the ability to mix them, creating new shades. Therefore, it was difficult to find painting containing only two or three colors. An astringent had to be added to the paints, so egg yolk, sometimes milk, was added to them. The paint containing such admixtures was more durable and did not change its color.

Brushes for painting were made of cat hair as well as any other kinds of brushes were used, if necessary, you could even use a regular rag. To correctly and clearly depict geometric shapes, different lines, they used dishes, laces, complex shapes were made from potato tubers. The painting began with the door and the chimney, after the door the walls were painted, and then, the windows. The door was painted with birds - these could be peacocks, pheasants. There, on the stove, they painted a tree of life with birds sitting on it, it also depicted spirals, rotating discs, crosses, zigzags were depicted in circles, floral ornaments and constellations also could be found. This symbolism has been known since pre-historic times. The walls were usually painted with a tree of life and birds, a symbolic jug - a bush grows from it as a base. This jug was called a flowerpot. On the walls, marriage symbols were also often applied - they were birds of paradise, bunches of grapes.

The folk painting reflected the folklore-shaped awareness of the world around them by Ukrainians, depicted in signs and symbols. The painting was directly connected with the forces of nature, inspired the building, the house, tied it to the world, to the earth, saturating it with earthly power. So the symbolism carried folk knowledge, beliefs and ideas about oneself, the world, the meaning of life.

Borrowing the traditions and elements of the previous types of Ukrainian folk art in painting, and its directions are clearly visible, given its derivation from previously emerging art trends and the very time of its emergence.

For example, painting borrowed from weaving a zigzag broken line, which was framed by two straight lines, crossed out with strokes between the breaks. A pattern

called "scythe" can be found on ancient pottery. In ancient manuscripts, there is a lotus leaf that looks like chicken legs.

Traditional painting on eggs ("Easter eggs") gave the painting of a spiral "vertun". At first, the elements and parts of the painting were very similar to the nature of the ornaments in embroidery, carving, and so on. However, over time, painting developed into an increasingly independent form of creativity, acquired its own features and motives, formed its own system and patterns and continued to develop according to its own laws.

The images of the wall paintings are based on the agrarian-cosmological idea that human life and nature are connected and intertwined with each other. Even the very time of creating new paintings or the renewal of old ones is connected with this - after all, this happens on the eve of the holiday of Great Easter, which since the times of paganism has been a symbol of the resurrection, the revival of nature, life, the beauty of its flowering and vitality.

The main and most commonly used element of the painting is the tree of life, the "flowerpot". It can be an independent composition, or it can be part of a ribbon - an endless painting ornament. Such an ornament is the most common in this direction of folk art. It is depicted in embroidery, on carpets, ceramics, vytynanki, painted chests. In addition to the products and culture of Ukraine, the "flowerpot" is also widespread in the art of Europe.

The tree of life in the culture of Ukraine has a folklore origin: the tree and birds are a symbol of the universe. The large solar sign in such ideograms symbolizes the luminary that gives life to everything around. Small solar signs also carry a symbolic meaning: flowerpots, birds - earthly life, fish and snakes - the other world.

Elements in the form of grape leaves, bunches on the "flowerpot" make up a "wonderful tree", which symbolizes the well-being of the family, sometimes reminds of the bride. Time passed, different socio-historical conditions acted, and painting as an art gradually began to lose its deep sacred meaning, being replaced by manifestations of rich creative imagination.

The flower usually turns its head towards the viewer, it can be drawn in a semi-profile with an inclination to the front edge, an image in full profile was possible. The characteristic features in Petrikovka drawing are also leaflets turned towards the viewer, a clear and distinct outlining of the contours with multi-colored lines and lines - this makes the smallest details more noticeable on a white background. The paints for painting are thick, each stroke is very well distinguished, it is visible separately from the neighboring one. In painting, everything is expressed through form, color, line. Elements do not overlap one on one, exist separately and do not interfere with each other, the leaf does not hide a flower or a stem, and the like. This is a reflection of the peculiarities of folk life, in which there are no unnecessary details, heaps of things and chaos.

To this day, the traditions of folk painting and folk drawing are developing. The craftswomen of the village of Petrikivka are known all over the world for their talented paintings and compositions. There is a term "naive painting" - and its

representatives, Maria Primachenko, Yekaterina Bilokur and many other folk craftswomen-artists are now recognized in all world art.

The picturesque village of Petrykivka in Dnepropetrovsk region is a world-famous center of Ukrainian folk decorative painting, the historical roots of which originate from the ancient traditions of wall paintings, going back thousands of years, up to the time of the appearance of the foremother of Ukrainian architecture - the white peasant "house - hut". These ornaments carried deep cosmogonic symbolism and a special magical meaning of a kind of amulet, which, like a folk song, heals and protects the human soul. Today, this art is a unique relic of a continuous national tradition, delegates to the modern world the original culture of the Dnieper region - the historical cradle of the Zaporozhye Cossacks, its powerful democratic spirit, the originality of the poetic worldview and the depth of epic artistic folk thinking.

Petrykivka painting is distinguished by its special originality and at the same time organically continues the folk traditions of the Dnieper region, which was a phenomenally rich layer of the national culture of Ukraine.

Petrykivka painting mirrors the spiritual unity of man with nature, the idea of the cyclical nature of life, which was carried out not only in the work itself, but also in the tradition of re-painting the house every year, which also corresponded to the inner need of a person to renovate housing, contributed to the development of the master and the school. In the luminous palette of Petrykivka painting, which is based on a special combination of the basic colors of the spectrum, the image of sunlight is encoded. No less interesting is the symbolism of the motives of the painting, for example, the bouquet-flowerpot composition is an eternal image of a blossoming tree of life; platband (frieze) symbolizes infinity; flower - the peak of the beauty of nature, its apogee; viburnum - a symbol of girlish beauty; mallow - Cossack valor; oak is a manifestation of strength and courage, the image of a bird is a symbol of harmony, light, happiness; the cockerel symbolizes awakening, rebirth; the cuckoo embodies the mystery of the eternal flow of time.

At the end of the 19th century, Petrikivka quickly mastered new materials (water and oil paints). Wall paintings, which have long been made with self-made dyes from plant sap, are being transferred to paper, paints are being changed to factory paints, new artistic opportunities are opening up that enrich the development of the traditional school. The so-called "malevki" which were painted on paper kept the place in the interior designated by tradition. A wide dominant platband along the svolok (the main beams of the ceiling), as well as narrow runners along the slides of the ceiling and the eaves of the stove chimney. The culmination of the interior of the house is the painted stove with the main composition "Mirrors", which depicts the symbolic "Tree of Life".

Murals of the USSR era

During the Soviet era, graffiti was widely used as a means of propaganda as well as dissemination of ideas and slogans. They were applied in the form of colored paintings on the walls of

factories, schools, government buildings and apartment buildings throughout the whole Soviet Union.

Most often, these graffiti depicted hardworking men and women in heroic proportions. They glorified Soviet workers, scientists, soldiers, miners, steel workers, milkmaids, athletes and cosmonauts. Mosaics on ordinary apartment buildings were often dedicated to the history of the Communist Idea and Vladimir Lenin, depicting ordinary people of all ages and genders as carriers of the ideology of the Communist Party.

Currently, there is also propaganda graffiti in Ukraine, which, according to Ukrainians, connect us with the problems and ideas of the past - perhaps it really is in some way a reincarnation of monumental socialist realism. Its appearance now raises the question, are we walking the same road again? It brings these issues up for public comment. There are petitions demanding to paint it all out. I think that such public gestures with certain messages take place in the countries like Ukraine.

Ukrainian murals of the present

Modern Mural art in Ukraine perform not only an aesthetic function, but also carry a huge semantic load, pointing out acute social issues of modernity.

Talking of the modern Ukrainian murals, that reflect the social context of Ukrainian life, the values of the Ukrainian people and their characteristics we have analyzed the most outstanding examples

associate their work with political problems in Ukraine. They argue that this illustration is rather directed into the future, where Ukraine will surely reach a renaissance.

2. This painting is an image of a Cossack with a falcon's head, who fights a serpent entwining the Earth under the his feet. The image of a hero defeating a

serpent is a symbol of the victory of good over evil in many cultures. The authors of this drawing hoped to boost the morale of Ukrainians during the war with Russia.

3. For Ukraine, the poet Taras Shevchenko means a lot. He is a symbol of the invincibility of Ukrainian spirit. Ukraine greatly respects its literary heritage and finds ways to express it in the modern world. The 200th anniversary of the great poet became the reason for creating this large-scale painting in the city of Kharkov. The painting occupies an area of 500 sq. m, which is equal to a 17-storey building. Street art in Kharkov entered the book of records and this huge graffiti is the largest in Ukraine.

The attitude and rules of Ukrainian legislation regarding murals in modern society

Graffiti artists and citizens "who write on the walls" cause financial damage to both the owners of buildings and the local budget with their creativity, because clearing houses of unauthorized inscriptions and drawings costs the city a large sum that could be spent for some actual needs.

Unfortunately, it is often not possible to bring the "artists" to justice, because damage to walls usually occurs under cover of night in deserted places, and it is simply impossible to establish round-the-clock security and video surveillance for each building. Despite this, it should be borne in mind that, due to the high public danger of vandalism, both administrative and criminal liability has been established for unauthorized arts, and the line between a criminal offense and an administrative offense is not very clear.

In Ukraine, there is administrative punishment for minors who have reached the age of 16 and it entails an imposition of a monetary fine. Petty hooliganism, that is, a violation of public order expressing clear disrespect for society, accompanied by the destruction or damage of other people's property, entails the imposition of a monetary fine.

Criminal liability of minors who have reached the age of 14:

Desecration of buildings or other structures, damage to property on public transport or in other public places, may be punishable by a fine, as well as arrest for up to three months. The same acts committed by a group of persons, as well as for reasons of political, ideological, racial, national or religious hatred or enmity, or for reasons of hatred or enmity against any social group, may be punishable by restriction, as well as imprisonment for up to three years.

Criminal liability of minors who have reached the age of 16:

Public appeals to carry out extremist activities may be punishable by a fine of up to three hundred thousand hryvnas, as well as imprisonment for up to three years.

Actions aimed at inciting hatred or enmity, as well as humiliating the dignity of a person or a group of persons on the basis of gender, race, nationality, language, origin, attitude to religion, as well as belonging to any social group, committed in public, may be punished with a fine, as well as imprisonment for up to two years.

At first glance, it may seem that the above articles have nothing to do with the unrecognized geniuses of painting, but this is not so. If the drawing or inscription contains the slightest hint of extremism, incitement to hatred, enmity based on gender, race, nationality, language, origin, attitude to religion, then the specified articles may be applied when qualifying the actions of the guilty party.

How to get permission to do graffiti

In order not to fall under the article about vandalism or damage to property, a site for graffiti must be obtained legally. First you need to come up with and develop a layout. Then write an appeal addressed to the head of the district council or the director of the management company. Then make an appointment with the head of the district and approve the layout, as well as take a paper from the council that the project has been approved.

But in any case, the key document giving permission for graffiti is the written permission of the owner of the building. Therefore, in order to paint the wall of a residential building, you need to hold a general meeting of tenants and get the support of more than half of the house owners. This is required by the Housing Code.

But in the case of state buildings, as a rule, they belong to the city or subordinate organizations, so if the head does not object to the initiative, then he will provide all possible assistance in obtaining permission from the owner.

On the issue of financial support, it is better to immediately contact the residents of the house. The more people support the idea, the more money will be collected. You can try to get financial support at the local council or with the help of interested sponsors: a local Internet provider or a local store. Companies can pay for graffiti on condition that their logo is featured on the picture.

In general, projects aimed at improving urban abandoned buildings are generally supported by the state. In modern Ukraine, according to researchers, sexist inscriptions or statements of aggressive content, words of hostility and hatred are the least noticed by the inhabitants of Ukraine, they practically ignore them. On the other hand, artistic conceptual paintings are loved and appreciated. In general, the study of street art in Ukraine indirectly confirmed the American "Theory of Broken Windows", which states that isolated cases of hooliganism attract massive vandalism

and affect consciousness. They paint chaotically where something is destroyed or there is a big contrast - for example, if there is a collapsed house in front of a glamorous store, then the store will be painted. Also, the marking of abandoned houses is popular. That said, hooliganism, visual violence, or tag wars are becoming less common in areas with artistic images on the walls. For example, researchers point to places where street art festivals were held and many artistic drawings were created. Hooligan graffiti hardly appears there.

“It’s not interesting to write on a picture, since the message is not visible,” the researchers say. Artists attribute the absence of hooliganism in the places of art objects to ethical and aesthetic considerations. But whatever the reason, artists and researchers are united in one thing - professional urban art is replacing pictorial vandalism. "Artistic wall paintings heal the city," according to Ukrainian street art researchers.

Metal sculptures as one of the types of Ukrainian street art

Metal sculptures is another kind of unique heritage of Ukrainian street art. These amazing sculptures are created from scrap metal - nuts, screws, metal wheels, recycling unnecessary parts, sculptors create street masterpieces.

The most famous Ukrainian sculptor is Kirill Maksimenko. For example, from a heap of metal rubbish, he created the only monument to Steve Jobs in the post-Soviet space, which is located in the tourist city

of Odessa. It is a huge hand welded from thousands of small parts with the Apple logo.

The desire to bring the art component to the production environment in Ukraine is adjacent to the gradual filling

of urban ecosystems with sculptural compositions. An example is the sculptural composition "Suprematism Movement", made of rusty metal, concrete and stainless steel. Expressing the universe itself through simple geometric shapes, the artist sets in motion its heavy metal components, giving additional dynamics to the urban

landscape around. Visitors to the park have the opportunity to admire an outlandish stainless steel fountain in the shape of a four-meter pear. The sleek, gigantic fruit catches the eye of onlookers with its sleek, metallic shapes. The jets of water set off the steel texture of the fountain and give the object a dazzling shine.

The author admits that he is experimenting with a variety of materials, with the help of which it is possible to “collect” the volume of the future sculpture. These are wood and steel, plastic and feathers. All of them have their own characteristics - both in the creation of a work of art and in the further perception of the art object by the viewer. It is striking that while the artist is inspired by steel, his best and most famous works are made from it.

Kiev streets are decorated by the street art by the experienced sculptor Alexander Lidagovsky. His creativity is also characterized by bold experiments with materials. To create his works, the author uses classical bronze, plaster, cardboard and even rubbish! However, steel art objects occupy a special place in his heritage. As a rule, these are volumetric figures made of stainless steel sheets that are loosely adjacent to each other, which are characterized by a mirror-like shine and smooth lines. The distance between the metal plates completely removes any bulkiness that the metal could impart to the artistic composition. Waves of air and light pierce the steel sheets, and different viewing angles can completely change the first impression of an object. Material and volumetric figures suddenly crumble into thinnest steel lines, in order to merge again into solid female images in a minute. From austere and cold metal, the author knows how to create works that evoke warm and romantic emotions in casual passers-by.

Two works by Lidagovsky - “River-Love” and “A Girl Trying on Clouds”, are installed in the cottage town Riviera Zolochiv in the Borispil district of the Kiev region.

As we can see, steel is perfect for monumental compositions that has become a “visiting card” of Ukrainian cities. Sculptors perform such works of art in collaboration with large metallurgical enterprises. Steel is also used to create relatively small objects. They are born in art workshops, in order to later decorate city streets, squares and parks with their steel glitter and noble lines.

Clearing the territory from metal debris littering the city space, Ukrainian sculptors ennoble the city and add special attractions to it that attract tourists and make local residents proud of the city.

In addition to the peculiarities of Ukrainian street art, it is necessary to add another interesting type of street art. But at the turn of the 70's, a new movement appeared, a new way of expressing works of art, a new form called "living sculpture". This process has been greatly influenced by the development of technology. This kind of street art was invented by three mimes from Latin America - Tonio, Pepe and Paco. Both the actors and the work performed were called mimes. As a rule, these were everyday scenes, which were written by the improvisers themselves and performed on the streets of cities, in taverns and private houses. The concept of a mime has become firmly established in the first half of the 1st century BC in the

Roman Empire and remained in this territory after the collapse of the Roman Empire, but under a different name, *comedia del 'arte*.

The word mime comes from the Greek *mimesis*, which means "imitation". The purpose of the mime was to amuse the audience, and the most varied means were used for this, for example, the methods of buffoonery: shouts, jokes, brawls. But the most important role was played by movements and gestures, which are the main factor in reflecting emotions. The plots could be varied: from mythological to the most ordinary, everyday ones. The action was played out in a comic plan, which was emphasized by funny gestures, amusing grimaces. And unlike ordinary actors, they played memes without masks.

Currently, the attraction of living sculptures can be seen in large numbers on the streets of Ukrainian cities. This art form is especially fond of in the south of Ukraine, where in the summer, a large number of tourists crave impressions.

"Living sculptures", which can be found now in abundance on the streets of many cities in Europe and in particular, Ukraine, is a kind of transformation of the image of mimes. "Living Statue" is a kind of street pantomime, where a fully made-up actor is a mime, imitating a statue made of marble or metal. Actors - professionals do not become "living statues", since this work is very hard and requires patience, but at the same time, acting skills are not required in this type of activity. Many "living sculptures" can stay in one place for a long time - for several months, and then move to another place or change jobs. It is not so easy to become an image of a "living sculpture", since it is one of the attractions that people tend to see, and therefore applicants are selected through a competitive selection in the municipality, after which they either receive a permit to operate, or their image needs to be improved. Usually, each street mime has its own place and its own work schedule, which is on the street for 10-12 hours.

The main distinguishing feature of the "living statue" is the complete absence of any movement for long periods of time. Of course, this kind of work is very difficult. People who do this must have not only patience, but also be artistic, because as soon as a passer-by throws a coin into a mime's hat, he must play a small scene in order to lure other passers-by and make them want to throw more.

The external resemblance to the statue is achieved through the uniform application of a layer of makeup and paint on the clothes, face and body of the actor, imitating real monuments.

The preparation of the image begins with the costume, which is the main component of the street performance, because passers-by are staring at it. If the character is very attractive, then there will be increased attention to him.

Make-up is also important, because without it there will be no complete impression of the image, in addition, it helps to achieve a mirror-like likeness. And of course, it is impossible to imagine a "living statue" without accessories that complement the image. The choice of a character for each actor is different and depends on the inner need, desire and many other personal factors, since the performance of a street mime is a small performance that the animated character gives to its audience.

Before performing directly in public, there is a practice of acting, that is, what the mime will surprise the people passing by. This is preceded by a certain amount of work, since it is necessary to know the history of the image before playing it out. Thus, living sculptures in every city are one of its most important attractions, since any city tries to express itself from different positions in order to attract everyone's attention. These can be events of various levels.

Street festivals and exhibitions aimed at raising the awareness about the social problems of Ukraine with the help of art

Over the past few years, the war that the country is being involved in, has been expressed by some art festivals such as “Art Against War”. The "White Rainbow" festival (exhibitions of paintings made by indigo children), paintings are made using the unique ArtDayCare technique, which was specially developed for children with special needs of 3 to 6 years of age.

Many of these exhibitions are aimed at charity, and the money received is donated to orphanages, boarding schools and to help large families.

Outdoor artists

The phenomenon of artists who create their works outdoors is very common in Ukraine.

Social reasons for why this kind of art became popular:

1. Lack of jobs for people of creative professions
2. Seniors developing their talent after retirement

3. A large number of university graduates who majored in painting
In many cities of Ukraine there are certain places in the city center where street artists often gather to work on their paintings during the warm time of the year.

- Exhibition and sale of paintings

Street exhibitions are very common in Ukraine, especially in large cities such as Lvov, Kiev and Odessa. They are not regulated by the city administration and anyone can put up their works for sale. Usually, in the warm season there are many tourists in big cities who would gladly buy such paintings as souvenirs from this city that they found so amazing. For example, Odessa is famous its beautiful sea, therefore, marine painters are popular here.

- portrait painters drawing in real time. Any passer-by can order such a portrait at any convenient time while walking in the city center.

- a

separate kind of art in the city of Odessa are cartoons and caricatures drawn in real time. Odessa is called the city of

humor, therefore this portrait style is a distinctive feature of this city. Any passer-by can order and buy such a portrait.

Summing up, it should be noted that the art of street art is a phenomenon that allows you to give a multifaceted assessment of the trends of the information society. On the one hand, street art implements the principles of contemporary art that are dictated by the development of society, on the other hand, it draws attention to the problems that arise in the course of this development. This combination makes street art an interesting and important subject of study in the framework of contemporary cultural studies.

Summing up our social research of street art in Ukraine, it is worth noting that this type of art and its manifestations are interesting not only as an object of research, but also as a tool. We can see that street art is associated with different population groups. The main goal of street art is communication between the creator and the beholder. Studying various forms of communication of street art in Ukraine, one can better understand the peculiarities of this country, the social problems of the state and the ability to express them in the city space, thereby voicing that these problems of Ukraine need to be solved.

Conclusions. Summing up, we can say that muralism quickly penetrated our lives. He interested not only society, but also, in particular, individual philosophers, who quickly began to search for the meaning of these images. Muralism encourages Ukrainian artists to constant integration, travel, search for new ways of self-expression in a multicultural world. Today, almost every city in Ukraine has at least one mural and it attracts a lot of attention from the residents of this city. Art reflects the existing and hidden social processes within society and in many cases is a harbinger of great changes in the future. Street art acts as an interesting social phenomenon in the current context of total globalization of society, when the individual thus tries to separate from the global space of his personal "I". The attitude of different segments of the population to the emergence of street art in particular is also evidence of "generational conflict." For modern youth, street art, graffiti, muralism have become part of their lives, a logical way of self-expression of the individual. Today, street art, such as murals, affects our consciousness even more than television advertising, it is the murals that have captured the streets of the city and adorn the high-rises.

Referensis:

1. Yermolenko A. M. *Komunikatyvna praktychna filosofii*. Pidruchnyk [Communicative practical philosophy. Tutorial]. K.: Libra, 1999. 488 s.
2. Andron S. Selling streetness as experience: The role of street art tours in branding the creative city // *Sociological rev. L.*, 2018. Vol. 66, N 5. P. 1036–1057.
3. Novikov B. V. *Tvorchist' yak sposib zdiysnennya humanizmu : monohrafiya*. K.: NTUU «KPI», 2006. 308 s.

4. Christensen M., Thor T. The reciprocal city: Performing solidarity – mediating space through street art and graffiti // *International communication gazette*. L., 2017. Vol. 79, N 6/7. P. 584–612.
5. Ponosov I. G. *Iskusstvo i gorod: Graffiti, ulichnoe iskusstvo, aktivizm* [Art and the city: Graffiti, street art, activism]. Moscow: Igor' Ponosov. 2016.
6. Kramar M. What is street art: interviews with street artists [electronic resource]. 2010. URL:<http://theoryandpractice.ru/posts/875-chtotakoe-strit-art-intervyu-s-ulichnymi-khudozhnikami>.
7. Prozerskiy, V. V. i Golik, N. V. (Red.). *Istoriya estetiki* (2011). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii. (Prozerskiy i Golik (Red.), 2011, s. 733).
8. Retsenzyya na monohrafiyu Anokhynoy V.V. “Kul'turnaya tradytsyya v paradyhmakh sovremennoy fylosofyy” (Mynsk: BHU, 2014. 235s.)
9. Tchistiakova M. G. Change space – Change life: social and anthropological contexts of street art. *Tyumen State University Herald*, 10: 140–144 [<https://elibrary.ru/item.asp?id=21777932>]. 2013.
10. Ulmer J. *Writing urban space: Street art, democracy and photographic cartography* // *Cultural studies, critical methodologies*. Thousand Oaks (CA), 2017. Vol. 17, N 6. P. 491–502.
11. Varava L.V. *Decorative and applied art*. Modern Encyclopedia Rostov n/a: Phoenix; Donetsk: Credo, 2007.
12. Werner K. *The sociology of contemporary activist art (1990–2003): diss. ... dr of philosophy (sociology)*. Boston: Brandeis Univ. ProQuest Dissertations Publishing. 2004.
13. Young A. (2012) Criminal images: The effective judgment of graffiti and street art. *Crime Media Culture*, 8(3): 297–314 [<https://www.doi.org/10.1177/1741659012443232>].
14. Kais Z. V. *Sotsialna semantyka urbanistychnoho svitu: symbolika hrafiti* [The semantics of Social urban world: the symbolism of the graffiti]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.03; NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody. Kyiv, 2015. 20 s.
15. Kais Z. *Kak vyrozhdaietsya hrafiyty (Transformatsyy kul'tury aërozol'noho ballona)*. *Filosofiya i politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury*. 2017. T. 2, № 17. S. 123–130.
16. Kirsanova E. A. Socio-philosophical analysis of the concepts of street art: the genesis and approaches to the definition of the phenomenon. *Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Politologiya*, 38, 121–129. DOI: 10.17223 / 1998863X / 38/12. 2017.
17. Lohman, J. (2001). *The Walls Speak”: Murals and Memory in Urban Philadelphia*. Ph.D. diss. University of Pennsylvania. Retrieved from <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3015339>
18. L'vivs'kyy strit-art: «dusha mista» chy banal'ne psuvannya mayna. (2016). [Élektronnyy resurs]. Rezhym dostupa: <https://dyvys.info/2016/10/28/lvivskyj-strit-art-laquo-dusha-mista/>

19. Mural (Mural). (2019) . [Élektronnyy resurs]. Rezhym dostupa: <https://termin.in.ua/mural/>
20. Muraly — vtilennya symvolichnoyi vlady dlya zminy obrazu mista. (2016). [Élektronnyy resurs]. Rezhym dostupa: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta>
21. Mural in the Vinnytsia region. (2020). [Electronic resource]. Access mode: <https://rivne.media/news/u-seli-na-rivnenshchini-zyavitsya-mural-23753>

ПАМ'ЯТЬ, ПАМ'ЯТЬ

Коли практично було закінчено роботу над підручником відбулися трагічні події: один за одним увійшли на шлях до вічності два наших чудови автори доктори наук Ігор Зіновійович Скловський та Микола Федорович Цибра. Є такий термін «людяність», який безпосередньо пов'язаний з цією книгою. Це – про них. Вони допомагали нам в бутті, були криницею мудрості та оригінальних ідей. Наші пам'ять о цих чудових людях – це теж частина культури. Ми пам'ятаємо...

ШЛЯХ ДО ВІЧНОСТІ

На 79 році життя відійшов у вічність доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Цибра Микола Федорович. Талановитий і чуйний педагог, видатний науковець, чия натхненна творча праця упродовж кількох десятиліть була присвячена процвітанню нашого Університету Ушинського.

Микола Федорович народився 1 вересня 1944 р. в с.Привільне Баштанського р-ну, Миколаєвської обл.

Отримав блискучу філософську освіту: У 1973 році закінчив Київський Державний університет ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю філософія та здобув кваліфікацію викладача філософських дисциплін. Потім навчався в аспірантурі з відривом від виробництва в Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова і у 1983 році успішно захистив кандидатську дисертацію. У 1988 отримав диплом доцента. У 1990 році – захистив докторську дисертацію і у 1991 р. отримав диплом професора.

Починав свою трудову діяльність Микола Федорович в нашому Університеті. Тоді - Одеський педагогічний інститут ім. К. Д. Ушинського. Пізніше працював у Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова; Одеському сільськогосподарському інституті; Одеському національному економічному університеті. З 2013 року Цибра М.Ф. знову повернувся до нашого Університету Ушинського.

Цибра М.Ф. плідно займався науковою роботою. В центрі його досліджень: педагогічна, виховна та наукова робота; соціальна філософія, філософська антропологія, методологія та технологія сучасного філософського

пізнання. Йому належить близька 200 наукових публікацій - статей, монографій, підручників. Микола Федорович багато років був членом спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій з філософії; членом редколегії фахових наукових журналів з філософії категорії «Б».

Не стало людини, але залишиться світла пам'ять про колегу, друга, вчителя, відомого вченого. Залишилися його праці, ідеї, учні, а також – великий життєвий приклад для нас.

Скловський Ігор Зіновійович (01.01.1947 – 2.10.2022 рр.)

Скловський Ігор Зіновійович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», президент міжнародної академії інноваційних технологій, член редакційної колегії «Наукового вісника інноваційних технологій» (Науковий дослідний центр інноваційних технологій, м. Кропивницький), член спецради по захисту кандидатських та докторських дисертацій при ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського», член оргкомітету по створенню «Будинку вчених Кіровоградщини», член обласної громадської організації «За правову державу».

Працював на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедр суспільних, соціально-гуманітарних наук у державних інститутах Кривого Рогу, Кіровограда, Одеси. Вчене звання доцента присвоєно у 1982 році. З 1984 року по 2020 рік працював на посаді доцента та професора Кіровоградського національного технічного університету.

Стаж науково-педагогічної роботи у ВНЗ III-IV рівнів акредитації 52 роки, у КНТУ – 36 років.

З 1.01.2020 по 2.10.2022 рр. працював на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».

Автор і співавтор більш 200 наукових та навчально-методичних публікацій з аналізу проблем взаємовідносин державних і громадських організацій України, що включає різноманітний спектр трансформації міжнаціональних відносин, соціально-політичні, соціокультурні, духовно-релігійні, морально-етичні, правові та ідеологічні особливості розвитку українського суспільства на зламі ХХ-ХХІ століть, у тому числі навчальний посібник «Роль релігії в історії народів світу» (Київ, 1993) з грифом Міністерства освіти та науки (одноосібно).

Сфера наукових інтересів – «Метафізика української національної ідеї на межі тисячоліть». Автор 6 монографій (3 надруковані у видавництвах Дніпропетровська та Кіровограда; 3 депоновані; одноосібно):

Впровадив у навчальний процес ряд нових курсів, серед останніх: «Етноконфесійні проблеми саморегуляції українського суспільства», «Етносоціальні підстави становлення цивілізованого українського суспільства у контексті філософії політичної історії», «Соціологія у посттоталітарному часі та просторі», «Медіакультура».

Ігор Зіновійович Скловський – досвідчений педагог та методист, мав відмінну професійну підготовку, глибокі знання, відзначався високою лекторською майстерністю, був умілим організатором навчально-виховного процесу та наукової роботи, брав активну участь, як вчений у наукових дослідженнях, мав державні та відомчі нагороди.

По лінії громадської діяльності ініціював розробку теми «Екологія та методи визначення патріотичної системи виховання молодих спеціалістів». Виконував розробку проектів «Українська філософія як засіб прогнозування обривів громадянського суспільства та цивілізованої державності», «Громадянське визначення українського козакофільства», брав участь у всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна – козацька держава!» (травень 2014р., Жовті Води).

Брав участь у громадській підготовці молодих науковців, зокрема в розбудові проекту «Правова культура у громадянському суспільстві - залог успішності правової держави».

Ми вдячні Ігорю Зіновійовичу за його постійний оптимізм, шляхетність, доброзичливість. Да, фізично Він пішов, але метафізично він з нами.

СЛОВА ПОДЯКИ

Цей підручник має Душу. Він ввібрав часточку душі не тільки кожного з авторів, але й тих, хто нам допомагав на різних етапах створення праці.

Насамперед, – це керівництво Університету Ушинського, яке нас постійно підтримує, а саме: ректор – доктор історичних наук Андрій Васильович Красножон; перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи, доктор педагогічних наук Ольга Антонівна Копусь; проректора з наукової роботи, доктора політичних наук – Ганни В'ячеславівни Музиченко; проректор із соціально-гуманітарної та науково-педагогічної роботи – працівник нашої кафедри, кандидат філософських наук Андрій Петрович Начев. Зверніть увагу, що всі вони – спеціалісти з різних напрямів науки. Це значний плюс, бо наш підручник орієнтований на всіх, хто цікавиться проблемами культури. Тому ми могли консультуватися з кожним із них та іншими нашими колегами для подання широкого погляду на різноманітні культурологічні процеси, що відбуваються у суспільстві. Тому ми і рецензентами просили стати спеціалістів з різних галузей науки.

Ми щиро вдячні нашим рецензентам доктору культурології, професору кафедри культурології та міжкультурних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Поліні Евальдівні Герчанівській; доктору наук із соціальних комунікацій, професору, завідувачці кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» Ользі Леонідівні Біличенко; доктору філософських наук, професору, завідувачці кафедри культурології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Віталії Віталіївні Готінян.

Також потрібно висловити слова подяки доктору історичних наук, професору Валентині Олександрівні Ільганаєвій, яка, будучи біженкою, знаходячись за межами нашої держави, постійно підтримували наші шукання та передала свій прекрасний словник-довідник з соціальних комунікацій.

Слава Україні!

НАШІ АВТОРИ

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Лісєнко Олена Василівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Скловський Ігор Зіновійович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Аксьонова Віра Ігорівна – доктор філософських наук, доцент кафедри професійної педагогіки та соціально–гуманітарних наук льотної академії національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

Орленко Ірина Миколаївна – завідувачка Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти

Поплавська Тетяна Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Врайт Галина Яківна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Виноградова Наталія Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Самчук Лариса Сергіївна - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Ткаченко Катерина Валеріївна, кандидат філософських наук, викладач
Інституту медіа та комунікацій Аньхойський університет фінансів та економіки, м. Бенбу, КНР